НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича

ДІАЛЕКТОЛОГІЧНІ СТУДІЇ. 3

ЗБІРНИК ПАМ'ЯТІ ЯРОСЛАВИ ЗАКРЕВСЬКОЇ

Львів 2003

ББК Ш 105я43+Ш 141-5я43

У збірникові пам'яті професора Ярослави Закревської — визначного діалектолога, лінгвогеографа, відомої дослідниці гуцульського говору — уміщено спогади та наукові мовознавчі дослідження її колег, учнів і послідовників. Подано бібліографію вченої, архівні документи (зокрема листування); опубліковано лексикографічні записи О. Горбача українських говірок із Підляшшя (Польща) і Сучавщини (Румунія), фольклорні матеріали із двох архаїчних регіонів — Гуцульщини і Полісся. Традиційними є рубрики: огляди і рецензії, хроніка.

Для фахівців-філологів, культурологів, фольклористів, етнографів і всіх, кого цікавлять проблеми мови і традиційної культури.

ВІДПОВІДАЛЬНІ РЕДАКТОРИ:
доктор філологічних наук, професор П. Гриценко
кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Н. Хобзей

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:
академік Національної академії наук України Я. Ісаєвич
доктор філологічних наук, професор К. Герман
доктор філологічних наук, професор Л. Коць-Григорчук
доктор філологічних наук, професор Л. Полюга
доктор філологічних наук, професор І. Сабадош
доктор наук, професор А. Недашківська (Канада)
кандидат філологічних наук, доцент Л. Фроляк
кандидат філологічних наук О. Сімович
кандидат філологічних наук Т. Ястремська

РЕЦЕНЗЕНТИ:
доктор філологічних наук, професор Ф. Бацевич
доктор філологічних наук, професор А. Поповський

Затвердила до друку Вчена рада Інституту українознавства
імені І. Крип'якевича НАН України

ISBN 966–02–2206–6 (вип. 3)
ISBN 966–02–2707–8 (серія)

© Інститут українознавства імені
І. Крип'якевича НАН України
© Обкладинка — М. Москаль

ЗМІСТ • CONTENT

Наталя Хобзей
Ярослава Закревська: штрихи до портрету _____ 9
Yaroslava Zakrevska: Sketches to the Portrait

Оксана Борушенко
Професор Закревська і Бразилійська Україна _____ 13
Professor Yaroslava Zakrevska and Brazilian Ukraine

Василь Горинь
Філософія імені Ярослави Закревської _____ 18
The Philosophy of Name Yaroslava Zakrevska

Бібліографія праць Ярослави Закревської *(упорядники Я. Єрмолович, М. Чікало)* __ 22
Yaroslava Zakrevska's Bibliography

З архіву • From Archive

Відгук І. Свєнціцького на статтю Ярослави Закревської
"Мова казок Івана Франка" _____ 39
I. Sventsitskyi's Comments on Yaroslava Zakrevska's
"Language of Ivan Franko's Tales"

Листування Ярослави Закревської *(упорядник Н. Хобзей)* _____ 40
Yaroslava Zakrevska's Correspondence

Дослідження і розвідки • Researches and Studies

Григорій Аркушин
Підляські семантичні діалектизми _____ 87
Semantic Dialectal Forms of the Podlasie Region

Jan Basara
Nazwy *młocka* w gwarach polskich (na tle słowiańskim) _____ 105
Words for a Thresher in Polish Dialects (in Slavic)

Алёна Босак, Фёдар Клімчук
Групы гаворак верхняга Над'ясельддзя (Брэсцкая вобласць) _____ 109
Dialect Groups of the Upper Reaches of the Jasielda River (Brest Region)

Ганна Войтів
Слово *пояс* і його семантична еволюція в українській мові _____ 113
The Word "Pojas" (belt) and Its Semantic Evolution in Ukrainian Language

Дмитро Гринчишин
Мовленнєві особливості українців Бразилії _____ 121
Speech Peculiarities of the Ukrainians in Brazil

Дмитро Гринчишин
Пам'ятки української мови XVI – першої половини XVII століть,
писані поза межами України _____ 132
Ukrainian Language Monuments
of the XVI – the First Half of the XVII Centuries Beyond Ukraine

Юрій Громик
Просторові та часові прислівники з основами **коль*, **толь*, **сель*
в українських підляських говірках _____143
*Adverbs of Place and Time with the Stems *kol', *tol', *sel'*
in the Ukrainian Dialects of Podlasie Region

Віктор Дворянкін
До проблеми лексикографічного відтворення семантичної структури
діалектної емоційно-експресивної лексики _____149
To the Problem of Lexicographical Representation
of the Semantic Structure of Emphatic Dialectal Lexic

Ганна Дидик-Меуш
Семантика слова і давньоукраїнський писемний контекст _____156
Word Semantics and Ancient Ukrainian Written Context

Уляна Єдлінська
Богословська тематика в житті і творчості професора Олекси Горбача _____164
Theological Theme in Life and Works of Oleksa Horbach

Василь Зеленчук
Проблеми створення діалектних словників до літературних творів
(повість Петра Шекерика-Доникова "Дідо Иванчік") _____197
Problem of the Creating Dialect Dictionaries to the Literary Works
(the Novel "Dido Ivanchik" ("The Grandpa Yvanchik") by Petro Shekeryk-Donykiv)

Галина Клепикова
Карпатоукраинские диалекты и проблемы словообразования. 2:
Дериваты с суфф. *l'(a)* _____202
Carpathian-Ukrainian Dialects and Problems of Derivation. 2:
Derivates with Suff.=l'(a)

Anna Kowalska
Polskie gwarowe nazwy miejsc z sufiksem *-isko* na tle polszczyzny ogólnej _____213
Polish Dialectal Place-Names with Suffix -isko
on a Background of the Literary Language

Лідія Коць-Григорчук
Зона вібрацій на західному мовному пограниччі _____230
Vibration Zone on the West Border Of Ukrainian Language

Ольга Кровицька
Деякі аспекти вивчення категорії особи в сучасному мовознавстві _____237
Some Aspects of the Study of Person's Category in Modern Linguistics

Михайло Лесів
Мова народної пісні про виселення 1947 року з Лемківщини_____242
The Language of One Folk-Song About the Forced Displacement
of the Inhabitants from the Lemkian Region in 1947

Петро Лизанець
Діалектологія як наука сучасного модерного мовознавства_____247
Dialectology as Science of Modern Linguistics

Władysław Makarski
Z toponimii i hydronimii pogranicza polsko-ukraińskiego: *Hulskie* 257
Selected Polish and Ukrainian Toponymy and Hydronymy: Hulskie

Ганна Мартинова
"Черкаський говір" як джерело дослідження особливостей
середньонаддніпрянського діалекту 268
"Cherkasy Subdialect" as a Source of Research
of Mid-Dniper Dialect's Peculiarities

Оксана Остапчук
Мова "Українок" Тимка Падури:
соціолінгвістичний контекст і діалектна база 275
The Language of Tymko Padura's "Ukrainky":
Context and Dialectal Background

Надія Осташ
Про українські народні назви християнських свят: *Водохрещі* 290
About Ukrainian Folk Names of Christian Holidays: Epiphany

Іван Паславський
До історії формування української
наукової та філософської термінології в пізню княжу добу
(на матеріалах київської перекладної літератури другої половини XV століття) 300
To the History of Ukrainian Scientific and Philosophic Terminology
Forming in the Late Princely Epoch
(on the Materials of the Kyiv Translating Literature of the Second Part of the XV Century)

Левко Полюга
Порівняльні конструкції в поетичних творах Тараса Шевченка 317
Comparative Structures in Taras Shevchenko's Poetry

Dorota Krystyna Rembiszewska
Elementy wschodniosłowiańskie w mowie mieszkańców
powiatu Wysokomazowieckiego 322
Eastern Slavic Elements in Language of Inhabitants of District Wysokomazovetskyi

Janusz Rieger
Uwagi o języku ukraińskim w Polsce 329
Some Remarks on Ukrainian Dialects in Poland

Janusz Siatkowski
Słowiańskie nazwy 'pszczelarza' w świetle materiałów
"Atlasu ogólnosłowiańskiego" 340
Slavonic Names for a 'Beekeeper' Based on Materials from "Slavic Linguistic Atlas"

Віктор Ужченко
Культурологічно-етимологічна експлікація фразеологізмів 348
The Culturologic and Etymologic Explication of Phraseological Units

Ірина Фаріон
Антропонімійні пріоритети в лексикографії 359
Antroponymic Priorities in Lexicography

Любов Фроляк
Генетичний тип говірки села Куйбишеве
Матвієво-Курганського району Ростовської області 369
Genetik Type of Patois of the Village Kuybysheve,
Matviyiv-Kurgan District, Rostov Region

Feliks Czyżewski
Nomina loci w gwarze ukraińskiej wsi Wyryki koło Włodawy 377
Nomina loci in the Subdialect of the Ukrainian Village of Wyryki near Włodawa

Тетяна Ястремська
До функціонування румунізмів у гуцульських говірках:
лексика пастухування. 2 384
Toward the Functioning of Rumanian Adoption in the Hutsul Dialect:
Pastoral Lexicon. 2

Іван Яшкін
Формы кампаратыву. Матэрыялы выражэння параўнання па мадэлі
“я лепшы (горшы) цябе”. Паўторы 403
Comparative Forms. Materials expressed comparison on the Model
“I’m better then you”. Repetition

Матеріали • Materials

Анна-Галя Горбач
…У пошуках за українськими говірками в Румунії 419
…In Search of Ukrainian Dialects in Romania

Олекса Горбач
Словник говірки села Негостина (Румунія) *(упорядник Н. Хобзей)* 422
Dialectal Dictionary of the Village Nehostyna (Romania)

Олекса Горбач
Словник північно-підляської говірки села Добровода
близько Гайнівки (Польща) *(упорядники Н. Хобзей, О. Тріль)* 454
Dictionary of the Northern Podliassia Dialect
of the Village Dobrovoda near Haynivka (Poland)

Василь Зеленчук
Сон Божої Матері: гуцульські народні молитви 489
God’s Mothers’ Dream: The Hutsul Folk Motives

Фёдар Клімчук
А в на́шого сва́та…(“пры́пывкы” з вёскі Сіманавічы Брэсцкай вобласці) 494
A v nashoho svata… (“prypyvky” from the Village Simanavichy Brest Region)

Огляди і рецензії • Revies and Notices

Оксана Остапчук
Новий етап дослідження польських говірок в Україні 519
A New Period in the Study on Polish Dialects in Ukraine

Любов Фроляк
Проблеми і перспективи дослідження мовного порубіжжя
у баченні польських і українських діалектологів _____537
*Problems and Perspectives of Language Border Region
in Visions of Polish and Ukrainian Dialektologists*

Rozprawy Slawistyczne: Z dialektologii słowiańskiej / Red. F. Czyżewski. – Lublin, 2002. – 256 s.

Ганна Дидик-Меуш
Серія польсько-українських мовознавчих видань _____544
Books-Series of the Polish-Ukrainian Publications

Ukraińskie i polskie gwary pogranicza / Red. F. Czyżewski, H. Arkuszyn.– Lublin-Łuck, 2001. – 185 s.; Аркушин Г. Сказав, як два зв'язав. – Люблін-Луцьк, 2003. – 177 с.; 75-liecie urodzin Profesora Michała Łesiowa: Dorobek naukowo-dydaktyczny i działalność społeczna / Red. F. Czyżewski, H. Arkuszyn, P. Hrycenko. – Lublin-Łuck, 2003. – 116 s.

Роман Голик
Гори, долини і тексти: етносеміотика фольклорного простору
Яна Адамовського і "культурологія природи" Яцека Возняковського _____546
*Mountains, Valleys and Texts: Etnosemiotics of Folklore Space
of Yan Adamovsky and Nature Culturology of Yatsek Vozniakovsky*

Adamowski J. Kategoria przestrzeni w folklorze: Studium etnolingwistyczne. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1999. – 254 s.; Woźniakowski J. Góry niewzruszone: O różnych wyobrażeniach przyrody w dziejach nowożytnej kultury europejskiej. – Kraków: Znak, 1995. – 342 s.

Ірина Коваль-Фучило
Антологія польських колядок _____552
Antology of Polish Calors

Polskie kolędy ludowe: Antologia / Zebrał, wstępem, komentarzami i przypisami opatrzył J. Bartmiński. – Kraków, 2002. – 410 s.

Левко Полюга
Лінгвістичні дослідження у збірнику пам'яті Кирила Галаса _____559
Linguistic Researches in the Collected Articles in Memory of Kyrylo Halas

Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наукових праць пам'яті Кирила Галаса / Відп. ред. М.І. Сюсько. – Ужгород, 2002. – Вип. 6. – 490 с.

Наталя Хобзей
Дослідження українського мовного простору Румунії
у студіях Івана Робчука_____563
Research of Ukrainian Language Space of Romania in the Ivan Robchuk's Studies

Robciuc I. Studii şi articole. – Bucureşti: Mustang, 1999. – 289 s.

Іван Сабадош
Діалектологічні набутки Івана Жеґуца 567
Ivan Zheguts's Dialectal Achievements

Жеґуц І. Вибрані тексти з гуцульського говору в Закарпатті. – Мюнхен, 2001. – 47 с; Жеґуц І. Вибрані тексти з гуцульського говору в Закарпатті. – Мюнхен, 2001. – 87 с.; Жеґуц І., Піпаш Ю. Словник гуцульського говору в Закарпатті. – Мюнхен, 2001. – 180 с.

Оксана Сімович
Весільна драма — об'єкт лексикографічного дослідження 572
Wedding Drama as the Subject of the Lexicography Studies

Магрицька І. Словник весільної лексики українських східнослобожанських говірок (Луганська область). – Луганськ, 2003. – 172 с.

Оксана Ковач
Говірка села Торунь у дослідженні російських діалектологів 576
Subdialect of the Village Torun' in the Researches of Russian Dialectologists

Николаев С.Л., Толстая М.Н. Словарь карпатоукраинского торуньского говора с грамматическим очерком и образцами текстов. – Москва, 2001. – 331 с.

Любов Фроляк
Лінгвогеографічна характеристика
лексики народного побуту Східної Слобожанщини 579
Linguistic and Geographic Characteristic
of Lexis of Peoples Life in the Eastern Slobozhanshchyna

Глуховцева К. Лінгвістичний атлас лексики народного побуту українських східнослобожанських говірок. – Луганськ: Альма-матер, 2003. – 182 с.

Наталя Хобзей
Лексика українських говорів Східної Словаччини
на картах Атласу Зузанни Ганудель 582
Lexis of Ukrainian Dialects of the Eastern Slovakia
on the Maps of Atlas by Zuzanna Hanudel'

Ганудель З. Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини. ІІІ: Назви будівництва і транспорту. – Prešov: EXCO s.r.o., 2001. – 215 с.

Хроніка • Chronics 587

Збірник пам'яті Ярослави Закревської

Діалектологічні студії. 3 *Львів, 2003*

УДК 811.161.2:929

Наталя Хобзей
Львів

Ярослава Закревська: штрихи до портрету

Yaroslava Zakrevska: Sketches to the Portrait

Ярослава Закревська народилася 14 грудня 1931 року у селі Звяртів Томашівського повіту Люблінського воєводства (Польща) в родині інтелігентів. Батько, Василь Закревський (1894–1972), — родом із Холмщини, мати, Марія Закревська (з дому Козак, 1901–1989), — із Галичини. Батьки вчителювали, спершу — у польських школах, оскільки українських практично не було, і тільки 1941 року почали викладати в українській школі села Городиславичі.

Зі зміною місця праці батьків змінювалося й місце навчання дітей: перший і другий класи — польська школа села Звяртів, третій і четвертий — українська школа села Гордиславичі, п'ятий, шостий — українська гімназія в Холмі. Ярослава Закревська завершила навчання в середній школі м. Рава-Руської Львівської області. 1944 року до цього містечка переїхала вся родина. Батько став директором семирічної школи, а мати — учителькою школи, у якій навчалася Ярослава Василівна.

1948 року Я. Закревська вступила на українське відділення філологічного факультету Львівського університету ім. І. Франка. Навчання закінчила 1953 року з відзнакою. У студенські роки розпочалося захоплення Ярослави Закревської діалектологією. Вона була учасницею діалектологічних експедицій під керівництвом членів кафедри української

мови, а однією з тем її курсових робіт стало дослідження мови творів Василя Стефаника.

1953 року Я. Закревська вступила до аспірантури при відділі мовознавства Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові (нині — відділ української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України). Її науковим керівником був професор Іларіон Свєнціцький (чий відгук на першу статтю Я. Закревської публікуємо в цьому ж збірнику; див.: с. 37).

1958 року Ярослава Закревська захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук, яку було присвячено творчості Івана Франка. Ця праця стала основою книжки "Казки Івана Франка (мовно-художній аналіз)", яку 1966 року було опубліковано в Києві. Авторка передусім звернула увагу на діалектні особливості мови Івана Франка, на його працю над розвитком української літературної мови.

Після закінчення аспірантури від жовтня 1956 року Ярослава Василівна розпочала працю в Інституті суспільних наук АН УРСР. Із відділом української мови цього інституту пов'язане усе її творче та суспільне життя: молодший науковий співробітник (1956–1962), старший науковий співробітник (1963–1986); провідний науковий співробітник (1986–1987); із 1987 року — завідувач відділу.

1957 року керівництво Інституту мовознавства АН УРСР у Києві передало Інститутові суспільних наук АН УРСР у Львові усі записані на той час матеріали з південно-західного ареалу української мови для другого тому "Атласу української мови". Саме відтоді у відділі розпочалося активне діалектологічне життя, наполеглива праця над створенням цього тому національного атласу. Екпедиції, виготовлення бланківок, укладання карт, дискусії колегами… Спочатку роботу над львівським томом очолив Павло Приступа, а від 1966 року ці обов'язки перебрала Ярослава Закревська. Членами діалектологічної групи були Лідія Коць-Григорчук, Мирон Онишкевич, Дмитро Бандрівський, Олександра Гавришко (Захарків), Антон Залеський. Ярослава Закревська ініціювала те, що в АУМі були широко представлені словотвірні карти.

Роботу над другим томом Атласу укладачі та редактори офіційно завершили 1970 року, хоча через обставини, які не залежали від членів редколегії, він з'явився друком тільки 1988 року. Багато зусиль доклала Ярослава Василівна, щоб другий том поліграфічно було видано, як і перший (через брак фінансування кольорові карти планували замінити чорно-білими).

1958 року Ярослава Закревська стала учасником IV Міжнародного з'їзду славістів у Москві. Саме тут обговорювали програмну доповідь Р. Аванесова, С. Бернштейна та З. Штібера "Про принципи Загальнослов'янського лінгвістичного атласу". Я. Закревська відразу ж збагнула вагомість і необхідність такої праці. Лінгвогеографічне дослідження мовного простору дуже приваблювало її. Упродовж багатьох років вона була співвиконавцем, членом робочої групи і членом міжнародних редколегій двох фундаментальних міжнародних проектів — "Загальнослов'янського лінгвістичного атласу" і "Загальнокарпатського діалектологічного атласу". В останньому — і відповідальним редактором четвертого тому, який 1993 року було опублікувано у Львові.

Робота над атласами, просторове бачення мовних явищ вплинули й на вибір теми докторської дисертації "Діалектний словотвір в ареальному аспекті", яку Ярослава Василівна захистила 1985 року. 1976 року у Львові вийшла друком монографія "Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті". Її ґрунтовні знання в царині словотвору були добре знані серед славістів. Із листа Н. Чурмаєвої до Я. Закреської (2.06.1972, Москва): "Очень не хотела Вас огорчать, но приходится: в нашей картотеке нет слов, указанных вами! И с суффиксом *=ьskъ* тоже не отмечено. Такая досада! Справлялась у тех, кто занимается словообразованием, — опять нет. Впрочем, Ю. Азарх мне ответила, что есть один человек, который может мне сказать всё об этом суффиксе. "Кто?" – спрашиваю. Ответ: "Закревская из Львова". Вот так, милая Ярослава Васильевна".

Упродовж багатьох років праці над Атласами в експедиціях і подорожах шляхи Ярослави Закревської часто пролягали через Гуцульщину. Там вона "погуцулилася" й почала формувати у відділі Картотеку словника гуцульських говірок, збирати матеріали з цього архаїчного регіону, організовувати діалектологічні експедиції, передаючи свою любов до цього краю, до його мешканців і їхнього унікального говору своїм колегам. За її редакцією побачили світ такі праці з гуцульської тематики: "Гуцульщина: Лінгвістичні етюди" (Київ, 1991), "Гуцульські говірки: Короткий словник" (Львів, 1997), "Гуцульські говірки: Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження" (Львів, 2000).

Експедиційні шляхи Ярослави Закревської пролягали й поза межами державних кордонів України. Вона записувала українські говірки в Польщі, Словаччині, Білорусі, Молдові. Чимало магнітофонних записів Ярослава Василівна привезла із Бразилії, де викладала українську мову в університеті м. Парани.

Від другого Міжнародного конгресу україністів, що проходив у Львові (1993), розвинулася її тісна співпраця з родиною Горбачів. 1995 року у серії "Видатні вчені НТШ" вона опублікувала монографію "Олекса Горбач: життєписно-бібліографічний нарис", а 1999 року за її редакцією вийшли спогади професора "Шлях зі Сходу на Захід". Упродовж довгого часу саме завдяки Ярославі Василівні з'явилися в Україні праці Олекси Горбача та його передруки із добре відомої славістам "червоної серії".

Від 1987 року Ярослава Закревська очолила відділ української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича. З її умілим керівництвом пов'язаний початок виходу у світ випусків "Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.", членом редакційної колегії якого вона була.

Коли відновилася діяльність Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, Ярослава Закревська стала активним членом мовознавчої комісії; 1995 року її обрали дійсним членом Товариства. А ще була членом суспільно-культурних товариств "Холмщина" й "Гуцульщина".

Ярослава Закревська була професором Львівського національного університету ім. Івана Франка. У лекціях, які читала студентам, особливого значення надавала висвітленню проблем, що турбували її впродовж останніх років життя — "Українська мова поза межами України". Саме такою була й тема семінару, яким друзі й учні вшановували її пам'ять у день, коли їй виповнилося б сімдесять, складаючи глибоку шану науковому керівникові, учителеві, колезі.

Summary

The author has given the main biographic information about her teacher and colleague, famous Ukrainian dialectologist and researcher of the Hutsul dialect, member of the international dialectal projects (*Slavic Linguistic Atlas*, *Carpathian Dialectal Atlas*), professor, of blessed memory Yaroslava Zakrevska, whom we have dedicated these collected articles.

Збірник пам'яті Ярослави Закревської

Діалектологічні студії. 3 *Львів, 2003*

УДК 811.161.2(81):929

Оксана Борушенко
Парана

Професор Закревська і Бразилійська Україна

Professor Yaroslava Zakrevska and Brazilian Ukraine

Століття свого поселення у Бразилії українці відсвяткували 1995 року. Незважаючи на малу кількість потрібних документальних матеріалів, головно з перших років еміграції, дослідження цих проблем має свою історію.

Бразилійським дослідникам уже вдалося значною мірою відтворити тернистий шлях українців до Бразилії, починаючи з кінця XIX століття. В імміграційних списках бувають типово українські прізвища у групах слов'янських поселенців 70-тих років XIX століття. Але на підставі архівних даних, перша група українців приїхала зі Східної Галичини в серпні 1891 року. Масова імміграція почалася 1895 року. Протягом двох років, коли бразилійський уряд покривав кошти подорожі, рідний край покинуло понад п'ять тисяч українських родин. У 1897–1907 роках понад тисяча родин виїхала за власний кошт. Друга хвиля масової імміграції була між 1907–1914 роками, при цьому, більшість поселенців була знову з Галичини.

Попри дуже тяжкі обставини праці, до першої світової війни українська імміграція нараховувала до сорока п'яти тисяч осіб (уже із природним приростом).

Між двома світовими війнами імміграція до Бразилії була достатньо слаба: дев'ять тисяч осіб не лише з Галичини, але також із Волині, По-

лісся і вже значно менше з Буковини, Закарпаття. У складі іммігрантів були також українські поселенці з Югославії.

Після Другої Світової війни, від половини 1947 року до кінця 1951 року, у бразилійських портах зареєстровано понад сім тисяч українців. Ця імміграція складалася головно з переселенців з України, яких кінець війни захопив у Західній Європі. Бразилійський уряд по-різному вписував українців у державні реєстри, а роджених у Бразилії фіксували вже як бразилійців. Унаслідок цього важко усталити докладну кількість українців у Бразилії.

У нинішніх часах їх нараховують приблизно 400 тисяч у цілій Бразилії, із яких 360 тисяч живе в Парані.

За словами проф. Я. Закревської, "…про цю громаду до недавнього часу ми знали дуже мало, та й зв'язки її з Україною були слабі, а протягом останніх десятиліть просто ніякі.

Це особливо відчутно, коли безпосередньо спілкуєшся з цією громадою, у чому я переконалася, перебуваючи у Бразилії на запрошення Федерального університету Парани і Українсько-Бразилійської центральної репрезентації.

Моє перебування там допомогло мені наблизитися до розуміння отого незбагненного і незнищенного феномену українства, який віддзеркалює українська спільнота, до усвідомлення тих чинників, що протягом століття його підтримують, хоч це вже друге, третє і четверте покоління українців, народжене у Бразилії, а тих, хто народився в Україні, тепер менше ніж 10 відсотків. Бразилійські українці — переважно україномовна громада, що не тільки зберегла свою мову, мистецтво, традиції, свою віру, національну самобутність, а й, інтегруючись економічно і культурно у бразилійське життя, примножує і збагачує українську культуру, живе інтересами України, яка для більшості з них усе ще залишається дуже далекою "казкою своєї бабусі".

У Бразилії, — чи не в єдиній країні світу, де є українські поселення, — побутує термін *Бразилійська Україна*. І ця назва має повнокровний зміст як для українців, так і для різноетнічних груп населення Бразилії. Цей термін увійшов у наукову літературу і його цілком нормально сприймають кола бразилійського уряду" [Закревська 1993: 129].

Усе життя проф. Я. Закревської було віддане одній із найважливіших галузей українського мовознавства — діалектології. Найбільшим Її науковим надбанням став тритомний "Атлас української мови", який займає непересічне місце в історії української науки і культури.

Українську громаду в Бразилії дуже зацікавив головно другий том, відповідальним редактором якого була Я. Закревська. Він містить діалекти Галичини, звідки приїхало найбільше українських поселенців.

У Бразилії програма дослідів проф. Я. Закревської була дуже широка, а саме: вивчити стан українського мовлення у Бразилії — літературного і діалектного. Особливу увагу було звернено на діялекти, які, на думку дослідниці, добре збереглися серед окремих громад, чиї предки компактно поселилися ще в перших роках імміграції здебільшого по колоніях. Результати цих досліджень мають дуже важливе значення не тільки для мовознавства, але також для історії. На основі типу говірки, якою користуються й досі бразилійські українці, можна ідентифікувати місцевості, звідки прибули перші іммігранти, бо, як вже згадувалося, у багатьох випадках жодних документів немає, а сучасні третє й четверте покоління, яке вже народилося у Бразилії, не знає, звідки прибули їхні предки.

Під час теренових досліджень на запрошення Українсько-Бразилійської центральної репрезентації та інших місцевих інституцій Ярослава Закревська виступила близько 25 разів перед українськими громадами в народних домах, школах, семінаріях, уміла знайти потрібне слово для слухачів різного віку і різного освітнього рівня, з'єднала багато приятелів, із якими завжди тримала контакт, згадувала із прихильністю своїх студентів, котрі зайнялися збиранням матеріалу для "Словника українських говорів у Бразилії".

Для мене, — я супроводжувала професора Закревську по різних громадах у Парані і Санта Катарині, — був особливо зворушливим такий величезний інтерес українських громад до України, до всіх процесів, що там відбуваються.

"Під час свого побуту в Бразилії, відвідуючи колонії (понад 20), з перших хвилин спілкування відчуваєш, що ти справді серед своїх, які протягом такого довгого часу повністю зберегли наші українські, переважно галицькі звичаї, традиції, регіональні особливості в одязі, пісні. Коли саме тут почуєш у давньому, ще незайманому звучанні різні говори південно-західного наріччя ніби в законсервованій формі.

Ті нечисленні бразилійські українці, які приїхали ще з України, неодмінно підходили і розпитували про свої села, просили при першій нагоді поїхати до того чи іншого села і по можливості відшукати родину, а може, і фотографувати рідну хату, яка стоїть недалеко від церкви на лівому березі ставка, а біля воріт — молодий дуб, хоч сьогоднішній сімдесятилітній газда, виїхав ще дитиною під кінець тридцятих років. Не

перестаєш дивуватися і тоді, коли українці другого, третього і навіть четвертого покоління зберігають як найдорожчу реліквію ікону чи книжку, що їх прадіди привезли ще з України. І немає значення, чи це — Кобзар Т. Шевченка, чи томик українських пісень, чи один із номерів виданого в Жовкві — Місіонара. Найважливіше, що ця книжка з України! А в одній сім'ї показували мені кімнатну квітку — популярну в нас звичайну мушкательку, яку зберігають вдома представники всіх поколінь, бо цю квітку ще їхня бабуся привезла з України" [Закревська 1993: 131].

Проф. Я. Закревська останні роки свого життя присвятила програмі фіксації та збереження мови українців за межами України для майбутнього. У Бразилії, де вона була кілька разів, результати цих досліджень мають дуже велике значення не тільки для мовознавства, але, як вже було згадано, також для історії. Якраз ці говірки відкрили нову галузь для вивчення імміграції в цій країні.

Крім дослідничої праці, вона мала семінари й конференції у Федеральнім університеті Парани на спеціальні мовознавчі теми, які викликали велике зацікавлення між професорами і студентами. Також доложила багато зусиль до кваліфікації учителів української мови, викладаючи на різних вишкільних курсах, останній — зимою 1998 року в Прудентополісі.

Наполегливою працею, значним внеском у різні ділянки життя, своєю культурою і способом буття українська громада у Бразилії завоювала належне місце у бразилійському суспільстві, зуміла створити собі на чужині свою Україну. Бо, як писав Антін Крушельницький у передмові до книжки П. Карманського, "…по волі і по неволі мусимо шукати на чужині своєї України. Там, де нас закинула химерна доля... Бо Україна там, де ми зі своєю любов'ю до Неї, зі своїми думками про Неї, зі своїми зусиллями задля Неї. Бо Україна розстелятиметься по всьому світі, куди ми нестимемо її ідею, де ми ростимемо її красу, з ким би не зв'язала нас для життя, для праці, для радощів і турбот наша доля" [Крушельницький]. Досі Бразилійська Україна в особі своїх найкращих представників підтверджувала слушність цих слів.

Проф. Я. Закревська мала спеціальний сентимент до нашої країни. Її заходами 1991 року в театрі ім. Марії Заньковецької у Львові за участю приблизно дев'ятисот осіб відбулося святкування "100-річчя початку української еміграції до Бразилії".

Оптимізм був її характеристикою, і за кожну нову справу бралася з ентузіазмом. Доля, яка була лагідною, одного дня перемінилася в ангела смерті, що скосив Її життя, і родина, і всі друзі, студенти, колеги, а разом з ними всіма, також і Бразилійська Україна осиротіли без Неї.

Тяжко погодитися з думкою, що проф. Ярослави Закревської нема між нами, а ще тяжче зрозуміти втрату цієї людини виняткової доброти і безмежної відданості родині, науці і приятелям.

Література

Закревська 1993 — Закревська Я. Бразилійська Україна зблизька // Дзвін. – Лютий-березень 1993. – Львів.

Крушельницький — Крушельницький А. Передмова // Карманський П. Між рідними в Південній Америці. – Львів-Відень.

Summary

The article deals with the history of the Ukrainian emigration in Brazil. The status of Ukrainians in Brazil society has been revealed. Author stresses on the importance of Ukrainian dialect's study in Brazil and displays Yaroslava Zakrevska's role in this field of research.

Збірник пам'яті Ярослави Закревської
Діалектологічні студії. 3 *Львів, 2003*

УДК 811.161.2:929

Василь Горинь
Львів

Філософія імені Ярослави Закревської

The Philosophy of Name Yaroslava Zakrevska

Основним методом організації індивіда, інструментом самоорганізації, своєрідним логосом (за термінологією російського філософа-естета Олексія Лосєва) для Ярослави Закревської було осмислення Істини і Слова. Вони були визначальними для неї, для її життєвої позиції, взаємин, наукової творчості. Саме вони диктували порядок її мислення, спрямованість учинків, зрештою, мудру гармонію особистості.

Уміла, як ніхто, примирити раціональні поняття і почуттєву стихію, поєднати індивідуальний та загальний логоси. Усе життя ніби змагалася до тотожності об'єкта і суб'єкта. Суб'єктивний світ душі та об'єктивна реальність були її дилемою: постійний пошук шляхів їхнього зближення і примирення робили її цільною особистістю. Людиною постійного пошуку і цілеспрямованої дії, виняткової організованості й точності, які проявлялися й у стилі наукового мислення, і у стосунках із колегами й учнями.

Уміла говорити й діяти згідно з об'єктивними обставинами, говорити правду і правдиво діяти. І тут дивувала розсудливістю і виваженістю. Утілювала риси глибокої внутрішньої культури, різнобічної освіченості та принципової вимогливості — насамперед до себе.

У науці Ярослава Закревська керувалася передовсім принципами побудови власної системи в усіх галузях; у царині діалектології, лексико-

графії, лінгвогеографії — скрізь дотримувалася чіткого способу аналізу, що зумовлювало виважене інтерпретаційне узагальнення.

Її система діалектно-філологічних координат напрочуд ясна, своєю вивершеністю вона спонукає до синтезу, який залишається тільки здійснити. Діалект трактувала не як чистий витвір народної стихії, а як свідому зустріч із внутрішнім життям його носіїв. Діалектологією любувалася як небесним зводом, а різнокольорові позначки на картах діалектологічних атласів виглядають як зорі на вечірньому небі, що так яскраво освітлювали науковий шлях автора. Тут, направду, філологія межує з естетикою, чимось довершеним, неповторним.

А ще дотримувалася власної системи у структурі організації досліджень, реалізації запланованих проектів, пам'ятаючи, що найбільшим здобутком ученого, а тим паче колективу авторів-виконавців є результат, оформлений текстом. Умілий організатор і талановитий учений у ній зливалися в єдине.

Дорожила званням ученого-філолога, сама багато зробила в мовознавчій науці, закликала інших працювати для повнокровного функціонування рідного слова. У граматиці вчила займатися не лише трактуванням, наприклад, форм відмінка або часу, виду або способу, чи навіть синтакси, а виходити на понятійно-смислові категорії, логіко-виражальні типи, очевидно, на стилістику як метод передачі лоґосу. У цьому й суть лоґосу самої Ярослави Закревської, філософія її Імені .

Уміла вислухати і висловитися, переконати і сприйняти доведення інших. Вона притягувала і віддавала тепло. Вирізнялася характером спілкування, здатністю об'єднувати в розмові, як у ділі. А ще вміла сказати і як сказати — влучно, афористично, із тонким підтекстом. Тільки один епізод із моєї скарбнички.

Ще в совєтські часи Ярослава Василівна часто їздила за кордон у наукові відрядження в Польщу, Чехо-Словаччину, Угорщину, Німеччину на різні міжнародні мовознавчі конґреси, семінари, наради, що диктувала праця над загальнослов'янським і загальнокарпатським лінгвістичними атласами. Заповнюємо відповідні бланки — місця в "питальнику" бракує для вписування чергової країни.

— Ярославо Василівно, як то Вам удається так часто по закордонах їздити? Очевидно, крім наукових завдань, виконуєте певні завдання органів?

— Василю Івановичу, як учений секретар, член дирекції, ви достеменно знаєте, яким чином у нас ці процедури здійснюються і як завдання виконуються.

— Але ж...

— Авжеж!

Її міжнародні наукові контакти, мовознавчі зв'язки поза межами України були спрямовані на співпрацю у сфері україніки, власне, у ділянках аритмології і типології самототожних відмінностей. Вона несла туди українськість та поверталася звідти з тими ж рідними образами і мотивами. Методологією їй служили засади національної філологічної школи, високий обов'язок науковця-мовознавця перед рідним народом.

Вона відкрила нам українську Бразилію, університет міста з цікавою назвою Парана, а зі собою забрала терпкий біль депортованої Холмщини, солодкий запах діалектів Гуцульщини. Залишила не тільки свій науковий статок, достойних учнів, але й свою жіночу чарівність, красиву поставу, елеґантність, що так гармонійно допасовували до її інтелекту; отой особливий шарм, якого ніхто не зможе повторити. Те характерне мовлення, незабутній голос, усмішку...

У своєму відділі виплекала таку ауру, що кожен приходив туди, як до родини, щоб поспілкуватися, поділитися журбою чи радістю, розв'язати проблему чи дістати розраду душі. Виглядало, що ті постійні гості — Олекса й Анна-Галя Горбачі (Німеччина), Юрій Шевельов (Шерех) (США), Оксана Борушенко (Бразилія), Януш Ріґер (Польща) — були не просто відвідувачами відділу, а його повнокровними членами.

Уболівала Ярослава Закревська за відділ і за Інститут — як ніхто. Часом брала велику ношу, хоча, виявляється, ці плечі були таки жіночими. А що було робити, коли інститутські мужчини довго стояли на роздоріжжі гуманітарної науки, їх, зрозуміло, більше цікавила висока політика чи високі посади. Отож проходили повз них, абсолютно не торкаючись їх, важливі наукові проблеми того таки українознавства. Ярослава закликала бути справжніми науковцями, учила цінувати звання національного вченого (бути ним!), змінювати нарешті стиль мислення відповідно до абсолютних цінностей, а не захоплюватися мізерією дня, яка чимось нагадувала доповідні записки, що колись творилися для т.зв. директивних органів.

…На Четвертий Конгрес МАУ ми від'їжджали серпневого вечора чисельною інститутською делегацією, де дружню групу складали мовознавці. Доповідь Я.В. Закревської також була включена до програми, але поїхати до Одеси вже не могла. На Конгрес не поїхала і професор Оксана Борушенко, залишилася у Львові, щоб побути останні дні з Ярославою. Хтось устиг відвідати її, з кимось ще поговорила. Востаннє.

Ми щойно повернулися з Одеси, а тут за кілька днів приголомшила сумна звістка. Некролог, який мені доручили написати, ніяк не виходив: був довгий вечір і ще довша ніч, знову і знову відкладав ручку, і тільки ранком текст ліг на папір, щоб опісля останніх штрихів з'явитися в газеті ("Високий замок", 1999, 6 вересня).

Хоронили ми Ярославу Василівну ясного вересневого дня 1999 року за два кроки до її ювілею. Захоронили до вічного спочинку поруч із батьками, і притулилася труною до їхнього праху, як у дитинстві пригорталася до грудей матері своєї. Ми переживали її світ, її земну дорогу і той останній шлях із Байкальської на цвинтар. Здавалося, що з нею відходила частинка кожного з нас, тих, які довго крокували з нею. Несподівано зринуло в пам'яті поетове — "Ти славно вік свій одробив…"

Жовте листя опадало з багатолітніх дерев Личаківської діброви, його шелест ніби притишував слова прощальних промов. Опадає листя вже четвертий рік. 2 вересня приходимо на Службу Божу до церкви св. ап. Петра і Павла, а пані Ярослава не приходить до свого кабінету, і досі ніхто не наважується зайняти його. Особливо відчувають ту довгу відсутність працівники відділу української мови, а ще ті, хто працював з доктором філології, професором Франкового університету довгі-довгі роки. Котрим стала посестрою, другинею, рідною назавжди.

Оті семінари з актуальних проблем української діалектології, що організовує Наталя Хобзей, є не тільки доброю нагодою об'єднати зусилля науковців для виконання важливих питань української мови, вони є гідним продовженням започаткованих Ярославою Закревською проектів, а також свідченням оберігання пам'яті вченої та людини.

Тож будьмо достойні Тої, що дала приклад, яким має бути український учений, що колись нас єднала і сьогодні збирає та єднає. А ще Вона закликає до праці, бо, за римським поетом-епіком, *Labor improbus omnia vincit* ("наполеглива праця все перемагає").

Вересень 2003 року

Summary

In the article the author has given memoirs about professor Yaroslava Zakrevska, painstaking researcher, careful and exacting instructor and teacher, skillful organizer, tactful friend.

Бібліографія праць Ярослави Закревської*

Yaroslava Zakrevska's Bibliography

1956

1. В памет на И.С. Свенцицки (1876–1956) // Єзик и литература. – София. – 1956. – № 6. – С. 476–479.
2. Іван Франко для дітей // Ленінська молодь. – 1956. – 22 серпня.
3. Із спостережень над мовою казок І. Франка // Дослідження творчості І. Франка. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1956. – Вип. 1. – С. 256–269.
4. Кров на букварі // Молодь України. – 1956. – 8 серпня.
5. Творець чудових казок. До сторіччя з дня народження І. Франка // Вільна Україна. – 1956. – 8 квітня.

1957

6. Перша міжобласна діалектологічна нарада у Львові // Українська мова в школі. – 1957. – № 4. – С. 94–96.
7. Фольклорна мовно-стилістична традиція в казках Івана Франка // Українська мова в школі. – 1957. – № 4. – С. 28–32.
8. **Языковые и стилистические особенности сказок Ивана Франко**: Автореф. дисс.… канд. филол. наук. – Львов, 1957. – 20 с.
9. [Рецензія:] Иван Франко детям. Поэмы, притчи, сказки, рассказы. – Москва: Детгиз, 1956 // Вітчизна. – 1957. – № 2. – С. 210–212.

1958

10. Голоси дискусії // Тези доповідей Львівської міжобласної діалектологічної наради, Львів, 25–27 квітня 1957 р. – Львів, 1958. – С. 31–33.

---

* Бібліографію праць 1956–1997 років опубліковано за виданням: *Ярослава Закревська*: *Бібліографічний покажчик* / Укладачі М. Чікало, Я. Єрмолович. – Львів, 1997. – С. 16–36.

11. Мовно-художні особливості казок І. Франка // Дослідження з української мови. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 58–73.

1959

12. Мовні засоби відтворення національного колориту в казках Івана Франка // Дослідження творчості І. Франка. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1959. – Вип. 2. – С. 202–217.
13. Мовні засоби гумору в казках-поемах Івана Франка // Дослідження і матеріали з української мови. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1959. – Т. 1. – С. 65–78.

1960

14. Назви дятла в західних говорах української мови // Дослідження і матеріали з української мови. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1959. – Т. 3. – С. 68–72 (із картою).

1961

15. Явище протези в західних говорах української мови // Дослідження і матеріали з української мови. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1959. – Т. 4. – С. 66–73.

1962

16. До питання про народнорозмовні елементи в мові творів Івана Франка // Тези доповідей Сьомої щорічної наукової сесії, присвяченої вивченню творчості І. Франка. – Львів, 1962. – С. 43–44.
17. Назви овочів (картоплі) в говорах української мови (На матеріалі II т. Діалектологічного атласу української мови) // Тези доповідей XI Республіканської діалектологічної наради. – Київ, 1962. – С. 57–60.

1963

18. Епентетичні звуки в українських говорах (На матеріалі II т. Діалектологічного атласу української мови) // Дослідження і матеріали з української мови. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1959. – Т. 5. – С. 62–69.
19. Какаво є съотношението между языка на различните жанрове и народнодиалектната реч? // Материали за V Международен конгресс на славистита. – София: Славянская филология, 1963. – Т. 2. – С. 24–26.

1964

20. Українські назви картоплі (Solanum tuberosum) (На матеріалі II т. Атласу української мови) // Дослідження і матеріали з української мови. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1959. – Т. 6. – С. 28–36.

1966

21. **Казки Івана Франка (мовно-художній аналіз).** – Київ: Наукова думка, 1966. – 107 с.

Рецензії: Сірак І.І. А тепер про жанр казки // Жовтень. – 1968. – № 5. – С. 142–143.
Скрипник Л.Г. Казки Івана Франка // Українська мова і література в школі. – 1966. – № 8. – С. 91–93.

22. Система особових форм дієслова в західних говорах української мови (теперішній час) // Українська лінгвістична географія. – Київ: Наукова думка, 1966. – С. 119–132.

1967

23. Лингвогеографический аспект при изучении отраслевой лексики (на материале народных названий растений) // Тезисы докладов Совещания по Общеславянскому лингвистическому атласу. – Москва, 1967. – С. 26–28.
24. [Без назви] // Вопросы языкознания. – 1967. – № 6. – С. 148–151. [Про Всесоюзну нараду із проблем Загальнослов'янського лінгвістичного атласу].

1968

25. Мовно-художні традиції фольклору в творах І. Франка для дітей // Матеріали Міжвузівської ювілейної наукової конференції, присвяченої 110-річчю з дня народження та 50-річчю з дня смерті І. Франка. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1968. – С. 102–104.

1969

26. До співвідношення суфіксальних та інтерфіксальних моделей в українській діалектній мові // Питання словотвору східнослов'янських мов: Матеріали Міжвузівської республіканської конференції. – Київ: Наукова думка, 1969. – С. 74–75.
27. Словотвір в ареальному аспекті // Тези доповідей XIII Республіканської діалектологічної наради. – Київ: Наукова думка, 1969. – С. 100–101.
28. Творення назв поля з-під сільськогосподарських культур // Українська діалектна морфологія. – Київ: Наукова думка, 1969. – С. 34–44.

1970

29. Діалектний словотвір в ареальному аспекті // Праці XIII Республіканської діалектологічної наради. – Київ: Наукова думка, 1970. – С. 161–160.
30. Другий том Атласу української мови // Мовознавство. – 1970. – № 3. – С. 60–65.
31. Лингвогеографический аспект в изучении отраслевой лексики (на материале народных названий растений) // Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и сообщения. – Москва: Наука, 1970. – С. 149–158.
32. [Без назви] // Мовознавство. – 1970. – № 6. – С. 90–91. [Про Міжнародну конференцію з питань Загальнослов'янського лінгвістичного атласу у Варшаві].

1971

33. Наукове значення II тому Атласу української мови // Матеріали Звітної наукової сесії Інституту суспільних наук АН УРСР. – Київ: Наукова думка, 1971. – С. 119–120.
34. Шляхи дослідження народних назв рослин // Праці XII Республіканської діалектологічної наради. – Київ: Наукова думка, 1971. – С. 318–325.

1972

35. Глибини живого слова // Українська мова і література в школі. – 1972. – № 9. – С. 35–39.
36. К вопросу о восточнославянском *-ище*/*-иско* // Тезисы докладов Совещания по Общеславянскому лингвистическому атласу, Ленинград, 26–30 сентября 1972 г. – Москва, 1972. – С. 177–181.
37. Українські народні назви рослин як основа сучасної нормативної ботанічної номенклатури // Питання взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів: Тези доповідей та повідомлень. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 45–47.

1973

38. Взаимообусловленность и взаимодействие словообразовательного и семантического полей в украинских говорах карпатского ареала (по материалам агентивного суффикса *-ар*) // Тезисы докладов и сообщений Симпозиума по проблемам карпатского языкознания, Москва, 24–26 апреля 1973 г. – Москва: Наука, 1973. – С. 20–22.
39. К проблемам словообразовательных заимствований и параллелей в контактирующих языках и их диалектах // Тезисы докладов и сообщений Совещания по общим вопросам диалектологии и истории языка, Ереван, 2–5 октября 1973 г. – Москва, 1973. – С. 88–90.
40. Словообразование существительных Nomina loci (к проблеме ареального изображения) // Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследования. 1971. – Москва: Наука, 1973. – С. 54–57.

1974

41. О взаимозависимости и взаимообусловленности словообразовательного и семантического микрополей в украинских говорах карпатского ареала // Советское славяноведение. – 1974. – № 1. – С. 80–85.
42. Семантична диференціація словотвірних формантів в західних говорах української мови // Тези доповідей та повідомлень Міжвузівської наукової конференції з питань східнослов'янського іменного словотвору, Запоріжжя, 24–26 жовтня 1974 р. – Київ: Наукова думка, 1974. – С. 130–132.
43. Славянские названия дятла (Picus) // Тезисы докладов Совещания по Общеславянскому лингвистическому атласу, Воронеж, 11–16 сентября 1974 г. – Москва, 1974. – С. 196–199.

1975

44. Особенности словообразования народной ботанической номенклатуры // Тезисы докладов Совещания по Общеславянскому лингвистическому атласу, Гомель, 9–12 сентября 1975 г. – Москва, 1975. – С. 89–90.

1976

45. **Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті.** – Київ: Наукова думка, 1976. – 163 с.

Рецензії: Buffa F. // Slovenská reč. Časopis pre výskum akultúru slovenského jazyka. – Bratislava,1977. – Č. 4. – S. 249–252.
Волоцкая З.М. // Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследования. 1977. – Москва, 1979. – С. 305–311
Клепикова Г.П. // Советское славяноведение. – Москва, 1978. – № 3. – С. 115–117.
Петровић Д. // Зборник за филологийу и лингвистику. – Нови Сад, 1978. – № XXI/2. – С. 226–230.
Rieger J. // Rocznik slawistyczny. – Warszawa, 1978. – T. 39. – № 4. – С. 87–95.
Rudolf E. // Slavia Orientalis. – R. XXVII. – Warszawa, 1978. – № 4. – С. 545–547.
Utěšený S. // Slavia. – XLVIII. – 1979. – Č. 1. – S. 74–76.

1977

46. Говори української мови: Збірник текстів. – Київ: Наукова думка, 1977. – С. 235–236, 249–251, 260–263, 283–285, 349–352, 356–358 [Тексти, які записала Я. Закревська].
47. К вопросу о территориальной дифференциации диалектов по данным словообразования // Тезисы докладов Совещания по Общеславянскому лингвистическому атласу, Черновцы, 4–7 сентября 1976г. – Москва, 1977. – С. 40–43.
48. Членування діалектної території за словотвірними критеріями // Тези доповідей XIV Республіканської діалектологічної наради. – Київ: Наукова думка, 1977. – С. 67–69.

1978

49. До питання про взаємозв'язок і взаємозалежність лексичних і словотвірних ареалів в діалектах слов'янських мов // Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови: Тези доповідей. – Ужгород, 1978. – С. 23–24.
50. Материалы для вопросника "Общекарпатского диалектологического атласа" // Справочно-информационные материалы по ОКДА. – Москва: Наука, 1978. – С. 12–62. [Співавт.: Г. Клепікова, П. Лизанець та ін.].
51. Общеславянский лингвистический атлас. Вступительный выпуск: Общие принципы. Справочные материалы. – Москва: Наука, 1978. – 254 с. [Співавтор].
52. Специфика территориальной дифференциации диалектов по данным словообразования // Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследования. 1978. – Москва: Наука, 1978. – С. 50–62.
53. [Член редкол.:] Общеслваянский лингвистический атлас. Вступительный выпуск: Общие принципы. Справочные материалы. – Москва: Наука, 1978. – 254 с.

1979

54. Відображення словотвірного рівня мови у Програмі Загальнокарпатського діалектологічного атласу // Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego: Prace językoznawcze. – Kraków, 1979. – Z. 61. – S. 57–63.
55. К вопросу о комментировании лексических и словообразовательных карт ОЛА // Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследования. 1977. – Москва: Наука, 1979. – С. 8–16 [Співавт.: Б. Фалінська].

56. Одночленні і двочленні дублетні назви в діалектах української мови // Мовознавство. – 1979. – № 6 (78). – С. 48–54.

1980

57. [Рецензія:] Kowalska A. Zróżnicowznie słowotwórcze gwar Mazowsza i Podliasia: Rzeczownik. – T. I: Atlas. – Cz. 1.: Mapy 1–100; Cz. 2: Wykazy I komentarze do map. – S. 1–100. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1975 // Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследования. 1978. – Москва: Наука, 1980. – С. 360–364.

1981

58. Общекарпатский диалектологический атлас: Вопросник. Atlas dialectologique des Carpathes: Questionnarie / Редкол.: С.Б. Бернштейн (председ.), А. Вашек, Б. Видоески и др. – Москва: Наука, 1981 [Співавт.: А. Заремба, Г. Клепікова та ін.].
59. Передмова // Йосип Олексійович Дзендзелівський: Бібліографічний покажчик / Укл.: Кізлик О.Д. – Львів, 1981. – С. 3–5.
60. Передмова // Лукія Лук'янівна Гумецька: Бібліографічний покажчик / Укл.: Вальо М.А., Войтів Г.В. – Львів, 1981. – С. 3–5.

1982

61. Десяте робоче засідання Міжнародної комісії з Загальнокарпатського діалектологічного атласу (25–30 вересня 1982 р.) // Мовознавство. – 1982. – № 3. – С. 76.

1983

62. Діалектизми у словнику // Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: Пробний зошит. – Київ: Наукова думка, 1983. – С. 38–39.
63. До історії українсько-південнослов'янських мовних зв'язків // Із історії міжслов'янських зв'язків. – Київ: Наукова думка, 1983. – С. 147–155.
64. Из истории болгаристических исследований в г. Львове // Советская болгаристика. – Москва: Наука, 1983. – С. 351–353.
65. Процеси інтерференції в українських говорах карпатського ареалу в світлі даних лінгвістичної географії // Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими: Тези доповідей. – Ужгород, 1983. – С. 83–84.
66. Типологія діалектних відмінностей словотвірного рівня в лінгвогеографічній проекції // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі: Тези доповідей і повідомлень XV Республіканської діалектологічної наради. – Житомир, 1983. – С. 50–52.

1984

67. **Украинское диалектное словообрахование в ареальном аспекте (Субстантивная суффиксация)**: Автореф. дисс… докт. филол. наук. – Львов, 1984. – 40 с. + 6 карт.

68. [Член редкол.:] Атлас української мови: Полісся, Середня Наддніпрянщина і суміжні землі. – Київ: Наукова думка, 1984. – Т. І. – 391 карта + 92 с. тексту.

1985

69. Лексичне та лексикографічне дослідження гуцульського говору // Українська історична та діалектна лексика. – Київ: Наукова думка, 1985. – С. 87–94. [Співавт.: В. Черняк].

1986

70. Взгляды И. Франко на роль народного языка в утверждении единого украинского литературного языка // Тезисы докладов Международного симпозиума "Иван Франко и мировая культура". Львов, 1986. – Київ: Наукова думка, 1986. – С. 190–191.
71. Виступ на IX Міжнародному з'їзді славістів із приводу доповіді А. Ковальської та Б. Фалінської // IX Международный съезд славистов: Материалы дискуссии. – Киев, 1986. – С. 137.
72. Виступ на IX Міжнародному з'їзді славістів з приводу доповіді С. Вархола // IX Международный съезд славистов: Материалы дискуссии. – Киев, 1986. – С. 137.
73. [Рецензія:] Нове дослідження з лінгвогеографії [на кн.:] Atlas slovenskeho jazyka. – 4: Lexika / Aut. ph.dr. A. Habovštiak. – Bratislava: Vyd-vo Sloven.akad., 1984. – Č. 1. – 432 s.; Č. 2. – 367 s. // Мовознавство. – 1986. – № 6. – С. 72–74.

1987

74. Иллюстративный материал к "Основным принципам картографирования в ОКДА" // Общекарпатский диалектологический атлас: Вступительный выпуск. – Скопје, 1978. – С. 26–27.
75. Словотвірна кореляція одночленних і двочленних номінацій // Великий Жовтень і розвиток духовної культури слов'янських народів: Тези виступів IX Республіканської славістичної конференції. – Одеса, 1987. – С. 91–96.
76. [Член редкол.:] Общекарпатский диалектологический атлас: Вступительный выпуск. – Скопје, 1978. – 185 с.

1988

77. Вступ // Атлас української мови. – Т. 2: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. – Київ: Наукова думка, 1988. – С. 7–8.
78. Живі барви діалекту // Жовтень. – 1988. – № 3. – С. 104–107.
79. К проблематике сводных карт лексико-словообразовательной серии ОЛА // Македонска академја на науките и уметностите: Отделение за лингвистика и литературна наука. Прилози XIII. 1. – Скопје, 1988. – С. 91–94 + 2 карти.
80. Карты № 9, 10, 18, 29; некартографированные материалы № 13, 17, 18 // Общекарпатский диалектологический атлас / Отв. ред. С.Б. Берштейн, Г.П. Клепикова – Москва: Наука, 1988. – Т. 2.

81. Карты № 20, 41, 42 // Общеславянский лингвистический атлас: Серия лексико-словообразовательная. – Вып. 1: Животный мир. – Москва: Наука, 1988.
82. Карти й коментарі № 62, 74–76, 79–82, 88–90, 92, 97–99, 110–113, 115–117, 119, 121–126, 128, 131, 133, 136–141, 143, 145–147, 149–157, 168, 214, 215, 222, 231–247, 249, 250, 253, 254, 291, 303, 310, 311, 314, 318, 319, 321–328, 330, 337–340, 360–362, 364, 365, 372, 374, 375, 378–383 // Атлас української мови. – Т. 2: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. – Київ.: Наукова думка, 1988.
83. Предисловие к Первому лексико-словообразовательному выпуску // Общеславянский лингвистический атлас: Серия лексико-словообразовательная. – Вып. 1: Животный мир. – Москва: Наука, 1988. – С. 9–11 [Співавт.: Д. Вуічич, А. Габовштяк та ін.].
84. [Відп. ред.:] **Атлас української мови. – Т. 2: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі.** – Київ.: Наукова думка, 1988. – 391 карта + 92 с. тексту.
85. [Член редкол.:] Общеславянский лингвистический атлас.: Серия лексико-словообразовательная. – Вып. 1: Животный мир. – Москва: Наука, 1988.

1989

86. Атлас української мови та актуальні мовні проблеми // Мова і духовність нації: Тези доповідей Регіональної науково-практичної конференції, Львів, 14–15 листопада 1989 р. – Львів, 1989. – С. 7–8.
87. Дубока и давна традиција (Везе украјинаца и срба кроз призму лингвистике) // Експрес. Недељна ревја. – Београд, 1989. – 4 јун.
88. Ізоглоси Атласу української мови // Науково-технічна революція і сучасні процеси розвитку української народнорозмовної мови: Тези доповідей Республіканської конференції, Ужгород, листопад 1989. – Ужгород, 1989. – С. 62–65.
89. Карты № 55–61 // Общекарпатский диалектологический атлас / Отв. ред. Р. Удлер. – Кишинев: Штиинца, 1989. – Вып. I.
90. О структуре народных названий ягод (по материалам говоров украинского языка в сравнении с другими славянскими) // Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследования. 1985–1987. – Москва: Наука, 1989. – С. 37–46.
91. Професор Лукія Гумецька // Наше слово. – 1989. – 19 лютого. [Співавт.: М. Лесів].
92. [Член редкол.:] Общекарпатский диалектологический атлас / Отв. ред. Р. Удлер. – Кишинев: Штиинца, 1989. – Вып. I.

1990

93. Говори української мови за межами України // Проблеми української діалектології на сучасному етапі: Тези доповідей XVI Республіканської наради. – Житомир, 1990. – С. 46–48.

94. Мовознавство на сторінках Наукового збірника Музею української культури у Свиднику // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, 1990. – Т. CCXXI: Праці філологічної секції. – С. 351–355.
95. Погляди І. Франка на роль народної мови в процесі утвердження єдиної української літературної мови // Іван Франко і світова культура: Матеріали Міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО, Львів, 11–15 вересня 1986 р. – Київ, 1990. – Кн. 2. – С. 141–145.
96. Проблемы картографирования разноуровневых языковых единиц // Studia z filologii polskiej i słowiańskiej. – Warszawa, 1990. – S. 259–262.
97. Profesor Łukia Ł. Humecka (1901–1988) // Slavia Orientalis. – 1990. – Nr. 1–2 [Співавт.: М. Лесів].
98. Роль народної мови в процесі утвердження єдиної української літературної мови в оцінці І. Франка // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – Пряшів, 1990. – № 15–16. – С. 163–167.

1991

99. Відвідини зі Львова: Інтерв'ю з кореспондентом журналу "Цвіркун" (Куритиба, Бразилія) // Цвіркун. – 1991. – № 200. – С. 21–22.
100. Гуцульські говірки та їх місце на діалектологічній карті української мови // Гуцульщина: Лінгвістичні етюди. – Київ: Наукова думка, 1991. – С. 6–15.
101. Карты № 44, 48, 56; некартограф. материалы № 30, 31 // Общекарпатский диалектологический атлас / Отв. ред. Я. Ригер. – Вып. 3. – Варшава, 1991.
102. Лінгвогеографічні дослідження у науковому доробку мовознавців Інституту суспільних наук // Українська лексика в історичному та ареальному аспектах. – Київ: Наукова думка, 1991. – С. 78–88.
103. Передмова // Гуцульщина: Лінгвістичні етюди. – Київ: Наукова думка, 1991. – С. 3–5.
104. Професор Юрій Шевельов у Львові // Молода Галичина (Львів). – 1991. – 3 листопада. [Співавт.: У. Єдлінська].
105. Роздуми над Збірником Музею української культури у Свиднику. Т. I–XV (1965–1988 рр.): Огляд мовознавчої тематики // Дукля. – 1991. – № 1. – С. 77–80.
106. Словник гуцульських говірок: Літера "Б" // Гуцульщина: Лінгвістичні етюди. – Київ: Наукова думка, 1991. – С. 112–270 [Співавт.: У. Єдлінська, Р. Керста].

Рецензії: Демський М. Гуцульщина: Лінгвістичні етюди // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Т. 229: Праці філологічної секції. – Львів, 1995. – С. 573–578.
Свашенко А. Гуцульщина: Лінгвістичні етюди // Там само. – С. 579–582.

107. Словник гуцульських говірок: Основні засади і принципи побудови // Гуцульщина: Лінгвістичні етюди. – Київ: Наукова думка, 1991. – С. 90–111. [Співавт.: У. Єдлінська, Р. Керста].
108. Членування території гуцульських говірок на лексичному рівні // Гуцульщина: Лінгвістичні етюди. – Київ: Наукова думка, 1991. – С. 15–26.
109. [Відп. ред.:] **Гуцульщина: Лінгвістичні етюди.** – Київ: Наукова думка, 1991. – 308 с.

110. [Член редкол.]: Общекарпатский диалектологический атлас / Отв. ред. Я. Ригер. – Вып. 3. – Варшава, 1991.

1992

111. Іван Огієнко про мову української еміграції // Іван Огієнко: Незабутні імена української науки: Тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 110-річчю від дня народження проф. І.Огієнка, Львів, 26–27 травня 1992 р. – Львів, 1992. – С. 77–79.
112. **Інструкція для укладання діалектних словників. –** Львів, 1992. – 31 с. [Співавт. У. Єдлінська, Р. Керста].
113. Українська мова за межами Рідного Краю // Українська еміграція. Історія і сучасність: Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю еміграції українців до Канади. – Львів, 1992. – С. 304–309.
114. Унікальне дослідження з україністики // Дукля. – 1992. – № 5. – С. 66–70.
115. Фундаментальне лінгвогеографічне дослідження про українські говори Східної Словаччини // Нове життя. – 1992. – 17 липня. – С. 4–5.

1993

116. Бразилійська Україна зблизька // Дзвін. – 1993. – № 2–3. – С. 129–134.
117. Живомовні скарби Гуцульщини // Проблеми Гуцульщини: Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, Косів, 27–28 травня 1993 р. – Ч. ІІІ. – Чернівці, 1993. – С. 3–5.
118. Карты № 41, 53, 61, 62, 4, 65; некартограф. материалы № 38 // Общекарпатский диалектологический атлас. – Львов, 1993. – Вып. 4.
119. Предисловие // Общекарпатский диалектологический атлас. – Львов, 1993. – Вып. 4. – С. 9, 11, 13.
120. Проблеми діалектології у творчому доробку І.І. Ковалика // Актуальні проблеми словотвору української мови. – Тернопіль, 1993. – С. 66–70.
121. Проблеми української мови за межами України // Другий Міжнародний конгрес україністів, Львів, 22–28 серпня 1993 р.: Мовознавство. Доповіді та повідомлення. – Львів, 1993. – С. 143–147.
122. [Відп. ред.:] **Общекарпатский диалектологический атлас**. – Вып. 4. – Львов, 1993.

1994

123. Вірна дочка Брідщини Розалія Керста // Брідщина. – 1994. – № 3–4. – С. 6–69. [Без підпису].
124. Вічно живе джерело // Гуцульська школа. – 1994. – № 1. – С. 30–32.
125. Дійсний член НТШ Марія Пшеп'юрська-Овчаренко // Вісник Наукового товариства Шевченка. – Львів, 1994. – Ч. 10–11.
126. До історії Товариства "Просвіта" у Бразилії // Праця. – Прудентопіль, Бразилія. – 1994. – Ч. 23–28. – 16 червня – 31 липня.
127. Карты № 10, 11, 22, 37; некартогр. материалы № 11, 14, 15 // Общекарпатский диалектологический атлас. / Отв. ред. Л. Балог. – Москва, 1994. – Вып. 2.

128. Мовний дивосвіт гуцулів // Гуцульщина: перспективи її соціально-економічного і духовного розвитку в незалежній Україні: Матеріали наукової конференції 1-го Всесвітнього конгресу гуцулів в Івано-Франківську, 17–18 серпня 1993 р. – Івано-Франківськ–Коломия, 1994. – С. 102–104.
129. Натхнення і талант. Лауреат премії ім. І.Франка Анна-Галя Горбач // Дзвін. – Львів, 1994. – № 9. – С. 155–157; [передрук:] Наше життя / Видає Союз українок Америки. – Р. LII. – Ч. І. – 1995. – Січень. – С. 2–4.
130. Плекаймо рідну мову // Гуцульська школа. – 1994. – № 2. – С. 43–45.
131. Скарби живомовного слова // Холмські скрижалі: спецвипуск народного часопису "За Вільну Україну" до Світового конґресу українців Холмщини і Підляшшя, Львів, 17–19 вересня, Холм (РП), 20–21 вересня 1994 р. – Львів, 1994. – С. 11.
132. Унікальне дослідження з україністики // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – Свидник, 1991. – Т. 19. – С. 555–559.
133. [Член редкол.:] Общекарпатский диалектологический атлас. / Отв. ред. Л. Балог. – Москва, 1994. – Вып. 2.
134. [Член редкол.:] Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича; Відп. ред. Д. Гринчишин. – Львів, 1994. – Вип. 1. – 151 с.
135. [Член редкол.]: Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича; Відп. ред. Д. Гринчишин. – Львів, 1994. – Вип. 2. – 151 с.

1995

136. Лукія Гумецька: Вчений і Людина // Українська історична та діалектна лексика. – Львів, 1995. – Вип. 2. – С. 5–12.
137. Мовний ландшафт Бойківщини // Бойківщина. Історія і сучасність: Матеріали Міжнародного історико-народознавчого семінару "Населення Бойківщини у контексті загальнокарпатського етнокультурного розвитку", Самбір, 14–16 вересня 1995 р. – Львів–Самбір, 1995. – С. 170–172.
138. На західному пограниччі української мовної території // Dialektologia slavica: Сборник к 85-летию С.Б. Бернштейна. – Москва, 1995. – С. 194–204.
139. Наукове товариство у Львові і діяльність Єжи Куриловича // Міжнародна наукова конференція до 100-річчя від дня народження Ю.Р. Куриловича: Збірник тез, Львів, 10–11 жовтня 1995 р. – Львів, 1995. – С. 17–19.
140. **Олекса Горбач: Життєписно-бібліографічний нарис** / Наукове товариствово ім. Шеченка. Серія: Визначні діячі НТШ. – Львів, 1995. – Ч. 5. – 122 с.

Рецензії: Кровицька О. Визначні діячі НТШ: Олекса Горбач // Просвіта. – Ч. 10 (179). – 1996 – 9 травня;
Мушинка М. І наукою можна допомагати Україні. // Свобода. – 1996; [передрук:] Вісті Комбатанта. – Ч. І. – 1997. – С. 12–17.

141. Українсько-польські мовні контакти у світлі даних II т. "Атласу української мови" // Badania dialektów i onomastyki na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim. – Białystok, 1995. – S. 53–59.

142. IV Всеукраїнський конгрес у Бразилії // Праця. – Прудентопіль, Бразилія. – 1995.
143. [Рецензія:] Латта Василь. Атлас українських говорів Східної Словаччини / Словацьке педагогічне вид-во в Братиславі; Відділ української літератури в Пряшеві; Наукове і картографічне опрацювання: З. Ганудель, І. Ріпка, М. Сополига. – Пряшів, 1991. – 552 с. // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Т. 229: Праці філологічної секції. – Львів, 1995. – С. 567–573.
144. [Рецензія:] Незвичне видання [на кн.]: Збірник пам'яті Івана Зілинського (1879–1952): Спроба реконструкції втраченого ювілейного збірника з 1939 р. Нью-Йорк - Париж - Торонто - Львів, 1994. – 583 с. // Мовознавство. – Київ, 1995. – № 4–5. – С. 74–76. [Співавт.: У. Єдлінська].

1996

145. Видатна дочка Надсяння професор Марія Пшеп'юрська-Овчаренко // Перемишль і перемиська земля протягом віків. – Перемишль-Львів, 1996. – С. 281–288.
146. Володарка п'яти муз: До ювілею Віри Вовк // Вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Ч. 14–15. – Львів, 1996. – С. 18–19, 23. [Співавт.: М. Ільницький].
147. Пам'яті Івана Зілинського // Сучасність. – 1996. – № 7–8. – С. 207–211. [Співавт.: У. Єдлінська].
148. Питання діалектології в науковій спадщині Євгена Тимченка // Українська історична та діалектна лексика. – Львів, 1996. – Вип. 3. – С. 34–40.
149. Узвичаєність і традиція в українському правописі // Український правопис і наукова термінологія: історія, концепція та реалії сьогодення. Матеріали засідань Мовознавчої комісії та Комісії всесвітньої літератури НТШ у Львові, 1994–1995. – Львів, 1996. – С. 54–57.
150. Як стати справжнім бразилійцем // Просвіта. – 1996. – 17 березня. – Ч. 6 (175). – С. 5.

1997

151. Загальна характеристика гуцульських говірок // Гуцульські говірки: Короткий словник. – Львів, 1997. – С. 7–10.
152. Ізоглоси словотвірних явищ на тлі ізоглос інших структурних рівнів // Український діалектологічний збірник. – Кн. 3: Пам'яті Т. Назарової. – Київ, 1997. – С. 101–112.
153. Карты № 3, 4, 5, 11; некартограф. материал № 10 // Общекарпатский диалектологический атлас / Отв. ред. Н. Рипка. – Братислава, 1997. – Вып. 5.
154. Незгаслий отчий світильник Олекси Горбача // Сучасність. – 1997. – № 10. – С. 122–128.
155. Незламне духом подружжя О. і А.-Г. Горбачів // Вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 1997. – Ч. 16–17. – С. 19–20.
156. Передмова // Гуцульські говірки: Короткий словник. – Львів, 1997. – С. 3–6.
157. [Рецензія:] Герман К.Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини. Фонетика, фонологія. – Чернівці, 1995. – 410 с. (з 334 картами); Герман К.Ф.

Українські говірки Північної Буковини в історичному і лінгвогеографічному аспектах. – Чернівці, 1995. – 392 с. // Записки наукового товариства ім. Шевченка. – Т. 234: Праці Філологічної секції. – Львів, 1997. – С. 684–689.

158. [Рецензія:] Говірки Чорнобильської зони: Тексти / Упоряд.: Гриценко П.Ю. (кер. наук. проекту), Прилипко Н.П., Малахівська О.А., Москаленко Л.А. та ін. – Київ: Довіра, 1996. – 358 с. // Записки наукового товариства ім. Шевченка. – Т. 234: Праці Філологічної секції. – Львів, 1997. – С. 689–692.

159. [Відп. ред та співукладач:] **Гуцульські говірки: Короткий словник. –** Львів, 1997. – 231 с.

Рецензія: Герман К.Ф. // Науковий вісник Чернівецького університету: Слов'янська філологія. – Вип. 83. – Чернівці: Рута, 2000. – С. 198–202.

160. [Член редкол.:] Общекарпатский диалектологический атлас / Отв. ред. Н. Рипка. – Братислава, 1997. – Вып. 5.

1998

161. Внесок Івана Франка у розвиток науки про українські діалекти // Іван Франко — письменник, мислитель, громадянин. – Львів, 1998. – С. 654–656.

162. Die ukrainischen Arbeiten von Olexa Horbatch // Slavishwissenschaft und Interdisziplinaritat Herausgegeben von G. Freidhof, H. Kusse und F. Shindler. – Nr. 4.: Olexa Horbatsch zum Gedenken. – Munchen, 1998. – S. 23–24.

163. Замість передмови // Горбач О. Шлях зі Сходу на Захід: Спогади. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 1998. – С. 3–9.

164. Українське живе слово в оцінці і працях Олекси Горбача // Збірник праць і матеріалів на пошану Лариси Іванівни Крушельницької. – Львів, 1998. – С. 298–303.

165. [Упоряд.:] **Олекса Горбач. Шлях зі Сходу на Захід: Спогади** / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 1998. – 373 с. [Співупорядник А-Г. Горбач]

166. [Член редкол.:] Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / Редкол.: Д. Гринчишин (відп. ред.), У. Єдлінська, Я. Закревська та ін. – Львів: Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 1998 – Вип. 5. – 257 с.

1999

167. [Член редкол.:] Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / Редкол.: Д. Гринчишин (відп. ред.), У. Єдлінська, Я. Закревська та ін. – Львів: Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 1999. – Вип. 6. – 255 с.

2000

168. Броніслав Кобилянський — дослідник гуцульських говірок // Гуцульські говірки: Лінгвістичні та етнолінгвістичі дослідження. – Львів, 2000. – С. 13–17.

169. Ганудель Зузана // Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови) та ін. – Київ, 2000. – С. 86.
170. Генсьорський Антін Іванович // Там само. – С. 89.
171. Гринчишин Дмитро Григорович // Там само. – С. 113.
172. Гумецька Лукія Лук'янівна // Там само. – С. 115–116.
173. Гуцульські говірки в діалектологічному доробку Олекси Горбача // Гуцульські говірки: Лінгвістичні та етнолінгвістичі дослідження. – Львів, 2000. – С. 17–26.
174. Демський Мар'ян Тимофійович // Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови) та ін. – Київ, 2000. – С. 124
175. Дзендзелівський Йосип Олексійович // Там само. – С. 130.
176. Єдлінська Уляна Ярославівна // Там само. – С. 165
177. Керницький Іван Михайлович // Там само. – С. 231
178. Керста Розалія Йосипівна // Там само. – С. 231.
179. Лизанець Петро Миколайович // Там само. – С. 289.
180. Покутсько–буковинський говір // Там само. – С. 464–465.
181. Полюга Лев Михайлович // Там само. – С. 466–467
182. Приступа Павло Іванович // Там само. – С. 492–493.
183. Пшеп'юрська-Овчаренко (Пшеп'юрська, Овчаренко) // Там само. – С. 504.
184. Свєнціцький Іларіон Семенович // Там само. – С. 529–530
185. [Відп. ред.:] **Гуцульські говірки: Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження** / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ. – Львів, 2000. – 364 с.

Рецензія: Дидик-Меуш Г. З гуцульської скарбниці // Українська мова та література. – 2000. – Ч. 36 (196). – С. 12.
Хобзей Н., Дидик-Меуш Г. У струну гуцульської душі // Книжковий світ. – 2000. – № 3–4 (16). – С. 12.

2001

186. Карти і коментарі: 3-я частина: 44, 45, 51 // Атлас української мови: У 3 т. – Т. 3: Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянщина, Причорномор'я і суміжні землі / Відп. ред. А.М. Залеський, І.Г. Матвіяс. – Київ: Наукова думка, 2001.
187. Лексика гуцульських говірок та її дослідники // Історія Гуцульщини / Гол. ред. М. Домашевський. – Львів: Логос, 2001. – Т. VI. – С. 8–17. [Співавт.: Н. Хобзей].
188. Список картографованих слів 3-ої частини // Атлас української мови: У 3 т. – Т. 3: Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянщина, Причорномор'я і суміжні землі. – Київ: Наукова думка, 2001. [Співупоряд.: Т. Назарова].

2002

189. Крізь призму лінгвістичної географії // Пам'ятки України: історія та культура: Науковий часопис. – 2002. – Ч. 3–4 (136–137). – С. 31–32.

Я. Єрмолович, М. Чікало

З АРХІВУ

●

FROM ARCHIVE

Діалектологічні студії. 3 *Львів, 2003*

Рецензія
на статтю Ярослави Василівни Закревської
п[ід] з[аголовком] Мова казок Івана Франка, 28 ст[орінок]

Стаття повна справжнього змісту досі не розкритих ще скарбів Франкової майстерности: свобідним словом малювати образи характерів звірят; захоплювати природним пливом оповідання — малого слухача і великого читача і бренiти музикою якогось нового переживання і в несповолих сприймачів віршових творів кожної сторінки "Лиса Микити"…

Вважаю цю статтю добрим задатком майбутнього дослідника на полі справжньої філологічної праці т[ак] н[азваної] лінгвостилістики. Необхідно друкувати без змін.

Львів 26/XI [19]55 І. Свєнціцький

Збірник пам'яті Ярослави Закревської

Діалектологічні студії. 3 *Львів, 2003*

Листування Ярослави Закревської

Yaroslava Zakrevska's Correspondence

Усі листи цієї добірки — невелика частина епістолярної спадщини Ярослави Закревської, яку опубліковано вперше. Більшість із них присвячена проблемам створення "Атласу української мови", зокрема — узгодження мережі обстежених говірок, експедиції, розроблення бланківок, картографування мовних явищ, видавничі питання тощо. На цих сторінках — і багато інших моментів, що цікавили українських діалектологів.

Листи Ярослави Закревської до Михайла Лесіва (№№ 4, 9, 20, 23, 29, 33, 45–59) зберігаються у приватному архіві М. Лесіва, і ми щиро вдячні професорові за можливість їхньої публікації. Листи Івана Варченка (№ 19), Федота Жилка (№№ 2, 5, 10, 17, 22, 24, 25), Антона Залеського (№№ 16, 26, 38, 39, 66), Михайла Лесіва (6, 11), Ніни Марчук (№№ 13, 14, 21, 32), Тетяни Назарової (№№ 8, 12, 15, 18, 27, 28, 30, 31, 34–37, 42–44, 60–65), Миколи Никончука (№ 40), Миколи Павлюка (№ 7), Зіновії Франко (№№ 1, 3), Валентини Черняк (№ 41) до Ярослави Василівни Закревської — тільки частина архіву, що знаходиться у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Листи подано за хронологією, останні (№№ 60–66) — без дати.

Тексти надруковано зі збереженням деяких особливостей орфографії; розкрито скорочення; виправлено дрібні опечатки й описки.

№ 1. Зіновія Франко — Ярославі Закревській[1]

[Київ], 8. І. [19]58 [р.]

Дорога Славо!

Одержала Ваші новорічні вітання і побажання, за які щиро вдячна.

Знаю, що Вас цікавлять зараз найбільше питання Вашої дисертації і захисту, тому повідомляю:

Відділ суспільних наук одержав Ваш автореферат. На жаль, Надія Юріївна хвора і нікому було занятись розсилкою. Подзвонив мені Балковий і запитав, "що робити". Того ж дня ми післали туди лаборантку, щоб розіслала автореферат. Але виявилось, що список установ, куди треба послати автореферат, у Н[адії] Ю[ріївни]. Балковий рішив дістати такий в університеті, але досі не дістав. Три дні (зранку) наша лаборантка ходила у відділ, і кожного разу її відправляли з нічим. Пішла вона зараз. Можливо, список є, бо не повернулась (якщо сьогодні не вдасться, буде ходити "до победного конца").
У М.Т. Рильського померла дружина (Вам, мабуть, відомо з газет), і незручно його тепер турбувати. Через тиждень я подзвоню в інститут і довідаюсь, як можна йому нагадати про дисертацію.
Не хвилюйтесь, все буде гаразд!
Цілую — Зеня.

№ 2. Федот Жилко — Ярославі Закревській[2]

м. Київ, 13.10. [19]60 р.

Одержав Вашого листа. Звісно, надсилайте Ваші матеріали, зробіть усе, щоб мені легше було підготуватися до виступу. Про час, незручності, мої "прориви" в роботі — не будемо говорити. Вам треба допомогти, бо це справедливо. Поїду до ВАКу, як тільки мене викличуть у Вашій справі. Але обов'язково треба, щоб був виклик звідти.
Як Ви живете? Чув, що у Вас народилася дитина. Тож запізно — вітаю.
Я захопився фонологічними проблемами на шкоду виконанню планових тем. Перші думки надрукував у статті в "Укр[аїнська] м[ова] в школі" № 4 за цей рік.
До Вас збираюсь до Львова приїхати в січні.
Міцно, міцно тисну руку — (підпис) [Ф. Жилко].

№ 3. Зіновія Франко — Ярославі Закревській

9. VI. [19]62 [р.]

Дорога Славо!
Роботу[3] я уважно з олівцем (в чому Ти сама пересвідчишся) прочитала і зробила виправлення (тільки в окремих місцях залишила це зробити Тобі). Але це ще не значить, що робота доведена до редакторської кондиції, чи блиску. У ній ще залишається чимало зробити Тобі:
1. Вступну частину (першу сторінку) треба написати заново. Це я хотіла сама зробити, але подумала, що, якщо Ти зуміла так написати висновки (між іншим, бездоганні!), ти зумієш сформулювати в цьому дусі і завдання. У завдання повинні входити: визначеня ступеня оригінальності Франкових казок, міри використання джерел (народної мови в її розмовному, фолькл[орному] і діалект[ному] різновидах і писемної традиції) і місце мовної творчості Фр[анка] в жанрі казки в худ[ожній] мові і в історії укр[аїнської] літ[ературної] мови в цілому). Ніяких "компліментів" (надто ліричних) для геніальності Франка непотрібно.
2. Загальні (часто не зв'язані з аналізом) положення, цитації у вступах до розділів теж бажано скоротити (я дещо сама спростила, але, звичайно, мало (бо боялася!)).

3. Висновки добрі!
4. Додавати до "Лис[а] М[икити]", мабуть, вже нічого не варто.
5. Ілюстрації теж спростити і виділити в них хвилястою лінією ~~~~ (це курсив) ті слова чи вирази, які підтверджують Твої положення.
6. Упорядкувати й уніфікувати виноски. Прізвище автора друкувати в розбивку – – – – – і. т.д.
7. Основні Твої мовні помилки: не співставлення, а зіставлення, не зображальність, а зображення, і т.д. (побачиш сама!) Зверни на це увагу!
8. Ще раз уважно прочитай роботу і, де можна, виправ стиль! (не все я виправила, бо, як розумієш, вкінці звикла до нього).
9. Якщо Ти усунеш чимало загальних положень, цитат і ілюстрацій — робота стане компактнішою, цільнішою. Так що не жалій їх! Бажаю успіху!
Цілую — Зеня.

№ 4. Ярослава Закревська — Михайлові Лесіву

Львів, 8.X. 1964 р.

Вельмишановний Михайле Яковичу!
Перш за все прошу пробачення, що відписую з таким запізненням, і тільки тепер маю можливість щиро подякувати Вам за "kwestionariusz"[4]. Весь попередній місяць я була у відпустці за межами Львова, і тому обидві Ваші посилочки попали до мене з запізненням.
З приємністю перегортаю питальник, який уже став мені у пригоді, і з вдячністю згадую Вас, бо досі я користувалася бібліотечним, а це не завжди зручно.
Тепер Ви в моїй особі маєте неоплатного боржника. Дуже хотіла б і Вам віддячити чимсь потрібним і тому прошу написати, які радянські видання Вас цікавлять, і я з охотою Вам їх перешлю. Бо чекати, поки вийде наш том атласу[5] надто довго. Думаю, що до цього часу ми ще не один раз зустрінемося.
У нашому відділі особливих новин немає. Експедиційний період ще не закінчився, постійно ще хтось у роз'їздах. У цьому році кожен з нас був двічі в експедиції, по 20 днів кожна. Їх ми вважаємо невід'ємною частиною нашої праці.
З щирою пошаною і вітанням
Я. Закревська.

№ 5. Федот Жилко — Ярославі Закревській

м. Київ, 28. XII 1965 р.

Вітаю Вас, усіх колег по роботі над Атласами з Новим 1968 роком. Бажаю творчих успіхів, радості і сонця в почуттях.
Ваш — (підпис) [Ф. Жилко].

№ 6. Михайло Лесів — Ярославі Закревській

Люблін, 20. II. 1966 [р.].

Вельмишановна Ярославо Василівно!
На мою адресу прислали Ваш лист з 4 лютого ц[ього] р[оку], якого Ви післали до Редакції "Нашого Слова" з просьбою порадити відносно деяких пунктів на території Польщі для Атласу. Редакція "Нашого Слова" просить мене написати до Вас у цій справі. У Люблінському воєводстві ми зробили для Вас 4 пункти,

і ці матеріали Вам переслали. Відносно пунктів у Ряшівському воєводстві, яке включає в себе Лемківщину, мої відомості такі.
На Лемківській території можна було б зробити мінімум 4 (чотири) пункти. До обстеження надаються за моїми відомостями такі пункти, більш-менш рівномірно розположені від сходу на захід:
1. Komańcza, pow. Sanok (близько 100 лемківських родин).
2. Krempna, pow. Jasło (близько 40 лемківських родин).
3. Bartne (Бортне), pow. Gorlice (Горлиці) (близько 25 родин лемків).
4. Wierchomla Wielka, pow. Nowy Sącz.
Пункти ці ми встановили з проф. Р. Райнфуссом[6], етнографом, який актуально досліджує етнографію Лемківщини.
Ці пункти можна було б обстежити. Але як це формально полагодити?
Моя рада така:
Ви підлягаєте під Львівський Університет. Ваш Університет живе дружно з Університетом М. Кюрі-Склодовської в Любліні. Помагаємо собі взаємно. Напр[иклад], Ваші русисти помагають нам організувати російську філологію. Напишіть листа на адресу: [адреса] — з просьбою помогти Вам або прямо таки з просьбою обстежити подані Вами пункти. При цьому нічого не згадуйте про мене. Керівництво нашого Університету, можливо, тоді подумає, кому цю роботу повірити, можливо, і мені вона попадеться. Або підпишіть письмо на адресу Ректорату UMCS від Вашого Ректорату з вказанням на Кафедру Польської Мови UMCS. Може, так навіть буде краще.
Більше нічого конкретного Вам поки що порадити не можу.
Бажаю Вам і Вашим товаришам успіхів у праці і щастя в житті.
Всього доброго —
М. Лесів.

№ 7. Микола Павлюк — Ярославі Закревській

Бухарест, 27. II. 1966 р.

Вельмишановна тов. Закревська!
Вашого листа від 10. XI. [19]65 р. одержав досить давненько, але, як бачите, не відписував досі. І ось чому.
Мій колега, Іван Робчук, з яким я співпрацюю в галузі діалектології, на початку цього року повинен був поїхати на 3 місяці до Києва на спеціалізацію (він працює в Інституті мовознавства в Бухаресті). У його плані намічалася поїздка на 2 тижні і до Львова. Я сподівався, що він сам зустрінеться з Вами і ви разом виясните питання щодо нашої участі у підготовці АУМ і т.ін.
Оскільки питання з його поїздкою не вирішилося ще й досі, то я вирішив написати Вам листа і вияснити таким чином всі питання, які нас взаємно цікавлять.
На нашу думку, до сітки навелених пунктів АУМ слід було б включити такі села:

а) з Мараморощини: Поляни, Вишавська Долина, Вишня Рівна і Ремети (говірка с. Вишавської Долини належить до гуцульських говірок, а всі останні — до закарпатських);
б) з Сучавщини: Ізвори Сучави, Бряза, Арджел, Валя Болуй, Кирлібаба, Бродина (гуцульські говірки), Кліт, Вашківці, Негостина, Щербівці, Дармапешти, Іпотешти, Фогошешти (буковинські говірки).
Отже, всього 17 населених пунктів.
Однак повинен Вам сказати, що в окремих випадках віддаль між селами менша 20 км.
Частина матеріалів у нас уже зібрана, а останні матеріали зможемо записати до кінця цього року. Ми б могли і раніше закінчити збирання матеріалів, але не маємо можливості частіше їздити до Сучавщини і Мараморощини, тому що віддаль від Бухареста досить велика (600–750 км). Крім того, всі наші поїздки для збирання матеріалів доводиться робити на власні кошти.
Ось так стоять справи з збиранням матеріалів.
На закінчення нам хотілося б узнати, в якій формі ми будемо фігурувати між укладачами атласу і чи буде можливість в якійсь мірі компенсувати наші матеріальні затрати.
Прошу передати щирий привіт Лукії Лук'янівні [Гумецькій] та іншим співробітникам-діалектологам. Для Лукії Лук'янівни "Toponimia românestă" Jopry Jopgana я придбав. Постараюсь якось переслати.
З глибокою пошаною — М. Павлюк.

№ 8. Тетяна Назарова — Ярославі Закревській

8.III. [19]66 р.

Дорога Ярославо!
Мене давно вже мучило сумління, що досі ще не зібралася відправити Вам записи з двох нас. пп. (№ 88 і 103), зроблені влітку. То все хотіла ще раз проглянути (чи, бува, не пропустила де якийсь наголос), то треба було робити щось інше — і так все ні́коли, ні́коли, аж ось вже під 8 березня, нарешті, сумління перемогло, і я зважилася надіслати Вам, замість подарунка, ці матеріали, звичайно із вибаченням за можливі недогляди. Може, ще воно придасться в роботі.
Ми зараз мучимося із збірниками, строки тиснуть, а ще роботи й роботи (до речі, Вашу статтю будемо друкувати в збірнику "Дослідження з української діалектології", що здаємо навіть раніше від "Праць наради" — у тому збірнику страшна перевантаженість, і доповіді, які не читалися, були під загрозою, — отже, довелося вживати "рятівних" заходів. Але ж Ви не ображаєтеся, правда? Я думаю, головне — надрукувати, тиражі будуть, очевидно, однакові, і цей збірник виглядає цілком солідно).[7]
Як посуваються справи із переробками і доробками?
Щиро радіємо з Вами Вашій перемозі в справі поїздки в Словаччину і вже заздалегідь бажаємо успіхів.

Сердечні вітання усім колегам і, звичайно, найкращі побажання усім жінкам — і Вам особисто.
Щиро Ваша — Т. Назарова.

№ 9. Ярослава Закревська — Михайлові Лесіву

Львів, 18. III. 1966 р.

Вельмишановний Михайле Яковичу!
Щиро вдячна Вам за лист та вичерпну інформацію з питання розміщення українських говорів в Польщі.
Найближчими днями, як тільки повернеться наш ректор із відрядження, скористаємося Вашою порадою і надішлемо відповідне прохання на ім'я ректора Люблінського у[ніверсите]ту. Це, справді, єдино реальний шлях зробити потрібні нам записи з цієї території.
І надалі надіємося на Вашу підтримку і допомогу в цій важливій для нас справі.
При нагоді прошу Вас ще написати, чи, крім сіл, які Ви нам прислали, є ще на Люблінщині села з українським населенням? Якщо так, то де вони розміщені. Йдеться, зокрема, про територію на північ від Холма. Ці відомості, можливо, пригодяться в майбутньому.
Прошу не подумати, що ми завжди будемо використовувати Ваші сили і добру волю допомогти нам. З такою просьбою ми вимушені звернутися до Люблінського університету тому, щоб мати той необхідний мінімум, без якого немислиме завершення нашого атласу.
Прошу пробачення, що затрималася з відповіддю. Хотіла Вам разом з листом надіслати наше останнє діалектологічне видання "Українська лінгвогеографія".[8] Книжка ця вже вийшла друком, але у продажу ще немає. Як тільки появиться, зразу вишлю, можливо, Вам цікаво буде познайомитись із цією книжкою.
Ще раз дякую Вам за допомогу і пораду, бажаю Вам найкращих успіхів у праці.
З щирим вітанням — Я. Закревська.

№ 10. Федот Жилко — Ярославі Закревській

м. Київ, 3. IV. 1966 р.

Вельмишановна Ярославо Василівно!
На жаль, на Ваш лист мушу відповідати мінусовими даними. І.К. Білодід категорично проти щодо оплат Павлюка і Робчука.[9] Не хоче слухати, бо це пов'язане з міжнародними розрахунками.
Т.В. Назарова через стан здоров'я до Вас тепер не може приїхати. Це буде пізніше. Я завтра на два тижні виїжджаю до Москви на засідання Міжнародної Комісії Загальнослов['янського] лінгв[істичного] атласу.
Фінансування з І томом АУМ ще не розв'язали, за усі за. Віце-президент був у голови Ради Міністрів, треба офіціальної підтримки ЦК. От закрутилася справа! Збірник з української діалектології тріснув (знову заборона збірників). Вашу статтю переносимо до Праць XII респуб[ліканської] діал[ектологічної] наради, там вона буде надрукована. Незабаром здамо до видавництва.

Т.В. [Назарова] у Вас уже залишила міцний слід, а головне на основі наших легенд творіть свої карти. Трохи фантазії до виробленого в Києві групою картографування — і все буде гаразд.
15–17 червня в м. Мінську буде нарада в питаннях Загальнослов'янського атласу. Ви (або хтось з атласу укр[аїнської] мови) має туди поїхати. Їхатимуть усі кафедри укр[аїнської] мови, що записуватимуть матеріали до ЗЛА.
Вітайте усіх колег з відділу, а лінгвогеографам потисніть від мене руки.
Ваш — (підпис) [Ф. Жилко].

№ 11. Михайло Лесів — Ярославі Закревській

Люблін, 5. IV. 1966 [р.]

Вельмишановна Ярославо Василівно!
Дякую за листа і за книжку. Книжку зможу собі почитати в часі святочних канікул, їду з сім'єю на село, щоб трохи відійти від міста. Там в оцій "Українській лінгвогеографії"[10] є й моя статейка. Ви, мабуть, завважили.
Звичайно, на Люблінщині є більше сіл, де можна було б робити дослідження. Це в повітах Бяла-Подляска, Влодава, східна частина Радзинського, Парчівського повітів; в Холмському і Грубешівському повітах трудніше. Українців майже немає, але на північ від Холма "сколько угодно", звичайно, всі села вичислювати не буду, але стверджую загальний факт.
Є також села в Сємятицькому і Гайнівському повіті Білостоцького воєвідства, напевно, україномовні, а також в Лосіцькому повіті Варшавського воєвідства.
З нагоди Весни, яка приходить до нас щораз певніше, бажаю Вам і Вашим товаришам з Інституту всяких благ. Недавно була у нас делегація Львівського ун[іверсите]ту, між іншим, гостем нашої Кафедри був доц[ент] І.І. Дорошенко[11], декан, мав доповідь про сучасний український роман.
Ще раз спасибі.
Всього доброго —
М. Лесів.

№ 12. Тетяна Назарова — Ярославі Закревській

7. V. [19]66 [р.].

Дорога Ярославо!
Насамперед вітаю з виходом книжки — і щиро дякую за першотравневий дарунок. Нових Вам успіхів і нових книжечок!
Досі ще почуваю досаду від того, що не могла приїхати до весняного Львова так, як домовлялися. Знаю, що Ви клопоталися дуже, і тим більш мені прикро — на той час стан здоров'я був ще не на належному рівні, і я весь час підтягала себе, щоб до літа набути належної експедиційної форми. Єдине, що мене тішить, — то тверда впевненість у Вашій вправності, у твердості Вашої волі як керівника і великій досвідченості всієї Вашої групи. Певна, що всі впораються з труднощами фонетики, а я, якщо гори не впадуть з неба, постараюся приїхати до Вас пізніше — могла б улітку, але це експедиційно-відпускний сезон, отже, можливо, восени. Ми ще спишемося.

Ф.Т. [Жилко] вже писав Вам про скасування “мого” збірника напередодні затвердження (уявляєте мою досаду?). Отже, Ваша стаття знову потрапила до рук Ів.Ол. [Варченка], який її відредагував, передрукував, і зараз вона вже цілком готова навіть на його думку (а цього нелегко досягти). Доповнення в посиланні зроблено.[12]

Експедиційний сезон цього року починається в нас рано, до того ж, якщо ніщо не перешкодить, може, вдасться зробити далеченькі мандрівки. Сподіваюся, що й у Вас вийде цього року плідно й цікаво; дуже б раділи ми всі, якщо вдалася б Ваша мандрівка за кордон.

Бажаю Вам урожайного експедиційного літа, чудових матеріалів і поетичних вражень, і сподіваюся, що зустрінуся з усіма колегами через якийсь час і знову всі ми попрацюємо в Вашій приємній, такій товариській атмосфері.

Сердечні вітання всім колегам.

Ваша — (підпис) [Т. Назарова]

№ 13. Ніна Марчук — Ярославі Закревській

4. 6. [19]66 [р].

Мила Ярославо Василівно!

Ви, мабуть, як бачите лист від мене, то вже відразу здогадуєтесь, що мені щось потрібно. Бо й дійсно виходить так, що тільки якась негайна потреба викликає переписку.

Дуже велике спасибі Вам, Ярославо Василівно, за книжку.[13] Бажаю Вам кожного року мати хоч би по одній такій праці. Робота справляє добре враження. Це думка всіх наших товаришів.

До Вас на початку червня м[іся]ця ц[ього] р[оку] мав приїхати Робчук Іван Костянтинович — науковий співробітник Румунської Академії наук, який працює над українськими говірками Сучави і Мараморощина.[14] З незалежних від нас причин цей його приїзд до Вас перенесено на перші числа липня м[іся]ця (приблизно з 4. VII до 12. VII; думаю, що про його приїзд буде додатково повідомлено іноземним Відділом АН УРСР). Нас турбує, хто з діалектологів буде в цей час на місці і особливо — чи будете Ви. Крім того, що в план роботи І. Робчука входить ознайомлення з II т. АУМ, Ви з ним повинні погодити ті населені пункти на території Румунії, які ввійдуть до II тому. З акад. Петровичем[15] погоджені населені пункти до Загальнослов’янського лінгвістичного атласу, деякі з них обстежуватиме сам І. Робчук. Він запише їх і за програмою до АУМ. Ці населені пункти треба включити до мережі II т. АУМ.

Це:

1. с. Вишня-Рівна (рум. Рона-де-Сус), Сігетський район (рум. районул Сігет), Мараморoська обл. (рум. реджюня Марамуреш);
2. с. По́ляни (рум. Поеніле-де-суб-Мунте), Вишевський район (рум. районул Вішев), Мараморoська обл. (рум. реджюня Марамуреш);
3. с. Кирлибаба (рум. Кірлібаба), Ватра-Дорнейський район (рум. районул Ватра-Дорней), Сучавська область (рум. реджуня Сучава);
4. с. Марицея (рум. Маріцея), Радівецький район (рум. районул Радауць), Сучавська обл.

Якщо Ви в липні місяці не будете на роботі і самі не зможете погодити ті нас[елені] п[ункти], які включатимете до мережі, то напишіть назви цих населених пунктів нам. Федот Трохимович [Жилко] тут на місці про все домовиться і потім повідомить Вам.
Хто вже з товаришів їздив або збирається їхати в експедицію? Чи всі здорові? Наші Іван Григорович [Матвіяс][16] і Тетяна Вікторівна [Назарова] зараз подорожують по Приморському краю Далекого Сходу. Скоро мають повернутися. Десь через 10 днів маю їхати я. Щире вітання Вам від Федота Трохимовича [Жилка] й Івана Олексійовича [Варченка].
Вітайте всіх товаришів.
З повагою — Н. Марчук.

№ 14. Ніна Марчук — Ярославі Закревській

8.10.1966 [р].

Вельмишановна Ярославо Василівно!
Вчора я на один день приїхала додому з експедиції до ЗЛА, зайшла до Інституту і прочитала Ваш лист, який чекав тут на мене. Тому тільки зараз відповідаю і прошу пробачення за ще одну вимогу, надіслану непоінформованою Тетяною Вікторівною [Назаровою], про населені пункти, що будуть обстежені Вами в цьому році до ЗЛА.
Із надісланого списку в липні ц.р. вилучені нас. пп. 60, 64 і 65 тому, що вони вважаються обстеженими Вами і про них вже подані відомості до Москви. Проте на оформлення їх для відправки до нас (у 2 примірниках) Ви повинні будете виділити плановий час. № 61а — це доданий нас[елений] пункт на вимогу комісії згустити сітку на заході України. Під цим номером йде с. Ясениця-Сільна Дрогобицького району Львівської області. До підключення Дрогобицького педінституту до роботи над ЗЛА цей пункт планувався Вам. Як сказав мені Федот Трохимович [Жилко] і наші товариші, повернувшись з наради в Москві, збирання матеріалів до ЗЛА там було продовжене до 1970 р.
Дуже прошу Вас написати, які нас. пункти чи пункт Ви маєте обстежити в цьому році. Це вимагає Москва. У нас зараз майже нікого немає в Відділі: Федот Трохимович [Жилко] у відпустці, Іван Григорович [Матвіяс] теж, Тетяна Вікторівна [Назарова] 12.10 йтиме у відпустку, я і Софія Федорівна [Довгопол] в експедиціях. Іван Олексійович [Варченко] поки що на роботі, але після мого повернення поїде в експедицію.
Прошу вітати усіх товаришів-діалектологів. Вітання Вам від Тетяни Вікторівни [Назарової] і Івана Олексійовича [Варченка].
Зі щирим вітанням
Ваша — Н. Марчук.

№ 15. Тетяна Назарова — Ярославі Закревській

22. XI [1966]

Дорога Ярославо!
Вибачте, що турбую Вас знову — цього разу вже не в атласових справах, а де в чому приємнішому. Як Ви знаєте, наш минулорічний збірник було скасовано

в зв'язку з журналом.[17] Але ми хочемо домогтися права хоч раз на кілька років видавати якийсь збірник, крім журналу (інші відділи теж дбають про це), хоч це, кажуть, можна зробити лише у вигляді тематичних збірників чи навіть тематичних збірників, що нагадують "колективні монографії". Першою ластівкою в цьому має бути збірник досліджень з української діалектної морфології, що запланували здати напровесні. Було б дуже бажано, якби Ви взяли в ньому участь і надіслали нам статтю з діалектної морфології (у Вас вже є дієслівний досвід) обсягом 0,5–0,75 аркуша. Якщо немає чогось готового — якусь розвідку на підставі карт — у нас же завжди є свіжий матеріал. Але це треба не пізніше 15 січня (зважаючи на редагування, можливий передрук та ін.). Вимоги старі — виноски через 2 інтервали, нумерація виносок, опрацювання посилань, 2 рецензії, резюме рос. мовою та ін. З аналогічними листами звертаюся й до інших Ваших колег, що вже мають морфологічний досвід. Сподіваюся, що Ви підтримаєте наш "тематичний" і незабаром відгукнеться назвою, а невдовзі і всією статтею. Бажаю Вам успіху. Як посувається робота над атласом? Що вже є з фонетики? Доля вашого тому турбує так само, як і нашого, всі живемо спільними болями. Ще раз бажаю всього найкращого і чекаю позитивної відповіді. Щиро Ваша Т. Назарова.

P.S. Не можу ще раз не згадати про ЗЛА: чи Ви, часом, не знаєте, куди саме поїхав Шило[18] в експедицію?

№ 16. Антон Залеський — Ярославі Закревській

Київ, 20.12. [19]66 р.

Вельмишановна Ярославо Василівно!

Сумління мене мучило не мало, що я так довго не зміг виконати Вашого прохання. Ваш лист я передав Федотові Трохимовичу [Жилкові] відразу ж, а от поговорити про побудову легенд окремих карт ніяк не вдавалося, хоч я намагався вже. Вини моєї тут не багато. Справа у тому, що відділ діалектології працює тепер у явно ненормальних умовах; приміщення на бульварі Шевченка ремонтують для якоїсь іншої організації, а відділ обіцяють, можливо, через місяць перевести в інше приміщення — на сей раз інституту математики, що знаходиться на площі Калініна. У відділі майже нікого немає, крім лаборанток. Сьогодні ж було засідання відділу. Одним із питань було підготовка бланківки для II тому. Готовив це питання Іван Григорович [Матвіяс]. Виникло багато різних думок, пов'язаних з нумерацією (між іншим, треба буде обов'язково дослідити якісь сусідні укр[аїнські] села поруч з 520 і 525 н.п., можна навіть їх значно змістити, але треба обов'язково), масштаб мусить бути такий, як і інших томів, тобто [1]: 850000.

Остаточно ж, на загал, не було вирішено ще нічого. Вирішили подумати ще і над врізками і над нумерацією, вивчити можливості карт і т.п. До Львова надішлють бланківку I і II томів як певний зразок. Я збираюся на початку січня бути у Львові. До цього часу повинно вже дещо вияснитися. Розмовляв я з Танею [Назаровою] і про деякі легенди. У легенді "○ [червоний колір. — *Н.Х.*] зор'ˈа; ○[зелений колір. — *Н.Х.*] зорˈа; ▲зорjˈа" трикутник треба буде замінити на коло, вони це вже зробили у себе. Карту на <ш'анувˈати, ш'енувˈати, ш'інувˈати…>

треба буде розв'язати якось по-іншому. Це вже ясно, але як саме — не відомо ще.
Я говорив з нею і про порядок і, ў, и, е, ô, уō. Треба буде порадитися найближчим часом з Ф.Тр. [Жилком] і вирішити разом це остаточно.
З інформаційного бюлетня Ленінської бібл[іоте]ки я довідався, що вийшов Sordischer Sprachftls. Bearb.H.Fassneek. 1. Feldwistschaftliche Terminologie. Dautren 1965, 247 S. (Deutsche Akad. Wiss., Berlin). Його нам варто мати як зразок. Кияни замовлятимуть собі. Скажіть, будь ласка, нашим ономастам, що вийшла стаття <Zyla W.T. Ukrainian onomastics I. Names, 1966. vol. 14, № 2 h. 109–120. огляд робіт> і <Shewelow J.V., Die ukrainische Schirffsprache 1798–1965. Wiesbaden, Harrasowitz, 1966, 177 s.>. Хтось з наших пише про цей період до колект[ивної] монографії, йому це може пригодитися.
Отже, маю намір незабаром бути у Львові, якщо щось потрібно — пишіть.
Вітайте діалектологів.
З пошаною — (підпис) [А. Залеський].

№ 17. Федот Жилко — Ярославі Закревській

м. Київ, 2. І. [19]67 р.

Вельмишановна Ярославо Василівно!
Ми прочули, що у Вас є певна кількість програм для запису матеріалів до Атласу укр[аїнської] м[ови]. Дуже Вас прошу хоч трохи їх передати нам до Києва. У нас через необачність моїх учених секретарів запаси всі вичерпані. Просто лихо. Не відмовтесь передати через тов. Залеського.
Прошу дозволити А.М. Залескому подивитися ареали в ог|он'у, [либод|а]. Чи це ареали лише волинські, чи, може, й подільські. Це потрібно для провірки однієї карти ареалів. У новому році щастя, успіху і краси жіночої Вам бажаю.
підпис [Ф. Жилко]
P.S. Про доручення Залескому пишу водночас і йому — (підпис) [Ф. Жилко].

№ 18. Тетяна Назарова — Ярославі Закревській

1[січень] [19]67 [р.]

Дорога Ярославо!
Насамперед, щира подяка від мене і всієї сім'ї за таке миле і тепле вітання з Новим роком.
Звичайно, жодних клопотів з картами для Вас немає. Ці карти в нас робив Іван Олексійович [Варченко]; чимало відійшло до архіву, але =ис'к= : =ишч= і Жúтнище лишилися. Перша з цих карт дає до того чисту ізоглосу, що навіть немає потреби її копіювати — надсилаю Вам відразу лінію. Житнище : Житнисько збігається з цією ізоглосою, проте на півночі ще подекуди житнище (крім того, тому що це лексична карта, є ще пожн'а, иржúшче, стéрéн). Зараз я хворію і не виходжу, як тільки буду на роботі, відразу Вам організую, а поки що надсилаю загальну ізоглосу. Якщо бажаєте додати до статті карту, то раджу Вам скопіювати на кальку карту-основу з карти говорів української мови, що додається до підручника Федора Трохимовича [Жилка]. На цю основу нанесіть

лініями (і штрихуваннями) найбільш поширені явища. З приводу карт з іншими масштабами тепер у видавництві не хочуть навіть розмовляти.
Щиро бажаємо Вам успішного написання статті (якщо це для нашого збірника, то ще й скорішого завершення).
Вибачте, що написала не відразу все, що Вам потрібно.
Вітайте всіх колег і підгоньте тих, що пишуть до збірника. Чи пише щось Мирон Михайлович [Онишкевич]? Від нього нічого не маю.
Щиро Ваша Таня [Назарова].
P.S. Ми одержали від Р.І. Аванесова листа про те, що у Вас планується провести нараду з питань ЗЛА у червні ц.р. Як до цього ставиться ваша дирекція? Чи все вже погоджено?

№ 19. Іван Варченко — Ярославі Закревській

м. Київ, 28. 01. 1967 р.

Добридень у новому році, Ярославо Василівно!
Учора повернувся з відпустки (за 1966 р.), приступив до роботи в відділі і, отже, познайомився з Вашим листом. Сьогодні зранку (ранок за вечір мудріший) сів оце скомпонувати Вам відповідь.
Перше — масштаб, бланківка. Ще 1955 р., коли я виготовляв бланківку до 1 тому, нас перед масштабом 1:850000 поставила київська картфабрика. Ніякої карти такого масштабу немає, через те треба було переводити 1:750000 на 1:850000 у такий спосіб: на карті першого масштабу кресляться горизонталі й вертикалі з віддаллю, напр., 2 см (вони відповідають на території 15 км), а на папері для карти (бланківки) другого масштабу наносяться олівцем відповідні лінії з віддаллю між ними ≈ 1,7647 см (вони на території теж відповідають 15 км, — помножте 8,5 км на 1,7647, одержите 14,99995 км); після цього всі контури, деталі, наявні на першій карті і необхідні для бланківки, переносяться (перемальовуються) на бланківку. Картограф (та й узагалі той, хто вивчав географію в середній школі) ці речі повинен добре і тонко розуміти. Отже, ця справа належить не до групи важких.
Друге — нумерація нас. пп. на бланківці регіонального атласу в межах Румунії. Потрібні Вам села стоять там під такими номерами: Поляни – 11, Вишавська Долина – 7, Вишня Рівна (Вышна Руна) – 6, Ремети – 2, Ізвори Сучави –13, Бряза –15, Арджел (Арджів) – 16, Валя Боулуй –18, Кирлябаба – 12, Бродина – 26, Кліт – 27; Вашківці – 31, Негостина – 34, Щербівці – 37, Маріцей (Марицея) – 42, Іпотешти – 47, Рогожешти – 44.
Як ся маєте? Як Вам і колегам працюється в новому році? На всі дні цього року Вам, родині, колегам посилаю здоров'я, бадьорість, успіхи в роботі, достатки в усьому, сонце в небі, мир на землі. Будьмо!
Під час відпустки мені довелось лікуватися на півдні Криму. Почуваю себе, здається, легше, ліпше. Покаже час.
Ще раз на все добре!
Щиро – Іван Варченко.
Привіти від наших діалектологів.

№ 20. Ярослава Закревська — Михайлові Лесіву

Львів, 1. II. [19]67 р.

Вельмишановний Михайле Яковичу!
Щиро дякую Вам за відповідь, а також за добрі вісті, що наше прохання невдовзі буде реалізоване. Я розумію, що передбачити наперед усі села важко, хоч для нас це було б дуже бажане. Якщо у Вас буде відомо вже щось конкретно, дуже прошу написати мені про це.
У нас вже пахне весною!
З щирим вітанням — Я. Закревська.

№ 21. Ніна Марчук — Ярославі Закревській

2. 05. 1967 [р].

Дорога Ярославо Василівно!
От уже й свята пройшли, і я накінець-то зібралася написати Вам лист. Вибачте за таку погану вдачу, адже це потрібно було зробити ще до свят.
Лист від вас (з гарантійним листом) я одержала і 26 квітня здала бланківку до друку. Знову довелось ходити до директора, бо не хотіли приймати (причина, що ми довго не здавали). За цей час вони нібито закінчили друкувати ноти, машина не працює, а ради такого мізерного тиражу, як наш, їм не вигідно запускати машину. Але, на наше щастя, поки я вела переговори, до них нагрянула комісія ЦК з якоюсь перевіркою, і, щоб позбутися мене, замовлення взяли і сказали, що до кінця травня виконають. Я не збираюся залишити їх в покої, через день дзвонитиму, і раз на тиждень хтось їздитиме. Папір їм занарядили, але вони, не маючи замовлення, не прийняли про це повідомлення, хоч пам'ятають, що так було. Добре, що хоч пам'ятають, тепер хай самі й шукають, де воно.
Ще одна неприємна новина. Офсетна фабрика навідріз відмовилася пересилати надруковані бланківки до Львова. У них нібито нема кому цим займатись, і ні за яку плату вони цього не робитимуть. Як же тепер бути? Якщо Ваш зам[існик] директора по господарській частині приїде, то це добре. А, може, хай Лукія Лук'янівна [Гумецька] напише до нашої дирекції і домовиться, щоб це зробив наш Фуголь Василь Семенович? Правда, він дуже важкий на підйом і навіть нам ніколи нічого не робить. Тому я домовитись з ним не в силах.
І останнє. Федот Трохимович [Жилко] робитиме на нараді інформацію про зроблене до ЗЛА і плани на майбутнє. Тому прохання до Вас написати, які нас. пп. плануєте в цьому році обстежити. Вітання всім Вашим товаришам від наших. Як поживає у Вас наш Антін Миколайович [Залеський]? Збірник празького лінгвістичного гуртка я так йому ще й не дістала, хоч все обіцяють мені його дістати.
Зі щирим вітанням —
Ваша Н. Марчук.

№ 22. Федот Жилко — Ярославі Закревській

м. Київ, 18. V. 1967 р.

Вельмишановна Ярослава Василівна!
На Львівську нараду в справах Загальнослов'янського лінгвістичного атласу я приїду 31 травня ранком іванофранківським поїздом, Тетяна Вікторівна [На-

зарова] приїде 25 травня тим же поїздом, а Іван Олексійович Варченко ранком 2 червня.
Дуже Вас прошу забезпечити мені окрему кімнату, тиху і без яскравого нічного освітлення. Т. Назаровій теж подбайте про окрему кімнату, щоб краще відпочивала. Додержуйте режим роботи, бо вона приїжджає зі Львова завжди перевтомлена. Вона належить до людей, що дико ставляться до свого здоров'я, а я як заввідділом мушу часто її сварити.
Тов. Варченко просив, щоб місце, де він буде жити, було тихим, бо в Мінську він не міг спати ночами через шум. Як бачите, я і Варченко трохи примхливі (з горя!) щодо квартирних умов.
Здзвоніться з Залеським і організуйте, щоб він зустрів ранком 25-го Тетяну Вікторівну [Назарову].
Дуже дякую за вітаміни. Такого складу вітамінів я не можу в Києві дістати. Передайте вітання Стапанові Микитовичу [Грицюкові].[19]
Вітайте всіх Ваших колег. Незабаром я зможу їм потиснути руки.
З повагою — (підпис) [Ф. Жилко].

№ 23. Ярослава Закревська — Михайлові Лесіву

Пряшів, 22. XII. [19]67 р.

Вельмишановний Михайле Яковичу!
З новим роком Вас вітаю, з новим щастям, з новими успіхами в житті і праці!
Я. Закревська.
P.S. Я тепер досліджую лемківський говір на Східній Словаччині. Цікаво тут.

№ 24. Федот Жилко — Ярославі Закревській

м. Київ, 26. II. [19]68 [р.]

Вельмишановна Ярославо Василівно!
Не був 7 днів у Києві і тому затримав відповідь на Ваш лист.
Пропозиції Вашого історика треба прийняти. Йому видніше. Я говорив з нашим начальством, щоб після того, як будуть складені карти до II тому АУМ, наші історичні карти за тим же зразком перемалювати, але не дістав згоди. Думаю, що пізніше воно "передумає". Треба, щоб ці карти були однаковісінькі. Масштаб зорієнтуєтеся.
[без підпису]

№ 25. Федот Жилко — Ярославі Закревській

м. Київ, 12. IV. [19]68 р.

Вельмишановна Ярославо Василівно!
На Ваш лист відповідаю трохи запізнившись. Конфлікт з директором розв'язаний у той спосіб, що Атлас картографується незалежно від державних кордонів, отже, включається безпосереднє продовження укр[аїнського] ареалу. На днях здамо до картофабрики бланківку сходу України, включена вся територія РРФСР, де є безпосереднє продовження укр[аїнського] мовного ареалу. А от щодо врізок, то доводиться зняти. Дамо в коментарях. Я їздив до Москви, Рубен Іванович Аванесов мене підтримав щодо безпосереднього продовження укр[аїнської]

мовної території, а про врізки — ні. Директор дуже довго наполягав тільки на теренах УРСР. Як бути з Вашою врізкою? Думаю, що її не знімайте, може, перескочить. Але інформації до Києва не посилайте по жодним каналам. Ви завжди обережна в розмовах з деякими з відділу діалектології. Це зважте!
Т.В. Назарова має великий клопіт: одержала від дирекції завдання, яке вимагає великої і копіткої праці. Але десь в останніх числах травня вона до Вас приїде. Її приїзд має бути зосереджений на субредакторську (з Вами і Лідією Мих[айлівною Коць-Григорчук]) роботу. Всі спірні і маргінальні питання розв'язуйте до її приїзду. Корпус має бути готовий.
Тільки на такому етапі роботи її приїзд дасть ефект. Більш вона в справі Атласу до Вас не зможе приїхати. Через доручення дирекції і ще інші доручення від мене, в неї завал у роботі й прорив. Які б не були обіцянки директора, але обставини сильніші. Я не можу допустити прориву в роботі відділу.
Дуже шкода, що немає в Києві матеріалів II тому Атласу. У мене загальмована через це одна тема, а книга планова "Проблеми укр[аїнської] лінгвістичної географії"[20] без матеріалів картографування II тому теж затримується. А на початку того року я маю її подати дирекції. Для цієї праці ареал II тому є вирішальний.
Вітайте Степана Микитовича [Грицюка], батьків.
Тисну руку.
Ваш — (підпис) [Ф. Жилко]
P.S. Зміни в легенді АУМ не зможемо надіслати, бо невідомо, що саме зроблено після 1964. (підпис)

№ 26. Антон Залеський — Ярославі Закревській

Київ, 18. 05. [19]68

Вельмишановна Ярославо Василівно!
Мельдую послушно. Як стало мені відомо з добре поінформованих джерел, Тетяна Вікторівна [Назарова] приїде до Львова відразу ж після київської наради українських експлораторів. До Саратова вона не поїде саме тому, що мусить їхати до Львова. Летимо вдвох з Фед[отом] Трохим[овичем Жилком] до Саратова, 26-го. Передайте, будь ласка, Іванові Михайл[овичу Керницькому], що Бевзенко ще не прислав у "Мовозн[авст]во" рецензії, хоч є домовленість, щоб він прислав.[21]
З побажаннями усілякого добра — (підпис) [Залеський].

№ 27. Тетяна Назарова — Ярославі Закревській

19. VIII. [1968]

Дорога Славо!
Дуже дякую за вчасну відповідь: саме сьогодні їду і сьогодні ж Вам шлю відповідь на Ваші запитання.
1. Про розміщення знаків і штрихувань у легенді. У принципі можливі обидві побудови легенди, з тим що перевагу треба надавати тій, яка не руйнує системи засобів — спочатку знаки, потім штрихування, потім все інше. Особливо це слід робити, коли маємо справу з обмеженими репрезентантами (скажімо,

один — знаками, інший – штрихуванням, як у цьому прикладі, який Ви мені написали). Розбивати систему засобів і об'єднувати за кольорами можна, коли йдеться про загальне явище, яке представлене на більшості рівнів карти необмеженою кількістю репрезентантів і коли карта становить певну абстракцію від умовного "нижчого" типу, де картографуються поодинокі репрезентанти (напр., різними засобами передаються різні позиції при характеристиці, скажімо, вияву певної фонеми в різних умовах або нейтралізації фонемного розрізнення. Там об'єднання за кольорами до речі, напр.: […]
2. Наголос теж можні ставити по-різному. Але ми домовлялися виносити його за дужку ˈ[а], виходячи з того, що це суперсегментна ознака (на відміну, наприклад, від м'якості, яка залишається в дужках [т']). Звичайно, це дуже умовно, бо якби наголос позначався по-іншому [á], то не було б про це навіть мови. Поки що в нас ˈ[а].
3. З приводу Вашої доповіді "Словотвір і лінгвогеографія" — гірше, бо з такою доповіддю виступав І.І. Ковалик[22] на X нараді. Я записала поки що другу тему, з тим що Ви трохи деталізуєте ще, щоб не було з ним дублювання. Але головне — місце. Приспішуйте Ваших колег. Буду в половині вересня. Ф.Т. [Жилко] приїде, очевидно, з початку жовтня до Вас (так я думаю: зараз він у відпустці, у вересні буде в експедиції), отже, до його приїзду в мене буде часу небагато, але може, якщо все буде гаразд, вдасться вибратися до Вас на кілька днів у II половині вересня.
Щиро всіх вітаю, бажаю сили і здоров'я.
Ваша Таня.

№ 28. Тетяна Назарова — Ярославі Закревській

14. XI. [1968]

Дорога Славо!
Отримала Вашого листа із запізненням, бо на свята не було мене в Києві. Турбуюся Вашими справами, думаю, як Вам допомогти в усіх планах. Після свого повернення Ф.Т. [Жилко] ще не робив інформації про свою роботу у Львові, це має бути десь після Чернівців (він зараз там); тоді ж ми маємо обговорювати його нові рекомендації щодо наших карт.
Дирекція в принципі не заперечує проти моєї поїздки до Вас, хоч Ф.Т. [Жилко], здається, не вважає її конче необхідною. Я, звичайно, дуже хочу вирватися, бо знаю, що на останньому етапі кожні робочі руки цінні, треба зробити вчасно, а дрібноти ще лишилося, хоч все основне Ф.Т. [Жилко] вже зробив. Єдине, чого зараз не можу з певністю гарантувати, — це часу приїзду. Справа в тому, що зараз терміново виконую вже давнє доручення дирекції — читаю з рецензентським олівцем підготовлені до перевидання 40 друк. арк. Л.А. Булаховського — робота кропітка і тривала.[23] Це треба було зробити ще навесні, а я то там, то там — так дотяглася до останнього, коли вже ось-ось треба давати в роботу. Про відпустку поки що навіть не думаю, як про щось реальне. Поки що, отже, можу допомогти Вам лише порадами —і найпершою: заспокойтеся після перенапруження і твердо намагайтеся звести воєдино всі кінці і вчасно

завершити — та, зрештою, Ви й самі це добре знаєте. Однак усім добре відомо, та й буде відомо, хто і скільки працював.
Не хвилюйтеся! Будьте спокійні, пишіть про все, що Вас турбує, до дрібниць. Обіймаю Вас, вітайте всіх.
Ваша — (підпис) [Т. Назарова].

№ 29. Ярослава Закревська — Михайлові Лесіву

[Львів, 1968 (?)]

Вельмишановний Михайле Яковичу!
Сердечно дякую Вам за теплі побажання і добрі новини. Будемо мати надію, що новий рік і надалі буде для нас щедрим і ласкавим, щоб життя було сповнене не тільки безконечними обов'язками, але й приємними враженнями. Чи не маєте Ви наміру у цьому році відвідати наші краї? У Вашій сім'ї, як мені здається, будь-які мандрівки в пошані, і це дуже добре.
У зв'язку зі згадкою про експедиції за нашою програмою, маю до Вас велике прохання: чи не могли б Ви подати мені список, вірніше, назви тих населених пунктів, у яких Ви маєте намір зробити записи для нашого атласу?
Справа в тому, що ми зараз хочемо друкувати нову бланківку, на якій вже мусять бути представлені говори української мови і за межами України. Тому що підготовка і друкування бланківки вимагають багато часу, ми мусимо вже зараз нанести і ті села, які ще не обстежені, але які будуть у майбутньому дослідженими напевно. Ось чому потрібно було б нам вже зараз знати назви населених пунктів, які має намір дослідити Люблінський університет. Я була б Вам дуже вдячна за такі відомості в найближчому часі.
У відділі цей рік для нас дуже напружений. Плануємо у цьому році завершити картографування нашого тому в межах СРСР. А як Ви самі знаєте, закінчення якоїсь справи завжди буває неспокійним. Завжди виявляються якісь неполадки з часом. У даний момент терміново готуємо статті до морфологічного діалектологічного збірника, який буде видаватися у Києві.[24]
Крім цього, хата і діти також вимагають певної уваги. Але якщо б життя не було складним, то не було б і цікавим, правда?
Просять вітати Вас усі знайомі Вам співробітники нашого відділу.
Зі щирим вітанням — Я. Закревська.

№ 30. Тетяна Назарова — Ярославі Закревській

23. III. [1969 р.]

Дорога Славо!
Цей рік, власне, зима, за кількістю навантаження і всяких "треба", до того ж "негайно", дуже нагадує осінь 1963-го, коли ми кінчали свій том. Пишу те, власне, для того, щоб виправдатися, чому весь час відкладається приїзд, а просто як роз'яснення, що навіть за умов, коли з усіма інстанціями все полагоджене, насправді все виглядає трохи по-іншому. Ті ж інституції дають роботу й роботу, з якої ніяк вирвати тиждень. Зараз, здається, вже трохи прояснило. Сьогодні виїжджаю до Донецька на виїзний спецкурс, повернення 30. III, і домовилася з Віт[алієм] Мак[аровичем Русанівським], що 31. III виїду до Львова, якщо

нічого не перешкодить — власне, тут маю ще одну сраву, що вимагає моєї особистої присутності — "підвищення на посаді". Ви знаєте, як це робиться і скільки клопоту це вимагає. За всяких умов поки що орієнтуюся на 31. III, з тим щоб 1. V бути у Львові. Я виїхала б 30. III, але не можна в один день бути в двох відрядженнях.
Отже, сподіваюся, що незабаром побачимося і про все поговоримо.
В разі, якщо щось за цей тиждень зміниться, подзвоню або дам телеграму.
Вітайте всіх. Цілую — (підпис) [Т. Назарова].

№ 31. Тетяна Назарова — Ярославі Закревській

2. VI. [1969 р.]

Дорога Славо!
Давно вже треба Вам писати, а я все чекаю розв'язання справи з пунктами — і вже не певна, чи Ви на місці, чи в експедиції, відпустці. Нарешті сьогодні щойно розв'язали.
Ваш лист тоді розминувся з І.І. Коваликом, і я тільки потім почала крутити цю машину. Ф.Т. [Жилко] написав на кафедру слов'янського мовознавства [Львівського університету] — чи, бува, вони не беруть пункти, від яких відмовилася кафедра української мови. Сьогодні надійшов від них негативний лист, і ми, засівши з Н.Й. [Марчук] і Ф.Т. [Жилком], нарешті, визначили, що дещиця від університету буде Вам. Отже, незабаром піде на ім'я директора офіційний папір, а поки що пишу Вам ці пункти для орієнтації.
Усього Вам виходить ще записати 19 нас[елених]. пунктів:
1. Мильник Рожищенського р-ну Волинської обл.
2. *Залужжя В[олодимир]-Волинського р-ну Волинської обл.
3. Туринка Великомостівського р-ну Львівської обл.
4. Пирятин Радехівського р-ну Львівської обл.
5. *Сапанів Кременецького р-ну Тернопільської обл.
6. Тецкани Єдинецького р-ну Молдавської РСР
7. Полянки Новоград-Волинського р-ну Житомирської обл.
8. Веснянка Старо-Костянтинівського р-ну Хмельн[ицької] обл.
9. *Давидківці Хмельн[ицького] р-ну Хмельн[ицької] обл.
Пункти, позначені *, входять до рідкої сітки.
У наших аналах значиться, що записано Вами і Вашими колегами 4 села: Завадів, Мавковичі, Петричі, Стільське.
Це поки що все. Але, між нами кажучи, я не певна (це моя особиста думка), що, коли будуть тріщати всі строки, а вузи будуть затягувати, нам (нашому і Вашому відділам) не доведеться витягувати цю справу пожежними методами. Аджеж якість записів усе ж таки найкраща в тих, хто працює над атласами, та й якийсь картографічний чи діалектологічний престиж республіки… і всякі інші аргументи. Хто зна.
Я Весь червень хворіла, не була й в Одесі — позначилося напруження року, зараз все намагаюся зміцнити себе на експедиції. Через це й досі сиджу, але, надіюся, що вже недовго.

Бажаю Вам усякого добра, гарного літа, якщо воно ще в Вас попереду, плідних експедицій — і, нарешті, фінішу. Щире вітання Вашій родині і всім колегам. Цілую. Щиро Ваша — (підпис) [Т. Назарова].

№ 32. Ніна Марчук — Ярославі Закревській

3. 12. 1969.

Дорога Ярославо Василівно!
Одержала від Вас лист і теж намагаюся відразу відповісти, бо як відкладу, то… теж довго збираюся.
Насамперед передам Вам наші новини, що мають певний стосунок до Вас. Днями одержали лист від Р.І. Аванесова. Він повідомляє, що Москва почала формувати туристську групу експлораторів до ЗЛА, які змогли б взяти участь у засіданні комісії ЗЛА в травні 1970 р. в Польщі. Сама назва "туристська група" говорить за те, що їхати доведеться за власний рахунок. Від Інституту суспільних наук написали Ваше прізвище. Як Ви до цього ставитесь? Це по-перше.
По-друге. До нас зараз приїхали чеські товариші, серед них і Андрій Куримський.[25] Вони сказали про те, що в Празі зараз продається словацький діалектний атлас ("Atlas slovenský nářeči" за ред. Павліні), ціна 200 крон (20 крб.). Федот Трохимович [Жилко] домовився з Куримським, щоб йому придбав і вислав. Про те, що такий атлас є, Федот Трохимович просив повідомити Вас.
А тепер щодо населених пунктів до ЗЛА і зошитів. Їх номерація тепер така (писатиму тільки назви сіл):
408 — Мильськ (старий номер 7) — за повною сіткою;
406 — Залужжя (-„- -„- 30) — за рідкою сіткою;
413 — Завадів (-„- -„- 33) — за рідкою сіткою;
415 — Пирятин (-„- -„- 34) — за повною сіткою;
414 — Туринка (-„- -„- 32) — за повною сіткою;
422 — Сапанів (-„- -„- 36) — за рідкою сіткою;
420 — Мавковичі (-„- -„- 60) — за повною сіткою;
421 — Петричі (-„- -„- 64) — за повною сіткою;
429 — Стільське (-„- -„- 65) — за повною сіткою;
522 — Тецкани (-„- -„- 121) — за повною сіткою.
За Вами ще рахуються:
453 — с. Поляни Новоград-Волинського району Житомирської області, старий номер 41 — за повною сіткою.
452 — с. Веснянка Старокостянтинівського району Хмельницької обл., ст. номер 71 — за новою сіткою
473 — с. Давидківці Хмельницького району Хмельницької обл., ст. номер 73 — за рідкою сіткою.
Отже, Вам потрібно 4 білих зошити для рідкої сітки і 9 білих зошитів для записів за густою сіткою (для пропущених тут номерів я вишлю окремі зошити нашого власного виробництва). Білі зошити нам надіслали з Праги стільки, скільки й номерів населених пунктів (один до одного). Ви мені написали, що маєте 5 зошитів (два для густої сітки і два для рідкої сітки). Як то рахувати?

Ще одне до Лідії Михайлівни [Коць-Григорчук][26] прохання. Як тільки можете, пришвидшіть написання статей. Нам скоротили строк подання збірника до видавництва, і як тільки ми в січні не подамо, то з ним буде те, що з працями XII наради. А ще ж потрібно відредагувати, передрукувати, вичитати і підготувати загальну рецензію. До речі, обов'язково разом із статтею надсилайте коротенький відзив на неї, бо тепер від нас не приймають праць до видавництва без зовнішньої рецензії (написаної не співробітниками нашого Інституту).
Буду кінчати, бо мої листи до Вас скоро прийматиме пошта на вагу. Щире вітання Вам від усіх наших. Вітайте від нас всіх колег із відділу.
З пошаною — Н. Марчук.
P.S. Андрій Куримський просить Вас вибачити, що він до цього часу не надіслав і не привіз плівки із записами говірок Пряшівщини. Він все зробив, плівка готова, але… поки що не рискнув. Чи тільки хтось із наших із Львова або Києва буде там, він передасть.

№ 33. Ярослава Закревська — Михайлові Лесіву

[Львів], 13. VIII. [19]71 р.

Вельмишановний Михайле Яковичу!
Сердечно дякую Вам за обидва листи, за Вашу бібліографію і "Językoznawcę". Усе це стало нам справді у великій пригоді.
Не знаю, як перепросити Вас за те, що відписую з таким великим запізненням. Першого листа отримала під час дуже короткої перерви між відрядженням і відпусткою, а другого — тільки тепер, коли вже повернулась до Львова з відпочинку. Отож, як бачите, були і деякі об'єктивні причини. Маю надію, що Ви по своїй доброті не будете довго сердитись на мене.
Як Вам вдалось літо? Де Ви відпочивали? Пам'ятаю, що Ви мали намір їхати до батьків. Чи вдалось Вам здійснити свої плани?
Я вже другий день на роботі. Цілий липень були усі разом на Закарпатті. Недалеко від Ужгорода є оздоровчий табір Ужгородського університету. Там ми відпочивали вже кілька разів. Усім там подобається, зокрема дітям. Зовсім поруч гори і річка Уж. Так що для будь-якої погоди відповідне заняття знайдеться.
У вересні ще мене чекає експедиція до Загальнослов'янського Атласу і синпершокласник, який у цьому році піде до першого класу.
З приємністю згадуємо Ваш побут у Львові, хоч візит до нашого відділу був справді коротким. Але добре, що обіцяєте ще приїхати і, можливо, на довше.
У нашому відділі ще затишшя. Майже половина працівників у відпустках, у тому числі і керівництво. Різних доручень тепер менше, однак після відпустки потрібен певний час, щоб знову ввійти в нормальну колію праці. Напевно, Ви цього не відчуваєте так, як ми. Ви більше можете розпоряджатися своїм часом, так само, як і наші викладачі.
Бажаю Вам і Вашій Родині всього найкращого.
Зі щирим вітанням — Ярослава.
P.S. Замітку з "Kuriera Lubelskiego" про проф. Горбачевську тільки сьогодні змогла передати Ліді [Коць-Григорчук]. Вона зворушена Вашою увагою і просить передати Вам щире вітання і спасибі за пам'ять.

№ 34. Тетяна Назарова — Ярославі Закревській

2. IX. [19]71 [р.].

Дорога Славо!
Щиро дякую Тобі за дружнього листа. Щойно повернулася з експедиції (Чернігівська обл., ЗЛА) і ладнаюся у відпустку — наздоганяти літо.
У Відділі (секторі) поки що жодних новин, тихо, відпустки. Побачимо, що принесе нам новий академічний рік.
Від В. Коклової дізналася деякі подробиці Скоплівської наради і зрозуміла, що не все там розв'язали, що передбачали; зокрема і знову методика картографування залишилася білою плямою, а звідси і довільність у знаках, боротьба шкіл та ін.
Шкода, що Р.І. [Аванесов] і В.Ф. запізнилися на нараду.[27] Думаю, що це позначилося і на роботі секції, і на загальному спрямуванні конференції, і на долі наших карт. Так, важко вибратися навіть тим, хто близько. Що вже нам говорити.
Дякую Тобі й Валентині Семенівні [Черняк] за турботи про мою "частку" в бібліографії. Надсилаю список із такими застереженнями. Не знаю, чи вміщуєте Ви тези. Я завжди якось відчуваю незручність, коли доводиться їх згадувати у списках праць, але скупі умови нашого друкування приводять до того, що чимало речей, які здаються принципово важливими, згадуються лише в тезах, що мають надзвичайно вузьку сферу поширення, як, наприклад, наші тези ЗЛА. Я навела тут ті тези, що не дублюються в доповідях, надрукованих повністю. Через це тези XIII рес[публіканської] наради і тези Львівської наради ЗЛА не даю, бо вже доповіді надруковані. Якщо у Вас друкується все — уодноманітніть, будь ласка, згідно з Вашими настановами. І взагалі, у якомусь іншому випадку теж прошу дуже і покладаюся на Тебе: зробіть, як у Вас прийнято.
Останні три роботи я навела про всякий випадок — вони ще не надруковані, але немовби вийдуть скоро, відомі назви збірників та ін. Це якраз статті, цілком основані на поїздках у Волинську, Ровенську й Брестську область, через це шкода було б їх не давати. Є ще дещо, але я не знаю точно назв збірників, де буде те "дещо", через це не наводжу. Знову ж таки — якщо у Вас існує сувора хронологічно межа і, скажімо, своїх праць із збірника XII діал[ектлогічної] наради (отого горепашного!) Ви не наводите, відповідно зробіть і в цьому списку. Зарані дякую Тобі й Валентині Семенівні [Черняк] за всі турботи, пов'язані з цією справою.[28]
Щире вітання всім колегам, привіт і "першовересневі" побажання твоїй милій Родині. Жду Тебе в Києві.
Цілую — (підпис) [Тетяна Назарова].

№ 35. Тетяна Назарова — Ярославі Закревській

2. II. [1972 р.]

Дорога Славо!
Щиро дякую Тобі за картки — і надіслані в такий для Тебе час! Усі ми дуже Тобі співчуваємо, у думках ще раз переносячися до тих днів, коли ми були разом і все було добре.[29] Знов і знов у думках тисну Тобі руку і бажаю бадьорості, спокою, зрілої мужності. Мені дуже незручно, що турбую Тебе справами в такий

час, може, попросту, комусь це передоручити — зроби, як Тобі зручно, я за все дякуватиму, аби я не набирала своїми перманентними проханнями.
Картки мені виявилися, як Ти розумієш, потрібними, наче повітря. Я майже переписала № 8, через це так довго тримала, вибач. Взагалі, якщо цей метод прийнятний, то, може, не мучитися там у Вас з виписуванням, а просто надсилати картотеку з відповідного питання, якщо з нього треба робити багато виписок; якщо ж трошки — тоді виписувати у Вас на місці. Може, в такий спосіб надіслати тепер № 7 — про шопу і повітку і № 10 — про тік, якщо ще не виписували? А вже про ґражду, мабуть, там на місці подивитися, бо це треба переглянути кілька питань з невеликої порівняно території — і то доцільніше зробити на місці. Я буду вчасно надсилати все з подякою.
Ще раз дуже прошу пробачення за те, що турбую, і добра.
Цілую — Т. [Назарова].
P.S. Який Твій домашній індекс? Тепер не можна без того, вже в нас не беруть листів.

№ 36. Тетяна Назарова — Ярославі Закревській

2. III. [19]72 р.

Дорога Славо!
Надсилаю з величезною подякою використані картки і знов прошу пробачення за довгий строк, але якось так багато з тим усім роботи, що й забирає всі сили й час, а посувається повільно. Одне невеличке прохання: у № 10 (тік) помилково вставлені картки з № 9 (пастка) з дозаписаних територій (Молдавія, Польща, ЧСРР). Якщо можна, надішли їх окремо, будь ласка, а якщо там небагато писати, то, може, просто виписати на листочку все, що там є, обов'язково з ремарками. Зараз не прошу наступної пайки, бо шопа ще в роботі, там стільки всього, що довелося просто нанести всю картотеку на бланківку. Як зроблю те, тоді буду знову стукатися до Тебе. Ще раз дуже дякую за всі турботи.
Вітання усій Твоїй родині. Привіт колегам на роботі.
Цілую. Таня.
P.S. За всіма справами я якось не помітила, як наблизилося й наше, "жіноче" свято. Від душі вітаю Тебе і всіх жінок — рідних і просто колег Твоїх по роботі — і бажаю усім здоров'я і щастя.

№ 37. Тетяна Назарова — Ярославі Закревській

2. XI. [1972 р.].

Дорога Славо!
Ми так давно вже не бачилися, а стільки всього — доброго і поганого — за цей час було. Відпустка, експедиції, конференції і знову відчайдушна праця. Як Твої справи? Дуже гарну доповідь Ти зробила в Ленінграді, вітаю від душі, відлуння від нех доходять до нас ще й зараз.[30] Були ми значною частиною групи в Одесі, а зараз знову — все те ж саме. Якихось особливих новин у нас немає, ситуація не змінюється, рік перед нами дуже і дуже важкий щодо обсягу роботи. Д.Г. [Бандрівський] говорив нам неодноразово про II том, да ми й самі знаємо, думаємо, що за всяких умов керівництво наше заладнає цю справу так, щоб

рахувалося видання зданим до вид[авницт]ва, а буде в нас зберігатися, бо в них, по правді сказати, немає навіть місця де б його покласти — наш просто стоїть за дверима поміж пальто і стільцями. Вже є якийсь рух. Почали працювати у видавництві — хоч дуже і дуже повільно.
А я знову засіла за свої узагальнюючі карти. І в зв'язку з тим знову турбую Тебе: пришли мені, будь ласка, № 426 (солодкий, підперти і т.д.). Гарантую швидке повернення.
Як посувається Твоя робота? Що нового у Відділі?
Бажаю Тобі і Твоїм рідним добрих свят, хорошого настрою і, звичайно, творчості як завжди.
Поздоровлення з Святом і щире вітання Тобі і всій Твоїй родині від мала до велика.
Микола вітає Тебе.
Цілую — Таня.

№ 38. Антон Залеський — Ярославі Закревській

Київ, 2. III. [19]73 р.

Вельмишановна Ярославо Василівно!
Даруйте, що так довго не відповідав на Вашого листа. Вирішив написати вже напередодні 8-го березня, щоб уже одночасно й поздоровити Вас. Жартую.
За час відсутності назбиралось трохи всілякої роботи, яку треба було терміново виконати. Та й почав я вже "професорувати на університеті", а це теж з'їдає часу, бо треба ж спочатку самому чогось навчитись з тої історичної граматики польської мови. Але це цікаво і корисно насамперед мені: єдине, що дратує, так це те, що для мене екзаменом є кожна лекція, а вони тільки раз у кінці року здаватимуть.
Днями почали ми на засіданнях відділу обговорювати карти й корпус III тому АУМ. Планується закінчити вже колись обговорення і Вашого тому. У березні ц.р. Ф.Т. Жилко має звітувати на вченій раді про стан завершення роботи над АУМ.
Щодо ЗЛА, відповіді на Ваші питання з новообстежених нас[елених] пунктів робитимемо разом з відповідями на всі лексико-словотворчі питання, але трохи пізніше, коли наші лаборантки вивільняться від негайної роботи по розписуванню й дорозписуванню матеріалів АУМу.
Обстежити для ЗЛА хочемо виділити Вам поки що, на цей рік, таких 2 пункти:
1) 433 Ріпище Славутського р-ну Хмельницької обл.
2) 407 Крухиничі Лопатинського р-ну Волинської обл.
Більше зараз не виділяємо Вам, бо, можливо, вузи ще щось протягом року зроблять. Якщо ж ні, то тоді й на другий рік щось підкинемо ще. Один з цих пунктів (407) Ви самі собі випросили, інші, які Ви просили, — 470 (Стримба на Івано-Франківщині) і 468 (Торунь на Закарпатті) — вже обстежені, тільки не оформлені. Стримбу обстежував Ужгородський ун-т, Торунь — Ф.Т. Жилко.
Якщо виділені Вам пункти підходять для Вас, то я попрошу М.Ф. Жовтобрюха, як заступника голови координаційної ради, написати Д.Г. Гринчишинові офіційного листа про це.[31]
Я хотів би попросити Вас подзвонити на кафедру укр[аїнської] мови Львів. ун[іверсите]ту (найкраще, мабуть, А. Кабайді)[32] і довідатись точно, чи обсте-

жили вони 435-й пункт — Устя Березнівського р-ну Ровенської обл. Якщо так, то хай, можливо, якнайшвидше нам присилають оформлені матеріали. Решту необстежених нами пунктів ми вже порозбирали й пороздавали іншим, у тому числі й Вам 433-ій.
Хотілося б, щоб Ви вже й свої Поляни (453) прислали нарешті. Нам зручніше, коли вже всі матеріали будуть на місці, — нам буде менше мороки потім.
Бажаю всіляких Вам благ, а з нагоди свята жінки — весняного настрою і весняного вигляду.
Вітання Вам —
(підпис) [А. Залеський].

№ 39. Антон Залеський — Ярославі Закревській

Київ, 5. IV. [19]73 р.

Вельмишановна Ярославо Василівно!
Листа Вашого одержав уже давненько, але все якось ніколи було зібратись відписати.
Відповім спочатку на Ваші запитання. Щось начальство наше тепер і не зайкається про обговорення II тому. Недавно ми закінчили обговорення корпусу східної частини III тому. Тепер мусимо всі дороблять, переробляти, доповнювати й т.д. карти до цього тому. На 15-е травня заплановано звіт Ф.Т. Жилка на вченій раді інституту про АУМ. І. Варченко з 1 квітня у відпустці — поїхав у Пуще-Водицю відпочивати. А він у нас основний спеціаліст по технічних недоліках картографування, так що, можливо, обговорюватимемо II т. після його повернення. Я сам не знаю, як Ви, справді, зможете це все дороблять й вносити ті зауваження, яких поназбирувалося чимало. Я недавно писав тези про шиплячі в укр[аїнській] мові і, використовуючи карти всіх типів, знайшов чимало всіляких неточностей в атласах, у тому числі й у II томі, зокрема в коментарях. Багато що з цього треба буде, мабуть, уточнювати за картотекою. Думаю, що всі зміни (і в список нас. пп., і в бібліографію, і в карти з коментарями) робитимете вже разом колись пізніше. Може, Вам дадуть ще хоч з півроку на це все.
Г.Ф. Шило прислав 2 записи, залишився ще один в нього. Постарайтесь, будь ласка, якнайшвидше прислати хоч свої, бо ми днями збираємось доручити лаборантам розписувати вже. А це краще робити, коли є вже якнайбільше записів.
Ми збираємось вислати ще до обох міністерств через координаційну раду листа-відношення про те, що такі й такі вузи зривають виконання цього міжнародного наукового заходу. Днями приходила до нас кореспондентка з АПМ за інформацією про ЗЛА.
Про поїздку на карпатський симпозіум нічого не знаємо, бо ніхто нічого нам не говорив. Швидше, що ніхто з наших не поїде, а я й не можу, бо зв'язаний з університетом.
Тетяна Вікторівна [Назарова] передає Вам вітання й чекає Вашої відповіді в справі Віри Панченко.

Маю до Вас, Ярославо Василівно, цілу низку прохань. Може, у Львові ще продається Розенцвейг "Языковые контакты". Я тут не встиг купити, а мені треба б дві книжечки. Якщо є, то купіть мені й вишліть, а при нагоді розрахуємось. Я довідався, що в Пряшеві вийшла така книжечка: Pažurová Helena, Biblijgrafia o výskume ukrainských náreči vychodného Slovenska. Zost. Helena Pažurová, SSS, 60 s. (Stá. vedecká kniž. v Prešove). Книжечка ця, ясно, зацікавить і Вас (нею можна поповнити бібліографію II т.). Ви маєте когось у Словаччині, хто Вам присилав різну літ[ерату]ру. Може, і цю б книжечку вислав і навіть у 2 примірниках (одну, наприклад, для мене). Добре? І останнє. У мене нема І тому наших "Досліджень і матеріалів з укр[аїнської] мови", а III-го є 2 примірники. Чи не могли б Ви довідатись, чи з директорського обмінного фонду не захотіли б обміняти І-ий на III-ій?
Вітання всіх наших.
А Вам шлю найщиріші побажання всілякого добра.
З повагою — (підпис) [А. Залеський].

№ 40. Микола Никончук — Ярославі Закревській

Житомир, 16 квітня 1973 [р.]

Вельмишановна Ярославо Василівно!
Щиро прошу вибачення за затримку. Я не знав терміну. Якби він був чіткіше визначений, то я раніше вислав би. Вибачайте за неохайність — тут я дуже спішу, а сьогодні якраз часу нема.
Прошу звернутися до мене з будь-яким проханням, я його виконаю, і в такий строк, який буде для Вас зручним. Ваша допомога мені велика, вдячність моя теж велика, тому зроблю все, що потрібно.
Прошу передати моє вітання всім товаришам з відділу, особливо Д.Г. Гринчишину. Ще раз дякую йому за Тарнацького.
З повагою —
(підпис) [Никончук].
P.S. Надіюсь незабаром зустрітися в Москві.

№ 41. Валентина Черняк — Ярославі Закревській[33]

[Львів] 26. IV [1973 р.]

Славцю!
Штамп на висланому мені листі 24. IV, а його одержала 25. IV увечері.
Прийшла в Інститут 26[-го] і, подумавши, що й так вони не одержать матеріалів до 1[-го], переписала тільки Антонові [Залескому] питання (врахувала при цьому виправлення Никончука) і вислала йому. Була б вписала все й у зошити, але маю декілька сумнівів. Роздивись, будь ласка, сама. Вітаю всіх Вас із святами і міцно цілую.
Валя [Черняк]

№ 42. Тетяна Назарова — Ярославі Закревській

27. V. [19]73

Дорога Славо!

Я щойно повернулася з Москви, де була проїздом після "виїзду", і ще не оговталася, і навіть не в курсі всіх інститутських та відділівських справ, а просто хочу поділитися з Тобою свіжими враженнями, поки будні не наклали на них туману. Перше — дуже було шкода, що Тебе не було, всі розпитували, передавали вітання, тепло, по-дружньому, — було дуже приємно. Друге — все було, як ніколи (за кваліфікацією досвідчених людей, мені ж не було з чим порівнювати) — швидко, лаконічно, без зайвих "туристських" вражень. Все це відбувалося в селі (Ти бачила його на листівці) в 30 хат, у 90 км від Брно і за 12 км від райцентру, куди нас возили тільки 1 раз для обміну грошей на 1 годину (а потім ці гроші не було коли витрачати, бо на них була 1 година в Брно). Сиділи безвилазно і працювали; у день приїзду півдня — у Празі (в неділю), у день від'їзду — півдня у Брно (в суботу). Це все. Так що (не для того щоб Тебе потішити), оскільки Ти була вже в ЧССР, нового Ти б побачила небагато.

Роботу було налагоджено добре. Жили ми в "учбовому центрі Брненського університету" (теж є на листівці, двоповерховий будиночок внизу), в їдальні ми їли і працювали. Кімнати були на 8 осіб з нарами, нас поселили по четверо (тільки перший поверх нар). Це власне студентський гуртожиток, може, щось на зразок одноденного будинка відпочинку, не знаю.

Обговорили звіт Р.І. [Аванесова] на з'їзд, структуру І тому ЗЛА (яка ще буде обговорюватися), потім кожна секція представила свої карти і відібрала ті, що будуть демонструватися на з'їзді, Твої теж взято, правда Віра [Коннова] випадково забула Твою легенду і перешле її в Варшаву. Редагування карт було значно коротшим і формальнішим, ніж у Мінську. Практично ми працювали 4 дні, навіть трохи менше, адже часу було небагато. Прийняли новий варіант бланківки, запропонований С. Утешеним, хоч поки що будемо ще рік працювати на старих (у поляків ще вистачить), деякі організаційні питання — от, здається, і все. Знову залишилися не вирішеними кардинальні питання — який коментар, де друкувати індекси (з коментарем чи ні), чи треба для редагування весь матеріал чи ні та ін. Карти будуть демонструватися без коментарів.

Народу було небагато, з поляків були Дор[ошевський], Пом[яновська], Топ[олінська], Фал[інська], Ян Басара і Урбанчик, з югославів Логар і Вуичич […] і чехи та словаки в повному складі. Зрозуміла річ, для "звиджування" було мало, якби це все було в якомусь місті, було б цікавіше, та й людей з відповідного центру — Академії чи Університету — було б більше, а це теж цікаво. Ясно, що тут всі ці моменти не так вже й важать, а головне це те, що вже ми були офіційно, хоч ніяких надій чи перспектив на майбутнє це не відкриває.

Що у Вас чути?

[без підпису].

№ 43. Тетяна Назарова — Ярославі Закревській

28. X. [1973]

Дорога Славо!
Не гнівайся, що так довго мовчу, але працюю зараз вже взагалі понад усякі можливі береги: щодня у відділі допізна, у суботу й неділю — там же, і час якось перестає відчуватися — робота й годі. Нам залишився місяць — і 30 листопада звітуємо про всю тему на вченій раді, а роботи — Ти уявляєш. Найгірше, що саме зараз і відбулися зміни. Ф.Т. [Жилко] остаточно пішов на пенсію, а весь цей віз, незважаючи на мої відчайдушні прохання, докази, відмови, насильно звалено на мене. Ти знаєш, як я цього не хотіла — крім суто психологічних, фізичних та ін. міркувань, ще й просто з етичних. Саме в цій ситуації, після такого конфлікту, — та що говорити! Сподіваюся тільки на тих, хто справді мене знає. Роботи дуже багато. Усі ці важкі справи затримали цілий ряд редакційних акцій, які зараз дотягаємо спішно колективом (редакційна група), за цей тиждень ми справді зробили дуже багато, і я хочу сподіватися, що ми все ж таки встигнемо, хоч ще хвостів-хвостів (а найбільше в мене з тими злощасними картами). Усім цим змінам передували всякі прикрі події, і, незважаючи ні на що, шкода, шкода його, і жахливо, що не можна підійти, по-людськи поговорити, з'ясувати, заспокоїти, та, мабуть, якби можна було підійти, то не докотилося б до такого кінця. Трагізм цієї ситуації, мабуть, усім нам на все життя заліг у душу.
Що в Тебе чути? Як іде доопрацювання карт? Чи робилося щось з картотекою? Ми думаємо викликати Вас із Мироном [Онишкевичем] десь у грудні,[34] бо раніше не дамо собі ради з тим усім іншим. Чекаю від Тебе звістки і поздоровляю Тебе і всю Твою милу родину з жовтневими святами. Щире вітання мамі, "хлопцям" і "дівчатам", цілую міцно.
Наші Тебе вітають — (підпис) [Т. Назарова].
P.S. Вірі Конновій я передала Твоє доручення. Може, для поїздки в Київ треба надсилати виклик заздалегідь?

№ 44. Тетяна Назарова — Ярославі Закревській

18. VI [19]74 р.

Привіт Тобі від усієї групи ЗЛА; всі шкодували, що немає Тебе, а особливо Далібор, який не раз згадував, що немає "серед нас нашої дами ЗЛА" (він був з жінкою). Все було добре, працювали багато. Було дві секції, на яких ми, як завжди, просиджували, а крім того — пленуми, де обговорювали питання змісту вступного тому, характеру фонологічних і демографічних описів, знаків для лексичної секції (поговорили і ні до чого не прийшли) та ін. Перерв для огляду особливих не було, бо починали о 9й, а кінчали о 4й, працювали далеко від центру міста і архітектурних пам'яток (добиралися двома видами транспорту), а все абсолютно — усі магазини, аптеки, музеї — від 9ої до 6ої, а в суботу — до 1 год. дня — і все (крім музеїв, які в суботу працювали довше). Я вперше була в НДР, було цікаво все, переважно оглядала зранку, хоч теж це було нелегко, бо жили досить далеко і від центра, і від місця роботи.
Навалилася ще уйма роботи. Тепер треба скласти 25% всіх фонол[огічних] описів за новою схемою (на зиму), 30% всіх нас. пп. описати за демогафічною

схемою і ще ряд нових питань, зробити індекси. Просто не уявляю, коли ми це зробимо, передрукуємо, вичитаємо — жах. Вже на носі експедиції, а ще нічого не зроблено іншого — і вже півроку нема.
Як у Тебе справи? Як Твоя тема? Що з Відділом, з Інститутом? Як дома? Вітання велике всім від мене і Миколи. Цілую міцно.
Твоя Таня [Назарова].
P.S. Надсилаю II примірники списку архівних карт II тому. З видавництвом тривають баталії.
І ще прохання: передала Х. Пежова книжку для співробітниці Вашого Інституту О. Бордун.[35] Чи зручно буде, якщо я надішлю Тобі з проханням їй передати, чи краще надіслати їй безпосередньо?

№ 45. Ярослава Закревська — Михайлові Лесіву

[Львів, 1979 р.]

Дорогий Михайле Яковичу!
Разом із подякою за добрі новорічні віншування посилаю Вам останню публікацію моїх колег. Хоч це популярне видання, але, може, Вам пригодиться. Рада, що у Вас все в порядку. У нас теж все по-старому. Часу, як завжди, мало — роботи багато.
"Нашу культуру" читаю несистематично, бо в другому півріччі минулого року і в 1979 р. не маю її і "Н[ашого] с[лова]" передплачених.[36] Буду Вам дуже вдячна, якщо зможете прислати нам номер, у якому буде матеріал, що нас торкається. Дякую Вам за пам'ять, коли Ви писали про "Наші імена",[37] шкода, що не маю цього номера.
Сердечне вітання для Вас і Вашої родини — Я. Закревська.

№ 46. Ярослава Закревська — Михайлові Лесіву

Львів, 28. III. 1979 р.

Дорогий Михайле Яковичу!
Сердечно дякую Вам за "Наше слово". З березня я вже отримую його регулярно, а читати люблять цю газету всі мої домашні. Я — Ваш боржник. Дуже хотіла б Вам чимсь віддячити, напишіть, будь ласка, що Вас цікавить з наших видань.
Колись Ви писали, що маєте в плані поїздку на Україну в 1979 р. Чи справді так, коли плануєте свій приїзд? Хотіла б, щоб на цей раз не розминутися з Вами, хоч у цьому році теж маю кілька виїздів, включаючи і експедицію для Загальнокарпатського атласу більше як на місяць.
У нас все по-старому і на роботі, і дома. Діти, як і Ви пишете, ростуть, а ми все більше відчуваємо, що час невпинно біжить. Найближчими днями маю їхати до Києва, давно вже не була в Києві, а є потреба полагодити цілий ряд справ. Якщо натраплю в Києві на якусь мовознавчу новинку, то обов'язково Вам вишлю. А може, Ви маєте якісь конкретні потреби? Я, направду, з приємністю виконаю Ваше прохання. Над чим тепер працюєте? Які маєте видавничі плани? Якщо вони не дуже засекречені, то зрадьте нам свої задуми.
У нас більшість часу забирають усім великі колективні теми. Але й вони, зрештою, колись виходять. Зовсім недавно вийшов вступний випуск Загально-

слов'янського лінгвістичного атласу! Якщо отримаю достатню кількість примірників, то Вам пришлю, бо тираж порівняно невеликий.
Можливо, наступні випуски будуть виходити активніше.
Шлю Вам найкращі побажання для Вас і Вашої Родини.
Я. Закревська.

№ 47. Ярослава Закревська — Михайлові Лесіву

[Львів, 1987 р.]

Дорогий Михайле Яковичу!
Прийміть від нас щирі святкові і новорічні вітання і побажання незмінно доброго здоров'я, багато радості і щастя, нових творчих успіхів, щедрих публікацій, потіхи з дітей і особливо — з внуків!
Щиро — Я. Закревська з родиною.
P.S. Маємо для Вашого колективу І т. Атласу української мови, чекаємо нагоди, щоб передати, бо висилати трохи складно.
Я[рослава] З[акревська].

№ 48. Ярослава Закревська — Михайлові Лесіву

[Львів], 14. III. 1988 р.

Вельмишановний Михайле Яковичу!
Звертаюся до Вас як до одного з редакторів монографії "Zjawiska językowe na pograniczu polsko-ruskim", щоб подякувати за запрошення взяти участь у даній монографії.
На жаль, лист, у якому було повідомлено, що статтю з даної проблематики треба посилати до кінця березня цього року, я одержала дуже пізно і тому не можу скористатися з цього запрошення.
Можливо, у майбутньому мені більше пощастить у співпраці з Lubelskim Towarzystwem Naukowym.
Хочу повідомити Вам сумну вістку: 24 січня цього року померла Лукія Лукіянівна Гумецька.[38] Некролог про неї повинен бути надрукований у "Мовознавстві" № 2.[39]
Було б дуже добре, якщо б надрукувати його і в "Нашому слові". Якщо б Ви хотіли написати щось про Лукію Лукіянівну, то я радо прислала б Вам дані.
Ще раз дякую Вам за "Наше слово". Про "Український календар" не смію навіть Вас просити, бо почуваю себе вічним Вашим боржником. Чому Ви нічого не просите з наших видань? Чекаю від Вас замовлень.
У нас усе без особливих змін. Правда, так склалися обставини, що я була змушена взяти на себе керівництво відділом, хоч зовсім цього не хотіла. Так що роботи ще більше, а часу, зрозуміло, менше.
Дома все по-старому. Тепер уже відрахунок часу йде по внуках, бо діти дорослі.
Коли будете в наших краях?
Шлю Вам і Родині добрі побажання і щирі вітання — Я. Закревська.
P.S. Чи у Вас не змінилася домашня адреса?

№ 49. Ярослава Закревська — Михайлові Лесіву

[Львів], 20. II. [19]89 р.

Дорогий Михайле!
Вибач, що відповідаю із запізненням, але стільки різних подій, в тому числі і трагічних, зібралося за цей невеликий відрізок часу, що важко було опам'ятатися.
Хто міг би подумати, що наша зустріч з Антоном [Залеським][40] у Москві буде останньою (я його бачила ще в Києві в половині грудня) і що Твоє інтерв'ю з ним справді було останнім. Після нового року він уже почував себе недобре, але ні він, ні лікар нічого тривожного не бачили. Останні 10 днів Антон лежав у лікарні і там же помер від інфаркту! Поховали його на Тернопільщині в його рідному селі Добриводах, така була воля його рідні.
Я досі не можу опам'ятатися від того страшного удару, якого зазнали всі, і українське мовознавство зокрема. Йому ж було всього 52 роки! Для вченого це справді був розквіт творчих сил.[41]
Посилаємо Тобі список мовознавців, який Ти просив. Чи всіх врахувала — не ручаюсь. Очевидно, деякі прізвища з поданого списку теж можна буде вилучити, бо розумію, що обсяг буде обмежений. Про укр[аїнських] мовознавці, які жили за межами України, не писала, бо Ти зробиш це сам краще за мене.
Уже одержала один номер Н[ашого] С[лова] — дякую Тобі дуже. Люблю читати цю газету, якась близька вона мені.
Якщо б колись вийшла наша ст[аття] про Л.Л. Гумецьку в "Slavii Orientalis"[42] — пришли, будь ласка, два–три примірники.
Про II т. АУМ написала недавно Л.О. Родніній,[43] щоб вона допомогла передати його для Тебе. Цей том я ще в кінці грудня залишила в Києві. Поки що відповіді від неї не маю. Якщо б не вдалося передати його через Т. Марусенко,[44] то я постараюсь передати його до Варшави, якщо буде зручна нагода. Чи це Тебе влаштувало б?
Дома в мене все по-старому. Тільки маю дуже багато роботи і різних обов'язків.
Зі щирим вітанням — Ярослава Закревська.

№ 50. Ярослава Закревська — Михайлові Лесіву

[Львів, 1989]

Дорогий Михайле,
маю до Тебе таке прохання: чи не маєш часом біографічних і творчих даних про М. Пшеп'юрську? Маю писати про неї довідку до мовознавчої енциклопедії.[45]
Те, що написано про неї в Енциклопедії Українознавства, маю, а що потім з нею? Чи вона ще живе? Буду Тобі дуже вдячна за будь-які відомості. Що з нашою ст[аттею] про Лукію Лукіянівну [Гумецьку]? Чомусь не бачила в Н[ашому] С[лові] Твоєї статті про АУМ. Чи не було? Бо я часом одержую Н[аше] С[лово] нерегулярно. Відізвися, будь ласка.
Зі щирим вітанням — Ярослава.

№ 51. Ярослава Закревська — Михайлові Лесіву

[Львів, 1989]

Дорогий Михайле!
Одержала кілька примірників "Нашого слова" зі ст[аттею] про Лукію Лукіянівну [Гумецьку].[46] Дякую Тобі і Редакції. Я дуже задоволена, що вийшов цей некролог і що саме такий вийшов.
Одночасно посилаю Тобі біографічну довідку про Антона [Залеського]. На моє прохання, її підготував Гриценко,[47] бо я теж не всі дати знала. Може, за якийсь час підготуємо щось ґрунтовне про Антона [Залеського] до S[lavii] O[rientalis]? Нам з Тобою добре вдвох співпрацювати, правда? Недавно дізналася, що Ти маєш Атлас (II т.) від Л. Родніної,[48] а той, що від мене для Тебе призначений ще чекає тут. Напиши, будь ласка, чи переслати другий екземпляр II т. АУМ? Може, Ти захочеш його передати комусь у надійні руки? Він все одно призначений для Тебе.
Пиши про все, що у Вас цікавого відбувається. Може, щось є у Тебе цікавого про мову українських емігрантів у Канаді? Мене тепер цікавить ця тема для конференції, яка повинна у нас відбутися у наступному році. Дякую Тобі за все!
Зі щирим вітанням і найкращими побажаннями для Тебе і Родини — Я. Закревська.
P.S. Дуже хочу мати "Український календар". Вибач, будь ласка, що я завжди чогось хочу.

№ 52. Ярослава Закревська — Михайлові Лесіву

[Львів], 4. IV. 1990 р.

Дорогий Михайле!
Дякую за листа і особливо за Твою публікацію в Н[ашому] С[лові] про АУМ49. Нам дуже важлива кожна рецензія, тим більше рецензія компетентної і знаючої людини. Пишеш, що рецензія вийшла "суховата". Звичайно, про таку велику і надзвичайно трудомістку працю, як АУМ, можна писати в різних аспектах. Ти обрав такий — і це авторське право. А якщо ще колись будеш про нас писати, то добре було б звернути увагу на специфіку АУМ, у тому числі на особливості різних томів, у порівнянні з іншими аналогічними працями. А специфіка така є, і, як нам здається, на користь АУМ. Ще раз дякую Тобі щиро! З мене велика кава!
Шкода, що збираєшся так швидко їхати з Любліна. Хоч поїздка дуже важлива і я рада за Тебе, що маєш можливість її здійснити.
Я маю оформлені всі папери і могла б приїхати до Любліна на 3–4 дні. Але це могло б бути десь близько 20 квітня. А Тебе в цей час уже не буде… Зустрітись нам справді треба. Хочу порадитись з Тобою у певних справах. Може, вдасться викроїти тих кілька днів у другій половині травня або в другій половині червня, бо в перших половинах цих місяців маю дві серйозні конференції: по загальнокарпатському і по загальнослов'янському атласах. А в липні хочу поїхати в експедицію на Гуцульщину. Тому прошу Тебе, обізвися, коли вже повернешся

до Любліна, і обов'язково повідом, коли плануватимеш Твій можливий приїзд до Львова (Мій дом[ашній] телефон […]). Шкода, що я не маю Твого домашнього телефону.
Хочу Тобі ще раз подякувати за адресу М. Пшеп'юрської. Я вже одержала від неї дуже милого листа, уже написала статтю про неї до мовознавчої енциклопедії (але це мусила бути маленька, як сам розумієш). Маю намір підготувати про неї і трохи ґрунтовнішу статтю.[50] Не уявляєш, який я маю завантажений рік! Є цікаві задуми, аби тільки вдалося їх здійснити хоча б частково.
Михайле, маю до Тебе одне складне прохання: чи не зміг би Ти роздобути для мене (або хоча б позичити мені) збірник, присвячений пам'яті Ів. Зілинського?[51] Була б Тобі дуже вдячна за нього. Я тепер потрохи працюю над Ів. Зілинським. Адже наше молоде покоління так мало знає про цього знаменитого ученого. Маю надію на нашу зустріч, а поки що бажаю Тобі щасливої дороги і всього найкращого.
З щирим вітанням —
Я. Закревська.

№ 53. Ярослава Закревська — Михайлові Лесіву

[Львів], 28. I. 1991 р.

Дорогий Михайле!
І знову нам не вдалося зустрітись: напередодні Свят я була кілька днів в Любліні, але Тебе вже не було. Шкодую, бо справді було немало питань для обговорення.
Маю для Тебе таку пропозицію: чи не хотів би Ти взяти участь у роботі науково-краєзнавчої конференції, присвяченій Холмщині? Таку конференцію організує Товариство "Холмщина" десь у кінці квітня — початку травня. Там планується провести кілька основних доповідей, а по кожній з них будуть ще короткі виступи чи участь у дискусії. Тобі пропонуємо орієнтовну тему про говори Холмщини і Підляшшя, якраз те, що давно маєш опрацьоване. Будемо дуже вдячні за відповідь і за згоду взяти участь у конференції. Посилаю Тобі також таке дуже загальне повідомлення про конференцію і прошу не дуже баритися з відповіддю. Звичайно, Твоя доповідь буде на конференції основною, а я зроблю якусь співдоповідь на таку приблизно тему: "Говірки Холмщини і Підляшшя у світлі даних Атласу української мови".
Маю до Тебе таке прохання: прошу подякувати пану Феліксу Чижевському[52] за книги, які я від нього одержала. Я йому згодом напишу сама, але на даний момент загубила адресу. Книги справді цікаві і потрібні.
Рік почався складно. "Что день грядущий нам готовит?" Але жити стало цікавіше.
Бажаю Тобі і Родині всього найкращого, основне здоров'я, добра і віри в добро.
Зі щирим вітанням —
Ярослава Закревська.

№ 54 Ярослава Закревська — Михайлові Лесіву

[Львів], 4. III. 1996 р.

Дорогий Михайле!
Сьогодні вранці подзвонила мені п. Марта Буряк, яка зараз гостює у Львові, і сказала приємну відомість, що Твоя "Граматика…"[53] вже вийшла з друку. Сердечно Тебе вітаю з тої нагоди і, хоч я ще не бачила книжки, вірю, що видана гарно, а основне, що справді вона дуже потрібна. Дай, Боже, щоб була не останньою, щоб здійснювалися усі Твої творчі плани і сподівання.
Під кінець дня думаю зустрітися з п. Мартою і, якщо вона погодиться, попрошу її, щоб взяла для Тебе мою книжечку про проф. Олексу Горбача[54], яка тільки що побачила світ. До поліграфістів я маю багато претензій, але сам факт, що в Україні змогла вийти книжка про нашого улюбленого Професора, для мене значить дуже багато. Якби Ти зміг і захотів написати рецензію на неї, була б Тобі дуже вдячна, бо це ще одна нагода сказати добре слово про людину, яка так багато зробила для української науки. Одночасно є нагода підтримати започатковану НТШ у Львові серію "Визначні діячі НТШ", у якій досі вийшли праці про Є. Пеленського, В. Сімовича, Горбачевського і О. Горбача. Повір мені, що видавати щось у наших умовах — це просто подвиг.
Не вистачає мені Твоїх листів, різних відомостей про українські справи в Польщі, інформації про люблінські новини. Але доходять до мене відомості з посередніх джерел, що почуваєш себе добре, що багато працюєш і відповідно маєш щедрі врожаї. Дай Боже, щоб було так якнайдовше.
У нас усе далі складно. Поліпшення економічної ситуації і не чути. А що наука наша просто на грані виживання — напевно, сам знаєш.
Останні дні перебуваємо у старому приміщенні, а до нового душа ніяк не лежить. Але все одно доведеться переїжджати, бо у цьому приміщенні залишився тільки наш відділ.[55]
Пам'ятаю, що обіцяла приїхати до Любліна і прочитати кілька лекцій. Однак не знаю, коли і як це зробити, бо і "гріхи не пускають", і паспорт новий виробляти треба, і сама вже не така скора до поїздок, як кілька років тому.
Буду рада, як отримаю листа від Тебе. Прошу передати вітання Пані Марусі і Колегам з університету.
Зі щирим вітанням — Ярослава Закревська.

№ 55. Ярослава Закревська — Михайлові Лесіву

Львів, 20. VIII. 1996 р.

Дорогий Михайле!
Маю надію, що Ти ще є в Любліні, бо зовсім недавно Ви зустрічалися з п. Уляною Єдлінською в Ярославі, про що вона мені дуже докладно розповідала. Шкодую, що наші шляхи зовсім не перехрещуються, хоча я також недавно була в Польщі. Під час останньої поїздки нам разом з Павлом Гриценком вдалося трохи поїздити по Підляшші, зробити магнітофонні записи все-таки українських говірок між Гайнівкою і Сем'ятичами, і нарешті маємо початок нашої спільної праці, яка передбачає публікацію текстів укр[аїнських] говірок за межами України, в тому числі і в Польщі.

У цьому плані маю надію і на співпрацю з Тобою, бо всі ці терени Тобі добре знайомі і, оскільки мені відомо, Ти маєш уже зроблені магнітофонні записи. Прошу Тебе, порадься, будь ласка, зі своїми колегами, хто ще хотів би співпрацювати з нами у дослідження укр[аїнських] говірок Підляшшя і Холмщини. Попередньо ми (тобто я і Павло Гриценко) планували восени ц.р. зробити магнітофонні записи і на Холмщині. Якщо б нам це вдалося, то перед цим обов'язково приїхали б до Любліна для консультації з Вами. Могли б при нагоді прочитати дві–три лекції для студентів. Що Ти про це думаєш? Напиши мені щиро свою думку. Ідею видання українських діалектних текстів з території Польщі підказав мені проф. Януш Ріґер своїми публікаціями.[56] Правда, він уже видав восьмий випуск, а ми ще ні одного не підготували… Основна причина — в наших постійних фінансових труднощах. Один Бог знає, як удається в цій ситуації виживати нашій науці! Записи на Підляшші нам вдалося зробити завдяки сприянню проф. Барбари Фалінської[57], яка запросила нас на свій obóz gwaroznawczy. Мусимо шукати і використовувати будь-які можливості.

Прикро мені, що я нічого не встигла написати до Твоєї ювілейної книги.[58] Цей рік був для мене дуже важким у різних аспектах. Колись при нагоді розкажу. А тепер розумію, що вже безповоротно запізнилася, хоча про підляські матеріали можна було б написати…

До Харкова на конґрес МАУ також не поїхала. Бо не вірю, щоб там могло бути вирішене якесь кардинальне питання. Організація цього конґресу проходила дуже дивно…

Прошу передати сердечні поздоровлення для Пані Марусі і наших спільних знайомих.

Зі щирим вітанням — Ярослава Закревська.

P.S. Прошу писати на домашню адресу. Це надійніше.

№ 56. Ярослава Закревська — Михайлові Лесіву

Львів, грудень [19]96 р.

Дорогі Пані Марусю і Михайле!

З нагоди Різдвяних Свят і Нового 1997 року прошу прийняти щирі вітання і найкращі побажання міцного здоров'я, щастя, успіхів, завжди радості і затишку у Вашій оселі!

Хай Новий Рік буде щедрим і багатим на все найкраще для всієї Вашої Родини.

Щиро Ваша — Ярослава Закревська з родиною.

P.S. Дуже шкодую, що в цьому році не вдалося нам зустрітись і розпочати співпрацю щодо опрацювання українських говірок у Польщі. Може, наступний рік буде більш щедрим на зустрічі?

Дуже хочеться, щоб новий рік приніс нам нові перспективи, нові надії і основне — нову віру в краще майбутнє. Правду кажучи, ми вже трохи втомились безконечним чеканням…

З надією на зустріч — Я. З[акревська].

№ 57. Ярослава Закревська — Михайлові Лесіву

Львів, 10 грудня [19]97 року

Дорогий Михайле!
Дякую за листа, за всі добрі вісті, зокрема за повідомлення про нове поповнення молодих україністів. Це дуже добре, і в їх підготовці, безперечно, Твоя величезна заслуга.
Шкода, що не вдалося нам зустрітися у Любліні. Я була готова до такої поїздки, вивільнила трохи часу від різних обов'язків. Але не все заплановане здійснюється.
Запитуєш, коли могла б приїхати і з чим? Однозначно тяжко відповісти на це питання. Могла б прочитати кілька лекцій на тему "Українська мова і діалекти (в Україні і поза її межами)", [59] якщо Вас це цікавить. Але коли — наразі сказати не можу. Перше півріччя [19]98 р. маю досить завантажене, хоча, можливо, під кінець квітня чи на початку травня могла б на тижнів два вирватись. Мені все-таки дуже хочеться з Твоєю допомогою зібрати збірник діалектних текстів з Підляшшя і Холмщини. Може, знайшли б можливість видати таку працю. Адже тексти — це непідробний документ нашого побутування у цьому регіоні.
А ще, можливо, потрапила б на Твій ювілей — не встигла написати статтю до книги, що вийде на Твою пошану, то хоч сказала б якесь живе слово… На всякий випадок напиши мені, що Ти про все це думаєш, бо мої задуми в силу різних обставин досить часто міняються.
А наразі ще раз бажаю Вам гарного святкового настрою і щедро засіваю на щастя, на здоров'я, на радість і успіхи на 1998 і всі наступні роки!
Зі щирим вітанням — Ярослава з родиною.

№ 58. Ярослава Закревська — Михайлові Лесіву

Львів, квітень [19]97 р.

Дорогі Друзі!
Напередодні наших Великодніх Свят шлемо Вам найкращі побажання і одночасно щиро вітаємо з поповненням Вашої родини, з виходом у світ прекрасної книжки Пана Професора.[60] Дай Боже, щоб ще багато було таких і інших видань!
Коли зустрінемось — не знаю. Маю намір поїхати на конференцію до Бреста, дуже просять білоруські українці їх підримати. Може, й Ти приїдеш? Треба було б обговорити різні питання.
Зі щирим вітанням — Ярослава з родиною.

№ 59. Ярослава Закревська — Михайлові Лесіву

Львів, 13 лютого [19]97 р.

Дорогий Михайле!
Сьогодні вранці я приїхала з Києва і привезла для Тебе і для п. Ф. Чижевського книжки, а тут ще виявилось, що моя дочка Леся саме сьогодні їде до Любліна. Отож додаю ще наш збірник, присвячений Є. Тимченкові,[61] і з приємністю передаю.

У Києві ми з Павлом Гриценком обговорювали наш проект щодо обстеження українських говірок у Польщі. Я Тобі вже не раз крутила голову, що ми ось-ось збираємося їхати до Любліна, щоб залучити Вас до цієї праці і, може, щось записати в не дуже віддалених селах. Але все щось нам перешкодило. А Ти взагалі мені не пишеш. Павло Гриценко знову просив якось сконтактуватися з Тобою і вияснити, чи Ти зміг би нам посприяти в цьому, і, якщо так, то коли для Тебе було б зручно. Чи в квітні (між Великоднем), чи в травні? Добре, щоб у Вас ще не було навчання, можливо, зустрілися б зі студентами?
Мене трохи в'яже одна обставина: П. Гриценко хотів би приїхати з дружиною (вона також філолог). Отже, нас було б троє, і в такому випадку ми просили б Тебе влаштувати нас у якийсь гуртожиток, якщо це можливо. Якщо уважаєш, що такою великою компанією з будь-яких міркувань їхати не дуже зручно, — прошу мені щиро про це написати.
Чи вийшла вже Твоя книжка про говірки Холмщини і Підляшшя[62]? Я дуже прагну її мати.
А взагалі живемо по-старому: далі все складно і майже безнадійно у найближчий час побачити зміни на краще.
Рятує праця, яка при всіх негараздах має певні результати.
Щире вітання для Пані Марусі.
З найкращими побажаннями — Ярослава.

№ 60. Тетяна Назарова — Ярославі Закревській

7. X [без року]

Дорога Ярославо!
Давно від Вас нічого не маю і вже турбуюся, чи одержали мого листа (десь від початку вересня) і головне — запис для Вашого тому з села Річиці Столинського району, обстеженого одночасно до ЗЛА. Зараз турбують і всякі інші справи. На нас натискують зверху, щоб ми звітувалися, скільки і чого записано для ЗЛА по всій Україні протягом цього року. Тому дуже Вас прошу мені відписати, які пункти для ЗЛА були обстежені Вашими колегами за цей рік або, якщо ще щось передбачається, які пункти ще будуть обстежені до кінця року. Як справи з Вашим томом? Які новини в Вашому приємному колективі. Щиро всіх вітайте.
Вибачте, будь ласка, за турботи. Тому що мене зараз деякий час не буде в Києві, а тут у Відділі в нас специфічна обстановка (ремонт, більшість людей у відпустках чи експедиціях), краще напишіть, будь ласка, додому (Київ […])
Ще раз прошу пробачення за турботи.
Щиро Ваша — Т. Назарова.

№ 61. Тетяна Назарова — Ярославі Закревській

28. V [без року]

Дорога Ярославо!
Весь час живу спогадами про напружений час, прожитий спільно з Вами і Вашими колегами, і знаю, як Ви потребуєте нераз листовних порад і відомостей, але весь час [щось] перешкоджає: Ф.Т. [Жилко] страшенно навантажений, рідко буває і ніяк не можна його надовго залучити, щоб заглибитися у ці речі. Лише

вчора я звітувалася нарешті про відрядження, а до того розв'язала основні моменти в оформленні легенд і заходилася відразу їх здійснювати в нашому атласі, щоб врахувати всі непередбачені моменти. Ще всього я не зробила, але вже видно основне — і це я пишу Вам на окремому листочку як своєрідну інструкцію. Одночасно надсилаю Вам коментар до тієї карти, що склала. Там у легенді треба буде по-іншому позначити нейтралізацію, ми домовилися з Ф.Т. [Жилком]. Остаточно, як її показати і в нашому атласі, про це я напишу Л.М. [Коць-Григорчук], бо їй треба буде застосувати це в "уканні", і попрошу її там замінити. Поки що питання про мою поїздку до Вас зустріло негативну реакцію, хіба що Вам вдасться щось зробити, може, десь у вересні можна було б, бо ще не знаю точно, коли в відпустку піду. Ф.Т. [Жилко] вже пішов у відпустку, отже, цих справ уже не розв'язує. Про майбутнє ми говорили, і Ф.Т. [Жилко] абсолютно підтримав ідею створення окремих монографій. Список карт він переглянув, але не мав змоги зробити якісь виправлення. Отже, я сама ще раз прогляну, і, може, щось з'явиться. Весь час думаю про Вашу групу і надсилаю добрі думки і натхнення. Щиро вітаю усіх колег і бажаю успішного труду.
Завжди Ваша — (підпис) [Т. Назарова]
P.S. Одночано пишу М.М. [Онишкевичеві] легенду до карти на "погоду".

№ 62. Тетяна Назарова — Ярославі Закревській

22. XI [без року]

Дорога Славо!
Дякуючи люб'язності Дмитра Григоровича [Бандрівського],[63] передаю Тобі дев'ять карт, доопрацювання яких вимагає картотеки. Я намагалася все зробити якнайкраще для Тебе, щоб ви з М.М. [Онишкевичем] могли якнайраціональніше працювати. Кілька карт вимагають зміни кольорів у зв'язку з дуже суворими вимогами до визначення діалектних основ літературної мови. До Тебе особисто прохання: по-перше, старанно "проясни" свої карти на шиплячі за картотекою, можливо, якось спростити або детальніше все прокоментувати, карту на пр'аджа- пр'ажа. Закарпаття все вимагає переробки. У зв'язку з ~~при~~ прошу Д.Г. [Бандрівського] віддати Тобі картотеку з цього питання, дякую, вона мені дуже згодилася. По-друге. Те, що я пишу в рекомендації до карти № 35, зроби, будь ласка, обов'язково, бо це ще й до того потрібно для нанесення на карту № 2, але це я можу і сама зробити, бо щойно складала карти на структури вокалізму і все передумала. Прошу Тебе зробити ще ось що. Будь ласка, до всіх карт, які Ви з М.М. [Онишкевичем] опрацюєте у Львові, передрукуйте там коментарі ("з присудками"). З Д.Г. [Бандрівським] про це є домовленість. А те, що буде змінюватися, додрукуємо тут. Загалом зараз ми переглянемо всі Ваші коментарі ~~для~~ на предмет визначення необхідності передруку — з настановою передрукувати якнайменше, окремі додатки тощо. І ще одне: коли будете їхати сюди, візьміть із собою кілька чистих бланківок — у разі чого можуть згодитися. А загалом, гадаю, тут Вам з М.М. [Онишкевичем] роботи ще буде. Усього Тобі найкращого, вітай усіх колег і рідних.
Щиро — (підпис) [Т. Назарова].

№ 63. Тетяна Назарова — Ярославі Закревській

[без дати]

Дорога Славо! дякую Тобі за картотеку, використала блискавично, бо знаю, що Тобі вона потрібна, а мене цікавили лише культури, яких у вас немає в Атласі (власне, у Тебе). Не встигла прокоментувати наш, І тому, матеріал, зробимо вже після Мінська. Знаю, що Тобі треба спішно завершити. Через це відразу переживаю, щоб Ти встигла зробити до Мінська. Тут у нас був спішний аврал, терли і клеїли коментарі І. т. (я 1-ого і 2-ого травня зранку до вечора цим займалася вдома), через це трохи затягли з цими питаннями. Зведені мої карти вимагають колосальної роботи, особливо коли за картотекою, вже дійшла до якогось отупіння, весь час працює і працює ця "картфабрика", як наші називають, а посувається дуже повільно, і ще нічого не вважаю остаточно довершеним. Намагаюся перш за все врятувати те, що з тих чи інших причин не картографувалося в І т. Отже — картотека; недорозписане — отже — лізу в записи. А коментар! Ти мене зрозумієш, коли глянеш у нашу картотеку І тому на № 15. І це все треба коментувати, при тому що всякі дрібниці, наголоси та ін. Я не відбиваю, отже, все в коментарі. Так, рятуючи 'листя культур' з лексики, перекинулася на листя культур у словотворі, а за ними потяглися і поля з-під культур. Зробила це дуже просто, без всяких лінгвогеографічних пошуків; власне, не задумуюся над тим свідомо, бо вважаю, що в Тебе розв'язано гарно, тим більше, що Ти теоретично це опрацьовуєш. Єдине, невелике зауваження з приводу кукурудзúни, яку Ти приєднала до кукурудзúн'а — на карті про суфікси назв поля синім штрихуванням об'єднано кукурудзин'а і кукурудзина в районі Чернівців. Мені здається, що –ин-а можна було б виділити окремо, а втім, Тобі видніше. Скоро вже побачимося в Мінську і про все поговоримо. Ще раз дуже дякую. Якщо ще не висилала № 21, то вже після Мінська.
Усього найкращого! Цілую. Таня.
P.S. Картотеку назад надішли на ім'я Прилипко Надії Павлівни, вона зараз це картографує.[64]

№ 64. Тетяна Назарова — Ярославі Закревській

[без дати]

Дорога Славо!
Щиренько дякую за вітання і оперативність. Все було як належить, вчасно; було, як і планувалося, засідання, була доповідь, потім читання нашої адреси і Вашої чудової "телеграми". Подарунки вручимо в "менш офіціальній" обстановці. Щиро дякую Тобі, все з великим смаком і в стилі найліпшому. Молодець! Ювіляр дуже задоволений. Вітаю від душі з весною.
Усього ліпшого всім!
(Підпис) [Т. Назарова].
[лист написано на першотравневій листівці].

№ 65. Тетяна Назарова — Ярославі Закревській

2. XII [без року]

Дорога Славо!
Дякую Тобі за увагу і цукерки, як завжди, смачні й дуже до речі. Уже я дома. Почуваю себе ще слабенько, післяопераційний період був важкий, далося взнаки

виснаження, перевтома, детренованість серця і т.ін. — все згадую як страшний сон. Виписали з купою настанов, роблю вдома всілякі процедури, комплекси ЛФК і т.д. Але — дома! Важкий труд — видужання. Зараз в основному займаюся тільки цим, а Ніна і Ів[ан] Григ[орович Матвіяс] інформують мене про все, що робиться в групі. Що в Тебе нового? Як справи з Карп[атським] атласом? Удлер прислав рекламки на збірник,[65] йому (Карп[атському] атласу) присвячений, може, це трохи підстьобне Ваших?
Щире вітання від мене усім твоїм рідним від нас усіх, вітай у Відділі моїх знайомих. Прошу Тебе також уклінно привітати Лукію Лукіянівну [Гумецьку] — вона передавала мені вітання, і приємно їй відповісти.
Як посувається книжка?
Щиро цілую. — (підпис) [Т. Назарова].

№ 66. Антон Залеський — Ярославі Закревській

[без дати і місця написання]

Вельмишановна Ярославо Василівно!
Тільки що закінчив обстежувати говірку Морозівки Мурованокуриловського району Вінницької області. Записав у ній теж і матеріал за Вашою програмою. На дуже багато питань, нема відповіді, але на деякі є. Я пронумерував Ваші питання і відповідь пишу. Біля відповідного номера. Отже, Вам для зручності також слід поставити в своєму примірнику програми номери біля кожного питання і тоді читати.
Про київські новини не пишу Вам, бо приїхала, мабуть, уже Валентина Леонідівна [Карпова][66] й розповіла все детально. Дуже цікавить мене, як справи з її Лесиком. Чи матиму знайомого дипломата? Днями я повертаюсь до Києва. З 28-го піду у відпустку: їду спочатку в Москву, а потім до Сочі.
Бажаю Вам усього найкращого.
підпис [А. Залеський].
[на другому листку відповіді за програмою].

---

1. Франко Зіновія Тарасівна (1925–1991) — мовознавець, працювала в Інституті мовознавства АН УРСР. Онука Івана Франка. Співавтор "Курсу історії української літературної мови" (т. 1–2, 1958–1961).

2. Жилко Федот Трохимович (1908–1995) — мовознавець, доктор філологічних наук, професор, (1948–1973) працював в Інституті мовознавства АН УРСР (із 1950 — завідувач відділу діалектології). Автор концепції і керівник проекту Атлас української мови. У 40–70-х роках координував діалектологічні дослідження в Україні.

3. Очевидно, йдеться про працю Я. Закревської "Казки Івана Франка (мовно-художній аналіз)", що вийшла друком 1966 року.

4. Kwestionariusz do badań słownictwa ludowego / Red W. Doroszewski. – Wrocław, 1958. – Zeszyt I–IV.

5. Ідеться про другий том "Атласу української мови", над яким у той час працювали у відділі мовознавства Інституту суспільних наук НАН УРСР (тепер — відділ української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича).

6. Райнфусс (Reinfuss) Роман (1910–1988) — польський етнограф, професор Люблінського університету. Автор праць про народну культуру лемків. Працював у Любліні, згодом у Кракові.

7. Статтю "Шляхи дослідження народних назв рослин" було опубліковано у Працях XII республіканської діалектологічної наради (Київ, 1971); див.: про цю статтю також у листах №10, 12.

8. Українська лінгвістична географія. – Київ: Наукова думка, 1966.

9. Білодід Іван Костянтинович (1906–1981) — мовознавець, академік АН УРСР та АН СРСР, віце-президент АН України (1962–1978), директор Інституту мовознавства (1961–1981).

Робчук (Robciuk) Іван (1936) — мовознавець, із 1960 працює в Інституті лінгвістики Румунської АН (Бухарест). Досліджує українські говірки в Румунії. Монографії: "Румунські елементи в українській мові" (1971), "Студії і статті" (1999); див про нього в: Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови). – Київ, 2000. – С. 516–517.

Павлюк (Pavliuc) Микола (1927) — мовознавець, (1967–1974) працював у Бухарестському університеті (доцент, керівник українського відділення філологічного факультету), згодом в університеті м. Торонто (Канада); див. про нього в: Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови). – Київ, 2000. – С. 416; www.dialectolog.iatp.org.ua

М. Павлюк та І.Робчук за матеріалами досліджень, розпочатих у період створення "Атласу української мови", підготували до друку працю "Українські говори Румунії: діялектні тексти" (Едмонтон–Львів–Нью-Йорк–Торонто, 2003. – 776 с.).

10. Ідеться про згаданий уже збірник (див.: покликання 7) та про статтю М. Лесіва "Про одну дієслівну форму в українських підляських говірках", яку було опубліковано в цьому виданні (с. 140–142).

11. Дорошенко Іван Іванович (1924–1985) — літературознавець, критик, доктор філологічних наук, професор, (1970–1973, 1980–1985) завідувач кафедри української літератури Львівського університету ім. І. Франка; див. про нього: Українська літературна енциклопедія / Відп. ред. І.О. Дзеверін. – Київ, 1990. – Т. 2. – С. 95.

12. Про цю публікацію див.: покликання 5. І. Варченко був відповідальним секретарем збірника Праці XII республіканської діалектологічної наради (Київ, 1971).

13. Закревська Я. Казки Івана Франка (мовно-художній аналіз). – Київ: Наукова думка, 1966.

14. Див. про нього у примітці 9.

15. Петрович (Petrovici) Еміл (1899–1968) — румунський мовознавець. Праці з діалектології, лінгвогеографії, історії, ономастиці, фонетиці й фонології румунської мови, а також із слов'янської діалектології.

16. Матвіяс Іван Григорович (1925) — мовознавець, доктор філологічних наук, професор, (1976–1987) завідувач сектора діалектології й ономастики Інституту мовознавства АН УРСР. Коло наукових зацікавлень — граматика української мови й діалектологія; див. про нього в: Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови). – Київ, 2000. – С. 302.

17. Від 1967 року почав виходити журнал "Мовознавство".

18. Шило Гаврило Федотович (1910–1988) — мовознавець, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови у Дрогобицькому педагогічному інституті (1959–1987). Автор праць з фонології, діалектології, славістики. Зараз у відділі

української мови Інституту українознавства готується до друку його неопублікований "Словник говорів Наддністрянщини".

19. Грицюк Степан Микитович — чоловік Ярослави Закревської.

20. Ф. Жилко на початку 70-х років підготував до друку монографію про розвиток української лінгвістичної географії і синтез теоретичних узагальнень результатів картографування в АУМ, однак набрану й готову книгу друкувати не дозволили (див.: Гриценко П. Тетяна Назарова: спроба осягнення // Український діалектологічний збірник: Книга 3. Пам'яті Тетяни Назарової / Відп. ред. П. Гриценко. – Київ, 1997. – С. 18).

21. Ідеться про рецензію на книгу І. Керницького "Система словозміни в українській мові (На матеріалі пам'яток XVI ст.)" (1967), яку було опубліковано в: Мовознавство. – 1968. – № 6. – С. 84–86.

Керницький Іван Михайлович (1909–1979) — мовознавець, доктор філологічних наук, (1946–1979) співробітник відділу мовознавства Інституту суспільних наук АН УРСР. Наукові зацікавлення: лексикографія, історія української мови, морфологія.

Бевзенко Степан Пилипович (1920) — мовознавець, доктор філологічних наук, професор, автор праць з історії української мови, діалектології, історіографії мовознавства; див. про нього: Професор Степан Пилипович Бевзенко / Упоряд. П.Ю. Гриценко. – Київ, 1999.

22. Ковалик Іван Іванович (1907–1989) — мовознавець, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Львівського університету (з 1950), завідувач кафедри української мови Івано-Франківського педагогічного університету (з 1973). Більшість праць присвячена проблемам словотвору; див. про нього в: Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови). – Київ, 2000. – С. 239–240.

23. Булаховський Леонід Арсенійович (1888–1961) — мовознавець, академік АН УРСР, директор (1944–1961) Інституту мовознавства АН УРСР. У 1957–1961 — голова Українського комітету славістів. Автор понад 400 наукових праць із питань загального мовознавства, україністиум, русистики.

24. Збірник "Українська діалектна морфологія" (Київ, 1969). Ярослава Василівна опублікувала в ньому статтю "Творення назв поля з-під сільськогосподарських культур" (с. 34–44).

25. Куримський (Kurimsky) Андрій Семенович (1933–1980) — мовознавець, славіст, працював у Празі в інституціях АН ЧССР, до кола наукових зацікавлень належала, зокрема, і діалектологія; див. про нього в: Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови). – Київ, 2000. – С. 266.

26. Коць-Григорчук (Григорчук, Коць) Лідія Михайлівна (1926) — мовознавець, доктор філологічних наук, професор, дійсний член НТШ (з 1994). Співавтор "Атласу української мови", автор монографії "Лінгвістично-географічне дослідження українського діялектного простору" (2002).

28. Аванесов Рубен Іванович (1902–1982) — мовознавець, один із засновників московської фонологічної школи, автор праць із фонетики, фонології, російської діалектології, історії російської мови, орфоепії та орфографії.

28. Бібліографію праць Т. Назарової (укладачі П. Гриценко, М. Павлюк) уміщено в: Український діалектологічний збірник: Книга 3. Пам'яті Тетяни Назарової / Відп. ред. П. Гриценко. – Київ, 1997. – С. 19–24).

29. 1972 року помер батько Ярослави Закревської.

30. Тези доповіді Я. Закревської "К вопросу о восточнославянском *–ище/-иско*" опубліковано в: "Тезисы докладов Совщания по Общеславянскому лингвистическому атласу, Ленинград, 26–30 сентября 1972 г." (Москва, 1972. – С. 177–181).

31. Жовтобрюх Михайло Андрійович (1905–1995) — мовознавець, доктор філологічних наук, професор, (1959–1982) завідувач відділу теорії української літературної мови Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні; див. про нього в: Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови). – Київ, 2000. – С. 170–171.

Гринчишин Дмитро Григорович (1927) — мовознавець, завідувач відділу мовознавства Інституту суспільних наук (1971–1987). Співавтор "Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.", відповідальний редактор "Словника української мови XVI – першої половини XVII ст."; див. про нього в: "Дмитро Гринчишин: бібліографічний покажчик" (1998); "Діалектологічні студії.1: Мова в часі і просторі: Збірник на пошану Дмитра Гринчишина" (2003).

32. Кабайда Ангеліна Василівна (1919–1995) — філолог, працювала у Львівському університеті ім. І. Франка. Спогади про неї див. у: Збірник наукових праць: Українське літературознавство. – Вип. 66. – Львів: В-во Львівського національного університету, 2003.

33. Черняк Валентина Семенівна (1914–1994) — мовознавець, працювала над підготовкою до видання матеріалів II тому АУМ, у створенні Картотеки словника гуцульських говірок; див. про неї в: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України: Наукова діяльність, структура, працівники / Відп. ред. Я. Ісаєвич. – Львів, 2001. – С. 231; Содомора А. Лініями долі. – Львів, 2003.

34. Онишкевич Мирон Михайлович (1928) — мовознавець, кандидат філологічних наук, співробітник Інституту суспільних наук АН УРСР, співавтор "Атласу української мови" (т. 2, 1988), "Общекарпатского диалектологіческого атласа" (т. 4, 1993), "Словника української мови XVI – першої половин XVII ст.".

35. Бордун Олена Остапівна (1915, Відень) — (1963–1972) працювала в Інституті суспільних наук АН УРСР на посаді головного бухгалтера; див. про неї в:. Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України: Наукова діяльність, структура, працівники / Відп. ред. Я. Ісаєвич. – Львів, 2001. – С. 162.

36. "Наша культура" — щомісячник, додаток до "Нашого слова".

37. У 1976–1985 роках, а також № 1 за 1988 рік у "Нашій культурі" Михайло Лесів вів постійну рубрику "Наші імена".

38. Гумецька Лукія Лук'янівна (1901–1988) — мовознавець, славіст, керівник авторського колективу і голова редколегії "Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.", завідувач відділу мовознавства Інституту суспільних наук АН УРСР (1956–1971); див. про неї в: Вальо М.А., Войтів Г.В. Лукія Лукіянівна Гумецька. Бібліографічний покажчик. – Львів, 1981; Українська історична та діалектна лексика. Збірник наукових праць (присвячено 95-річчю від дня народження проф. Лукії Гумецької. – Вип. 2. – Київ, 1995.

39. Некролог про Л. Гумецьку опубліковано в: Мовознавсто. – 1988. – № 3.

40. Залеський Антін Миколайович (1936–1989) — мовознавець, славіст, співавтор і один із редакторів "Атласу української мови" та "Общеславянского лингвистического атласа", автор монографії "Вокалізм південно-західних говорів української мови" (1973).

41. М. Лесів у “Нашому слові” (№ 17, 1989) опублікував “Відійшов дослідник (некролог про А.М. Залеського)”.

42. Статтю було опубліковано в № 1–2 за 1990 рік.

43. Родніна Лідія Олексіївна (1933–2000) — український мовознавець. Співавтор праць “Словотвір. Синонімія. Стилістика” (1982), “Словотвір сучасної української літературної мови” (1979). Див про неї

44. Т. Марусенко

45. Пшеп’юрська-Овчаренко Марія Андріївна (1909–1998) — український мовознавець, літературознавець і педагог, дослідник надсянських говірок. Автор праць “Надсянський говір” (1938), “На пограниччях надсянського говору” (1954).

Тут ідеться про статтю до “Українська мова: Енциклопедія” (Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови). – Київ, 2000).

46. Лесів М., Закревська Я. Професор Лукія Гумецька. – Наше слово. – № 8. – 1989.

47. Гриценко Павло Юхимович (1950) — український мовознавець, завідувач відділу діалектології Інституту української мови НАН України. Автор монографій “Моделювання системи діалектної лексики” (1984), “Ареальне варіювання лексики” (1990)

48. Див про неї примітка 43.

49. Два томи “Атласу української мови” (Наше слово. – № 9. – 1990). Цього ж року М. Лесів опублікував також: Drugi tom “Atlasu języka ukraińskiego” (Krąg: Pismo Rusinów – Ukraińców Podliasia. – II. –11–12. – Bielsk Podl. – Lublin, 1990).

50. Про підготовану до енциклопедії статтю див.: виноска 19. Згодом Я. Закревська опублікувала про М. Пшеп’юрську-Овчаренко статтю “Видатна дочка Надсяння професор Марія Пшеп’юрська-Овчаренко” (у збірнику “Перемишль і перемиська земля протягом віків”, Перемишль–Львів, 1996. – С. 281–288).

51. Зілинський Іван Михайлович (1879–1952) — український мовознавець, професор Ягелонського (Краків, 1926–1939) та Карлового (Прага, 1949–1952) університетів. Автор праць із діалектології та фонетики української мови.

Я. Закревська, очевидно, знала про завершення чи близьке завершення редакційної роботи над “Збірник пам’яті Івана Зілинського (1879–1952): спроба реконструкції втраченого ювілейного збірника 1939 р.”, що вийшов друком тільки 1994 року. У передмові “Ювілейний збірник на пошану Івана Зілинського. Концепція 1989 року” Ю. Шевельов (25 серпня 1988 року) писав: “Сьогодні, на день закінчення редакційної роботи, з-поміж учасників збірника живі тільки вісім. Але живі і мертві склали свої зусилля разом, щоб гідно відзначити праці і осягнення того, кому присвячено цей збірник у обох його варіянтах: 1939 і 1989” (с. 8).

52. Чижевський (Czyżewski) Фелікс (1949) — польський мовознавець, професор, із 1998 року очолює заклад української філології Люблінського університету ім. М. Кюрі-Склодовської, дослідник українських і польських говірок пограниччя, автор ряду праць, серед яких “Atlas gwar polskich i ukraińskich okolic Włodawy” (1986), “Fonetyka i fonologia gwar polskich i ukraińskich południowo-wschodniego Podliasia” (1994) та ін.; відповідальний редактор низки видань, зокрема: “Польско-українські мовознавчі зустрічі”, “Rozprawy slawistyczne”; організатор міжнародних конференцій циклу “Polsko-ukraińskie spotkania językoznawcze”. Див. про нього в: Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови). – Київ, 2000. – С. 727.

53. Лесів М. Шкільна граматика української мови. – Warszawa, 1995. – 173 с.

54. Горбач Олекса (1918–1997) — мовознавець, дійсний член європейського відділу НТШ (з 1962), професор, (1965–1979) завідувач кафедри славістики, (1972–1974) декан відділення східноєвропейських та позаєвропейських мов і культур університету Франкфурта-на-Майні, (із 1963) надзвичайний професор слов'янської філології УКУ в Римі.

Ідеться про книгу: Олекса Горбач: Життєписно-бібліографічний нарис / Наукове товариство ім. Шевченка: Визначні діячі НТШ. – № 5. – Львів, 1995. – 122.

55. До переїзду на вул. Козельницьку, 4, відділ знаходився на другому поверсі будинку по вул. Винниченка, 24 (колишня вул. Радянська).

56. Ріґер (Rieger) Януш (1934) — мовознавець, доктор філологічних наук, професор, (із 1960) працює в Інституті славістики ПАН: (1972–1991) завідувач сектора української мови, (з 1993) сектора полоністики; див. про нього в: Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови). – Київ, 2000. – С. 513–514; Kontakty językowe polszczyzny na pograniczu wschodnim: Prace ofiarowane Profesorowi Januszowi Riegerowi / Pod red. E. Wolnicz-Pawłowskiej i W. Szulowskiej. – Warszawa, 2000.

Тут ідеться про серію "Studia nad polszczyzną kresową", засновником і співредактором якої є Я. Ріґер; упродовж 1982–1995 років у цій серії було опубліковано 8 збірників, дев'ятий випуск побачив світ 1999 року.

57. Фалінська Барбара — польский мовознавець мовознавець, доктор філологічних наук, професор.

58. Можливо йдеться про працю "Z pogranicza języków i literatur słowiańskich".

59. Проф. Ярослава Закревська читала спецкурс про українську мову за межами України у Львівському університеті імені Івана Франка.

60. Лесів М. Українські говірки у Польщі. – Варшава: Український архів, 1997. – 492 с.

61. Українська історична та діалектна лексика: Збірник наукових праць. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Вип. 3. Збірник присвячено 130-річчю від дня народження професора Євгена Тимченка; у ньому вперше подано бібліографічний покажчик праць Є. Тимченка

62. Можливо, що це збірник "Холмщина і Підляшшя. Історико-етнографічне дослідження" (Київ, 1997). Михайло Лесів був членом редколегії цього збірника й опублікував у ньому статтю "Особливості говору українців Холмщини та Підляшшя" (с. 86–100).

63. Бандрівський Дмитро Григорович (1897–1983) — мовознавець, (1940–1963) науковий співробітник Інституту суспільних наук АН УРСР, співавтор Атласу української мови (т. ІІ).

64. Прилипко Надія Павлівна — працювала в Інституті мовознавства АН УРСР (Київ). Співавтор "Атласу української мови".

65. Удлер Р.Я. — молдавський мовознавець, член редколегії "Загальнокарпатського діалектологічного атласу".

66. Карпова Валентина Леонідівна (1926) — мовознавець, працювала в Інституті суспільних наук АНУРСР (Львів), згодом в Інституті мовознавства АН УРСР (Київ). Співавтор праць: "Словник староукраїнської мови XIV–XV ст." (1977–1978), "Історія української літературної мови. Лексика і фразеологія" (1983); див. про неї: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України: Наукова діяльність, структура, працівники / Відп. ред. Я. Ісаєвич. – Львів, 2001. – С. 216.

Упорядник Наталя Хобзей

ДОСЛІДЖЕННЯ І РОЗВІДКИ

●

RESEARCHES AND STUDIES

Збірник пам'яті Ярослави Закревської

Діалектологічні студії. 3 *Львів, 2003*

УДК 811.161.2'28(438)

Григорій Аркушин
Луцьк

Підляські семантичні діалектизми

Semantic Dialectal Forms of the Podlasie Region

1. Територія дослідження

На території Польщі українці компактно проживають здебільшого на Підляшші. В інших регіонах — Холмщині, Перемишлянщині, Лемківщині — українців мало, до українства признається тільки дехто з найстарших, а молодь уже вся польськомовна. Причиною цього стало те, що звідси спершу добровільно (радше добровільно-примусово) переселили українців на Україну відповідно до "Угоди між урядом Української Радянської Соціалістичної Республіки і Польським комітетом національного визволення про евакуацію населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР" від 9 вересня 1944 року. Тих, хто не захотів залишати рідні місця, згодом 1947 року, виселили на північні й північно-західні землі Польщі (акція "Вісла"). А з Підляшшя корінних жителів не переселяли, оскільки їхню національність було визначено як білоруси. Саме тому в підляських селах говіркою ще користуються представники найстаршого та середнього покоління, зрідка й молодь.

Але на запитання, хто вони за національністю, підляшуки відповідають по-різному:

– ми й самі не знаємо;
– колись нас називали *хахлами* або *хахлаками*, а хто то такі — не знаємо;

– не українці, бо їх виселяли, а нас ні;
– ми православні;
– нам сказали, що білоруси;
– руські (рускі), бо так нас називають поляки;
– українці (ця відповідь трапляється вкрай рідко).

Такі різні відповіді спричинені різними екстралінгвальними чинниками. Насамперед позицією білоруських учених (у Білорусі й Польщі) щодо білоруської національності жителів усього Підляшшя і Берестейщини. Цю ж думку пропагували деякі польські вчені. А який може бути результат, видно з такого прикладу.

Учитель, який написав історію ґміни Дубичі Церковні, теж стверджує білоруськість корінного населення, тому що про це він вичитав в одного мовознавця із Кракова (назвати прізвище цього вченого не зміг). Можливо, ідеться про В. Кайтоха (W. Kajtoch), який у дослідженні "Języki mniejszości narodowych w Polsce" стверджував, що "język białoruski jest w Polsce językiem ojczystym około 230–250 tysięcy Białorusinów", близько "100 tysięcy byłoby skłonnych zdecydowanie zadeklarować narodowość białoruską". І далі: "Mieszkają oni przede wszystkim w południowo-wschodniej części starego województwa białostockiego, przeważając ilościowo w gminach: Narew, Narewka, Gródek, Czyże, Hajnówka, Białowieża, Orla, Dubicze Cerkiewne, Czeremcha, Michałowa, Milekczyce, Nurzec, Mielnik" [Kajtoch 1999: 285].

Із цього можна зрозуміти, що автор сам не досліджував ні мовлення, ні етнографії підляшуків, а скористався даними якогось опитування ("byłoby skłonnych zdecydowanie zadeklarować narodowość białoruską"), при цьому відсутні покликання на таке опитування (та й чи було воно? — хіба ж *byłoby* не умовний спосіб?).

Звернімося до не такої вже й далекої історії. Нещодавно було видано цікаве дослідження Б. Бялокозовича (B. Białokozowicz) "Mikołaj Janczuk (1859–1921 pp.)" про уродженця Підляшшя, невтомного дослідника мови й етнографії свого краю. Автор подає в оригіналі уривки із праць та листів ученого. Зокрема 1892 року М. Янчук писав: "Живя сплошною крестьянскою массою, отчасти вперемежку со шляхтою, немцами и евреями, эти подляские малорусы занимают 7 уездов (из 10) Люблинской губернии, именно: Холмский, Грубешовский, Томашовский, Любартовский, Красноставский, Яновский и Белгорайский, и 5 уездов (из 9) Седлецкой губернии, именно: Влодавский, Бельский, Радинский, Константиновский и Соколовский. В остальных уездах этих двух губерний, конечно, тоже найдутся кое-где малорусы, но мы указываем

на местожительства главной их массы. Они живут вообще в восточных частях этих двух губерний. [...] Всех малорусов в Польше можно считать более 300000 (трехсот тысяч), причем на Люблинскую губернию придется несколько больше, чем на Седлецкую. Область польских малорусов в упомянутых двух губерниях представляет собою клинообразную полосу, обращенную острым концом к северу (Соколовский уезд, Седлецкой губернии); она тянется с северо-запада на юго-восток по направлению от Соколова (Седлецкой губернии) к Томашову (Люблинской губернии), на протяжении приблизительно 300 верст по течению З[ападного] Буга и достигает в южной своей части в ширину около 150 верст" [Białokozowicz 1996: 96–97].

Отже, для М. Янчука корінні жителі — це "подляские малорусы", тобто українці.

Проте М. Янчук спостеріг і таке: "Лет через десять, а пожалуй и того меньше, добрая половина прежнего малорусского населения этой губернии совершенно забудет свой язык, вместе с костюмом и прочее" [Białokozowicz 1996: 201]. Причина цього, на думку М. Янчука, у тому, що 1875 року російська влада скасувала унію: "Дело в том, что мои земляки-подлясяне, бывшие униаты, [...] отшатнулись от церкви и все поголовно перешли в костел. Сначала тайно, а с объявления свобод — явно. Это, конечно, еще не беда, а беда в том, что с принятием католичества эти подлясяне-малорусы отрешаются под влиянием ксендзов и панов, от всего своего национального, не желают быть "русскими", как они прежде всегда себя называли в отличие от католиков-поляков, живущих вперемежку с ними своими деревнями, и перенимают польский язык, костюм, а свои обычаи и свою национальную старину совсем забрасывают. Таким образом, на наших глазах происходит быстрая денационализация сотен тысяч, целого племени" [Białokozowicz 1996: 192–193].

Українськість жителів південного Підляшшя не викликала сумніву і в іншого дослідника цього ж періоду — І. Бессараби [Бессараба 1903]. Це стверджують також сучасні дослідники (див., зокрема, праці В. Курашкевича, М. Лесіва, Ф. Чижевського, М. Саєвича та інших, а також публікації в журналі "Над Бугом і Нарвою" і в газеті "Наше слово").

Отож для діалектологічних студій ми обрали Підляшшя, де побували двічі. У вересні 1997 року — разом зі студентами Університету Марії Кюрі-Склодовської та Волинського державного університету ім. Лесі Українки. У цій експедиції брала участь і Ярослава Закревська. Ми спеціально їздили в с. Добровода, у якому записали на магнітофонну плівку розповіді корінних жителів (у цей час Я. Закревська готувала до

друку словничок діалектизмів О. Горбача з цього населеного пункту).[1] Тоді ж ми відвідали ще такі населені пункти Білостоцького воєводства (тепер — Підляське), як: Грабовець і Дубичі Церковні (ґміна Дубичі Церковні), Ставище (ґміна Черемха), Жирчиці (ґміна Нурець). Удруге були на Підляшші в листопаді 2001 року в селах: Полічна (ґміна Кліщель), Верстоκ і Войнувка (ґміна Дубичі Церковні). Крім цього, використовуємо записи з таких сіл північного сходу Люблінського воєводства, як Костомлоти (ґміна Кодень) і Вирикі Полуд (ґміна Вирикі) (травень 2001 року).

Отже, наші матеріали стосуються південно-східної частини Підляшшя.

2. Українські чи білоруські говірки південного Підляшшя

Для громадянина Польщі підляські говірки — це руські, бо для багатьох не існує поділу на українські та білоруські говірки, як не існує поділу на українську і білоруську мови чи на українців і білорусів; це все одна руська мова, це все руські.

На жаль, усупереч фактам, деякі білоруські й польські мовознавці, узявши за основу поділу якусь одну фонетичну рису (найчастіше збереження м'якості приголосних перед давніми [и] та [е]), відносять досліджувані говірки до білоруських.

Уже цитований В. Кайтох стверджує, що білоруси (а отже, там і білоруська мова) мешкають у ґмінах Нарев, Наревка, Грудек, Чижі, Гайнувка, Біловежа, Орля, Дубичі Церковні, Черемха, Михайлова, Мілекчиці, Нурець, Мельник [Kajtoch 1999: 285]. Не можемо сказати про всі населені пункти, але в тих, де ми були, зокрема в селах (ґмінах) Черемха, Дубичі Церковні, Кліщель та Нурець, — говірки українські. Крім цього, у науковій літературі описані й інші українські говірки з названих у дослідженні В. Кайтоха сіл.

Інший приклад. 1972 року видано в Польщі "Teksty gwarowe z Białostocczyzny z komentarzem językowym" [TGB]. А на звороті палітурки подано таку загальну оцінку В. Курашкевича цих текстів: "...Szczególna wartość tego zbioru polega na tym, że skupione są na tym terenie gwary z kilku sąsiednich języków: polskie, rosyjskie, litewskie, białoruskie i ukraińskie". Однак окремого розділу текстів з українськими говірками немає, тільки в IV розділі вміщено "Teksty gwarowe białoruskie i przejściowe ku ukraińskim", тобто всупереч фактам і переконанню видатного польського

[1] Згаданий Словник О. Горбача опубліковано в цьому виданні, с. 454–488 [прим. ред.].

мовознавця В. Курашкевича, заперечується саме існування на цій території українських говірок — тільки “przejściowe ku ukraińskim”.

Порівняймо ще таке трактування з цих текстів: “Pod względem językowym wieś Dubiny leży w pasie gwar przejściowych białorusko-ukraińskich. Prawie wszyscy mieszkańcy wsi na co dzień rozmawiają miejscową gwarą ruską” [TGB: 195].

Ось саме цей термін *gwara ruska* (руська говірка) часто вживаний у дослідженнях польських мовознавців. Див., напр., статтю Ч. Лапича (Cz. Łapicz) “Ze studiów nad słownictwem geograficznym ruskich gwar Białostocczyzny”, де цей термін не тільки в назві статті, а й кілька разів повторюється в тексті, пор.: “w ruskich gwarach Białostocczyzny” [Łapicz 1984: 27], “we współczesnych ruskich gwarach” [Łapicz 1984: 30], “z gwar ruskich Białostocczyzny” [Łapicz 1984: 34]. Тільки й позитивного, що термін вирізняє східнослов’янські говірки з-поміж західнослов’янських (польських), між якими, до речі, не виявлено говірок перехідного типу; але, на жаль, цей термін вносить плутанину в розрізнення говірок української та білоруської мов.

Самі підляшуки добре відчувають особливості своїх говірок, про це свідчать такі прізвиська жителів різних регіонів: *штóкмани*, бо говорять *што*, а не *шчо*; *гéц’аки / гéц’ачки,* бо вживають слово *гéто* ‘це’; *алéкач’і*, бо вимовляють *алé*, а не *ал’é* чи *ал’í*, як підляшуки. Порівняймо ще: “*хмаки* (закінчення *-хмо*), *смички* (хіба від закінчення *-смо*), *микуни* (від частки *му, меш* у формах майбутнього часу), […] *декали* (ті, які говорять *де*), *дзєкали* (ті, які говорять *дзє*)” [Лесів 1997: 285].

Від підляшуків найчастіше чуємо, що їхня мова і не польська, і не білоруська, і не українська, але яка саме — не знають. Поширена відповідь, що їхня мова — білоруська, бо так їм сказали. Хоча часто стверджують, що говорять *по-хахлáц’ки* (с. Вирики), тобто *хахлúс’койу* мовою (с. Полічна). “Цю останню назву, яка на Підляшші побутує донині, — *mówią po chachłacku* — як з цього видно, принесли з царської армії додому місцеві хлопці, бо там саме їх, мабуть, за мовою визначили як українців, малорусів, себто хохлів” [Лесів 1997: 283].

Спільно з респондентами аналізуємо говірку:

а) чи вимовляють вони *вадá, малакó, карóва* ? (ні);

б) чи цекають: *бáц’ка, ц’óтка, ц’ен’* ? (ні);

в) чи дзекають: *хадз’íц’, дз’íва, дз’éс’ац’* ? (ні);

г) як називають стола? (*стул, стуіл*, але не *стол*);

ґ) як кажуть на хліб, ліс? (*хл’іб, хл’іеб*, але не *хл’еп*; *л’іс, л’іес* або *лис*, але не *л’ес*);

д) *ход'ít'i* чи *ходúти*, *д'íво* чи *дúво*, *д'ép'ево* чи *дéрево* / *дéрво*? (тільки другі з наведених форм);

е) *бáт'ку* чи *бáт'ков'і*, *сúну* чи *сúнов'і*? (тільки другі з наведених форм).[2]

Ось так спільно висновуємо, що їхня говірка дуже близька до української мови, тобто це українська говірка. У досліджуваних говірках єдина риса, успадкована ще із праслов'янської мови, — це м'якість [л'] перед давніми [і] та [е]: *ходúл'і, бул'í, кол'íс', ал'é, кл'ей*, однак це не може свідчити про їхню білоруськість, оскільки м'якість [л'] у цій позиції збережена й іншими слов'янськими мовами — і польською, і російською, і чеською, і словацькою та ін.

Такі ж висновки зробили й відомі діалектологи, процитуємо їх праці.

Ф. Чижевський стверджує, що на південно-східному Підляшші, зокрема на обох берегах річки Влодавки, "występują, jak pokazała eksploracja terenowa, gwary polskie i ukraińskie" [Czyżewski 1994: 11].

М. Лесів територію поширення українських підляських говірок визначає "від ріки Нарви на півночі (Білостоцьке воєводство) через Білопідляське воєводство аж до північних окраїн нинішнього Холмського воєводства до лінії дещо на південь від Влодави та Парчева" [Лесів 1997: 279]. Високо оцінюючи "Atlas gwar Białostocczyzny", автор відзначає, що в ньому "цілий ряд ізоглос дуже виразно виділяє українські говірки (між Нарвою і Бугом) від білоруських, які починаються на північ від ріки Нарев та в околицях Біловезької Пущі" [Лесів 1997: 394], "і жодні з дотеперішніх діалектних досліджень не показали так переконливо українсько-білоруську мовну межу, як цей *Атлас*" [Лесів 1997: 395].

У другому томі "Атласу української мови" [АУМ] подано записи, які зробили протягом 1965–1967 років М. Лесів і С. Вархол, із таких населених пунктів Підляшшя: 654 — Добровода, 655 — Жерчиці, 656 — Носів, 657 — Кобиляни, 658 — Ставки, 659 — Кживоверба (Кривовежба), 660 — Березно (Бжезно), 661 — Горишів (Горишув), тобто ці говірки для записувачів, як і для авторів Атласу, — українські.

Такі говірки, як довела Е. Смулкова, аж ніяк не можна кваліфікувати як мішані [Smułkowa 1992], але так само їх не можна визначати і перехідними, оскільки одна фонетична риса — збереження м'якості [л'] у звукосполуках [л'і], [л'е] — не може свідчити про перехідність цих говірок до білоруської мови. (Чому саме до білоруської, а не до якоїсь іншої слов'янської?).

[2] Про критерії розмежування українських і білоруських говірок див.: [Бевзенко 1980: 207–208].

Отже, аналізовані говірки ми визначаємо як українські на північно-українській діалектній основі.

3. Семантичні діалектизми і їхній зв'язок із лексико-семантичним способом словотвору

Як відомо, семантичні (або лексико-семантичні) діалектизми — це слова, уживані в певній говірці, що мають однакове звучання і походження зі словами літературної мови, але різне значення.

Ми вже писали про семантичні діалектизми [Аркушин 1991: 115], але як тоді, так і через десятиліття вони залишаються найменше вивченим шаром української діалектної лексики.

Зрозуміло, що в кожному діалектному словнику поряд зі звичайними лексичними діалектизмами наявні й семантичні. Однак для мовців, які з місцевими жителями спілкуються говіркою, але поза своїм населеним пунктом повинні користуватися і літературною мовою, важливо знати всі зміни в семантиці діалектних слів; добре б мати окремий реєстр цих лексем. Саме для таких потреб відомий український діалектолог Й. Дзендзелівський видав "Практичний словник семантичних діалектизмів Закарпаття" [Дзендзелівський 1958]. Ми робили спробу зібрати семантичні діалектизми Західного Полісся і подати їх у порівнянні з літературною мовою [Аркушин 1991].

Значення більшості семантичних діалектизмів можна зрозуміти з контексту, однак буває, що доводиться ставити оповідачеві уточнювальні запитання; наприклад, у с. Добривода нам із Я. Закревською довелося почути фразу: "*У нас вода́ до́бра. У нас коло́д'аз' на три ба́н'і*". Тільки після уточнень з'ясували, що в підляських говірках *ба́н'а* — це колодязний цементовий круг. Як бачимо, підляське *ба́н'а* стоїть ніби окремо як щодо українського літературного *ба́ня* 'купол', так і російського *ба́ня* 'лазня'. Однак зв'язок усе-таки існує, що підтверджує етимологія цього слова. "Етимологічний словник української мови" подає такі омоніми:

"баня[1] 'цілюще джерело', болг. *ба́ни* 'курорт із цілющими джерелами', м. *бања* 'гарячі джерела'; з лат. і грецьк.

баня[2] 'круглий посуд'. Здебільшого пояснюється як результат видозміни значення слова **баня**[1] 'лазня' через проміжний ступінь 'ванна, посуд для води'.

баня[3] [...]

баня[4] 'гарбуз'; очевидно, результат перенесення назви **баня** 'круглий посуд' на гарбуз за схожістю форми предметів" [ЕСУМ I: 136].

Порівняймо, із якими значеннями в сучасних черкаських говірках уживається демінутив *ба́н'ка* (за атласом Г. Мартинової): 1. 'велика глиняна посудина з вузькою шийкою, у якій тримали воду під час праці на полі'; 2. 'скляна циліндричної форми посудина'; 3. 'зменш. до *баня*'; 4. 'кулястий або опуклий предмет, здебільшого порожній усередині'; 5. 'очне яблуко'; 6. 'білок ока' [Мартинова 2000: к. 137]. (Із двох останніх значень, очевидно, розвинулася зневажлива назва очей, уживана в молодіжному жаргоні, — *ба́н'ки*).

Отже, після таких екскурсів стає зрозуміла мотивація підляського *ба́н'а* 'цементовий колодязний круг'.

Цікаві приклади "z gwar białostockich" подає Ч. Лапич. На перший погляд, малозрозумілими є зміни в семантиці лексеми *гай*, що сприяли появі таких значень: *гай* 'шматок поля' і *гай* 'день, коли лісник видає дрова та діловий ліс'. На думку мовознавця, розвиток семантики відбувався так:

гай — 'ліс, рослинність' → 'низовинні луки' → 'заболочена лука' → 'трясовина' → 'лука, поросла деревами' → 'сукупність дерев на заболоченій луці поблизу села' → 'лука на підвищенні' → 'назва однієї смуги поля' → 'шматок поля';

гай — 'ліс' → 'дрова з гаю' → 'день, коли можна брати дрова' (польське говіркове *gajny dzień*) [Łapicz 1984: 38–39].

Але деякі діалектизми не хочуть розкривати свої таємниці; наприклад, на Підляшші широко вживають незмінюване слово *ба́йк'і* у значенні прикметника і прислівника. Воно має два значення: 1. 'гарний, добрий; гарно, добре'. *Та д'і́вка така́ ба́йк'і*. 2. 'непоганий; не добрий, але й не кепський; непогано'. *Йак твойе́ здоро́ўйа? — Шче ба́йк'і здоро́ўйе.*

На початку двадцятого століття І. Бессараба зафіксував лексему *ба́йк'і* зі значенням 'укр. байдуже = ничего себ\' [Бессараба 1903: 318]. Крім цього, зафіксований дериват *байкова́тий* має значення неповного вияву ознаки (повідомлення Ф. Чижевського).

Про етимологію і розвиток семантики цієї лексеми поки що не можемо нічого з упевненістю сказати. Але треба відзначити, що в бойківських говірках виявлено паралель до цієї підляської лексеми; пор.:

байки 1. *прикм.* 'добрий', 'нічого собі', 'непоганий'. *А ци ба́йки у вас уроджа́й?* 2. *присл.* 'добре', 'нічого собі', 'непогано' [СБГ I: 40–41]. Можливо, опосередковано існує якийсь зв'язок із польським *bajkowy* 'казковий' та з давнім дієсловом *баяти*.

Зафіксовані підляські семантичні діалектизми поділяємо на кілька груп: 1) лексеми, у яких відбулося розширення семантики; 2) лексеми зі звуженням семантики; 3) перенесення назви з одного предмета на інший на підставі якого-небудь зв'язку; 4) лексеми, що є омонімами до літературних слів; 5) лексеми з випадковим звуковим збігом. Відзначмо, що цей поділ цілком умовний — деякі лексеми можуть належати і до двох-трьох різних груп.

Звучання значної частини поданих діалектизмів повністю збігається зі звучанням відповідних слів літературної мови: *діал.* **квас** 'окрошка' — *літ.* **квас** 'кислуватий напій, який готують із житнього хліба'; *діал.* **си□рник** 'торбинка для віддавлювання сиру' — *літ.* **си□рник** 'корж із сиром'. Семантичними діалектизмами вважаємо й такі говіркові слова, які відрізняються від літературних одним або кількома звуками, що викликано особливістю вокалізму чи консонантизму говірки: *діал.* **ве́чур** 'обрядовий вечір у молодої напередодні весілля' — *літ.* **ве́чір** 'частина доби від кінця дня до початку ночі'; *діал.* **гр'е́дка** 'жердка' — *літ.* **гря□дка** 'підготовлена земля для городніх культур'. Разом із цим подаємо слова, які не мають звукових аналогів у літературній мові, а мають відповідники в інших говорах чи навіть в інших говірках того самого діалекту; пор.: *підляське* **кри□па** 'жолоб для сіна', 'корито напувати коней', 'посудина для зберігання води' — *присвітязьке* **кри□па** / **кр'іпа** 'човен'.

Чи можна вважати, що всі зафіксовані слова виникли в результаті лексико-семантичного способу словотвору? Очевидно, що ні. Але при цьому потрібно мати на увазі таке: "Недостатньо дослідженим, але досить важливим словотворчим способом української мови є семантичний (або лексико-семантичний) спосіб словотворення. [...] Та різноманітні семантичні зміни в історії українського словотворення ще чекають свого дослідника" [Самійленко 1964: 53–54].

Хоч із часу написання цих слів пройшло майже сорок років, однак і дотепер немає глибокого дослідження цього способу словотвору, тому лінгвісти й по-різному його трактують. Навіть було запропоновано розмежовувати лексико-семантичну деривацію, при якій утворюються омоніми, від семантичної, пов'язаної тільки зі зміною значень, але, як слушно зауважує Н. Тропіна, тут неможливо провести чіткої межі — "це одне й те саме явище на різних стадіях свого існування" [Самійленко 1964: 59].

Отож унаслідок лексико-семантичного способу словотвору виникли ті діалектизми, які виступають омонімами до літературних слів (за нашим поділом це четверта група).

ГРУПИ ПІДЛЯСЬКИХ СЕМАНТИЧНИХ ДІАЛЕКТИЗМІВ

1. Лексеми, у яких відбулося розширення семантики

а у зн. єднального сполучника для підсилення ознаки між повторюваними словами: *йе а йе* (П), *хорошé а хорошé* (П);

пор.: літ. **а** ‘спол. протиставний, чи зіставний, чи приєднувальний’ [СУМ I: 1].

боб *-у, с.р.* ‘квасоля’ (Ж), **буб** (Вер);

пор.: літ. **біб** ‘однорічна городня рослина, що має в стручках поживні плоди’ [СУМ I: 172].

бу́лка *-и, ж.р.* ‘хлібина, паляниця’: *Пйет’ бу́лок чо́рного хл’іеба* (Вир, Ж, С);

пор.: літ. **бу́лка** ‘хліб із білого пшеничного борошна’ [СУМ I: 253].

ва́лок *-лка, ч.р.* ‘товкачик розтовкувати варену картоплю’ (Г, Ж);

пор.: літ. **вало́к**[1] ‘зменш. до **вал** — високий земляний насип’; **вало́к**[2] ‘частина граблів, борони, на якій укріплені зуби’; **вало́к**[3] ‘те саме, що **качалка’** [СУМ I: 285].

го́жий *-а, -е* ‘смачний’. *Го́жий пир’іг* (С);

пор.: літ. **го́жий** ‘гарний на вроду’ [СУМ II: 105].

гора́ *-и, ж.р.* ‘горище’ (Ж);

пор.: літ. **гора́** ‘значне підвищення над навколишньою місцевістю’ [СУМ II: 124].

дриґ *-у, ч.р.* ‘бажання’. *Ну шо вони́ бу́дут’ помага́ти?.. Йак вони́ до то́го ни ма́йут’ дри́ґу* (К);

пор.: діал. **дриґ** 1.‘здригання від ляку’; 2.‘швидка реакція на якийсь рух’ [СЗГ I: 412]; пор.: виг., розм. **дриг** ‘уживається як присудок за знач. **дри□га́ти**’ [СУМ II: 412].

отро́к *-а, ч.р.* ‘той, хто молодший за мовця’ (Г);

пор.: **о́трок** 1. *заст.* ‘хлопець-підліток’; 2. *іст.* ‘молодий дружинник’ [СУМ V: 810].

па́синок *-нка, ч.р.* ‘пагін дерева’ (Г);

пор.: літ. **па́синок** ‘нерідний син одного з подружжя’ [СУМ IV: 85].

пирог’і́ *мн.* 1.‘вареники’ (Вир); 2.‘паляниці із пшеничного борошна’ (С);

пор.: літ. **пир’і́г** ‘печений виріб із тіста з начинкою’ [СУМ VI: 356].

шма́тка *-и, ж.р.* ‘ганчірочка для миття посуду’ (Г);

пор.: літ. **шма́тка** ‘те саме, що **шмати□на** — клапоть тканини (перев. старої, зношеної)’ [СУМ XI: 499].

Пор.: зміну семантики ще такої лексеми:

кали□ти *-л'ý, -ли□ш, недок.* ‘білити хату’: *Сван'кú кáл'ат'хáту в четвéр молодóму* (С); **кал'íт'і** (Ж);

пор.: розм. **каляти** ‘бруднити’ [СУМ IV: 80].

2. Лексеми, у яких відбулося звуження семантики

гости□на *-и, ж.р.* ‘другий день весілля’ (Вир);

пор.: літ. **гости□на** ‘гостювання’ [СУМ I: 143].

правосла́вни(й) *-а, -е* 1.‘українець’. *Мáти булá пол'áчка, а бáт'ко правосла́вни* (Вир); 2. ‘українець або білорус’ (П);

пор.: літ. **правосла́вний** ‘який сповідує православ'я’ [СУМ VII: 509].

3. Перенесення назв з одного предмета на інший (за подібністю, однаковою функцією чи за спільним семантичним компонентом і т.ін.)

ве́чур *-ора, ч.р.* ‘обрядовий вечір у молодої напередодні весілля’ (Г);

пор.: діал. **ве́чор** ‘гостина з нагоди одруження, яка відбувається “за скороченою програмою” — протягом одного вечора’ [СЗГ I: 52];

пор.: літ. **ве́чір** ‘частина доби від кінця дня до початку ночі’ [СУМ I: 344].

в'íхтик *-а, ч.р.* ‘клапоть тканини для миття посуду’ (Вир);

пор.: літ. **в'íхтик** ‘зменш. до **в'íхот**’ — жмут соломи, сіна тощо’ [СУМ I: 690].

голупки□ *-бок, мн.* ‘сироїжки’ (Вир);

пор.: літ. **голубóк** ‘зменш.-пестл. до **гóлуб** — птах із родини голубоподібних із різнобарвним пір'ям та великим волом’ [СУМ II: 119].

ґéти *мн.* ‘загороджене пасовисько’ (Г);

пор.: діал. **ґéто / ґéто** ‘загорожа для качок’ [СЗГ I: 88];

пор.: літ. **ґéтто** ‘райони або квартали міста, відведені для примусового поселення груп людей певної раси, нації, релігії і т.ін.’ [СУМ II: 57].

деревйáк'і *мн.* ‘взуття на дерев'яній підошві’ (Вой);

пор.: діал. знев. **деревйáка** ‘будь-який шматок дерева або громіздка дерев'яна річ’ [СЗГ I: 126].

ди□н'а *-і, ж.р.* ‘гарбуз’ (Г, Ж, С);

пор.: літ. **ди□ня** ‘круглий або продовгуватий соковитий плід баштанної рослини’ [СУМ II: 280].

зóлото *-а, с.р.* ‘фольга (будь-якого кольору)’ (Г);

пор.: літ. **зóлото** ‘хімічний елемент, благородний метал жовтого кольору’ [СУМ III: 628].

квас *-у, ч.р.* ‘страва із хлібного квасу, куди додавали кришених цибулі, огірків, яєць; окрошка’ (Вер, Вой, П);

пор.: діал. **квас** 1. ‘юшка із грибами’; 2. ‘розчин для дублювання шкури’ [СЗГ 1: 216];

пор.: літ. **квас** ‘кислуватий напій, який готують із житнього хліба або житнього борошна зі солодом’ [СУМ II: 131].

ку́рки *мн.* ‘гриби лисички’ (Вир);

пор.: літ. **ку́рка** ‘свійська птиця’ [СУМ IV: 410].

л’у́бчик *-а, ч.р.* ‘гра на вечорницях — парубок підпалює кужіль, щоб дізнатися, чи полум’я піде вгору, що означатиме прихильність дівчини’ (Вой);

пор.: розм. **любчик** ‘коханий хлопець або чоловік’ [СУМ IV: 565].

пазу́рк’і *мн.* ‘сапка із зубами’ (Вир);

пор.: діал. **пазу́р** ‘кіготь хижого звіра’ [СЗГ II: 22];

пор.: літ. **па́зур** ‘гостре загнуте рогове утворення на кінцях пальців багатьох тварин і птахів’ [СУМ VI: 15].

па́чка *-и, ж.р.* ‘різдвяний подарунок хрещеникам’. *В нас на Руздво́ но́с’ат’ па́чки* (Г);

пор.: діал. **па́чка** 1. ‘паперова коробка для упаковування чого-небудь’; 2. ‘група людей, об’єднаних якоюсь спільністю; компанія; банда’ [СЗГ II: 33];

пор.: літ. **па́чка** 1. ‘купка однорідних складених або зв’язаних предметів’; 2. ‘паперова коробка для упаковування чого-небудь’ [СУМ VI: 103].

пережо́в’іни *мн.* ‘гостювання після закінчення весілля; повесільщина’ (С);

пор.: літ. **пережо́вувати** ‘жуючи, подрібнювати їжу зубами’ [СУМ VI: 182].

при□дане *субст. прикмет.* ‘хлопці, які везуть віно молодої до молодого’ (К);

пор.: літ. **при□да́не** ‘посаг нареченої’, **придя́ни** ‘весільні гості з боку нареченої, які прямують із нею в дім нареченого’ [СУМ VII: 603].

пуде́шва *-и, ж.р.* ‘низ короваю’ (К);

пор.: діал. **пудо́шва** ‘підвалина у зрубі хати’ [СЗГ II: 102];

пор.: літ. **підо́шва** 1. ‘нижня частина взуття’; 2. ‘підніжжя гори, узгір’я’ [СУМ VI: 478].

рукаве́ц’ *-вц’а́, ч.р.* ‘торбинка для віддавлювання сиру’ (Вир);

пор.: літ. **рукаве́ць** ‘зменш.-пестл. до **рукав** — частина одягу, що покриває руку’ [СУМ VIII: 905].

си□рник *-а, ч.р.* ‘торбинка для віддавлювання сиру’ (Вер, Г);

пор.: літ. **си□рник** ‘корж із сиром і приправами, а також пиріжок або млинець із начинкою із сиру’ [СУМ IX: 199].

скобли□ти *-бл'ý, -бли□ш, недок.* ‘знімати шкурку з молодої картоплини’ (С);
пор.: літ. **скобли□ти** ‘зчищати, знімати верхній шар чогось чим-небудь гострим’ [СУМ IX: 288].

со́пел’ *-пл'а, ч.р.,* **со́пл’і** *мн.* ‘льодова бурулька з даху’ (Ж);
пор.: **со́пл’і** ‘слиз, виділення з носа’ [СУМ IX: 462].

шаховни□ц’а *-і, ж.р.* ‘поля, поділені між хазяями’ (Г); **шаховн’іца** (Вер);
пор.: діал. **шахоўни□ц’а** ‘шатківниця’ [СЗГ II: 259];
пор.: літ. **шахівни□ця** ‘дерев’яна або картонна квадратна (перев. складена) дошка чи коробка із 64 світлими й темними квадратами, на якій грають у шахи’ [СУМ XI: 423].

4. Семантичні діалектизми як результат лексико-семантичного способу словотворення

бабки□ *мн.* ‘лепеха’. *Бабкú в вóкнах постáвл’ат’на Трúйц’у* (Вер, Г, Ж, П);
пор.: діал. **бабк’і** ‘гриби підберезники’ [СЗГ I: 5];
пор.: літ. **бáбка** 1. ‘пестл. до **бáба**’; 2. ‘коваделко, на якому клепають коси’; 3. ‘суглоб над копитом ноги’; 4. ‘страва’; 5. ‘хижа комаха’ [СУМ I: 76].

бáн’а *-і, ж.р.* ‘колодязний цементовий круг’. *С’íем бан’ в колóд’ази* (Вер, Д, Ж);
пор.: діал. **бáн’а** ‘лазня’ [СЗГ I: 10];
пор.: літ. **бáня** ‘опуклий дах, що має форму півкулі; купол’ [СУМ I: 102].

бáнда *-и, ж.р.* ‘череда корів’. *Там бáнду бúдла пасé* (Вир);
пор.: літ. **бáнда** 1. ‘озброєна група злочинців’; 2. розм. ‘ватага, юрба, гурт’ [СУМ I: 99].

без *прийм.* ‘через’. *Без пл’ечó сýмка* (Г);
пор.: літ. **без** ‘прийменник, що вживається з родовим відмінком’ [СУМ I: 118].

Богáчка *-и, ж.р.* ‘святковий вечір напередодні Нового року; Багатий вечір’ (С);
пор.: літ. **багáчка** ‘жін. до **багáч** — той, хто має багатство’ [СУМ I: 84].

ви□т’ати(й) *-а, -е* ‘вирубаний’. *Злемб — то вúт’ати л’іс* (Г);
пор.: діал. **ви□т’ати** ‘вдарити’ [СЗГ I: 61];
пор.: літ. **ви□тяти** 1. ‘вирубувати, вирізувати що-небудь’; 2. ‘грати або виконувати із запалом (перев. музичні твори, танці)’ [СУМ I: 510].

вродли□вий *-а, -е* ‘урожайний’. *Нáше вродлúве жúто* (С);
пор.: літ. **вродли□вий** ‘який має приємне обличчя, вигляд; красивий’ [СУМ I: 760].

гр’éдка *-и, ж.р.* ‘жердка’, ‘сідало в курнику для курей’ (Вир, С);

пор.: літ. **грядка** ‘оброблена, підготовлена для вирощування городніх культур земля’ [СУМ II: 184].

жидо́к *-дка́, ч.р.* ‘чорнобривець’ (Ж);

пор.: діал. **жидо́к**[1] ‘горобець’; **жидо́к**[2] ‘невеликий ніж’ [СЗГ I: 155];

пор.: розм. **жидо́к** ‘зменш. до **жид** — заст. єврей’ [СУМ II: 528].

коро́ста *-и, ж.р.* ‘рештки після переробки соломки льону чи конопель’ (Г, С);

пор.: літ. **коро́ста** ‘заразна шкірна хвороба людини й тварин, що виникає внаслідок проникнення у шкіру коростяних кліщів’ [СУМ IV: 298].

кри□па *-и, ж.р.* 1. ‘жолоб, куди кладуть сіно для корови’ (П); 2. ‘корито для напування коней’ (Вер); 3. ‘посудина для зберігання води, видовбана зі стовбура дерева’ (Ж);

пор.: діал. **кри□па** ‘човен узагалі’, ‘плоскодонний човен’, ‘човен із високими бортами’ [СЗГ I: 255].

му́сит’ *вставне слово* ‘мабуть’. *Два́ц’ат кору́в ду́йних, а вс’іх, му́сит’, ко́ло триц’ати́ ма́йе* (Вер);

пор.: літ. **му́сити** ‘діяти всупереч бажанню, бути змушеним’ [СУМ IV: 830].

ну *ствердж. частка* ‘так; авжеж’ (П);

пор.: літ. **ну** ‘питальна частка. Уживається в питальних реченнях як спонукання до відповіді, що супроводжується інтонацією зацікавленості чим-небудь, очікування, вимоги’ [СУМ V: 449].

ори□шок *-шка, ч.р.* ‘дика конюшина з білим цвітом’ (Г);

пор.: літ. **горі́шок** ‘зменш.-пестл. до **горі́х**’ [СУМ II: 131].

осу́шок *-шка, ч.р.* ‘всохле дерево’ (Ж);

пор.: діал. **осу́шок** ‘перший відрізаний шматок паляниці’ [СЗГ II: 18];

пор.: літ. **осу́шок** ‘шматок, окраєць сухого хліба’ [СУМ V: 794].

пучо́к *-чка́, ч.р.* 1. ‘брунька’; 2. ‘пуп’янок квітки’ (Вир);

пор.: літ. **пучо́к** ‘в’язка однорідних предметів’ [СУМ VIII: 411].

р’іеска *-к’і, ж.р.* ‘частина поля’ (Вер, Г);

пор.: діал. **р’і́зка** ‘тирса від різання деревини’ [СЗГ II: 121];

пор.: літ. **рі́зка** ‘зрізаний з якого-небудь дерева або куща тонкий, гнучкий прутик’ [СУМ VIII: 564].

сва́н’ка *-к’і, ж.р.* ‘пісня-веснянка’ (Вир);

пор.: діал. пестл. **сва́н’ка** 1. ‘сваха’; 2. ‘дівчина з весільної свити молодого’ [СЗГ II: 136].

сту́йка *-и, ж.р.* ‘незапрошені гості на весіллі’ (Вой, С); **сто́йка** (Ж);

пор.: діал. **сту́йка** ‘пристосування, за допомогою якого вчать дітей стояти’ (Сильно Ківерцівського району Волинської області);

пор.: літ. **сто́йка** ‘прилавок у їдальнях, буфетах і т.ін.’ [СУМ IX: 725].

су́шка *-и, ж.р.* ‘всохле дерево’ (Вир, Г, С);

пор.: літ. **су́шка** 1. ‘дія за значенням **сушити**’; 2. *кул.* ‘маленький сухий бублик’ [СУМ IX: 875].

холоде́ц’ *-дц’ý, ч.р.* ‘окрошка’ (Ж, С);

пор.: літ. **холоде́ць** ‘драглиста страва, яку одержують при охолодженні м’ясного або рибного відвару з подрібненими шматочками м’яса або риби’ [СУМ XI: 115].

холодо́к *-дку́, ч.р.* ‘окрошка’ (Г, П);

пор.: діал. **холодо́к** ‘затінок від дерева чи якоїсь будівлі’ [СЗГ II: 231];

пор.: літ. **холодо́к** ‘зменш.-пестл. до **хо́лод** — низька температура навколишнього середовища’ [СУМ XI: 121, 113].

циган́чик *-а, ч.р.* ‘складаний ніж’ (Ж);

пор.: розм. **циганчу́к** ‘циганський син; молодий циган’ [СУМ XI: 210].

6. Лексеми з випадковим звуковим збігом

копа́н’ка *-и, ж.р.* ‘ночви, видовбані зі стовбура дерева, у яких купали дітей’ (Ж); похідне від **купа́ти**; пор.: із записів І. Бессараби: “*— Кумъ! кума! Дэ была? — Пудъ лавкою, накрылася копанькою*” [Бессараба 1903: 82];

пор.: діал. **копа́н’ка** ‘сапка із 2–4 зубами’ [СЗГ I: 241];

пор.: літ. **ко́панка** 1. ‘невелике водоймище з ґрунтовою водою, викопане з господарських потреб’; 2. ‘криниця без зрубу’ [СУМ IV: 279]; похідні утворення від **копа́ти.**

лис *-у, ч.р.* ‘ліс’ (С); голосний [и] з давнього \; сполучення [ли], очевидно, виникло, щоб відрізнити його від давніх збережених звукосполук [л’і];

пор.: літ. **лис** ‘хижий ссавець родини собачих’ [СУМ IV: 489].

л’іс *-а, ч.р.* ‘лис; самець лисиці’ (С); збережена давня м’якість звукосполуки [л’і];

пор.: літ. **ліс** ‘велика площа землі, заросла деревами і кущами’ [СУМ IV: 522].

оса́ *-и́, ж.р.* ‘осика’ (Г, С); збережена давня безсуфіксна форма слова;

пор.: літ. **оса́** ‘чорна із жовтими поперечними смужками перетинчастокрила комаха, що жалить, як бджола’ [СУМ V: 751].

Висновки

Українські підляські говірки, побутуючи поза межами України, уже понад півстоліття не контактують ні з українськими говірками Берестей-

щини, ні з волинсько-поліськими і не зазнають впливу української літературної мови. У цих говірках збереглися давні риси не тільки у фонетиці (дифтонги, звукосполука [л'і] та ін.), а й у лексиці (пор.: **отро́к**).

Частина проаналізованих семантичних діалектизмів уживається й поза Підляшшям, зокрема: **без** 'через', **боб** 'квасоля', **бу́лка** 'хлібина, паляниця', **гора́** 'горище', **ди□н'а** 'гарбуз', **зо́лото** 'фольга', **па́синок** 'пагін дерева', **пуде́шва** 'низ короваю', **рукаве́ц'** 'торбинка для віддавлювання сиру' та ін.

За межами Підляшшя ми не виявили паралелей до таких семантичних діалектизмів: **бабки□** 'лепеха', **ба́н'а** 'колодязний цементовий круг', **ба́нда** 'череда корів', **гр'е́дка** 'жердка', 'сідало в курнику для курей'; **жидо́к** 'чорнобривець', **сва́н'ка** 'пісня-веснянка', **квас** 'окрошка', **па́чка** 'різдвяний подарунок хрещеникам', **пережо́в'іни** 'гостювання після закінчення весілля; повесільщина', **р'іеска** 'частина поля', **сту́йка** 'незапрошені гості на весіллі', **су́шка** 'всохле дерево', **шаховни□ц'а** 'поля, поділені між хазяями'.

Відзначмо, що декілька з поданих семантичних діалектизмів понад століття тому зафіксував І. Бессараба, як-от: **копа́нька** 'дерев. посуда для стирки белья' [Бессараба 1903: 306], **пируогъ** 'пшеничный хл\бъ' [там само: 310], **люцьки** 'людской, чужой' [там само: 308]. Крім цих, І. Бессараба подав ще такі діалектизми (у досліджуваних говірках їх не виявлено): **тэртка** 'снарядъ для перетиранія льна и конопли' [там само: 314], **кобылка** 'иволга' [там само, 306], **коропъ** 'жаба' [там само: 307], **курочка** 'куриная сл\пота' [там само], **луна** 'зарево' [там само], **буси** 'д\тск. = поц\луй' [там само: 314].

Незважаючи на значний вплив польської мови (діалектної і літературної), підляські говірки продовжують функціонувати, розвиваючись за своїми внутрішніми законами і задовольняючи комунікативні потреби місцевих жителів.

Умовні скорочення назв населених пунктів

Вер — Версток, ґміна Дубичі Церковні, Підляське воєводство
Вир — Вирикі Полуд, ґміна Вирикі, Люблінське воєводство
Вой — Войнувка, ґміна Дубичі Церковні, Підляське воєводство
Г — Грабовець, ґміна Дубичі Церковні, Підляське воєводство
Д — Добривода, ґміна Черемха, Підляське воєводство
Ж — Жирчиці, ґміна Нурець, Підляське воєводство
Дуб — Дубичі Церковні, ґміна Дубичі Церковні, Підляське воєводство
К — Костомлоти, ґміна Кодень, Люблінське воєводство

П — Полічна, ґміна Кліщель, Підляське воєводство
С — Ставище, ґміна Черемха, Підляське воєводство

Джерела

ЕСУМ — Етимологічний словник української мови. – Т. 1–3. – Київ, 1982–1989.
СБГ — Онишкевич М. Словник бойківських говірок: У 2-х ч. – Київ, 1984.
СЗГ — Аркушин Г. Словник західнополіських говірок: У 2-х т. – Луцьк, 2000.
СУМ — Словник української мови: В 11-и томах. – Київ, 1970–1980.

Література

Аркушин 1991 — Аркушин Г. Словник семантичних діалектизмів Західного Полісся // Поліська дома. – Луцьк, 1991. – С. 113–185.
АУМ — Атлас української мови. – Т. 1–3. – Київ, 1984–2000.
Бевзенко 1980 — Бевзенко С. Українська діалектологія. – Київ, 1980.
Бессараба 1903 — Бессараба И. Матеріалы для этнографіи С\длецкой губерніи. – Санкт-Петербург, 1903.
Дзендзелівський 1958 — Дзендзелівський Й. Практичний словник семантичних діалектизмів Закарпаття. – Ужгород, 1958.
Лесів 1997 — Лесів М. Українські говірки у Польщі. – Варшава, 1997.
Мартинова 2000 — Мартинова Г. Лінгвістична географія правобережної Черкащини. – Черкаси, 2000.
Самійленко 1964 — Самійленко С. Нариси з історичної морфології української мови. – Ч. 1. – Київ, 1964.
Тропіна 1997 — Тропіна Н. До питання про сутність лексико-семантичної деривації // Мовознавство. – 1997. – № 1. – С. 54–59
Białokozowicz 1996 — Białokozowicz B. Mikołaj Janczuk (1859–1921). – Olsztyn, 1996.
Czyżewski 1994 — Czyżewski F. Fonetyka i fonologia gwar polskich i ukraińskich południowo-wschodniego Podlasia. – Rozprawy Slawistyczne. 3. – Lublin, 1994.
Kajtoch 1999 — Kajtoch W. Języki mniejszości narodowych w Polsce // Polszczyzna 2000: Orędzie o stanie języka na przełomie tysiącleci / Pod red. W. Pisarka. – Kraków, 1999. – S. 279–305.
Łapicz 1984 — Łapicz Cz. Ze studiów nad słownictwem geograficznym ruskich gwar Białostocczyzny. Terminologia wegetatywna z gniazd semantycznych: ‘las’ – ‘bór’ – ‘gaj’ // Studia nad gwarami Białostocczyzny: Morfologia i słownictwo. – Warszawa, 1984. – S. 25–42.
Smułkowa 1992 — Smułkowa E. Pojęcie gwar przejściowych i mieszanych na polsko-białorusko-ukraińskim pograniczu językowym // Między Wschodem a Zachodem. – Część IV: Zjawiska językowe na pograniczu polsko-ruskim. – Lublin, 1992. – S. 21–29.
TGB — Teksty gwarowe z Białostocczyzny z komentarzem językowym / Praca zbiorowa pod red. A. Obrębskiej-Jabłońskiej. – Warszawa, 1972.

Summary

The paper deals with a semantic analysis of semantic dialectal forms in the Ukrainian dialects of the Podlasie region. Particular attention is focused on words sounding identical as in literary language but differing in their lexical meaning. The following groups of dialectal forms were distinguished: 1) lexemes with a broad semantic meaning, 2) lexemes with a narrow semantic meaning, 3) the name of one object being transferred to another based on connection, 4) lexemes that are homonyms of words used in the literary language, 5) lexemes with accidental phonetic identity. Some of the semantic dialectal forms under investigation also occur outside the Podlasie region, but certain forms discussed in this paper should be classified as local regional forms.

Збірник пам'яті Ярослави Закревської

Діалектологічні студії. 3 *Львів, 2003*

УДК 811.162..1' 282

Jan Basara
Warszawa

Nazwy *młocka* w gwarach polskich (na tle słowiańskim)

Words for a Thresher in Polish Dialects (in Slavic)

Wśród wielu zawodów, które bezpowrotnie giną wraz z wykonywaną przez nie czynnością, jest "zawód" młocka / młocarza, czyli 'człowieka młócącego zboże cepem'. Obecnie tylko okazjonalnie młóci się cepami. Ich funkcję zastąpiły różnego rodzaju maszyny do młócenia zwane *młocarniami.* Nawet w latach pięćdziesiątych ubiegłego wieku, kiedy opisywany tu materiał był gromadzony, cepów używano rzadko, a nazwę człowieka młócącego cepem wspominano często jako relikt przeszłości: *no to jakby śa tėm trudńi*N *to by go nazyval'i*, *to śe naziva m*N*ocek* (221); *m*N*ock'i na bojisku stojo ji cepam'i vyv'ijajo ve trójke, ve čfurke* (271).

W polskich gwarach etnicznych przechowało się jeszcze kilkanaście nazw, człowieka młócącego cepem, nawiązujących bezpośrednio do czasownika *młócić,* a właściwie do tematu czasownikowego *młoc,* a rdzenia *mel-*, przy czym derywaty tworzone są za pomocą wielu sufiksów: *-ek, -ak, -arz* , *-karz, -nik, -arek,* a także, na wschodnich rubieżach, *-elnik, -ebnik,* przy zachowaniu pełnogłosu w temacie czasownikowym: *mołot.*

Najbardziej produktywny jest w tym zakresie sufiks *ek* w nazwie *młocek*, która obejmuje całą południowo-wschodnią część Polski. Również czę-

sty jest przyrostek *-arz* związany z leksemem *młocarz* oraz rozwinięty sufiks *-karz (młockarz)*, w którym element *-k-* wskazuje, że nazwa jest derywatem od dewerbalnego rzeczownika *młocka.*

Nazwy *młocarz* i *młockarz* charakterystyczne są dla Polski centralnej na zachód od Wisły, przy czym w północnej części dominuje *młocarz*, a w południowej *młockarz* (szczegóły na załączonej mapie).

W kilku śląskich wsiach zanotowano żeńskie formy — *młocarka, młocka* — tłumaczone tym, że u nich zboże młócą kobiety: *m*N*ocorka, baby m*N*uco cepam'i*, *a x*N*opy kań*C*'i so na grubax zatrudńone* (110).

Do gwar wschodniosłowiańskich nawiązują wyraźnie nazwy z pełnogłosem w kilku wsiach białostocczyzny *(mołotelnik, małacelnik, mołocebnik, mołotebnik).*

W południowo-wschodniej części kraju notowano formy prefigowane *zmłocek, zmłocak*, gdzie indziej zupełnie niespotykane.

Formacje pochodzące od tematu czasownikowego *mlat, mlot, molot* znane są całej słowiańszczyźnie. Z materiałów zgromadzonych do Ogólnosłowiańskiego atlasu językowego podaję tu kilkanaście przykładów: słn. *m'latəč, m'la:-tič, m'latec*; sch. *mlatĩ:č, mlã:tec, mláta:č, mlátijoc*; cz. *mlatec, młacek*; słc. *m*N*atec, mlatec, mlackar, mlacač*; łuż. *mošk, m*[*čk, ml*[*ćk, m*[*ck*; br. *malac'*ˈ*b'it, małа*ˈ*c'el'ńik, moło*ˈ*c'ilščыk*; uk. *mo*ˈ*łotnyk, moło*ˈ*t'il'nyk*; ros. *molo*ˈ*t'il'ščik, moło*ˈ*t'aga.*[1]

Bardzo rzadko notowane były nazwy pochodzące od narzędzia, którym się młóci, a mianowicie od cepa — *cepak* i *ceparz* (por. mapa): *cepok, m*N*ocek, pševažńe cepok'i, tšeba by*N*o zavo*N*ać cepokuf* (282). Atlas gwar mazowieckich notuje, choć rzadko, więcej wariantów tej formacji. Poza tu wymieniomymi podaje jeszcze: *cepiarz, cepnik, cepawnik, cepiak* i *cepek* [AGM IV: m.191].[2]

Duży obszar północnej Polski używa nazwy *draszek* związanej z czasownikiem *draszować* 'młócić', od niem. *dreschen*, przy czym obszar występowania nazwy *draszczwać*: *drašek, xtury cepam'i m*N*ući* (166)*, drašek, m*N*ocek, stare lu*C*e muv'o drašek* (129)*, m'el'im draškuf* (82a).

W zachodniej części Wielkopolski, obok spotykanego *młocka* i *młockarza,* wyraźnie dominuje nazwa *modernik*, zapisana też raz na Śląsku (104):

[1] Cytowane przykłady z OLA podaje dzięki uprzejmości Pani dr Adriany Ferenčikovej, która mi je udostępniła.

[2] AGM — Kowalska A., Strzyżewska-Zaremba A. Atlas gwar mazowieckich. – T. IV. – Wrocław, 1978.

*to moderniki był'i, oni m*N*ućil'i od šefla, bo davńi ne by*N*y centnary jeno šefly* (72); *m*N*ućić na moder u pana, to p'ińęzy ńe bra*N (76a).

Nazwy tu omówione podają wszystkie polskie atlasy i monografie gwarowe, ale nie zostały one nigdzie dotychczas przedstawione razem. Artykuł ma na celu, między innymi, pokazanie wszystkich zapisanych nazw na jednej mapce, a także opublikowanie ich, aby nie uległy całkowitemu zapomnieniu.

Summary

The article deals with the geographical groups the dialectal words used for a man who threshes corn by hand.

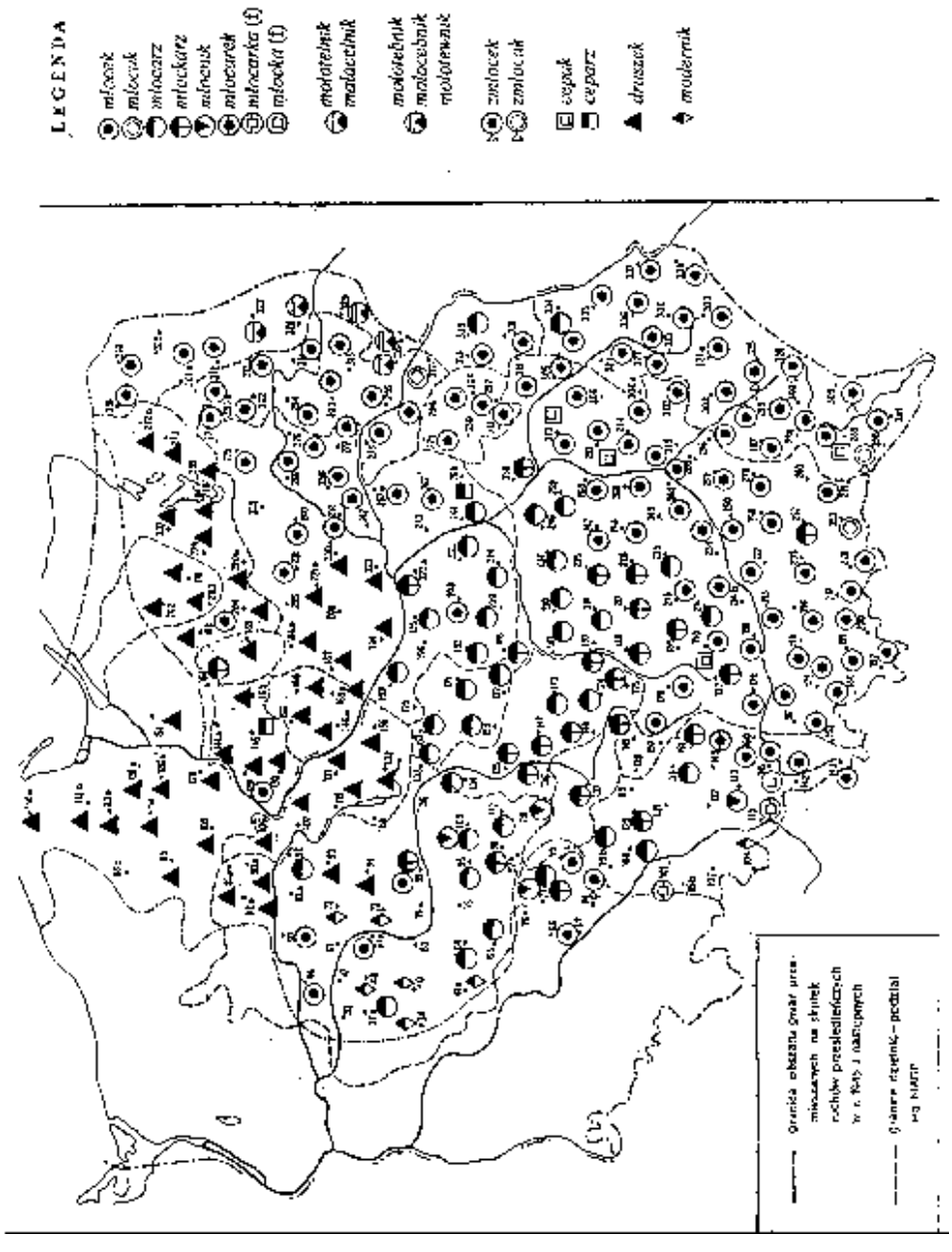
LEGENDA
młocarnia (t)
młocka (t)
młotowiec
młotowiec
młotowiec
młotowiec
zmłocek
zmłocek
siepak
ciepacz
druszak
mudernik

Збірник пам'яті Ярослави Закревської

Діалектологічні студії. 3 *Львів, 2003*

УДК 811.161.3' 282

Алёна Босак, Фёдар Клімчук
Мінск

Групы гаворак верхняга Над'ясельддзя (Брэсцкая вобласць)

Dialect Groups of the Upper Reaches of the Jasielda River (Brest Region)

Апошнім часам актывізавалася работа па даследаванню гаворак так званай "сярэдняй" паласы Берасцейшчыны, якая з'яўляецца ўзмежжам Берасцейскака-Пінскага Палесся і Панямоння. Я.Р. Самуйлік (1986 г.) абараніў дыпломную работу "Дыялектны мікраатлас Выганаўскага Палесся" (Мінск; Беларускі дзяржаўны універсітэт). Праца ўключае тэкставую частку і дыялектны атлас невялікага рэгіёна Палесся (142 лінгвістычныя і 12 уступных карт). Навуковы кіраўнік — Е.С. Мяцельская, навуковы кансультант — Ф.Д. Клімчук. Атлас падрыхтаваны да друку.

У 1996 г. Л.В. Леванцэвіч абараніла кандыдацкую дысертацыю на тэму "Лінгвагеаграфічная групоўка гаворак Бярозаўскага раёна" (Мінск; навуковы кіраўнік — Ф.Д. Клімчук). Работа напісана на матэрыяле Дыялектнага атласа Бярозаўскага раёна, складзенага аўтарам. Атлас апублікаваны [Леванцэвіч 1993[а], Леванцэвіч 1993[б], Леванцэвіч 1994, Леванцэвіч 2001].

У 1999 г. адным з аўтараў гэтага артыкула (А.А. Босак) распачата праца над Лінгвістычным атласам верхняга Над'ясельддзя. Гэта ў асноў-

ным тэрыторыя Пружанскага раёна Брэсцкай вобласці, дзе знаходзяцца вытокі аднаго з буйнейшых прытокаў Прыпяці — р. Ясельды.[1]

Тэрыторыя рэгіёна, як і наогул Палесся, у навуковым свеце ўспрымаецца як "узорная зона архаічных дыялектаў" і як тэрыторыя, па якой "праляглі шляхі масавага перасялення славян" [Аляхновіч 1992].

Па выніках папярэдніх даследаванняў на тэрыторыі Пружанскага раёна выдзяляецца 7 асноўных тыпаў гаворак: гродзенска-баранавіцкія (панямонскія), паўночнабрэсцкія акаючыя, паўночнабрэсцкія окаючыя, верхняясельдскія, малецкія, паўночназагародскія і сярэднезагародскія гаворкі.

Гродзенска-баранавіцкая (панямонская) група адносіцца да паўднёва-заходняга дыялекту беларускай мовы. Яна выдзелена ў 1964 г. Р.І. Аванесавым [Аванесаў 1964]. У Пружанскім раёне гаворкі гэтай групы пашыраны ў яго паўночна-ўсходняй частцы (на Ружаншчыне). Гаворкі гродзенска-баранавіцкай (панямонскай) групы блізкія па сваёй структуры да літаратурнай беларускай мовы [Крывіцкі, Падлужны 1884, Крывіцкі 2003]. У прыватнасці, ім характэрна а́канне (*галава́, малако́*, але: *ба́цько*), мяккасць губных і пярэднеязычных перад **е*, **і* (*бе́раг, не́бо, рабі́ць, касі́ць*), паслядоўнае це́канне-дзе́канне (*дзед, дзікі, цяпе́р, ці́хо*).

Паўночнабрэсцкія гаворкі пашыраны ў паўночна-заходняй частцы Пружанскага раёна. Яны падзяляюцца на **о́каючыя** (бытуюць у паўднёва-ўсходняй частцы арэала) і **а́каючыя** (ахопліваюць паўночна-заходнюю частку арэала). Першым характэрна о́канне (*ходзі́ці, голова́*), другім — а́канне (*хадзі́ці, галава́*). У паўночнабрэсцкіх гаворках паслядоўнае цеканне-дзеканне (*дзень, цепэ'р, ці́хо*), пярэднеязычныя мяккія перад рэфлексамі **е*, **і* (*земля', село́, не́бо, сі́ла, возі́ці*), губныя мяккія перад рэфлексамі **і* (*бі́ці, пі́ла*), цвёрдыя перад рэфлексамі **е* (*бэ'рог, бэ'рэг, вэрх, спэ'рэду, бэда́, вэдро́, вэсна́, мэшо́к, пэсо́к, бада́, вадро́, васна́, машо́к, пасо́к*), пратэтычны *в* у займенніках 3-й асобы (*вон, вона́, воно́, воны'*), неазначальная форма дзеясловаў на *-ці* (*робі́ці, рабі́ці, носі́ці, насі́ці, мы'ці, піса́ці*) [Клімчук 1983]. Паўночнабрэсцкія гаворкі ўпершыню выдзелены Н.Т. Вайтовіч [Вайтовіч 1968].

Верхняясельдскія гаворкі пашыраны ў цэнтральнай і ўсходняй частках Пружанскага раёна. Бытуюць яны таксама ў паўночна-заходняй і часткова цэнтральнай частках Бярозаўскага раёна. Верхняясельдскім

[1] Дыялектныя матэрыялы, занатаваныя ў адзначаным рэгіёне, апублікаваны ў шэрагу прац [Босак 2000].

гаворкам характэрны наступныя рысы: перад рэфлексамі **е* пярэднеязычныя (акрамя *л*) і губныя вымаўляюцца цвёрда (*дэнь, дэ’рэво, тэпло́, зэмля’, зэлё’ны, сэло́, усэ’, нэ’бо, нэсу́, бэ’рог, вэрх, пэ’ршы, але́*), перад **і* гэтыя зычныя мяккія (*ходзі́ці, зімá, сі́ла, ні́ва, гані́ці, робі́ці, ві́шня, мі́ска*), мяккія **д’*, **т’* перайшлі ў *дз’*, *ц’* (*ходзі́ці, нэсу́ць*; у некаторых гаворках, напрыклад, у гаворцы в. Смаляніца, мяккі **д’* захаваўся: *дед, ході́ці*), на месцы **ĕ* (\) пад націскам вымаўляецца дыфтонг *іе* або *ê* “закрытае” (*сіе’но, ліе’с, сê’но, лêс*), на месцы **о* ў новых закрытых складах пад націскам – дыфтонг *уо* або *ô* “закрытае” (*стуо́г, куо́нь, стôг, кôнь*), тыповымі з’яўляюцца дзеяслоўныя формы тыпу *вон ко́сіт, ро́біт, во́зіт, воны’ко́сят, ро́блят, ро́б’ят, во́зят* [Зенько 1957, Клімчук 1998, Клімчук 1999, Леванцэвіч 1993[а], Леванцэвіч 1993[б], Леванцэвіч 1994, Леванцэвіч 1997, ХБД]. Упершыню апісанне гаворак верхняясельдскага тыпу зрабіў І.І. Зенько, аднак, ён іх аб’ядноўваў у адну групу з гаворкамі паўночнабрэсцкага тыпу [Зенько 1957]. Выдзелена верхняясельдская група гаворак як асобная дыялектная адзінка Ф.Д. Клімчуком [Клімчук 1983].

У **малецкіх**, **паўночна-** і **сярэднезагародскіх** гаворках перад рэфлексамі **е*, **і* зычныя *б, в, м, п, д, т, з, с, н* вымаўляюцца цвёрда: *бэ’рог, вэрх, тэпэ’р, тыпэ’р, дэнь, тэ’плы, тэ’плый, вэзэ’, вызэ’, сэло́, сыло́, нэ’бо, робы’ты, вы’шня, мы’ска, ходы’ты, зымá, сы’ла, ны’ва*.

У **малецкіх** гаворках на месцы **ĕ* (\) пад націскам вымаўляецца дыфтонг *іе* або *ê* “закрытае” (*сіе́но, ліес, сê’но, лêс*), на месцы **о* ў новых закрытых складах пад націскам — дыфтонг *уо* або *ô* “закрытае” (*стуо́г, куо́нь, стôг, кôнь*) [Зенько 1957, Клімчук 1983, Клімчук 1998]. Малецкія гаворкі пашыраны пераважна ў паўднёва-заходняй частцы Бярозаўскага раёна. У Пружанскім раёне да гэтага дыялектнага тыпу адносіцца гаворка в. Обеч, якая знаходзіцца ў паўднёва-ўсходняй частцы раёна. Малецкія гаворкі ўпершыню выдзелены І.І. Зенько [Зенько 1957].

У **паўночна-** і **сярэднезагародскіх** гаворках на месцы **ĕ* (\) пад націскам выступае *і*: *ліс, сі́но, сніг* [Клімчук 1983]. На месцы **о* ў новых закрытых складах пад націскам у паўночназагародскіх гаворках вымаўляецца *у* (*вуз, кунь, нус, стул*) у сярэднезагародскіх — *і, ы* (*віз, кінь, ныс, стыл*) [Клімчук 1983]. Паўночназагародскія гаворкі лакалізуюцца ў паўднёвай частцы Пружанскага раёна, сярэднезагародскія — у паўднёва-заходняй частцы. Паўночна- і сярэднезагародскія гаворкі ўпершыню выдзелены Ф.Д. Клімчуком.

Літаратура

Аванесаў 1964 — Аванесаў Р.І. Групоўка дыялектаў беларускай мовы // Нарысы па беларускй дыялекталогіі. – Мінск, 1964. – С. 382–403.

Аляхновіч 1992 — Аляхновіч М.М. Фразеалагічны слоўнік Брэсцка-Пінскага Палесся // Праблемы народнай адукацыі, навукі, культуры беларускага Палесся: Тэз. дакл. навуковай канферэнцыі. – Мазыр, 1992. – С. 6–8.

Босак 2000 — Босак А.А.. Гісторыя вывучэння народных гаворак Пружанскага раёна (пасляваенны перыяд) // Загароддзе-2. Матэрыялы навукова-краязнаўчай канферэнцыі “Палессе — скрыжаванне культур і часу” 25–27 верасня 1999 г., Пінск. – Мінск, 2000. – С. 123–128.

Вайтовіч 1968 — Вайтовіч Н.Т Ненацiскны вакалізм народных гаворак Беларусі. – Мінск, 1968.

Зенько 1957 — Зенько І.І. Важнейшыя асаблівасці фанетычнай сістэмы і граматычнага ладу гаворак Пружанскага раёна Брэсцкай вобласці // Працы Інстытута мовазнаўства АН БССР. – Вып. ІІІ. – Мінск, 1957. – С. 145–158.

Клімчук 1983 — Клімчук Ф.Д. Гаворкі Заходняга Палесся: Фанетычны нарыс. – Мінск, 1983.

Клімчук 1994 — Клімчук Ф.Д. Заходнепалескія гаворкі // Беларуская мова: Энцыклапедыя. – Мінск, 1994. – С. 57, 218—219.

Клімчук 1998 — Климчук Ф.Д. Диалектные типы Полесья // Слово и культура: Памяти Никиты Ильича Толстого. – Москва, 1998. – Т. 1. – С. 118–135.

Клімчук 1999 — Климчук Ф.Д. Диалектные типы Полесья на общеславянском фоне // Славянские этюды. Сборник к юбилею С.М. Толстой. – Москва, 1999. – С. 214–227.

Крывіцкі 2003 — Крывіцкі А.А. Дыялекталогія беларускай мовы. – Мінск, 2003.

Крывіцкі, Падлужны 1984 – Крывіцкі А.А., Падлужны. А.І. Фанетыка беларускай мовы. – Мінск, 1984.

Леванцэвіч 1993[а] — Леванцэвіч Л.В. Атлас гаворак Бярозаўскага раёна Брэсцкай вобласці: Фанетыка. Ч. І. – Брэст, 1993.

Леванцэвіч 1993[б] — Леванцэвіч Л.В. Атлас гаворак Бярозаўскага раёна Брэсцкай вобласці: Фанетцка. Ч. ІІ. – Брэст, 1993.

Леванцэвіч 1994 — Леванцэвіч Л.В. Атлас гаворак Бярозаўскага раёна Брэсцкай вобласці: Марфалогія. – Брэст, 1994.

Леванцэвіч 2001 — Леванцэвіч Л.В. Атлас гаворак Бярозаўскага раёна Брэсцкай вобласці: Лексіка. – Брэст, 2001.

Леванцэвіч 2001 — Леванцэвіч Л.В. Групы гаворак Бярозаўскага раёна Брэсцкай вобласці // Український діалектологічний збірник. – Київ, 1997. – С. 194–195.

ХБД — Хрэстаматыя па беларускай дыялекталогіі. – Мінск, 1962. – С. 281–289.

Summary

This article describes seven types of dialects of upper reaches of the Jasielda river, Pružany district, Brest region, Belarus. It is located on the border of Brest-Pinsk Paleśsie and the Nioman river region.

Збірник пам'яті Ярослави Закревської

Діалектологічні студії. 3 *Львів, 2003*

УДК 811.161.2' 373.4

Ганна Войтів
Львів

Слово *пояс* і його семантична еволюція в українській мові

The Word "Pojas" (belt) and Its Semantic Evolution in Ukrainian Language

Історія значення окремої лексеми ніколи не обмежена аналізом тільки цього одного слова. У полі зору дослідника опиняються й інші лексичні одиниці, оскільки обов'язково беруться до уваги парадигматичні можливості, синтаксична дистрибуція, лексична сполучуваність, тобто те зовнішнє оточення, від якого значною мірою безпосередньо залежить внутрішній, семантичний зміст слова.

Особливо цікавими для аналізу є лексеми, які відомі із глибокої давнини і по сьогодні активно функціонують у літературній мові й у говорах. Ці лексеми переважно мають розгалужену семантичну структуру, яка внаслідок мовної еволюції та через позамовні впливи часто зазнає кількісних та якісних змін.

У даній статті розглянуто семантичну історію конкретно-предметного іменника *пояс* в українській мові. Зважаємо на те, що в етнокультурній та релігійній символіці українців пояси споконвіку традиційно виконували функції талісманів та оберегів [Николаева 1987: 65].

Етимологічний аналіз слова вказує на його індоєвропейські корені, оскільки псл. **pojasati*, утворене за допомогою префікса ***po-*** від **jasati*,

споріднене з лит. *júostas* ‘підперезаний’, *júosta* ‘пояс’, *júosti* ‘підперезати’, лтс. *juôst* ‘тс.’, *juôsta* ‘пояс’, гр. *ζώμα* ‘ремінь’, *ζώνη* ‘пояс’, алб. *ńgeš* ‘підперізую’ [ЕСУМ IV: 549]. Віддієслівний іменник із праслов’янської мови успадкували майже всі слов’янські мови (пор.: псл. *pojas*, укр. *пояс*, бр. *пояс*, болг. *пояс*, п. *pas*, вл.нл. *pas*, ч. *pas*, слц. *pas*, слн. *pas*, м. *nojas*, схв. *nojās*).

Первинна мотивація слова і функціональні можливості реалії, напевне, сприяли появі різноманітних асоціацій у мовців, бо вже писемні джерела києворуської доби містять широкий матеріал, який відображає полісемічність у межах однієї парадигми та здатність слова трансформуватися в інші семантичні об’єднання.

Ранні фіксації слова в українській мові припадають уже на середину XI ст. Зокрема в Остромировому Євангелії засвідчено номінативне значення ‘пояс, ремінь, опояска для підперізування одягу’: *Им\аше риз= сво3 отъ власъ вельб=ждь и по4съ оусни4нъ* [Срезневський II: 1339]. У цей же приблизно період пам’ятки Київської Русі засвідчують і переносні значення слова *поясъ*; напр., у “Житії преподобного Феодосія ігумена Печерського” (прибл. 1088 р.) задокументоване метонімічне перенесення ‘частина тіла, на яку одягають пояс, поперек, стан’: *обнаживъ т\ло сво5 до по4са* [там само: 1340], а в “Ізборнику Святослава” за 1073 р. — утворене на основі семи “коло” метафоричне значення ‘видноколо’: *%сть же по ко5м;жьдо по4с= 5динъ отъ з, планитъ: а, на прьв\5мь и на вышьшимь кронъ, в, на втор\мь же дии* [там само]. До метафорично зумовлених належить також значення ‘внутрішня, верхня частина церковних стін, на якій малювали образи’ [там само]. В оповіданнях “Патерика Києво-Печерської Лаври” засвідчено характерне вживання слова у значенні ‘вимірювальний інструмент у будівництві церков’: *и изємъ, дасть поясъ златыи глаголя: сє м\ра и основаніє* [Прискока, Франчук 1998: 137].

На жаль, через специфічний характер збережених до сьогодні пам’яток української мови XIV–XV ст. слово *поясъ* у них засвідчене рідко. Словник української мови XIV–XV ст. подає лише дві фіксації слова, в обох випадках — у прямому значенні в однотипних молдавських грамотах другої половини XV ст.: *А от р\чеи, што суть розмаиты р\чы почєнша полотно, ножи, ногавици, косы, по-сы и ины дробныи р\чи… от того оусєго абы платили оу сєтьт мыто* (Сучава, 1456) [Cost. II: 788]; *Почєнши гдє єсть головноє мыто… от сєрпи по-сы покочини… о от того от оусєго щобы платыли оу Сєрєти мыто* (Сучава, 1460) [BD II: 273].

Тексти XVI–XVIII ст. демонструють широке вживання лексеми *поясъ* у різних контекстах, практично без територіальних та хронологічних обмежень. Найчастіше в пам'ятках засвідчено первісне значення 'виготовлена зі шкіри чи тканини довга смуга для підперізування одягу в стані': *поясь кожаный на бєдр/(х) єго* (1556–1561) [ПЄ: 1298]; *поя(с) ксами(т)ны(и)* (Житомир, 1583) [АЖМУ: 65]. У цьому значенні *поясъ* становить ядро лексико-семантичної парадигми, у складі якої — слова *крайка, кушакъ, пасъ, попруга, поясъ, ремінь, ручникъ, чересъ, чинкотора, чимбуръ*.

Семантика зумовлює характер пам'яток та відповідне контекстуальне оточення лексеми. Досліджуваний матеріал свідчить, що це слово часто фіксують пам'ятки ділового стилю, у яких переважає живомовна лексика, а найближчий контекст в основному не виходив за межі предметної лексики: *на возє… было… шє(ст) по(с)таво(в) сукна муравъского по(л)тора поставъ сукна лунъского, я(р)мяко(в) новыхъ лунъскихъ пя(т), я(р)мякъ каразєєвы(и) триє с(ш)туки полотна колєнъского, двє стуки полотна сє(н)дєцъкого, кругъ поєсовъ /ксами(т)ны(х), єдина(д)цатъ локотъ, двє копє шапокъ* (Житомир, 1683) [АЖМУ: 60].

У ділових документах, де перелічено номени групи "одяг", важливого значення набували взаємозалежність реалій та назв і функціональний аспект. Потрібна інформація досягається через використання різноманітних атрибутивних компонентів, що доповнюють семантичну характеристику номена і реалізують диференційні семи, які співвідносяться з деталізацією предмета*: Поясо(в) чотыри і два єдвабныє чо(р)ныє шн;ровыє // а два кита(и)чаны(и) блакины(и) и бавє(л)няны(и) пстры(и)* (Луцьк, бл. 1627) [ПВКРДА 1–2: 257–258].

Найчастіше семантичну характеристику слова доповнюють атрибутиви прикметникового походження (це явище характерне для всієї групи "одяг"), які вказують на:

— матеріал: *поясъ кожаный* (1556-1561) [ПЄ: 129 зв.], *поя(с) / ксами(т)ный* (Житомир, 1583) [АЖМУ: 65]; *поясов злоцисты(х) три* (Вінниця, 1610) [ЛНБ, 5 II 7052: 148зв.–150]; *пояс китайчаный* (Бориспіль, 1615) [АБМУ: 9]; *[поясъ]… бавє(л)няны(й)* (Луцьк, бл. 1627) [ПВКРДА I-2: 257–258], *пояс шовковый* (Бориспіль, 1638) [АБМУ: 26]; *по-съ ср\ брны(й), поєсо(в) чы(н)которовы(х) два* (Житомир, 1650) [ДМВН: 194]; *поясо(в) 2, креповиј да ве(л)б(ъ)люжиј* (Лукомль, 1756) [ДНРМ: 350];

— форму і спосіб виготовлення: *поясъ пукляты(й)* (Львів, 1637) [ЛСБ 129, 1, 1124: 49]; *по-съ оукр;чєнїи* (XVI ст.) [УЄ № 29519: 49 зв.]; *поясъ сплетеный* (Овруч, 1600) [АрхЮЗР 1/VI: 288]; *поясъ оправный* (Борис-

піль, 1615) [АБМУ: 9]; *поєс си(т)ковый* (Овруч, 1643) [ЛНБ 5, II 4054: 164 зв.]; *два [пояси] шн;ровыє* (Луцьк, бл. 1627) [ПВКРДА 1–2: 257]; *поєсо(в)… кованы(х) р.н* (Берестя, 1583) [Мит.кн.: 57];

— колір: *поєсов два чи(р)воныхъ* (Житомир, 1650) [ДМВН: 207]; *по4(с) чорны(й)* (Київ, 1591) [ЦДІАП 823, 1, 132: 82]; *По4(с) сини(й)* (Вінниця, 1634) [ЛНБ 5, II 4060: 72 зв.]; *Поя(с)… б\лы(й)* (Львів, 1637) [Інв.хр.Усп.Ос. 5, 2170: 68];

— походження: *поясъ мо(с)ковски(й)* (Житомир, 1609) [ЦДІАК 11, 1, 5: 9]; *пояс персидский* (1753) [КТ]; *поя(с)… турецки(и)* (Кролевець, 1738) [ДНРМ: 271];

— призначення: *поєсы ба(р)надынъскиє* (Київ, 1633) [ЛНБ 5, II 4060: 23 зв.]; *поєсъ нєвє(ст)ски(й)* (Луцьк, 1595) [ЛНБ 5, II 4048: 89]; */ пояс\ іноческо(м)* (серед. XVII ст.) [Кас.: 1].

Потреба детального опису та конкретизації поясів сприяє появі найменувань із неузгодженим означальним компонентом, вираженим іменником із прийменником або цілим словосполученням, у складі якого водночас є і узгоджене означення-прикметник: *по4(с) 4двабны(й) з м\шкомъ* (Володимир, 1585) [ЖКК I: 271]; *поє(с) ис калитою и(з) ножами ;го(р)скими* (Житомир, 1586) [ПИ 7: 16]; *поє(с) /ксами(т)ны(й) за(н)кгєлє(м) и пра(ж)кою сєрєбрєною* (Київ, 1590) [ЦДІАЛ П 823, 1, 133: 75]; *пояс сукна чорного, сплетеный* (Овруч, 1600) [АрхЮЗР 1/VI: 758]; *по4съ робо́тою гафта́рскою* (серед. XVII ст.) [Хрон.: 106].

Специфічним конкретизатором слова *поясъ* є прикладка *обручъ*, яка, очевидно, підкреслює форму пояса: *поя(с) /бручъ срєбръны(й) шмалцємъ позлотистый* (Володимир, 1585) [ЖКК I: 271]; *узято поясов три обручов сребраных* (Житомир, 1585) [АрхЮЗР 8/III: 445].

У пам'ятках XVI–XVII ст. поширені деякі семантичні варіанти, що виражають значення: 'частина обладунку і знак воїнського достоїнства': *balte(us), поя(с) воиновъ* (1642) [ЛС: 100]; *иванъ филиповичъ… мє(л)… // поєсовъ єд)вабны(х) до шавє(л)* (Берестя, 1583) [Мит.кн.: 24–24 зв.]; 'частина тіла (поперек), стан': *я… видел есми одну рану на заде, на крыжу нижей пояса* (Володимир, 1568) [АрхЮЗР 8/III: 165].

Поряд із цим засвідчено нові семеми: 'надання шляхтянського титулу' — *по-съ*: *по́-съ а́лбо стану шл-хєцкого подаваньє* (Київ, 1627) [ЛБ: 91]; 'пристрій до дзвона': *пояси до звоновъ такъ новый якъ и старии поправляно* (Львів, 1607) [ЛСБ 1044: 4].

Писемні пам'ятки містять інформацію про *поясъ* як назву атрибутів церковного життя: прикрас для образів і деталей священичих та монаших риз. У першому випадку в семантиці слова яскраво актуалізуються

семи, які символізують силу, міць, здатність захищати й обороняти, а також замикати та стримувати: / *по-си іно́чєско(м)… // инокъ яко во́инъ Христо(в) гото́вы(м) завше до бо́ю бо́уд;чи ви́нєнъ чрєсла сво- прє- по-са́вши має(т) оустави́чнє ходити* (серед. XVII ст.) [Кас.: 1–1 зв.]; *оу́же / по-с\ речи хоч;. Рем\(н)ный за(с) по-съ дл- того ино(к) но- си(т), я(ко) да убїє(т) і ;мори(т) по(д) рємєнє(м) тєлєсноє // кожи вн;тръ крїючїєс- стра(с)ти* (1596) [Виш.Кн.: 233 зв.–234]. У другому випадку виділяються "речові" семи — "матеріал", "колір", "форма": *По4(с) кита(й)ковы(и), б\лы(и) турє(ц)ки(и) пстрыє краи и ко(н)ци… по4с шыроки(и) турє(ц)кого адама(ш)ку па(с)коватого* (Львів, 1637) [Інв.Хр.Усп.Ос. (5) II, 2170: 68].

У похідних утвореннях *поясокъ, поясочокъ, поясище* за допомогою суфіксів семантика слова ускладнюється ще й конотативним елементом: *поясокъ малый сребреный позлотистый* (Луцьк, 1576) [АрхЮЗР 1/I: 54]; *Da y czerczyka pojasoczok* (XVIII) [КТ]; *поасище н\кчє(м)ноє ск;ранає іли рем\(н)ноє* (1596) [Виш.Кн.: 228].

Засвідчене ще в пам'ятках XI ст. слово *пояс* зайняло стабільне місце в системі української мови протягом усього історичного періоду, його органічно успадкувала сучасна українська літературна мова без особливих мовних модифікацій, тобто у традиційному звуковому оформленні та зі збереженням основної семантики [СУМ VII: 495], хоч основні семантичні ознаки слова дали поштовх для появи ряду нових значень, часто термінологічного характеру в географії, анатомії, архітектурі та екології [там само]. Усього в СУМі налічено 8 значень слова *пояс*, до того ж у межах цих значень засвідчені підзначення, переносні й образні вживання та стійкі словосполучення зі словом *пояс* як опорним компонентом. Словосполучення переважно спеціалізовані і визначають функціональне призначення реалії: *запобіжний пояс* 'спеціальний пристрій, який охороняє від падіння водолазів, монтерів і т.ін.', *рятівний пояс* 'корковий, гумовий або поролоновий пристрій, який використовують при небезпеці втопитися'; або конкретизацію ширшого абстрактного поняття: *вулканічний пояс* 'група вулканів, розташованих у вигляді смуги'; *золоторудний пояс* 'смуга золотоносних порід', *радіаційний пояс* 'смуга підвищеної радіації', *пояс оборони* 'смуга військових укріплень' [там само].

Основні понятійні та семантичні риси, виявлені у слові *пояс*, фіксують також діалектологи й етнографи. На різних територіях слово містить насамперед семантичний комплекс, що стосується групи "одяг" [Шевченко: 199]. Дослідники засвідчують (найчастіше у складному найменуванні) актуалізацію характерних для семантики лексеми сем

“оберіг”, “захист”: *пояс-рушник* ‘пояс червоного кольору, який дарувала наречена нареченому на весіллі з метою оберегти судженого від лихого ока’; *пояс-шарф* ‘шовковий пояс, яким обперізувалась наречена (щоб добре народжувались діти)’ [Гримашевич: 133]; *мати за поясом* ‘бути вагітною’ [Онишкевич II: 130].

Цікавим є використання слова (інколи у словосполученні) у південно-західних говорах на позначення веселки [Верхратський 1877: 6; АУМ II: к. 355].

Отже, аналіз уживання іменника *пояс* у різні періоди розвитку української мови засвідчив, що елемент, який лежить у першооснові його семантики, виявився дуже стійким і моделює семантичну структуру слова. Серед особливостей цієї структури вкажемо на існування сем, що зумовлюють появу конкретних (предметних), а на їхній основі спеціальних та абстрактних значень. Значною мірою семантику слова *пояс* мотивує специфічна етнічна й релігійна символіка, властива самій реалії.

Джерела і література

АБМУ — Акты Бориспольского мейского уряда 1612–1699 гг. с предисловием А.В. Стороженка. – Киев, 1892.

АЖМУ — Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588) / Підгот. до вид. М. К. Бойчук. – Київ, 1965.

АрхЮЗР — Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной Комиссией для разбора древних актов. – Киев, 1859–1914. – Ч. 1–8.

АУМ — Атлас української мови: У 3-х т. – Київ, 1984–2001. – Т. 1–3.

Верхратський 1877 — Верхратський І. Знадоби до словаря южноруского. – Львів, 1877.

Виш.Кн. — Книжка Иоанна мниха Вишенского от святыя Афонскиа горы в напоминание вс\х православных христиан, братствам и вс\м благочестивым, в Малой России… жителствующим. – Б.м.н., 1588-1600 // Іван Вишенський. Твори. – Київ, 1959. – С. 41–158.

Гримашевич — Гримашевич Г. І. Словник назв одягу та взуття середньополіських та суміжних говірок. – Житомир, 2002.

ДМВН — Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. (Збірник актових документів) / Підгот. до вид. В. В. Німчук та ін. – Київ, 1981.

ДНРМ — Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України / Підгот. до друку В.А. Передрієнко. – Київ, 1976.

ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: У 7-ми т. – Київ, 1982–2003. – Т. 1–4.

ЖКК — Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волыни // Акты, изданные Временной Комиссией, высочайше учреждённой при

Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – Киев, 1849. – Т. I–II.

Інв.Усп. — Інвентар сиріч порядноє описаня вещей обрітающихся в скарбці церковном при храмі Успенія… пречистоі приснодіви Марії… описаний Костянтином Медзапетою. – Львів, 1637.

Кас. — І/ан^{н}а Кассіана п;стын^{н}ожитєля / ;ставах манастырски^{х}. – Б.м.н., серед. XVII ст.

КТ — Тимченко Є. Картотека "Словника українського язика" / Зберігається у Відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів).

ЛБ – Беринда П. Лексикон словенороський / Підгот. тексту і вступ. ст. В.В. Німчука. – Київ, 1961.

ЛНБ – Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України.

ЛС — Славинецький Є. Лексикон латинський // Лексикон латинський Є. Славинецького. Лексикон словено-латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / Підгот. до вид. В.В. Німчук. – Київ, 1973. – С. 59–420.

ЛСБ — Документи Львівського Ставропігійського братства (XVI – середина XVII ст.) // Львівський державний історичний архів. – ф. 129, оп. 1.

Мит.кн. — Берестейська митна книга. – Б.м.н., 1583 / Зберігається в рукописному відділі ЦНБ АН Литви (Вільнюс), ф. 16, № 3.

Николаева 1987 — Николаева Т.А. Украинская народная одежда (Среднее Поднепровье). – Київ, 1987.

Онишкевич – Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. – Київ, 1984. – Ч. 1–2.

ПВКРДА — Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учреждённой при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – Киев, 1846–1848. – Т. I–III.

ПЄ — Пересопницьке євангеліє 1556–1561 рр. // Центральна наукова бібліотека ім. В. Вернадського. – № 15512.

ПИ — Палеографический изборник. Материалы по истории южнорусского письма в XV–XVIII вв., изданные Киевской комиссией для разбора древних актов. – К., 1899. – Вып. 1.

Прискока, Франчук 1998 — Прискока О.В., Франчук В.Ю. Нове в методиці дослідження лексики писемності давньокиївської доби // Мовознавство. – 1998. – № 2–3. – С. 134–144.

СлУМ — Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. – Львів, 1994–2002. – Вип. I–IX.

Срезневский — Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка. – Санкт-Петербург, 1893–1912. – Т. I–III.

СУМ — Словник української мови: В 11-ти т. – Київ, 1970–1980.

УЄ № 29519 — Учительне євангеліє. – З території Бойківщини, XVI ст. / Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 29519 (4231).

Хрон. — Книга глаголєма- кроникъ, сирєчь собранїє 6 многихъ л\тописєцъ ("Хронограф"). – Б.м.н., серед. XVII ст. / Зберігається в бібліотеці ім. В.І. Леніна (Москва), ф. 236, № 4.

ЦДІАК — Центральний державний історичний архів у Києві.

ЦДІАП — Центральний державний історичний архів у Санкт-Петербурзі.

Шевченко — Шевченко Є.І. Українська народна тканина. — Київ, 1999.

BD — Documentele lui Stefan cel Mare, publicate de Ioan Bogdan. – Bucureşti, 1913. – Vol. II.
Cost. — Documentele moldovenesti inainte de Stefan cel Mare, publicale de Mihai Costăchescu. – Vol. II. – Jasi, 1932.

Summary

The analysis of the semantic history of the noun “пояс” (belt) has been made. Author gives the etymological analysis of this nomen, its fixation in the historical contexts of the Ukrainian language monuments.

Збірник пам'яті Ярослави Закревської

Діалектологічні студії. 3 *Львів, 2003*

УДК 811.161.2(81)

Дмитро Гринчишин
Львів

Мовленнєві особливості українців Бразилії

Speech Peculiarities of the Ukrainians in Brazil

Українці мешкають не лише на території своєї історичної батьківщини, а й поза її межами — у так званій східній і західній діаспорах. Нараховують майже 11 млн. осіб [Заставний 1992: 3], із яких 6,8 млн. — у всіх республіках колишнього СРСР, 4 млн. — у зарубіжних країнах. За даними Ф. Заставного, станом на 1988 рік найчисельніші були українські громади США (1,2 млн.), Канади (1 млн.), Польщі (600 тис.), Румунії (300 тис.), Аргентини (200 тис.), Словаччини (понад 109 тис.) [Заставний 1991: 94–97]. Особливе місце займають українці й особи українського походження, які проживають у Бразилії. Як відзначала Я. Закревська, ця українська громада — одна з територіально найвіддаленіших від України і одночасно одна з найближчих за своєю духовністю, ментальністю, звичаями, традиціями і за мовою [Закревська 1993: 129].

Серед слов'янських емігрантів у Бразилії українці — другі після поляків. Перша більш-менш організована група українців прибула до Бразилії 1891 року, хоча поодинокі родини українців приїхали сюди ще раніше. Я. Закревська стверджувала, що найчисельнішою була еміграція українців у 1895–1899 рр., тоді до Бразилії переважно з північно-східної Галичини (Броди, Золочів, Заліщики, Тернопіль) прибуло понад 15 тис. осіб [там само: 130].

Друга хвиля української еміграції до Бразилії припадає на 1907–1914 роки, третя — на період між двома світовими війнами (1915–1945 рр.) і остання — четверта — після Другої світової війни. Сьогодні, за даними енциклопедії "Українська мова" [УМ: 670], у Бразилії мешкає приблизно 115 тис. українців. Як свідчить Ф. Заставний [Заставний 1991: 95], 1988 року тут проживало 155 тис., однак О. Борушенко вважає, що кількість українців у Бразилії сягає 350 тис. осіб [див.: Закревська 1993: 129]. Най-більше їх — у штаті Парана, що в південній Бразилії. Крім Парани, українці живуть ще в штатах Санта-Катерина, Сан-Паулу, Ріу-Гран-ді-ду-Сул.

Серед бразилійських українців можна виділити чотири покоління. Перше покоління — це українці, які народилися в Україні (Галичина, Волинь, Буковина і Закарпаття) і прибули до Бразилії у період між двома світовими війнами. Вони становлять менше як 10% від загальної кількості всіх бразилійських українців. Друге, третє і четверте покоління — українці, які народилися вже у Бразилії.

Я. Закревська [Закревська 1993: 129], яка двічі побувала у Бразилії і зробила цінні записи, що можуть стати матеріалом для подальших студій мовлення бразилійських українців, зауважила, що в мовленні українців збережено риси тих говіркових груп, звідки походять українські іммігранти, зокрема риси наддністрянських та західноподільських говорів. За твердженням дослідниці [Закревська 1993: 129–130], цьому сприяло кілька чинників, а саме: компактне проживання українців, українська церква, рідна школа, громадські і просвітні товариства.

У статті на матеріалі кількох магнітофонних записів, які 1998 року зробила Я. Закревська, проаналізовано мовні особливості українців, котрі проживають у штаті Парана, розглянуто фонетичні, морфологічні, синтаксичні, акцентуаційні й лексичні риси, зіставлено їх зі сучасними рисами південно-західного наріччя. Для аналізу мовних особливостей бразилійських українців використано тексти інформаторів Йосипа Била, 1930 р.н. (наведено в кінці статті) і Петра Завадського, 1944 р.н.

Наявні магнітофонні записи дають змогу виявити в мовленні інформаторів такі діалектні **особливості**, зокрема **фонетичні**, які властиві південно-західним діалектам української мови:

1. Тверда вимова приголосного [с] в іменникових суфіксах *-ис'ко-, -с'ко-*, прикметниковому *-с'к-* та прислівниковому *-с'ки-*: *па|совиско, хлоп|чиско, |воїско, амере^{и}|канскиї, |пол'скиї, порту|гал'скиї, укра|їнскиї, |ческиї, по-порту|гал'ски, по-|пол'ски, по-укра|їн'ски* і т.ін. [АУМ II, к. 102; Бевзенко 1980: 75; Жилко 1955: 111].

2. Уживання задньоязикового [ґ] переважно у словах іншомовного походження: *ґа|зета, |ґанок, ґ'ім|назійа, ґос|подар, ґоспо|дин'а, ґра|ната, |ґума, |ґрунт, м'і|ґрант, м'і|ґраційа, ем'і|ґрант* тощо [АУМ ІІ: к. 119; Бевзенко 1980: 81–82; Жилко 1955: 111].

3. Поява вставного [н] після губного приголосного [м]: *м|н'асо / м|н'есо, |памн'ат' / |памн'іт'* та ін. Двофонемна сполука [мн] характерна для південно-західних діалектів, хоча зрідка трапляється у південно-східних [АУМ ІІ: к. 76; Бевзенко 1980: 66].

4. Уживання приголосного [ф] на місці приголосного [п] або звукосполучень [кв], [хв], зокрема *фа|соля, ф'іст, |ф'іртка, ф|л'ашка* [Бевзенко 1980: 64–65; Гринчишин 1995: 220; АУМ ІІ: к. 84, 86].

5. Оглушення дзвінких приголосних перед глухими: *|голупц'і, |р'ітко, вус|кий, б|лис'ко, п|чоли, росц|вила, об^{п}|т'ісувати* та ін.

6. Наявність голосного [и] на місці ненаголошеного [е]: *ми|н'і, |будиш, ви|черйа*.

Говорам галицько-буковинської групи притаманні такі фонетичні риси, зафіксовані в мовленні бразилійських українців:

1. Уживання голосних [і], [е] на місці давнього [-] після м'яких приголосних переважно в ненаголошеній позиції, зрідка у наголошеній: *|дес'іт', д|вайц'іт', |забиўс'і, наў|читис'і, пи|талис'і* та ін. [АУМ ІІ: к. 41, 42, 46; Бевзенко 1980: 218; Жилко 1955: 109]. У наголошеній позиції переважає [а]: *зе^{и}|м'а, с'імде^{и}|с'атка*.

2. Наявність після губних приголосних епентетичного [j] замість [л] у літературній мові: *|робйу, з|робйу, |л'убйу, |робйат / |робйет, вироб|йайут* тощо [АУМ ІІ: к. 238; Бевзенко 1980: 66; Гринчишин 1995: 220].

У галицько-буковинських і суміжних із ними карпатських говірках південно-західного наріччя відзначено таку фонетичну особливість, як уживання твердого приголосного [ц] в іменниковому суфіксі *-ец'-*, а також *-ц'к-* у прикметниках і *-ц'ки-* у прислівниках: *гре^{и}бе^{и}|нец, к'і|нец, ре^{и}м'і|нец, ўдо|вец, в'іте^{и}|рец, н'і|мецкий, г|рецкий, по-н'і|мецки* та ін. Таку тверду вимову приголосного [ц] відзначено у ряді говірок [АУМ ІІ: к. 98; Бевзенко 1980: 75; Жилко 1955: 112].

Відзначено такі риси, характерні для наддністрянських говірок південно-західного наріччя:

1. Вимова ненаголошеного [е] з наближенням до [и]: *|дере^{и}во, зе^{и}м|л'а, ре^{и}м'і|нец, це^{и}|гол'н'а; че^{и}р|вона; те^{и}|перка* [див.: Бевзенко 1980: 50; Жилко 1955: 110].

2. Уживання на місці голосного [а] у сполученні [аў] у наголошеній позиції голосного [о] або [а°]: *ка|зоў, да°ў, запи|са°ў, ма°ў, пома|га°ў, прац'у|ва°ў, т'і|ка°ў* тощо [АУМ ІІ: к. 50; Бевзенко 1980: 68].

3. Наявність у двофонемній сполуці [дц'] середньоязикового [j] замість [д]: *оди|найц'ім', два|найц'ім', три|найц'ім', д|вайц'ім'* та інші [АУМ ІІ: к. 229; Бевзенко 1980: 68].

4. Наявність м'якого [л] у словах іншомовного походження: *|дол'ар, к|л'аса, кл'оц, ко|л'он'ійа, |л'ампа, пл'ац* тощо [Гринчишин 1995: 220].

5. Вимова приголосних [з], [ц], [с] перед голосним [і] та м'якими приголосними зі сильним пом'якшенням, із відтінком шепелявості: *ц'іхо, с'в'ім, ц'в'ім, с'м'і|йатис'і, бо|йатис'і* тощо [АУМ ІІ, к. 96; Жилко 1955: 111; Гринчишин 1995: 220].

6. Уживання приголосного [х] замість звукосполучення [хв] у словах *хо|роба, хоро|вита* [АУМ ІІ, к. 85].

7. Наявність приставного [в] перед голосним [о], напр., *|вобраз, воку|л'ари, во|нук, во|рати* [АУМ ІІ, к. 124–126; Гринчишин 1995: 220].

8. Відсутність подовження приголосних [д], [т], [з], [с], [ц], [л], [н], [ж], [ч], [ш] в іменниках середнього роду ІІ відміни: *жи|т'а / жи|т'е, |з'і|л'а / |з'іл'е^{и}, на|с'ін'а / на|с'ін'е^{и}, з|б'іжа / з|б'іже^{и}, к|лоча / к|лоче^{и}* та ін. [Гринчишин 1995: 220].

Морфологічні особливості

Відзначено такі морфологічні риси, які характерні для говорів південно-західного наріччя:

1. Закінчення **-и** замість літературного **-і** у М.в. одн. іменників ІІ відміни м'якої і мішаної груп: *на |будним дни, на дош|чи, на ко|ни, на к'ін|ци, на пни, на |поли, ў д|руг'ім |м'ісци* та ін. (поширені в південно-східній частині наріччя) [АУМ ІІ: к. 182; Бевзенко 1980: 97; Гринчишин 1995: 221].

2. Закінчення **-ом** в О.в. одн. іменників І відміни твердої групи: *з не^{и}|в'істком, за Ни|колом* (характерне для лемківських і надсянських говірок; відзначено також острівне поширення в наддністрянських говірках на території Львівської і Тернопільської обл.) [АУМ ІІ: к. 170; Бевзенко 1980: 94–95].

3. Закінчення **-ів** (**-іў**) у Р.в. мн. іменників І і ІІ відміни: *до|рог'іў, |нитк'іў, ст|рав'іў, |пачк'іў, де^{и}ре^{и}|в'іў, с|лов'іў, |йапк'іў, ху|доб'іў, |верб'іў, до|лон'іў, ко|ров'іў* та ін. [Бевзенко 1980: 103; Гринчишин 1995: 221].

4. Наявність у Д.в. одн. давніх енклітичних форм особових і зворотних займенників *я, ти, себе*: напр., *кра|ватку си ўче^{и}|пиў, даї ми, йа ти дам ви|на.*

5. Уживання у 3-ій ос. одн. і мн. дієслів теперішнього і майбутнього часу док. виду твердого закінчення **-т**: *га|сит, са|дит, |ходит, да|йут, жи|йут, йдут, |майут, пома|гайут, три|майут; зас'п'і|вайут, з|робит, по|можут, рос|кажут* та інші [АУМ ІІ: к. 242; Бевзенко 1980: 133–134; Гринчишин 1995: 222].

6. Збереження здеформованих форм минулого часу, що є залишком перфекта: *|мешкалам, при|йіхалисмо, хо|дилисмо, праць'у|валисмо* та ін. (поширені в південно-східній частині наріччя) [АУМ ІІ: к. 245; Жилко 1955: 115; Гринчишин 1995: 222].

Зафіксовано такі риси, властиві галицько-буковинській групі говорів:

1. Закінчення **-е** в іменниках с.р. ІІ відміни м'якої групи в Н.в. одн.: *на|с'ін'е, |начин'е^{и}, ка|м'ін'е^{и}, ш|мат'е^{и}, |з'іл'е^{и}* тощо [АУМ ІІ: к. 94; Бевзенко 1980: 98; Жилко 1955: 113; Гринчишин 1995: 220].

2. Збереження давньої форми двоїни в іменниках І відміни ж.р. та в іменниках ІІ відміни с.р., напр.: *дв'і ру|ц'і, дв'і се^{и}ст|р'і, дв'і но|з'і, дв'і в'ід|р'і* [АУМ ІІ: к. 257, 258; Гринчишин 1995: 221].

3. Уживання інфінітивного суфікса *-чи*, зрідка *-шчи*: *пе^{и}|чи, с'і|чи, ст|ричи, помо|шчи* тощо (поширене також у карпатських говірках) [Бевзенко 1980: 127; Жилко 1955: 114–115; Гринчишин 1995: 222].

Для наддністрянських говірок характерні такі (відзначені в мовленні інформаторів) риси:

1. Збереження давнього закінчення **-и** (< **і**) у Д.в. і М.в. одн. іменників І відміни м'якої і мішаної груп: *зе^{и}м|ли* і *на зе^{и}м|ли, до|лони і на до|лони, на ду|ши, на |вулици* тощо [АУМ ІІ: к. 172; Бевзенко 1980: 94; Гринчишин 1995: 221].

2. Закінчення **-ий** (**-иї**) у Р.в. мн. іменників І, ІІ і ІІІ відмін та pl. t.: *|гостий, сви|ний, |коний, гро|ший, л'у|дий, д'і|тий, но|чиї* та інші [Бевзенко 1980: 104; Гринчишин 1995: 221].

3. Вирівнювання закінчень прикметників і порядкових числівників м'якої групи до закінчень твердої групи: *|синий, |сина, |сине; |житний; т|ретий, т|рета, т|рете*; пор.: у південно-західних діалектів, зокрема в наддністрянських [Гринчишин 1995: 221].

4. Уживання числівників *один, чотири* у формі *йе|ден, ш|тири*; пор.: у наддністрянських і деяких подільських говірках [Бевзенко 1980: 116; Гринчишин 1995: 222].

5. Уживання означального займенника с.р. *все* у формі *всьо*: *не з|може^{и}м то ўс'о |дати ў ла|д'і, ўс'о ро|биў, ўс'о по|мила* та ін.; пор.: у наддністрянських говірках [Гринчишин 1995: 222].

6. Наявність закінчення **-ут** замість **-ат** у дієсловах II дієвідміни з основою на шиплячий чи приголосний **р**, **л** у 3-ій ос. мн.: *ва|рут, сп'і|шут, ўчут, кри|чут, го|ворут, |мол'утс'а* та ін.: пор.: у наддністрянських говірках [там само].

7. Складена форма майбутнього часу — допоміжне дієслово **бути** і форма дієслова минулого часу (колишня форма активного дієприкметника минулого часу на *-лъ, -ла, -ло*): *бу|ду ро|биў, бу|ду пома|гаºў, бу|ду ва|рила, бу|дем |с"ійали, бу|дете ко|сили* та ін.; пор.: у наддністрянських говірках [АУМ II: к. 244; Жилко 1955: 115; Гринчишин 1995: 222].

Синтаксичні особливості

1. Препозитивне і постпозитивне вживання афікса ***с'і*** (***с'а***): *не хт'іў с'і ў|чити / в'ін с'і ўбраºў кра|ватку, с'а зби|райут / зби|райутс'а, ўжеи|ниўс'і / к'і|лок с'і неи схи|лиў* та ін.; пор.: у південно-східній частині південно-західного наріччя [АУМ II: к. 248; Жилко 1955: 116; Гринчишин 1995: 222–223].

2. Конструкція із прийменником *по* з часовим значенням замість конструкції із прийменником *після*: *по жни|вах, по вій'н'і, по р'із|д|в'і*; пор.: у наддністрянських говірках [Жилко 1955: 116; Гринчишин 1995: 223].

3. Конструкція на зразок *|майе си|н'іў ба|гато; ше |майемо т|роха ста|рого* замість *у нього багато синів; ще в нас є трохи старого* та ін.; пор.: у наддністрянських говірках [Гринчишин 1995: 222].

Акцентуаційні особливості

1. Наголошування в безсуфіксних іменниках ч.р. в Н.в. одн. і мн. останнього або передостаннього складу: *пра|пор, ки|лим, трак|тори* тощо.

2. Наголошування в запозичених словах на передостанньому складі, зокрема *ад|вокат, |гектар, |портреи|т, с|туде|нт, |театр*.

3. Наголошування у складних числівниках типу *пйат|сот, с'ім|сот* першої частини: *п|йат'сот, |с'імсот, |в'іс'імсот, |девйат'сот*.

4. Наголошування у формах дробових числівників *півторá, півторú* афіксоїда *пів*: *|п'іўтора, |п'іўтори*.

5. Вирівнювання наголосу в 1-й особі одн. дієслів теперішнього і майбутнього часу доконаного виду I і II дієвідмін до наголосу 2-ї і 3-ї ос. одн.: *|вожу, |кажу, |ношу, п|рошу, л'убйу, с|кажу, з|ловйу* та ін.

6. Наголошування голосних у корені слів замість літературного наголошування на закінченні: *|була, |було, |були; |везла, |везли; |несла, |несли; |пила, |пили; п|лела, п|лели; |мого, т|вого, |зерно* та ін.

7. Наголошування голосних на закінченні, а не на корені, як у літературній мові: *бу|де, бу|дут, деи|реи|ва, талан|ти, вули|к'іў, Тара|са* та ін.

Ці особливості наголошування слів повністю збігаються з правилами наголошення слів у наддністрянських говірках [АУМ II: к. 132, 134; Гумецька, Керницький 1954: 10–12].

Лексичні особливості

У мовленні бразилійських українців зафіксовано чимало діалектизмів південно-західних говорів, а саме:

аўстр’і|йак ‘австрієць’
бара|бол’а ‘картопля’
|барда ‘сокира, тесак’
ўзи|м’і ‘узимку’
ў|л’іт’і ‘улітку’
вок|ромше ‘окремо’
|вуле"ї ‘вулик’
га|лунка ‘крашанка’
ґ|рафка ‘пляшка, графин’
да|рун ‘подарунок’
да|х’іўка ‘черепиця’
до|нин’ки ‘донині, дотепер’
|дохтор ‘лікар’
|дохторка ‘лікарка’
|дз’ура ‘діра’
|заўс’іди ‘завжди’
|заким ‘поки’
за|ме"чн’ішиї ‘заможніший’
за|р’ібок ‘заробіток’
за|р’із’ ‘заріз, забій’
захору|вати ‘захворіти’
зачи|нати ‘починати’
заштрик ‘укол’
з|битк’и ‘шкода’
з|дибати ‘зустріти’
|йапко ‘яблуко’
ка|валок ‘кусок’
кл’оц ‘колода’
|к’іл’ко ‘кілька’
мар|шина ‘машина’
|м’ітка ‘міток’
|нецки ‘ночви’
па|тик ‘палиця’
пи|роги ‘вареники’
пйец ‘піч’
п|лод’аз’ ‘розплід’
пома|ранча ‘апельсин’
по|мога / спо|мога ‘допомога’
п|риг’іркиї ‘гіркуватий’
при|х’ід" ‘прибуток’
прома|нити ‘змарнувати’
риж ‘рис’
с|подн’і ‘штани’
ста|нова ‘ухвала’
тамту|ди ‘ось туди’
|таниї ‘дешевий’
|тифус ‘тиф’
то|ди ‘тоді’
т|роха ‘трохи’
т|румна ‘труна, домовина’
ту ‘тут’
|тутва ‘ось тут’
|тутка ‘тут’
|фаїниї ‘гарний’
фаї|н’ішиї ‘гарніший’
|фаїно ‘гарно’
фасо|л’енка ‘квасолиння’
хлоп ‘мужчина’
|ц′іхо ‘тихо’
|ц′отка ‘тітка’
шпи|тал’ ‘лікарня’

Аналіз матеріалу дає підставу зробити такі висновки:

1. У мовленні представників бразилійських українців — Йосипа Била і Петра Завадського — збережено риси південно-західного наріччя, зокрема наддністрянських говірок.

2. Йосип Било, очевидно, виходець із Тернопільщини, що підтверджують основні риси його мовлення, яке характерне для носіїв наддністрянських говірок на території Тернопільської обл., як-от: а) закінчення -ом в О.в. одн. іменників І відміни (*не*ᵘ*в'істком, Ни*ˡ*колом, зе*ᵘ*м*ˡ*л'ом*); б) паралельне вживання голосних [а] та [е] або [і] на місці давнього [-] (*зв*ˡ*йазували* і *зв*ˡ*йезували, гор*ˡ*йачка, д*ˡ*вайц'ім, ў*ˡ*з'али і ў*ˡ*з'еў*); в) уживання діалектизмів із цієї території (*бара*ˡ*бол'а, з*ˡ*битки, вок*ˡ*ромше* тощо).

3. У мовленні Петра Завадського відзначено риси наддністрянських говірок, поширених на території Львівської і Тернопільської обл., а саме: а) вимова наголошеного [а] як [о] або [аᵒ] (*ка*ˡ*заᵒў, запи*ˡ*саᵒў, прид*ˡ*баᵒў, даᵒў, працʼу*ˡ*ваᵒў*); б) наявність складених числівників у формі *т*ˡ*ристо, ш*ˡ*тириста*; в) уживання частки *ся* у формі *с'і* (*пом'і*ˡ*шалис'і, оже*ᵘ*ниўс'і*). Ці риси вказують, що батьки Петра Завадського, імовірно, були вихідцями із Львівщини.

Тексти[1]

Коли поставили першу церкву?

ˡЦерквиц'у маˡлу деᵘреᵘвˡйану то ўже даўˡно/ дес' оᵘто дес' ˡтому зо в'іс'імдеᵘˡс'ат ˡрок'іў/ або ˡб'іл'шеᵘ йак ту церкˡвиц'у посˡтавили// поˡтому поноˡвили йіˡйі//

Звідки приїхав отець ?

З ˡСанта-Катаˡрини/ аˡле воˡни діᵘсˡтали наˡуку ту ў Продунˡтополи// миˡн'і пов'ˡдали/ шчо / йа тˡроха збиˡтошниї буў і ˡчасом йак ўт'ік до ˡродич'іў доˡдому/ неᵘ хтіў с'і ўˡчити/ а воˡни тоˡди поˡдумали/ ˡчикаї/ ми тоᵘˡб'і зˡбитк'и зˡробимо// неᵘ ˡбудиш т'ˡіˡкаᵒў// тоᵘˡд'і пеᵘреᵘˡвезли з ˡСанта-Катаˡрини с'уˡди до монастиˡрйа / до Продунˡтопол'а// і тут же воˡни неᵘ могˡли ўт'ˡіˡкати// аˡле йа тоˡдиˡ ˡмус'іў си наўˡчити//

А ту нову церкву коли побудували? Чи на тому самому місці?

Н'е/ ў дˡруг'ім ˡм'ісци/ на ˡсв'іж'ім пл'аˡцу/ на дˡруг'ім горˡбочку/ де зеᵘмˡл'а/ шо ўтˡримайет'с'а гарт/ і гусˡта зеᵘмˡл'а/ тве ᵘрˡда// ну ўже дес' ˡпеўно зо ˡсорок ˡрок'іў/ ˡб'іл'ше// [...] коˡли д'іˡстали поˡмогу від ˡн'імц'іў/ в'ід деᵘрˡжави ˡн'імц'іў// і воˡни ˡдали неᵘ зˡнайу ˡк'іл'ко доˡл'ариў с'уˡда на споˡмогу ˡтойі цˡеркви// поˡтому каˡзали шчо/ диˡвис / ўс'і ґоспоˡдар'і /

[1] Тексти записала Ярослава Закревська в серпні 1998 року від Йосипа Била 1934 р.н. .

нас не^{и} |були |багато/ дес |пеўно ну три|сто ґоспо|дар’іў/ шо прина|лежн’і |були/ то|д’і во|ни ка|зали/ йак|би з|в’іт:и спо|моги не^{и} |було/ з Ні|меччини/ ви |буле би шче буду|вали/ буду|вали// [...] гро|мада прац’у|вала ру|ками/ г|р’ішми/ спо|могом/ йа|кимис’ |фи^{е}стами/ ўс’і|л’аким |чином то-то к|ликали тої |нар’ід шо|би |корист’ |була/ шо|би не^{и} ўт|ратити і не^{и} с|тала бу|дова// шо|би во|на |заўс’іди їшла ў рух// і тод’і во|ни ше |решта ме^{и}те^{и}р|йалу/ шо т|реба |було/ т’і ма|л’унки/ вобра|зи/ ше |дейак’і |р’ічи// то|ди |каже йа за т’і г|роши т|роха ўже вам бу|ду пома|га^{о}ў//

Скільки родин тепер у Вас на кольонії?

Та йа з|найу |к’іл’ко/ дес’ |пеўно до три|сто// і |б’іл’ше те^{и}|пер/ до|ходи^{е} до штири|сто |родин//

А крім українців хто тут ще на кольонії мешкає?

Йе ба|гато ла|тинц’іў з^{с} |Пол’шч’і// а|ле йе |б’іл’ше укра|йінц’’іў/ то|му во|ни прис|тали до |нашойі |церкви// го|ворут по-укра|йінски/ го|ворут |тайак ми// |мол’утс’а по-укра|йінски// с’’|в’ата с’’в’ет|куйут по-укра|йінски// во|ни не^{и} ви|д’іл’уйутс’а//

Чи тримають люди коней і корів?

Три|майут// та|ке замеч|н’іше то |майе і по д|вайц’’ет’ і по пйади|с’ат/ і |менше// то ўже їде до гос|подара// тої замеч|н’ішиї/ |майе си|н’іў ба|гато/ пома|гайут/ ў |купц’і |робл’ет/ |разом/ йед|н’і д|ругим пома|гайут/ то во|ни |майут |б’іл’шу |гостку то|вару/ ми |каже^{и}м ко|ров’іў/ |кониї//

А товар кажуть на що?

Ко|рови — то вжи|вайут моло|ко і на п|лод’аз’// п|лод’ат |бички/ то |бички їдут на за|р’із’/ а те^{и}|пер-во заїш|ла та|ка ста|нова/ шо су|с’іда за|р’іже бич|ка/ д|ругиї су|с’іда воз’|ме ка|валок/ т|ретиї// так йед|н’і д|ругим да|руни смо да|йут// м|йасо йе до|вол’і// |б’іл’ше м|йасо нага|магайем/ йак фа|сол’у/ йак хл’іб^{п}//

Хліб самі печуть чи купують?

Пе^{и}|чут/ так//

Чи сіють жито, пшеницю?

|С’ійут// пше^{и}|ниц’і |того |року не^{и} |с’ійали/ бо ше |майемо т|роха ста|рого// нас |мало йе ў |хат’і до ро|боти// не^{и} з|можем то вс’о |дати ў ла|д’і/ то ўже корис|тайе^{и}м то/ шо |майе^{и}м//

Чи тримають бджіл?

На почат|ках |було |дуже^{и} ба|гато пчо|ли/ м’іў |бат’ко то заї|маўс’е/ і да|ва^{о}ў |корист’// а то|д’і т’і п|чоли/ шо |були/ старо|даўн’і/ та|к’і чор|нен’к’і/ во|ни не^{и} |були про|тиўн’і/ во|ни не^{и} ку|сали// по|тому заїш|ли т’і аме^{и}ри |канск’і п|чоли/ т’і поло|вину |жоўт’і/ поло|вину та|к’і т|роха те^{и}м|н’іш’і// [...] б|лис’ко па|йа дес’ ў |росах/ то йіх не^{и}мож|ливо три|мати// шо|би не^{и}

|було дес’ |гуку/ |руху/ бо во|но та|ке сотво|р’ін’е[и]/ шо |дуже не[и]пеўне// на|дал’і |мало йе п|риходу/ бо не|ма ро|йіў// нас|тавили тих мо|дерних пач|к’іў/ з |рамц’ами/ і не[и]ма п|лоду//

Раніше які вулики були? Самі робили, чи ні?

Вуле[и]йі? Та то |були та|к’і пач|ки// ви|сок’і/ по|доўгаст’і// то|ди с|тавили на к’іл|ки// то сто|йало і пйет’ і |дес’іт’ |рок’іў/ аж[ш] |поки к’і|лок с’і не[и] схи|лиў/ а йак схи|лиў си/ то |мус’іў зм’і|н’ати д|ругий//

Із чого бджоли найліпше брали мед?

Наї|л’іпший мед/ наїсоло|д’іший/ та|кий-во |чистий/ шо |майе йе|ден смак/ то йе з ба|сори/ |тойі та|койі-во б’і|лен’койі/ шо на |добрій зем|ли во|на рос|те// йе ше кол’а|ровий/ ро|жовий і че[и]рво|н’астий/ а з ба|сори/ то та|кий жоў|тен’кий-жоў|тен’кий / йак |масло/ та|кий |дуже ве[и]селий/ тої м’ід// а ўже тої д|ругий/ то та|кий п|риг’іркий//

Чи Ви влітку корови виганяєте пасти?

То є за|пори/ то ми пе[и]ре[и]га|н’айемо на д|руг’і за|пори/ де пасо|виско йе/ де па|сут// і ў |л’іт’і |паша с|коро рос|те/ і накри|вайе |земл’у/ то-с’і тим жи|ве//

А Чим ви годуєте худобу взимку?

Ўзи|м’і фасо|л’анку// мо|лотим фа|сол’у// |кози/ |в’іўц’і/ то|вар і |кон’і/ то ви[з]бируйут до шма|точка//

Скільки Вам років?

Ми|нуло ўже |ш’іс[з]де[и]с’ат і |в’іс’ім/ |ш’іс[з]де[и]с’ат де[и]ўйатий р’ік//

Якою мовою розмовляють у вас на колонії?

По-укра|йінски// чи до су|с’іди/ чи де на роздо|рож:’і с’і з|дибит/ чи ў п|рац’і// ўс’о по-укра|йінски// і |д’іти так при|викли з |родичами/ з бат’|ками// і с’п’і|вайут/ аж[ш] с’і зап|лакуйут: ой че[и]р|воний бура|чок/ зе[и] |ленайа |гичка/ ў|чора |була д’іўчи|нон’ка/ |нин’ка моло|дичка//

Список скорочень

ж.р. — жіночий рід
ч.р. — чоловічий рід
с.р. — середній рід
одн. — однина
мн. — множина
pl.t. — Pluralia tantum
Н.в. — називний відмінок
Р.в. — родовий відмінок
Д.в. — давальний відмінок
О.в. — орудний відмінок
М.в. — місцевий відмінок

Література

АУМ — Атлас української мови: У 3-х т. – Київ, 1984–2002.
Бевзенко 1980 — Бевзенко С.П. Українська діалектологія. – Київ, 1980.
Гринчишин 1995 — Гринчишин Д.Г. Мовні особливості говірок Рогатинщини // Рогатинська земля: історія та сучасність: Матеріали першої наукової конференції. Рогатин, 24–25 березня 1995 р. – Львів-Рогатин, 1995. – С. 219–224.
Гумецька, Керницький 1954 — Гумецька Л.Л., Керницький І.М. Наголос у сучасній українській літературній мові і боротьба з відхиленням від норми // Українська мова в школі. – 1954. – № 3. – С. 3–13.
Жилко 1955 — Жилко Ф.Т. Нарис з діалектології української мови. – Київ, 1955.
Закревська 1993 — Закревська Я. Бразилійська Україна зблизька // Дзвін. – 1993. – № 2–3.
Заставний 1991 — Заставний Ф.Д. Українська діаспора. – Львів, 1991.
Заставний 1992 — Заставний Ф.Д. Східна українська діаспора. – Львів, 1992.
УМ — Українська мова: Енциклопедія. – Київ, 2000.

Summary

In a base of the tape recording the author reveals phonetic, lexical, morphologic, syntax, and accent features of the Ukrainian speech in Brazil. The speech peculiarities confirm that the informants came from the West Ukraine.

Збірник пам'яті Ярослави Закревської

Діалектологічні студії. 3 *Львів, 2003*

УДК 811.161.2"15/16"

Дмитро Гринчишин
Львів

Пам'ятки української мови XVI – першої половини XVII століть, писані поза межами України

Ukrainian Language Monuments of the XVI – the First Half of the XVII Centuries Beyond Ukraine

Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. [СлУМ] є хронологічним продовженням двотомного "Словника староукраїнської мови XIV–XV ст." [ССУМ]. На відміну від попереднього новий словник має багату джерельну базу. До його канону залучено понад 3500 різних за стилями і жанром пам'яток. Тут представлено пам'ятки офіційно-ділової та публіцистично-ділової мови, полемічної, художньої, конфесійної, наукової, літописної літератури [див.: Джерела].

Надзвичайно велике багатство писемних пам'яток української мови XVI – першої половини XVII ст. вимагало наукового відбору їх для Словника; формуючи джерельну базу, укладачі залучали: 1) пам'ятки з різних територій України, а також україномовні пам'ятки з-поза її меж; 2) різні за стилями і жанрами пам'ятки; 3) рукописні пам'ятки, стародруки, а також пам'ятки, які опублікували фахівці у філологічних виданнях.

Як було зазначено вище, до канону джерел Словника української мови XVI – першої половини XVII ст. увійшло понад три з половиною тисячі одиниць. Серед цих пам'яток переважають ті, що написані на

території України — із Волині, Галичини, Наддніпрянщини, Поділля, Полісся, Закарпаття. Вони становлять більше ніж 80% (понад 2700 одиниць) від загальної кількості всіх залучених до Словника пам’яток. Менше ніж 20% (приблизно 800 одиниць) складають пам’ятки, написані староукраїнською мовою поза межами України — у Польщі, Литві, Молдові, Румунії, Білорусі, Греції, Франції, Італії, Єгипті.

Найчисленнішими є пам’ятки, що вийшли з канцелярій Польщі — понад 400. Найбільше таких документів написано у Кракові (154), Одрехові (118), Варшаві (76), Любліні (24), Петркові (18), Володаві (6), Перемишлі (6). Значно рідше писали українські документи в інших містах Польщі (Торунь, Томашів, Медика, Віслиця, Ґданськ, Устрики, Замосць).

Як відомо, із 1387 року Галичина опинилася під владою Польщі. На початку польський уряд прихильно поставився до руської мови. Про це, як указував І. Огієнко, можуть свідчити: 1) український переклад у XV ст. “Віслицького статуту”, за яким мали судити краківські судді; 2) наявність у королівській бібліотеці 33-х руських книг і тільки однієї польської; 3) уживання в офіційному титулі польських королів словосполучення *великий князь руський*; 4) усі Ягелончики (до Сигізмунда Августа) у Литві писали по-руськи, навіть часом не вміли по-польськи; Казимир Ягайлович IV краще володів руською, ніж польською; 5) публікація руською мовою “Судебника великого князя Казимира IV” 1468 року, за яким судили скрізь, навіть у Кракові [Огієнко 1995: 95].

Отже, до того часу як польська мова стала офіційною мовою урядових установ і мовою літератури (із другої половини XVII ст.), “руську” мову широко використовували в польських канцеляріях. Литовський статут польською мовою було видано в Польщі 1614 року [Огієнко 1995: 102], однак у канцеляріях Польщі користувалися “руською” мовою ще до половини XVII ст., про що свідчать документи, написані у Варшаві, Любліні в 1641–1647 рр. [Джерела: 269, 271, 274, 276, 279].

Довге перебування українського народу у складі Речі Посполитої не могло не позначитися на його мові. Вплив польської мови на українську відбився насамперед на лексиці, хоча спостерігаємо його й у фонетиці та морфології (пор.: *круль, влость, дозорца, ґродъ, б\глость* ‘досвідченість’, ‘вправність’, *ванголь* ‘вугілля’, *весполокъ, весполъ, подлугъ барз\й, венцей, ґдыжъ, нашєго, єго* та ін.). Разом із цим під впливом живої народної мови в “руській” мові збільшується кількість українізмів на всіх рівнях: напр., *гапликъ, годинка, годинникъ, годно, годовати, гоже, гожий, головный, дирка, д\рочка, диравити, дитки, д\тоньки, д\точки, д\дусь, жовтый, жабинець, в жартъ обернути, завжды, заразъ* та ін.

У XVI і на початку XVII ст. польський уряд досить коректно ставився до "руської" мови. Цією мовою писали численні пам'ятки ділового стилю (підтвердні, дарчі, жалувані грамоти польських королів Олександра, Сигізмунда I і Сигізмунда III монастирям, конкретним особам на володіння селами, маєтками, земельними угіддями, на купівлю маєтків, сіл, замків, на сплату податків, данин, дозволи на будівництво замків та утримання корчем, привілеї деяким містам, надання їм маґдебурзького права, заповіти, опис Остерського замку та ін.).

Мова цих пам'яток нічим за своєю суттю не відрізняється від мови галицько-волинських пам'яток. Тут відбиті фонетичні, морфологічні і лексичні особливості староукраїнської мови. Зокрема такі, як наявність повноголосся, уживання на місці \ голосних [**е**] або [**и**], лабіалізація [**е**] в [**о**] після шиплячих, сплутування [**ы**] з [**и**], відпадіння початкового [**и**], поява у словах іншомовного походження нового звука [**ґ**], який передавали через дограф **кг** або літери **ґ**, **g** та ін.; уживання закінчень ***-ею*** в ор. відм. одн. іменників давніх основ на **-jā**, ***-ови/еви*** у дав. відм. одн. іменників давніх основ на **-o**, **-jo**, ***-ове/еве*** у наз. відм. мн. іменників давніх основ на **-o**, **-jo**, ***-ого*** у род. відм. одн. прикметників, прикметникових займенників та порядкових числівників, наявність інфінітивного суфікса ***-чи*** та ін.

Серед пам'яток із території Польщі — пам'ятки конфесійного стилю (учительне євангеліє з Устрик, Тростянецьке учительне євангеліє), художньої літератури ("Трагедія руська" з Ракова поч. XVII ст.; пам'ятка транскрибована латинкою, але містить народнорозмовну лексику і фразеологію, напр.: *дати дубових пирогов, дати пирогов березових*).

Заслуговує на увагу "Пісня про Козака й Кулину", яку надруковано в польській брошурі Івана Дзвоновського 1625 року. Текст також транскрибовано латинкою, однак із мовного погляду він цікавий тим, що тут відбито західноукраїнські діалектизми (*козачейку, чогом ся дочекала*), пестливі форми (*домек*), постійні епітети (*зелений ліс, густий лист*) тощо.

Значну частину джерел "Словника української мови XVI – першої половини XVII ст." становлять грамоти, написані в канцеляріях Молдавського князівства, де "руську" мову — офіційну — широко вживали в юриспруденції як єдину ще в XVI ст. За писарів у цих канцеляріях були буковинські українці, адже Буковина деякий час належала Молдавському князівству. Однак Молдова і Румунія свого часу перебували під владою галицьких князів, аж поки польський король Казимир не забрав їх разом

із Галичиною під свою владу. У грамотах із XVI ст. молдавські воєводи звертаються до польського короля Сигізмунда із проханням надати їм незалежність.

До канону джерел Словника залучено 109 пам’яток, із них 101 із вказівкою на місце написання і 8 — без місця написання. Найбільша кількість — це пам’ятки, написані в Сучаві (31), Яссах (31), Усті (11), Хушах (9), Васлуї (8), Гирлові (7), Бадевцях (2), Сучавиці (1), Бирладі (1). Зміст цих пам’яток різноманітний: підтвердні, дарчі грамоти молдавських воєвод Стефана, Богдана, Петра, Ієремії Могили, Костянтина Нямецькому, Путненському, Хоморському монастирям, єпископії, конкретним особам на села, маєток, на право власності, обміну селами, на стягання штрафів, про виділення коштів на будівництво Львівської Успенської церкви та докір про зволікання цього будівництва та ін.

Мовні особливості документів, незважаючи на відсоток у них молдаванізмів (напр.: *вистиарникъ* ‘скарбник’, *комысъ* ‘конюший’, *портарь* ‘високий чиновник при господарі (воєводі)’, ‘відповідальний за охорону кріпосних воріт у Молдавському князівстві’, *кумнатъ* ‘шурин’, ‘зять’, *хотарь* ‘межа’, ‘границя’, *бранище* ‘лісові угіддя’ та ін.), болгарських синтаксичних конструкції (*ис дочка* замість *ис дочкою*, *отъ дочка* замість *отъ дочки*, *до Н\говъ р-д* замість *до Н\гова р-да* та ін.), а також полонізмів (*малженство, радца, валка, моц, кроль, панъ, панство* та ін.), виявляють повний збіг із рисами староукраїнської мови, зокрема з особливостями галицьких грамот. У цих грамотах відбито такі фонетичні риси, як: а) зміна \ в [**и**(**і**)]: *вира, вичніи, велили, соби, воєводи, сестри*; б) сплутування етимологічного [**ы**] з [**і**(**и**)]: *мито, митником, тыми рази, присилал*; в) зміна ненаголошеного [**е**] в [**и**]: *Ниссторь, справидливост*; г) уживання [**е**] замість [**а**] після м’яких приголосних: *зеть, узети*; ґ) наявність **ю** на місці етимологічного [**е**]: *своюй*; д) уживання [**у**] на місці етимологічного [**о**]: *товаришум*; е) наявність протетичного [**в**]: *ватаманъ*.

Молдавські грамоти фіксують і ряд морфологічних рис, спільних із рисами галицьких грамот; напр.: 1) уживання закінчення ***-ови/-еви*** у дав. відм. одн. іменників давніх основ чол. роду на **-ŏ**, **-jŏ** (*Иванови, игуменови, дидичєви, кролєви, гостєви, писарєви, господарєви* та ін.); 2) наявність закінчення ***-ове*** у наз. відм. мн. іменників чол. роду (*пановє, пословє, плємєнниковє*); 3) уживання інфінітива зі суфіксом ***-чи*** (*мочи*).

Привертають увагу й народнорозмовні слова, напр: *дочка, буковина, пасика, Иванко, Кость, мито, букъ, вернутися, добувати, коли, що* та ін.

Досить велику кількість пам'яток, залучених до канону джерел "Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.", становлять пам'ятки з території Литви. Це закономірно, адже "руська" мова була офіційною мовою Литовсько-Руської держави, про що свідчить запис у Литовському статуті 1529 року: "А писар земский маєть поруску литерами и словы рускими вси листы, выписы и позвы писати, а не иншим єзыком и словы". "Руською" писали в канцеляріях урядові документи, судили в судах, нею написано т.зв. Литовський статут 1529 року, а також пізніші його видання 1566 і 1588 років. Як зазначав І. Огієнко, ця мова була навіть домашньою мовою деяких литовських князів [Огієнко 1995: 95]. У каноні джерел Словника понад 160 пам'яток із цієї території, найбільше з Вільна (151), Єв'є (7), Супральського монастиря (3), Заблудова (1), Троків (1). За стилями і жанрами тут можна виділити: 1) пам'ятки ділового стилю — різні за змістом грамоти (дарчі, розсудні, підтвердні на купівлю сіл, на володіння маєтками, землями, надання маґдебурзького права та ін.); 2) пам'ятки конфесійної літератури — учительні та інші євангелія, проповіді, повчання, передмови до церковних книг, зокрема "Казаньє ст.го Кирила Патрїаръхи ієр(.с)лимъского / антіхрист\ и знак/(х) єго Стефана Зизанія" (Вільна, 1596); "Катехізис або визнання віри соборної апостольської східної церкви" (Вільна, 1600); "Казанъє на чєстный Погрєбъ Лєонтї- Карповича прєзъ Мєлєті- Смотрискаго /(т)правованоє" (Вільна, 1620); "Д.ховныи Бєс\ды ст.го /(т)ца нашєго Макарія п;стєлника єгипє(т)ского…" (Вільна, 1627); "Ді/птра альбо зєрцало, и Выражє(н)є живота людского на томъ св\тє" (Єв'є, 1612); "євангеліє ;чителноє албо Казан- на кожд;ю нє(д)лю…" (передмова) (Єв'є, 1616); "Марка Антоні- архієпископа Спал-тинского, Причины /тєхань- єго зє Вл/хъ" (Єв'є або Вільна, п. 1616); 3) пам'ятки полемічної літератури: "Антиризис або апологія проти Христофора Філалета" (Вільна, 1599); "Гармонія східної церкви з костьолом римським" (Вільна, 1608); "Писання проти лютеран" (Супрасльський монастир, 1580); "Питання і відповіді православного папістові" (1603) та ін.; 4) пам'ятки наукової літератури — словники, граматики: "Лексисъ Лаврентія Зизанія" (Вільна, 1596); "Грамматіка словєнска Лаврентія Зизанія" (Вільна, 1596); "Грамматіки славєнски- правилноє синтаґма… Мєлєтї- Смотрискоґ/" (Єв'є, 1619); 5) пам'ятки художньої літератури – епіграми: "Єпикграмма на гєрбъ Окгинскихъ" (Єв'є, 1611); "На гербъ Огинских" (Єв'є, 1612); "На старожитныи клєйноты их Милостєй княжат ?кгинских и ихъ Милостєй Пан/въ Воловичов" (Єв'є, 1616) та ін.

Залучаючи до канону джерел Словника пам’ятки, написані на території Литви, редактори брали до уваги кілька критеріїв: мову та зміст пам’яток, національність авторів. Як відомо, авторами багатьох пам’яток були українці, вихідці з Галичини і Поділля — Лаврентій і Стефан Зизанії, Мелетій Смотрицький та ін. На підставі аналізу мовних особливостей пам’яток, до канону джерел внесено, напр., “Духовныи бес\ды”, “Ді/птра…”, “Антиризис”, “Писання проти лютеран” та ін., у яких засвідчено ряд фонетичних, морфологічних та лексичних рис староукраїнської мови: наявність [**и**(**і**)] на місці \: *вси, всими, дирахъ, у церкви*; [**и**] на місці ненаголошеного [**е**]: *чирствыи*; часте вживання голосного \: *т\ло, л\съ, \сти, соб*; закінчення ***-ови*** у дав. відм. одн. іменників чол. роду давніх основ на **-ŏ**: *законови, гр\хови, митрополитови*; уживання інфінітива із суфіксом ***-чи***: *стєрєчи*; широку фіксацію українських слів: *кв\тень, орачъ, запахъ, псы, очи, л-катис-, збирати, збиратися, згинути, лукаво, хиба, завжди, знову, аж* та ін.

За відсутності виразних українських та білоруських рис до уваги брали зміст пам’ятки. До канону джерел Словника потрапили пам’ятки — їх більше ніж 100, — у яких ішлося про економічне чи духовне життя українського народу, про надання або підтвердження привілеїв князям, землевласникам, купцям, про сплату податків, поділ маєтків і т.ін. Залучено також пам’ятки, написані на території Білорусі. Їх нараховуємо 70, найбільше з Берестя (40), Городка (9), Новогородка (16), Слуцька (2), Пінська (1), Молодечна (1) і Мстиславля (1). Спільне перебування значної частини українських земель разом із білоруськими в межах однієї держави, Великого князівства Литовського, спільна праця українців і білорусів у тих самих урядових канцеляріях, однакові західнослов’янські впливи та інше зумовили мовну близькість пам’яток української і білоруської писемності того часу. В основу розмежування українських та білоруських пам’яток покладено мовний принцип і лише в окремих випадках — територіальний. Останній застосовано у Словнику тоді, коли пам’ятки не виявляють ні специфічно українських, ні специфічно білоруських мовних рис. Отже, пам’ятки, написані на території України, уважають українськими, а пам’ятки, написані на території Білорусі, — білоруськими. Редактори Словника українськими вважали пам’ятки без яскраво виражених диференційних мовних рис, які написані на території Білорусі, але своїм змістом стосуються економічного, політичного життя українського народу, його побуту, тих чи інших українських міст (Києва, Луцька, Брацлава та ін.), діяльності українських князів, багатих землевласників та ін.

Якщо пам'ятка містить українські та білоруські мовні риси, то її потрібно залучати до канону джерел обох мов — української і білоруської; напр.: "Четья 1489 року", "Унія греків з костьолом римським", "Берестейський собор і його оборона", "Опис границь і шкод між Великим князівством Литовським і Коруною Польською", "Митна книга".

Основним принципом розмежування українських і білоруських пам'яток є фонетичний, що виявляється у сплутуванні етимологічних \ – **и**, **ы** – **и**, зміні [**о**], [**е**] в закритому складі, наявності [**у**] на місці [**о**], **ю** на місці [**е**], м'якого [**ц**], у переході [**л**] у [**в**], відпаданні початкового [**и**], наявності буквосполучень ***жч, дж, ждж, дз***, аканні (яканні), дзеканні, цеканні тощо.

Серед названих фонетичних рис спірними є тільки дві: 1) уживання **е** на місці ненаголошеного **я**; 2) наявність **е** на місці \. Білоруські дослідники, зокрема М. Карпинський, Ю. Карський, А. Журавський, уважають ці риси суто білоруськими. На думку українських дослідників — І. Огієнка, К. Симонової, Д. Гринчишина та ін., ці риси потрібно розглядати як спільні білорусько-українські. Свої твердження українські лінгвісти обґрунтовують: 1) широким уживанням [**е**] замість **я** в українських пам'ятках XIV–XVII ст.: *дворєнинъ, дєвєтсот, мовєчи, назарєнина, свєтому*; 2) наявністю [**е**] на місці **я** в північних та південно-західних говорах [див.: АУМ І: к. 48, 49, 53; ІІ: к. 45, 46], 3) фіксацією [**е**] на місці \ уже в пам'ятках Київської Русі, у багатьох пам'ятках XIV–XVIII ст. з різних територій — Волині, Галичини, Наддніпрянщини, Поділля, Молдови, Польщі та ін. (*видєли, в гробє, дорозє, в позвє, в лєсохъ, вєры, по датє, на службє* тощо).

Переважна більшість пам'яток, написаних на території Білорусі, — це пам'ятки офіційно-ділового стилю: різні за змістом грамоти (дарчі, підтвердні, купчі, заставні, розмежувальні), привілеї купцям, окремим містам та ін. До канону джерел Словника залучено деякі пам'ятки, що стосуються церковного життя, церковних соборів, ухвал з'їздів тощо.

До канону джерел увійшли також пам'ятки, написані на території Греції, конкретніше на Афоні, у Зографському монастирі. Це шість полемічних творів І. Вишенського: "Книжка Иоанна мниха Вишенского… в напоминание вс\х православныхъ христиан, братствам и вс\м благочестивым, в Малой России… жительствующим" (1588–1600); "Краткословны отв\т Феодула… против безбожнаго, лживаго… писания Петра Скарги о реченном ряде и едности костела божияго под едным пастирем…" (1600–1601); "Сие писание зовется зачапка мудраго латынника з глупым русином в диспутацию" (1608–1609); "Боголюбивому брату

ми яже о Христ\ отцу Иову, в скит\ в пустыни Марковой скитствующу, Іоанн грешный спасения алчет” (бл. 1610); “Христолюбивому братьству лвовскому и прочиим братиям… Иоанн русин, реченно Вышенский… от Христа спаса спасения алчет…” (бл. 1610); “Списание, зовется позорище мысленное, составленное от инока, в пещер\ гор\ с\дящего...” (1615–1616).

Хоча ці твори написані слов’яноруською мовою, у них широко відбита народнорозмовна мова на всіх рівнях — у фонетиці, морфології, лексиці. Це, зокрема, наявність повноголосних форм ***-оро-, -оло-, -ере-*** (*сором, волочил, черево*), зміна [**е**] в [**о**] після шиплячих (*чому, чотыри, ничого, нашого*), наявність [**й**] на місці **нь** як діалектна риса (*милейко*), уживання початкового ***ро-*** замість ***ра-*** (*розум, розум\ти*), утрата початкового [**и**] (*мает, маете*), наявність закінчення ***-ого*** в род. відм. одн. чол. і сер. роду прикметників, прикметникових займенників (*людського, святого, вашого*), уживання нового закінчення ***-ах*** замість ***-\хъ, -ихъ*** іменників давніх основ на ***ŏ, jŏ*** (*м\стах, селах, полях, кгрунтах*), широке вживання народнорозмовних лексем (*грошика, швец, кожемяка, згода, черевики, чоботи, очи, перепл\тати, кланятися, пытати, боронити, статися, здохнути, прил\пити, румян\ти, звыкнути, л\пше, скоро, зараз, тут, коли, нехай* тощо).

Три пам’ятки, залучені до списку джерел Словника, написано у Франції (зберігаються в Паризькій національній бібліотеці) — пам’ятка публіцистично-ділового стилю “Розмова” (кінець XVI ст.), “Граматика слов’янська” І. Ужевича у двох списках: Паризькому (1643 р.) і Арраському (1645 р.) — в останньому поміщено епіграму “На гєрбъ панов Брыгалл\ровъ”.

“Граматика слов’янська” цінна тим, що в ній відбито ряд діалектних особливостей південно-західного наріччя, як-от: 1) уживання [**е**] на місці давнього -: *глєжу* (38 зв.), *тысєчный* (85); 2) наявність твердого [**р**] у 1 ос. одн. теп. і майб. часу: *вар;, в\р;, звар;, пор;, бор;*, (47, 66 зв.); 3) наявність твердого [**ц**]: */тєцъ, вєнєцъ, к;пєцъ* (23, 81 зв.); 4) уживання приголосного [**х**] замість [**хв**]: *хоробы* (77); 5) фіксація ***ры*** замість ***ре***: *хрыбта* (59); 6) уживання здеформованих форм мин. часу, які є залишками перфекта: *писавъємъ* (44 зв.), *варилєсь, варилам, варилистє* (47 зв.–48); 7) наявність інфінітивного суфікса ***-чи***: *сєчи* (61), *стрычи / стрыгчи* (63 зв.); 8) уживання суфікса ***-иско***: *хлописко, кїиско, мєчиско, войско* (22 зв.).

У пам’ятці засвідчено й інші риси української мови, напр.: 1) заміна \ в [**и(і)**]: *гриховъ* (20), *винш;ю* (33), *по об\ди* (70); 2) перехід етимо-

логічного [**о**] в [**и(і)**]: *розки[ш]нє* (51 зв.); 3) лабіалізація [**е**] в [**о**] після шиплячих: *чотыри* (84), *шостый* (там само), 4) сплутування [**ы**] з [**и**]: *очи* (13 зв.) і *очы* (16 зв.) та ін.

Відзначмо, що у "Граматиці слов'янській" подано низку слів, яких зовсім не фіксують інші пам'ятки; напр.: *гал-, гойда, гойбрє, гоцъ, влошка, голуб\ти, дв;тисєчный, допивати, допадати, в\троногїй, в\яти* 'очищати зерно', *збаночокъ, здол*; та ін. [див.: Ужевич 1970: XXIV–XXV]**.**

Цінною, з мовного погляду, є також "Розмова". Вона містить цікавий матеріал, який дає змогу простежити процеси формування публіцистично-ділового стилю, визначити його зв'язок із лексичними і граматичними нормами літературної мови та з тогочасним живим розмовним мовленням. Досить багатим є лексичний склад пам'ятки з погляду стилістичної диференціації. (Детальний опис пам'ятки див.: Жовтобрюх 1979; Жовтобрюх 1980; Петегирич 1998).

До канону джерел залучено також пам'ятку (автор Яків Седовський) "Ана9има тнє тімнє кир Григорію Кірніцком;" (Венеція, 1641); її опублікував К. Студинський у ЗНТШ [Ана9има]. Пам'ятку написано слов'яноруською мовою, тут є елементи церковнослов'янської, польської та української мов — церковнослов'янізми: *мысль, в\жєствїє, Влаского, прєлєсть, єдиномоу,/(т)чизн\, прєжи, прєнасл\дованьє, владати, въ град\, ;мысл*; полонізми: *сл;шнє, прєто, зостати, жолн\рь, милє, чоудовнє, нєбєзпєчєнство, сумптъ, завшє, тєды, цнота, /раз, нєтєскливє, н\гдысь, осеап, sceptr, недза, цалый, слонцє*; українська лексика: *народъ, теж, в\ра, добра, старый, небо, убогий, аж до Римоу, самого, їнший, моучєникъ, готовый, св\тъ, дорога, церква, домъ, л\та, терп\ти, рука, /горноути, справа, обертати, коло, ярмо, цв\т, тернє, св\докъ, хл\бъ, м\сце, дожч, очи* та ін.

До списку джерел Словника внесено пам'ятку "Діалог альбо розмова", написану в Єгипті 1602 року. Пам'ятку опублікував І. Малишевський у збірнику "Александрийский патриарх Мелетій Пигас і его участие в делах русской церкви" [Діалог]. Як і попередня пам'ятка, вона містить елементи української, польської та церковнослов'янської мов. Українізмами слід уважати, напр.: *голова, голосъ, знищеня, книжка, мова, м\сто, потомокъ, початок, розумъ, садовничий, столиця; боячися, зм\нитися, казати, освитити, переименовати, перенести, пол\пшитися, розмовляти, товаришити, хотячи; инший, хто, що, якийсь; дви; заразъ, здавна, знову; або, нехай; аж* тощо. До полонізмів належать: *въспартє, довът\пъ, збавєнє, овоцъ, пецъ; повшехний; зезволяти, зычити, поткатися; барзо, завше, слушне, спадне; теды, южъ; ачъколвекъ, кгдыбы,*

жебы, или, зе та деякі ін. Із церковнослов’янізмів можна назвати: *благочестіє, мысль, преданіе, разумъ, умыслъ; благочестивый, блаженн\йший, великаго, котораго, единый, рекомо, еще* тощо.

Цікавою з мовного погляду є пам’ятка конфесійного стилю “Апокрифічне сказання про народження у 1634 році у Вавілоні антихриста” (Вавілон, бл. 1635–1636) [Апокриф.]. У ній переважають елементи української мови на всіх рівнях — фонетичному, морфологічному і лексичному: наявність [**и**] на місці [**о**], \ (*килка, поихати*), [**у**] на місці [**о**] (*нус*), зміна [**е**] в [**о**] після шиплячих (*чоло*), уживання [**е**] замість **я** (*паметати*), африкати **щ** замість [**сч**] (*щастя, нещастя*), оглушення дзвінких приголосних перед глухими (*пороспадатися*); наявність закінчень ***-ове*** в наз. відм. мн. (*послове*), ***-ого*** в род. відм. мн. прикметників чол. і сер. роду (*нового, старого*); уживання слів: *голосъ, дитя, дожчъ, каменя, манна, пов\тря, нещастя, щастя, затмитися, попхати, почати, розбитися, ся народити, зараз, знову, надвое, рано, розумно, коли, щобы, як* та ін.). Зрідка трапляються в пам’ятці полонізми: *спан\лый, вшисткий, барзо, веспул, теды, юж* — і церковнослов’янізми: *гласъ, нощь, благословенный, единъ*.

На підставі аналізу пам’яток з-поза меж України можна зробити висновки:

1. Залучені до канону джерел Словника української мови XVI – першої половини XVII ст. писемні пам’ятки досить численні, їх нараховуємо приблизно 400 одиниць, тобто майже 20 % від загальної кількості.

2. Найбільшу кількість пам’яток становлять ті, які написані на території Польщі (понад 400), Литви (понад 160), Молдови і Румунії (109), Білорусі (70). Малочисленними є пам’ятки із Греції (6), Франції (3), Італії (1), Єгипту (1).

3. За змістом залучені пам’ятки неоднакові. Найчисленніші — памятки офіційно-ділового стилю, менш численні — конфесійного стилю. Невелику кількість становлять пам’ятки полемічного та наукового стилів і лише одна — “Розмова” — представляє публіцистично-діловий стиль.

4. Залучені до канону джерел Словника пам’ятки з-поза меж України значно розширили його джерельну базу, збагатили реєстр новими словами, фразеологізмами (пор.: *голуб\ти, допивати, збаночокъ, здолу, дотрвати, дробнюсенечко, другийнадцать, заволочи, загнити, загн\ватис-, колотити водою, на войну ходити, вывести въ животъ, горло положити, на горло всказати, на горле карати* та ін.).

Джерела і література

Ана9има — Ана9има тнє тімнє кир Григорію Кірніцком; (Венеція, 1641) // Записки наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 1896. – Т. XII. – С. 19–22.

Апокриф. — Апокрифічне сказання про народження у 1634 р. у Вавілоні антихриста (Вавілон, бл. 1635–1636) // Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – Київ, 1883. – Ч. 1. – Т. VI. – С. 710–712.

Джерела — Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: Список використаних джерел / Уклад.: Д. Гринчишин, М. Чікало; Загальна ред. Д. Гринчишин. – Львів, 1994.

Діалог — Діалог альбо розмова // Малышевский И.И. Александрийский патриарх Мелетій Пигас и его участие в делах русской церкви. – Київ, 1878. – Т. II. – С. 49–83.

Жовтобрюх 1979 — Жовтобрюх М.А. Будова і лексична характеристика українського розмовника кінця XVI ст. // Питання східнослов'янської лексикографії XI–XVII ст. – Київ, 1979. – С. 50–58.

Жовтобрюх 1980 — Жовтобрюх М.А. Відмінкові форми в "Розмові" XVI ст. // Мовознавство, 1980. – № 5. – С. 32–43.

Огієнко 1995 — Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. – Київ, 1995.

Петегирич 1998 — Петегирич О.В. Графіко-фонетичні особливості українського розмовника кінця XVI ст. // Матеріали Міжнародної славістичної конференції пам'яті проф. К. Трофимовича. – Львів, 1998. – Т. I. – С. 76–79.

СлУМ — Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / Відп. ред. Д. Гринчишин – Львів, 1994–2002. – Вип. 1–9.

ССУМ — Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. – Київ, 1977–1978. – Ч. 1–2.

Ужевич — Ужевич І. Граматика слов'янська. – Київ, 1970.

Summary

Author gives the detailed information about the monuments of Ukrainian language which became a base of the Dictionary of Ukrainian Language of the XV- the first half of the XVII centuries. The analysis of Ukrainian monuments from Poland, Lithuania, Moldavia, Romania, Byelorussia, and even Greece, France, Italy, Egypt has been made with the detailed localization, language and style peculiarities.

Збірник пам'яті Ярослави Закревської

Діалектологічні студії. 3 *Львів, 2003*

УДК 811.161.2'367.624:81'282

Юрій Громик
Луцьк

Просторові та часові прислівники з основами **коль*, **толь*, **сель* в українських підляських говірках

*Adverbs of Place and Time with the Stems *kol', *tol', *sel' in the Ukrainian Dialects of Podlasie Region*

У підляських говірках[1] простежено утворення із префіксами *с-*, *од-*, *по-*, *до-*, деривацією базою яких були давні прислівники міри часу **коль*, **толь*, **сель*. Первісно такі структури мали виняткова часове значення; просторова семантика для них вторинна [ІУММ: 345]. На сучасному етапі деривати із префіксом *с-* в окресленому ареалі реалізують значення вихідного пункту руху, із префіксом *от-* — тільки значення початкового часового моменту, із префіксами *по-*, *до-* — семантику часової та просторової лімітативності.

Для вираження значення вихідного пункту руху зафіксовано конституенти (із типово підляськими рефлексами етимологічних [о], [е]) відновлених ст.укр. **съколь*, **съто̀ль*, **съсель*: *ск*d*л'*, *скул'* 'звідки, із якого місця; із якої місцевості'; *ст*d*л'*, *стул'* 'звідти, із того місця'; *с'*:d*л'*, *с':ул'*, рідше *с'ц'*d*л'*, *с'ц'ул'* 'звідси, із цього місця', пор.: *ск*d*л'* |*с'х*т*и*

[1] Діалектний матеріал зафіксовано 2002 року в таких населених пунктах повіту Гайнівка Підляського воєводства (Польща): Вітово, Грабовець, Дубичі Церковні, Єльонка, Старий Корнин, Тофіловці, Чохи Орлянські (гміна Дубичі Церковні), Мохнате (гміна Гайнівка).

страв|н'утк'і девчи|н'ата? (Старий Корнин); *не бе|дуй*, *же вун стул' не прибе|жит*, — *|байки*, *прибе|жит* (Грабовець); *с'ц'*d*л' му|рашчки |ін:и раз ви|лаз'ат*, *би з мура|шин:ика* (Дубичі Церковні). Практично в усіх досліджуваних говірках факультативно функціонують фонетичні варіанти таких утворень із префіксом *іс-*: *іс|к*d*л'*, *іс|кул'*; *іс|м*d*л'*, *іс|тул'*; *і|с':*d*л'*, *і|с':ул'*, *іс'|ц'*d*л'*, *іс'|ц'ул'*; пор.: *іс|к*d*л' |того о|г'у |м*d*л'ко бу|ло?* (Тофіловці); *у лу|гови та|кийі баб|ки в нас з|вал'іс' рос|л'і — |*d*м|ти іс|м*d*л' при|носил'і* (Дубичі Церковні); *іс'|ц'*d*л' в|с'утко |вин'ос* (Дубичі Церковні).

Простежений у цьому ж ареалі прислівник *стам|м*d*л'*, *стам|тул'*, *с|таммтол'*, *с|таммтул'* реалізує значення ‘аж звідти, із місця більш віддаленого’, пор.: *ра|ний |бат'ушко стам|тул' і с'у|да при|ходив* (Чохи Орлянські); *стам|м*d*л' коро|ви приг|нал'і* (Грабовець). Відоме в пам'ятках XVII сторіччя ст.укр. **сътамъто̀ль* [СлУМ: 125] — наслідок контамінації лексеми **сътоль* ‘звідти’ та прислівника *тамъ*, що вказує на більшу віддаленість вихідного пункту руху; пор.: у цих говірках форми вказівних займенників *той* ‘той, менш віддалений’ і *там|той* ‘той, більш віддалений’.

Для вираження більш точної просторової вказівки у структурі прислівників зі значеннями ‘звідти’, ‘звідси’ може бути додатковий вказівний сегмент — постпозитивна вказівна частка *-о: сту|л'о*, *с':у|л'о*, *іс':у|л'о*, *с'ц'у|л'о*, *стамту|л'о*, пор.: *сту|л'о бро|хуйемо по туй во|*d*м* (Дубичі Церковні); *забе|ри мйас|нойе с':у|л'о — оста|лос'о* (Грабовець); *іс':*d*|л'о йа кон|чала*, *а пос'у|л'о би|ло оз|добл'ане* (Мохнате); *стамту|л'о през|голов пол'е|тив* (Чохи Орлянські). Варіант *стам|тул'і*, який спорадично фіксуємо в говірці с. Грабовець (пор.: *стам|тул'і*, *с-пут с'і|*V*ен'а забе|ри*), є результатом фонетичного розвитку первісної форми **сътамътол*, паралельної до **сътамъто̀ль*.

У мовленні частини мешканців с. Єльонка зафіксовано прислівники, структура яких ускладнена формально демінутивним суфіксом *-ка: с|кул'ка* ‘звідки’, *с|тул'ка* ‘звідти’, *|с':ул'ка* ‘звідси’, пор.: *с|кул'ка в*d*н при|йехав*, *то йа вже док|ладн'е не помен|тайу; забе|ри |с':ул'ка об|русок* і под.

Загальнозональною рисою, що охоплює всі говірки окресленого ареалу, є структура *зу|с'*d*л'*, *зу|с'ул'* ‘звідусіль’ — дериват від давнього прислівника міри часу **вьсель*, утвореного на основі колишнього нечленного займенника **вьсь*; пор.: *на пок|лони у|перуч при|ходил'і зу|с'*d*л'* (Старий Корнин); *зу|с'ул' найб|л'іжчу ро|*V*'іну к|л'ічут* (Грабовець).

У складі прислівників зі значенням ‘звідки-небудь, із якогось конкретно не визначеного місця’ практично в усіх говірках показниками неозначеності є частки *ˡбил’е-*, *ˡл’ада-*, *аˡби-*, *де-: ˡбил’е-скул’*, *ˡл’ада-скул’*, *аˡбискул’*, *десˡкул’*. У говірці с. Вітово факультативно функціонує утворення із двома (очевидно, контамінованими) частками: *ˡбил’е-ˡдескул’*. Значення ‘звідкись, невідомо звідки’ реалізують деривати з часткою *-с’*, рідко — варіантом цієї частки *-с’а*: *скул’с’*, *сˡкул’с’а*.

Натомість етимологічно споріднені конституенти ст.укр. **отъколь*, **отътоль*, **отъсель* у підляських говірках відомі тільки з давньою темпоральною семантикою: вони виражають значення початкового часового моменту: *одˡкdл’*, *одˡкул’* ‘відколи, із якого часу, із якої пори’; *одˡmdл’*, *одˡтул’* ‘відтоді, із того часу, із тієї пори’; *одˡс’dл’*, *одˡс’ул’* ‘відтепер, із цього часу, із цієї пори’; пор.: *одˡкdл’ пан с’ˈідит ˡтутай?* (Старий Корнин); *одˡкdл’ пан в ˡс’хтуй ˡв’осци?* (Мохнате); *одˡmdл’ ми на покуˡдиᵉл’е бdл’ш не пошˡл’і* (Мохнате); *шˡчено одˡс’ул’ вун став ˡправе здоˡровий* (Тофіловці). У говірці с. Єльонка зафіксовано факультативно вживані варіанти таких структур із формально демінутивним суфіксом *-ка: одˡкул’ка*, *одˡтул’ка*, *одˡс’ул’ка*, пор.: *одˡтул’ка то сˡтала не стаˡрим госˡтина*, *но молоˡдим* і под.

У цьому ж ареалі зафіксовано деривати *одтамˡmdл’*, *одтамˡтул’*, *одˡтаммтол’*, *одˡтаммтул’*, що виражають указівку на більшу віддаленість початкового часового моменту — ‘аж із того часу, ще з тієї пори’; пор.: *не бˡрал’і одтамˡmdл’*, *йак хˡвdру привˡйхз* (Дубичі Церковні); *ˡц’хта коˡб’хта одˡтаммтул’ca|ма — доˡV’іс’ не зудоˡсил’іс’* (Чохи Орлянські).

У підляських говірках похідні від давніх прислівників міри часу **коль*, **толь*, **сель* деривати із префіксами *по-* і *до-*, крім характерної для них семантики часової лімітативності, виражають значення просторової лімітативності, кінцевого пункту руху. Майже в усіх говірках відзначено паралельне функціонування структур з обома префіксами: *поˡкdл’*, *поˡкул’* і *доˡкdл’*, *доˡкул’* ‘доки, до якого часу’ та ‘до якого місця’; *поˡmdл’*, *поˡтул’* і *доˡmdл’*, *доˡтул’* ‘доти, до того часу’ та ‘до того місця’; *поˡс’dл’*, *поˡс’ул’* і *доˡс’dл’*, *доˡс’ул’* ‘досі, до цього часу’ та ‘до цього місця’; порівняймо:

а) зі значенням часової лімітативності: *доˡкул’ˡс’хта мˡжавка ˡбуде?* (Вітово); *доˡmdл’биˡло ˡл’окше*, *поˡкdл’ноч биˡла ˡзурна* (Мохнате); *поˡтул’ меˡн’х там ˡдобре плаˡтил’і* (Чохи Орлянські); *пан доˡс’dл’ на сˡв’хчку ˡвосок беˡре?* (Мохнате); *стаˡрейшиˡ поˡс’dл’ жил’ниˡкуйут* (Мохнате);

б) зі значенням кінцевого пункту руху: *доˡкdл’ йа доˡб’хгла*, *то не поменˡтайу* (Старий Корнин); *поˡкул’ пан такˡсувкейу доˡйехав?* (Грабо-

вець); *заче|п'івс'а — до|mdл' пол'е|тив* (Грабовець); *по|mdл' до|йшла і вер|нулас'а* (Старий Корнин); *поди|ход'те до|cdл'*, *до бат'|кdв б|л'іжей* (Дубичі Церковні); *ка|же*, *же по|с'ул'|вижала* (Тофіловці).

У говірці с. Єльонка спорадично зафіксовано форми *до|тул'ка*, *по|тул'ка*, *до|с'ул'ка*, *по|с'ул'ка*; пор.: *по|с'ул'ка йа зай|майу; до|тул'ка не хо|ди*, *йак в|чора* і под. Для вираження точнішої просторової вказівки структуру утворень зі значенням кінцевого пункту руху ускладнює постпозитивна вказівна частка *-о: доту|л'о*, *поту|л'о* 'он до того місця' та *дос'у|л'о пос'у|л'о* 'ось до цього місця'; пор.: *т'і|той |ковбок доту|л'о сам зако|тив* (Чохи Орлянські); *іс':|dл'о йа кон|чала*, *а пос'у|л'о би|ло оз|добл'ане* (Мохнате).

Указівку на більшу віддаленість кінцевого часового моменту чи кінцевого пункту руху реалізують структури *дотам|mdл'*, *дотам|тул'*, *до|таммтол'*, *до|таммтул'* та *потам|mdл'*, *потам|тул'*, *по|таммтол'*, *по|таммтул'*, що уможливлюють реконструкцію **дотамътоль*, **потамътоль*; пор.: зі значенням часової лімітативності: *ж|дати до|таммтул' не бу|ло ме|н'х в инте|рес'е* (Грабовець); *шу|кав по|таммтол'*, *по|кdл' преч не пере|ниґав* (Мохнате); зі значенням кінцевого пункту руху: *не|в'едомо йак по|таммтул' до|б'хг* (Старий Корнин); *увой|шло в по|сесийу дотам|mdл' і вер|нулос'о* (Грабовець). Факультативні варіанти *дотам|тул'і*, *потам|тул'і*, характерні для мовлення частини мешканців с. Грабовець (пор.: *прой|дут д'е|ревн'у стам|тул'і дотам|тул'і*), є результатами фонетичного розвитку первісних форм **дотамътол*, **потамътол*, паралельних до **дотамътоль*, **потамътоль*.

Активне використання префіксованих прислівників з основами *-коль*, *-толь*, *-сель* або їхніми варіантами *-куль*, *-туль*, *-сюль* спостерігаємо в найдавніших східнослов'янських пам'ятках; звичними ці утворення є в текстах XV–XVI ст. [ІУММ: 365–367]; у сучасних українських говорах (за винятком поліських і карпатських) їх практично витіснили прислівники інших структурних розрядів. У карпатських говорах розвиток цього класу прислівників супроводжувався скороченням більшості представлених у староукраїнській мові структурно-семантичних груп, тому на сучасному етапі в основному засвідчено утворення із префіксами *до-* і *по-*, що реалізують значення часової лімітативності [ІУММ: 366]; деривати із префіксом *од- (от-)*, що вказують на вихідний пункт руху, відомі тільки в лемківському говорі [Панцьо 1997: 30–31]. Поліське наріччя включно з підляськими говірками, зважаючи на активне функціонування структур із префіксами *с-*, *од-*, *по-*, *до-*, сьогодні становить, по суті, єдиний український ареал якнайповнішого збереження прислівників з

основами **коль*, **толь*, **сель* або їхніми варіантами **куль*, **туль*, **сюль*; у поліських говорах ці деривати мають найширші семантичні можливості: прислівники із префіксом *с-* указують на вихідний пункт руху, із префіксом *од-* — вихідний пункт руху, а в підляських говірках — початковий часовий момент, із префіксами *до-* і *по-* — виражають значення часової лімітативності та вказують на кінцевий пункт руху [Громик 2001: 38–43].

До виразних слов'янських архаїзмів-конституентів давніх структур **коль*, **толь*, **сель* належать відзначені в говірці с. Тофіловці прислівники на позначення шляху руху: ˈ*кул'у* 'якою дорогою', ˈ*тул'у* 'тією дорогою', ˈ*с'ол'у* та ˈ*с'ул'у* 'цією дорогою'; пор.: ˈ*кул'у* ˈ*nd*йдеш — ˈ*тейу до*ˈ*рогейу чи* ˈ*с'ейу до*ˈ*рогейу?;* ˈ*тул'у без по*ˈ*л'а напрошч*ˈ*ки* ˈ*буде б*ˈ*л'іжей; у вой*ˈ*ну йак го*ˈ*рmл'і*, *то з* ˈ*Дуб'іч* ˈ*с'ол'у вте*ˈ*кал'і;* ˈ*дужо л'у*ˈ*дий* ˈ*с'ул'у про*ˈ*шло*. Етимологічно найближчі відповідники має тільки прислівник ˈ*с'ол'у*, ˈ*с'ул'у*, пор.: східнополіське *сєлє* 'тепер' [Лисенко 1974: 135], біл. діал. *сель* 'досі, до цього місця' [СГПЗБ: 409]. Наведені підляські регіоналізми, імовірно, є результатами фонетичного розвитку відновлених форм **колью*, **толью*, **селью*, де кінцеве *-ью* — застигла староукраїнська флексія орудного відмінка однини колишніх іменних -)-основ. Вірогідність пропонованої гіпотези підтверджують відомі в досліджуваних і суміжних говірках тотожні за значенням утворення *ку*ˈ*дойу*, *ку*ˈ*дейу; ту*ˈ*дойу*, *ту*ˈ*дейу; с'у*ˈ*дойу*, *с'у*ˈ*дейу*, кінцеві сегменти яких співвідносні з сучасними флексіями орудного відмінка однини іменників із колишніми основами на *-ā-* (базовими були прислівники *ку*ˈ*да*, *ту*ˈ*да*, *с'у*ˈ*да*).

Аналізовані структурно-семантичні класи просторових і темпоральних прислівників склалися ще в епоху слов'янської мовної єдності. На сучасному етапі підляські говірки — один із небагатьох українських ареалів, де збережені й активно функціонують ці слов'янські архаїзми, структура та семантика яких не зазнала істотних змін, а подальше морфологічне оформлення та семантичний розвиток відбувалися в умовах відносної ізольованості ареалу від решти українського мовного континууму.

Література

Громик 2001 — Громик Ю.В. Відзайменникові прислівники з суфіксами **-li*, **-lь*, **-lě* у західнополіському говорі // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки: Філологічні науки. – № 9. – Луцьк, 2001. – С. 35–43.

ІУММ — Історія української мови: Морфологія. – Київ, 1978. – С. 342–412.
Лисенко 1974 — Лисенко П.С. Словник поліських говорів. – Київ, 1974.
Панцьо 1997 — Панцьо С. Матеріали до словника лемківських говірок: Дієслівна лексика. – Ч. 1. – Тернопіль, 1997.
СГПЗБ — Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: Ў 5-і т. – Т 4. – Мінск, 1984. – 643 с.
СлУМ — Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. – Вип. 1. – Львів, 1994. – 151 с.

Summary

The dialects of the Podlasie Region are some in which adverbs of place and time with stems **kol, *tol, *sel*, going back to the time when Slavonic languages were united, still exist and are being used today. In this article lexic and semantic, phonetic and morphological peculiarities of these structures are defined. It is concluded that word formations with the prefix *s-* shows the starting point of movement, with the prefix *od-* initial temporal moment, with the prefix *do-* and *po-* the final temporal moment and the last point of movement. This geographical area used related adverbs to denote length. These adverbs correlate to the Old Ukrainian forms of nouns in the instrumental case in the singular with the former stems in *-ǐ-*. The morphological expression and semantic development of these adverbs took place in the relative isolation of the area from the rest of Ukrainian language continuum.

Збірник пам'яті Ярослави Закревської

Діалектологічні студії. 3 *Львів, 2003*

УДК 81'28/'374

Віктор Дворянкін
Маріуполь

До проблеми лексикографічного відтворення семантичної структури діалектної емоційно-експресивної лексики

To the Problem of Lexicographical Representation of the Semantic Structure of Emphatic Dialectal Lexic

Один із важливих розділів українського мовознавства — діалектна лексикографія, яка особливо розвинулася у другій половині XX ст., коли активізувалася робота над створенням регіональних діалектних словників [див.: Омельченко, Фроляк 1999]. Крім цього, сьогодні актуальний і розгляд праць, у яких зафіксовано діалектні матеріали, що відбивають стан живої народної мови в різні періоди її існування [див.: там само]. Але, незважаючи на вагомі здобутки, "проблематика української діалектної лексикографії розв'язується на сучасному етапі все ще недостатньо кваліфіковано й науково" [Зеленько 2001: 75].

Залишається маловивченою проблема лексикографічної інтерпретації української діалектної емоційно-експресивної лексики. У сучасній русистиці та україністиці роблять лише окремі спроби проаналізувати, як відображено експресивну лексику у словниках літературної (рідше діалектної) мови. Назвімо, зокрема, дослідження Н. Лук'янової [Лукьянова 1984; Лукьянова, Трипольская 1984], Т. Трипольської [Лукьянова, Трипольская 1984; Трипольская 1984; Трипольская 1985[а]; Трипольская 1985[б]], Н. Бойко [Бойко 2000] та ін.

Нижче розглянуто специфіку семантичної структури й лексикографічного маркування емоційно-експресивної лексики в Короткому словнику гуцульських говірок за редакцією Я. Закревської [КСГГ]. Предметом лінгвістичного спостереження стали іменники і прикметники на позначення особи; таких одиниць, за нашими підрахунками, близько 550-ти (до уваги взято й анатомічні назви, що мають емоційно-експресивне забарвлення та якоюсь мірою характеризують людину).

Зауважмо, що названий Словник відбиває багатство тематичної групи лексики (ТГЛ) "Людина та її риси" в гуцульських говірках. Якщо зіставимо відтворені у Словнику назви із Програмою, за якою ми працюємо в українських східностепових говірках і яка охоплює 278 питань, то виявимо, що більша частина лексики, пов'язаної з номінацією рис людини, відбита у Словнику. Однак є найменування, яких Словник не фіксує. Це переважно лексеми на позначення зовнішніх якостей людини, зокрема назви людини за кольором її очей, за наявністю чи відсутністю волосся на голові, із довгим носом, чоловіка з вусами, статурного, того, що має стрункy, гарну, пропорційно складену фігуру тощо. Однак відсутність деяких лексем не ставить під сумнів якість аналізованого Словника: імовірно, їх буде зафіксовано в його повній версії.

Відзначмо, що більшість розглянутих лексем моносемічна, напр.: **бебеха́тий** череватий, пузатий [ГС: 22]; **горбу́ля,** -і *зневажл.* жінка або чоловік з горбом [ГС: 47]; **скупі́ндра,** -и // **скупцу́н,** -á жадібна людина, скнара [ГС: 172]; **што́льфа,** -и *лайл.* ледача жінка, дівчина [ГС: 220]. Крім цього, у Словнику зафіксовано й лексеми, які мають:

а) два значення: **ба́тяр,** -а 1. гультяй, пройдисвіт; 2. сміливий хлопець [ГС: 22]; **воротúло,** -а 1. *ткац.* частина ткацького верстата, навій, валик; 2. *перен.* лінива, неповоротка людина [ГС: 41]; **дямба́тий** 1. *зневажл.* язикатий; 2. товстогубий [ГС: 65]; **лу́нда,** -и **(лу́ндя,** -і) 1. неповоротка людина; 2. не дуже розумна людина [ГС: 115];

б) три значення: **дурнúй** 1. поганий; 2. нерозумний; 3. неосвічений; **дурнúй на го́лу** — розумово неповноцінний [ГС: 65]; **доро́бало,** -а 1. старий розхитаний віз; 2. стара порожня бочка; 3. *зневажл.* немічна людина [ГС: 61]; **криву́ля,** -і 1. закрут, зигзаг; 2. крива палка, дерево; 3. з*неважл.* крива людина [ГС: 105];

в) чотири значення: **бóта,** -и 1. великий шматок, велика кількість чогось; 2. велика череда овець; 3. наріст на дереві; 4. *перен.* дурень [ГС: 28]; **турш,** -є□ // **туршу́к (туршє□к),** -á 1. молоді або низькорослі дерева; 2. непридатне для рубання дерево; 3. зламана гілка, палка; 4. *перен.* дурень; **лежє□ти єк турш** — лежати нерухомо [ГС: 190];

г) п’ять значень: **лю□тий** 1. сильний (про мороз); 2. гострий на смак (напр., про хрін); 3. міцний (про тютюн); 4. злий, сердитий (про людину); 5. завзятий [ГС: 117].

Як бачимо, частина значень полісемічних лексем здебільшого виходить за межі ТГЛ “Людина та її риси”; у деяких статтях наявні фразеологізми. Є випадки, коли деякі лексеми позначають рису характеру людини лише у складі порівняння (фразеологізму): **кріс,** -а рушниця; **наду́тий єк кріс** — дуже сердитий [ГС: 105]; **ша́ндар,** -а **(ша́ндерь,** -я**)** *заст.* жандарм; **ходи́ти єк ша́ндар** — бути набундюченим, сердитим [ГС: 214]. Ілюстративний матеріал подано не в усіх словникових статтях.

Щодо лексикографічного маркування діалектизмів, зауважмо, що більшість слів ТГЛ “Людина та її риси” зафіксовано в зазначеному Словнику без ремарок. Проте частину аналізованих слів “паспортизовано” ремарками. Зокрема для позначення емоційно-експресивного забарвлення лексем (іменники і прикметники), пов’язаних із номінацією рис людини, використано 6 ремарок:

здрібн., пестл. (здрібніле, пестливе слово, що передає ласку, любов, ніжність, доброзичливість): **леґіне́ць,** -нця□ // **леґі́ник // леґіну́чок // леґі́нчик,** -а *здрібн. до* **ле́ґінь** [ГС: 110]; **ві́чко,** -а 2. *пестл.* повіка, око [ГС: 39];

зневажл. (зневажливе слово, яке виражає презирство, неповагу): **драб,** -а // **драбу́га,** -и *зневажл.* негідник [ГС: 62]; **кланца́тий // кланца́ч,** -а́ *зневажл.* зубатий [ГС: 95];

ірон. (іронічне слово, що передає насмішку, глузування, глум): **кє□лавий (ку́лавий) // ку́лавец,** -вца 2. *ірон.* неповороткий, повільний [ГС: 92];

лайл. (лайливе слово, яке виражає сварку, осуд, докори, образу): **бурде́й,** -я□ 4. *лайл.* недотепа [ГС: 31]; **кривола́бий** *лайл.* кривоногий, кривий [ГС: 105];

перен. (переносне значення слова): **деркá́ч,** -а́ 3. *перен.* людина, яка багато говорить [ГС: 57]; **ду́валка,** -і 2. *перен.* непривітна людина [ГС: 64].

Зазначмо, що кількісно переважає ремарка *зневажл.* (40 фіксацій); порівняно невисока частотність властива ремаркам *лайл.* (21 фіксація) та *перен.* (20 фіксацій). Рідковживаними є ремарки *ірон.* (1 фіксація), *здрібн.* (1 фіксація), *пестл.* (3 фіксації).

Деякі конотативні лексеми та їхні лексико-семантичні варіанти в названому Словнику зафіксовано із двома ремарками, причому одна з них може не належати до ремарок емоційно-експресивного характеру

(напр.: *зневажл. рідк.* (*рідк. зневажл.*), *заст. зневажл.*). Спостерігаємо такі поєднання:

а) *перен. зневажл. (зневажл. перен.)* (9 фіксацій): **джу́ґля,** -і 2. *перен. зневажл.* про неохайну жінку [ГС: 58]; **здохлє□к,** -á 2. *перен. зневажл.* квола, слабосильна людина або тварина [ГС: 82]; **кавýля,** -і 2. *перен. зневажл.* жінка [ГС: 88]; **кумбу́к,** -á 3. *перен. зневажл.* людина невисокого зросту [ГС: 107]; **макíтра,** -и **(макíтрі),** -і 2. *перен. зневажл.* голова [ГС: 118]; **мáковиця,** -і 2. *перен. зневажл.* голова [ГС: 119]; **флейту́х,** -á 2. *перен. зневажл.* неповоротка людина [ГС: 198]; **корза́н (корба́н),** -á 2. *зневажл. перен.* старий чоловік [ГС: 101]; **по́темок,** -мка 2. *зневажл. перен.* підла людина: *Цéго пóте*^{и}*мка трéба сокоти□тиси* (ВРж) [ГС: 155];

б) *перен. лайл.* (*лайл. перен.)* (6 фіксацій): **ґáйда // кутю□га (котю□га),** -и 2. *перен. лайл.* собака (про людину) [ГС: 51]; **кимáк (кімáк),** -á 2. *перен. лайл.* телепень [ГС: 93]; **лє□рва,** -и 2. *перен. лайл.* пес, собака (про людину) [ГС: 111]; **люцúпер,** -а 2. *перен. лайл.* чорт, люцифер (про погану людину) [ГС: 117]; **язє□ (язя□),** -і 2. *перен. лайл.* сварлива людина: *Ви□ділам йíгó жíнку – к'ішкá йáзі, али бо й вíн ни лíпша йáзі* (Врт) [ГС: 223–224]; **хрунь,** -я *лайл.* 1. *перен.* підла людина; 2. запроданець [ГС: 204];

в) *зневажл. рідк. (рідк. зневажл.)* (3 фіксації): **плю□га,** -і *зневажл. рідк.* вередун, капризун [ГС: 151]; **сивýля,** -і 2. *зневажл. рідк.* немолода дівчина або жінка [ГС: 169]; **белéй,** -я□ 3. *рідк. зневажл.* дурний, лінивий [ГС: 23];

г) *заст. зневажл.* (1 фіксація): **шарапáтка (шерепíтка),** -і *заст. зневажл.* приблуда з міста [ГС: 214].

Значення емоційно-експресивних лексем для характеристики рис людини в зазначеному вище Словнику розкривають по-різному:

1. Описово:

а) без емоційно-експресивної ремарки, використовуючи слова, що оцінюють "предмет" найменування: **коро́ставец,** -вця неохайна людина [ГС: 101]; **машка́рник,** -а неохайна, погана людина [ГС: 121];

б) із використанням емоційно-експресивної ремарки та слів, які оцінюють "предмет" найменування: **дра́нтє (дра́нті),** -я 2. *перен.* про погану людину [ГС: 63]; **нéндза,** -и 2. *лайл.* зла, лінива людина [ГС: 132]; **нетя□га,** -і *лайл.* недбайлива, повільна людина [ГСГС: 132].

2. Використовуючи оцінні синоніми:

а) за допомогою емоційно-експресивної ремарки й оцінного синоніма: **драντигýзник,** -а *зневажл.* обірванець [ГС: 63]; **льóха,** -и 3. *лайл.* ледарка [ГС: 116]; **плíснівец,** -вца *перен.* скупар [ГС: 151];

б) за допомогою емоційно-експресивної ремарки й оцінних синонімів: **друк,** -á *лайл.* ледар, гульвіса [ГС: 64]; **омрáзний** *лайл.* противний, нахабний: *Омрáзний — це ўже наймерск'íший, найги□ⁱрший* (Блб) [ГС: 139]; **офéрма,** -и *зневажл.* тугодум; дурень [ГС: 142];

в) без використання емоційно-експресивної ремарки за допомогою оцінного синоніма: **биговáтий** дурнуватий [ГС: 24]; **лихýн,** -á нероба [ГС: 112];

г) без використання емоційно-експресивної ремарки за допомогою оцінних синонімів: **бáхур,** -а 2. пустун, бешкетник [ГС: 22]; **валю□га (валю□ґа),** -і ледар, нероба, волоцюга [ГС: 33]; **сміховáн,** -á // **сміховáнец,** -нцє жартун, дотепник, сміхун [ГС: 173].

3. Поєднуючи опис та оцінні синоніми:

а) із використанням емоційно-експресивної ремарки, оцінного синоніма та формули "про …": **холє□рник,** -а *лайл.* шибеник (про дитину) [ГС: 202]; **шмáта,** -и 3. *лайл.* негідниця (про жінку поганої поведінки) [ГС: 217];

б) із використанням емоційно-експресивної ремарки, оцінних синонімів та формули "про …": **кóрáвий** 2. *перен.* упертий, непокірний (про людину) [ГС: 101];

в) без використання емоційно-експресивної ремарки за допомогою оцінного синоніма та формули "про …": **робíтний** 1. працьовитий (про людину) [ГС: 164];

г) без використання емоційно-експресивної ремарки за допомогою оцінних синонімів та формули "про …": **óстрий** 2. різкий, нестриманий (про людину) [ГС: 141]; **марнýй** мізерний, блідий, худий (про людину) [ГС: 120].

4. Посилаючись на основне слово або на його семантичний варіант за допомогою формул: "*здрібн. до ...*", "*пестл. до ...*", "*те саме, що ...*", позначки "*див.*": **леґінéць,** -нця□ // **леґíник // леґінýчок // леґíнчик,** -а *здрібн. до* **лéґінь** [ГС: 110]; **ґаздýненька // ґаздýнечка // ґаздýнька,** -і *пестл. до* **ґаздýні** [ГС: 51]; **сліпáк,** -á 3. *те саме, що* **сліпýн** [ГС: 173]; **робýчий** *див.* **робíтний 1** [ГС: 164].

Аналіз словникових статей, у яких тлумачаться значення емоційно-експресивних лексем для характеристики рис людини, дав змогу зробити висновки:

1. У Словнику представлено назви більшості лексико-семантичних груп на позначення зовнішніх ознак і внутрішніх властивостей людини.

2. Зафіксовано лексеми як моносемічні (їх більшість), так і полісемічні, причому частина значень останніх часто виходить за межі ТГЛ “Людина та її риси”.

3. Семантика лексем розкривається переважно описово або за допомогою літературних і розмовних відповідників (здебільшого оцінних синонімів).

4. Під час маркування розглянутої конотативної лексики перевагу віддано ремарці *зневажл.* На нашу думку, відсутність у більшості випадків якогось емоційно-експресивного маркера можна пояснити тим, що на конотативну насиченість багатьох діалектизмів указують згадані вище відповідники.

Література

Бойко 2000 — Бойко Н. Експресивна лексика та її лексикографічна інтерпретація // Дивослово. – 2000. – № 7. – С. 19–23.

Зеленько 2001 — Зеленько А. Сучасний стан і перспективи регіональної лексикології та лексикографії // Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка: Філолологічні науки. – Луганськ, 2001. – № 12. – С. 75–79.

ГС — Гуцульські говірки: Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997.

Лукьянова 1984 — Лукьянова Н.А. О контекстных условиях реализации семантики экспрессивного слова (К вопросу об экспрессивном контексте) // Экспрессивность на разных уровнях языка: Межвузовский сборник научных трудов. – Новосибирск, 1984. – С. 42–59.

Лукьянова, Трипольская 1984 — Лукьянова Н.А., Трипольская Т.А. Экспрессивная лексика разговорного употребления как специфический объект лексикологии и лексикографии // Экспрессивность на разных уровнях языка: Межвузовский сборник научных трудов. – Новосибирск, 1984. – С. 114–130.

Омельченко, Фроляк 2000 — Омельченко З., Фроляк Л. Діалектна лексика у словниках до кінця XIX – початку XX ст. // Лінгвістичні студії: Збірник наукових праць. – Донецьк, 2000. – Вип. 6. – С. 235–240.

Омельченко, Фроляк 1999 — Омельченко З., Фроляк Л. Лексикографічне відображення функціонування української діалектної лексики // Лінгвістичні студії: Збірник наукових праць. – Донецьк, 1999. – Вип. 5. – С. 244–248.

Трипольская 1984 — Трипольская Т.А. О методах исследования семантики экспрессивного слова // Экспрессивность на разных уровнях языка: Межвузовский сборник научных трудов. – Новосибирск: НГУ, 1984. – С. 100–113.

Трипольская 1985[а] — Трипольская Т.А. О семантической структуре экспрессивного слова (на материале существительных со значением лица) // Русская

лексика в историческом и синхронном освещении. – Новосибирск, 1985. – С. 86–97.

Трипольская 1985б — Трипольская Т.А. Семантическая структура экспрессивного слова и её лексикографическое описание (на материале эмоционально-оценочных существительных со значением лица): Автореф. дис. …канд. филол. наук. – Томск, 1985.

Summary

This article covers specific features of semantic structure and lexicographical markings of emphatic dialectal lexis. The author considers the nouns and adjectives concerning the appearance and character traits of a person, fixed in the Brief Dictionary of Hutsul dialects edited by Yaroslava Zakrevs'ka. The majority of the lexemes analysed are monosemantic words; the meanings of the polysemantic names lie beyond the boundaries of the thematic lexical group (TLG) *Personal Qualities of People*. The majority of the lexemes mentioned in the dictionary are given without any notes.

Збірник пам'яті Ярослави Закревської

Діалектологічні студії. 3 *Львів, 2003*

УДК 811.161.2'371"15/17"

Ганна Дидик-Меуш
Львів

Семантика слова і давньоукраїнський писемний контекст

Word Semantics and Ancient Ukrainian Written Context

Пропоноване дослідження акцентує на специфіці функціонування давньоукраїнських медичних найменувань *нечистость*, *облива* і *трудъ*, які позначали в писемних пам'ятках дерматологічні захворювання, однак семантика цих лексем і сьогодні остаточно не визначена.

Назва *нечистость // нечистота* спільнослов'янська за походженням — пор.: біл. *нечыстата*, рос. *нечистость // нечистота*, болг. *нечистотия // нечистота*, пол. *nieczystość // nieczystota*, чес. *nečistnost // nečistota*). Її семантичний обсяг може стосуватися всього спектра симптомів шкірних захворювань (почервоніння, набряк, виразка, струп тощо), хвороботворних мокрот (кровотеча, слиз) чи власне хвороби (вугрі, короста, лишай та ін.).

Уперше засвідчена в Українському травнику XVI ст. на позначення дерматозу чи внутрішнього зараження організму (*Р\па(к) є(ст) з\лдобро и въжито(ч)но наваривши оу вод\ и главоу мыи ни(м) и па(р)хы въс\ выган-є(т)ю и вс\ нєчи(с)то(с)ти вычищає(т*) [УТ: 8–9]; *Та(к)жє тоє зєлїє бы єго кто пи(л). а(л)бо оуживати. коли го(р)ло боли(т). или глава. оувари оу въцт\, или оу ко(г) па(р)хы въс\ нєчи(с)тоты выганє(т)* [УТ: 11 зв.], лексема *нечистость // нечистота* в такому значенні на-

прикінці XVI – початку XVII ст. була рідковживаною. Її семантику формували семеми ‘гріх, гріхопадіння’ (*Ма(т)ка нєчи(с)то(с)ти и мє(р)зко(с)ти(й) зє(м)ски(х)* (XVI ст.) [КАЗ: 643]; *Содомчик/(в) причиною западнєн- и ихъ нєчистости была обфитость хл\ба* (Київ, бл. 1619) [О обр.: 176–177] і ‘блуд, розпуста як один із семи найбільших гріхів’ (*в нєчистости тєлє(с)ной и в роспустно(м) житїи* (Вільна, 1596) [Зиз.Каз.: 17] та ін.); пор.: використання номінації *нечистота* в писемних джерелах києворуського мовного періоду (напр., у “Повісті минулих літ”, “Ізборнику Святослава” 1073 року) стосовно блуду і розпусти, скверни, зла й безчестя, а також нечистої їжі, забороненої церковною традицією [див.: СРЯ XI–XVII 11: 353].

До нині не з’ясовано, із якими значеннями антонімів *чистий — нечистий* пов’язана поява медичної назви *нечистость*. В. Меркулова припускає, що досліджувана назва мотивована епітетом *чистий* стосовно людини, не враженої шкірними недугами (за умов розповсюдження значної кількості дерматозів вибір цієї ознаки не був випадковим) [Меркулова 1972: 143–206]. Зокрема в одному з лікарських порадників XVIII ст. читаємо: *...помазуемъ обливу на лици, и лице чисто станетъ* (1727) [КТ]; див. також у Словнику В. Даля: *Онъ лицомъ чистъ – б\лъ, безъ сыпи или веснушек*) або зі словом *нечисть*, яке у християнстві позначає злу, диявольську силу (тоді назва хвороби є семантичним похідним від *нечисть* ‘зло, вроки’) [Даль II: 543].

Найменування *нечистость // нечистота* є гіперонімом дерматозів різної складності і вживається надалі — XVII–XVIII ст. — тільки у спеціальній медичній літературі: *С л\тера показует жилу за ушима, которая затята... всяку нечистость на т\л\ тратит* [Наука: 40]; *свербъ, краста и инніе прищавки вся нечистота на т\л\ погибаетъ* (1723–1747) [КТ]; *нечістоты и п\ги з ліца згінутъ и т\ло на ліци чудно и б\ло будетъ* [КЛ: 105]. У медичній практиці першої половини XVII–XVIII ст. назву *нечистота* використовували також на позначення хвороботворних мокрот в організмі людини: *кто шалв\ю з віно(м) вари(т) и порану піетъ, таковому внутръ поновлетъ... и нечістоту выганетъ* [КЛ: 97].

Словники кінця XVI–XVII ст. не фіксують іменника *нечистота* на позначення загального дерматозу; один раз трапляється атрибутив *нечистий* у значенні ‘вкритий струпами’: *scaber, scabros(us), струпясти(й), нєчи(с)ти(й)* (1642) [ЛС: 362].

Очевидно, десь від кінця XVIII – початку XIX ст. значення ‘шкірне захворювання’ у слові *нечистость // нечистота* затратилося. Сучасне українське літературне *нечистота* (як і сучасне біл. *нечыстата*)

позначає бруд, сміття, а у множині — покидьки, помиї [СУМ V: 404; Караванський: 240; ТСБМ III: 403].

Девербатив *облива* спорадично документують медичні пам'ятки XVII–XVIII ст. на позначення суцільного шару висипки на тілі хворої людини, можливо, на коросту, лишай тощо: *Сочевица, то(л)чена в м;к; и см\шана с ;кс;сомъ, и то прикладаемъ к... облив\ и к лишае(м)* (1727) [КТ]; *У кого облива на лиц\: мука пшенична съ уксусомъ подсиченимъ, и т\мъ помазуемъ обливу на лици, и лице чисто станетъ* (XVIII ст.) [КТ]. У марґінальних записах Є. Тимченка на картках із ексцерпованими цитатами виявляємо тлумачення найменування *облива* сучасним медичним терміном *екзема* (від гр. "закипати, спалахувати"), що конкретизує зміст першого, а саме: характерною ознакою обливи є різке почервоніння шкіри і свербіж [УЛАМТС I: 428]. Нам вдалося відшукати слово *облива* в російських медичних пам'ятках. Воно вперше засвідчене у травнику за 1534 рік у значенні "висипка, подразнення, почервоніння" [див.: СРЯ XI–XVII 12: 75]; від II половини XVII ст. оказіонально трапляється номінативне словосполучення *своробъ обливной* у значенні 'короста' [див.: КЛИ: 27].

Простежити подальше використання медичної назви *облива* в такому значенні немає можливості: слово не фіксується в літературному мовленні, не збереглося воно і в діалектах. Словник Є. Желехівського і С. Недільського [Желехівський I: 542] подає лексему *облива* на позначення льодяної кірки на дереві.

Лексема *трудъ // трутъ* у творах релігійного жанру XVI ст. виступає на рівні парадигматики абсолютним синонімом слова *проказа* [див.: Дидик-Меуш 2000]: *Діаволъ... ?зію Крол- Жидовского... в проказ;, або трудъ на т\л\ и в гн\въ Б.жій оуправилъ* (1598) [КТ]; *бы(л) та(м) чл.къ наплънєны(и) троудо(м), або проказою и оузр\ль і.са паль на лици своємь и просиль... исц\лити* (XVI ст.) [КТ]; пор.: стпол. *trąd*, яке було часто вживаним у пам'ятках того ж періоду здебільшого в дублетних парах із назвами інших зовнішньо подібних проявами дерматозів: *trąd* або *białe krosty* [SP XI: 251]; *trąd*, *liszaje* і *węgry* [SP XII: 284]; *trąd* і *parchy* [SP XIII: 253].

Водночас українські пам'ятки XVI ст. документують вираз *трудъ водный* для номінації іншого дерматозу — пухлин на шкірі, наповнених рідиною (водою, гноєм і т.п.): *Былъ н\якій чл.къ, который м\лъ водный троудъ* (1556–1561) [ПЄ: 56].

Із двох назв — *трудъ* 'проказа' і *трудъ водный* 'водянка' — остання має давнішу історію функціонування, бо засвідчена вже в Остромирово-

му євангелії (*Члвкъ н\кыи, имыи водьны троудъ, б\ предъ нимъ* [Срезневський III: 1009]) та в "Ізборнику Святослава" 1073 року (*На очьныя бол\зни и на водьныя троуды пьемо* [там само]). В "Ізборнику Святослава" представлено субстантив *тр;доватыи* 'хворий', 'прокажений': *Инако бо гноушаєтьс- ц.срь троудоватааго роуки* [там само]. Слово *троудоватый* часто вживалося і в українських релігійних пам'ятках другої половини XVI ст. у двоякій функції — атрибутива й субстантива: *в(ь) домоу симона троудоватого* (1556–1561) [ПЄ: 109 зв.]; *хромыи, и н\мыи и троудоваты(и) лю(ди)* (к. XVI ст.) [УЄ № 31: 30 зв.]; *пришоль до нєго троудоваты(и) просиль єго* [там само, 132 зв.] та ін.

Від часів київоруського мовного періоду було відоме також слово *трудъ* у значеннях 'праця, робота', 'результат праці', 'діяльність', 'неспокій, турбота', 'фізичне чи моральне страждання, біль' [Срезневський III: 1008]. Цей значеннєвий обсяг, навіть дещо розширений (поява значень 'старання, наполегливість', 'затрата сил', 'випробування'), має назва *трудъ* і в українських писемних пам'ятках кінця XVI – початку XVII ст.: *трудъ, праца* (1596) [ЛЗ: 81]; *и воспріимете за труды ваш\ радость* (XVI ст.) [НЄ: 3]; *по вєликихъ спорахъ..., троудахъ, клопотахъ далис- захо(д)ници намовити* (1598) [Ист.фл.син.: 45 зв.–46]; *оных труд и пот кръвавый лежачи и с\дячи,... пожираете* (1598) [Виш.Кн.: 86]; *претръп\ти скорби, поносы..., труды, еже есть распятіе плоти* (1580) [Пис.пр.лют.: 83]; *з великим трудом и накладом по всей Корон\ польской розослалъ жалуючися* (1605–1606) [Перест.: 36]; *и и(х) тамъ тр;ды... даремъными не были* (1610) [ЛСБ: І]; *Который* [Іовъ. — *Г.Д-М.*], *въ св. гор\ многіи л\та въ трудахъ и подвигахъ иноческихъ честно прошедши* (1621) [Коп.Пал.: 856] та ін.

На сьогодні нема єдиної думки щодо етимології медичної назви *трудъ* та історії її появи в київоруських писемних джерелах. М. Фасмер вважав слова *труд* 'праця' і *труд // трут* 'хвороба' омонімами, бо вони мають різні етимони: перше споріднене з лит. triusas 'робота, клопоти', гот. us-priutan 'обтяжувати', лтс. trudo 'штовхати, потісняти'; друге (< псл. * trodъ) — із лит. traudis, traude 'личинка молі, деревний черв'як', treneti 'псуватися', лтс. trenet 'псуватися, гнити'. І. Булат до цього ряду додавав київоруське *трудъ* 'хвороба' (стсл. *троудъ*, срб. *трут* 'нарив на пальці руки', слн. *trod* 'кольки', пол. *trąd* 'проказа, парша, струп') [Фасмер IV: 110]. Проте значення 'хвороба шкіри' могло витворитися від значення 'мука, страждання': дошкульна шкірна хвороба завдає людині відчутних фізичних і душевних страждань [див.: Brückner: 575].

Церковнослов'янізм *трудъ* на позначення заразної небезпечної шкірної хвороби потрапив до українських словників у XVII ст.: *Проказа: Тр;(д)* (1627) [ЛБ: 101]; *hyderos, трудъ во(д)ний* (1642) [ЛС: 221]; *leucophlematia, закожная пухлина или на(д)мєниє, трудъ во(д)ни(й)* [там само: 253].

У конфесійних писемних пам'ятках XVII ст. лексема *трудъ* як назва небезпечного дерматозу зберігає найбільшу частоту вживання: *Марїю трудъ /с\лъ... теды Мойсе(и) г.сда б.га просилъ, прош*; *г.сди ;здоровъ Марїю* (XVII ст.) [КТ]; *Иро(д) д\то;би(и)ца во(д)ни(м) тр;до(м) и гное(м) м;чи(м), живо червъми расточе(н)* (XVII ст.) [КТ]; *Нєєманъ сирїйскїй тр;до(м) або // стр;пами заражоны(и)* (поч. XVII ст.) [Проп.р.: 169 зв.–170]; *Якъбы Кроль якїй потрафивши ч.лка, которого бы вси члонки тр;домъ заражоны были* (1627) [Дух.б.: 159]. Поступово розширюються жанрові рамки використання досліджуваного номена, і від II половини XVII ст. він увійшов до сфери медичного спілкування: *Q показ;е(т) жил*; *и(с)хиадин;, з(с) которо(и) вскор\ пущается кро(в) зносити бол-(ч)ки, тру(д), надуто(ст), пухлину* [Наука: 42].

Лікарські порадники XVIII ст. засвідчують функціонування медичної назви *труд // трут* на досить широкій мовній території — від Сяніччини (*Кто мае(т) трутъ на ліци, сокъ подорожниковый из сал\трою змішати, ты(м) часто ліце умывати* [КЛ: 105]) до Полтавщини (*З жили, ідучой пре(з) посредокъ чола, кровъ пущана бива на запаленіє очи(й)..., на шаленство и на тру(д) по твари* [ЛО: 18]). Зберігаючи загальне значення 'проказа', згідно з даними "Словника малозрозумілих слів" В. Передрієнка, слово *труд // трут* у наведеному цитатному матеріалі позначає дерматоз саме шкіри обличчя [Передрієнко: 124].

Характерним для побутування слова *труд* в українських пам'ятках XVIII ст. є помітне зниження активності його використання як медичної назви. Зокрема в матеріалах Картотеки Є. Тимченка ми не виявили жодної цитати зі словом *труд* у значенні 'проказа'. Відсутні також ілюстрації до слова *трудоватый* у значенні 'хворий на проказу'. Єдина цитата (*Я тому не в\ру... же бы тую трудовату д.шу до н.ба взяли* (XVIII ст.) [КТ]) демонструє використання цього атрибутива в переносному значенні — 'зіпсований негідними вчинками'.

Медична назва *трудъ*, зафіксована в українській лексикографії I половини XIX ст. у значенні 'проказа, бол\знь' [Білецький-Носенко: 357], не стала надалі загальномовним надбанням. Значення 'тяжко хворий' збереглося у слові *трудний* ще на початку XX ст. [Грінченко IV: 288–289]. Тогочасні польські лексикографи вважали медичне *trąd* і зоологічне *trąd*

омонімами [SW VIII: 105]; новий Словник польської мови реєструє сучасний медичний термін *trąd* у значенні ‘проказа, лепра’ [SJP III: 491].

Найменування *труд* у значенні ‘хвороба’ не закріпилося в жодній функціональній сфері сучасної української мови кінця XX ст.; його витіснили слова *проказа, лепра.* Проте спроби утворити свою, власне українську назву небезпечного шкірного захворювання фіксують лексикографічні праці доби українського відродження (20-ті роки XX ст.): “Медичний латинсько-український словник” М. Галина (Прага, 1926) і “Номенклатура хороб” О. Корчака-Чепурківського (Київ, 1927). Покликаючись на ці справді оригінальні здобутки українського термінотворення, С. Нечай подає як нормативний словотвірний варіант *трудій* ‘лепра, проказа’ і похідну форму *трудійний* ‘прокажений, лепрозний’ [Нечай: 153]. Однак відроджені неологізми півстолітньої давності не закріпилися в системі сучасної медичної номенклатури.

Джерела і література

Білецький-Носенко — Білецький-Носенко П. Словник української мови / Підгот. до вид. В.В. Німчук. – Київ, 1986.

Виш.Кн. — Книжка Иоанна мниха Вишенского от святыя Афонскиа горы в напоминание вс\х православных христиан, братствам и вс\м благочестивым, в Малой России... жителствующим. – Б.м.н., 1588–1600 // Іван Вишенський. Твори. – Київ, 1959. – С. 41–158.

Грінченко — Грінченко Б. Словарь української мови / Зібр. ред. журн. “Киевская старина”; Упор. із дод. власного матеріалу Б. Грінченко. – Київ, 1958. – Т. 1–4.

Даль — Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. – Москва, 1955. – Т. 1–4.

Дидик-Меуш 2000 — Дидик-Меуш Г. Взаємодія візуального й оказіонального значень слова в діахронії (становлення медичної назви *проказа*) // Вісник Луганського державного педуніверситету ім. Т. Шевченка. Науковий журнал: Філологічні науки. – Луганськ, 2000. – № 4. – С. 96–100.

Дух.б. — Д.ховныи Бєс\ды с.тго /ᵀца нашєго Макарія п;стєлника єг0пєтского ? досконалств\ Хрїстїанъ Православныхъ. – Вільна, 1627 / Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН України, шифр II Ст.–2672.

Желехівський — Желехівський Є., Недільський С. Малоруско-нїмецкий словар. – Львів, 1885–1886. – Т. 1–2.

Зиз.Каз. — Зизаній Стефан. Казаньє с.тго Кирилла Патрїаръхи ієр(с)лимъского, / антіхрист\ и знак/(х) єго... – Вільна, 1596 / Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН України, шифр I Ст.–3855.

Ист.фл.син. — Исторїа / листрикїйскомъ, то єстъ / разбойничєскомъ фєрарскомъ або флорєнскомъ синод\, в коротц\ правдивє списана-. – Острог, 1598 / Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки АН України, шифр І Ст.–3976, арк. 33–44.

КАЗ — Зъ-влєнє Ивана свєтого тєолога. – Б.м.н., ІІ пол. XVI ст. / Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки АН України, шифр 1291.

Караванський — Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. – Київ, 1993.

КЛ — Книга Л\чебная /(т) многи(х) л\карствъ // Лікарські та господарські порадники XVIII ст. / Підгот. до вид. В.А. Передрієнко. – Київ, 1984. – С. 92–113.

КЛИ — Книги л\чебныя, избраныи отъ многихъ философовъ, отъ мудрыхъ лекаревъ, перепись всякимъ зеліемъ отъ всякихъ недуговъ по главамъ // М.Ю. Лахтин. Старинные памятники медицинской письменности. – Москва, 1911. – С. 1–134.

Коп.Пал. — Копистенський Захарія. Палінодія. – Київ, 1621 // РИБ. – Т. IV: Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Пг., 1878. – Кн. 2. – С. 313–1200.

КТ — Тимченко Є. Картотека “Словника українського язика” / Зберігається у Відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України (м. Львів).

ЛБ — Беринда П. Лексикон словенороський. – Київ, 1627 (надрук. з київського вид. 1627 р. фотомех. способом) / Підгот. тексту і вступ. ст. В.В. Німчука. – Київ, 1961.

ЛЗ — Зизаній Л. Лексис. – Вільна, 1596 (надрук. з віленського вид. 1596 р. фотомех. способом) / Підгот. тексту і вступ. ст. В.В. Німчука. – Київ, 1964.

ЛО — Л\карства /писа(нъ)нiє, которимы бє(з) мє(ди)ка в дому вс-къ поратоватсможєтъ // Лікарські та господарські порадники XVIII ст. / Підгот. до вид. В.А. Передрієнко. – Київ, 1984. – С. 17–91.

ЛС — Славинецький Є. Лексикон латинський // “Лексикон латинський” Є. Славинецького. “Лексикон словено-латинський” Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / Підгот. до вид. В.В. Німчук. – Київ, 1973.

ЛСБ — Документи Львівського Ставропігійського братства: рукопис к. XVI–серед. XVII ст. / Зберігається у Львівському державному історичному архіві, ф. 129, оп. І.

Меркулова 1972 — Меркулова В. Народные названия болезней. ІІ // Этимология, 1970. – Москва, 1972. – С. 143–206.

Наука — Наука / вчасномъ и потребномъ кров\пущанию / Підгот. до друку І.П. Чепіга // Мовознавство. – 1993. – № 6. – С. 40–44.

Нечай — Нечай С. Латинсько-український медичний словник. – Київ, 2000

НЄ — Поучения на евангелие по Няговскому списку 1758 г. // Материалы для истории Угорской Руси. Памятники церковно-религиозной жизни угрорусов XVI–XVIII вв., изд. А. Петровым. – СПБ., 1914. – Вып. VII.

О обр. — ? образ\хъ. Ижъ якъ в старомъ закон\ з росказан- б.жго были, так и в новомъ /т самого Х.а Б.га початокъ маютъ // Ієромонах Азаріас. В\ра Єдинои С.тои католичєскои Ап(с)тлскои Ц.ркві на Всход\. – Київ, бл. 1619. – Арк. 1–599.

Передрієнко — Передрієнко В.А. Словник малозрозумілих слів // Лікарські та господарські порадники XVIII ст. / Підгот. до вид. В.А. Передрієнко. – Київ, 1984. – С. 121–125.
Перест. — Борецький І. Пересторога з\ло потребная на потомныє часы православным христіаном. – Львів, 1605–1606 // М. Возняк. Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові. – Львів, 1954.
ПЄ — Пересопницьке євангеліє / Зберігається в ЦНБ АН України, № 15512.
Пис.пр.лют. — Писання проти лютеран. – Супрасльський монастир, 1580 // РИБ. – Т. XIX: Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Кн. 3. – Пг., 1903. – С. 53–182.
Проп.р. — Різні проповіді. – Б.м.н., поч. XVII ст. / Зберігається у ЦНБ АН України, шифр 283 II /73.
Срезневський — Срезневский И.И. Материалы до словаря древнерусского языка. – СПб., 1893–1912. – Т. 1–3.
СРЯ XI–XVII — Словарь русского языка XI–XVII вв. – Москва, 1975–1995. – Вып. 1–20.
СУМ — Словник української мови. – Київ, 1970–1980. – Т.1–11.
ТСБМ — Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. – Мінск, 1977–1983. – Т. 1–5.
УЛАМТС — Українсько-латинсько-англійський медичний тлумачний словник / Редкол.: М. Павловський, Л. Петрух. – Львів, 1995. – Т. 1–2.
УЄ № 31 — Учительне євангеліє. – З території Бойківщини, XVI ст. / Зберігається в Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН України, ф. 72, № 31.
УТ — Український травник. – XVI ст. // Romanoslavica. – Bucureşti, 1967. – Vol. XVI (фотокопія між стор. 384–385).
Фасмер — Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. – Москва, 1934–1940. – Т. I–IV.
Brückner — Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Warszawa, 1957.
SJP — Słownik języka polskiego / Pod red. prof. M. Szymczaka. – Warszawa, 1996. – T. I–III.
SP — Słownik polszczyzny XVI w. – Warszawa, 1967–1998. – T. 1–26.
SW — Słownik języka polskiego / Pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego i W. Niedzwiedskiego. – Warszawa, 1900–1927. – T. 1–8.

Summary

On the basis of the Ukrainian written sources of the 17-18 century an attempt was made a complex analysis of semantics of the medical terms *nechystost', oblyva, trud*. Lexemes denoting skin deseases were typical only to the period studied in the work.

Збірник пам'яті Ярослави Закревської

Діалектологічні студії. 3 *Львів, 2003*

УДК 25

Уляна Єдлінська
Львів

Богословська тематика в житті і творчості професора Олекси Горбача

Theological Theme in Life and Works of Oleksa Horbach

Ініціатором й одним із фундаторів книжки спогадів Олекси Горбача "Шлях зі Сходу на Захід" [Горбач 1998] є дружина Олекси Горбача, доктор Анна-Галя Горбач — відомий перекладач і літературознавець, уважний, невтомний упорядник неопублікованої спадщини вченого, що залишилася в його багатому особистому архіві. До видання цієї книги причинилася також Ярослава Закревська — визначний мовознавець, професор, доктор філологічних наук, завідувач відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (1987–1999). Багато уваги вона приділяла творчості й життєвому шляхові проф. О. Горбача. 1995 року вийшла книжка Я. Закревської "Олекса Горбач: Життєписно-бібліографічний нарис" [Закревська 1995], написана ще за життя вченого з його особистими поправками і додатками. Через руки Ярослави Василівни пройшли всі книжки, які професор призначив для України і які були результатом його жертовної науково-видавничої діяльності. З допомогою проф. Я. Закревської ця література дійшла до адресатів у різні закутки нашої Вітчизни. Таким чином учений прийшов на Україну після довгих років невизнання та ігнорування.

"Шлях зі Сходу на Захід" — це життєпис одного зі сотень українців, які пройшли тернисту дорогу під час і після Другої світової війни,

прямували в чуже невідоме, обираючи свободу. Тепер маємо нагоду в іншому контексті нагадати про цей далеко не прямий шлях, яким пройшов Олекса Горбач, поступово здобуваючи ім'я визначного європейського славіста, заслуженого подвижника української культури за межами рідного краю.

У червні 1988 року Олекса Горбач лаконічно, із характерним для його стилю легким сарказмом писав у листі до приятеля родини Горбачів о. Михайла Гавриліва: "Я бо після поль[ських] "бриґідок" був визволений, а після асистентури в ун[іверсите]ті в проф. Сімовича був покликаний так, як Ви, до Чернобилю, в Башкирію, а пам'ятної неділі червня [19]41 післаний звідти пиляти тайгу, а звідти більше зі щастям, ніж розумом, "звіяв" аж до Х[арко]ва над Лопань. "Пристроївся", йшов боронити С[талін]град і ще раз "брикнув", щоб сісти в Х[арко]ві на Холодній горі на голод у нім[ецькому] полоні, звідки Бог поміг вибрихатися й дібратися на Н[овий] рік [19]41/42 на Личаків, голодував у філіалі Ін[ституту]ту мовознавства, в Малій дух. Сем[інар]ії між Коперника й Сикстуською-Жовтневою та [19]43 року ще раз вдягнув однострій, що завів мене 2 рр. згодом до ковбоїв на дальших 2 рр. за дроти, а потім голодував ще 4 рр. над Ізарою (вчив в укр[аїнській] таборовій гімназії, секретарював в НТШ) і [19]51 р. пішов за поль[ського] й укр[аїнського] лектора в ун[іверсите]т до Ґеттінґену, Марбурґу, Франкфурту (по 1964 р.) і тоді був покликаний у Фр[анкфур]ті на ординарія славістики, у [19]80 р. пішов на емеритуру (й на різні хвороби до шпиталів!), щоб могти доопрацювати зібраний україніст[ичний]-діялектол[огічний] і старорукоп[исний] зібраний матеріял".[1]

Тільки його здібності, наполегливість, особливе бажання і вміння працювати допомогли йому в тих складних умовах життя розгорнути широку наукову діяльність і стати видатним ученим-філологом Європи. Олекса Горбач здобув поважне ім'я славіста в німецьких університетах, в Українському Вільному Університеті в Мюнхені, 1963 року його визнали надзвичайним професором слов'янської філології новоствореного Українського Католицького Університету (УКУ) в Римі.[2] Із того часу,

[1] Цей лист, як і всі цитовані далі, зберігається в комплекті листування О. Горбача у Відділі української мови Інституту українознавства ім. І .Крип'якевича НАН України (із архіву вченого, переданого вдовою А.-Г. Горбач).

[2] Український Католицький університет (УКУ) був заснований з ініціативи митрополита Йосифа Сліпого, який повернувся із заслання, за понтифікату Папи Івана XXIII. Митрополит 8 грудня 1963 року проголосив формально заснованим УКУ в новозбудованому будинку на Вія Боччея в Римі і назвав іменем св. Климента Папи. Митрополит уважав це тимчасовим осідком університету і мріяв про його

крім інших філологічних зацікавлень, його приваблює богословська тематика; він використовує всі можливі шляхи, аби віднайти писемні пам'ятки релігійного змісту, що зберігалися за межами України.

Однією з перших праць цього циклу, яка вийшла 1964 р. у ватиканській "Богословії",[3] був "Ісидорів Служебник, слов'янський рукопис"[4] [Горбач 1964: 62–99] із відомостями про долю рукопису, докладним палеографічним описом, розгорнутою мовною характеристикою. Описувана проф. Горбачем пам'ятка — пергаментний кодекс кінця XIV – початку XV ст. Його привіз до Риму (як уважав дослідник) київський митрополит Ісидор 1439 або 1443 року.[5] Доказом того, що рукопис належав Ісидорові, є його грецькомовний запис на 111 сторінці зі списком єпархій Київської митрополії, який має особливу історичну цінність.[6] О. Горбач, визначаючи півуставний тип письма, приводить аналогії з новгородськими, московськими, архангельськими церковними книгами кінця XIV ст. Опис письма і правопису, який здійснив О. Горбач, може служити зразком палеографічного аналізу давнього тексту. На підставі дослідження мовних особливостей автор зробив висновок, що Ісидорів Служебник (далі — ІС) було списано в Новгороді (чи Пскові) із якогось болгарського оригіналу, але мова його неоднорідна, найбільше місцевих східнослов'янських рис містить Устав Служебника [там само: 292–293].

перенесення в майбутньому до Львова чи Києва. Статутами університету з відповідним осучасненням служили складені колись для Богословської Академії у Львові, ректором якої був Йосиф Сліпий. Сюди були запрошені відомі українські професори діаспори [Хома 1992: 148–149].

[3] "Митрополит хотів, щоб знову друкувався журнал "Богословія", який у формі річника виходив у Львові у 1923–1943 рр." Продовження йде навіть у нумерації [там само, 149]. О. Горбач, упорядковуючи свої наукові праці, опубліковані в різних журналах, для удоступнення передрукував їх у семи тематичних збірниках, виданих 1993 р. [див.: Закревська 1995: 86–95]. Статті богословської тематики, які є предметом нашої уваги, увійшли до другого тому "Статті до 1000-ліття християнізації Руси-України" (Мюнхен, 1993).

[4] Служебник — збірник текстів трьох літургій та уставу царгородського патріарха Філофея Коккіна (1354–1355 і 1362–1376).

[5] Київський митрополит Ісидор (кін. XIV ст. – 1463 р.), грек, висвячений царгородським патріархом Йосифом II на митрополита "всієї Руси". Прихильник церковної унії з Римом; 1439 року на Флорентійському соборі підписав документ про об'єднання грецьких і римських церков. Про нього згадує сучасний дослідник як про захисника біженців-греків, частина яких після азійських завоювань опинилася у Венеції. Їхню боротьбу за свої права, зокрема за побудову власної церкви, активно підтримував кардинал Ісидор [див.: Ясіновський 1998: 708].

[6] Список єпархій розшифрував празький славіст Й. Вайс. О. Горбач опублікував цей список у статті.

Послідовно проведено мовний аналіз пам'ятки граматичного, словотвірного і лексичного рівнів. Щодо морфологічної системи — автор робить висновок, що вона (зокрема деклінація) "являє собою сх.-слов. фонетичну адаптацію болгарських форм з елементами місцевої народної мови. В іменників уже наступило перемішання закінчень давніх основ, а в складеній відміні прикметників появилися нові сх.-слов. стягнені форми, паралельні — як і в інших ділянках — з давнішими, а які змогли затриматися тим більше, що йдеться про знаний сакральний текст, який не легко піддається ґрунтовнішим змінам" [там само: 301]. На підтвердження цих висновків у статті проведено послідовні студії словоформ із наведенням багатьох прикладів паралельних форм, наприклад, закінчення ґенетива: цсл. *от всея душа* — місцеве: *до земли, от чаши*. У давніх консонантних основах у родовому однини виступає поруч із давнім е (*матере, церкве*) нове і (*не церкви, крови, имени твоєго, с небеси*). Таким способом проведено також аналіз паралельних (церковнослов'янських і народних) форм у всій парадигмі на матеріалі всіх частин мови з частими узагальненнями, як-от: "Двоїна, хоч і виступає ще подекуди, — особливо в текстах молитов…, — але не менш часто в імен замінюється множиною" [там само: 303]; "Теж конюґація виявляє суміш архаїчних цсл. форм з покостом сх.-сл., тому й модернізованих" [там само: 306], що автор ілюструє багатьма прикладами паралельних форм імператива, заміни аориста перфектом тощо.

Синтаксис (синтакса) літургійних текстів унаслідок дослівного перекладу із грецької виявляє чимало скалькованих конструкцій та неузгодженостей. До характерних синтаксичних грецизмів належить: вираження заперечних конструкцій на грецький лад — тільки один раз; порядок слів (словолад) здебільшого, як у грецькому тексті, інверсійний із препозитивним залежним іменником, присудком у кінці речення; сполучник и стоїть перед кожним членом перелікового ряду (перед кожним однорідним членом речення) тощо. Мовний аналіз пам'ятки багатий прикладами паралелей церковнослов'янських, східнослов'янських і грецьких мовних одиниць, що впливає на загальний високий філологічний рівень статті. Такі ж паралелі наведено і під час аналізу словотвірного та лексичного рівнів. Устав ІС особливо багатий на богослужбову лексику [там само: 313–314].

Цікавим у дослідженні мовних особливостей ІС є порівняння їх з особливостями Молитовника-Служебника (далі — МС) — псковсько-новгородської пам'ятки першої половини XIV ст., яку видав фототипічним способом П. Ковалів [Ковалів 1960]. МС — пам'ятка раніша від ІС;

П. Ковалів приймає дату її списання перед 1342 р., тоді як ІС датують не раніше як кінцем XIV ст. Ці два тексти виразно відрізняються між собою і мовою, і змістом. У статті зміст МС викладено у восьми пунктах і проаналізовано відмінності щодо структури обох пам'яток [Горбач 1964: 320]. Аналізуючи кожну мовну одиницю, проф. О. Горбач послідовно вказував на відмінності в мові служебників. На підставі цього автор робить висновки, що "морфологія й синтакса МС являє собою помітно архаїчніший тип сх.-слов. церковщини — з-перед доби модернізаційно-геленізаційного впливу, що прийшов до східних слов'ян з кінцем 14 в. з болгарського Тирнова як т.зв. "Євтимієва школа" (т.зв. другий південнослов'янський вплив). "Порівняння паралельних місць у текстах МС та ІС дозволяє устійнити форми й засяг отої середньоболгарської одночасно реставрації й модернізації літературної церковнослов'янщини у східних слов'ян, яку провела консеквентно до кінця й канонізувала згодом у 17 в. на Україні школа місцевих уже філологів з М. Смотрицьким та Є. Славинецьким, а якої кінцевий продукт по літургійних виданнях візантійсько-слов'янських церков утримується і по сьогодні" [там само, 324]. Збережені в МС архаїчні форми і замінені новими у змодернізованій церковнослов'янщині ІС широко проілюстровані у статті прикладами.

Крім мовного аналізу пам'ятки, у праці О. Горбача є великий розділ "Літургійні тексти Служебника", який демонструє надзвичайну обізнаність автора з церковно-канонічною літературою, знання літургійних текстів, їхніх оригіналів та різних перекладів і перетворень.[7]

О. Горбач висловив жаль, що у статті він не зміг провести порівняння ІС з іншими численними (крім МС) рукописними церковнослов'янськими служебниками XII–XIV ст., які не опубліковані і зберігаються переважно у сховищах Росії, недоступних у цей час авторові, хоча й відомі йому з описів у літературі [Горбач 1964: 315].

Стаття О. Горбача з'явилася тоді, коли у слов'янських країнах після IV з'їзду славістів у Москві (1958 р.) пожвавилася робота над визначеною в цей час глобальною темою про значення старослов'янської (церковнослов'янської) мови для формування і розвитку деяких слов'янських літературних мов народного і книжного начал, про місце старослов'янської (церковнослов'янської) мови в системі південно-західних і східнослов'янських писемних мов в епоху раннього середньовіччя [Цейтлин 1959: 158]. Ця

[7] О. Горбач зробив висновок, що "і в історично-літургічному розумінні порівняння обох Служебників дозволяє устійнити приблизно, коли почали устійнюватися подробиці теперішньої форми трьох літургій у східніх слов'ян, себто і на Україні" [Горбач 1964: 325].

робота передбачала створення циклу різних словників церковнослов'янської мови всіх слов'янських редакцій і мала проводитися при міжнародній співпраці під опікою відповідної комісії Міжнародного комітету славістів [див.: Mareš 1966: 656–657].

Своєрідним звітом про стан праць у цій ділянці був лексикографічний симпозіум (Краків, квітень 1967 р.), на якому обговорювали питання, зв'язані з теорією і практикою укладання словників слов'янських мов доби середньовіччя [див.: SL]. Із найбільшими досягненнями прибула на симпозіум чеська делегація, презентуючи роботу над двома словниками церковнослов'янської мови, побудованими за двома різними функціональними принципами: 1) церковнослов'янська мова як літературна мова чеського народу з відповідним відсотком локалізмів, тобто елементів національної мови; 2) новоцерковнослов'янська мова богослужбових книг, т.зв. lingua sacra, що існувала вже поряд із національною мовою, яка мала своє застосування і вияв в інших жанрах національної літературної мови. Обидва принципи презентували провідні представники обох авторських колективів — професор Ф. Мареш (першого) та З. Гауптова (другого) [див. також: Hauptova 1998]. Близьким за характером матеріальної бази до словника церковнослов'янської мови чеської редакції був словник південнослов'янських — сербсько-хорватських — редакцій, створюваний у Старослов'янському інституті ім. Светозара Рітіґа у Загребі під керівництвом проф. Й. Гамма і В. Штефаніча. Про теоретичні і практичні проблеми цього словника, зокрема підбір джерел і хронологічні рамки, повідомила на симпозіумі А. Назор [докладніше див.: Назор 1966; Štefanič 1962].

Названі словники були на той час науковим розв'язанням поставленої проблеми про значення і місце старослов'янської (церковнослов'янської) мови у формуванні національних мов і представляли західну і південнослов'янську групи мов.

У програму краківської наради було заплановано доповідь проф. Р. Аванесова про "Словарь древнерусского языка XI–XIV вв.", але доповідач не прибув. Робота над цим словником справді почалася, але перший том вийшов щойно 1988 року. Інша група російських учених під керівництвом проф. С. Бархударова створювала "Словарь русского языка XI–XVII вв.", який повинен був засвідчити системну тяглість російської (!) мови від XI ст. Перший том вийшов 1975 року. В Україні немислимою була тоді праця з історії української мови в таких хронологічних рамках. В Інституті мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР не велися дослідження мови київського періоду. Прерогатива на ці дослідження належала в основному

вченим Москви і Ленінграда. Згідно з офіційною ідеологічною настановою, розвиток української мови (так само і білоруської) мали датувати з XIV ст.[8] У результаті на Україні вийшов двотомний "Словник староукраїнської мови XIV–XV ст." (Київ, 1977–1978), джерельною базою якого послужили пам'ятки тільки світського ділового характеру. Така ділянка, як lingua sacra, належала тоді до одіозних тем.

Цю прогалину в українській науці, наскільки це можливо, заповнював за залізною куртиною проф. О. Горбач, силою обставин відірваний від рідної землі.

1965 року професор звернувся листовно до титулярного архієпископа, представника українських церковних і національних прав при Ватикані, оборонця української політичної еміграції в Європі — Івана Бучка, близького земляка О. Горбача, уродженця села Германів біля Львова. Автор листа просив позичити йому для мовознавчого опрацювання рукописне буковинське Євангеліє XVI–XVII ст. (т.зв. полуботкове), пояснюючи це тим, що "у зв'язку з організуванням філософічно-філологічного факультету УКУ мене попрошено подати плян робіт, які б я міг виконати для запроєктованих "Праць УКУ"… Хотілося б опрацювати щось безпосередньо зв'язане з історією української мови; на чужині ж таких давніх церковних текстів майже нема [підкреслено в оригіналі. — *У.Є.*]. Тому-то я зразу подумав про назване Євангеліє з бібліотеки Вашої Ексцеленції — як про евентуальну тему". 6 червня 1966 року владика Іван Бучко надіслав О. Горбачеві мікрофільм Євангелія і лист з приміткою, що назвав би його не Буковинським, як Горбач, а Букоємським, бо воно походить від п. Кирила Букоємського як пам'ятка по його дідові о. Кирилі, парохові Винник.

21 червня 1966 року проф. Горбач написав подяку владиці за надісланий мікрофільм і при цьому подав свої попередні спостереження щодо мови рукопису, які мають особливе значення, ураховуючи те, що окрема праця про рукописне євангеліє не вийшла друком. Учений перш за все пояснив, чому назвав його "буковинським": 1. "Воно написане юсовим письмом 15–16 вв. (вживаються літери -, =), а що поширювалося в нас головно з монастирів Буковини (Путна! й інші), де такі літургічні тексти переписувалися тоді ченцями на замовлення й на продаж з середньоболгарських оригіналів. Ці самі ціхи носить і цей

[8] Ці проблеми українська наука переживала ще під час праці над "Історичним словником українського язика" за редакцією Є. Тимченка [Тимченко 1930–1932]. Це стисло викладено у передмові до перевидання Словника, здійсненого О. Горбачем [Горбач 1985].

рукопис. 2. У покрайньому записі є таке свідчення: “писал єи (очевидно, не Євангелію, бо вона на якесь сторіччя напевно старша, але “запись”) Ілея Л\винский дворникъ. — 17. V. 652 р. — за держави єго пана ардат\я в\йтарника (в імені дарувальників для “храму св. Архистрат. Михаїла у селі Б\винъцехъ”) — свідчать теж про Буковину-Молдаву: бо лиш там війт зветься і сьогодні “двірником” і лиш там був можливий уряд “вістарника” (румун. visteriu “державний скарбник”)”.[9]

Зважаючи на прізвища дарувальників, автор листа робить припущення, що їхніми носіями були приселенці (!) частково зі східного Поділля (*Голійник* — замість *Олійник*; вимова з *г* характеристична лиш для Поділля й Волині…).

Далі читаємо в листі, що текст Євангелія чіткий тільки від сторінки 145 (Єв. Лука) і обривається на стор. 377 б (51-ому зачалі Св. Йоана). До Євангелія є й передмови Теофілакта, “як я це міг з побіжного проглянення ствердити”. Професор говорить і про свої майбутні плани. Він хотів би окремо опрацювати передмови Теофілакта, провести аналіз церковнослов’янського перекладу. Для цього має вже інші тексти цих передмов, виявлені на Заході: 1) нямецько-хотинське (!) Євангеліє Петра Могили з 1493 року мюнхенської Баварської бібліотеки; 2) медіоланське рукописне Євангеліє XVII ст., “писане, може, в Києві писцем, що повносив туди свої північно-поліські діалектні риси…”. У листі є ще одне спостереження: Євангеліє, позичене з бібліотеки владики Бучка, близьке своєю “молдавсько-середньоболгарською мовною формою до згаданого мюнхенського пергаменту”. Лист цей особливо цікавий з уваги на інформацію про наявність пам’яток писемності в закордонних бібліотеках та на розкриття творчої лабораторії вченого, про його пошуки, плани, які, на жаль, очевидно, не встигли реалізуватися, бо таких немає серед друкованих праць ученого.[10]

Незважаючи на життєві труднощі, представники української діаспори все-таки мали змогу їздити по світу і працювати в бібліотеках різних наукових центрів, здобувати додаткову освіту і в конкретних випадках збирати свідчення про наявність українських пам’яток писемності, а навіть про діалектні особливості мови українців за межами України [див.:

[9] Обидва слова широко засвідчені в молдавсько-українських документах XIV–XV ст.: *дворник* виступає у трьох значеннях: 1. Придворний чин у Молдавському князівстві; 2. Сільський староста; 3. Управитель маєтку митрополита або єпископа. Перше значення найпоширеніше і засвідчене 1395 р.; *вистиярникъ* має декілька графічних варіантів, у тому числі з юсовим написанням [ССУМ I: 288–289].

[10] В архіві О. Горбача зберігаються мікрофільми всіх названих пам’яток.

Горбач 1998: 356]. О. Горбач радо користав із цього. Раз у раз появлялися все нові публікації, і учений ділився у наукових статтях своїми знахідками, які хоча й мали часом епізодичний характер, але були слідами нашої духовної присутності за межами України.

У червні 1968 року в Музеї української культури у Свиднику на Пряшівщині відбулася виставка рукописів і стародруків. Проф. Горбач виявив там фотокопії двох сторінок рукописного південнолемківського Учительного євангелія з XVII ст. На підставі покрайнього запису названо цей рукопис "поучним євангелієм 1640 р. Канішовського з с. Ортутової біля Свидника". Про цю знахідку появилася в "Богословії" стаття "Дві сторінки з південно-лемківського рукописного учительного євангелія з 1640 р." [Горбач 1969[a]]. З уваги на значення цього євангелія для історії української мови автор статті публікує текст, наголошуючи на його релігійному змісті, що зумовило церковнослов'янські мовні особливості рукопису. Натомість в "учительній" частині наявні лексичні полонізми, уживані, очевидно, у мові творця тексту. У висновку сказано, що суто лемківські форми відображено лише фрагментарно, про них можна було б говорити тільки після аналізу повного тексту.

1977 року у константинопольській Катедрі св. Софії на балюстрадах хору О. Горбач побачив слов'янські написи, які нанесли колись пілігрими [див.: Горбач 1977]. Зміст і мова цих написів свідчить про те, що їх зроблено XIII–XIV ст. Хоча це незначні уривки тексту, але автор робить цікаві спостереження, порівнює їх то зі смоленськими, то з новгородськими грамотами цього періоду. Один із написів залишив духовний відвідувач "попъ галичьскии", що представляє, очевидно, західноукраїнську територію. В іншому — виступає особова назва *Паноша*, засвідчена, як уважав дослідник, у різних словниках давньоруських і давньопольських особових назв. Можливо, що подорожник Паноша також походив із південно-західної України, де від XIV ст. відчутні польські впливи. Ця лексема засвідчена також у молдавській грамоті (1433–1443 рр.) із Сучави, але не як власна, а загальна назва польського походження: "дрібномаєтний шляхтич, залежний від феодала": Мы иль-шъ воєвода… записуємъс- тымъ пн.ошамъ што к намъ з литъвы приєхали на нашю службу… єжь имаємъ… имъ жолъдъ платити [ССУМ II: 124].

В університетській бібліотеці в Уппсалі (Швеція) увагу вченого привернув Кодекс півуставного письма катихизмово-повчального змісту. Бібліотекар К. Давідсон визначила цей рукопис як "копію написаного Стефаном Зизанієм білоруською мовою "Казання св. Кирила про антихриста…", надрукованого білоруською і польською мовами у Вильні

1596 р.”. Ознайомившись із рукописом, О. Горбач визнав це визначення неправильним і написав із цього приводу дві статті, де аргументовано довів свою думку [див.: Горбач 1987; Горбач 1988ᵉ]. Перша стаття багата літературою про катихизиси, їх перевидання, дослідження російських, українських, німецьких учених із ділянки церковної літератури, зокрема шведського славіста А. Єнсена. У статті подано повний перелік розділів рукопису, серед яких є “Изложение о православной в\р\”. Порівняння віднайденого рукопису ведеться з відомим твором Ст. Зизанія “Кириловою Книгою”, яку в Росії часто перевидавали з додатками, зробленими, зокрема, старовірами для потреб антикатолицької й антилютеранської полеміки. Порівняльний аналіз ведеться в основному не так з погляду мови, як змісту догматичних положень. Степана Зизанія, справді, уважають автором досі не віднайденого катихизису, надрукованого 1595 р. у Вильні, широко коментованого в літературі, зокрема полемічній. Проф. Горбач зробив висновок, що знайдений рукопис не є Катихизисом Зизанія, а копією його пізніших переробок, зокрема старовірчої рукописної копії, де є розділ „Изложение о православной в\р\”. Він виник у другій половині XVII ст., у ньому майже нема відхилень від норм церковнослов’янщини XVII ст., а в пояснювальній частині наявні русицизми; у ньому засвідчено відлам старовірства, що рвав зі східноцерковною традицією. “Наявне в російській старовірчій рукописній копії 2-ої половини 17-го в. православної катихизмової частини “Изложение о православной в\р\” є, може, частиною того затраченого катихизму” [Горбач 1987: 176]. У статті опублікована якраз ця частина рукопису.

Багато інформації про слов’янські і, у першу чергу, українські рукописи є у статті О. Горбача “Слов’янські рукописи манастирських бібліотек у Путній і Драґомірній в Румунії” [Горбач 1968]. Автор підкреслює, що свого часу “південно-буковинські й північно-молдавські манастирі мали немалий вплив на церковно-релігійне й культурне життя всього південного заходу України” [там само: 327–328]. Фактично не тільки в межах монастирів розвивалася писемність, тісно зв’язана з Україною. “Вся державна і суспільна організація Молдавії нагадувала форми Київської і Галицько-Волинської держави. У Молдавії офіційною мовою в державі і церкві була тогочасна українська мова, тобто церковнослов’янська в українській редакції” [Жуковський 1966: 1639]. Про значення пам’яток, складених у молдавських монастирях, для історії української мови XV–XVII ст. проф. О. Горбач говорив як про джерело поширення на Україні т.зв. юсового письма (другий південно-

слов'янський вплив).[11] Поданий опис пам'яток монастирських фондів цінний ще й тим, що доступ до них був досить обмежений. Фонди — приватна власність Румунської православної церкви, і для праці в них вимагали особливий дозвіл.[12] У чоловічому монастирі в Путній учений на основі каталогу-інвентаря бібліотеки називає 10 пергаментних грамот XV–XVII ст. та 57 слов'янських рукописних кодексів різного релігійного змісту [див: там само: 329–331]. В іншому монастирі, у Драґомірній, — 167 слов'янських рукописів із XV–XVIII ст. і багато грамот із Буковини XV–XVII ст. В обох сховищах зберігається по одному примірникові нотних гімнографічних пам'яток-ірмолоїв, які завдяки описові О. Горбача доповнили фундаментальний каталог.[13]

Окремі дослідження О. Горбача, що вкладаються у загальну тему "Богослов'я і мовознавство", становить аналіз пам'яток пісенного характеру. Перша стаття "З історії української церковно-музичної термінології" [Горбач 1965] починається з такої тези: "Ледве чи багато хто з-поміж неспеціалістів здає собі справу, заглянувши в молитовник, що вся термінологія нашої церковної — а отже, найдавнішої вченої — музики в основному грецька: що скрізь ідеться або про безпосередні позичення з грецького, або про кальки-переклади грецьких термінів на церковнослов'янщину" [там само: 244].

Узявши за приклад два терміни на означення одного поняття — стсл. *согласіє* — калька (переклад) грецького виразу — і *антифон* — грецьке запозичення ("Псалмові стихи на початку утрені, співані двома хорами поперемінно"), — О. Горбач припустив, що слова-переклади є давнішими мовними явищами, бо виникли тоді і там, де ще добре розуміли грецьку мову і старалися перекладати слово за його словотвірними елементами. Друга хвиля калькування-перекладу припадає на добу т.зв. тирнівської школи єп. Євтимія (XVI ст.) і його послідовників — м.ін. митроп. Кипріяна. Наступна, уже місцева, зв'язана з підвищенням рівня греко-класичної філології XVI–XVIII ст.

Різні аспекти аналізу церковних грецизмів дали підстави авторові виділити такі групи: 1) грецькі перекладені терміни: назви священнос-

[11] Це явище широко відбите не тільки в пам'ятках церковного характеру, а й у ділових пам'ятках. Це послідовно засвідчено в ССУМ.

[12] Наприклад, Я. Ісаєвич під час праці над виявленням українських пам'яток писемності в Румунії мав змогу обстежити тільки державні сховища у Бібліотеці Академії наук Румунії та в Центральній державній бібліотеці [див.: Ясиновський 1996: 4, 16, 20, 29].

[13] Там само: № 1021, 1090.

лужителів, назви книг, назви богослужб і їхніх частин (гідна подиву, глибока, а навіть дріб'язкова обізнаність автора з видами церковних служб); 2) грецькі терміни, збережені з церковнослов'янської мови на позначення таких самих назв: священнослужителів, книг, богослужб і їхніх частин (найбагатший розділ, як і в попередній групі). Назви служб подано, зважаючи на всі нюанси їх церковного застосування, часто з відповідниками локальних варіантів назв; О. Горбач розглянув історію їхнього виникнення, отже загалом виклад матеріалу має енциклопедичний характер.

Окремий розділ статті присвячений церковним наспівам, що були прийняті з Візантії і Болгарії разом із християнством, а згодом творилися й в Україні. Свої назви вони отримували залежно від місця виникнення: грецькі, київські, галицькі, волинські наспіви та багато інших. Автор вдається до аналізу назв мелодій наспівів, їхніх музичних форм, графічного зображення і генезису, що, власне кажучи, пов'язано зі спеціальністю музикознавця, зокрема знавців історії музики. Назви давніх крюкових знамен-нот автор узяв із давніх пісенників. Ці назви в основному зафіксовані у словнику І. Срезневського. Частина цих назв запозичена із грецької мови разом із музичними знаками (приклади наводяться). Усі негрецькі назви XV–XVII ст. переважно передають лиш графічну форму крюків-знамен (*дубинка, долинка, рогъ, стр\ла, лукъ* тощо).

У XVI ст. під впливом київських музик, витісняючи крюкове, увійшло в життя нотно-лінійне письмо. Удосконалене західне нотно-лінійне письмо ширилося в Україні за посередництвом Польщі.[14] Із нотним письмом прийшла й нова церковно-співна та загалом музикологічна польсько-латинська чи польсько-італійська термінологія XVI–XVIII ст., яка побутувала ще в XIX ст., поки її не заступила загальновживана нова італійська або німецько-латинська.

Новий український церковний спів XVI–XVIII ст. сприяв появі низки нових термінів, таких, як *хори* (крім давньої назви *лики*), *партесний спів*, у якому виділені окремі частини-партії, звідси — *партитура* тощо. У статті йдеться також про назви голосів, назви звуків у межах гами, які засвідчені у словниках Лаврентія Зизанія, Памва Беринди, у

[14] У сучасних працях цей момент формулюється подібно: "В епоху українського Бароко завершується переорієнтація української гимнографії з візантійської культурної традиції на західноєвропейську. На ґрунті нової європейської культури проростають ренесансно-гуманістичні струмені…" [Ясиновський 1966: 33].

Граматиці музикійській Ділецького.[15] Спираючись на свідчення цих словників, О. Горбач аналізує назви музичних інструментів, удаючись до етимологічних й діалектних екскурсів. Розповідаючи про дзвони, автор виділяє цілий абзац про те, чим їх заміняли — різні види дерев'яних калаталець, що вживали під час Великого посту, подано також їхні регіональні назви.

Підчас обрядової латинізації греко-католицької церкви в Галичині XVIII–XIX ст. з'явилося кілька латинсько-польських термінів — *супліка-ція, літанія, кантичка* 'збірка колядок' (від слова *кант* 'побожна пісня'). В Україні друковані збірки коляд і кантів називалися Богогласниками; у Галичині в XIX ст. для збірників церковних пісень виникла створена на церковнослов'янський лад назва г*ласопісник*, або *напівник*. Ці збірники були видані наприкінці XIX ст. і перевидані в 60-х рр. у діаспорі [Горбач 1965: 261]. Співіснування в Україні православної і греко-католицької церков викликає і в ділянці музичної термінології мовно-термінологічне конфесійне розрізнення: *глас — голос, отпуст — відпуст, полунощниця — північниця* тощо, хоч цей стан не можна вважати стабільним. На прикладі такої вузької ділянки, як церковна музична термінологія в системі загальнонаціональної мови, уважає автор, видно, "скільки то незасвідченої джерелами історії культури скриває в собі лексика" [там само: 262].

Свої студії в галузі церковно-музичної термінології О. Горбач продовжив далі на матеріалі колядкової пісенності. Як свідчить заголовок відповідної статті "З історії церковних коляд", автор розпочинає свої дослідження з першого друкованого збірника церковних коляд — почаївського "Богогласника" 1790 р. Ця збірка була складена з ранніх рукописних книжок; її згодом багато разів перевидавали в різних місцевостях, доповнюючи новими регіональними колядами. У Богогласнику коляди опубліковано з нотами. Проаналізувавши зміст першого "Богогласника" і декількох пізніших територіально різних пісенників, учений робить висновки про діапазон поширення давніх українських коляд на всій українській території. Наприклад, рукописний пісенник, що зберігається в Музеї української культури у Свиднику, т.зв. Звальський із Пряшівщини, який переписав 1858–1867 рр. дяковчитель М. Кронк,

[15] О. Горбач у праці користувався виданням однієї з редакцій твору М. Ділецького [Дилецький 1910]. 1970 року опубліковано фотокопію рукопису М. Ділецького (1723 р.), що зберігається у фондах Національного музею у Львові [Дилецький 1970]; під час роботи над статтею О. Горбач із цим рукописом не був ознайомлений.

містить 83 колядки. Із них 36 мають свої відповідники в Богогласнику, але з мовними говірковими різницями, а 47 пісень — місцевого, закарпатського походження. В останніх текстах виступають різні говіркові особливості — від середньозакарпатських до лемківських і шаришських, що свідчить про те, що колядки записані в різних місцевостях. Закарпатські колядки сповнені різних легендарно-апокрифічних мотивів, які, напевно, не відповідали б почаївському "Богогласникові". У статті для зразка опубліковано п'ять колядок — ті, що є в Богогласнику, але з діалектними відмінностями, і ті, яких у Богогласнику немає, — вони походять із території Закарпаття. Дослідник подає лише найтиповіші діалектні особливості, а порівняння різних варіантів одного тексту допоможе, як уважає автор, "зреконструювати первісний текст, що своїми внутрішніми римами й будовою належить до віршування нашого шкільного Бароко 17–18 ст." [Горбач 1971[а]: 241].

В іншій статті цього циклу [Горбач 1969[6]], присвяченій знову-таки рукописному пісенникові з Пряшівщини, О. Горбач опублікував п'ять текстів коляд зі с. Борів на Свидниччині. Серед опублікованого — відома колядка "Бог предвічний", яку автор вважає лемківсько-надсянського походження. Церковні пісні із Закарпаття, перегукуючись із піснями Богогласника, засвідчують споконвічний історично-культурний зв'язок цієї землі з українським материком. Їх переписували з покоління в покоління, збагачуючи місцевими діалектизмами.

Тільки глибоке знання такої історичної пам'ятки української пісенності, як Богогласник, могло привести автора до своєрідного винахідливого аналітичного фраґмента під заголовком "Москаль-чарівник" І. Котляревського і почаївський "Богогласник". Цей водевіль поет написав 1819 року. У ньому звучить відомий куплет міського писаря Финтика, розкаяного залицяльника, зловленого на гарячому: "О, горе мне, грешнику сущу!…". Проф. О. Горбач прочитав в "Українській радянській енциклопедії", що цей вірш І. Котляревський узяв саме з Богогласника. Він справді виявився переробкою першої строфи довшої покаянної пісні на "Неділю про блудного сина", уміщеної в Богогласнику 1790 р. Автори збірника пісень переважно не відомі, авторство деяких віршів можна відчитати з акростиху. Дослідник уважав, що автор "Пісні про блудного сина" "…з терену наших південно-східних говірок: про це свідчить форма інфінітиву у 4-ій строфі жить замість жити. При порівнянні обох строф у Богогласнику і у І. Котляревського вражає не тільки текстова розбіжність 2–4 рядків вірша, але й метрична нерегулярність у "Москалі-чарівнику", про що не можна припускати, що це неувага такого досвідченого віршувальника,

як І. Котляревський". На підставі цих спостережень О. Горбач зробив припущення, що текст для свого твору І. Котляревський узяв із "Пісні про блудного сина" ще до її опублікування в Богогласнику, коли навчався в Полтавській духовній семінарії (1780–1789). Цю пісню складав невідомий автор на православному Лівобережжі. Почаївським редакторам Богогласника ця пісня могла бути відомою в різних варіантах з інших територій. Вони її змінили відповідно до своїх віршово-мовних засад. Саме про таку редакторську працю укладачів Богогласника йдеться в передмові до цього збірника пісень.

Пісенно-колядкова тематика нагадала професорові родинне село Романів, що на Львівщині, і він повністю відтворив новорічну пісню, присвячену Василію Великому (чи це було з пам'яті? — адже йшов 1971 рік). На текст такої пісні, майже тотожний романівському, О. Горбач натрапив у згаданому вже вище Звальському збірнику із Пряшівщини (переписав у 1858–1867 рр. М. Кронк) і також його повністю опублікував. Ще один варіант цієї пісні записав від лірників із Бучаччини й опублікував у 1896 р. В. Гнатюк. О. Горбач ставить собі запитання: чому саме така поширена пісня не потрапила до василіянського Богогласника 1790 р., хоча там є аж 5 пісень, присвячених св. Василію Великому (три українські і дві польські). Для відповіді автор пройшов складний шлях дослідження через генезу легендарно-епічного змісту пісні, який не відповідав тенденціям упорядників Богогласника, що перебували вже під впливом загальноєвропейських раціоналістських напрямів XV-III–XIX ст., у тому числі й у сфері боротьби з бароковими легендами. Натомість саме легендарно-епічний варіант у бароковій стихії, може, й давніший, зберігався в народі, у дяківських пісенниках, відповідаючи смакам простого люду [Горбач 1969[6]: 233].

Проф. Горбач не просто грався складними загадками історії, але на конкретних прикладах, часто, здається, другорядних, уникав у причини їх виникнення, у закономірності і взаємозв'язки. Зацікавлення богословсько-музичною проблематикою випливали не тільки з його наукових інтересів — вони були частиною його духовних потреб. У вересні 1983 р. він писав отцеві архимандриту монастиря студитів (Кастельногандольфо, Італія) (тепер — глава Помісної Греко-Католицької Церкви) Любомирові Гузару, приятелеві родини Горбачів, про актуальні потреби української церкви в діаспорі: "Потрібне ж, гадаю, видання молитовника, в якому чи наприкінці, чи то в ході тексту Літургії будуть подані нотні мелодії, бо це при "вимішанні" різних "повітів" на еміґрації дуже утруднює спільний спів. У висліді — молодь нічого з того не знає вже. Ми собі

у Франкфурті порадили бодай так, що я сам зладив такий “збір нотний мельодій тропарних-прокіменних-кондакових і за достойників і під час літургійних”, дав зробити кілька ксерокопій для молодих людей, і з ними разом того тримаємося”.[16]

Із біографії О. Горбача відомо, що, крім науково-дослідної, він займався науково-видавничою діяльністю. У серіях, які він заснував, появилося близько 50 книжкових рідкісних видань-передруків по 200–250 примірників кожна [Закревська 1995: 73–81]. Серед них — праці богословської тематики, які виходили в серії УКУ св. Климента Папи в Римі: “Три церковнослов’янські літургічні рукописні тексти Ватиканської бібліотеки” (Рим, 1966); “Рукописна церковнослов’янська “Риторика” із другої половини 18 ст. монастирської бібліотеки в Нямц (Румунія)” (Рим, 1971); “Требник митрополита П. Могили (Київ, 1646)” (Рим, 1988); “Номоканон вид. П. Могили” (Київ, 1629) (Рим, 1989); “Три українські православні катехизми з 17 ст. (1600, 1642, 1645 рр.)” (Рим, 1990). Усі видання виходили з передмовами або післямовами видавця про історію і особливості пам’ятки, загальні спостереження над мовою і основне — про зауваження щодо прикладного значення пам’ятки. Наприклад, у передмові до “Требника” читаємо: “Требник є важливим джерелом для досліду питань богословії у схопленні П. Могили (з західним розрізнюванням “форми” і “матерії” у Св[ятих] тайнах) як і пасторальної богословії, де при розгляді конкретних випадків праці пароха включено безліч цікавих деталів з історії культури, звичаїв і таки вірувань та повір’їв України 17 в. Він дає вгляд і в маловідомі загалові звичаї чернечого життя.

Не менш цікавою є й проблема мови цього тексту: церковнослов’янсько-української (з рисами волинсько-поліської вимови)…

Відношення текстів із Требника і до тодішніх грецьких оригіналів… як і пізніших (“уніятських”…) жде ще своїх дослідників. Удоступнення фотопередруком тексту й стало за ціль до таких дослідів спобудити” [Горбач 1988[a]: 187].

Майже одночасно із “Требником” О. Горбач перевидав “Номоканон”. Обидві пам’ятки споріднені за жанром церковної літератури, у них зібрані закони внутрішнього устрою візантійської церкви, упродовж років пристосовані до практики українського церковного життя. Щодо мови автор пише: “Правопис і церковнослов’янська мова нашого “Номока-

[16] У книзі “Шлях зі Сходу на Захід” [Горбач 1998] поміщено фотографію: Родина Горбачів співає Воскресну утреню (Франкфурт, 1990).

нону” дуже невирівняні: заслужено від того, чи йдеться про основний текст самих “правил”, чи про “пристеженія” (додатки до них та Патерикові уривки-приклади) та маргінесові уваги посилання… в додатках і на маргінесах уже унормований Граматикою Смотрицького (Єв’є, 1619) правопис і “світсько”-літературна тодішня українщина…” [Горбач 1989[б]: 207] “Подрібна аналіза мови “Номоканону” вимагає окремої статті. Так само і окремих студій вимагає і устійнення його стосунку до списків Кормчої на Україні” [там само: 208].

Публікацію праці “Три українські православні катихизми 17-го віку” спровокував факт свідомого замовчування в літературі (що походить від Московської духовної семінарії) власних шляхів розвитку богословської думки в Україні. “Саме ця обставина підказала нам удоступнити… хоч декотрі джерельні тексти для студій богословам над нашою теологічною думкою, а історикам мови для досліду” [Горбач 1990: 174].

Усі ці пам’ятки створені в Україні в XVII ст., у період посилених західних церковних віянь, а в мові — появи значної кількості полонізмів, латинізмів. Незважаючи на це, у них збережений дух східних джерел і виявляється візантійсько-українська обрядовість.

Започаткувавши 1964 року студії над церковнослов’янською мовою на матеріалі Ісидорового Служебника, проф. О. Горбач і далі продовжує розробляти цю тему. Незабаром (1966 р.) побачили світ згадані вище “Три церковнослов’янські літургічні рукописні тексти Ватиканської бібліотеки” у Працях філософічно-гуманістичного факультету УКУ (окремою книгою, 160 с.), а 1972 року мюнхенська газета “Християнський голос” у кількох номерах публікує статтю “Староцерковнослов’янська мова і церковнослов’янський переклад Святого Письма” [Горбач 1972].

Стаття має два розділи — 1. “Староцерковнослов’янська мова і церковнослов’янський переклад Святого Письма”. 2. “Св. Кирило і св. Методій — основоположники староцерковнослов’янської літературної мови й перекладів церковних книг”. Стаття загалом присвячена загальнослов’янській проблемі про роль старослов’янської (церковнослов’янської) мови в розвиткові національних мов (різнослов’янських редакцій), де особливу увагу дослідник зосередив на історії української мови. Саме тут проф. О. Горбач дав визначення старослов’янської мови і пояснив термінологію, якою користувався. “Старослов’янщина — це насправді мова в своїй основі старомакедонсько-староболгарська, оформлена солунцями свв. Костянтином-Кирилом (826–869) і його братом Методієм (815–885) для місійних цілей серед моравських слов’ян від 863 р., а згодом, у 9–10 вв., поширена в Македонії й Болгарії, а звідти

занесена в Україну… й тут достосована лиш до фонетичної структури староукраїнської мови,[17] із якою пройшла всі її дальші зміни (якщо мова про український варіант церковнослов'янщини)…". Старомакедонсько-староболгарська мова — "для неї прийнялася назва старо-церковнослов'янська мова — від її функційного вжитку, а подекуди і старослов'янська мова — бо це найдавніша засвідчена літературна мова слов'ян" [Горбач 1972: 263]. Український варіант церковнослов'янської мови, т.зв. lingua sackra, поширений приблизно від часу християнізації (988 р.), зафіксований у літургійних книгах і релігійно-церковних творах;[18] звичайно, він впливав і на мовостиль світських жанрів староукраїнського письменства. Автор виділяє десять особливостей-змін, яких зазнала староцерковнослов'янська мова на українському ґрунті (фонетичний, морфологічний та словотвірний рівні), а також називає низку фонологічно-морфологічних і синтаксичних рис, що споріднювали обидві мови. Упродовж XII–XIII ст. староцерковнослов'янська мова зазнавала змін, які відбувалися при переписуванні церковних книг — часто текст відрізнявся від ориґіналу. Усвідомлюючи це, учені-книжники розпочали коректорсько-перекладацьку середньоболгарську роботу, їх підтримав болгарський тирновський патріарх Євтимій. Нові тенденції звернення до болгарських ориґіналів принесли на Україну освічені болгари, македонці, серби, які у другій половині XIV ст. масово покидали свої землі, завойовані мусульманськими османцями-турками. Книги, які вони привезли в Україну, і їхня книжна діяльність викликали хвилю т.зв. "другого південнослов'янського (мовно-культурного) впливу". Він проявлявся у ряді правописно-мовних особливостей, відбитих в Україні в деяких церковнослов'янських рукописах XV–XVI ст., що їх прийнято з уваги на вживання юсів (замість **у, я**) називати "пам'ятками юсового письма".

Дальшим хронологічним відрізком в історії української lingua sacra є поява під впливом Реформації т.зв. учительних євангелій. Тут своя особливість співіснування церковнослов'янської і народноукраїнської мов з різнодіалектними рисами.

Заснування високих шкіл в Україні (Острозька академія, 1580–1605; Києво-Могилянська академія, 1632–1818) сприяло новому науковому

[17] Хоча далі автор говорить про зміни староцерковнослов'янської мови на українському ґрунті на всіх рівнях мови.

[18] Це "мова "руської" (Київської) церкви й літератури, про яку говориться як про т.зв. 1-ий пд.-слов'янський вплив на літературну мову східних слов'ян" [Горбач 1988: 21].

зацікавленню церковнослов'янською мовою, у зв'язку з чим вийшла друком церковнослов'янськомовна Острозька Біблія (1581). Тут автор досить широко характеризує різні джерела цієї Біблії і робить висновок: "церковнослов'янська мова Острозької Біблії доволі строката, поскільки йдеться про різночасові і різнодіалектні нашарування (від 9 в. по 15 в.)" [Горбач 1972: 270]. Такий стан мови богослужбових книг та потреби шкіл викликали потребу кодифікувати систему церковнослов'янської мови і створити відповідні граматики. Першою з'явилася грецько-слов'янська граматика "Адельфотес" (Львів, 1591), далі — "Грамматіка словенска" Лаврентія Зизанія (Вільна, 1595) та Мелетія Смотрицького (Єв'є, 1619). Лексичний фонд церковнослов'янської мови був відбитий у Лексиконі Памва Беринди (Київ, 1627) і в азбуковниках, у яких було подано тлумачення незрозумілих слів церковної літератури. Однак ці граматики спиралися на чужих зразках — граматиках грецької і латинської мов, що було причиною внесення у структуру церковнослов'янської мови чужих категорій і форм.[19] Над цими питаннями згодом працювало чимало відомих славістів XIX–XX ст. (від Й. Добровського, О. Востокова до А. Лескіна, В. Ягича), які вже на підставі ґрунтовних досліджень церковнослов'янських текстів вносили свої корективи у розв'язання проблеми: як саме виглядала фонетична і морфолого-синтаксична системи старослов'янської (церковнослов'янської) мови.

Другий розділ статті "Св. Кирило і св. Методій — основоположники староцерковнослов'янської літературної мови й перекладів церковних книг" охоплює широкий діапазон історико-теологічних проблем, відображених у багатій літературі (використаній у статті) з різними, часто протилежними поглядами. Ідеться про дискусію щодо першості однієї із двох староцерковнослов'янських азбук — глаголиці і кирилиці, а також про те, де й що насправді перекладали обидва слов'янські апостоли — св. Костянтин-Кирило і св. Методій. Обидва проповідники залишили свої "Житія", звідки і знаємо про їхній життєвий шлях, заповнений працею над перекладами Святого Письма і над текстами слов'янського богослужіння та боротьбою за його права в німецько-латинському світі, в атмосфері гострих політичних конфліктів між державами, де вони перебували, і перемінної зміни впливів діючих партнерів. Зокрема в 867–868 роках Папа Адріян II повністю схвалив їхню слов'янську місійну працю і їхні переклади Святого Письма. Однак їм знову довелося боротися із

[19] Теза, висловлена проф. О. Горбачем, неначе продовження дискусії знайшла докладне аналітичне продовження кілька років пізніше у праці, що вийшла на Україні [див.: Смотрицький 1979].

противниками слов'янської мови в богослуженні — із т.зв. триязичниками, які вважали, що богослужбу можна вести лише трьома мовами: гебрейською, грецькою і латинською.

Після смерті Методія 885 р. (Костянтин помер значно раніше) справа обох слов'янських просвітителів була в Моравії (основне місце їхньої діяльності) знищена через зміни політичної ситуації. Але залишилося багато учнів, які розбрелися по слов'янських землях, створюючи кілька осередків церковнослов'янської культури. Цей факт і став предметом дискусії: із якого саме осередку прийшло християнство на Україну. Одні славісти вважають, що найповніше збереглися особливості кирило-методіївських перекладів у македонській Охріді, де діяв учень обох братів Климент Охрідський. Із тих сторін походять основні найдавніші староцерковнослов'янські тексти, писані глаголицею. Інший осередок витворився в північно-східній Болгарії із столицею у Преславі. Тут за часів освіченого, вихованого у візантійській культурі царя Симеона (885–927) у гурті видатних церковних і літературних діячів, до яких належать Йоан Екзарх Болгарський і, мабуть, частина Методієвих учнів, проведено й нову ревізію перекладів Святого Письма з мовно-текстологічного погляду. Тут, припускають, виникли умови для перекладу первісного слов'янського письма глаголиці кирилицею. Звідси, уважав автор, "головно прийшли церковнослов'янські рукописи й до нас враз із християнізацією Київської Русі" [Горбач 1972: 277]. Для того щоб виявити арґументи на користь тих чи інших теорій щодо часу виникнення кирилиці і глаголиці, і того, що́ саме перекладали Кирило і Методій, частину статті О. Горбач присвятив аналізові "Житій", що збереглися в рукописних копіях XIV–XV ст. У кінці автор наводить ще декілька неясних питань, спонукаючи компетентних учених до дальших дискусій.

Через кілька років з часу виходу цієї статті 17.X.1983 р. О. Горбач писав своєму духовному приятелеві Любомирові Гузару: "Щодо моєї статті про переклади староцерковнослов'янські Біблії і Літургії, друкованої в "Хр[истиянському] голосі", шлю одночасно її відбитку як "друк". Була це, власне, лиш 1-ша її частина після того, як Блаженніший[20] пропонував мені зайнятися справою студій цслов. перекладу Біблії, створюючи якусь дотичну комісію для тих справ, а яка б дослідила стосунок кирило-мето-

[20] Мається на увазі Йосиф Сліпий. "23 грудня 1963 р. Павло VI признав Архиєпископові Сліпому, митрополитові Києво-Галицькому, права Верховного Архиєпископа. Унаслідок цієї нової найвищої гідности Блаженніший Сліпий, одинокий, що втішався ним тоді в цілому католицькому світі, мав права майже такі самі, як в Патріярха" [Хома 1992: 164].

дієвського перекладу до єрусал[имсько]-александр[ійсько]-антіохій[сько]-константинопольської редакцій. Признатися: я тих потенцій членів комісії такого широкого діяпазону в нас не бачив. Але раз виник плян-ентузіязм, рішився й я докинути свою фахову цеглину, а для того — як "інформаційний вступ" — хотів подати тим "потенційним членам такої комісії" огляд дотеперішних дослідів (Євсеєва, Вайса й ін[ших] славістів), а що як відбитка був би тим нашим "72-ом" розісланий як дискусійна база. Скінчилося лиш на тій 1-ій частині огляду, бо вже й її друкувати в Мюнхені не хотіли (мовляв, це не для нашого читача!)… Тож тієї 2-ої (заповідженої!) частини, яка, власне, була б подумана на базу для дальшої дискусії, — я ні не викінчував, ні не розробляв".

Цей лист був писаний у час, коли вже назрівала проблема підготовки до відзначення 1000-ліття християнської України. Про це сповістив нас О. Горбач у "Передмові" до "Збірника Мовознавчої комісії", який вийшов як перший том Праць наукового конґресу в тисячоліття хрещення Руси-України (редактор тому — О. Горбач). "Пригадуємо отут ("для історії") про фактаж, що став генезою оцього скромного випуску" [Горбач 1988в]. 11–13 травня 1984 р. з ініціативи ректора УВУ проф. В. Янева відбулася в Мюнхені конференція наукових установ у справі відзначення 1000-річчя хрещення України-Руси. Серед інших була створена мовознавча комісія, головою якої обрано проф. О. Горбача. Йому доручено всі організаційні справи, проект яких уже був схвалений на конференції. У проекті автор подав близько 20 орієнтовних тем, які, як підкреслено, "уможливили б участь усього діяспорного потенціялу наших мовознавців. Доручення наради, — писав О. Горбач, — я прийняв з почуття громадського обов'язку "прусака Сходу", бо всіх труднощів був уповні свідомий". У червні і листопаді 1984 р. розіслано запрошення і пропоновані теми на 50 адрес компетентних науковців поза межами СРСР. Відгукнулися десять колег. Відбулося дві передконґресові сесії — одна в червні 1985 року у Бавнд-Бруку, друга в жовтні того ж року в Римі. На першій поширено склад комісії, до якої увійшли Я. Гурський, М. Пшеп'юрська-Овчаренко і П. Цимбалістий. На другій лише голова комісії мав доповідь і запропонував усім кілька проектів, серед яких — "складення конкорданцій (реєстрів слів) до Біблій церковнослов'янської (Острозької / Єлисаветинської / Почаївської / Перемиської) й українських (І. Огієнка та І. Хоменка), як і короткого та обширнішого богословсько-церковно-історичного словників". Після переліку пропонованих тем О. Горбач із гіркотою додав: "Ці проєкти, однак, видимого зацікавлення не викликали".

У професора, як видно, голова кипіла від думок про актуальні теми української історичної богословії. Ними він ділився і зі своїми адресатами. Зокрема в листі від 6.VI.1984 р. о. Дацкові він писав: “В мене була б ціла програма з пропонованими опрацюваннями рукописних Євангелій (Рудецького, переданого о. Голинським, з XVII в., Букоємського зі збірки пок. Аєп. Бучка, з Міляна, із Пряшівщини з 15–16 вв. — з усіх у мене є мікрофільми; кодексу Ганкенштайна — віден. Октоїха 12–14 вв. — теж маю мікрофільм…”.[21]

Підготовка до тисячолітнього ювілею забрала професорові багато сил і енергії, але він прийшов до цієї дати з багатими плодами. Його стараннями вийшов ювілейний збірник, у якому опубліковано дві його праці. Одна — доповідь на конференції в Римі “Мовостиль новітніх перекладів св. Письма на українську народню мову 19–20 вв.” [Горбач 1988б], інша — “Українська народня релігійно-християнська термінологія й лексика” [Горбач 1988г]. У ювілейному мовознавчому збірнику, крім статей О. Горбача, були опубліковані дослідження А. Власенко-Бойцун, В. Жили, І. Коровицького, В. Лева, о. Мізя, І. Паульса і М. Пшеп’юрської-Овчаренко (збірник у наш час загальнодоступний, тому тематики не подаємо). Крім двох статей у збірнику мовознавчої комісії, доповідь О. Горбача на конґресі (“Гіпотези про шляхи християнізації України в світлі мовознавчо-філологічної критики”) була опублікована в загальному Збірнику праць Ювілейного Конґресу [Горбач 1988].

У цей ювілейний період вийшла ще стаття німецькою мовою про ботанічну і зоологічну термінологію в нових українських перекладах Біблії [Горбач 1988в]. Названі статті охоплюють майже тисячолітній період співдії церковнослов’янської мови з українською в одному із жанрів письменства — церковно-релігійної книжності. Проблемно найскладнішою є третя стаття, текст якої був виголошений на Ювілейному конґресі. У ній порушено питання, які, як читаємо у вступі, “ще й донині є невиясненими до кінця і викликають низку гіпотез, що зосереджені довкола кількох основних питань”. Усі ці питання викладено досить широко, але коротко вони зводяться до таких проблем: 1) доволодимирівське християнство в Києві і взагалі в Україні та шляхи його поширення; 2) діяльність і охрещення княгині Ольги; 3) місце охрещення Володимира; 4) установлення церковної єрархії в Києві; духовенство і бого-

[21] У цьому переліку називано ще копію загубленого Катехизису Степана Зизанія, яку професор згодом сам опублікував 1987 року в “Богословії”. У цьому ж листі згадується ще не здійснений проект створення енциклопедичного словника з історії церкви в Україні.

службова література; 5) проблема церковно-літургійної і літературної мови, питання азбуки і територіальне походження текстів; 6) переробки і поширення літературно-історичних текстів, використаних у київському літописанні, шляхи їхньої появи в Україні.

Насправді ця стаття є розширеним варіантом опублікованої 1972 року у "Християнському голосі" (зокрема її другого розділу), про яку згодом, 1983 року, професор писав, що вона незакінчена. Ювілейна стаття має багатий науковий апарат (чого не було в газетному варіанті), у якому представлений і вклад українських учених — істориків і біблістів — в опрацюванні проблеми, десятиліттями викинених із нашої науки, таких як: С. Томашівський, П. Коструба, І. Назарко, Г. Лужницький, М. Чубатий, Д. Чижевський, О. Лотоцький, О. Пріцак.

Автор статті зосередив увагу на багато інтерпретованому в історіографії місці із Житія Костянтина про його побут у Херсоні перед подорожжю до Моравії, де він дістав євангеліє і псалтир по-"росиськи" написані і де зустрів людину, котра розмовляла тією мовою, яку дехто вважав "руською". Підтвердження цьому навіть прозвучало на ювілейній конференції в Римі 1985 року. Але О. Горбач стверджував, що "йдеться тут про пізню "патріотичну" вставку, щоб підкреслити, мовляв, на Русі були скоріш власне письмо й переклади євангелія".[22]

До найпроблематичніших питань з історії церкви на Русі належить, уважав О. Горбач, проблема її організації і підпорядкування. Автор знайомить читачів із різними гіпотезами, із деякими погоджується, інші заперечує. Наприклад, він відкидає теорію про присилання ієрархів до Києва з Риму, сперту на літописних згадках про контакти київських князів із західними католицькими країнами. "Такі взаємини… свідчать радше про приязні політичні взаємини, ніж про церковну й ієрархічну залежність від Риму. Слідів її в мові нема" [Горбач 1988: 25].

Свої міркування про походження церковнослов'янських рукописів разом із християнством із болгарського Преслава (висловлені раніше) проф. Горбач поширює думкою В. Ягича, О. Соболевського та сучасних учених, зокрема згаданого вище чеха Ф. Мареша, на користь моравської гіпотези: "…на прикарпатському південному заході України між Буко-

[22] Про цей "патріотизм" писав останнім часом і Я. Дашкевич, науково обґрунтовуючи "сирійську теорію" зустрічі святого Костянтина в Херсоні. Свою статтю автор закінчує категоричним висновком: "Нема жодних причин робити зі святого Костянтина плагіатора, що присвоїв собі винайдену до нього азбуку, як теж і зроблені до нього переклади. Він справді був слов'янським апостолом, і не треба "стягати" його із цього заслуженого п'єдесталу" [Дашкевич 2000].

виною і Перемишлем-Холмом з'являються рукописні тексти літургійних книг (Євангелій: Галицько-Крилоського 1144, Путнянського 12 в., Холмського 13 в.; Апостолів: Христонопольського 12 в., Бибельського 13–14 вв.) із слідами кирило-методієвської передсимеонівської (пн.-сх.болгарської) редакції 9–10 вв. із Пліски-Преслава. І це у відрізненні від таких же текстів києвсько-новгородських (Остромирове, Мстиславове, Юріївське Євангелії 11–12 вв.), що пройшли виразні мовні виправлювання доби болгарського царя Симеона" [Горбач 1988: .25]. На жаль, О. Горбач не продовжує думки про значення теорій О. Соболевського щодо питання ранньої історії української мови у зв'язку з різним походженням пам'яток.[23]

Обидві статті, опубліковані у Збірнику мовознавчої комісії, мають бібліографічно-аналітичний характер. Працю про переклади св. Письма супроводять 102 виноски про авторів (часто з біографічними даними), про умови і проблеми їхньої перекладацької діяльності. Хоча заголовок обіцяє розповідь про нові українські переклади XIX–XX ст., автор, як звичайно, удається перед цим у глибоку передісторію — від кирилометодіївського періоду, доводячи аж до сучасності, виявляючи поетапно різні завдання і особливості перекладу. "Перші рукописні переклади 16–17 вв. були індивідуальними намаганнями удоступнити зрозуміння тексту найближчому гуртові людей… Це, зокрема, можна сказати в основному про т.зв. "Учительні Євангелії"… Вони повні діалектних форм: вдячний матеріал для історичної діалектології українщини" [Горбач 1988[6]: 52]. Тепер, урешті, настав час для їхнього систематичного дослідження. Переклади св. Письма 19 ст. і до Першої світової війни відображали розвиток місцевих варіантів літературної мови і не враховували того, чи цей переклад буде зрозумілим на всій решті української мовної території. Тільки про відомий переклад Куліша-Нечуя-Пулюя (1877–1903) (хоч і неодностайний — відповідно до автури) О. Горбач говорить образно, що він відображає "породові болі соборної української літературної мови" [там само: 58]. Найсучаснішим був переклад Євангелій директора ніжинського ліцею П. Морачевського (передрукований у Львові 1921 р.), який мав великий вплив на пізніші переклади Я. Левицького, М. Кравчука, на праці варшавського Українського наукового інституту, а через них — і на переклад Біблії І. Огієнка, а навіть на пізніші переклади Т. Галущинського, І. Хоменка-Плюти. "Почавши вже

[23] Дискусію довкруги праць О. Соболевського див.: [Булаховський 1955; Москаленко 1964: 43–60].

від перекладу Шашкевича,… більше від Куліша-Пулюя, Бачинського, і таки найвиразніше від Морачевського… — основна проблематика перекладача пересувається з ділянки вибору діалектної бази перекладу — на ділянку підшукування стилістичних відповідників і, що головне, — реальної вірности перекладу (отже, передачі українською мовою палестинської ботаніки і зоології та гебрайсько-левантинсько-грецько-римського побуту), а чи то — на "гуманістично-ренесансовий" (чи й "травестійний") лад — їх "українщення". А далі проблема вживання архаїзмів, поетизмів, історизмів, неологізмів, спосіб передавання біблійних імен та географічних назв [там само: 60–62]. Відповідно до цих принципів перекладу Святого Письма О. Горбач робить численні порівняння деяких уривків тексту в різних перекладачів. Стаття закінчується авторським висновком: "Нашого побіжного розгляду мовостилю перекладів ніяк не можна уважати достатнім: на такий потрібно було б писати монографії про кожний зокрема переклад… Ми хотіли всього вказати на основні особливості їхньої мови, на проблематику перекладів, яка повинна бодай на майбутнє… зацікавити наших… мовознавців, стилістів і — таки не в останній мірі біблістів-семітологів" [Горбач 1988д: 104].

Друга стаття, опублікована в Збірнику мовознавчої комісії, — "Українська народня релігійно-християнська термінологія й лексика" починається розглядом праці Ф. Міклошича про християнську термінологію у слов'янських мовах, написану під впливом раніших аналогічних праць на матеріалі інших мов. Серед багатьох мов, представлених у праці Ф. Міклошича, трапляються приклади з української мови, що їх, як писав О. Горбач, брав, очевидно, від своїх учнів із Галичини і Закарпаття. Автор статті скрупульозно вибрав усі українські терміни, нарахував їх близько 80 і перечислив, зауваживши, що це суміш тогочасної діалектної лексики (закарпатської і галицької) і церковнослов'янської.

Аналізуючи праці про церковно-релігійну термінологію в інших мовах, зокрема в чеській і польській, автор підкреслив, що серед слов'янських мов найґрунтовніше вона опрацьована в хорватській у працях о. Шетки.

На українському ґрунті проблемами релігійної термінології займався "замордований словацько-совєтськими партизанами 1944 р. перемиський україніст Євген Грицак". Із темою "Вплив церкви й релігії на українську мову" він виступив на II Міжнародному з'їзді славістів у Варшаві 1934 року. Доповідь була написана на випадковому матеріалі: Словник Б. Грінченка і власні записи з Перемищини та східного Поділля з Гайсинського повіту, де Є. Грицак перебував під час визвольних змагань.

Із цього матеріалу та з іншої статті Є. Грицака про народну великодню термінологію (друковану в "Рідній мові") О. Горбач вибрав найістотніше для опрацювання своєї теми. Але це тільки незначний епізод. Автор і в цьому випадкові звернувся до глибокої давнини — до найдавніших перекладів Святого Письма, де виділив: слов'янські переклади грецьких слів — кальки, власне грецизми, грецизми поряд із паралельними слов'янськими синонімами в різних текстах — це найчисленніша група, врешті, також численна група — паралельні слов'янські (імовірно, різнодіалектні) синоніми на один грецький термін. Усі ці групи проілюстровані величезною кількістю прикладів, узятих із багатої літератури, зокрема і з досліджень українських учених — таких, як І. Панькевич, П. Ковалів; з українських матеріалів у словнику І. Срезневського (Словник Ф. Піскупова, Є. Желехівського, С. Недільського), статті О. Горбача про музичну термінологію.

Окремий параграф — дослідження полонізмів-латинізмів, хвиля яких охопила в XVI–XVII ст. церковно-релігійну літературу. Аналіз цієї групи лексики автор проводить за деякими творами. Наприклад, багатим на богословську лексику є "Зерцало богословія Кирила Транквіліона-Ставровецького" (1614–1618), для якого характерний паралелізм церковнослов'янських, латинських і польських термінів. Особливо насиченим церковно-релігійними термінами є "Требник митрополита П. Могили" (Київ, 1646), який тричі перевидавали. Перевидав його, як відомо, і О. Горбач (1988); про мову Требника він зробив такий висновок: "церковнослов'янщину обрядових текстів замінює тогочасна наша літературна мова у передмовах та поуках, а таки "проста" мова в текстах оповідей, сповіді чи й присяг при вінчанні". Цю лексику Требника автор скрупульозно вибрав і подав в алфавітному порядку за такими групами: 1. Храм і утвар; 2. Духовенство, його одяг і ризи; 3. Чинодіяння, обряди; 4. Свята; 5. Теологія. Вибрана лексика — це 4 сторінки тексту, набраного петитом. "Оця, так обширно винотована, термінологія Могилиного Требника, — каже автор, — важлива ще й з уваги на те, що вона походить із часів перед пізнішою русифікацією Православної церкви на Україні в 18 в., а з другої сторони — відображує тут нашу Київську спадщину" [Горбач 1988[г]: 148–149]. Тут відображено також латинські і польські впливи. Продовжує статтю розповідь про долю української мови залежно від державної підлеглості і зв'язаних з тим умов розвитку та існування української мови. Тут доволі значну увагу присвячено Закарпаттю. Церковно-релігійну лексику з території бойківських говірок розглянуто на матеріалах словника М. Онишкевича і неопублікованих матеріалах (щас-

ливо збережених!), які зібрав автор. “Наші записи — особисті опитування і як письмові відповіді інформаторів на наш запитник — охоплюють 84 місцевості, переважно з п[ів]д[енного] заходу укр[аїнського] мовного обширу” [Горбач 1988г: 155–156]. Усі досліджені пункти перелічені з номерами, які потім подані при розгляді окремих лексем і служать указівкою на їхнє територіальне (географічне) поширення. Подано такі тематичні групи: церква, парафія, свята, чинодіяння. О. Горбач, як і майже в усіх нарисах, розглядає проблему від перших церковних книг, що появилися в Україні після введення християнства, їхню поступову “українську церковнослов’янщину” до нашого часу. Після введення української католицької церкви переклади церковної літератури велися одночасно в обох церквах — на різних варіантах літературної мови — у Галичині й Наддніпрянщині. На Східній Україні тільки в добу визвольних змагань почала творитися своя українська православна церковна термінологія, що послідовно відштовхувалася від церковно-слов’янської, яка панувала тут у російськомовному варіанті під зверхністю Московської синодальної церкви. В українській Католицькій церкві — навпаки, відчутні тенденції до зберігання церковнослов’янських елементів навіть після переходу на українську літературну мову в богослужінні і в перекладах Св. Письма. Ця особливість зберігається і до сьогодні. Проф. О. Горбач не був прихильником таких розходжень, він уважав, що “найкращим шляхом до їх усунення є взаємопізнання і досвід початків та причин таких різниць” [Горбач 1988г: 168].

Закінчуючи статтю, автор наголошував, що вся ця спеціальна термінологія вимагає окремих досліджень, він усього лише намагався накреслити проблематику.

Своєрідною ілюстрацією до висловлених вище думок із приводу сучасних перекладацьких проблем Св. Письма, про передачу натуральної вірності реалій оригіналові є стаття (німецькою мовою) про лексеми палестинської ботаніки і зоології в нових перекладах Біблії українською мовою [Горбач 1988а]. Предметом порівняння послужили переклади трьох українських учених: П. Куліша, уродженця чернігівської губернії; його: *Святе Письмо Старого і Нового Завіту* (New York–London, 1947); І. Огієнка, уродженця Київщини; його: *Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена* (London, 1962); І. Хоменка-Плюти, уродженця східного Поділля, який працював над перекладом від 40-вих років; його: *Святе Письмо Старого та Нового Завіту*, повний переклад, здійснений за оригіналами єврейських, арамійських та грець-

ких текстів. Переклад: о. Іван Хоменко; мовна редакція: І. Костецький, В. Барка, М. Орест-Зеров (Roma, 1963). Як видно, усі три праці з уваги на умови в Батьківщині виходили за кордоном. У межах окремої наведеної лексеми або словосполучення подаються варіанти перекладу всіх трьох українських авторів на тлі слів, вибраних з латинської (Vulgata), та їхніх відповідників із німецьких, англійських, французьких, російських, польських перекладів Біблії. Для цього застосована система скорочень літератури розшифрована в багатій бібліографії європейськомовних перекладів Біблії. Приклад наведемо тільки українськомовний: К[уліш] комарі; О[гієнко] рої мух; Х[оменко] песі мухи; К[уліш] очерет — рогіз; О[гієнко] комиш та очерет; Х[оменко] осет й очерет.

Аналіз багатьох наведених прикладів біблійної ботанічної і зоологічної номенклатури показує, на які проблеми натрапляли перекладачі XIX – першої половини XX ст., щоб знайти адекватний джерелові відповідник навіть за наявності численної багатомовної довідкової літератури про аналізовані біблійські терміни.

На підставі порівняння трьох українських перекладів можна робити висновок, що причиною вибору таких чи інших варіантів відповідників був вплив тлумачень палестинських рослин і тварин у довідниках, вплив іншомовних перекладів та багатства назв цієї групи в самій українській мові. Щодо останнього, то автор на основі кількох прикладів зауважує, що в Хоменка переважає нормативна (standartisierte) номенклатура, у Куліша і Огієнка — позначена діалектна [Горбач1988в: 117].

Тематику продовжує також текст лекції, виголошеної в УКУ (Рим, 1989 р.), "Вплив (старо)церковнослов'янської мови на українську (літературну) мову" [Горбач 1989а]. Текст має дидактичний характер і є, по суті, тезисним викладом висловлюваних у попередніх статтях думок автора. Лектор зупинився на етапах входження церковнослов'янської мови в українську, яка в певні періоди служила рятівним елементом "всеправославного" слов'янського фронту супроти єзуїтсько-католицького наступу. Це своєю чергою скріпило "діглосію" в українській літературній мові. Викладено основні риси української адаптації (українська редакція) церковнослов'янської мови, етапи здійснення перекладів Святого Письма, роль церковнослов'янізмів в українській мові, а в тому грецизмів і біблеїзмів, які заторкнули по-різному усі аспекти духовного життя.

Праця проф. Горбача в галузі мовно-богословських студій охоплює двадцятирічний період його життя в межах 1960–1980 рр., хоч загалом це тільки фрагмент його діяльності. На той час він єдиний (без перебільшення) займався цими проблемами на ниві української науки, для цього бу-

ли відомі об'єктивні причини, у яких він, однак, зумів себе знайти. Олекса Горбач у середовищі діаспори не тільки працював сам, а був деякою мірою організатором й ініціатором праці в цій сфері. З одного боку, він постійно відчував брак потрібних джерел, але плідно використовував ті, які не були доступні дослідникам у Краю, і вводив їх до української науки. З іншого — знайомив західний світ із проблемами українського духовного життя (усі його праці виходили з німецьким резюме, а деякі — німецькою мовою). У своїх працях він подав систему вивчення церковнослов'янської мови української редакції від найдавніших часів, указав на вузлові проблеми, накреслив відповідні напрями досліджень, підказав безліч ідей і залишив цінний архів мікрофільмів пам'яток українського письменства, розсипаних по сховищах Європи. Факсимільні видання вибраного жанру богословських творів, які здійснив О. Горбач, полегшать працю майбутніх дослідників.

Свої наукові праці на богословську тематику О. Горбач ніколи не подавав крізь призму своїх релігійних переконань. У цьому проявляється його особлива інтелігентність, толерантність, субтильність. Справи віри він уважав вузько особистою сферою життя. Про його віросповідання знаємо тільки з його інтимних листів. Він з переконання католик східного обряду. Про це заявляв своїй майбутній дружині, яка була православного віросповідання. Хотів, щоб діти були хрещені в католицькому обряді, але разом із цим ще в сорокових роках заявляв: "Це чуттєвий момент. Розумний: я вірю, що в нашій власній державі — буде зроблено все — бодай саме з католицького боку, — щоб з'єднати обидві церкви" [Горбач 1998: 355].

Багаторічне життя в емігрантському, німецькому, частково протестантському середовищі ще більше поглибили його релігійну толерантність, повагу до іновірців. На цю тему він широко виклав свої погляди в листі до М. Гавриліва від 4.06.1988 [р.], де, між іншим, засвідчена така фраза: "наша сім'я активно допомагала й допомагає в обидвох церквах" [автокефальній і католицькій. — *У.Є.*].

Зі створенням незалежної України ситуація у країні діаметрально змінилася. Виходить багато церковно-релігійної літератури, створені спеціальні видавництва. Відбувається багато нарад, симпозіумів, круглих столів. Почав працювати Інститут історії церкви Львівської Богословської Академії, а навіть почала виходити "Історія релігії в Україні" в 10-ти томах (Т.1. – Київ, 1996).

У цій гущі, може, поки що навіть хаотичній, напевно будуть якісь уточнення, доповнення, виникнуть дискусії, про які так мріяв і для чого

писав свої праці Олекса Горбач, але його ім'я — невтомного подвижника — не може в цьому загубитися.

Література

Булаховський 1955 — Булаховський Л. Нариси з історії української мови // Мовознавство: Наукові записки. – Т. 13. – Київ, 1955. – С. 30–46.

Горбач 1964 — Ісидорів Служебник, слов'янський рукопис // Богословіїя – №. 25–28. – Рим, 1964. – С. 62–99 / Ватиканська бібліотека. – Ч. 14 / Передрук: Горбач О. Зібрані статті: У 7-ми т. – Т. 2: Статті до 1000-ліття християнізації Руси-України. – С. 289–326.

Горбач 1965 — Горбач О. З історії української церковно-музичної термінології // Християнський голос. – № 17. – Мюнхен, 1965 / Передрук: Горбач О. Зібрані статті: У 7-ми т. – Т. 2: Статті до 1000-ліття християнізації Руси-України. – С. 244–262.

Горбач 1968 — Слов'янські рукописи манастирських бібліотек у Путній і Драґомірній в Румунії // Богословія. – 1968. – № 32. – С. 190–199 / Передрук: Горбач О. Зібрані статті: У 7-ми т. – Т. 2: Статті до 1000-ліття християнізації Руси-України. – С. 327–336.

Горбач 1969[а] — Горбач О. Дві сторінки з південно-лемківського рукописного учительного євангелія з 1640 р. // Богословія. – 1969. – Т. 33. – С. 192–195 / Передрук: Горбач О. Зібрані статті: У 7-ми т. – Т. 2: Статті до 1000-ліття християнізації Руси-України. – С. 213–218.

Горбач 1969[б] — Горбач О. Коляди з рукописного пісенника 19 в. зі Свидниччини // Українське слово. – Париж, 1969. – № 1465–1469 / Передрук: Горбач О. Зібрані статті: У 7-ми т. – Т. 2: Статті до 1000-ліття християнізації Руси-України. – С. 235–236.

Горбач 1971[а] — Горбач О. З історії церковних коляд // Українське слово. – [Париж], 1971. – № 39 / Передрук: Горбач О. Зібрані статті: У 7-ми т. – Т. 2: Статті до 1000-ліття християнізації Руси-України. – С. 237–243.

Горбач 1971[б] — Горбач О. "Москаль-чарівник" І. Котляревського і почаївський "Богогласник" // Analecta Ordinis S.Basilii Magni. – Рим, 1971. – В. 7. – С. 238–263 / Передрук: Горбач О. Зібрані статті: У 7-ми т. – Т. 2: Статті до 1000-ліття християнізації Руси-України. – С. 219–226.

Горбач 1972 — Горбач О. Староцерковнослов'янська мова і церковнослов'янський переклад Святого Письма // Християнський голос. – 1972 – Ч. 8 (20.2). – Ч. 10 (5.3). – Ч, 12 (19.3). – Ч. 17 (23.4). – Ч. 20 (14.5). – Ч. 21 (21.5). – Ч. 24–26 (11.6–9.7) / Передрук: Горбач О. Зібрані статті: У 7-ми т. – Т. 2: Статті до 1000-ліття християнізації Руси-України. – С. 263–288.

Горбач 1977 — Einige slavische Pilgerinschriften in der Hagia Sophia-Kathedrale in Konstantinopel // Die Welt der Slaven. – 1977. – XXII, 1. N.F. 1,1. – S. 86–88 / Передрук: Горбач О. Зібрані статті: У 7-ми т. – Т. 2: Статті до 1000-ліття християнізації Руси-України. – С. 171–173.

Горбач 1985 — Передмова // Історичний словник українського язика / За ред. Є. Тимченка. – Мюнхен, 1985. – С. I–VI.

Горбач 1987 — Горбач О. Чи копія частини невіднайденого Катихизму Степана Зизанія? // Богословії. – Ватикан, 1987. – С. 189–204.

Горбач 1988 — Гіпотези про шляхи християнізації України в світлі мовознавчо-філологічної критики // Науковий Конґрес у 1000-ліття хрищення Руси-України: Збірник праць Ювілейного Конґресу. – Мюнхен, 1988–1989. – С. 516–546 / Передрук: Горбач О. Зібрані статті: У 7-ми т. – Т. 2: Статті до 1000-ліття християнізації Руси-України. – С. 5–35.

Горбач 1988[а] — До фотопередруку Могилиного Требника з 1646 р. [Післяслово] // Требник або Евкологіон митр. П. Могили / Український католицький університет: Праці Богословського факультету. – Т. 66. – Рим, 1988. – С. 1675–1677 / Передрук: Горбач О. Зібрані статті: У 7-ми т. – Т. 2: Статті до 1000-ліття християнізації Руси-України. – С. 186–188.

Горбач 1988[б] — Мовостиль новітніх перекладів св. Письма на українську народню мову 19–20 вв. // Наукові записки УВУ: Філософський факультет. Збірник мовознавчої комісії Наукового Конґресу в 1000-ліття Хрищення Руси-України. – Мюнхен, 1988. – Ч. 13. – С. 29–98 / Передрук: Горбач О. Зібрані статті: У 7-ми т. – Т. 2: Статті до 1000-ліття християнізації Руси-України. – С. 36–105.

Горбач 1988[в] — Передмова // Наукові записки УВУ: Філософський факультет. Збірник мовознавчої комісії Наукового Конґресу в 1000-ліття Хрищення Руси-України. – Мюнхен, 1988. – Ч. 13.

Горбач 1988[г] — Українська народня релігійно-християнська термінологія й лексика // Наукові записки УВУ: Філософський факультет. Збірник мовознавчої комісії Наукового Конґресу в 1000-ліття Хрищення Руси-України. – Мюнхен, 1988. – Ч. 13. – С. 99–146 / Передрук: Горбач О. Зібрані статті: У 7-ми т. – Т. 2: Статті до 1000-ліття християнізації Руси-України. – С. 123–170.

Горбач 1988[д] — Die nahöstliche botanische und zoologische Terminologie in den neueren ukrainischen Bibelübersetzungen // Proceedings of the International Congress Commemorating the Millennium of Christianity in Ruś-Ukraine. – 1988–1989. – Vol. XII–XIII / Передрук: Горбач О. Зібрані статті: У 7-ми т. – Т. 2: Статті до 1000-ліття християнізації Руси-України. – С. 106–122.

Горбач 1988[е] — Die russische Sprache in der Katechismus-Handschrift aus der zweiten Hälfte des 17 Jahrhunderts “Slav. 56” der Universitätsbibliotek Uppsala // Gattungen in den slavischen Literaturen, Beiträge zu ihren Formen in der Geschichte. Festschrift für Alfred Rammelmeyer. – Köln; Wien; Böhlau; Verlag, 1988. – S. 115–132 / Передрук: Горбач О. Зібрані статті: У 7-ми т. – Т. 7: Польоністика. Русистика. Новогрецистика. Гунґаристика. Ономастика. – С. 102–119.

Горбач 1989[а] — Вплив (старо)церковнослов’янської мови на українську (літературну) мову // Горбач О. Зібрані статті: У 7-ми т. – Т. 2: Статті до 1000-ліття християнізації Руси-України. – С. 283–288.

Горбач 1989[б] — Горбач О. Намоканон. Видання 3-є митрополита Петра Могили (1629) [Післяслово до фотопередруку] / Український католицький університет: Праці Богословського факультету. – Т. 70. – Рим, 1989 / Передрук: Горбач О. Зібрані статті: У 7-ми т. – Т. 2: Статті до 1000-ліття християнізації Руси-України. – С. 205–212.

Горбач 1990 — Горбач О. Три українські православні катихизми 17-го віку // Праці Богословського факультету Українського Католицького Університету. – 1990. – Т. 71 / Передрук: Горбач О. Зібрані статті: У 7-ми т. – Т. 2: Статті до 1000-ліття християнізації Руси-України. – С. 174–185.

Горбач 1998 — Горбач О. Шлях зі Сходу на Захід: Спогади // Упор.: А.-Г. Горбач, Я. Закревська. – Львів, 1998.

Дашкевич 2000 — Дашкевич Я. Руські чи сурські письмена: Роль святого Костянтина у становленні слов'янської писемності // Київська Церква: Альманах християнської думки. – Київ-Львів, 2000. – №2 (8). – С.83–84.

Дилецький 1910 — Смоленський Ст. Мусикийская грамматика Николая Дилецкого. – Санкт-Петербургъ, 1910.

Дилецький 1970 — Дилецький М. Граматика музикальна. Фотокопія з рукопису 1723 року / Підгот. до вид. О.С. Цалай. – Київ, 1970.

Жуковський 1966 — Жуковський А. Молдавія // Енциклопедія українознавства. – Т. 5. – Львів, 1966. – С. 1639.

Закревська 1995 — Закревська Я. Олекса Горбач: Життєписно-бібліографічний нарис / Наукове товариство імені Шевченка у Львові: Визначні діячі НТШ. – №5. – Львів, 1995. – 121 с.

Ковалів 1960 — Молитовник-Служебник, пам'ятка 14 ст. (т.зв. Молитовник кн. Володимира) / Опр. і вид. П. Ковалів / Науково-Богословський Інститут Православної Церкви в США. – Нью-Йорк, 1960.

Москаленко1964 — Москаленко А.А. Основні етапи розвитку української мови. – Київ, 1964.

Назор 1966 — Назор А. О словаре хорватско-глаголической редакции общеславянского литературного (церковнославянского) языка // Вопросы языкознания. – 1966. – № 5. – С. 99–105.

Тимченко 1930–1932 — Історичний словник українського язика / За ред. Є. Тимченка. – Т. І. – Ч. 1–2. – Харків-Київ, 1930–1932.

Смотрицький 1979 — Мелетій Смотрицький. Граматика / Підготовка факсимільного видання та дослідження пам'ятки В.В.Німчука. – Київ, 1979. – 111 с.

ССУМ — Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: У 2-х т. – Київ, 1977–1978.

Хома 1992 — Хома І. Йосиф Сліпий: Отець та ісповідник Української мученицької Церкви. – Рим, 1992.

Цейтлин 1959 — Цейтлин Р.М. Вопросы изучения старославянского языка на IV международном съезде славистов // Вопросы языкознания. – 1959. – № 2. – С. 157–160.

Ясиновський 1996 — Ясиновський Ю. Українські та білоруські нотолінійні Ірмолої 16–18 століть: Каталог і кодикологічно-палеографічне дослідження. – Львів, 1996.

Ясіновський 1998 — Ясіновський А. Грецька колонія у Венеції в ранньомодерну епоху: Quasi alterum Byzantium // Україна: Культурна спадщина, національна свідомість, державність. Просфомина. Історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Ярослава Ісаєвича. – Львів, 1998.

Hauptova 1998 — Hauptova Z. K problému rekonstrukce staroslověnský textů // Slavia. – Ročnik 67. – Praha, 1998. – S. 5–10.

Mareš 1966 — Mareš F.V. Třeti zasedáni Mezinárodni komise pro slovnik jazyka cirkevněslovanského. – Slavia. – Ročnik 35. – Praha, 1966.

SL — Symposjum leksykograficzne w Krakowie 3–5 kwietnia 1967 r. (Streszczenia referatów) // Odbitka ze Sprawozdań Komisji Naukowych, styczeń-czerwiec 1967 r. – Kraków, 1968. – XI/1. – S. 171–206.

Štefanič 1962 — Štefanič V. Problem rječnika južnoslavenskih redakcija staroslavenskog jezika (Posebni otisak) // Slovo. Časopis staroslavenskog instituta. – Sv. 11–12. – Zagreb, 1962. – S. 181–187.

Summary

Due to Oleksa Horbach, professor of the Ukrainian Catholic Universities (1964-1980), some important monuments of Ukrainian sacral literature was revealed in the book archives of the Western Europe and thoroughly analyzed. The scholar examined the collections of Ukrainian church songs. He much contributed to Ukrainian translation of the Bible and had filled up the gap in the studies of that field in Ukrainian linguistics.

Збірник пам'яті Ярослави Закревської

Діалектологічні студії. 3 *Львів, 2003*

УДК 81'374.2:82'282

Василь Зеленчук
Криворівня

Проблеми створення діалектних словників до літературних творів (повість Петра Шекерика-Доникова "Дідо Иванчік")

Problem of the Creating Dialect Dictionaries to the Literary Works (the novel "Dido Ivanchik" ("The Grandpa Ivanchik") by Petro Shekeryk-Donykiv)

З ім'ям Петра Шекерика-Доникова на Гуцульщині пов'язано багато: посол до австрійського парламенту та польського сейму, етнограф, фольклорист, актор і спонсор Гуцульського театру, який Г. Хоткевич організував у с. Красноїлля, ініціатор видання "Калєндар гуцулский" у 30-х роках XX ст. Усі етнографічні та фольклорні записи робив гуцульським діалектом, яким досконало володів і дуже добре (незважаючи на лише чотирикласну освіту) передав на письмі. Використовував діалектну лексику Петро Шекерик-Доників й у власних літературних творах. У передмові до "Народних оповідань про опришків" Володимир Гнатюк зазначив, що "найкрасше відданий і найчистійше захований гуцульський діалект у записах д. Петра Шекерика-Доникового… всякі инші записи, крім Шекерикових, роблені інтелігентами не в фільольогічних цілях, тому й у них не все видержаний діялект у повній силі. Правда, д. П. Шекерик-Доників також не фільольог, але він як уроджений гуцул, який жиє постійно в родиннім селі, віддає його так гарно, що більше не можна від нього жадати" [Гнатюк: 5–6].

Серед незначних розвідок про цього неординарного гуцула [див., напр.: Арсенич 1993: 23–24; Арсенич, Пилипейко 2002; Сеньків 1995] — інформація й про те, що, окрім близько ста оповідань, він є автором великої повісті з життя гуцулів “Дідо Иванчік”, яку вважали безслідно утраченою. Однак, завдяки щасливому збігові обставин, рукопис повісті обсягом понад 400 сторінок у непоганому стані зберегли родичі автора, десятки років переховуючи закопаним у землі, а напередодні відзначення 110-ї річниці із дня народження П. Шекерика-Доникова передали цей твір голові Всеукраїнського товариства “Гуцульщина” Д. Ватаманюкові, який докладає зусиль для того, щоб повість могла найближчим часом дійти до читача.

Якщо І. Франко, Г. Хоткевич, М. Коцюбинський, Ю. Федькович уживали у творах на гуцульську тематику деякі діалектизми, що потребували пояснення, то повість “Дідо Иванчік” — текст, повністю написаний гуцульським діалектом. Якби укласти словник цієї повісті, він помістив би три-чотири тисячі добірної гуцульської лексики. Тут можна говорити про діалектні риси на різних рівнях: фонетичному, граматичному і лексичному, про наявність великої кількості специфічних фразеологічних зворотів, порівнянь та окремих синтаксем, які потребують повного перекладу. Однак якби хтось і хотів передати текст літературною мовою, твір від того втратив би свій колорит.

Дідо, почюхуюсчіси шо чєс лівов руков за вухом у голову, злегенька прокашлюючіси, далі розказував мині розважно про сонце:

— Сонце цілий світ держит свойов силов й теплом. Шодень на то сходит, аби дати житє на світі усий диханії, добрий й злій. Своїм праведним зором дивити цілий день на Божий світ. Двечєру на добраничь засвєчует гори. Дает людем умучіним ніч на припочівок. Само заходит за Чьорногори, високі гори, за далекі моря й сідает на свій Божий Трон у дияментових дворах. Але там нієка сила до Божого Трону Сонця ни година ні приступити, ні долетіти, бо сонце би спалило”.

Понад ґраждов хєтро пролетів половик. Кури ни своїми голосами зкодкодакали, розлітаючіси у дири попид пидсінє, де котра могила, лиш когут стоєв на задвирю, нагороджений до бійки з половиком, видважно пококочіючі ”Ко-ко-ко”. Ми оба з дідом зегекали на половика ”Е-е-еге, біда би ти упала на голов, е-е-еге-е-е”, — та й вин забравси. А дідо далі говорив:

— Досвіта кожного заранку сонце купаєтси у синих морях. Для людського ужитку благословит воду на цілий день. Й наколи зореньки, зачінает до нас сходити из-за далеких морий. Сонце до нас сходит инчев дорогов, ни тов, шо заходит. Одвитив”, — при цим слові побожно показав руков на схід сонця. — Єк би ни дай Боже якої днини сонце на нас си розсердило й ни зийшло, то би був конец світа.

Мене аж у голов тєло вид цегл слова про конец світа, бо я дуже боєвси, шоби вин мене дес ни застав так, аби я си виміг випрошєти з мамов, йку я дуже любив.

— Сонце — то наш Бог, — Дідо здоймив смолєну крисаню з голови й поклонивси низко на схід сонця, а я зробив й собі то само, просічі Бога у души, аби сонечько завтра рано знов до нас зійшло. Дідо наказував мині: — Мусимо си поклонєти йиму й шєнувати йиго. Сонце ни можна зниважєти. По заході сонця ни можна у хаті замітати, аби ни вимести сліди сонця. По заході сонця ни можна пометки вимітувати поза поріг з хати, аби ни виверечі сонце з неї. Надворі ни можна метати пометки пид сонце, аби йиго ни запорошити. Ни можна висипати помиї пид сонце. Ни можна навіть плювати у ту сторону, видків сонце сходит, бо то гріхово. Ни можна голим оком дивитиси на сонце, бо уно за це би спалило зір хрестєнинови.

Я по шірости вірив у ці дідови слова, бо й сам раз мало шо ни осліп, див'єчіси на сонце. Лиш тепер про це я си боєв признавати дідови, аби вин мене ни сварив, шо я такий малий, а уже гнівив праведне сонце.

Для літературних творів, у яких ужито діалектизми, важливі словнички малозрозумілих діалектних слів. Для повісті П. Шекерика-Доникова такий словник є вкрай необхідний. Скажімо, як зможе зрозуміти читач, який не знає гуцульського говору, такий уривок:

У ватернику розшкабарив [Иванчік. – *В.З.*] до ковбка сокиров у потемку навгадь в обох кінцях ошкальок громовиці, ззавгоді на ту річ постараний. Напопитьма напхав в розвішканені гузарики сухої векелиї, замотав ошкальок на середині курмиком, тай держічі курмик за оба кінці руками, покручував ним ошкальок громовиці, опертий одним кінцем до протеса в стіні, а другим до берфели вид верклюга.

У цьому коротенькому уривку, де описано процес добування живого вогню, багато слів потребують тлумачення.

Оскільки повість готують до видання, було зроблено спробу укласти невеликий словничок, який би полегшив прочитання твору тим читачам, які погано обізнані з гуцульським діалектом. Після опрацювання лише найнезрозуміліших слів до словника увійшло більше ніж тисяча лексичних одиниць.

Про лексичне багатство повісті свідчить велика кількість синонімних рядів. Зокрема зі значенням 'сваритися' в тексті твору вжито слова: *вадитиси*, *вуїтиси*, *ганцикатиси*, *гардеґати*; 'говорити' — *бластамутити, джеремугати, ирчі, торкотіти, торанити*; 'галасувати' — *галити, керекорити*; 'бешкетувати' — *вороскувати, гаверлувати, ґовдувати*; 'розливати воду' — *льопотіти, блючютарити, блюсканити*.

Повість відзначає також фразеологічне багатство. Тут зафіксовано як трохи видозмінені відомі в літературній мові фраземи: *нарубити на чолі* (пор.: *зарубати на носі*), *плюнути у юшку* (пор.: *плюнути межи очі*), так і суто локальні: *у непки скакати* — стрибати на радощах; *шо значит сине за ніхтем* — дрібниця; *борсати волоки у постоли* — хропіти; *понести на тот світ води* — померти; *урваласи тайстра* — пропав достаток; *упасти на дорогу* — здогадатися; *бити на косицу* — світати.

Автор уживав і фраземи-синоніми: *Вид того чєсу, шо повісив Гердлічка Штолу, та з гонору аж* ***на хмари кланцав****, таки гет* ***виливав воду из берегів***.

Окрім діалектоносіїв, добрим джерелом тлумачення малозрозумілих слів повісті став і короткий словник гуцульських говірок [ГС]. Однак багато слів, на жаль, можуть залишитися без тлумаченими (напр.: *байда, баруса, заскіп, гага, кушматє, мандрусі, ніверть, окраш, причіна, рекезі, торгло, флейтушє, штимбіль* та ін.).

Оскільки для укладання словничка до повісті використано знання старожилів і гуцулів молодшого покоління, біля деяких слів доцільно робити ремарки (*заст*. — застаріле; *пісн*. — уживається в піснях; *рідк*. — рідко вживається) та виділяти професійну лексику (*ткац*. — ткацьке; *ліс*. — лісорубське; *паст*. — пастуше).

Подаємо тут уривок такого словничка:

фалд;стий – хвилястий
фа́нтє – одяг
фа́тнути – *рідк.* ухопити
фела́га – старий верхній одяг
ф;жнути – *заст.* кинути
ф;затиси – *заст.* виявляти непослух
фі́вкати – свистати
фі́фола – завірюха
фіявó́чка – *пісн.* дівчина
фле́йтух – *рідк.* клубок, скруток
флетерити – *рідк.* наговорювати, обсуджувати
флетерінє – *рідк.* балаканина
фле́шня – гнилизна
флуд – вовк
флудоватий – відлюдькуватий
фляцкавка – дощова погода
флєнькати – хлипати
фолосúтиси – *рідк.* виходити, вдаватися
фó́рнути – *рідк.* украсти

фортýна – негода, град
фрашківнúк – жартівник
фрашкувáти – жартувати
фудз – *заст.* мить
фудýлити – гордитися
фудýльно – згорда
фужнути – викинути, різко вилити.

Віриться, що з виходом у світ повісті "Дідо Иванчік" можна буде говорити не лише про появу такого явища, як діалектний словник літературного твору, а й про те, що повне видання словника гуцульського говору доповниться цінним матеріалом, почерпнутим із цього джерела.

Література

Арсенич 1993 — Арсенич П. Гуцульский театр Гната Хоткевича. – Коломия, 1993.
Арсенич, Пелипейко 2002 — Арсенич П., Пелипейко І. Шекерик-Доників Петро // Арсенич П., Пелипейко І. Дослідники та краєзнавці Гуцульщини. – Косів, 2002. – С. 243–245.
Гнатюк 1910 — Гнатюк В. Народні оповідання про опришків // Етнографічний збірник. – Львів, 1910. – Т. 26.
ГС — Гуцульські говірки: Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997.
Сеньків 1995 — Сеньків І. Шекерик-Доників Петро // Сеньків І. Гуцульська спадщина. – Київ, 1995.

Summary

The article gives biographic information concerning the author Petro Shekeryk-Donykiv, reveals speech peculiarities of the novel "The Grandpa Ivanchik" written in Hutsul dialect on a base of rich archaic vocabulary. The article contains fragments of the novel and abridge dictionary. Unfortunately this unique monument has not been published yet.

Збірник пам'яті Ярослави Закревської

Діалектологічні студії. 3 *Львів, 2003*

УДК 811.161.2'28/'373.611(292.452)

Галина Клепикова
Москва

Карпатоукраинские диалекты и проблемы словообразования. 2: Дериваты с суфф. *l'(a)*

Carpathian-Ukrainian Dialects and Problems of Derivation.2: Derivates with Suff.=l'(a)

Широкое использование лингвогеографических методов при изучении славянского диалектного словообразования в последней трети XX в., когда развернулась интенсивная работа по созданию (и публикации) диалектных атласов разных типов — национальных, региональных и других, показало, что существует возможность описывать явления деривации в различных аспектах.

(1) Например, возможно описание "формальной производности" — как *рядов* преобразования исходной (=производящей), иногда — гипотетической, основы (*resp*. корня) с помощью соответствующих аффиксов; при этом деривация не сопровождается изменениями в семантике (т.е. *семантической* производностью), и, таким образом, исследователь имеет дело со словообразовательными (обычно — междиалектными) вариантами одной и той же лексемы[1].

(2) Весьма перспективны методы лингвогеографии при сопоставительном изучении такой стороны словообразовательной системы

[1] Такой подход представлен во 2-м томе AJS.

диалектов (собственно — диалектного континуума) как *сочетаемость* и *вариативность* деривационных элементов в рамках семантического пространства (=семантического “поля”), “заданного” определенной лексемой. В этом случае может быть исследована *продуктивность* каждого из альтерирующих в континууме диалектов аффиксов, а также деривационная *потенция* той или иной лексемы. Для решения этих задач Н.И. Толстой предложил метод построения максимальной (=наддиалектной) деривационной сетки-модели, для которой в качестве опорной взята та или иная лексема, и проиллюстрировал результаты подобного изучения на примере сопоставления названий ряда деревьев и производных от них, обозначающих ‘ствол’, ‘ветки’, ‘единичность’, ‘собирательность’, ‘множественность’ (=лес) и под. Далее с сеткой-моделью сравнивается материал, зафиксированный в конкретных диалектах, что позволяет выявить для всей совокупности изучаемых диалектов *различные* “конфигурации” аффиксов в семантическом “поле” соответствующей лексемы, и тем самым — различные типы связей, возникающих на пересечении лексемно-семемно-деривационных отношений [Толстой 1966].

(3) Известен и такой подход к изучению диалектного словообразования, который призван установить количественные параметры функционирования того или иного аффикса в исследуемом континууме, и далее — зоны относительного (в предельном случае — абсолютного) преобладания дериватов той или иной структуры. Пример реализации такого направления демонстрируют материалы “Карпатского диалектологического атласа”, которые были собраны в карпатоукраинской диалектной зоне (ее северной и северо-восточной границей является р. Днестр) с помощью специальной словообразовательной программы-вопросника (вопросы 471–504) [КДА: 62–67][2]; часть этих материалов картографически обработана и прокомментирована в нашей статье [см.: Клепикова 1992: 128–188].

Напомним, что словообразовательный раздел Программы представляет собой совокупность наборов “контрольных” слов / дериватов (обязательных при анкетировании), манифестирующих *наиболее характерные* именно для изучаемого ареала словообразовательные типы[3]. Подобный,

---

[2] Корпус “контрольных” слов был составлен в результате изучения литературы, посвященной описанию карпатоукраинских говоров и известной в момент составления Программы (1960–1961 гг.), подробнее об этом: [КДА: 133].

[3] К сожалению, подобная установка была реализована не всеми эксплораторами, поэтому иногда не удается точно характеризовать соответствующие деривационные ареалы.

“квантитативный” аспект не акцентирует внимание на функциональной вариативности аффикса (т.е. не разграничивается мутационное, модификативное и др. значения того или иного аффикса в составе соответствующих дериватов), поэтому в Программе “контрольные” слова обычно приводятся в виде алфавитного списка (в литературной или “литературизованной” записи); вместе с тем предусматривалось, что эксплораторы будут фиксировать особенности семантики дериватов (в том числе омонимию), что позволило бы на стадии интерпритации диалектных фактов учитывать противопоставленные явления не только на формальном, но и содержательном уровнях. В упомянутой выше статье нами предлагаются приемы, с помощью которых на *сводных* лингвистических картах могут быть репрезентированы полученные в ходе анкетирования данные о фреквентности различных дериватов в диалектном континууме, описываемом сеткой Атласа.

Настоящая статья посвящена географии (и семантике) существительных-девербативов ж.р., содержащих суфф. *=l’(a)* (< слав. **=lьja*)[4] со значением ‘nomen agentis’[5].

Производные рассматриваемого типа достаточно подробно анализируются в книге Я.В. Закревской “Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті” [Закревська 1976]. На основании материалов “Атласа української мови” [АУМ II], иных публикаций и собственных наблюдений исследовательница дает достаточно подробное описание распространения и функционирования подобных производных, которое

---

[4] Подробнее см.: [SP II: 106], где указывается вторичный характер суфф. *=l’(a), =lьja* (основа – *=ja, =ьja*), которые *первично* образовывали существительные nom. actionis (> nom. acti!) общего рода (nom. instrumenti), а затем сузили сферу использования лишь в ж.р.; указывается на продуктивность его не только в словенском и сербохорватском, но и в украинском, и русском (!), частично — также в старочешском и болгарском; кроме того, приводятся точные деривационные параллели в балтийских языках ср.: лит. *=lė*, латыш. *=le*.

[5] Следовательно, за пределами статьи остаются deminotiva (deadjectiva и др.), содержащие суфф. *=l’(a)*, *=ul’(a)*, а также *=l(a)* и под., отмечаемые во многих славянских языках и не обладающие статусом специфически (преимущественно) карпатоукраинских образований. Так, например, образования с суфф. *=л(а)* (*зубрила, обирала* и под.) отмечаются в современном русском языке [см.: Земская 1973: 263]. О диалектных производных данного типа, имеющих экспрессивный характер, см.: [Азарх 2000: 41]; большая коллекция дериватов (*балабола, молола, вопила, затопила, грабила, кожила* и др.) приведена в: [ДРС: 80, 84, 85, 88, 92, 102 и др.]. Характеристику весьма частотных в русских — северной и югозападной — диалектных зонах названий лица общего рода, образованных при помощи суфф. *=ул(я)*, см в: [Азарх 2000: 46, 160; Азарх 1988: 237–243].

в целом сохраняет свое значение до сих пор. Так, указывается, что соответствующие образования (часть которых обнаруживает также широкую словообразовательную вариативность и лексикализацию) характерны “для большей части говоров карпатского и прикарпатского ареала, который охватывает значительное число закарпатских, бойковских и надсянских говоров”, но также частично покутских и гуцульских, что “активность суфф. *=л-я* в ряде агентивных и профессиональных названиях женщин, выявленная только в части говоров обследованного региона, — одна из специфических словообразовательных черт, которая отличает юго-западные говоры от других диалектных групп украинского языка”, что такие дериваты известны, в качестве нормы, и украинскому литературному языку, ср. *праля, пряля, ткаля*, “хотя сам суфф.*=ля* как феминизирующий формант относится к непродуктивным и малораспространенным”, и, наконец, что параллели подобными диалектным образованиям известны и некоторым южнорусским говорам. Важна и констатация автора, что производные с данным суффиксом по большей части “не образуют коррелятивных пар с названием лиц м.р., а возникают непосредственно от глагольных основ и номинируют, как правило, действующих лиц-женщин” [Закревська 1976: 79–81]. В книге наводятся следующие nomina agentis с суфф. *=л’(а),* зафиксированные в указанной группе говоров: *бавіл’а (бав’іл’а), брал’а (беріл’а), відбирал’а (удбирал’а), вјазал’а, вишивал’а, ворож’іл’а, грабал’а, драл’а, копал’а, хал’а, мотал’а, подавал’а, прал’а, пр’ал’а, сад’іл’а, сапал’а, скубал’а, терл’а, т’іпал’а, ткал’а, швал’а, шморгал’а, ч’іхрал’а* [там же: 79–80]. На карте № 8 [там же: 80] представлены изоглоссы, показывающие распространение четырех из перечисленных названий деятеля ж.р. (*брал’а / бер’іл’а, вјазал’а, жал’а, копал’а, сапал’а*)[6]. Она выявляет “ядро” ареала, где фиксируются все картографируемые производные (говоры севера и востока Закарпатья, надсянские, южнобойковские, западные гуцульские — верховья р. Прут), и “зону вибрации” [о терминах см., напр.: Бородина 1966: 192, 206; Бах 1955: 111 и сл.] вдоль его периферии (ср. смещение на юг от “ядра” изоглоссы существительного *брал’а*, на юг и восток — изоглоссы *жал’а*, на восток — изоглоссы *копал’а*).

Вместе с тем оставшиеся до последнего времени неизвестными архивные материалы КДА (они хранятся в Институте славяноведения

---

[6] Точное распределение производных *жа́л’а (ж’ə□л’ə), вйаза́л’а (йаза́л’а, вйазі́л’а, йазі́л’а)*, а также в закарпатских говорах см в: [Дзендзелівський 1996: кк. 390, 392, 394].

РАН) и постепенно, начиная с 90-х гг. XX в., вводятся в научный оборот[7] могут быть использованы при изучении интересующих нас девербативов с суфф. *=l'(a),* — в частности, они позволяют существенно уточнить географию (и, следовательно, "пространственную фреквентность") отдельных производных подобного типа, а также пополнить их список.

В "Программе" КДА дериватам с суфф. *=l'(a)* посвящен вопрос № 475 (=Употребляются ли существительные с суффиксом =л[я]?), в котором перечислены слова *бавиля* 'нянька', *браля* 'сборщица', *жаля* 'жница', *моталя* 'мотальщица', *прядиля* 'пряха', *сноваля* 'сновальщица', *ткаля* 'ткачиха'. Этот набор дериватов служил основой при анкетировании в пунктах сетки обследования КДА[8], в результате чего на большей части Закарпатья и Прикарпатья отмечены названия данной словообразовательной структуры (все собранные материалы полностью приводятся в Приложении); отсутствие интересующих нас дериватов репрезентировано двояким образом — путем перечисления словообразовательных *вариантов* (=содержащих иные суффиксы) или с помощью соответствующей ремарки эксплораторов.

По данным КДА, в карпатоукраинских говорах устанавливается следующая фреквентность образований с суфф. *=l'(a)*: *ткал'а* – 85 н.пп., *бра́л'а (бер'íл'а)* – 40, *снова́л'а* – 34, *жа́л'а (жни́л'а)* – 29, *бави́л'а* – 23, *мота́л'а* – 22, *прядúл'а* – 17, *ворож'íл'а* – 8, *копа́л'а* – 4, *роди́л'а* – 4, *в^{и}аза́л'а* – 3, *пра́л'а* – 2, *шва́л'а* – 2, единичные — *бiли́л'а, вишива́л'а, громади́л'а, збива́л'а, масти́л'а, молоти́л'а, навива́л'а, полови́л'а.*

Материалы Атласа, презентированные на нашей карте, могут служить прежде всего для уточнения ареала отглагольных дериватов nomina agentis ж.р. с суфф. *=l'(a)*, установленного в общих чертах Я.В. Закревской; в частности, он оказывается существенно бóльшим — "за счет" включения в него также буковинских говоров (=говоров Буковины[9]). Одновременно обращаем внимание на то, что существуют значительные расхождения между КДА и иными источниками в определении фреквентности отдельных дериватов указанной структуры, — так, выглядит занижен-

---

[7] Речь идет не только об упоминавшейся статье [Клепикова 1992], но и о следущих: [Клепикова; Клепикова 2001; Клепикова 2003].

[8] По мнению К.Ф. Германа, термином "буковинские говоры" следует обозначать по-видимому, лишь говоры сравнительно небольшой (микро)зоны на правом и левом берегу р. Прут, а также низовья р. Черемош и верховья р. Серет, ср. сводные карты в: [Герман 1995: к. 322; Герман 1998: к. 200].

[9] Число *украинских* пп. сетки КДА — 135, однако на прилагаемой карте по разным причинам отражены данные из 121 пп.

ным ее показатель в КДА, например, для производных *копаля, вйазаля* (см.: упоминавшиеся выше карты в книге Я.В. Закревской и в Атласе Й.А. Дзендзелевского). Установление более точной картины распространения подобных дериватов — задача будущих исследований.

Далее эти данные, благодаря практике фиксации производных с тем же значением, но с иными, альтерирующими с *=l'(a)*, с суффиксами, дают основание сделать вывод о том, что величина и *типы* ареалов каждого из рассмотренных девербативов существенно различаются. В частности, многие из ареалов характеризуются как "разорванные" (и даже "островные"); значительным и компактным может быть назван, по нашим данным, лишь ареал термина *ткал'а* и, в известной мере, *брал'а.* В некоторых случаях некомпактность ряда ареалов, возможно, связана с архаизацией указанной словообразовательной модели в некоторых микрозонах карпатоукраинского диалектного континуума и с постепенным вытеснением ее другими моделями (с суфф.=[*ач*]*k*[*a*], *=ix*[*a*], *=ic'*[*a*] и др.), при том, что, вероятно, этот процесс затрагивает в разной степени конкретные дериваты (показательна относительно высокая фреквентность в говорах производного *ткал'а* и значительно меньшая — *пр'адил'а / пр'ал'а,* параллельно с которым в карпатской зоне отмечаются *пр'аха, пр'адинниц'а* и под.). Вместе с тем следует иметь в виду констатацию Я.В. Закревской явления вариативности словообразовательных моделей в карпатоукраинских говорах при выражении nomina agentis ж.р. Подобные дериваты могут рассматриваться не только как результат хронологической смены одной модели другой (=расширение сферы употребления более активной из них), но и как противопоставление *лексикализованных* структур, находящихся между собой в отношении междиалектной синонимии (ср., например, *бавил'а* : *мамка / мамкин'а* : *н'ан'ка* и под.).

В КДА приведены производные с суфф. *=l'(a)*, которые не фиксировались в прежних работах (например, в книге Я.В. Закревской) — *родил'а, былил'а, мастил'а, навивал'а, половил'а* и под.

Отметим также, что в свете различных новых материалов, накопленных славянской диалектологией в последние десятилетия, в некоторых уточнениях нуждаются и представления о характере ареалов дериватов с суфф. *=ьj(a)* за пределами карпатоукраинской зоны.

1. Относительно географии южнославянских параллелей к карпатоукраинским производным указанной структуры важным является суждение Л.В. Куркиной о том, что "…именно в западной части южнославянской области получают особое развитие суффиксы …*= ьja*, …*= uljь /*

= *ulja*” [Куркина 1987: 165]. Учет данных ОЛА позволяет предполагать, что в диалектах Южной Славии дериваты с суфф. =*ља* образуют небольшые ареалы. В качестве примера можно указать распространение названий ‘жены портного’, образованных по данной модели (вопрос № 2023, материал картографируется в т. VIII ОЛА) и отмеченных буквально в нескольких словенских (рефлексы, обобщенные в записи šivilja [пп. 19–21, 146–148]), хорватских (*šìva:l’a* [п. 152], *švà:l’a* [п. 153], обобщенные формой *šьvelja* [29, 39]), и сербских (*š’val’a* [74]) говорах [Siatkowski 2001: 290–291][10]. Подобные дериваты отмечаются и в некоторых болгарских говорах, преимущественно, по-видимому, в западных, ср.: *доил’а, родил’а* (Ихтиман) [Стойков 1993: 281][11], *предиля* и *пре́лье* (мн.) (Трын), *преле́* (р-н Мадана) [БЕР V: 634].

2. Более ясной стала картина употребительности дериватов с суфф. =*л’(а)* и в Северной Славии. Речь идет прежде всего об их фиксации в некоторых севернорусских (например, ярославских) говорах: *ткалья, бралья, прялья* (также — *мялья, дернулья*) — все связаны с обозначение nomina agentis при обработке льна, ср. *правилья* ‘сапожный инструмент’ [!] [Янценецкая 1987: 260]. Факт бытования в северо-западных говорах производных с данным суффиксом на материале девербативов от глаголов с семантикой ‘говорить неправду’ (=v|ral’a) подтвержден и материалами ОЛА [Видова 1983: 82][12].

Приложение

Материалы, зафиксированные в нас. пп. сетки обследования КДА

1, 2 – не зафиксированы дериваты на =*л’а*; 3 – бра́л’а, ж’а́л’а, мота́л’а, снова́л’а, тка́л’а; 4 – бавё́л’а, бра́л’а ‘кто убирает лен’, жа́л’а, мота́л’а, снова́л’а,

---

[10] Там же укр. буков *š|val’a* (пп. 496, 498). Впрочем, несомненно, среди ответов, помимо названий ‘жены…’, зафиксированы и обычные названия деятеля (ж.р.) — ‘швеи (портнихи)’; подробнее о соотношении “контекстно-зависимых значений” — ‘жена или вдова лица, занимающегося какой-либо деятельностью’, — и собственно значением nomina agentis [см.: Азарх 2000: 95–96].

[11] Там же приведены производные на =*ул’а: плетул’а, родул’а*.

[12] О фиксации *враля* в диалектологической литературе (костромские, северодвинские говоры) см.: [Видова 1984]. О коррелятах *враль ~ вралья* в архангельских говорах (по данным ОЛА!) см. и в: [Азарх 2000: 105]; упоминание о наличии подобных образований в памятниках старорусской письменности (примеры XVIII в) — *ткалья, прялья, бралья* [там же: 96]; ср. и: [Азарх 1984: 123, 132].

ткáл’а, <пр’áха>; 5 – ткáл’а / <ткáл’ниц’а>, бавúл’а / <н’áн’ка>; 6 – ткáл’а, <н’áн’ка>, <прáчка>, <та, шо мотáйə або снуйэ́>; 7 – в’йазáл’а, ж’áл’а, копáл’а, новáл’а ‘кто снует’, <новáл’і [мн.] ‘сновальный стан’>, <пр’áха>; 9 – бав’íл’а / <бав’íл’нəц’а>, брáл’а, в’ʲазáл’а, жáл’а, новáл’а, ткáл’а, <пр’áха>; 10 – бавéл’а, брáл’а, жáл’а, мотáл’а, снóвáл’а, ткáл’а, <пр’áха>; 11 – бав’íл’а, брáл’а, в’ʲазáл’а, жáл’а, збəвáл’а (=‘кто сносит снопы в кучу’), новáл’а, ткáл’а, <прʲáха>; 13 – бавúл’а, брáл’а, жáл’а, мотáл’а, ткáл’а, <пр’áха>, <новáн:иц’а>; 14 – бавúл’а, брал’а, жáл’а, новáл’а, ткáл’а, <пр’áха>; 15 – бав’íл’а, брáл’а, жáл’а / <жневáрка>, мотáл’а, новáл’а, ткáл’а, <пр’áха>; 16 – бавúл’а, брáл’а, жáл’а, мотáл’а, пр’əд л’а, ткáл’а; 17 – брáл’а, жáл’а, мотáл’а, новáл’а, ткáл’а, <мáмкин’а ‘нянька’>; 18 – брáл’а, жáл’а, мотáл’а, новáл’а, ткáл’а, <мáмкин’а ‘нянька’>, <пр’áха>; 18 – брáл’а, жáл’а, мотáл’а, новáл’а, ткáл’а, <мáмкин’а ‘нянька’>, <пр’áха>; 20, 21 – бавúл’а, брáл’а, копáл’а, мотáл’а, пр’адúл’а (пр’áл’а – п. 21), новáл’а, ткáл’а; 23 – брáл’і, ж’éл’і, снóвáл’і, ткáл’і, <пр’éха>; 24 – нет образований на *=л’а*; 25 – нет дериватов с суфф. *=л’а*, ср. <бäрé – 3 л.ед.ч>, <пр’éха>, <снуйé>, <ткáчка>; 26, 28 – нет дериватов с суфф. *=л’а*, ср. <мáмка ‘нянька’>, <жəнчúха>, <пр’йéха>, <ткачúха>; 29 – нет дериватов на *=л’а*, ср. <бáпка ‘нянька’>, <жнец’>, <пр’áха>, <ткачéха>; 30 – не зафиксированы дериваты с суфф. *=л’а*, ср. <жəнчéха>, <ткáчка>; 31 – ткáл’э, <жнúцə [редко] / жнец’>, <п’істýнка ‘нянька’>, <пр’úха>; 32 – бер’íл’е, мотáл’э, новáл’э, ткáл’э, <жнец’ – ж., м.>, <п’істýнка ‘нянька’>, <пр’éха>; 33 – бавúл’а, брáл’а, жáл’а, копáл’а, молотúл’а, мотáл’а, половúл’а (=котрá половé л’он), пр’адíл’а, новáл’а, ткáл’а; 35 – брáл’а, мотáл’а, прáл’а / <прáчка>, пр’адíл’а / <пр’áха>, новáл’а, ткáл’а, <слýжниц’а ‘нянька’>, < жнец [м., ж.]>, <шəўк’éн’а ‘вышивальница’>, <краўчéн’а ‘портниха’>; 36 – брáл’і, жéл’і, мотáл’і, ткáл’і, <пр’éха>, <новáла – прич.>; 37 – брáл’а (=‘кто собирает картофель’), прáл’а / <прáчка>, пр’адíл’а, новáл’а, ткáл’а / <ткачéха> (чаще), <п’істýнка ‘нянька’>, <жнец’>; 38 – б’іл’íл’і (=котрá б’іləт хáту), брáл’і, вішəвáлі, громад’íл’і, мотáл’і (=йəк с’іно громáдət), новáл’і, <жəнчéха>, <п’істýнка>, <пр’éха>, <ткачéха>, <шəўкéн’і>; 39 – нет дериватов на *=л’а*; 40 – нет дериватов на *=л’а*, ср. <мáмка ‘нянька’>, <пр’éха>, <ткач’éха>; 41, 42 – нет дериватов на *=л’а*; 43 – нет дериватов с суфф. *=л’а*, ср. < жнец’>, <п’істýнка>, <прʲéха>, <ткач’éха>; 48 – бáвəл’і, брáл’і, жáл’і, мотáл’і, пр’адéл’і, новáл’і, ткáл’і; 49 – брáл’і ‘кто собирает картофель, лен, коноплю’, новáл’і, ткáл’і; 50 – брáл’і ‘кто собирает картофель и др.’, жáл’і, пр’əдéл’і, новáл’і, ткáл’і; 51 – брáл’і ‘собирает лен’, жнéл’і, ткáл’і, <пр’éха>; 53 – мотáл’э, ткáл’э; 55 – нет дериватов с суфф. *=л’а*, ср. <н’éн’ка ‘нянька’>, <жинч’éха>, <пр’éха>, <ткач’éха>; 56 – нет дериватов на *=л’а*, ср. <бáвила / н’ан’ка>, <женчéха>, <пр’éха>, <ткачéха>; 57 – нет дериватов на *=л’а*; 58 – <ж’əнчúха>, <н’ан’ка>, <прʲéха>, <ткачúха>; 59 – <жəнчéха>, <пр’éха>, <ткач>; 60 – не отмечены дериваты с суфф. *=л’а*; 61 – ткáл’э; 62 –жнéл’ы, другие производные с суфф. *=л(я)* не зафиксированы; 65 – новáл’а, ткáл’а; 66 – пр’адéл’а, новáл’а, ткáл’а; 67 – ткáл’а, швáл’а, <пр’éха>; 68 – ткáл’а, <жáнці>, <пр’éха>, <к’ішəн:эк ‘кто нянчит ребенка’; 69 – брáл’а, новáл’а, ткáл’а, <пр’адéн:эц’а>; 70 – жн’íл’а, новáл’а, ткáл’а, <пр’эг’ін:эц’а>; 71 – ткáл’а, <беräн:эц’а>, <жäнцə [мн.]>, <пр’эдáн:эц’э>;

72 – бра́л’а, жа́л’а, рôд’íл’а; 73 – снова́л’ə, тка́л’ə, <пр’əг’íл’нəц’а ‘пряха’>; 74 – тка́л’і, <ма́мка>, <пр’éха>; 75 –тка́л’а, <н’а́н’ка>, <жнец>, <пр’éха>; 77–79 – нет дериватов с суфф. *=л’а*; 80 – бавúл’а; 81 – рôд’íл’а, тка́л’а (‘нанятая ткачиха, работница’), <пр’а́л’нəца>; 82 – пр’адéл’а, родéл’а, тка́л’а; 83 – мота́л’а, пр’адéл’а, снова́л’а, тка́л’а; 84 – тка́л’а, <ж’энч’éха>, <прйéха>; 85 – тка́л’а; 86 – род’íл’а, тка́л’а, <пр’а́ха>; 87 – рôд’íл’а, тка́л’а; 89 – тка́л’а, <пр’эдíл’нəц’а>; 90 – тка́л’а, <пр’эд’íлнəц’а>, <снова́л’нəц’а>; 91–93 – тка́л’а; 94 – тка́л’а, шва́л’а, <пр’эд’ін:эц’а>; 95–97 – тка́л’а; 98 – не зафиксированы дериваты с суфф. *=л(я)*; 99 – тка́л’а; 101, 102 – тка́л’а, 103 – бавéл’а, < жнец>, <пр’эд’іўнéца>, <тка́ч’ка>; 104 – тка́л’а; 105 – не зафиксированы дериваты с суфф. *=л(я)*; 106 – тка́л’а; 110 – тка́л’а; 112 – нет дериватов с суфф. *=л(я)*; 114 – жн’íл’ə, тка́л’ə, <пестýŋка>, <пр’еха>; 115 – тка́л’а, <дóйка ‘нянька’>, <пр’éха>; 116 – жа́л’а, пр’адúл’а, снова́л’а / <снова́телка>, тка́л’а, <збира́лн’а>; 121 – бавéл’а, бра́л’а, ворож’éл’а, пр’аділ’а, тка́л’а; 122 – <бəрúл’а ‘кто берет лен>, пр’адúл’а, тка́л’а, <дóйкын’а>; 123 – пр’адúл’а, тка́л’а, <пəстýŋка>; 125 – бавúл’а, бра́л’а, ворож’úл’а, тка́л’а; 126 – бавúл’а, бра́л’а, вôрож’úл’а; 127 – бавúл’а, бра́л’а, жа́л’а, мота́л’а, пр’адúл’а, снова́л’а, тка́л’а; 128 – бавúл’а, ворож’úл’а, мота́л’а, снова́л’а, тка́л’а, <пр’а́ха – чаще>; 129 – бавúл’а, бра́л’а, мастúл’а ‘кто штукатурит стены’, мота́л’а, пр’адúл’а / <пр’а́ха>, тка́л’а; 130 – бавúл’а, бра́л’а, ворож’úл’а, <пр’а́ла – прич.>, <снова́ла – прич.>, < тка́ла – прич.>; 131 – бра́л’а, тка́л’а; 132 – снôва́л’а, тка́л’а, <дóйкын’а>, <пр’а́ха>; 133 – тка́л’а, <босоркáн’а>, <жниц’>, <пр’а́ха>; 134 – тка́л’а, <жниц’>, <пестýŋка>, <пр’а́ха>; 137 – ворож’úл’а, снова́л’а, тка́л’а, <пр’а́ха>, <слýжниц’а ‘нянька’>; 138 – пр’адúл’а, тка́л’а, <бавúлк’ин’а>, <жнúц’а>; 139 – бавúл’а, бра́л’а, жа́л’а, тка́л’а, <пр’а́ха>; 140 – бавúл’а, бра́л’а, ворож’úл’а, жа́л’а, тка́л’а, <пр’а́ха>; 141 – ворож’úл’а, жа́л’а, тка́л’а, <пестýŋка>, <пр’а́ха>, <снôва́вут’>; 142 – бра́л’а, тка́л’а, <пестýŋка>, <пр’а́ха>; 143 – не отмечены производные с суфф. *=л(я)*, ср. <плəка́чка ‘кормилица’>, <пестýŋка ‘нянька’>, <пр’а́ха>, <хто тч’е>.

Список населенных пунктов КДА

1 – Чайковичи, 2 – Черхава, 3 – Розлуч, 4 – Вовче, 5 – Ластивка, 6 – Майдан, 7 – Ильник, 9 – Н.Высоцкое, 10 – Гнила, 11 – Комарники, 12 – Гусне, 13 – Криве, 14 – Погар, 15 – Климец, 16 – Жупане, 17 – Лавочне, 18 – Опорец, 19 – Ялинкувате, 20 – Славское, 21 – Либохора, 23 – Уличне, 24 – Семигинив, 25 – Мельнич, 26 – Рудники, 28 – Острив, 29 – Тростянец, 30 – Гошив, 31 – Козакивка, 32 – Липа, 33 – Вышкив, 35 – Лолин, 36 – Лопянка, 37 – Илемия, 38 – Липовица, 39 – Козина, 40 – Довге сильце, 41 – Угринив, 42 – Грабивка, 43 – Ясень, 48 – Быткив, 49 – Пасична, 50 – Бистриця, 51 – Яблуница, 71 – Довгопилля, 72 – Устерики, 73 – Билоберезка, 74 – Василив, 75 – Шишкивци, 76 – Лашкивка, 77 – Онут, 78 –Топоровици, 79 – Ридкивци, 80 – Голубивка, 81 – Санкивци, 82 – Рашкив, 83 – Пашкивци, 84 – Щербинци, 85 – Подвирна, 86 – Зелена, 87 – Грушивци, 89 – Шепит, 90 – Плоска, 91 – Сергии, 92 – Киселици, 93 – Н.Шепит, 94 – Руска,

95 – Лопушна, 96 – Ростоки, 97 – Черешенька, 98 – Велике, 99 – Кошеливка, 101 – Ст. Жадова, 102 – Коритне, 103 – Брусница, 104 – Драчинци, 105 – Снячив, 106 – Клинивка, 110 – Вовчинец, 112 – Турятка, 114 – Квасы, 115 – Ростоки, 116 – Луг, 121 – Нересница, 122 – Дубове, 123 – Лопухово, 125 – Березово, 126 – Колочава Лаз, 127 – Синевир, 128 – Лопушний (Торун), 129 – Пилипец, 130 – Кушница, 131 – Оник, 132 – Веряца, 133 – Холмовец, 134 – Квасово, 137 – Калник, 138 – Порошкове, 139 – Поляна, 140 – Пидполоззя, 141 – Турица, 142 – Дубринич, 143 – Кострина.

Литература

Азарх 1984 — Азарх Ю.С. Словообразование и формирование существительных в истории русского языка. – Москва, 1984.

Азарх 1988 — Азарх Ю.С. К истории слов общего рода в русском языке // Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследования. 1984. – Москва, 1988. – С. 237–243.

Азарх 2000 — Азарх Ю.С. Русское именное диалектное словообразование в лингвогеографическом аспекте. – Москва, 2000.

АУМ — Атлас української мови. – Т. II. – Київ, 1988.

Бах 1955 — Бах А. Немецкая диалектология // Немецкая диалектография. – Москва, 1955.

БЕР — Български етимологичен речник. – Т. V. – София, 1999.

Бородина 1966 — Бородина М.А. Проблемы лингвистической географии. – Москва–Ленинград, 1966.

Видова 1983 — Видова О. К вопросу об изучении соотношения глаголов и субстантивной лексики в ОЛА // Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследования. 1983. – Москва, 1988.

Видова 1984 — Видова О. Производные существительные Nom. agentis со значением ‘лгун’ в русских говорах в соотношении с мотивирующими основами // Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследования 1984. – Москва, 1988.

Герман 1995 — Герман К.Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини: Фонетика, фонологія. – Чернівці, 1995.

Герман 1998 — Герман К.Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини. – Т. II: Словозміна. Службові слова. – Чернівці, 1998.

Дзендзелівський 1996 — Дзендзелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області України. – Т. III. – Ужгород, 1996.

ДРС — Диалектные различия русского языка: Словообразование. – Кемерово, 1991.

Закревська 1976 — Закревська Я.В. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті. – Київ, 1976.

Земская 1973 — Земская Е.А. Современный русский язык: Словообразование. – Москва, 1973.

КДА — Бернштейн С.Б и др. Карпатский диалектологический атлас [1]. – Москва, 1967.

Клепикова — Из карпатоукраинской диалектной лексики. 2. pustara // Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследования (в печати).

Клепикова 1992 — Карпатоукраинские диалекты и проблемы словообразования. 1. Дериваты с суф.= *ic[a]* // Исследования по славянской диалектологии. 1: Карпатоукраинские диалекты. – Москва, 1992. – С. 128–188.

Клепикова 2001 — Из карпатоукраинской диалектной лексики. 1. *запад(ь)*, *запада* и родственные // Исследования по славянской диалектологии. – Вып. 7. – Москва, 2001.

Клепикова 2003 — Клепикова Г.П. Материалы к КДА 1: Рельеф // Исследования по славянской диалектологии. – Вып. 6. – Москва, 2003.

Куркина 1987 — Куркина Л.В. Вариантность основ на *=i*, *=o* и *=a* в южнославянских языках // Сопоставительное изучение словообразования славянских языков. – Москва, 1987.

Стойков 1993 — Стойков С. Българска диалектология. – София, 1993.

Толстой 1966 — Толстой Н.И. Из опытов типологического исследования славянского словарного состава // Вопросы языкознания. – 1966. – №. 5; то же в: Толстой Н.И. Избранные труды. 1. – Москва, 1997.

Янценецкая 1987 — Янценская М.И. Единицы сопоставительного описания литературного и диалектного словообразования (на материале русского языка) // Сопоставительное изучение словообразования славянских языков. – Москва, 1987.

AJS — Atlas jazyka slovenského. – T. II. – Bratislava, 1978.

Siatkowski 2001 — Siatkowski J. Słowiańskie nazwy ‘krawca’ i ‘krawcowej’ w świetlie materiałów ”Atlasu ogólnosłowiańskiego” // W świecie słów i znaczeń: Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi B. Krei. – Gdańsk, 2001.

SP — Słownik prasłowiański / Pod red. F. Sławskiego. – T. II. – Wroclaw-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1976.

Summary

This article covers the experience of quantitative study of derivates with suff.=l’(a) which were registered in Ukrainian Dialects during preparatoin of the materials for the *Carpathian Dialectal Atlas* (CDA) (Vol. I published in 1967). The article deals with the frequency of nouns used and corrects the geographical aspect of existance of these derivates. The Appendix contains all of the nouns registered in the inhabited localities of the CDA net.

Збірник пам'яті Ярослави Закревської

Діалектологічні студії. 3 *Львів, 2003*

УДК 811.162.1'282

Anna Kowalska
Warszawa

POLSKIE GWAROWE NAZWY MIEJSC Z SUFIKSEM -*ISKO* NA TLE POLSZCZYZNY OGÓLNEJ

Polish Dialectal Place-Names with Suffix -isko on a Background of the Literary Language

Bezpośrednim motywem wyboru tematu niniejszego artykułu była wspólna z nieodżałowanej pamięci Profesor Jarosławą Zakrewską praca nad mapą nazw pola po skoszonym jęczmieniu (w dialektach słowiańskich)[1]. Pragnę, aby artykuł poświęcony pospolitym nazwom miejsc z sufiksem -*isko* w gwarach polskich, kategorii słowotwórczej, która była (na materiale ukraińskim) także przedmiotem badań tej Uczonej [Закревська 1976], był hołdem złożonym pamięci znakomitego dialektologa i serdecznej Przyjaciółki.

W zakresie kategorii słowotwórczej nomen loci (w dalszym tekście także skrót NL) sufiks -*isko* i jego rozszerzenia (-*lisko*, -*nisko*, -*owisko* i inne) jest w polskich dialektach bardzo produktywny. Podobnie jak w języku ogólnym, formacje z tym sufiksem to pod względem znaczeniowym przede wszystkim nazwy otwartych przestrzeni — szerzej o tym niżej, przy okazji semantycznej interpretacji materiału gwarowego.

[1] Ogólnosłowiański atlas językowy, IV tom z serii leksykalno-słowotwórczej — Rolnictwo, pytanie S1 598 (redakcja słowacka, w druku).

1. W literaturze przedmiotu sporo miejsca poświęcono genezie sufiksu *-isko*, rozpatrywanego najczęściej w powiązaniu z obocznie występującymi sufiksami *-išče* i *-ьsko*. Zdaniem F. Sławskiego, sufiksy *-isko* i *-išče* powstały dopiero na gruncie słowiańskim i miały związek z przymiotnikowym sufiksem *-ьskъ* (< ie. *-isko*). „Początkowe *-i-* w *-isko*, *-išče* powstało w oparciu o nierzadkie podstawowe czasowniki o temacie na *-i-*: typ *lovi-sko*, *lovi-šče* : *lovi-ti*. Punktem wyjścia słowiańskich tworów dewerbalnych (sekundarnych, pierwotne były denominalne) stały się formacje, w których obok pierwotnej podstawy imiennej współistniał obocznie czasownik, a więc typ *lovъ* : *lovisko*, *lovišče* : *loviti*, *lože* : *ložisko*, *ložišče* : *ložiti*" [Sławski 1974: 96].

W. Taszycki traktuje sufiks *-isko* jako wynik kontaminacji współistniejących w językach zachodniosłowiańskich sufiksów *-išče* i *-ьsko*: „Tylko zachodni Słowianie używali *-išče* i *-ьsko* i w tym obocznym dwu równoznacznych przyrostków używaniu mieści się tajemnica pochodzenia przyrostka *-isko*. (...) W ten sposób na dzieje przyrostków *-išče* i *-isko* patrząc, wolno będzie uważać *-isko* za jeszcze jedną więcej istotną cechę dialektyczną zachodniosłowiańską" [Taszycki 1965: 99].

Inne stanowisko prezentuje W. Doroszewski; biorąc pod uwagę znaczenia przyrostka *-isko* zaświadczone w materiałach historycznych (XIV–XVIII w.) uważa, że jest on „(...) bezpośrednią i nieprzerywaną kontynuacją jeszcze praie. przymiotnikowego formantu *-*isko*. Oboczność zachodniosłowiańskiego *-isko* ze wschodnim *-ьsko* można by rozumieć wprost jako różnicę w traktowaniu odziedziczonej postaci przyrostka" [Doroszewski 1928: 232].

Pochodzenie obu przyrostków (*-išče*, *-isko*) nie zostało do końca objaśnione. Współistniały one na obszarze słowiańskim — na gruncie polskim najdłużej w nazwach miejscowych (własnych), co najmniej do wieku XIV. Z czasem sufiks *-išče* został wyparty przez nowszy sufiks *-isko*. Zdaniem W. Taszyckiego, sufiks *-išče* w nazwach miejscowych traci produktywność na przełomie wieków XIV i XV: „(...) przenikanie sufiksu *-isko* do nazw na *-iszcze* rozpoczęło się znacznie wcześniej, tak iż przez czas dłuższy przy niektórych przynajmniej nazwach *-iszcze* używało się obocznie z *-isko*. Wiek XV już i w nazwach miejscowych przyrostka *-iszcze* nie wykazuje" [Taszycki 1965: 95]. Spotykane sporadycznie późniejsze nazwy miejscowe z tym sufiksem Taszycki traktuje jako pożyczki czeskie.

Także w apelatywnych nazwach miejsc sufiks *-iszcze* w tekstach staropolskich należy do rzadkich — K. Kleszczowa notuje cztery przykłady formacji denominalnych (typu *dworzyszcze*, *stawiszcze*) [Kleszczowa 1998: 138–145].

Ekspansywność sufiksu *-isko* w średniowieczu Taszycki tłumaczy tym, „(...) iż sufiks ten by silniejszy od mało w Polsce w średniowieczu żywotnego sufiksu *-iszcze* dzięki oparciu, jakiego mu dostarczył bardzo wówczas żywotny równoznaczny sufiks *-ьsko*" [Taszycki 1965: 95].

2. Co do hierarchii funkcji sufiksów *-isko*, *-iszcze*, badacze są na ogół zgodni, że pierwotną funkcją obu tych sufiksów było tworzenie formacji ekspresywnych. Według W. Doroszewskiego, wynikało to „(...) z funkcyj pierwotnego *-isko* jako formantu przymiotnikowego, z czasem urzeczownikowionego" [Doroszewski 1928: 231]; podobnie rzecz traktuje F. Sławski [Sławski 1974: 97].

Za pierwotne cytowany autor uznaje znaczenie deminutywne: „Najważniejszą zmianą dokonaną w historycznej polszczyźnie, jest zanik całkowity dawnego znaczenia deminutywnego, które już we wczesnych wiekach istnienia języka polskiego dochowywało się tylko szczątkowo [Doroszewski 1928: 229]. Z czasem następuje rozwój znaczeń, poprzez deminutywno-deterjoratywne i deterjoratywne („przejście od wyobrażenia 'małości' do 'podrzędności', 'lichości'") — do pejoratywno-augmentatywnego, najczęściej występującego w polszczyźnie współczesnej.

We wtórnej historycznie funkcji tworzenia apelatywnych nazw miejsc sufiksy *-iszcze*, *-isko* są w językach słowiańskich bardzo produktywne. Co do geografii, to, według Taszyckiego, sufiks *-iszcze* ma zasięg ogólnosłowiański, „(...) sufiksy zaś *-isko*, *-ьsko* są wyłączną własnością zachodniej Słowiańszczyzny, (...) najpierwotniejszym ich znaczeniem było określanie miejsca, gdzie się przedmiot, rzadziej cecha, przez rdzeń wskazana znajduje albo znajdowała. A więc musiały te sufiksy wyjść z sufiksów przymiotnikowych, z którymi znaczeniowo w bardzo silnym stoją związku" [Taszycki 1965: 97].

Rozpatrując staropolskie przykłady apelatywnych nazw miejsc z sufiksem *-isko*, które stanowią ponad połowę wszystkich zachowanych nazw, W. Doroszewski za pierwotne znaczeniowo uważa nazwy 'czynności', zaś znaczenie 'miejsca' za wynik wtórnej konkretyzacji. Jako przykład podaje historię wyrazu *łowisko*, jeszcze w XV w. oznaczającego 'polowanie, czynność łowienia', a już u Lindego tylko 'miejsce łowów'.

3. We współczesnym języku polskim sufiks *-isko* największą produktywność wykazuje w funkcji tworzenia nazw ekspresywnych: „(...) od większości rzeczowników wszystkich trzech rodzajów (...) powstają nazwy pejoratywno-augmentatywne (kontekstowo także możliwe przy wyrażaniu emocji pozytywnych z tym formantem), np. *mętne artykulisko*, *brudne szlafroczysko*, *podarte koszulisko*, *stare palcisko*. Od nazw przedmiotów, zwierząt,

ludzi (części ciała), pomieszczeń derywaty te są bardzo liczne, zwłaszcza w połączeniu z pejoratywnymi przydawkami (np. *wstrętne adwokacisko*)" [Gramatyka 1984: 369]. Sufiks *-isko* jest jednym z najbardziej produktywnych wykładników augmentatywności (*domisko*, *gmaszysko*, *kocisko*), której często towarzyszy znaczenie ekspresywne (*psisko* → wstrętne // kochane). Szczegółową charakterystykę tej funkcji sufiksu *-isko* w polszczyźnie ogólnej (historycznej i współczesnej) znajdujemy w wyczerpującym opracowaniu Bogusława Krei [Kreja 1969: 149–178].

Sufiks *-isko* jest także produktywny (jednak znacznie mniej niż sufiks *-nia* i jego rozszerzenia) w funkcji tworzenia apelatywnych nazw miejsc: „(...) derywaty z formantem *-isko* nazywają obszary, tereny niezamknięte, charakteryzujące się występowaniem czynności lub stanu powstałego w wyniku procesu, np. *lądowisko*, *wodowisko*, *łowisko*, *obozowisko* 'miejsce lądowania, wodowania, łowienia'. (...) W kilku formacjach neutralizuje się znaczenie subiektu, rezultatu procesu i miejsca (*zapadlisko*, *rozpadlisko* 'miejsce zapadłe, na którym coś się rozpadło, zwaliło')" [Gramatyka 1984: 356].

Wymienione wyżej funkcje sufiksu *-isko* dominują w materiale wyekscerpowanym ze Słownika języka polskiego pod red. W. Doroszewskiego (w dalszym tekście skrót SJPD) [Grzegorczykowa, Puzynina 1979: 204–213][2]. Zawarte tam formacje z sufiksem *-isko* najczęściej pochodzą od rzeczowników (310 przykładów), rzadziej od czasowników (75 przykładów), wyjątkowo od przymiotników i wyrażeń syntaktycznych (po 2 przykłady).

Z ogólnej liczby ponad 520 formacji z sufiksem *-sko* i jego rozszerzeniami (*-isko*, *-lisko*, *-alisko*, *-elisko*, *-nisko*, *-enisko*, *-awisko*, *-owisko*), zawartych w SJPD, ponad połowa to nazwy ekspresywne, niemal wyłącznie odrzeczownikowe, przede wszystkim z sufiksami *-sko* (w tej funkcji 100% przykładów) i *-isko* (80%). Na drugim miejscu pod względem liczebności plasują się nomina loci (ponad 30% przykładów, głównie z sufiksem *-owisko*, ale także z pozostałymi wymienionymi wyżej). Spośród pozostałych przykładów wyrazistą grupę semantyczną tworzą odrzeczownikowe nazwy rękojeści narzędzi (*grabisko*, *siekierzysko*, *wędzisko*). „Są to nazwy stare, należą do słownictwa peryferyjnego. Wszystkie są derywatami semantycznymi" [tamże: 207].

4. Przedmiotem poniższych rozważań są właśnie apelatywne nazwy miejsc z sufiksem *-isko*. Zanim zajmę się tą kategorią słowotwórczo-semantyczną w gwarach, warto, dla porównania, przedstawić sytuację **w języku ogólnym**

[2] Autorki omawiają ponad 500 przykładów formacji z sufiksem *-sko* i jego rozszerzeniami zaczerpniętych z SJPD.

(literackim), co ułatwia wyczerpująca monografia poświęcona kategorii NL w polszczyźnie ogólnej [Kreja 1975: 63–98].

Autor omawia nomina loci utworzone sufiksami *-isko*, *-owisko* i *-nisko*, klasyfikując omawiane formacje według kryterium semantycznego. Wyróżnia trzy stopnie znaczeniowe: nazwy otwartych przestrzeni (typ A), nazwy obiektów zamkniętych, takich jak gmachy, budynki, lokale (typ B) i nazwy pomieszczeń, naczyń itp. (typ C).

Za sufiks wyspecjalizowany w tworzeniu NL Kreja uznaje, oprócz sufiksów *-alnia*, *-arnia*, sufiks złożony *-owisko*, tworzący „(...) typy słowotwórcze swoiste, o wyłącznej lub wyraźnie dominującej funkcji lokatywnej" [tamże, 73]. Według W. Doroszewskiego, sufiks *-owisko* powstał „(...) z połączeń przyrostka *-isko* z tematami czasowników na *-ow-*, por. *karczowisko*, *targowisko*, *stanowisko*), a może także pod wpływem przymiotników na *-owy*" [Doroszewski 1928: 237]. We współczesnej polszczyźnie sufiks *-owisko* tworzy odrzeczownikowe nazwy"(...) oznaczające przede wszystkim rozległe, otwarte przestrzenie, na których znajduje się (rośnie itp.) desygnat wskazany przez rzeczownik, tkwiący w podstawie słowotwórczej" [Kreja 1975: 73].

B. Kreja notuje 50 formacji typu A, będących nazwami terenu, na którym coś rośnie (*grzybowisko*, *perzowisko*, *wrzosowisko*, *jagodowisko*) lub rosło (*wykowisko* 'pole po wyce'), nazwami o charakterze topograficznym (*zdrojowisko*, *gniazdowisko*, *źródłowisko*), meteorologicznym (*gradowisko*, *mrozowisko*); niektóre formacje mają w podstawie słowotwórczej nazwy zwierząt (*wężowisko*, *żubrowisko*, *kretowisko*) lub przedmiotów umieszczonych na jakimś terenie (*klocowisko*, *namiotowisko*, *torowisko*, *kłodowisko*). Część omawianych formacji to nazwy miejsca jakiejś czynności (*rykowisko*, *rojowisko*, *bojowisko*), przy czym podstawowy rzeczownik ma na ogół charakter czynnościowy.

Formacje odczasownikowe a także odrzeczownikowe typu C (*nożowisko* 'skrzynia z nożami w kadzi papierniczej') Kreja zaświadcza sporadycznie.

Sufiks *-isko* w funkcji lokatywnej w polszczyźnie ogólnej tworzy także przede wszystkim nazwy przestrzeni otwartych (typ A); są to formacje pochodzące:

– od podstaw **rzeczownikowych** (28 przykładów), oznaczające miejsce, 'gdzie coś jest' (*kamienisko*, *malinisko*, *źródlisko*, *lawinisko*) lub 'gdzie coś było': nazwy pól po zebranych roślinach (*kartoflisko*, *owsisko*, *pszeniczysko*)[3] lub miejsc, gdzie były inne desygnaty (*stawisko*, *stodolisko*, *grodzisko*);

[3] Ostatnie trzy przykłady, według SJPD, mogą też oznaczać pole, na którym rosną rośliny wymienione w podstawie słowotwórczej.

– od podstaw **czasownikowych**, w tym najczęściej od czasowników na *-ować* (*karczowisko*, *koczowisko*, *pracowisko*, *tokowisko*, *żerowisko* — 15 przykładów), rzadziej od innych (*wyrobisko*, *wysypisko*, *zlewisko*, *uzdrowisko*). W niektórych wypadkach można mówić o podwójnej motywacji (*targowisko*, *łowisko*).

Wyjątkowo w języku ogólnym sufiks *-isko* tworzy formacje typu B (*schronisko*, *przytulisko* ‘przytułek’).

Tylko kilka formacji lokatywnych zostało utworzonych sufiksem *-nisko* — Kreja zalicza wszystkie do typu A (*lotnisko*, *śmietnisko*, *żytnisko*, *prośnisko*, *ofiarnisko*). Według Górnowicza, sufiks *-nisko* „(...) powstał przez absorpcję w rzeczownikach typu *l*/*n*-*isko*” [Górnowicz 1967:46].

Na inne możliwości wyodrębnienia się sufiksu *-nisko* w nazwach pól po uprawach wskazuje W. Doroszewski, zdaniem którego element *-n-* w formacjach *prośnisko*, *żytnisko* „(...) jest wynikiem perseweracji wspomnienia słuchowego końcowej części wyrazów *ściernisko*, *jęczmienisko*, *lnisko*, *ognisko*. Zespół brzmień *-nisko* wyodrębnia się i usamodzielnia wbrew słowotwórczej podzielności wyrazów, z których zostaje wydobyty. W ten sam sposób powstaje forma *jęczmienczysko* tłumacząca się przez mechaniczną analogię do form *pszeniczysko*, *tatarczysko*, *wyczysko*, w których zresztą spółgłoska *cz* jest w pewnym znaczeniu ambiwalentna, bo jest wariantem fonetycznym końcowej spółgłoski tematu spalatalizowanej przez samogłoskę *i*, pierwszy składnik formantu *-isko*. (...) Formy typu *jęczmienczysko* świadczą również o tym, że skojarzenia form językowych kojarzą się ściśle i bezpośrednio z elementami sytuacji: gdyby nie wspólne tło sytuacyjne pola po pszenicy, tatarce, wyce i pola po jęczmieniu, nazwa jęczmienisko nie uległaby wpływowi nazw *pszeniczysko*, *tatarczysko*, *wyczysko* i nie zostałaby przekształcona na *jęczmienczysko*. W oddziaływaniach form na formy wpływ rozstrzygający mogą mieć czynniki względem tych form zewnętrzne, pozajęzykowe” [Doroszewski 1962: 345][4].

Badacze współczesnej polszczyzny ogólnej obserwują wyraźne zmniejszanie się produktywności sufiksu *-isko* w funkcji lokatywnej. H. Satkiewicz notuje w tej funkcji przede wszystkim sufiks *-nia* (z rozszerzeniami) — 197 przykładów, wobec 39 z sufiksem *-isko*. Proces ten cytowana autorka objaśnia następująco: „Słabnięcie produktywności formantu *-isko* (*-owisko*) w funkcji urabiania nazw miejsc wynika nie tylko ze wzrostu aktywności słowotwórczej *-nia* (*-arnia*, *-alnia*, *-ownia*), lecz chyba przede wszyst-

[4] W „Monografiach słowotwórczych” z r. 1928 ten sam autor uważa sufiks *-nisko* za wynik kontaminacji sufiksów *-nik* i *-isko* [Doroszewski 1928: 237].

kim z przewartościowania funkcji samego wykładnika *-isko*, który mogąc tworzyć zarówno nazwy miejsc, jak i rzeczowniki augmentatywne, specjalizuje się jako wykładnik tej drugiej kategorii semantycznej. Specjalizacja ta jest możliwa na skutek przejęcia drugiej funkcji przez formant *-nia*" [Satkiewicz 1969: 68].

Na większą żywotność sufiksu *-isko* w funkcji tworzenia NL w staropolszczyźnie zwracał uwagę W. Doroszewski [Doroszewski 1928: 238]. Większą frekwencję tego formantu w funkcji lokatywnej w tekstach staropolskich obserwuje też K. Kleszczowa — notuje ona 30 przykładów formacji lokatywnych na *-isko*, w tym 20 odrzeczownikowych, które „(...) z reguły wskazują na miejsce charakteryzowane obiektem znajdującym się na nim w przeszłości, np. (...) *dworzysko* 'miejsce, gdzie stał dwór'; *grodzisko* 'miejsce, gdzie kiedyś był gród" [Kleszczowa 1998: 143].

5. Badania nad pospolitymi nazwami miejsc **w gwarach polskich** nie były dotychczas prowadzone w sposób systematyczny. NL jako kategorię słowotwórczo-semantyczną wyodrębniają na ogół (posługując się niewielką liczbą przykładów), niemal wszystkie monografie leksykalne i słowotwórcze, zarówno o zasięgu ogólnopolskim, jak i lokalnym, a także atlasy gwarowe uwzględniające słownictwo. Materiał gwarowy jako ilustrację teoretycznych rozważań nad kategorią NL wykorzystuje I. Judycka [Judycka 1971], jest on jednak cytowany wyrywkowo, łącznie z ogólnopolskim. Więcej przykładów formacji NL przytacza Judycka w pracy poświęconej nazwom pól i pastwisk w gwarach Pomorza Mazowieckiego [Judycka 1963]. Nie ukazała się, niestety, zapowiadana przez autorkę praca pt. Nomina loci w języku polskim.

Dość obszerny materiał gwarowy z zakresu NL znajdujemy w opracowaniach słowotwórstwa poszczególnych regionów, czy nawet pojedynczych wsi, m.in. pracom J. Chludzińskiej [Chludzińska-Świątecka 1972], cytowanego już H. Górnowicza [Górnowicz 1967], T. Malca [Malec 1976] i innych[5].

W opracowaniach słowotwórstwa gwarowego o zasięgu ogólnopolskim sporo materiału z zakresu NL, także formacji z sufiksem *-isko*, przynosi praca W. Pomianowskiej [Pomianowska 1963], nie uwzględnia natomiast sufiksu *-isko* w funkcji lokatywnej autor syntetycznego opracowania słowotwórstwa gwarowego, choć omawia kategorię „nazwy przestrzenne" z innymi sufiksami [Cyran 1977].

Szczególne miejsce wśród opracowań poświęconych m.in. kategorii NL w gwarach zajmuje praca J. Sierociuka [Sierociuk 1996]. Po raz pierwszy

[5] Pełna bibliografia źródeł i literatury z zakresu NL w gwarach polskich znajdzie się w przygotowywanej do druku pracy A. Kowalskiej pt. Pospolite nazwy miejsc w dialektach polskich

mamy do czynienia z systematycznym badaniem omawianej kategorii na pewnym obszarze — na podstawie specjalnego kwestionariusza do badań terenowych liczącego ponad 150 pytań, wypełnionego w 138 wsiach. Autor uzyskał więc materiał gwarowy porównywalny, co pozwoliło mu pokazać geograficzne zróżnicowanie formacji z różnymi sufiksami na 46 mapach. Interesującym eksperymentem jest też uwzględnienie (niestety, w zbyt małym zakresie) różnicy pokoleń między informatorami.

Znacznie wcześniej próbę usystematyzowania formacji należących do kategorii NL w gwarach polskich, na szerszym materiale (1500 formacji, w tym ok. 60% wspólnych dla języka ogólnego i gwar), pochodzącym ze Słownika gwar polskich J. Karłowicza (65%), Wyboru tekstów gwarowych K. Nitscha (15%) oraz kilku monografii i atlasów gwarowych podjęła B. Ostromęcka-Frączak [Ostromęcka-Frączak 1970].

Termin „nazwy przestrzenne" potraktowała autorka „(...) bardzo szeroko, wliczając tutaj apelatywa będące nazwami terenowymi, jak: góry, pagórki, wzniesienia, doliny, wąwozy, urwiska, pola, łąki, pastwiska, nieużytki, mokradła, części dróg, lasów, rzek, potoków, wsi itp." [tamże: 45]. Sporo uwagi poświęciła formacjom z sufiksem *-isko* (formacje z sufiksami rozszerzonymi nie są wyodrębniane), który, w zebranym przez nią materiale gwarowym okazał się najbardziej produktywnym wykładnikiem słowotwórczym kategorii NL: „W zebranym materiale gwarowym do najbardziej produktywnych sufiksów należą następujące (dane ilościowe podaję, uwzględniając pochodne): *-isko* — 163, *-ik* — 72, *-ek* — 82, *-ka* — 99, *-ica* — 84, *-nia* — 83, *-ina* — 68, *-e* (≤**-ьje*) — 77, *-a* — 59. Mniej produktywnymi są: suf. *-iszcze* — 20, *-ak* — 38, *-ec* — 34, *-izna* — 39" [tamże: 48].

Podobna sytuacja ma miejsce w materiałach J. Sierociuka: „Najliczniejszą na badanym terenie grupę nazw miejsc stanowią derywaty zawierające w swej strukturze cząstkę *-isk-*, utworzone za pomocą takich formantów, jak: *-isko* (*-ysko*, *-nisko*, *-owisko*, *-lisko*, *-alisko*)" [Sierociuk 1996: 89].

Ostromęcka próbuje ustalić także terytorialne zróżnicowanie najczęściej występujących formantów tworzących NL: „Formant *-isko* znany jest jednak na terenie całej Polski, a formant *-iszcze* tylko na Kaszubach" [Ostromęcka-Frączak 1970: 50].

6. Materiał gwarowy stanowiący podstawę niniejszych rozważań obejmuje ponad 300 formacji rzeczownikowych będących apelatywnymi nazwami miejsc[6]. Pochodzi on przede wszystkim ze źródeł publikowanych: atla-

[6] Za nomina loci uznaję, za W. Doroszewskim, „(...) nazwy, w których strukturze są elementy wskazujące na relacje jakiegoś przedmiotu lub jakiejś czynności do miejsca (substratu przestrzennego), gdzie jakiś przedmiot jest lub był, gdzie coś się dzieje lub działo" [Doroszewski 1962: 346].

sów gwarowych, opracowań słowotwórstwa gwarowego, monografii leksykalnych o różnym zasięgu, w części z własnych materiałów autorki.

Przedstawiony materiał nie jest pełny (nie prowadzono systematycznych badań terenowych na obszarze całej Polski), ale dostatecznie wyraźnie wskazuje na **znacznie większą produktywność** sufiksu *-isko* w funkcji lokatywnej w gwarach niż w języku ogólnym (formacje NL wspólne dla obu tych odmian polszczyzny nie przekraczają w moim materiale 20% ogólnej liczby przykładów).

Zdaniem H. Górnowicza, dzieje się tak dlatego, że „(...) kategorie semantyczne, w których formant ten w ogóle występuje w polszczyźnie, są związane silniej z zawodowym słownictwem chłopa" [Górnowicz 1967: 44]. Nie bez znaczenia jest też większa archaiczność słownictwa gwarowego (w języku ogólnym sufiks *-isko* został wyparty przez *-nia* i jego rozszerzenia).

Wśród omówionych niżej formacji z sufiksem *-isko* (i jego rozszerzeniami), należących pod względem znaczeniowym przede wszystkim do typu A, można najogólniej wyróżnić trzy mniejsze grupy semantyczne:

- nazwy pól, z których zebrano jakieś rośliny;
- nazwy miejsc, na których coś było lub coś się działo;
- nazwy miejsc, na których coś się znajduje lub coś się dzieje.

6.1. W grupie nazw 'miejsc, gdzie coś było', szczególnie liczne są nazwy pól, z których zebrano rośliny (podstawą słowotwórczą formacji NL są właśnie nazwy tych roślin) — są to formacje w zasadzie odrzeczownikowe. W kilku wypadkach można mówić o podstawach przymiotnikowych: notowane na Kaszubach *jęcznisko* 'pole po jęczmieniu' występuje obok znanego na tym samym terenie przymiotnika *jęczny*, podobnie jak *rżanisko* (: *rżany*). Motywację pośrednio dewerbalną można przypisać formacjom: *kopanisko*, *wykopanisko*, *pokopisko* 'pole po wykopanych ziemniakach' oraz *posiewisko* 'pole po zbiorze obsiane żytem'.

Nazwy pól to jedna trzecia ogólnej liczby przykładów (112).

Tylko ok. 20% tej grupy to formacje wspólne dla gwar i języka ogólnego. Na uwagę zasługuje formacja *rżysko* oznaczająca zarówno w języku ogólnym, jak i gwarach nie tylko 'pole po skoszonym życie' (podstawowy rzeczownik *reż* Sychta notuje tylko w tekście folklorystycznym, z kwalifikatorem „przestarzałe"), ale także 'każde ściernisko' (por. np. MAGP — T. XI, mapa 537 'pole po życie', mapa 538 'pole po pszenicy', mapa 539 'pole po owsie'). Ślad dawnej postaci rzeczownika podstawowego zachował się w formacji *reżysko*, zapisanej na Mazurach (bez dokładnej lokalizacji). Na wpływ tej formacji na wzrost produktywności sufiksu *-isko* w omawianej kategorii wskazuje J. Chludzińska: „Produktywność sufiksu w tej grupie została za-

początkowana przez formę *rżysko* (miejsce po ściętej *rży*) dziś oczywiście całkowicie zleksykalizowaną (...). Występuje ona bardzo często w zwrotach *rżysko życiane*, *żytnie*, *pszenne*, *rżysko po owsie*, *po pszenicy*, *po kartoflach* itd. Tego rodzaju zwroty mogą być przyczyną poszerzeń sufiksu *-isko* w takich formach jak *życianisko*. Wydaje się, że panuje tu duża fakultatywność odmian sufiksów z podstawowym elementem *-isko*" [Chludzińska-Świątecka 1972: 215].

Także ogólną nazwą 'pola po skoszonym zbożu' jest powszechnie znane *ściernisko* (podstawowe rzeczowniki *ścierń* i *ściernia* notowano sporadycznie).

Inne wspólne dla języka ogólnego i gwar formacje z tej grupy to m.in.: *gryczysko*, *jęczmienisko*, *kartoflisko*, *owsisko*, *koniczynisko*, *pszeniczysko*, *rzepaczysko*, *wyczysko*, *kartoflisko* itp.

W gwarach sufiks *-isko* jest podstawowym wykładnikiem formacji z tej grupy semantycznej (46 przykładów). Dobrą ilustracją tego są nazwy 'pola po kartoflach'; poza sporadycznymi formacjami z suf. *-iszcze* (*bulwiszcze* z północnych Kaszub) i *-anka* (*bandurczanka* z okolic Krosna), wszystkie nazwy (16) to formacje z sufiksem *-isko* (*kartoflisko*, *ziemniaczysko*, *pyrczysko*, *bulwisko*, *bandurzysko*, *grulisko*, *jabłczysko*, *rzepisko*, *kobzalisko*, *bałabunisko*), a geograficzne zróżnicowanie tych formacji niemal dokładnie odzwierciedla zróżnicowanie ich podstaw słowotwórczych (*kartofle*, *ziemniaki*, *pyrki*, *bulwy*, *bandury*, *grule*, *jabłka*, *rzepa*, *kobzale*, *bałabuny*)[7]. Zróżnicowanie leksykalne podstaw znajduje odbicie także w innych derywatach z suf. *-isko*: 'pole po burakach' — *ćwiklisko* (: *ćwikła*), *ronklisko* (: *ronkle*), *rzepisko* (: *rzepa*); 'pole po koniczynie' — *klewrzysko* (: *klewer*), *rosikonisko* (: *rosikoń*); 'pole po gryce' — *poganisko* (: *poganka*), *tatarczysko* (: *tatarka*); 'pole po tytoniu' — *bakonisko* (: *bakon*), *machorczysko* (: *machorka*), *tytonisko* (: *tytoń*)[8].

Sufiks *-isko* tworzy nazwy pól także od podstaw zróżnicowanych słowotwórczo. Przykłady: 'pole po koniczynie' — *koniczysko* (: *konicz*) *koniczyźnisko* (: *koniczyzna*)[9]; 'pole po łubinie' — *łubiczysko* (: *łubik* 'łubin'), *łubisko* (: *łubie* 'ts' z Łęczyckiego).

---

[7] Basara A., Basara J. Polska terminologia rolnicza: Przygotowanie gleby, uprawa ziemniaków. – Kraków, 1992 (mapy 13 i 26, s. 44 i 79); зor. także formacje *gajdzisko* (: *gajdy*) i *gajdaczysko* (: *gajdaki*) notowane przez K. Dejnę w Atlasie gwar kieleckich, por. z. 4, m. 535.

[8] Szerzej na ten temat por. Sierociuk J., Lokatywne *bakonisko* // *tytonisko* // Polszczyzna regionalna / Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe. – Warszawa, 1994. – S. 36–39.

[9] Pomijam formacje wspólne dla gwar i języka ogólnego, omówione wyżej.

Formacje z sufiksem *-isko* tworzone są także od podstaw zróżnicowanych pod względem fonetycznym, np. *reczczysko* (: *reczka* ‘gryka’), *saladerzysko* (: *saladera* ‘seradela’), *wyżysko* (: *wyga* ‘wyka’).

Na uwagę zasługuje formacja *jęczmisko* (od archaicznej formy *jęczmy*, jeszcze znanej — podobnie jak derywat — na Kaszubach).

Znane przykłady nazw ściernisk na *-isko*: *groszysko* ‘pole po grochu’, *konopisko* ‘pole po konopiach’, *mieszańczysko* ‘pole po mieszance’, *słoneczniczysko*, *warzywisko*, *życisko*.

Nazwy ‘pól po zebranych roślinach’ tworzone są, także za pomocą sufiksów złożonych — rozszerzeń suf. *-isko* (wymieniam je w kolejności alfabetycznej):

-anisko: *gryczanisko* (: *gryka*), *kartoflanisko* (: *kartofle*), *owsianisko* (: *owies*), *życianisko* (: *żyto*) — wszystkie te formacje mogą mieć podwójną motywację, także przymiotnikową) ściernisko: *gryczane*, *owsiane*, *życiane*);

-czysko: *lenczysko* (: *len*), *jęczmienczysko* (: *jęczmień*), *grochowczysko* (: *groch*, // *grochowy*?);

-lisko: *sakówlisko* (: *sakówka* ‘soczewica’ — lokalizacja tej formacji wskazuje na to, że *-l-* „(...) jest wynikiem wpływu ruskiego”) [Malec 1976: 47];

-nisko: *grycznisko* (: *gryka*), *kapustnisko* (: *kapusta*), *konopnisko* (: *konopie*), *owśnisko*, *ówśnisko* (: kaszubskie *ows*, *ówś* ‘owies’, tam też obie formacje), *prośnisko* (: *proso*), *pszenicznisko* (: *pszenica*), *recznisko* (: *reczka* ‘gryka’), *reżnisko* (: *reż* ‘żyto’ — MAGP notuje tę formację ze Śląska Cieszyńskiego, por. t. XI, mapa 537), *rzepacznisko* (: *rzepak*), *warzywnisko* (: *warzywa*), *wycznisko* (: *wyka*).

Niektóre z wymienionych formacji mogą mieć motywację przymiotnikową (z pewnością *żytnisko* ‘ściernisko żytnie’ — z Kaszub);

-owisko: *bulwowisko* (: *bulwy* ‘ziemniaki’), *grochowisko* (: *groch*), *grulowisko* (: *grule* ‘ziemniaki), *lenowisko* (: *len*), *makowisko* (: *mak*).

6.2. Grupa formacji oznaczających miejsca, ‘gdzie coś było lub coś się działo, innych niż ścierniska, jest bardziej zróżnicowana — należą do niej formacje pochodzące zarówno od rzeczowników (28 przykładów), jak od czasowników (i imiesłowów) — 43 przykłady. Wyjątkowa jest formacja *polesisko* (od wyrażenia syntaktycznego *po lesie*).

6.2.1. Wśród formacji odrzeczownikowych tylko jedna — *stodólsko* ‘miejsce, gdzie była stodoła’ została utworzona sufiksem *-sko*, typowym dla nazw ekspresywnych. Także sporadycznie notowano formację z sufiksem *-nisko* (*chałupnisko* ‘miejsce po chałupie’).

Przewagę liczebną mają formacje z sufiksem *-isko*; przykłady: *cerkwisko* ‘miejsce, gdzie była cerkiew’, *chacisko* (: *chata*), *chałupisko* (: *chałupa*), *drewutnisko* (: *drewutnia*), *karczmisko* (: *karczma*), *kopisko* ‘miejsce, gdzie były kopy siana’, *lesisko* (: *las*), *malinisko* (: *maliny*), *mogielisko* (: *mogieła* ‘kopiec na kartofle’ z Łęczyckiego), *oborzysko* (: *obora*), *pogorzelisko* (: *pogorzel*//*pogorzały* — z ziemi stężyckiej), *stanisko* (: *stań* ‘stajnia’), *stawisko* (: *staw*), *stodolisko* (: *stodoła*), *stogisko*, *stożysko* (: *stóg*), *tartaczysko* (: *tartak*), *watrzysko* (: *watra* ‘ognisko’), *wiślisko* (: *Wisła* ‘dawne koryto Wisły’). Na uwagę zasługuje archaiczna nazwa *kukrzysko* w znaczeniu ‘miejsce po wypalonym lesie’[10].

Znacznie rzadsze są formacje z sufiksem *-owisko*: *borowisko* (’miejsce, gdzie był bór’), *brzozowisko* (: *brzozy*), *laskowisko* (: *laski*), *lasowisko* (: *las*), *stogowisko* (: *stóg*), *torfowisko* ‘miejsce po wykopanym torfie’; w innym znaczeniu por. niżej, podrozdział 6.3.

6.2.2. Dużą grupę (43 przykłady) tworzą formacje z sufiksem *-isko* i jego rozszerzeniami pochodzące pośrednio od czasowników, a oznaczające ‘miejsca, w których odbywały się pewne czynności’. W większości są to „(...) derywaty, w których ma miejsce neutralizacja opozycji między nazwą miejsca i nazwą subiektu, obiektu lub wytworu czynności” [Grzegorczykowa, Puzynina 1979: 208]. Przykłady: *karczowisko* ‘miejsce, gdzie wykarczowano drzewa’; *namulisko* ‘miejsce, gdzie namuliło — naniosło mułu’; *oberwanisko*, *oberwisko* ‘miejsce, gdzie został oberwany, oberwał się brzeg’; *obsiedlisko* ‘miejsce, gdzie się ktoś obsiedlił’; *okopisko* ‘miejsce okopane, cmentarz’; *omklisko* ‘miejsce omknięte, pominięte przy orce’ (por. północno-wschodnio-mazowiecki *omykiel* ‘ts’); *rozlewisko*, *wylewisko*, *zalewisko* ‘miejsce, gdzie rozlała się, wylała woda, zalane wodą’; *rudowisko*, *rudowczysko* ‘miejsce, gdzie wyrudowano — wykarczowano — las’; *spalenisko* ‘miejsce spalone’; *stłukowisko* ‘miejsce stłuczone — udeptane’; *tajowisko* ‘miejsce, gdzie *stajało* — nastąpiła odwilż’; *targowisko* ‘miejsce, gdzie *wytargano* — wykarczowano — las’ (ze Śląska Opolskiego); *urwisko* ‘miejsce, gdzie się urwał brzeg’; *wycięcisko*, *wycinisko* ‘miejsce, gdzie wycięto, wycinano las’; *wydzierżysko* ‘miejsce gdzie *wydzierżono* — wynajęto — las’, *wykopalisko* ‘miejsce po wykopanej glinie’; *wymięklisko* ‘miejsce *wymiękłe*’; *wymoczysko*, *wymoklisko* ‘teren wymokły’; *wymulisko* ‘miejsce *wymulone*, wyżłobione przez wodę’; *wypalenisko* ‘miejsce wypalone przez słońce’; *wyrobisko* ‘miejsce po wyrąbanym lesie’; *wyrwisko* ‘miejsce „wyrwa-

[10] W takim znaczeniu poświadcza ją Górnowicz, por. op. cit., s. 45. Słownik etymologiczny języka polskiego F. Sławskiego poświadcza ją w znaczeniu ‘zgliszcze, pogorzelisko’; w tym znaczeniu znam tę nazwę z gwary kurpiowskiej.

ne", dół na drodze'; *wytargalisko* '*wytargany* — wyrwany przez wodę brzeg rzeki'; *wyzięblisko* '*wyzięblony* — podmokły grunt'; *zabudowisko* 'miejsce zabudowane — budynki gospodarcze'; *zawalisko* 'miejsce po zawalonej chałupie'//waląca się chałupa; nazwy 'bagna, terenu podmokłego': *zamoklisko*, *zapadlisko*, *zarwalisko*, *zburzelisko* itp.

6.3. Kolejna liczna (88 przykładów) kategoria semantyczna formacji z sufiksem *-isko* i jego rozszerzeniami to 'nazwy miejsc, gdzie coś jest lub odbywa się jakaś czynność'.

6.3.1. Większość w grupie nazw 'miejsca, w którym coś jest lub coś się dzieje' to formacje pochodzące od rzeczowników (57 przykładów). Około 20% z tej liczby to nazwy wspólne gwarom i językowi ogólnemu (*jagodzisko*, *malinisko*, *mrowisko*, *pastwisko*, *gruzowisko*, *kretowisko*, *lodowisko*, *targowisko*, *torfowisko*, *wrzosowisko*). Małą grupkę tworzą nazwy 'pól, na których rosną rośliny uprawne' (*buracznisko*, *chmielisko*, *chmielnisko*, *chmielowisko*, *marchwisko*) lub inne (*chwaścisko*).

Kilkanaście formacji w sufiksem *-isko* to nazwy 'terenu podmokłego, miejsca, gdzie są bagna'; przykłady: *bagnisko* (: *bagno*), *barzelisko* (: *barzoł* 'bagno'), *chrapisko* (: *chrap* 'mokradło'), *moczarzysko* (: *moczary*), *mokradlisko* (: *mokradło*), *pławisko* (: *pław* 'bagno'), *topielisko* (: *topiel*), *trzęsawisko* (: *trzęsawa* 'bagno' z Kaszub i Śląska). MAGP (t: XI, mapa 517) poświadcza ponad dwadzieścia takich formacji, od różnych podstaw. Na ekspresywne zabarwienie części z nich zwraca uwagę B. Ostromęcka [Ostromęcka-Frączak 1970: 47].

Inne przykłady formacji z tej grupy: *budowisko* 'miejsce budowy', *drożysko* (: *droga*) 'przesieka w lesie'; *gumnisko* (: *gumno*) 'miejsce gdzie jest gumno'; *jagodzisko* (: *jagody*); *malinisko* (: *maliny*); *wrzosisko* (: *wrzosy*); *glinisko* (: *glina*); *kopczysko* (: *kopce* kretów); *mrowisko*, *mrówczysko* (: *mrówki*); *muraszysko* (: *murachy* 'mrówki'); *pastwisko* (: *pastwa*, wyraz znany na Pomorzu, zachowany w nazwie wsi *Pastwa* w powiecie kwidzyńskim); *solisko* 'miejsce, gdzie się wykłada sól dla owiec' — Podhale; *śmiecisko* (: *śmieci*); *tarlisko* 'miejsce tarła ryb'; *torfisko* (: *torf*); *trzęsawisko* (: *trzęsawa*; wyraz podstawowy zachowany na Kaszubach, w Wielkopolsce także wieś *Trzęsawy*); *wiórzysko*, *wiorzysko* 'miejsce, gdzie są *wióry'*.

Rzadkie są formacje ze złożonymi sufiksami: *-czysko* (*oparczysko* 'miejsce, gdzie są opary; *zdrojowczysko* 'miejsce, gdzie są zdroje źródła' // 'bagno' — na Pomorzu i Warmii); *-lisko* (*śmietlisko* 'miejsce, gdzie są śmieci'); *-elisko* (*oparzelisko* 'miejsce, gdzie są *opary* — bagno'); *-nisko* (*jagodnisko*, *śmietnisko*).

Częściej występują w tej grupie NL z sufiksem *-owisko*: *dołowisko* (: *dół* — miejsce położone w dole); *gnojowisko* (: *gnój*); *gruzowisko* (: *gruz*); *grzybowisko* (: *grzyby*); *kretowisko*, *lodowisko*, *mrowowisko* (: *mrowie*, z Kaszub); *piecowisko* ‘miejsce, gdzie stoi piec’, przenośnie ‘odziedziczony dom’; *sapowisko* (: *sapy* ‘podmokłe miejsca’); *stokowisko* ‘miejsce, z którego wypływa *stok*, źródło’; *targowisko* (: *targ*); *torfowisko* (: *torf*); *wrzosowisko*, *zdrojowisko* (: *zdrój* ‘mokradło’).

O kilku formacjach można sądzić, że są derywatami od przymiotnikowymi: *mokrzysko* ‘teren mokry, bagno’; *nowisko* ‘miejsce nowe, po wykarczowanym lesie’; *pastewnisko* ‘pastewne miejsce’; *grzybownisko* ‘miejsce *grzybowe*’; mniej pewne: *durawisko* (: *durawy*) ‘wybój na drodze’ i *mokrawisko* (: może też *mokrawa*, podobnie jak *trzęsawa*?); niejasne jest *widowisko* ‘miejsce widoczne’ (ze Śląska Opolskiego).

6.3.2. Podobnie jak w dewerbalnych nazwach ‘miejsca, gdzie coś było lub coś się działo’ (por. wyżej, 6.2.2.), w pochodzących od czasowników nazwach ‘miejsca, gdzie coś jest lub coś się dzieje’ mamy często do czynienia z neutralizacją opozycji między nazwą miejsca a nazwą obiektu czy wytworu czynności. W grupie tej, mniej licznej niż grupa formacji odrzeczownikowych, przeważają formacje z suf. *-isko*. Przykłady: *krzyżowisko* ‘miejsce, gdzie drogi się krzyżują’; *moczysko* ‘miejsce, gdzie moczy się len’; *palenisko* ‘miejsce, gdzie się pali ogień, ognisko’; *przechodzisko* ‘miejsce, gdzie przechodzi się przez wodę, kładka’; *schronisko* ‘miejsce, gdzie można się schronić’ (*f tam dambże,je ta"i spruxńauy, mozna sxrońisko mńeć* — Woryty, pow. olsztyński) *siedzisko* ‘miejsce w wozie, gdzie się siedzi’; *trzęsisko* (: *trząść się*) ‘bagno’[11]; *wykopisko* ‘miejsce, gdzie się kopie glinę’; *wysypisko* ‘miejsce, gdzie się wysypuje śmieci’; *żerowisko* ‘miejsce, gdzie się żeruje’ (w tekście piosenki: *zagna*N*a gojs"i na zerov'isko* — z Warmii).

Przykłady formacji z rozszerzeniami suf. *-isko* (w porządku alfabetycznym): *-awisko*: *bujawisko*, *grzęzawisko* ‘bagno’; *-lisko*: *siedlisko* ‘siedzenie w saniach’, ‘zagroda’, ‘podwórze’; *-nisko*: *kopnisko* ‘miejsce, gdzie kopie kret’; *-owisko*: *pasowisko* ‘miejsce, gdzie się pasie’, *grzebowisko*, *pogrzebowisko* ‘miejsce, gdzie się grzebie, cmentarz’; *przeganowisko* ‘miejsce, gdzie się przegania, wygon’, *wyganowisko* ‘ts’, *stanowisko* ‘miejsce stania, m.in. miejsce, gdzie stoją ule’ (Warmia), ‘droga wycięta przez las’ (tamże), *siadowisko* ‘siedzenie w saniach’.

[11] Cytowane źródła [MAGP XI: m. 517] poświadczają także kilka derywatów czasownika *trząść* z rozszerzeniami sufiksu *-isko*: *trząsialisko*, *trzęsielisko*, *trzęsiewisko*, *trzęsiolisko*, *trzęsiowisko*, *trzęsowisko*.

6.3.3. Do grupy nazw miejsc o niejasnej motywacji można zaliczyć m.in.: *ochlisko* ‘miejsce, o które się zwierzę trze, ociera’, *pastowisko* ‘pastwisko’; *rumowisko* ‘śmietnik’; *rzężowisko* ‘trzęsawisko’; *stawisko* ‘droga wycięta przez las’; *stermowiska* ‘brzegi, urwiska’; *zachulisko* ‘miejsce zaciszne, osłonięte’.

6.4. Nie jest zbyt liczna grupa formacji z sufiksem *-isko* i ego rozszerzeniami, które można pod względem semantycznym zaliczyć do **typu B** (budynki, lokale, gmachy itp.); z różnymi zastrzeżeniami można tu wymienić m.in.: *boisko*, *bojewisko*, *bojowisko* ‘klepisko w stodole’ (także *klepisko* w tym samym znaczeniu); *drewutnisko*, *drzewisko*, *kolnisko* ‘drwalnia’; *kukrzysko* ‘palenisko w piecu kowalskim’ (Warmia, może od *kuchra*, *chuchra* ‘chuchanie’, wg Brücknera, w innym znaczeniu por. wyżej); *legowisko*, *leżysko* ‘miejsce do leżenia’; *ognisko* ‘ogień, palenisko w budynku, np. w kuźni’; *palenisko* ‘ogień palony w szałasie, w kuźni’; *przełazisko* ‘przegroda w stodole między klepiskiem a sąsiekiem’; *przytulisko*, *schulisko* ‘miejsce, gdzie się można przytulić, schronisko’; *wozisko* ‘miejsce, gdzie stoją wozy’ itp.

6.5. Dość pobieżny, z konieczności, przegląd formacji będących apelatywnymi nazwami miejsc w gwarach polskich pozwala na sformułowanie kilku wniosków ogólnych:

– W funkcji tworzenia pospolitych nazw miejsc sufiks *-isko* (i jego rozszerzenia) to bardzo częsty wykładnik słowotwórczy tej kategorii semantycznej. Potwierdzają to autorzy cytowanych opracowań gwarowych. W tej funkcji sufiks *-isko* w gwarach występuje **znacznie częściej niż w języku ogólnym** — zarówno ze względu na specyfikę desygnatów (np. pola), jak i na większą archaiczność gwar, które na niektórych obszarach zachowały stan zbliżony do staropolszczyzny.

– Zarówno w gwarach, jak i w języku ogólnym sufiks *-isko* tworzy formacje będące nazwami miejsc zaliczanymi przez B. Kreję do semantycznego typu A — określającymi otwarte przestrzenie. Grupą bardzo liczną są nazwy pól, z których zebrano rośliny (ściernisk), rzadziej — pól, na których rosną te rośliny[12].

– Ze względu charakter gramatyczny podstaw na pierwszym miejscu plasują się formacje pochodzące od rzeczowników; rzadziej od czasowników. Część omawianych formacji może mieć podwójną motywację.

– W grupie formacji pośrednio dewerbalnych spotyka się często takie, w których mamy do czynienia z neutralizacją opozycji między nazwą miejsca

[12] Szerzej o nazwach pól po uprawach w dialektach słowiańskich por.: Kowalska 2003.

a nazwą obiektu lub wytworu czynności, np. *zawalisko* to zarówno ‘miejsce po zwalonym budynku’, jak ‘stary, walący się budynek’.

– W grupie formacji NL tylko ok. 20% to **nazwy wspólne dla gwar i języka ogólnego**. Dość często należą do nich formacje z sufiksem złożonym *-owisko* (typu *gnojowisko*, *lodowisko*, *kretowisko*, *wrzosowisko*) — wśród formacji wyłącznie gwarowych sufiksy złożone występują rzadziej.

Autorka niniejszego artykułu ma pełną świadomość tego, że prezentowany tu materiał jest niepełny — stąd postulat **prowadzenia systematycznych badań terenowych**, w celu zebrania porównywalnego materiału gwarowego, można by wtedy dokładniej zorientować się w geografii omawianych nazw. Formacje z sufiksem *-isko* są w pewnym sensie wyjątkowo jednorodne — interesujące byłoby zbadanie sufiksów konkurencyjnych.

Źródła

Закревська 1976 — Закревська Я. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті. – Київ, 1976.

Chludzińska-Świątecka 1972 — Chludzińska-Świątecka J. Budowa słowotwórcza rzeczowników w gwarach Warmii i Mazur // Prace Filologiczne. – T. XXII. – Warszawa, 1972. – S. 160–288 (16 map).

Cyran 1977 — Cyran W. Tendencje słowotwórcze w gwarach polskich / Łódzkie Towarzystwo Naukowe. – Łódź, 1977.

Doroszewski 1928 — Doroszewski W. Monografie słowotwórcze. Cz. I. Formacje z podstawowym *-k-* w części sufiksalnej // Prace Filologiczne. – T. XIII. – Warszawa, 1928.

Doroszewski 1962 — Doroszewski W. Nomina loci jako kategoria słowotwórcza // Slavia. – Rocznik XXX, 1962. – Nr. 3. – S. 345.

Judycka 1963 — Judycka I. Nazwy pól, łąk i pastwisk oraz gleb i mokradeł w gwarach Pomorza Mazowieckiego: Studia z dziejów osadnictwa. – Warszawa 1963.

Judycka 1971 — Judycka I. Syntaktyczna interpretacja struktur słowotwórczych (na przykładach formacji z kategorii nomen loci). – Warszawa: PWN, 1971.

Górnowicz 1967 — Górnowicz H. Formanty przyrostkowe rzeczowników w gwarach malborskich, cz. 1. // Rozprawy Komisji Językowej ŁTN. – T. XIII. – S. 13–53.

Gramatyka 1984 — Gramatyka współczesnego języka polskiego: Morfologia / Pod red. R. Grzegorczykowej, R. Laskowskiego i H. Wróbla. – Warszawa, 1984.

Grzegorczykowa, Puzynina 1979 — Grzegorczykowa R., Puzynina J. Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. – Warszawa, 1979. – S. 204–213.

Kleszczowa 1998 — Kleszczowa K. Staropolskie kategorie słowotwórcze i ich perspektywiczna ewolucja. Rzeczowniki. – Katowice, 1998.

Kowalska 2003 — Kowalska A. Sufiks *-isko* w słowiańskich nazwach pól po uprawach (w świetle materiałów Ogólnosłowiańskiego atlasu językowego) / W tomie poświęconym pamięci profesora R. Awaniesowa (Moskwa 2003, w druku).

Kreja 1969 — Kreja B. Słowotwórstwo rzeczowników ekspresywnych w języku polskim / Gdańskie Towarzystwo Naukowe. – Gdańsk, 1969.

Kreja 1975 — Kreja B. Słowotwórstwo nazw miejsca we współczesnym języku polskim / Gdańskie Studia Językoznawcze – Gdańsk, 1975.
MAGP — Mały atlas gwar polskich / Pod. red. K. Nitscha i M. Karasia. – T. I–XIII. – Kraków, 1957–1970.
Ostromęcka-Frączak 1970 — Ostromęcka-Frączak B. Nazwy miejsc w gwarach polskich // Rozprawy Komisji Językowej ŁTN. – T. XVI. – Łódź, 1970. – S. 45–57.
Pomianowska1963 — Pomianowska W. Klasyfikacja rzeczowników odrzeczownikowych // Studium ze słowotwórstwa i geografii lingwistycznej. – Wrocław, 1963.
Satkiewicz 1969 — Satkiewicz H. Produktywne typy słowotwórcze współczesnego języka ogólnopolskiego. – Warszawa, 1969
Sierociuk 1996 — Sierociuk J. Budowa wybranych formacji rzeczownikowych — szczególnie nazw miejsc — w gwarach między Wisłą a Wieprzem. – Lublin, 1996. (Kategorii NL poświęcony jest r. VI oraz mapy 1–49).
SJPD — Słownik języka polskiego / pod. red. W. Doroszewskiego. – T. I–XI. – Warszawa, 1958–1969.
Sławski 1974 — Sławski F. Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego // Słownik prasłowiański / Pod red. F. Sławskiego. – T. I. – Wrocław, 1974.
Taszycki 1965 — Taszycki W. Przyrostek -*isko, -išče* w językach zachodniosłowiańskich // Rozprawy i Studia Polonistyczne. – T. III: Historia języka polskiego. – Wrocław, 1965.

Summary

The place-names with suffix –*isko* (and its variants -*lisko*, -*nisko*, -*owisko*) in dialects of Polish language has been analyzed in the article. By the way, this formative category was the subject of Yaroslava Zakrevska's research.

Збірник пам'яті Ярослави Закревської

Діалектологічні студії. 3 *Львів, 2003*

УДК 81'342.1

Лідія Коць-Григорчук
Львів

Зона вібрацій на західному мовному пограниччі

Vibration Zone on the West Border Of Ukrainian Language

Із суто мовознавчих позицій важко пояснити різні вияви існування мови в її контактах з іншою мовою на пограниччях їх основних масивів, в оточенні чи в будь-якому іншому безпосередньому чужомовному середовищі. За таких умов мова може:

— капсулюватися в острівних ареалах, навіть століттями зберігаючи власні системно-структурні особливості (напр., мова росіян-старовірів на Буковині);

— підтримувати контакти зі своїм мовним материком, пасивно сприймаючи здобутки його мовотворення або й активно вливаючись у творчий процес;

— виробляти й застосовувати відповідно до ситуації власні засоби опору і протидії чужомовним впливам, підтримуючи повністю, частково або зовсім не підтримуючи зв'язку з материком.

Якщо компактно переселено цілий народ або його значну частину із властивими їм творчими (мовними, діалектними) ядрами, то спочатку може пригальмуватися творча енергія цих ядер, але згодом вона оживає, отже, і продовжується активне життя мови.

Наведена схема тільки вказує на можливості розвитку подій, але не пояснює причин їхнього виникнення та існування. Не виявляє, напри-

клад, чому українська мова живе навіть на Зеленому та Сірому Клинах (Далекий Схід), проте ледве животіє в серці України — Києві. Саме тому необхідно поглибити дослідження контактів української мови з іншими мовами:

— за межами України в історично складених обширах, де українська мова функціонує ізольовано або у зв'язку з материком;

— в іншому довкіллі в межах України;

— у латеральних частинах периферійних ареалів просторових конструкцій на пограниччях суцільної української етнічної, отже, і мовної території в місцях її зіткнень із чужими мовними територіями;

— у зонах мовних вібрацій, що творилися на магістральних шляхах сполучення.

Проблема мовних протиріч і взаємозв'язків мов дуже важлива для України, розташованої в центрі слов'янського мовного світу. По її території пролягає моводіл між західнослов'янською і східнослов'янською групами мов. В українському діалектному мовленні зберігаються також сліди моводілу між східними та південними слов'янами. Безпосередні зв'язки з південними слов'янами поступово рвалися у процесі переселювання південних слов'ян на Балкани (VI–VII ст.) та після тюркського розгрому їх держав під кінець XIV ст.

Західне пограниччя залишалося досить стабільним і дієвим щодо мовних контактів, хоча їхня основа і не була єдиною: крім зіткнень мов у суміжжі, мови контактували на шляхах міграцій, які пролягали через Володимир – Сутейськ на Краків, із Новгорода через Лучеськ і судноплавну частину Дністра, а також майже уздовж західнослов'янсько-українського пограниччя Руським шляхом — до країн Балканського півострова.

Атлас української мови (АУМ) засвідчив глибинність, значну давність мовних взаємин наших предків із предками чехів та словаків, але загалом стали особливо інтенсивними мовні взаємини з носіями польської мови. На межі між українською і західнослов'янськими мовами витворилися в українському діалектному просторі риси, властиві багатьом говіркам — зоні українсько-польських та українсько-словацьких інтерференцій.

Завдяки багатовіковим взаємозв'язкам і на польському, і на українському пограничних обширах виробилися відповідні засоби самозахисту мов, однак на українській діалектній території їх більше, і вони стосуються різних рівнів мовлення. Велика кількість властивих їм ізоглос пролягає смугою на лінгвістичних картах уздовж українського мовного кордону, засвідчуючи існування згаданого вище моводілу.

Різні шляхи розвитку близьких у минулому протозахіднослов'янських і протоукраїнської мов можна пояснити появою обрів (аварів) [Горбач 1959: 9], які, за літописними відомостями, мали в VI–VII ст. осідок на землях дулібів. Свідчать про перебування обрів на цій території також археологічні дослідження, наприклад, результати вивчення т.зв. Зимнівського городища [Ауліх 1972], звідки, як уважають дослідники, пролягала дорога обрів на південь, у низовину середнього бігу Дунаю [там само: 109], територією, яка асоціюється з обширом, що має в історії назву "Червенські городи", і далі Червоною Руссю (Червоноруською землею) через Карпати на Дунай.

Відомо, що Червенські городи як околична частина української етнічної території були "розмінною монетою" у взаєминах між українськими князями й польськими королями та князями, тож не раз переходили з рук у руки української та польської адміністрацій. Цей факт і тривалі міграційні рухи різномовного населення по названих вище дорогах, особливо ж по основному сухопутному шляхові з Руси-України на Дунай і Балкани, — усе разом мусило позначитися на мові автохтонного населення; інтенсивність контактів зумовлювала розхитування усталених систем говірок і активного захисного мовотворення. На великому українському обширі мовних інтерференцій формувалися не тільки зони змішаності, а й зони перехідності — смуги своєрідних груп говірок українсько-польського та українсько-словацького пограничч. Через те що протягом сторіч головним адміністративним і торговельним центром на польсько-українській межовій етнічній території був Львів, на Львівщині витворилася особливо широка зона мовних інтерференцій.

Відзначмо, що польсько-українська зона вібрацій не обмежується мовним прикордонням. Багатовікова окупація Польщею західноукраїнських земель, на яку були спрямовані Кревська (1385 р.) і Люблінська (1569 р.) унії, поступове заселення тут поляками українських міст, збереження на цих землях польської адміністрації ще й в Австрії та Австро-Угорщині, поселення польських селян на Житомирщині, колонізація польським етнічним елементом Тернопільщини у 20-их роках XX віку у зв'язку з парцеляцією поміщицьких маєтків — усе створювало умови для специфічного розвитку польського мовлення в українському мовному оточенні та українського — у польському.

Дію таких процесів підтримували й дальші історичні події: поділ українських земель після Першої та Другої світових воєн і як наслідок — виселення українців на Захід із прикордонних, здавна рідних для них територій.

Найвагомішим засобом протидії іншомовним впливам на українсько-польському пограниччі виявилося збільшення — і з польського, і з українського боків — експіраторної сили наголошених складів і зменшення її в ненаголошених складах. На цю рису польських мовців звернув увагу Тадеуш Лер-Сплавінський [Lehr 1914].

Проф. Т. Лер-Сплавінський намагався дослідити також експіраторну силу наголосу і в західноукраїнських говірках [Lehr-Spławiński 1957], але інформація, яку він використовував, не була повною, і тому висновки виявилися помилковими. Його тезу, що експіраторна сила наголошених складів збільшується в українському діалектному мовленні зі заходу на схід, прийняли Я. Янув та О. Курило [Janów 1926: 56; Курило 1928: 18–34], але категорично заперечив І. Зілинський: спеціально дослідивши проблему. Останній заявив, що "насправді є якраз навпаки" [Ziłyński 1932: 167]. Цей висновок підтвердили й наші польові спостереження та виявлення зумовлених наявністю саме такого типу синтагматичної акцентуації фонетико-фонологічних й морфологічних діалектних особливостей, властивих говіркам українсько-польського суміжжя.

До фонетико-фонологічних рис, що витворилися на цій гіперистичній акцентуаційній основі, відносимо повну та позиційну нейтралізацію опозицій /о/ ~ /у/, /и/ ~ /е/ в ненаголошених складах. Повна нейтралізація зумовлює зміни в морфологічних системах говірок, наприклад, за умов нейтралізації цих опозицій перестає існувати окрема форма називного відмінка однини іменників на зразок *батько, тато, вуйко, стрийко*, бо уподібнюється до форми кличного відмінка *батьк=у, тат=у, вуйк=у, стрийк=у*; стають омонімічними структури з =[*и*]: [*гори*] (високі) — [*гори*] (тяжке); [*поли*] (плаща) — [*поли*] ('поле'), прислівник [*скору*] ('скоро') та прикметник жіночого роду однини у знахідному відмінку [*скору*] (викликали скору поміч) тощо.

Цей тип підсилення наголосу має відношення до sandni, але ця проблема вимагає спеціального вивчення. Збільшення експіраторної сили наголошених складів фіксуємо не тільки на пограниччі основних діалектних масивів обидвох мов, але, хоч і слабше виражене, — на периферії житомирського ареалу майже українізованих сьогодні говірок польських переселенців. Однак тут зменшена інтенсивність експіраторної сили у зв'язку з дією супротивної тенденції — до рівномірного розподілу між складами сили наголосу (крім сили видиху, ще й квантитативності, тембру тощо). Накладання таких особливостей синтагматичної акцентуації сприяє поширенню тут асимілятивного "укання". Цей тип позиційно вираженої нейтралізації опозиції /о/~/у/ (перед складами з наголо-

шеними [*і*], [*у*]: *т*[*у*]|*бі*, [*у*]|*бід*, *к*[*у*]|*гут*), поширений на Житомирщині, виявляємо, хоч і здебільшого мозаїчно, на інших обширах українського діалектного простору, де рівномірно розподіляється між складами наголосова сила[1].

Гіперистичний характер мають і зафіксовані на польському [Пшеп'юрська-Овчаренко 1994: 373], особливо ж на словацькому, пограниччі вияви загадкового досі другого повноголосся: *к*[*оло*]|баня ('ковбаня').

Зоні перехідності на польсько-українському мовному суміжжі притаманні й інші вияви власного українського мовотворення, наприклад, розщеплення значення слів на основі фонетичних рис. Зокрема, записане в тих самих населених пунктах слово [*кв*]*ітка* може мати значення 'штучної', 'паперової' квітки, а слово [*цв*]*ітка* — тільки 'справжньої', 'правдивої'.

У цій зоні перехідності виразне місце займають контамінації та архаїзми. До контамінованих треба б віднести флексію *=ій* родового відмінка іменника *гроші*, поширену на значній території Наддністрянщини, там, де не могла б зберігатися давня вимова **і*. Можна припускати, що на формування цієї флексії вплинула дія "агресивного" (В. Сімович) закінчення *=ів* у родовому відмінку множини, особливо поширене в карпатському ареалі. Однак цей ареал різко відмежований від основного ареалу флексії *=ій*. Натомість *=ів* подекуди співіснує з *=ій* у говірках західної частини ареалу флексії *=ій* іменника *гроші*, хоча тут відсутня флексія *=ій* родового відмінка множини іменників *люди, коні, гості, свині* тощо. На цій території немає і зумовленого фонетичним розвитком мови звука [*і*] (> *і) після шиплячих у закінченні *=ій*. Тому можна припускати, що витворенню флексії *=ій* у слові *гроші* (*грош=ій*) сприяло вживання в зоні перехідності слів *гроші* та *ґроші* (grosz 'найменша грошова одиниця в Польщі') із їхніми різними формами родового відмінка (*грош=ий, ґрош=ів*), що й привело, мабуть, до виникнення контамінованого закінчення *=ій*.

Якщо контамінований характер має структура з'ясувального сполучника *жо*, виявлена на зіткненні ареалу сполучника *же* (властивого передусім західнослов'янським мовам і нашому західному моноділу), з ареалом сполучника *шо* (уживаного в українському діалектному мовленні на більшості його території). До контамінованих треба б віднести і сполуку *дві вед*|*ра*, яка трапляється здебільшого на українсько-словацькому

[1] Асимілятивне укання не є наслідком, як прийнято вважати, а тільки виявом вокальної асиміляції.

та південно-західній частині українсько-польського мовних пограничь, але записана також уздовж Руської путі.

Наявні в зоні перехідності архаїзми можуть бути виявом часткового капсулювання діалектних рис у межах найдалі висунутих, отже, імовірно, найдавніших (Й. Шмідт [Schmidt 1881]) ареалів відповідних просторових конструкцій. Зокрема на польсько-українському мовному суміжжі збереглися в українських говірках дуальні сполуки жіночого, зрідка середнього родів, у т.ч. середнього у формі жіночого роду (*три дíвц-і, дві руц-í, два ведр-á, дві ведр-í…*) [Rieger 2001: 125–129]. Ареал форм двоїни жіночого роду не обмежується, однак, польсько-українським мовним прикордонням.

Досі існують на цій території енклітичні форми займенників: *ми, ти, си* (Dat. Sing.), *м'і* (*мйа*), *н'і* (*н'а*), *т'і* (*т'а*) (Acc. Sing.) структурно модифіковані відповідно до панівних на цих обширах фонетичних законів (збереження давньої вимови **і* чи переголосу *'а > 'і)*.

Виявилося майже вздовж усього польсько-українського мовного суміжжя виділення м'якості [*м'*], [*м*] у [*й*] або в назалізований [*н'*]: *м*[*й*]*аco, м*[*н'*]*аco*, а також деназалізація [*н'*] у сполуці [*н'к*] — *косmі* і звуком [*й*]: *соне*[*й*]*ко, руче*[*й*]*ка*[2]. Можливо, такою була в українській мові й динаміка ствердіння губних.

Об'єктами мовознавчого вивчення, крім мовної ситуації на пограниччях суцільних етнічних територій, повинні бути ще і процеси, які відбуваються на околицях острівних і мозаїчних ареалів у місцях переселення українців. За таких умов лінгвістичне дослідження зон міжмовних інтерференцій має бути спрямоване на те, щоб виявити не лише засоби самозахисту мов у чужих мовних середовищах, а й визначити основи співіснування мов, їхніх взаємозв'язків та взаємовпливів на різних рівнях діалектного мовлення. Тут не зупиняємося на проблемі впливів польської і словацької мов на українську чи навпаки: цьому присвячено вже чимало лінгвістичних досліджень. Заслуговують на увагу і спільно створювані суміжними мовами ареали, які виділяє лінгвогеографія.

Ми накреслили тільки деякі загальні напрями можливого дальшого вивчення західнослов'янсько-українських зон міжмовних інтерференцій, де варто було б узяти до уваги нові здобутки української, польської і словацької лінгвогеографій.

---

[2] На цю діалектну рису звернули увагу дослідники Бойківщини (де вона досі активна) і Надсянщини (де ця риса існує ще в мовленні старшого покоління та у фольклорі). Фіксують її в суміжних говірках Яворівщини та Бережанщини, але вже в основному у фольклорі.

Література

Ауліх 1972 — Ауліх В.В. Зимнівське городище — слов'янська пам'ятка VI–VII ст. Західної Волині. – Київ, 1972.

Горбач 1959 — Горбач О. Генеза української мови та її становище серед інших слов'янських // Фенікс, 1959. – Зошит 9.

Курило 1928 — Курило О. Спроба пояснити процес зміни *o, e* в нових закритих складах у південній групі українських діялектів. – Київ, 1928.

Пшеп'юрська-Овчаренко 1994 — Пшеп'юрська-Овчаренко М. На пограниччях надсянського говору: Фонетика // Збірник пам'яті Івана Зілинського. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто – Львів, 1994.

Janów 1926 — Janów J. Gwara małoruska Moszkowiec i Siwki Naddniestrzańskiej z uwzględnienem wsi okolicznych. – Lwów, 1926.

Lehr 1914 — Lehr T. O movie polaków Galicji Wschodniej // Język polski. – Kraków, 1914. – R. 2. – Z. 2.

Lehr-Spławiński 1957 — Lehr-Spławiński T. Z fonetyki małoruskiej // Studia i szkice wybrane. – Warszawa, 1957. – S. 339–343 (przedruk z: Prac Filologicznych. – 1916. – T. 8).

Rieger 2001 — Rieger J. O resztkach liczby podwójnej w dawnych ukraińskich gwarach nadsańskich (głównie na podstawie zapisów Stefana Hrabca z lat 1938–1939) // Studia linguistika in honorem Stanisłai Stachowski. – Kraków, 2001. – S. 125–129.

Schmidt 1881 — Schmidt J. Vergiechende Grammatik der indoeuropäischen Sprachen. – Weimar, 1881.

Ziłyński 1932 — Ziłyński I. Opis fonetyczny języka ukraińskiego // Prace Komisji Językowej PAU. – Kraków, 1932.

Summary

Author goes into problem of language on a border or in the environment of other language, analyses phonetic and phonological phenomena of Ukrainian – West Slavic Language Border. General tendencies of inter-language interference has been revealed in the article.

Збірник пам'яті Ярослави Закревської

Діалектологічні студії. 3 *Львів, 2003*

УДК 81'06

Ольга Кровицька
Львів

Деякі аспекти вивчення категорії особи в сучасному мовознавстві

Some Aspects of the Study of Person's Category in Modern Linguistics

Серед мовних явищ — об'єктів лінгвістичного вивчення — особливе місце посідає категорія особи, яка є однією з найбагатших у лексико-семантичному та словотворчому аспектах.

Категорія особи утворює окремий лексичний клас, який охоплює низку лексико-семантичних розрядів, груп та підгруп із різними видами семантичних зв'язків і дистрибутивних характеристик. Ця категорія визначальна в номінативній системі кожної слов'янської мови. Її основу складають похідні слова, утворені переважно за допомогою суфіксації. До речі, саме суфіксальні іменники чоловічого та жіночого родів найчастіше стають об'єктом мовознавчого аналізу.

В українському мовознавстві категорію особи розглядають у багатьох наукових дослідженнях із сучасного словотвору та лексикології. У працях І. Ковалика, Я. Закревської, Г. Дідківської, К. Городенської, О. Захарків, М. Скаб, Л. Родніної, З. Сікорської, Н. Клименко, В. Коломієць, А. Бурячка та інших назви осіб проаналізовано переважно на сучасному лексичному матеріалі (літературному та діалектному). Дослідники українського словотвору використовують категорі особи як необхідний

фактичний матеріал для виявлення та вивчення словотвірних явищ на українському мовному ґрунті. Зокрема в колективній монографії "Словотвір сучасної української мови" (Київ, 1979) цю категорію досить повно подано в розділі "Суфіксальний словотвір іменників у сучасній українській мові". Під час аналізу словотвірних типів іменників-дериватів за характером твірних основ визначено групи похідних слів зі спільним словотвірним значенням, вказано на продуктивність (малопродуктивність) непродуктивність словотвірних типів, а також на особливості морфемної структури похідних іменників [див.: Словотвір1979: 57–118].

У нових дослідженнях зі словотвору категорію особи також частково залучають для глибокого опрацювання деяких питань дериватології. Наприклад, у монографії Є. Карпіловської "Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови: будова та реалізація"(Київ, 1999) звернено увагу на форму, зміст (значущість) та моделі розподілу суфіксів, суфіксоїдів та суфіксальних зв'язків у похідних словах та ін.

Висвітлюючи теоретичні питання українського словотвору та морфеміки, В. Горпинич в "Українській словотвірній дериватології" (Дніпропетровськ, 1998), З. Сікорська в "Сучасній українській мові. Словотвір і морфеміка." (Луганськ, 2000) використовують іменники — назви осіб — передусім як фактичний (джерельний) матеріал. Зокрема у праці З. Сікорської один підрозділ присвячений словотвірному аналізові іменників чоловічого роду із суфіксами **-ник-, -иник-, -ик-, -чик-**. Дослідниця зауважує, що паралелізм у вживанні словотворчих засобів часто виникає внаслідок "конкурентної боротьби синонімічних типів, що дає можливість серед синонімічних відібрати найбільш стійкі" [Сікорська 2000: 109].

Категорію особи відображено також у багатьох діалектологічних працях, присвячених вивченню словотвірних особливостей конкретних діалектів української мови. Серед важливих досліджень назвімо монографію проф. Я. Закревської "Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті" (Київ, 1976). Поряд з іншими лексико-семантичними розрядами Я. Закревська розглянула і назви діючої особи — іменники чоловічого та жіночого родів. Вона зазначала: "Враховуючи специфіку аналізу діалектного словотвору та ареальний аспект нашого дослідження, при характеристиці назв діючої особи основний наголос ставимо на словотворчих формантах, які, порівняно з твірною основою, відзначаються чіткішою територіальною диференціацією" [Закревська 1976: 53].

Я. Закревська аналізувала передовсім такий синонімічний ряд суфіксів: **-ник-** (та його вторинні похідні суфікси **-льник-, -альник-,**

-ільник-, -івник-), **-ик-, -чик-, -щик-, -ар- (-яр-), -ач- (-яч-), -ець-, -ак-, -ай-, -ій-, -тель-, -ух-, -аль-, -аш-.** Крім цього, звертала увагу на особливості функціонування в південно-західних говорах суфіксів іншомовного походження (**-іст-, -ист-, -ор-, -тор-, -атор-, -итор-, -ир-, -тир-, -іонер-, -ант-, -јант-**).

Учена слушно підкреслювала: "…у західних говорах української мови назви особи за виконуваною дією, заняттям, професією утворені за допомогою досить численного і різноманітного синонімічного ряду суфіксів, більшість з яких є загальнослов'янськими. У багатьох слов'янських мовах спостерігаються спільні тенденції розвитку суфіксального іменникового словотвору, які в аналізованій групі іменників виявляються у розгалуженні семантики давніх формантів і активному розвитку суфіксальної омонімії [Закревська 1976: 75].

Вивчаючи словотворчу структуру назв діючої особи жіночого роду, проф. Я. Закревська наголошувала, що в: "західних говорах української мови агентивні і професійні назви осіб жіночого роду утворюються за допомогою фемінізуючих словотворчих формантів **-к-а, -иця, -ниця, -иха, -иня, -ля (-аля, -иля, -іля).** Увесь ряд синонімічних суфіксальних морфем властивий і українській літературній мові; основні відмінності виявляються у сферах поширення і продуктивності окремих суфіксів, закономірності сполучування їх з різними типами основ, тенденціях утворення корелятивних пар і т. д." [Закревська 1976: 77].

Останнім часом з'явилася низка публікацій, у яких назви осіб — здебільшого агентивні — широко проаналізовано на різноманітному діалектному матеріалі; напр., лемківських говірок — статті С. Панцьо, Г. Кумицької та ін.; західнополіських говірок — дослідження Г. Аркушина; східностепових говірок — розвідка С. Тарасенкової та ін. [див.: Панцьо 2000; Панцьо 2001[а]; Панцьо 2002[б]; Кумицька 2001; Аркушин 2000, 2001[а], 2001[б]; Тарасенкова 2000].

Категорію особи розглядають також у деяких працях з історичного словотвору та історичної лексикології, причому переважають праці, присвячені або конкретним суфіксам, або конкретним словотвірним типам (І. Олійник, В. Токар, Г. Віняр, К. Ленець та ін.), або конкретним лексико-семантичним розрядам назв осіб (Г. Малишко, А. Майборода, Т. Молодід, П. Плющ, С. Бевзенко, Є. Чернов, М. Бруст та ін.). З'являються водночас і синтетичні дослідження, зокрема монографія П. Білоусенка "Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду)" (Київ, 1993). У ній на великому фактичному матеріалі простежено історію формування і розвитку суфіксальної словотвірної системи

українських іменників на позначення назв осіб чоловічого роду. Ця робота ґрунтується насамперед на українському мовному матеріалі, зібраному з давніх писемних пам'яток, основних лексикографічних праць, творів художньої літератури, діалектних записів тощо.

Серед нових праць, у яких проаналізовано категорію особи, назвімо працю О. Кровицької "Назви осіб в українській мовній традиції XVI–XVIII ст. Семантика і словотвір" (Львів, 2002). У дослідженні звернено увагу на динаміку функціонування іменників — назв осіб чоловічого роду, засвідчених у різножанрових пам'ятках української мови XVI–XVIII ст.

Деякі аспекти порівняльного вивчення деяких розрядів категорії особи розглянуто у працях А. Мамрак "Закономерности суффиксального образования имён деятеля современного русского языка (в сопоставлении с украинским языком)" (Київ, 1979); Н. Романової "Словообразование и языковые связи. Русско-украинско-польские языковые связи XVI–XVII вв. и вопросы словообразования" (Київ, 1985), у колективній монографії "Историческая типология славянских языков. Фонетика, словообразование, лексика и фразеология" (Київ, 1986) та ін.

Зазначмо, що в більшості згаданих робіт категорія особи (це переважно деякі її підкатегорії, розряди чи навіть окремі групи) не виступає повноцінним об'єктом аналізу, а лише частково відображена в системі іменникового словотвору. Зрештою, до сих пір немає єдиної виробленої методології для типологічного зіставлення. Для аналізу дослідники обирають не тільки похідні структури, а й словотвірні поля, словотвірні категорії, деривaційні значення та ін. Серед критеріїв типологічного опису мов називають частиномовну належність твірної основи (слова), що дає змогу на матеріалі кількох мов встановити схеми семантичних співвідношень між твірними і похідними словами в межах конкретного словотвірного типу.

Отже, особливості функціонування категорії особи (у першу чергу, іменники чоловічого та жіночого родів) тільки частково висвітлено в сучасних дослідженнях зі словотвору і морфеміки, із лексикології, типології, у яких, до речі, переважають дві основні тенденції: 1) синхронний аналіз назв осіб на матеріалі української літературної мови чи її діалектів; 2) синхронний або діахронний порівняльний аналіз назв осіб на підставі кількох слов'янських мов. Незважаючи на деякі здобутки у вивченні категорії особи на лексичному та словотвірному рівнях, для українського мовознавства й надалі залишається ряд актуальних проблем, пов'язаних із мотиваційними процедурами, з актуалізацією се-

мантичних компонентів у структурі похідних слів, із функціонуванням репрезентантів цієї категорії в межах тексту й дискурсу, взаємодією з іншими мовними категоріями тощо.

Література

Аркушин 2000 — Аркушин Г. Західнополіські деривати з суфіксом **-ун-** // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наукових праць. – Вип. 2. – Ужгород, 2000. – С. 3–9.

Аркушин 2001[а] — Аркушин Г. Західнополіські деривати з суфіксом **-ох-а** // Ukraińskie i polskie gwary pogranicza. – Польсько-українські мовознавчі зустрічі. 1 / Red. F. Czyżewski, H. Arkuszyn. – Lublin-Łuck, 2001. – С. 55–58.

Аркушин 2001[б] — Аркушин Г. Західнополіські деривати з суфіксом **–к(-а)** // Мовознавство. – 2001. – № 4. – С. 40–46.

Закревська 1976 — Закревська Я.В. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті. – Київ, 1976.

Панцьо 2000 — Панцьо С. Словотвірний розряд назв осіб жіночої статі у лемківському діалекті // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наукових праць Ужгородського ун-ту. – Вип. 11. – Ужгород, 2000. – С. 161–166.

Панцьо 2001[а] — Панцьо С. Назви особи у лемківському діалекті // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наукових праць. Українське і слов'янське мовознавство. Міжнародна конференція на честь 80-річчя проф. Йосипа Дзендзелівського. – Вип. 4. – Ужгород, 2001. – С. 419–422.

Панцьо 2001[б] — Панцьо С. Потенції суфіксів у назвах осіб (на матеріалі лемківського діалекту) // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного ун-ту: Серія філологічні науки (мовознавство). – Вип. 37. – Кіровоград, 2001. – С. 16–20.

Сікорська 2000 — Сікорська З. Сучасна українська мова. Словотвір і морфеміка. – Луганськ, 2000.

Словотвір 1979 — Словотвір сучасної української мови. – Київ, 1979.

Тарасенкова 2000 — Тарасенкова С. Назви осіб за спорідненістю в донецьких східностепових говірках // Лінгвістичні студії. – Вип. 6. – Донецьк, 2000. – С. 268–271.

Шумицька 2001 — Шумицька Г. Словотвір агентивних назв у північнолемківських говірках // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наукових праць. Українське і слов'янське мовознавство. Міжнародна конференція на честь 80-річчя проф. Йосипа Дзендзелівського. – Вип. 4. – Ужгород, 2001. – С. 548–554.

Summary

Main peculiarities of person's nomens of masculine gender – the agentives, their functioning have been traced on a base of Ukrainian monuments of the XVI-XVII centuries. The article contains semantic classification, analysis of the formative structure, and the stylistic specificity of these nomens.

Збірник пам'яті Ярослави Закревської

Діалектологічні студії. 3 *Львів, 2003*

УДК 398.8=161.2

Михайло Лесів
Люблін

Мова народної пісні про виселення 1947 року з Лемківщини

The Language of One Folk-Song About the Forced Displacement of the Inhabitants from the Lemkian Region in 1947

Під час записування діалектного матеріалу за "Програмою для збирання матеріалів до Діалектологічного атласу української мови" (Київ, 1949 р.) у селі Бортне (тепер на території Підкарпатського воєводства в Польщі) у травні 1967 року мені вдалося записати, крім відповідей на поодинокі запитання програми, дещо більше мовного матеріалу, зокрема "Пісню про виселення 1947 року".[1] Вона цікава передусім за змістом, оскільки передає почуття мешканців Лемківщини, Надсяння, Холмщини й Підляшшя, насильно виселюваних тільки з тієї причини, що вони почували себе українцями. Пісня цікава й мовними особливостями. Тому хочу передати її так, як записав понад 35 років тому, і звернути увагу на діалектні риси тексту пісні-вірша, у якій мова наближена до загальноукраїнської (бо, мабуть, склав її хтось, хто не-

[1] Тоді ще таких пісень не можна було співати голосно чи прилюдно. Люди боялися цитувати їх кому-небудь незнайомому. Однак різні варіанти пісень про виселення були відомі місцевим, особливо на нових поселеннях. Проф. Р. Райнфусс, відомий лемкознавець-етнограф, розказував мені колись, що, знаючи про існування текстів пісень про виселення, довго не міг їх від старших записати і щойно вдалося йому зафіксувати текст від дитини шкільного віку (того тексту я не бачив і, можливо, це була пісня дещо іншого складу).

погано володів українською літературною мовою, яку міг вивчити у школі), хоч і пробиваються деякі характерні локальні лемківські діалектні прикмети.

1. Подаю текст пісні-вірша, що зафіксував 1967 року в селі Бортне на Лемківщині:

Там в горах Карпатах смутни дні настают,
Бо юж наши лемки гори опущают,
Гори опущают, але не з радости;
Пришов такый розказ от пана старости.
В неділю раненько, як соньце сходило,
Тоді польске войско в село приходило,
В село приходило, такый розказ дало,
Штоб за три години ми ся выберали.
Люди посмутніли, стали ся зберати,
А юж капраль кричит: "Пора від'їжджати!
Пора від'їжджати, баґажи звозити
І там до болота в Горлицях зложити".
Як ми від'їжджали, в дзвони ударили,
Ми з великим жалем гори опустили.
За цілом дорогом біди-зме не мали,
Бо нам підостатком репету давали.
Репету давали, так нас потішали,
Што ми на Заході ліпше будем мали.
В місті Освєнцімі потяги стримали,
Найближчу родину порозлучували.
В місті Освєнцімі з потягів знимали
І по двадцет пят ґум лемкови давали.
Пришли-зме на захід, стали ся смотрити:
"Ой, Боже наш, Боже, як ми будем жити!"
Поля неораны, ани не сіяны,
Лем пусты будинкы порозвалюваны.
Гори наши, гори сиротами стали,
Бо нашима людми Захід засіяли.
Гори наши, гори, високы Карпати,
Покля житя наше, будем споминати!

2. У наведеній пісні почерез мову, що хоч і зберігає загальноукраїнські риси, виявляються звукові особливості, притаманні лемківським і ширше — карпатським українським говіркам.

2.1. Як випливає з ритміки вірша, наголос слів тут одномісний на передостанньому складі, такий, як і на більшій частині лемківського мовного ареалу, особливо в західній його частині [див.: Stieber 1982: 6–7].

2.2. Давнє переднє [*и*] в деяких випадках відрізняється від середнього [*ы*]. У записах вищенаведеного тексту пісні літерою *ы* позначено середню вимову фонеми /и/ (напр. *лемкы, такый, неораны* тощо), літерою *и* — переднє звучання фонеми /и/. Це характерна прикмета майже всіх українських карпатських говірок [Жилко 1958: 118–119].

2.3. До архаїчних залишків звукової системи голосних можна зарахувати також те, що не всі староукраїнські подовжені [о], [е] в нових закритих складах перейшли у звук [і]. У пісні маємо слова *войско, от пана, покля*, що в деяких випадках можна також пояснити впливом відповідних польських слів у формі *wojsko, od pana*. У більшості прикладів, однак, виявляємо слова із загальноукраїнським [і]: *від'їжджати, підостатком, з потягів, захід…*

2.4. Голосний звук [е] на місці загальноукраїнського [и] у словах *зберати, выберати* з'явився тут, мабуть, під впливом відповідних польських слів з [е]: *zbierać, wybierać*, хоча таке поширення вимови голосного [и] в ненаголошеній позиції можна було б віднести до внутрішніх явищ фонетичної системи української розмовної мови.

2.5. До типових діалектних ознак у системі приголосних, які виявляємо в тексті пісні, належить насамперед ствердіння приголосних *т', д', н', ц'* у кінці слова і перед наступним приголосним, що є особливістю лемківських говірок, на відміну від інших українських карпатських говірок [Жилко 1958: 134]. У цій пісні виступають такі форми: *двадцет пят, кричит, настают, людми*. З іншого боку, маємо приклад м'якого *н'* у слові *соньце*. Імовірно, що це архаїчне явище підтримане впливом відповідної польської форми слова *słońce*.

2.6. У запозичених словах вимовляється задньоязикове [ґ], що назагал властиве західноукраїнським говіркам. Маємо, отже, у пісні: *баґажи, ґума*. Діалектологи припускають, що "слів з *ґ* в лемківських говірках дещо більше, ніж в інших західноукраїнських" [Лесів 1997: 57]; це пояснюємо впливом польської та інших мов на лемківські говірки.

2.7. На місці загальноукраїнського *щ /шч/* у сполучниках *што, штоб* зафіксовано звукосполучення *шт*. Такі форми, згідно з матеріалами, віднотованими на картах "Мовного атласу давньої Лемківщини" З. Штібера, виявляємо майже на всій лемківській мовній території [Stieber 1963: mm. 316, 317, 318]. Цю мовну рису М. Пшеп'юрська-Овчаренко вважала типово лемківською прикметою [Пшеп'юрська 1954: 83].

3. У тексті пісні також зафіксовано деякі граматичні явища, притаманні лемківським і взагалі південно-західним українським говіркам.

3.1. Виявлено закінчення *-ом* іменників жіночого роду й узгоджених із ними прикметників чи займенників в орудному відмінку однини (замість загальноукраїнського *-ою*): *за цілом дорогом*. Ця діалектна риса спільна для більшості лемківських і надсянських говірок [Пшеп'юрська 1954: 84].

3.2. Типово західноукраїнські іменникові форми, що тут появилися, — це закінчення *-и* в родовому відмінку однини іменників жіночого роду III відміни: *з радости* та закінчення *-ови* в давальному відмінку однини чоловічого роду: *лемкови давали*.

3.3. У відмінюванні прикметників, дієприкметників і займенників звертають на увагу закінчення називного відмінка множини *-ы* (*-и*) на місці загальноукраїнського *-і* [Stieber 1963: m. 332; Лесів 1997: 60], напр.: *смутни дні, високы Карпати, поля неораны, ани не сіяны, пусти будинкы порозвалюваны, наши лемки.*

3.4. Закінчення орудного відмінка множини родових займенників *-има* (загальноукраїнське *-ими*) виявляється як у лемківських, так і в бойківських говірках [Лесів 1997: 129]; одна така форма є також у нашому тексті пісні: *нашима людми захід засіяли*.

3.5. Форма числівника *двадцет* — типово лемківське мовне явище [див.: Stieber 1963: m. 332; Жилко 1958: 135]; пор. у тексті пісні: *і по двадцет пят гум лемкови давали.*

3.6. У наведеному тексті пісні виявляємо також типові для лемківських говірок дієслівні форми минулого часу із закінченням 1-ої особи множини *-ме* (загальноукраїнське *-мо*): *пришлизме* 'ми прийшли', *бідизме не мали* 'ми не мали біди' (іронічно — 'було нам добре'). В останньому прикладі кінцева частина слова *-зме* (*-сме*) вживається окремо від основної форми дієслова. Маємо тут справу з рухомістю морфем, що відома південно-західноукраїнським говіркам, оскільки морфема *-ся* у зворотних дієсловах може виступати не обов'язково після дієслова: *штоб ми ся виберали, стали ся зберати*.

3.7. Форми майбутнього часу виражені аналітично: за допомогою дієслова *бути* у сполученні з формами минулого часу (історично це дієприкметник минулого часу), напр.: *ліпше будем мали*, або у сполученні з формою інфінітива, напр.: *як ми будем жити* [див. теж: Лесів 1997: 131, 210–211, 236 та ін.].

4. Лексика цієї пісні — здебільшого загальноукраїнська, виявляємо тут деякі "нові" запозичення (*капраль, баґажи, репета, ґума*), а також лемківські слова (*ся смотрити* 'дивитися', *покля* 'доки', *лем* 'тільки').

5. Отже, можна стверджувати, що мова наведеної пісні про виселення 1947 року, записаної на території Лемківщини 1967 року, значною мірою загальноукраїнська, а діалектні прикмети, які виявляємо в тексті пісні, узгоджуються з мовними особливостями говірки села Бортне й околиць.

Описи мовної ситуації в цьому селі після переселень і виселень більшості мешканців цієї місцевості частково представлено у статті М. Слонь-Новачек [Słoń-Nowaczek 1998: 261–276], детальний опис мови жителів цього села авторка продовжуватиме в подальших дослідженнях. Мовний матеріал, записаний 1967 року, увійшов до II-ого тому "Атласу української мови" (виданий за головною редакцією Ярослави Закревської) [АУМ 1988], а відомості про систему лемківських говірок можна знайти, між іншим, у монографії про українські говірки в сучасній Польській Державі [Лесів 1997: 9–82]. Інші мої записи діалектних та фольклорних матеріалів (1967 р.) із цієї місцевості будуть опрацьовані й опубліковані у відповідному часі.

Література

АУМ 1988 — Атлас української мови / За ред. Я.В. Закревської: У 3-х т. – Т. II.: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. – Київ, 1988.
Жилко 1958 — Жилко Ф.Т. Говори української мови. – Київ, 1958.
Лесів 1997 — Лесів М. Українські говірки в Польщі. – Варшава, 1997.
Пшеп'юрська 1954 — Пшеп'юрська-Овчаренко М. На пограниччях надсянського говору // Записки НТШ. – Т. CLXII. – Збірник філологічної секції. – Т .25. – Нью-Йорк–Париж, 1954.
Stieber 1963 — Stieber Z. Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny. – T. VII. – Łódź, 1963.
Stieber 1982 — Stieber Z. Dialekt Łemków. Fonetyka i fonologia. – Wrocław, 1982.
Słoń-Nowaczek 1998 — Słoń-Nowaczek M. O sytuacji językowej w Bartem na Łemkowszczyźnie. – Slavia Orientalis. – T. XLVII. – Nr. 2. – Warszawa, 1998.

Summary

A folk-song dealing with the forced displacement of the Ukrainian inhabitants from the Lemko Region in 1947 during the so-called "Wisla Action" is presented in this article. The song was composed in Ukrainian with some local dialectical Lemkian features.

The author analyses some phonetic, grammatical and lexical characteristics in the folk-song identified as the Lemko and Carpathian South-West Ukrainian linguistic elements.

Збірник пам'яті Ярослави Закревської

Діалектологічні студії. 3 *Львів, 2003*

УДК 81'28

Петро Лизанець
Ужгород

Діалектологія як наука сучасного модерного мовознавства[1]

Dialectology as Science of Modern Linguistics

Уважливості діалектології як науки в сучасному модерному мовознавстві не треба переконувати. Без діалектології не було б і літературної мови, адже основою літературної мови є відповідна говіркова група, тобто жива розмовна мова, яка віддзеркалює матеріальну і духовну культуру того чи іншого народу. Завдяки живим говорам дослідники суміжних дисциплін отримують неоцінимі дані для своїх наук. Незважаючи на це, діалектологія сьогодні посідає не те місце в розвиненому сучасному мовознавстві, яке їй належить. Ми, на відміну від багатьох європейських країн, на сьогодні не маємо свого терміна. Чому б нам не назвати діалектологію у працях, що виходять у нашій країні, *говіркознавством.* Такий термін може видаватися смішним і не потрібним. А необхідно це із двох причин: 1) мати свій термін, україномовний, який буде зрозумілішим та доступнішим для студентів, і вони будуть гордитися тим, що одночасно з терміном *діалектологія* уживатиметься й *говіркознавство*; зараз ми його не сприймаємо, але переконаний, що через 10–15 років цей термін увійде до наукової термінології молодих

[1] Варіант статті опубліковано в: *Język ukraiński współczesnoś — historia* / Red. F. Czyzewski, P. Hrycenko. – Lublin: Instytut Europy Srodkowo-Wschodniej, 2003. – S. 81–91.

дослідників українських говорів; 2) треба працювати над створенням своєї української термінології, поряд із наявною іншомовною. Це один зі шляхів збагачення рідної мови.

Традиційно в діалектології (говіркознавстві) використовуємо такі поняття: *говірка* — мова якогось одного або кількох у мовному плані однорідних населених пунктів, *говір* — група споріднених говірок, *діалект* — ширше угруповання, що складається з відповідної кількості однотипних говорів і, нарешті, *наріччя* — група споріднених фонетичними, граматичними, лексичними і семантичними рисами діалектів, тобто сукупність близьких за визначальними рисами говірок, об'єднаних у говори. Чому, наприклад, поряд із терміном *діалект* не можемо вживати словосполучення *говіркова група* в тому ж значенні? Я це підкреслюю ще раз тому, що всім нам конче потрібно дбати про усталення в мовній практиці власної української мовознавчої термінології.

Дуже добре, що цю важливу дисципліну викладають у вищих навчальних закладах, передбачено навіть двотижневу діалектологічну практику, чи практику з українського говіркознавства. Відомо й те, яку мізерну кількість годин відводять на цей курс, це аж ніяк не можна порівняти з тим, що ми мали у 50–60 роки минулого століття. Наприклад, в Ужгородському національному університеті для читання цього курсу за новим міністерським навчальним планом відведено всього 36 годин, із них 18 лекційних і 18 практичних. Кілька років тому цей курс охоплював 52 години. Як бачимо, у державному масштабі цій дисципліні належної уваги не приділяють, її важливість у навчанні вищої школи зменшується. Більше того, студенти втрачають інтерес до цієї дисципліни, адже через відсутність фінансування, наприклад, студенти Ужгородського національного університету не їдуть на цю практику з керівником, а кожний отримує індивідуальні завдання за місцем проживання в селах, а ті, хто проживає у містах, виконують зовсім інші завдання, не пов'язані зі збором діалектного матеріалу.

Чому ця надзвичайно важлива і конче потрібна студентам дисципліна сьогодні починає втрачати свої позиції? Мені здається, що насамперед тому, що діалектологію читають сьогодні за традиційною методикою і за дещо застарілими підручниками [Жилко 1958; Бевзенко 1978; Бевзенко 1987]. Друга причина — у нас, викладачах, які, читаючи цей курс, не завжди використовують нові досягнення мовознавчої науки. Гадаю, що викладачі, котрі читають курс діалектології, мусять бути обізнані з останніми напрацюваннями в мовознавчих дослідженнях, мають зосередити увагу на тому найціннішому, що можна взяти з цих досягнень для діа-

лектології, і визначити, яке ж місце відведено цій галузі науки в різних розділах та підрозділах сучасного європейського мовознавства. Такий підхід дасть у руки студента нові відомості про сучасний стан мовознавчих досліджень, що з успіхом застосовуватимуться в діалектології. Студенти зрозуміють важливість цієї дисципліни і з більшою повагою поставляться до її засвоєння, а в майбутньому — і дослідження. А якщо з нашою допомогою студенти довідаються, скільки цікавого й цінного матеріалу дають дослідження живої розмовної мови і з яким успіхом їх можна використати в історичній граматиці, етнографії та інших суміжних дисциплінах, то їхній інтерес до вивчення діалектології значно посилиться.

Слід виходити з того, що мова — тривимірне явище: *просторове, часове* й *суспільне.* Звідси мовознавчі дослідження необхідно розглядати у трьох аспектах: територіальне (просторове) мовознавство (геолінгвістика), часове (хронологічне) мовознавство (хронолінгвістика) і суспільне мовознавство (соціолінгвістика). Територіальне (просторове) мовознавство складається із двох частин: міжмовне, або ареальне, мовознавство та діалектне мовознавство. Отже, діалектологія є складовою геолінгвістики і її завдання (згідно з європейською традицію) [Kiss 2001] — досліджувати різновиди конкретної мови — говірки, групи говорів, наріччя та їхню просторову варіативність, тобто завдання діалектології полягає в тому, щоб досліджувати територіальні різновиди якоїсь мови, їхню територіальну диференціацію, історію формування мовно-територіальних утворень і окремих мовних явищ, співвідношення і взаємодію з іншими формами існування мови етносу — літературною, просторічною, соціально-діалектною.

Щодо кола завдань діалектології, то можна визначити такі напрями: а) емпіричний — збір матеріалу і документація регіонального мовлення; б) описовий, який повинен в описовому вигляді представити різновиди мови, мовні явища, проаналізувати і сприяти вивченню закономірностей їхнього вживання і функціонування; в) тлумачний, завдання якого — пояснити питання, що випливають із вищенаведених перших двох завдань. Ці завдання суттєво не відрізняються одне від одного, а навпаки, інколи навіть збігаються.

Раніше, у період децентралізації суспільства, просторові виміри мови були дуже важливими. Адже кілька століть тому великі ріки, гори, ліси, державні кордони тощо значно ускладнювали людські стосунки, що сприяло розвиткові мовної різноманітності. У наш модерний час науково-технічного прогресу світ і простір звузилися: людські стосунки значно розширилися, стрімко зросла і мобільність суспільства, що сприяло

нівелюванню мовних (діалектних) відмінностей. Темпи мовного вирівнювання значного мірою залежать від ступеня рухливості суспільства, проте не треба нехтувати і спеціальними соціокультурними та суспільно-моральними чинниками. У надрухливому суспільстві, наприклад, у Сполучених Штатах, просторові мовні (діалектні) відмінності значно менші, ніж, наприклад, у європейських країнах, де ще й зараз велике значення має традиція, коли, з одного боку, протягом багатьох століть мовне членування було складовою подальшого інтеграційного процесу розвитку мови, а з іншого — у Європі живуть ті традиції суспільства, що сприяють збереженню діалектних особливостей (для Америки це не характерно). Із підвищенням значення літературної мови і з розширенням модерної глобалізації просторові виміри (зв'язки), які раніше були дуже важливими в суспільстві, поступово слабшають, при цьому зменшився і їхній життєвий простір. Проте значно зросла вагомість суспільних чинників, зокрема і в житті говірок. У зв'язку з цим зауважмо: якщо раніше діалектологія займалася тільки дослідженням територіальних різновидів мови (географічна діалектологія), то зараз предметом її дослідження виступають не тільки територіальні різновиди, а й територіальне функціонування цих говорів у мовленні суспільства. Тут уже велике значення має соціолінгвістика (соціодіалектологія).

Говори можна досліджувати в описовому (синхронному) та історичному (діахронному) аспектах. Здебільшого ми досліджуємо говори в синхронному плані, залучаючи і деякі чинники діахронного характеру. Відомо, що історія українських говорів — це частина історії української мови, яка від початку свого формування є виключно історією живої розмовної мови, тобто говорів. Тому доцільно і вкрай необхідно написати ґрунтовну працю про історію українських говорів, яка заповнила б прогалину в історії української літературної мови.

Для написання нового підручника з діалектології слід детально опрацювати матеріали Атласу українських говорів, матеріали регіональних атласів як загальних, так і спеціальних, широко залучаючи до їх творчого вивчення нові методи мовознавчих досліджень. У цьому підручникові потрібно охопити всі українські говори і говори національних меншин, що проживають в Україні.

Безперечно, написання такого підручника під силу авторському колективові. Цей підручник повинен відповідати вимогам сьогодення, у ньому має бути відображено нові досягнення сучасного мовознавства (разом із модерним), визначено місце діалектології у цій новій (модерній) ієрархії досліджень.

Для того щоб поліпшити викладання цієї дисципліни у вищих учбових закладах, бажано було б: а) створити при відділі діалектології Інституту української мови НАН України Центр перепідготовки викладачів-діалектологів, до проведення занять залучити провідних учених України та зарубіжних мовознавців; б) запросити досвідчених діалектологів нашої країни, близького та далекого зарубіжжя для читання окремих розділів курсу діалектології в університетах і педінститутах України; в) розробити тематику спецкурсів і спецсемінарів із діалектології відповідно до специфіки говіркових груп на території України, ознайомити з нею всі вищі навчальні заклади нашої країни; г) ставити питання перед Міністерством освіти та науки України про збільшення кількості навчальних годин від 36 до 50–60 год., а відповідним кафедрам — рекомендувати студентам курсові, бакалаврські, дипломні та магістерські роботи з діалектології.

Ми дуже раді, що нарешті закінчено видання Атласу української мови [АУМ 1984; АУМ 1988; АУМ 2001], що охоплює дослідження українських говорів на всій території України. Це солідне тритомне видання — результат багаторічної копіткої роботи поважного колективу науковців нашої країни, учителів. Правда, серед них особливо хочемо виділити науковців інститутів НАН України П. Гриценка, Ф. Жилка, Я. Закревську, А. Залеського, І. Матвіяса, Т. Назарову, М. Онишкевича, П. Приступу. Опубліковано шість томів Загальнокарпатського діалектологічного атласу [ОКДА 1989; ОКДА 1991; ОКДА 1993; ОКДА 1994; ОКДА 1998; ОКДА 2001] та ряд регіональних діалектологічних атласів. Це, на нашу думку, велике досягнення науковців, зокрема діалектологів як України, так і інших країн. Однак у цьому плані необхідно ще багато зробити, а саме:

а) усебічно дослідити говіркові групи національних меншин (словаків, румунів, росіян, болгар, греків та інших) на всій території України;

б) розгорнути і поглибити вивчення українських діалектних груп за межами України;

в) викладачі рідної мови мусять пам'ятати, що більшість дітей, особливо сільських, вступаючи до школи чи до вищого навчального закладу, у своїй мовній практиці використовує і діалекти рідного села, живу розмовну мову батьків, свого оточення; тому педагоги повинні до цього поставитися дуже делікатно, пояснивши, що слова та вирази, які не є літературними, утворюють складову розмовної мови, характерну для окремого поселення, вона збагачує пізнання людини, але в літературній мові краще використовувати нормативні слова і звороти.

Велику увагу варто приділити дослідженню міждіалектних контактів як споріднених (українсько-російські, українсько-білоруські, українсько-словацькі, українсько-польські, українсько-болгарські), так і неспоріднених (українсько-румунські, українсько-грецькі, українсько-татарські) мов. Такі дослідження можна вивчати в кількох аспектах, але основним вважаємо лінгвогеографічний, який представляє чітку картину територіального поширення того чи іншого мовного явища та іншомовних нашарувань. Сьогодні лінгвогеографія дуже популярна, бо дає дослідникам багатий, цінний і переконливий матеріал, що дає змогу фахівцям інших споріднених наук доповнити, поглибити і розкрити відомі в науці положення, гіпотези або уточнити, змінити чи спростувати їх.

Без сумніву, після появи загальнонаціонального "Атласу української мови", регіональних атласів, і тих праць, які є у друці або підготовлено до друку, українська лінгвогеографічна школа посяде належне місце серед передових лінгвогеографічних шкіл світу.

Ще в 60-их роках XX ст. ми розпочали досліджувати мадяризми в українських говорах Закарпаття, результатом чого стала тритомна монографія [Lizanec 1970; Лизанець 1976; Лизанець 1976], у якій, окрім теоретичної частини, уміщено 530 лінгвістичних карт, де скартографовані лексичні мадяризми та їхні відповідники у сфері побутової лексики. Серед лінгвістичних карт — 410 лексичних, 77 семантичних, 27 карт-ізоглос і 16 зведених карт. Це спеціальний повний регіональний атлас, який створює чітку картину поширення мадяризмів в українських говорах Закарпаття. Атлас дав змогу з'ясувати, які запозичення із сусідніх угорських говорів проникли в українські протягом майже тисяча років їхнього контактування і чому? Наступним етапом нашої роботи стало дослідження угорських говорів Закарпаття, що не були включені до мережі Атласом української мови [Lizanec, Horváth 1981].

Три томи "Атласу угорських говорів Закарпаття" [Lizanec 1992; Lizanec 1996; Lizanec 2003] містять 1215 лінгвістичних карт, із них 1061 лексична, 142 семантичні і 12 зведених. Якщо зіставити карти, що відображають поширення мадяризмів в українських говорах, і лінгвістичні карти тих самих реалій в Атласі угорських говорів Закарпаття, то побачимо чітку картину взаємовпливу українських говорів на угорські і навпаки, що свідчить про взаємовплив мов і культур двох сусідніх народів (див.: карта 'залізна кочережка до плити' № 140 і № 107).

Зокрема на карті 140 подано поширення лексем на позначення залізної кочережки до плити в українських говорах Закарпаття: *ґербевош, кутач, кл'ука, куцібан*, *шірак*. На карті № 107 скартографовано назви

тієї ж реалії в угорських говорах Закарпаття. Зіставивши ці дві карти різних атласів, бачимо, що, з одного боку, лексема *кутач* компактно поширена на Ужгородщині, а з іншого — із цієї ж говіркової території її запозичили й угорські говори Ужгородщини. Або, наприклад, на карті № 107 лексема *гербевош* поширена в угорських говорах Берегівщини, Виноградівщини, Хустщини і Тячівщини і з цих же говорів її перейняли і українські говори. Можна було б навести багато карт; усі вони важливі у плані дослідження українсько-угорських міжмовних контактів.

Слід застосовувати лінгвогеографічний метод і для картографування ономастичних явищ, стійких словосполучень та повір'їв. Наприклад, у третьому томі "Атласу угорських говорів Закарпаття" вміщено 29 карт, на яких подано територію поширення чоловічих і жіночих імен, по 7 лінгвістичних карт — зі стійкими словосполученнями і повір'ями.

Фонетичну, морфологічну і лексичну систему українських говорів в описовому плані опрацьовано непогано, проте словотвір, синтаксис та семантику говорів сьогодні вивчено дуже слабо. У більшості загальнонаціональних атласів семантичних карт зовсім немає, або їхня кількість обмежується 1–2 картами. Це стосується і більшості регіональних атласів. Уважаємо, що саме час дослідити українські говори в семантичному аспекті.

В Україні ще дуже мало ґрунтовних праць, виконаних на матеріалах загальноукраїнського та регіональних атласів, немає узагальнювальних праць і монографій із розробки загальнотеоретичної проблематики, яка пов'язана зі специфікою українських говорів, немає детальної класифікації різних груп говорів, ґрунтовних досліджень з історичної української діалектології тощо.

Було б доречно в Україні започаткувати видання наукового спеціального журналу під назвою "Наші говори" або "Українські говори", а можливо, й "Говіркознавство" із відповідною редакційною колегією.

Перед нами і особливо перед майбутніми молодими діалектологами ще дуже багато роботи попереду. Щоб цю роботу вони могли з честю виконати, нам, досвідченішим науковцям, потрібно все зробити, аби допомогти молоді оволодіти цією надзвичайно важливою наукою, діалектологією. Ми не можемо допустити, щоб у сучасному модерному мовознавстві вона загубилася, утратила свою вагу. Для цього необхідно розробити нову методику як викладання, так і дослідження діалектології як науки, збагативши її розмовними текстами з різних груп говорів і застосувавши переваги сучасної комп'ютерної техніки.

Література

АУМ 1984 — Атлас української мови. – Т. І – Київ, 1984.
АУМ 1988 — Атлас української мови. – Т. ІІ – Київ, 1988.
АУМ 2001 — Атлас української мови. – Т. ІІІ – Київ, 2001.
Бевзенко 1978 — Бевзенко С.П. Українська діалектологія (Методичні вказівки). – Одеса, 1978.
Бевзенко 1987 — Бевзенко С.П. Українська діалектологія: Збірник вправ і завдань. – Київ-Одеса, 1987.
Жилко 1958 — Жилко Ф.Г. Говори української мови. – Київ, 1958.
Kiss 2001 — Magyar dialektológia / Szerk. J.Kiss. – Budapest, 2001.
Lizanec, Horváth 1981 — Lizanec P.N., Horváth K. Важливіші особливості угорських говорів Закарпаття // Magyar Nyelvjárások. – Debrecen, 1981. – T. XXIV. – C. 3–18.
Lizanec 1970 — Lizanec P.N. Magyar-ukrán nyelvi kapcsolatok: A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyaga alapján – Uzshorod, 1970.
Лизанець 1976 — Лизанець П.М. Атлас лексичних мадяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР. – Ч. ІІІ. – Ужгород, 1976.
Лизанець 1976 — Лизанець П.М. Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья: Венгерско-украинские межъязыковые связи. – Будапешт, 1976.
Lizanec 1992 — Lizanec P.N. A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza. – I. Kötet. – Budapest, 1992.
Lizanec 1996 — Lizanec P.N. A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza. – II. Kötet. – Ungvár, 1996.
Lizanec 2003 — Lizanec P.N. A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza. – III. Kötet. – Debrecen, 2003.
ОКДА 1989 — Общекарпатский диалектологический атлас. – Вып. I. – Кишинев, 1989.
ОКДА 1991 — Общекарпатский диалектологический атлас. – Вып. III. – Варшава, 1991.
ОКДА 1993 — Общекарпатский диалектологический атлас. – Вып. IV. – Львов, 1993.
ОКДА 1994 — Общекарпатский диалектологический атлас. – Вып. II. – Москва, 1994.
ОКДА 1998 — Общекарпатский диалектологический атлас. – Вып. V. – Братислава, 1998.
ОКДА 2001 — Общекарпатский диалектологический атлас. – Вып. VI – Будапешт, 2001.

Summary

In the present article the attention is paid to the fact that recent decades dialectology has lost its significance. The author suggests a number of proposals to revive dialectology, namely: to prepare a new course book on the topic, to develop a special course at the university devoted to this study level to establish an National journal “Ukrainian Dialects” when would use current studies of colloquial language.

№ 140
ЗАЙЦЯ КОТРЕЖКА / ЗОЛЛИНИ
PRZEKAZAĆ SOBIE SIĘ
грубеват
кривт
кі'ухи
Кучібяк
Шіпяк
Львівська область
Івано-Франківська область
Польща
Україна
Румунія

107
ISZKAVAS
КОЧЕРГА К КУХОННОЙ ПЛИТЕ
SCHÜRHAKEN
golfsteva
kurgan
kapaiš
Румунія
Угорщина

Збірник пам'яті Ярослави Закревської

Діалектологічні студії. 3 *Львів, 2003*

УДК 81'373.21(438/477)

Władysław Makarski
Lublin

Z TOPONIMII I HYDRONIMII POGRANICZA POLSKO-UKRAIŃSKIEGO: *HULSKIE*

Selected Polish and Ukrainian Toponymy and Hydronymy: Hulskie

Wymieniona w tytule nazwa odnosi się do wsi położonej nad Sanem u podnóża Bieszczad około 20 km na południowy wschód od Ustrzyk Dolnych. Toponim ten poświadczają następujące zapisy: *Ulskie* 1580 [Fastnacht: 265], ts. 1589 [Źdz XVIII: 57], ts. 1678 [AGZ XXII nr. 39], *Hulskie* 1745 [ADP 172 k.104], ts. XIX i XX w. — Ukr. *Hilskie* 1851 [Sch: 145], *Hulskie* 1860 [Sch: 130], bojk. *Hil's'ke* [Rudnicki 1939: 96].

Dla J. Rudnickiego nazwa ta traktowana jako wtórna do hydronimu *Hulski*, notowanego od XIX w., jest niejasna [Rudnicki 1939: 54, 96]. J. Rieger, który zajmował się nazwą potoku *Hulski*, znaną mu z najstarszych zapisów też dopiero XIX-wiecznych, zestawił ją z toponimami *Ulanica* i *Ulicz*[1], dla których wskazał podstawę *ul* „w związku ze znaczeniem zawartym w *ulica* (stpol. *uliczka* znaczy też 'furtka') [...] tu pewnie 'wąwóz, dolina'. Podobnie należy sobie wyobrazić związek n. *Dwernik* z *drzwiami* i *Worotni* z *worotami*" [Rieger 1969: 62, 173]. Nazwą o podobnym znaczeniu, utworzoną od innej jeszcze podstawy, byłaby z badanego regionu także *Ciasna* < *Ciesna*: ukr. *těsnyj* > *tisnyj* [Makarski 1986: 51].

[1] Nazwa ta tak interpretowana należałaby do typu morfologicznego fizjografikyw na *-i(-y)cz*, por. Modrycz, Starycz. Możliwa jest także interpretacja tego toponimu jako formy posesywnej na *-jь* od podstawy antroponimicznej *Ulik : Julijan* lub *ulik : ul* [Makarski 1986: 172].

Powyższą interpretację oparł J. Rieger na słusznym założeniu pierwszeństwa formy badanego hydronimu bez nagłosowego *H-*: **Ulski*, o czym świadczą pośrednio XVI- i XVII-wieczne zapisy dla wsi Ulskie. Forma z *H-* to wynik protetyzacji nazwy widocznej także w innych toponimach np. regionu przemyskiego, por. *Ubieszczyn* > *Hubieszczyn* (zaginiona wieś w rej. Mościska), *Orzek* > *Horzek* > *Hurko* (wieś w pow. Przemyśl), *Ośsko* > *Hujsko*, dziś *Nowe Sady* (wieś w pow. Przemyśl) [Makarski 1999: 96−97, 186]. Taki rozwój fonetyczny badanego toponimu pozwala wykluczyć jego interpretację jako nazwy kulturowej opartej na ap. pol. *ul* (ukr. *ul-ik* > *wu-lik*), dla oznaczenia pasieki, por. nazwy typu *Medyka, Medynia, Pasieka(-i)*, może także Ulów [Makarski 1999: 166−167, 288, Wykaz]. W wypadku wykorzystania tej postawy oczekiwana byłaby forma **Wulskie* z *W-* jak w ap. ukr. *wul-ik*.

Zaproponowane przez J. Riegera znaczenie hydronimu *Hulski* < **Ulski* zdają się potwierdzać warunki fizjograficzne dotyczące otoczenia tego 7 kilometrowego potoku. Płynie on mianowicie głęboką doliną między znacznymi wzniesieniami Magórki (910 m) i Stołów (907 m) w swojej górnej części, i trochę niższymi(500−600 m) w dolnym odcinku, kiedy dopływa do Sanu. Przy takim rozumieniu nazwy wodnej: ‘potok w głębokim jarze’, nazwa miejscowa byłaby wtórna do hydronimu, stanowiąc derywat fleksyjny rodzaju nijakiego na *-e* (*sioło* / *seło Ulskie* > *Hulskie*) od podstawy przymiotnikowej męskiej na *-i* (potok **Ulski* > *Hulski*). Związek taki znajduje analogię w nazwach badanego regionu, takich jak: hydronim *Bystry* — toponim *Bystre* (wieś w pow. Lesko), hydronim ukr. *Rabyj* < *R’abyj* — toponim *Rabe* (wieś w pow. Lesko) [Makarski 1986: 49, 136]. Zależność tę wyznacza, niezależnie od chronologii zapisów (nazwy wodne mogą być notowane nawet znacznie później od miejscowej), semantyka nazwy charakteryzującej obiekt wodny: bystry ‘szybki’ dla oznaczenia tempa nurtu rzeki, ukr. *r’abyj* ‘kolorowy, pstry’ dla oznaczenia koloru wody.

W wypadku omawianych nazw: **Ulski* > *Hulski* (hydronim) i **Ulskie* > *Hulskie* (toponim), pierwszeństwo hydronimu ze względów semantycznych już nie jest tak oczywiste. Pierwiastek *ul-* dopuszcza charakterystykę obu obiektów: i wodnego, i miejscowego jako ciasnych, wciśniętych między góry. Wtedy nazwa potoku mogłaby być, jeśli nie równoległa, to wtórna do nazwy miejscowej na *-e*, stanowiąc jej rodzajowy derywat fleksyjny na *-i*. W tym wypadku chronologia zapisów obu obiektów: najpierw toponimu (z 1580 r.), a znacznie później hydronimu (z XIX w.), potwierdzałaby taką genetyczną zależność między omawianymi nazwami. Tego rodzaju derywatem jest np. w badanym regionie *Potok Caryński* od nawy wsi *Caryńskie* z podstawą charakteryzującą obiekt miejscowy: rum. *ţarină* ‘ziemia uprawna’ [Rieger 1969: 32]. Ze względu na swoją strukturę przymiotnikową na *-ski*

hydronim **Ulski* > *Hulski* wpisuje się jednak przede wszystkim w odtoponimiczne nazwy przymiotnikowe o znaczeniu lokalizującym dobrze widoczne w nazwach tworzonych od ojkonimów o dowolnej strukturze przymiotnikowej i rzeczownikowej, jak np. *Czaszyński Potok* : *Czaszyn, Zwięczycki* : *Zwięczyca, Borkowski* : *Borek* [Rieger 1969: 201].

Czy jednak badana para nazw **Ulski* i *Ulskie* (potem *Hulski* i *Hulskie*) — niezależnie od ich genetycznego pierwszeństwa — powinna być kojarzona z pierwiastkiem *ul-*? Tego rodzaju interpretacja analizowanego hydronimu lub toponimu może budzić zastrzeżenia w świetle XIX- i XX-wiecznych zapisów ukraińskich: urzędowego *Hilskie* (np. z 1851 r.) i lokalnego bojkowskiego *Hil's'ke*. Widoczne tutaj i wtórne do wcześniejszego u sugeruje wyjściową postać nazwy z *o*. Przyjęcie zaś za wyjściową formę z *u* — jak u J. Riegera — zakładałoby interpretację późniejszej formy ukraińskiej *Hil's'ke* z *i* tematycznym jako niewłaściwej. Czy leksykalizacja nazwy — jej utracony związek z pierwiastkiem *ul-* widocznym w ukraińskich apelatywach *wulik*, *wulica* z protetycznym *w-*, przy protetycznym *h-* w nawie *Hulskie* — miałaby być powodem potraktowania jej tematycznej samogłoski inaczej niż w apelatywach opartych na tym samym rdzeniu *ul-*? Tak być nie musiało. Zatem nazwa kusi do jej innego odczytania.

Dostępne zapisy analizowanej nazwy, począwszy od 1580 r., pokazują od początku jej postać z głoską *u*: *Ulskie* (XVI i XVII wiek), potem *Hulskie*. Takiej nie powinna zwierać forma wyjściowa toponimu, którą należałoby zrekonstruować jako **Olskie*. Podobny trzyetapowy rozwój ukraińskiego *o* > *u* > *i* w zamkniętej sylabie znajduje analogie w takich np. toponimach badanego regionu, jak w *Ośsko* > *Hujsko* (od *osa* 'osika') i ukraińskie *Hijs'ko* (dziś *Nowe Sady*, wieś w pow. Przemyśl) [Makarski 1999: 186–189] czy w **Ojskie* > *Wujskie* (od *oje* 'dyszel') i ukraińskie *Wijs'ke* (wieś w pow. Sanok) [Makarski 1986: 188]. Trudno ustalić dokładniej czas pojawienia się poszukiwanej nazwy (o tym będzie mowa jeszcze dalej), ale na podstawie obserwowanej chronologii procesu przejścia *o* w *u* widovnego w przywołanych wyżej toponimach: **Ojsko* > *Uisko* (1513) 1526 dla późniejszego Wujskiego i **Ojskie* > *Uisko* 1639 dla późniejszego Hujska, można przyjąć, że rekonstruowana forma **Olskie* utrzymywała się jeszcze w XVI wieku. Zarejestrowana w 1580 r. nowa postać *Ulskie* wyznacza już nowy etap w biografii tej nazwy. Musiała to być jednak w tym czasie forma dostatecznie utrwalona, skoro nie ujawniła się jej poprzednia postać jako wariant w zebranej dokumentacji dla okresu po r. 1580.

Interpretacja znaczeniowa domniemanej nazwy **Olskie* sprawia jednak kłopot. Można by doszukiwać się jej związku z pierwiastkiem *olch-* (pol. *olcha*, ukr. *wil'cha*). Nie mógł to jednak być bezpośredni derywat na *-sk-* od

podstawy apelatywnej, gdyż nazwa przymiotnikowa od tej podstawy winna mieć postać na *-ow-*, opartą na istniejących w obu językach polskim i ukraińskim formach: *olchowy, ol'chowyj* > *wil'chowyj*, por. liczne nazwy typu *Olchowe, Olchowiec [Wykaz]*. W analizowanej tu nazwie **Olskie* sufiks *sk-* pełni funkcję lokalizującą, zatem mogła ona być utworzona od podstawy toponimicznej (mikrotoponimicznej lub ojkonimicznej) w rodzaju **Olcha(-y)*, **Olsza*, pochodnych od apelatywu ps. **olьcha*. Wtedy jednak oczekiwalibyśmy derywatu **Oleskie* < ps. **Olьchьskoje*, por. *Olesko* (miejscowość w rej. Lwów), *Olesno, Oleszno, Oleśniak* (w całej Polsce [Wykaz]. Niewłaściwa pod względem fonetycznym forma **Olskie* pozbawiona tematycznego *e* mogła powstać ewentualnie jako derywat od wspomnianych toponimów **Olcha(-y)*, **Olsza*, w których nie dostrzega się *e* ruchomego, por. *olcha, olchy*, ... oraz *olch*, a nie **olech*. Nazwa **Olskie* tak zinterpretowana korespondowałaby z toponimami tego regionu o temacie *Olch(-sz)-*, takimi jak *Olchowa* (wieś w pow. Lesko), *Olchowiec* (wieś w pow. Ustrzyki Dolne) czy *Olszanica* (wieś w pow. Lesko) [Makarski 1986: 119−120].

Doszukiwanie się jednak zleksykalizowanego już pierwiastka *Olch-* (bez żadnego refleksu historycznego jeru) w nazwie **Olskie* budzi kolejną wątpliwość ze względu na nieoczekiwany jej dalszy rozwój fonetyczny. W przytoczonych wyżej onimach z rdzeniem *Olch(-sz)-* prowadzi on konsekwentnie do pojawienia się w języku ukraińskim form z protetycznym *w-*: łemk. *Wilchowa* [StiebŁ I: 36], bojk. *Wil'šanyća* [Rudnicki 1939: 90]. Tu jest inaczej: mamy **Olskie* > *Hulskie*, ukr. *Hils'ke*. Co prawda proteza *h-* pojawia się sporadycznie również w nazwach z tematycznym *Olch-*, por. do vyerzchu *Holchowcza* 1519 (w odniesieniu do wsi Olchowiec w pow. Lesko) [Fastnacht: 166], ustępuje jednak potem przed protetycznym *w-*, co pozostaje w zgodzie z ukraińską formą apelatywów *wil'cha, wil'chowyj*, *wil'šyna* zachowujących tę jedną wstępną spółgłoskę. Proteza odmienna, tzn. *h-*, mogłaby jednak wystąpić w wypadku, gdyby w odczuciu użytkowników toponim zatracił znaczeniowy związek z *olchą*, co w odniesieniu do badanej nazwy było bardzo prawdopodobne ze względu na wyraźną zmianę fonetyczną rdzenia tej nazwy *Ols-* w stosunku do ap. *olcha*, oraz to, że badany toponim do tego wyrazu odnosił się tylko pośrednio poprzez medium toponimiczne **Olcha(-y)*, **Olsza*. Brak oparcia dla jakiejś nazwy w określonym apelatywie prowadzi do jej fonetycznej niestabilności — oboczności wariantów, jak to widać na przykładzie np. form ukr. **Ojs'ko* > *Hujs'ko* > *Hij'sko* lub **Ojs'ko* > *Wujs'ko* > *Wijs'ko* [Makarski 1999: 186], **Orko* > *Hurko* > *Hirko* lub **Orko* > **Wurko* > *Wirko* (wieś w pow. Przemyśl) [Makarski 1999: 97], lub do przypadkowego wyboru jednej pro-

tezy *h-* albo *w-*, z których każda może pojawić się w tych samych warunkach fonetycznych, stąd nazwy w rodzaju *Hujsko* < *Ośsko i Wujskie* < **Ojsko*, por. także w tej samej pozycji ukraińskie realizacje gwarowe ze wszystkimi możliwymi protezami: *hostryj,* N*ostryj, wostryj, jostryj (< ostryj); horich, worich, jorich (< orich)* [Ziłyński 1932: 109].

W świetle powyższych wywodów, opartych na probabilistycznych przesłankach, ostatnia interpretacja toponimu *Hulskie* — tak jak i poprzednia — nie musi zamykać problemu jego etymologii, można bowiem poszukiwać jeszcze innej formy wcześniejszego toponimu z *o*. Taką mogłoby być **Wolskie*. Rozwój fonetyczny tej nazwy doprowadziłby w wyniku zwężenia *o* w *u* do postaci **Wulskie*, a następnie *Ulskie* znanej z zapisu z 1580 r. Przekształcenie ostatnie należałoby związać z procesem hiperpoprawnego zaniku *W-* traktowanego jako proteza. Do tej samej formy *Ulskie* mógł prowadzić także rozwój **Wolskie*> **Olskie* > *Ulskie*, z hiperpoprawnym zanikiem protezy *w-* już na pierwszym etapie, i ścieśnionym *o* do *u* na drugim. Oba omawiane procesy — obserwowane również w innych formach apelatywnych i onomastycznych — mogły zajść niezależnie od siebie przed datą najstarszego poświadczenia źródłowego analizowanej nazwy — 1580 r.

Obserwowane i ciągle przywoływane w analizowanym materiale zjawisko protetyczności wymaga dokładniejszego omówienia. Jest ono cechą występującą w obu interesujących nas językach: polskim i ukraińskim. W języku ukraińskim należy je jednak ocenić jako tendencję bardzo silną, dobrze widoczną zarówno w przeszłości, jak obecnie w gwarach i w języku ponadregionalnym. Bogaty obraz tego zjawiska objawia się tutaj różnorodnością realizacji głosek protetycznych jako *j-, h-,* N*-, w-*, jak i w niestabilności ich repartycji. Protetyzację w języku polskim, zwłaszcza jeśli chodzi o interesujące nas tu szczególnie formy na *h-, w-*, należy ocenić jako tendencję znacznie słabszą. Zwłaszcza wyjątkowe jest *w-* protetyczne. Z. Stieber podaje z języka staropolskiego zaledwie trzy: *awon* z 1393 r., *wobiczaya* i *vognya* z XV w. [Stieber 1966: 28]. Omawiane zjawisko — podobnie jak każde inne gwarowe — które pojawia się na pewnym etapie rozwoju języka (jego regionalnych odmian) może wywołać u użytkowników świadomych normy językowej (np. u kancelarystów rejestrujących nazwy) odruch ucieczki od form uznanych za niewłaściwe. Przy niepełnym rozpoznaniu genezy jakiejś formy mogły pojawić się realizacje hiperpoprawne. Materiał językowy, zarówno apelatywny, jak i onomastyczny, dostarcza sporo przykładów form z pominiętą nagłosową spółgłoską *h-* protetyczną albo rdzenną, por. *Hodle Pole* 1377 > *Odle* 1436, dziś *Hadle Szklarskie* (wieś w pow. Przeworsk), *Hoczew* 1400 > *Oczew* 1482, dziś *Hoczew* (wieś w pow. Lesko), *Huselye* 1443 > *Uselye*, dziś

Huzele (wieś w pow. Lesko) [Makarski 1986: 69, 71, 75]. Nie brak także przykładów ucieczki od nagłosowego *w-*, por. np. w gwarach huculskich, pokuckich i bukowińskich *osduch (wosduch), ozmet (wozmet), oskres (woskres), oroch (horoch)* [Ziłyński 1932: 109]. W antroponimii niech to będzie przykład dawno dokonanej zmiany formy *Warłam* na *Arłam* widocznej w nazwie wsi *Arłamów* 1485 (w pow. Ustrzyki Dolne), a w toponimii: *Worchowicze* 1437 > *Orchowicze* 1615, dziś *Orchowyči* (wieś w rej. Sambor), *Wosczencze* // *Woszczenicze* 1436 > *Oszczańce* 1855, dziś *Wošč anci* (wieś w rej. Sambor) [Makarski 1999: 28, 193, 308]. W szeregu powyższych przykładów z zanikłym nagłosowym *W-* mieściłby się również analizowany toponim **Wolskie* > **Wulskie* > *Ulskie* > *Hulskie* lub **Wolskie* > **Olskie* > *Ulskie* > *Hulskie*.

Dla tego typu procesu językowego możliwego u badanej nazwy z teoretycznego punktu widzenia można szukać szczegółowego uzasadnienia. Aby w nazwie **Wolskie* mogło dojść do zaniku *W-*, musiała ona być oceniana jako niepoprawna z punktu widzenia normy językowej u jej użytkowników. Jako obca im proteza mogła być ta głoska oceniana przez Polaków, wtedy gdy nazwa **Wolskie* przekształcona na gruncie ukraińskim w **Wulskie* straciła dla nich czytelność. Przyczyną utraty tego *W-* u polskich użytkowników nazwy mogła być także ucieczka od kojarzonej z tą nazwą podstawy ukr. *wul-ik* wobec pol. *ul*. Jako przejaw ucieczki od szerzącego się wtedy dialektalnego protetycznego *w-* mogła taka forma pojawić się również u Ukraińców, zwłaszcza jeśli w grę wchodził obcy im nie całkiem może jeszcze przyswojony temat *wol-* : *wola* pochodzenia polskiego wobec ukr. *słoboda* < *swoboda* [StiebŁ: 54; Грінченко IV: 152]

Powstała w wyniku zakładanego wyżej procesu hiperpoprawności forma pozbawiona wstępnego *W-*, niesłusznie traktowanego jako protetyczne, po jakimś czasie zmieniła się w nazwę z nowym protetycznym *H-*. Jeśli zaufać zgromadzonej dokumentacji źródłowej — niezbyt obfitej — która w rzeczywistości może być się rzadkim sitem, przez które mogły być przepuszczone wcześniejsze formy z protetycznym *h-*, stało się to późno, bo dopiero w XVIII wieku. Jeśli nawet do takiej protetyzacji miałoby dojść wcześniej, poddana takiemu przekształceniu forma *Ulskie* w świadomości jej użytkowników byłaby zleksykalizowana o całkowicie zerwanym związku z wcześniejszą formą ze wstępnym *W-*, potem wyeliminowanym jako proteza. Tym razem nazwa tej samej miejscowości *Ulskie* wtórna do rzekomo protetycznej na *W-* zyskała nową postać z protezą *H-*. Ujawniająca się tu sprzeczność: raz forma traci protezę, drugi raz zyskuje, jest pozorna wobec niesystemowej natury zjawiska protetyczności, objawiającego się przypadkowymi realizacjami i odstępstwami od tego procesu. Tak mogło się stać w wypadku analizowanego toponimu.

W analizowanej wyjściowej formie **Wolskie* ukryty jest rzeczownik pol. *wola* w historycznym znaczeniu ‘osada z uwolnieniem od danin na lat kilkanaście’, wtórnie ‘przysiółek, nowsza część wsi’ [BrSE: 630]. Ukraiński odpowiednik to *wol'a* ‘ts.’, pożyczka z języka polskiego zamiast rodzimego ap. *słoboda* < *swoboda*. Badana nazwa miejscowa nie pochodziłaby jednak bezpośrednio od tego apelatywu, bo gdyby tak miało być, powstałaby nazwa złożona z członu **Wola* i przydawki odróżniającej: lokalizującej, dzierżawczej lub innej, jak np. *Wola Komborska*, od n. m. *Kombornia* (wieś w pow. Krosno), *Wola Maćkowa*, od imienia *Maciek* (wieś w pow. Ustrzyki Dolne), *Wola Jaśliska*, od n. m. *Jaśliska*, zmieniona potem na *Wola Niżnia*, od *niżnij* ‘dolny’ (wieś w pow. Sanok) [Makarski 1986: 179−181].

Forma **Wolskie* ze względu na lokalizujący formant *-skie* sugeruje podstawę toponimiczną **Wola*, stanowiącą jeden z członów historycznie złożonej nazwy z dodatkową przydawką o typie znaczeniowym wskazanym wyżej. Mogła to być przydawka utworzona od nazw pobliskich miejscowości starszych od Hulskiego, takich jak *Tworylne*, znanego od 1456 r., czy *Ternka* > *Terka*, znanej już od r. 1464 [Fastnacht 1962: 163, 166], lub z jakimś nieznanym nam członem odantroponimicznym albo odapelatywnym odróżniającym tę **Wolę* od innych *Wól*. *Wolskie* byłoby nazwą nowo założonej osady na terenie należącym kiedyś do **Woli*, tak jak np. odnotowane w źródłach *Wisłockie* to forma sygnująca opuszczone tereny (loca deserta) wsi sprzed 1361 r. Wisłok, potem na nowo założonej i znanej dziś pod taką samą nazwą z dodatkowym członem przydawki *Wielki* (wieś w pow. Sanok), czy forma *Dłuskie* oznaczająca pola należące przed 1390 r. do zaginionej wsi Długie, następnie reaktywowanej i znanej do dziś pod nazwą pierwotną (wieś w pow. Sanok) [Makarski 1986: 176, 57].

Z Hulskiem mogło być podobnie. Założona pierwotnie **Wola* ... uległa wyludnieniu w wyniku nieznanych przyczyn (klęsk żywiołowych, pomorów, najazdów). Po jakimś czasie na terenach byłej wsi, już przysposobionych pod względem osadniczym, w związku z ożywioną falą kolonizacji wołoskiej przypadającej w tym mikroregionie na wiek XVI [Fastnacht 1962: 209−126] mogła powstać nowa osada, nawiązująca swoją przymiotnikową nazwą lokalizującą na *-sk-* do rzeczownikowego miana wsi z wcześniejszej fazy osadniczej. Sądząc po najstarszych zapisach nazw pobliskich wsi położonych również jak Hulskie w dolinie Sanu, a więc na starej osi osadniczej, takich jak Tarnka 1463 > Terka (wieś w pow. Lesko leżąca na północ od Hulskiego), czy Stuposiany, rejestrowane po raz pierwszy jako *Wola* w r. 1489 (wieś w pow. Ustrzyki Dolne leżąca na południe od Hulskiego) [Makarski 1986: 166, 158], metryka poprzedniczki Hulskiego mogła sięgać nawet XV stulecia. Pamięć tradycji osadniczej musiała być jednak na tyle jeszcze silna, żeby określany człon pierwotnej nazwy **Wola* odżył w derywacie **Wolskie*.

Drugi komponent nazwy zapewne w formie przymiotnikowej np. na *-skie*, *-owa* — pomijany w komunikacji codziennej — nie stanowiłby wygodnej podstawy dla lokalizującej również przymiotnikowej nazwy na *-skie*. Forma derywowana postępowo **Wolskie*, a nie ponowiona **Wola* ..., jak w wypadku przytoczonych wyżej osad reaktywowanych Wisłok, Długie, charakteryzowanych pierwotnie jako *Wisłockie* i *Dłuskie* (nazywanych jednak później *Wisłok Wielki* i *Długie*) to wynik dopasowania się do bardzo charakterystycznego dla tego mikroregionu typu jednoczłonowych nazw przymiotnikowych, jak np. sąsiednich wsi *Krywe* z 1526 r., *Tworylne* z 1456 czy innych pobliskich, takich jak z 1580 r. *Wydrne, Studenne, Ruskie* [Fastnacht 1962: 177−178].

Powstałe w wyniku derywacji postępowej rozluźnienie semantycznego związku derywatu **Wolskie* z podstawą **Wola* stało się być może impulsem do wspomnianych już przekształceń fonetycznych objawiających się na gruncie ukraińskim ścieśnieniem *o* do *u* (**Wulskie*) oraz hiperpoprawnym zanikiem nagłosowego *W-* (*Ulskie*), a następnie protetyzacją nazwy za pomocą *H-* (*Hulskie*). W kolejnym etapie, ale już tylko na gruncie gwary bojkowskiej, tematyczne *u* ścieśniło się do *i* (*Hil's'ke*). W wersji polskiej znalazła odbicie początkowa faza rozwoju fonetycznego ukraińskiego *o* > *u*. Nie doszło do przejęcia formy ukraińskiej z jeszcze wyższą samogłoską *i*. Odzwierciedliły się zaś w polskim wariancie nazwy procesy związane z hiperpoprawnym zanikiem nagłosowego *W-* oraz protetyzacją formy za pomocą *H-*. Tak też nazwa, która mogła być zbudowana na polskiej podstawie **Wola*, wpisana w kontekst językowy ukraiński (najbliższy bojkowski), uległa w polskiej wersji bardzo silnemu wpływowi języka ukraińskiego, stanowiąc przykład formy hybrydalnej, co jest cechą typową dla nazewnictwa badanego regionu, historycznie łączącego te dwa etnosy i języki: polski i ukraiński.

Ogarniając całą problematykę związaną z analizowanym toponimem *Hulskie*, należy stwierdzić, iż należy on do grupy nazw o nieustalonej bezwzględnie jednej etymologii. Narzuca się ich kilka:

1. Nazwa pozostaje w związku z pierwiastkiem *ul-* o znaczeniu takim, jakie wiązało się kiedyś z *ulicą*. Wtedy mogła oznaczać potok lub osadę w wąskiej dolinie. Trudno określić pierwszeństwo, któregoś z tych dwóch onimów. Osłabia tę interpretacje fakt nieoczekiwanego wtedy rozwoju fonetycznego tej nazwy na gruncie ukraińskim: *Ulskie* > *Hulskie* zmienia się w *Hil's'ke*, co sugeruje pierwotną formę z tematycznym *o*: **Olskie*. Nie musiało być takiej wyjściowej nazwy, gdyby założyć, iż *Hil'sk'e* jest efektem mechanicznego rozwoju *u* > *i* w formie całkowicie zleksykalizowanej niekojarzonej z ukrytym w niej pierwiastkiem *ul-*, por. *ulik* > *wulik* (pol. *ul*).

2. Rekonstruowana forma **Olskie* może być łączona poprzez medium toponimiczne **Olcha(-y)*, **Olsza* z ap. *olcha*. Derywat **Olskie* nie zawiera jednak oczekiwanego refleksu *e* na miejscu prasłowiańskiego jeru (**ь*), co daje się tłumaczyć jako przejaw fonetycznych wyrównań do tematu wskazanych wyżej podstaw pozbawionych owego *e* < **ь*.

3. Poszukiwaną formą z tematycznym *o* mogłaby być nazwa **Wolskie* utworzona od toponimu z określanym członem **Wola* (z nieujawnioną przydawką), sygnującym zaginioną osadę, potem reaktywowaną jako wieś wołoska w czasie nasilonej kolonizacji pasterskiej w tym mikroregionie. Nazwa ta uległa wyraźnemu przekształceniu fonetycznemu: hiperpoprawnemu niesystemowemu zanikowi *W-* nagłosowego oraz regularnemu ścieśnieniu *o* do *u*. Tego rodzaju interpretacja narzuca potrzebę odwołania się do form rekonstruowanych, z czym zawsze wiąże się ryzyko arbitralnego wyboru błędnej ścieżki. Miał rację A. Brückner, który twierdził: „Nie należy [...] przy wywodach etymologicznych zapominać o tem, że przy dobrej woli a niejakiej wprawie można etymologicznie wszystkiego dowodzić". Decydujące znaczenie ma baza źródłowa: „byle zapiska historyczna ma więcej wagi, niż najsubtelniejsze etymologie" [BrDzK I: 73]. Z drugiej jednak strony tego rodzaju analiza oparta na formach rekonstruowanych, zniekształconych albo odosobnionych — przy niedostatecznej bazie źródłowej zwłaszcza dla początkowych okresów istnienia nazwy osad z odległą tradycją osadniczą, niekiedy przerywaną, jako jedyna — może prowadzić do wyników wiarygodnych, jak np. w wypadku wyjściowych rekonstruowanych nazw **Chrebt* dla wsi w pow. Ustrzyki Dolne notowanej od 1441 r jako *Chrewt* (od ukr. **chrebt*, wsp. *chrebet*), **Pelwel* wobec wyjątkowego zapisu *Pewel* (1387) 1427 i potem od 1429 r. powszechnego *Pella, Piella* > *Pielnia* dla wsi w pow. Sanok (od *plwać*), **Zaosławie* wobec *Zasławie* od 1432 r. > *Zasław* dla wsi w pow. Sanok (od hydronimu *Osława*) [Makarski 1986: 51, 124, 193], **Butwla* wobec *Butla* od 1665 r. dla wsi w rej. Turki (od *butwieć*), **Dymnia* wobec *Demnia* od 1515 r. dla wsi w rej. Skolego (od *dym*) [Makarski 1999: 50, 66]. W odniesieniu do badanej nazwy *Hulskie* zastosowana tu ta sama metoda może okazać się jednak zawodna wobec możliwości przyjęcia także innych interpretacji tego onimu opartych tylko na poświadczonym filologicznie materiale źródłowym bez potrzeby uciekania się do form rekonstruowanych.

W sumie nazwa *Hulskie* najbezpieczniej nie daje się zaliczyć do nazw o jednej bezwzględnie pewnej etymologii. Przyporządkowanie jej jednak do nazw wieloznacznych jest krokiem naprzód w stosunku do kwalifikacji jej jako niejasnej (jak u J. Rudnickiego) i jest bliższe prawdy niż zaszeregowanie jej do jednego tylko ze wskazanych wyżej szczegółowych typów se-

mantyczno-morfologicznych nazw, mianowicie jako miana z pierwiastkiem *ul-* ‘ciasna dolina ’ (jak u J. Riegera).

Uruchomiony w związku z zaproponowanymi wywodami etymologicznymi aparat metodologiczno-badawczy pokazał różnorakie uwikłania tej nazwy w językowy kontekst onomastyczny (toponimiczny i hydronimiczny) w mikroregionie sanocko-przemyskim oraz kontekst historyczno-osadniczy. Bardzo istotne okazało się wpisanie tej nazwy w rzeczywistość językową dwóch etnosów: ukraińskiego i polskiego, silnie na tym terenie ze sobą splecionych. Tego rodzaju niekwestionowana konkluzja ujawniła się tu szczególnie wyraziście, właśnie dlatego, że analizie została poddana nazwa trudna — zleksykalizowana i wieloznaczna.

Źródła

Грінченко — Словарь української мови / За ред. Б. Грінченка. – Київ, 1907–1909. – Т. 1–4.
AGZ — Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tzw. Bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów, 1868–1935. – T. I–XXV.
ADP — Rękopisy z Archiwum Diecezjalnego w Przemyślu.
BrDK — Brückner A. Dzieje kultury polskiej. – Kraków, 1931. – T. I–III.
BrSE — Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Kraków, 1927.
Fastnacht 1962 — Fastnacht A. Osadnictwo w ziemi sanockiej w latach 1340–1650. – Wrocław, 1962.
Makarski 1986 — Makarski W. Nazwy miejscowości dawnej ziemi sanockiej. – Lublin 1986.
Makarski 1999 — Makarski W. azwy miejscowości dawnej ziemi przemyskiej. – Lub-lin 1999.
Rieger 1969 — J. Rieger. Nazwy wodne dorzecza Sanu. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1969.
Rudnicki 1939 — J. Rudnicki. Nazwy geograficzne Bojkowszczyzny. – Lwów, 1939.
Sch — Catalogus universi venerabilis et regularis dioeceseos graeci ritus catholicorum premisliensis pro anno domini 1851. – Praemisliae 1851; Schematismus universi cleri orientalis ritus catholicorum dioeceseos pemisliesis pro anno domini 1860. – Premsliae 1860.
StiebŁ — Stieber Z. Toponomastyka Łemkowszczyzny. – Cz. 1–2. – Łódź, 1948–1949.
Stieber 1966 — Stieber Z. Historyczna i współczesna fonologia języka polskiego. – Warszawa, 1966.
Ziłyński 1932 — Ziłyński J. Opis fonetyczny języka ukraińskiego. – Kraków, 1932.
Wykaz — Wykaz urzędowych nazw miejscowości w Polsce. – T. I–III. – Warszawa, 1981–1982.
ŹDz — Jabłonowski A. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. – T. VII. – Cz. 1: Ruś Czerwona / Źródła Dziejowe. – T. XVIII. – Cz. 1. – Warszawa 1902.

Skróty

ap. – appellativum
bojk. – bojkowski
k. – karta
łemk. – łemkowski
n.m. – nazwa miejscowa
n.o. – nazwa osobowa
pol. – polski
por. – porównaj
pow. – powiat
ps. – prasłowiański
rej. – rejon
stpol. – staropolski
ts. – tak samo
ukr. – ukraiński

Summary

Hulskie is the name of a village situated in south-eastern Poland in the Podkarpackie province at the foot of the Bieszczady Mountains. Before the Second World War, this was the area of western Boikovian dialects. This toponym belongs to the group of names with multiple meanings.

1. It can be a physiographic name in connection with the element *ul-* in the sense that used to be associated with *ulica* 'a narrow passage, ravine'. Then, this name may have denoted a creek or a hamlet in a narrow valley. This interpretation is weakened by the fact that yhere was an unexpected phonetic development of the name in Ukrainian: *Ulskie* > *Hulskie* changes into *Hil's'ke*, which suggests the original form with the thematic *o*: *Olskie*. Such an initial name did not have to exist if we assumed that *Hil's'ke* is the result of a mechanical change of *u* into *i* occurring an entirely lexicalized form, not associated with the internally hidden element *ul-*, cf. *ulik* > *wulik* (Polish *ul*).

2. The reconstructed form *Olskie* can be linked through the toponymic medium *Olcha (-y), Olsza* with the appellative *Olcha*. The derivative form Olskie does not, however, contain the expected reflex *e* of the Proto-Slavonic (*ь), which can be accounted for as a manifestation of the phonetic levelling to the stem of the above word bases lacking this *e* < *ь.

3. The form sought with the thematic *o* could be the name **Wolskie* derived from the toponym with a complemented form **Wola* (with a hidden underlying attribute) denoting a lost hamlet, later re-established as a Wallachian village during intensive shepherding colonization in this micro-region. This name underwent a clear phonetic transformation: the hypercorrect non-systemic loss of initial *W-* and regular closing of *o* into *u*. This kind of interpretation compels one to refer to reconstructed forms, which is always at risk of arbitrarily choosing an erroneous interpretation path.

The methodological and investigated apparatus used in connection with the proposed etymological arguments demonstrates the diversified involvement of this name in the linguistic onomastic context (toponymic and hydronymic) in the Sanok-Przemyśl micro-region and in the historical and settlement context. Of great significance was the inclusion of this name into the linguistic reality of two *ethnoses*: Ukrainian and Polish, which are firmly interconnected in this area. This unquestionable conclusion has emerged especially distinctly at this point, precisely because analysis covered a difficult name – lexicalized and with multiple meanings.

Збірник пам'яті Ярослави Закревської

Діалектологічні студії. 3 *Львів, 2003*

УДК 811.161.2'282(477.46)

Ганна Мартинова
Черкаси

"Черкаський говір" як джерело дослідження особливостей середньонаддніпрянського діалекту

"Cherkasy Subdialect" as a Source of Research of Mid-Dniper Dialect's Peculiarities

Для вивчення фонетико-фонологічної системи середньонаддніпрянського діалекту важливе значення має виявлення його структурних особливостей у новостворених українських говірках, ізольованих від основного масиву, джерелом формування яких була середньонаддніпрянська діалектна основа. Одне з таких джерел — "черкаський говір" (термін В. Магіна), що сформувався на нижньому Дону. Вихідною для нього була говірка станиці Старочеркаська Асайського району Ростовської області (за старими даними, м. Черкаськ). Більшість дослідників уважає, що це поселення заснували козаки-запорожці із придніпровської території — "черкаси" [Магин 1960: 20]. Це підтверджує назва містечка — Черкаськ, що пов'язана з раніше відомим містом Черкаси на Дніпрі. С. Холмський уперше помітив, що, крім збігу в назвах Черкаськ на Дону і Черкаси на Дніпрі, є відповідність у назвах островів, які були розташовані поблизу, — Монастирського острова на Дніпрі, де справді раніше був монастир, і острова з такою ж назвою на Дону [Холмский 1913: 2].

Черкаськ мав велике значення в житті донського козацтва, був провідним політико-адміністративним й економічним центром Дону, столицею Війська Донського, історію якого починають із XVI ст. Однак архівні матеріали містять дані про кількість козаків і приписних малоросіян тільки з 1736 року. За даними дослідження В. Магіна, більшість населення становили “черкаси”, або, як їх почали називати пізніше, малоросіяни. Зокрема, за переписами 1763, 1794 рр., у містечку Черкаськ та в його околицях було 20 тисяч малоросіян чоловічої статі й 14 тисяч 297 осіб жіночої. Гарнізон Черкаська постійно нараховував від двох до п’яти тисяч озброєного війська. Значну частину населення становили також татари і росіяни. Упродовж багатьох років тут були умови для міждіалектних впливів, хоча визначальною була місцева “столична” говірка. На Дону існував навіть особливий термін — “начеркаситься”, тобто засвоїти говірку і деякі манери жителів донської столиці [Миртов 1929: 200; Магин 1960: 20–26].

Українські говірки нижнього Дону стали об’єктом наукового вивчення в XIX ст., проте і до сьогодні їх досліджено недостатньо: є лише деякі матеріали і узагальнення щодо типу цих говірок, їхньої діалектної приналежності та структурних особливостей у працях А. Філонова, М. Сенюткіна, С. Номікосова, В. Харузіна, М. Калмикової, В. Соловйова, Е. Савельєва, Н. Лавочкіна, А. Миртова, Р. Конькова, В. Левчука, Т. Хмелевської, В. Магіна [докладніше див.: Магин 1960: 6–14].

Монографічне дослідження “черкаського” говору, яке здійснив В. Магін, — найдокладніше й науково достовірне. У монографії використано фактичний матеріал, зібраний у пам’ятках, і такий, що зібрав дослідник. Найголовніша риса цієї студії — прагнення до чіткої історичної та лінгвогеографічної інтерпретації даних, до удокладненої характеристики говірок нижнього Дону. Саме тому праця В. Магіна зацікавила нас і стала джерелом для виявлення деяких структурно важливих рис середньонаддніпрянського говору, які, хоч і зазнали трансформацій, функціонуючи в умовах тривалої міждіалектної та міжмовної взаємодії, проте засвідчують опір давньої діалектної основи, наслідком якого є збереження деяких релевантних для його системи особливостей. Зупинімося на спільних рисах вокалізму “черкаського” й середньонаддніпрянського говорів.

Однією з типових і найстійкіших особливостей вокалізму “черкаського” говору є іканізм. У говірках, які досліджував В. Магін, звук [і] функціонує не тільки як вияв фонеми /і/, що походить із давніх © , *е*: *р’и|ка, л’и|са, м’ис|та, на р’и|ку, хл’и|ба, д’и|жа, н’и м’и|шай, п’и|сок, за*

ст’и|нойу, м’и|шок, посв’и|т’у, сп’и|шыт’, на|йис’:а, аб|йис’:а, бр’ит’, б|р’иит’, а й заміщує вияви фонеми /и/ в поєднанні з губними та передньоязиковим [р]: *б’ик, гу|б’и, зу|б’и, |баб’и, |в’ил’ичил, п’ил’, п’их|т’у, дл’а ко|ров’и, пр’и|в’ик, м’и, в’и, |м’ила, ка|рам’исла, ка|м’иш, |м’иша* (укр. *миша*), *зам’и|кат’, дир|жы под|м’ишкайу, |р’иба, к|р’иша, ба|зар’и, з га|р’и, тр’и |пар’и* тощо. Свідчення писемних пам’яток Черкаська дали змогу В. Магіну визначити цю рису не тільки як найхарактернішу, а і як найдавнішу традиційну особливість “черкаського” говору [там само: 80].

Ці дослідження фіксують також випадки заміни звука [и] як основного репрезентанта фонеми /е/ в ненаголошеній позиції на звук [і]: *с’ист|ра, с’ист|ру, в’ис|на, п’ит|л’а, з’ир|но, з’ з’им|л’ойу, м’ирт|в’ец, н’и|ма, в’и|с’ел’:а, зач’ирп|н’и, ч’ир|к’ес’и, н’и|су, гр’и|бу, св’ик|руха, заст’и|л’у, п’ик|л’и, т’ип|лын’, ч’ир|пак, ч’ир|в’ак, ч’и|р’ешн’а.* Наведені приклади яскраво ілюструють одну з особливостей реалізації фонеми /е/ в середньонаддніпрянських говірках, виявом якої в ненаголошеній позиції виступає звук [и]: *сист|ра, сист|ру, вис|на, пит|л’а, зир|но* чи *зи^{е}р|но, з:им|лейу, мирт|вец’, ви|с’іл’:а, ни|су, гри|бу, свик|руха, засти|л’у, пик|л˙и, тип|л˙ин’, тир|пи* чи *ти^{е}р|пи, чир|пак, чирв|йак, чи|решн’а* тощо. Опозиція фонем /и/ : /е/ нейтралізується в середньонаддніпрянських говірках лише завдяки середньому підняттю унаслідок звуження ненаголошених виявів фонеми /е/ і їх зближення та злиття з основним реалізатором фонеми /и/ — звуком [и]: *ти|л’ата, |в:ечир’і, ни |випиў, пири|казуйе, ми|н’і, ни|ма, хриш|ченойі, вир|бову, |матирин, ни буд’, ти|бе, ви|л˙ик˙і, напик|ти, у чит|вертому* (З)*; |п˙ідите, ти|пер, Пит|ро, дир|жал˙ас’а, на |бериз’і, стри|л’аў, |йатиром, ни с|л˙уха, т|рошички, на |комин’і, ли|ген’кий* (Мж); *у |матир’і, пик|л’и, з вир|би, зе^{и}р|нини, ви^{е}р|тал˙ос’, ли|дачий, ни з|найимо, пиринис|л˙а, жи^{е}|ну* (Тн). Ці приклади свідчать про здебільшого повну нейтралізацію опозиції /и/ : /е/ завдяки виявам фонеми /е/ в ненаголошеній позиції. Саме ця особливість, хоч і в дещо трансформованому вигляді, зберігається у структурі “черкаського” говору, де звук [и] (рос.) виступає ще й замість звука [и] (укр.), що є реалізатором фонеми /е/ в ненаголошеній позиції. Регулярність заміни свідчить про усталеність такої вимови в діалекті, який став основою формування “черкаського” говору. У сучасних посібниках, підручниках з української діалектології, у деяких наукових працях та в Атласі української мови як характерну рису середньонаддніпрянського діалекту відзначено зближення в ненаголошеній позиції звукових полів фонем /и/, /е/, проте дослідники майже не розглядають реалізаторів цих фонем, уважаючи закономірними вияви [е^{и}], [и^{е}] із серією проміжних звуків.

Ікання в “черкаському” говорі збереглося, очевидно, унаслідок складних процесів формування його фонетичної системи в умовах міждіалектної і міжмовної взаємодії. Усталення “ікаючої” вимови зумовлене, з одного боку, прагненням до часткової схожості з найближчими говорами російської мови, а з іншого — до збереження усвідомлюваної мовцями особливості їхньої говірки. В. Магін наводить цікаві вислови, за допомогою яких характеризують мовців “ікаючих” говірок: *ми да ви; бики да карови ишли да пиль висако подняли; наша быстрокопитная набила воз с камишом на Пашинную гору так вихватила*. У відповідь на подібні насмішки низовці відповідали: *Ми да ви — богови люди, а ви — хами*, підкреслюючи кріпосне становище насмішників [Магин 1960: 80].

Реалізація фонеми /а/ в “черкаському” говорі загалом відповідає її репрезентантам у середньонаддніпрянському діалекті, проте В.Магін зафіксував в пам’ятках цілий ряд випадків гіперичної заміни фонеми /а/ на /о/: *вымогают, сводьби, назбироли, заплочено, с отоманом, Озов, ноказ, с ноказом, по ноказу, за кокую*, *с Короулом*. Така заміна, на думку дослідника, розвинулася ще на початку формування “черкаського” говору [там само: 32–44]. Найчастіше випадки невиправданої заміни репрезентантів фонеми /а/ виявами фонеми /о/ спостерігаємо в пам’ятках, у яких яскраво виражено явище “акання”, що свідчить про своєрідний опір живого мовлення традиційній орфографії. Це гіперичне явище пов’язане з реалізацією в “черкаському” говорі фонеми /о/, яка виявляється як звук [о] лише під наголосом, а в ненаголошеній позиції її вияви здебільшого зазнали впливу “акання”. Однак пам’ятки, які проаналізував В. Магін, ще засвідчують реалізацію фонеми /о/ звуком [о] незалежно від наголосу: *карчага, Рамана, того пасла, по своих дамах послали, мосты обламались, караля, малака, тапор, в Роздорском горадке* тощо [там само: 40–43]. Це дало змогу дослідникові припустити, що до кінця XVII ст. поряд з “аканням” виявлялося й “окання”.

Спорадично в говірках нижнього Дону трапляється заміна ненаголошеного звука [о] звуком [у], зокрема в позиції перед чи після губних та задньоязикових приголосних: *крух|мал’, саму|вар, мул’у|ват’, буг, хуч* [Магин 1960: 54]. А. Миртов зафіксував також *музыль* [Миртов 1929: 189]. У середньонаддніпрянських говірках також засвідчено реалізацію фонеми /о/ в ненаголошених виявах [у], [у^{о}], [о^{у}] поряд із цими приголосними: *бу|йарин / /бо^{у}|йарин* (СП), *пу|жар* (Чрн, М[1]), *пу|жарники* (Л), *бо^{у}|л’ат’* (З[2]), *ко^{у}|нопл’і* (Вс), *о^{у}|пора* (Жбт) тощо. Звуженню реалізаторів фонеми /о/ перед складом із голосним невисокого піднесення сприяє їхнє сусідство з губними та задньоязиковими приголосними, адже, за

даними експериментальних досліджень, у позиції після губних приголосних (очевидно, і перед ними) голосні набувають короткого губного відтінку, тобто злегка лабіалізуються, а в сусідстві із задньоязиковими голосні заднього ряду просуваються вперед і вгору порівняно з основною фазою [СУЛМФ: 76, 79].

Істотною рисою "черкаського" говору В. Магін вважає збереження основної якості голосних невисокого підняття, тобто відсутність їх редукції до ступеня, який суттєво не впливає на якість звуків. Ненаголошені склади мають відносно рівномірний ступінь наголосової сили. Експіраторна модель В. Магіна приблизно відповідає тій, яку змоделював В. Богородицький, характеризуючи середньонаддніпрянську говірку с. Сушків Золотоніського повіту Полтавської губернії (нині це Золотоніський р-н Черкаської обл.) [Богородицкий 1901: 6], щоправда, ступінь експіраторної сили наголошеного складу В. Магін позначав коефіцієнтом 3, а В. Богородицький — 2:

2 – 1,7(2) – 2 – 3 – 1,5 (1,8) – 2 (В. Магін, "черкаський" говір);

1 – 0,75 – 2 – 0,75 – 1,5 (В. Богородицький, середньонаддніпрянська говірка).

В. Магін зазначав, що така експіраторна модель рідкісна для російських говорів, тоді як для середньонаддніпрянського діалекту вона, очевидно, типова. За спостереженнями дослідників, перевага наголошеного складу перед складами ненаголошеними росте в напрямку на схід, на заході ця перевага слабшає, інколи стає незначною [див.: Курило 1928: 18–22]. У середньонаддніпрянському говорі експіраторна сила наголошеного складу більша, ніж у говорах південно-західного наріччя, на що свого часу вказував І. Зілинський [Зілинський 1913–1914: 356–360]. Про це свідчить чітка вимова голосних у наголошеній позиції, проте порівняно з російською вимовою слабша, тому редукція ненаголошених складів належить в українській мові загалом і в середньонаддніпрянському діалекті зокрема до спорадичних явищ. Експіраторна модель "черкаського" говору репрезентує приблизно рівномірний розподіл наголосової сили між наголошеними і ненаголошеними складами, тому випадки редукції голосних невисокого підняття лише спорадичні, що виразно відрізняє аналізований говір від діалектів російської мови [Магин 1960: 69].

Серед інших особливостей низових говорів Дону, що досить виразно засвідчують його середньонаддніпрянську основу, — збереження звука [у] у формах дієслова *бути* (рос. *быть*): *був, забул, забувала, забула, вада збула*. Така вимова характерна для мовців різного віку; її зафіксовано й у пам'ятках XVII–XVIII ст., де також засвідчено випадки збереження пов-

ноголосся: *Володимерская, с деревками, жеребий, поломя, середу, станица Середняя* (одна з черкаських станиць). У мовленні людей старшого покоління В. Магін зафіксував послідовну вимову *с’ир’и|да, у |с’ер’иду.* Поширена в “черкаському” говорі форма *скло*: *одно скло, скла на починку, две склянные банки*, зокрема її фіксує словник А. Миртова [Миртов 1929: 296]. Пам’ятки XVIII ст. та живе мовлення зберігають велику кількість форм *сребро, сребренный*. В. Магін пов’язує їх з українським впливом (пор.: укр. *срібло*). У пам’ятках XVII–XVIII ст. та в “черкаському” говорі дослідник фіксує збережені старі звукові структури: *в леду, под ледом, каменем, ровом, в роте, минини* ‘іменини’ [Магин 1960: 86–87]. Ці форми дещо модифіковані під впливом міждіалектної та міжмовної взаємодії або ж тотожні, що й нині функціонують у середньонаддніпрянських говірках: *в л’о|ду, з |л’оду, п ̇ід |л’одом, |каменем, |ровом, у |рот’і*. Форму *ми|нини* із втратою початкового голосного [і] фіксуємо зрідка в мовців старшого віку.

Отже, аналіз опису “черкаського” говору, який здійснив В. Магін, свідчить про його своєрідну, відмінну від говорів російської мови структуру вокалізму, що зумовлено його діалектною основою. Ця структура, функціонуючи в умовах міжмовної і міждіалектної взаємодії, зберегла суттєві особливості вихідного для неї середньонаддніпрянського говору, що не тільки підтверджує дані сучасних досліджень, а й привертає увагу до генези діалекту, основні риси якого були сформовані ще задовго до заселення нижнього Дону.

Умовні скорочення говірок

Вс – Васютинці Чорнобаївського р-ну Черкаської обл.
Жбт – Жаботин Кам’янського р-ну Черкаської обл.
З – Зеленьки Миронівського р-ну Київської обл.
З^{2} – Золотонішка Драбівського р-ну Черкаської обл.
Л – Леонівка Кагарлицького р-ну Київської обл.
М^{1} – Маслівка Миронівського р-ну Київської обл.
Мж – Межиріч Канівського р-ну Черкаської обл.
Тн – Тіньки Чигиринського р-ну Черкаської обл.
СП – Слобода-Петрівка Гребінківського р-ну Полтавської обл.
Чрн – Чернин Таращанського р-ну Київської обл.

Література

Богородицкий 1901 — Богородицкий В.А. Говор села Сушки Золотоношского уезда Полтавской губернии. – Казань, 1901.

Зілинський 1913–1914 — Зілинський І. Проба упорядкування українських говорів // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Т. CXVII–CXVIII. – Львів, 1913–1914.

Курило 1928 — Курило О. Спроба пояснити процес зміни *о, *е в нових закритих складах у південній групі українських діалектів. – Київ, 1928.

Магин 1960 — Магин В.А. Очерк черкасского говора. – Таганрог, 1960.

Миртов 1929 — Миртов А.В. Донской словарь (материалы к изучению лексики донских казаков). – Ростов на Дону, 1929.

СУЛМФ — Сучасна українська літературна мова: Фонетика / За ред. І.К. Білодіда. – Київ, 1969.

Холмский 1913 — Холмский С. Племенной и общественный состав казачества // Донские областные ведомости. – Новочеркасск, 1913. – № 132.

Summary

Structural peculiarities of vocalism of the newly-formed Ukrainian patois of the Down Don on formed the base of which was mid-Dnieper dialect are revealed in this article.

Збірник пам'яті Ярослави Закревської

Діалектологічні студії. 3 *Львів, 2003*

УДК 811.161.2'276

Оксана Остапчук
Москва

Мова "Українок" Тимка Падури: соціолінгвістичний контекст і діалектна база[1]

The Language of Tymko Padura's "Ukrainky": Context and Dialectal Background

Вибір неоднозначної і контроверсійної, а в деякому сенсі маргінальної для українського літературного процесу фігури Тимка Падури як центрального об'єкта мовознавчого дослідження не випадковий. Літературна творчість цього представника "української школи" польських поетів отримувала неоднозначні оцінки критиків (від рішучого несприйняття та звинувачення в недостатньому володінні українською мовою до проголошення його одним із найкращих поетів Правобережжя), але для мовознавця вона є надзвичайно цікавим джерелом із погляду дослідження тенденції до комунікативної емансипації живої народнорозмовної мови та вивчення мовних (українсько-польських) контактів. Перша половина XIX ст. в історії української літературної мови — період зламу старих соціокультурних стереотипів, що знаменує, зокрема, перехід до нового рівня мовної свідомості. Цей процес має різні форми вияву, і тільки дослідження якнайширшого спектру виявів мовної активності на максимальній території українського мовного масиву

[1] У рамках проекту, підтриманого Російським Гуманітарним Науковим Фондом, ґрант ЗГНФ-01-04-15-11з.

дасть змогу відтворити реальну соціолінгвістичну ситуацію згаданого періоду. Особливе зацікавлення викликає аналіз комунікативної ситуації на периферії мовної території, де перетинаються кілька мовних ареалів і де процеси формування мовної (і національної) свідомості проходять у рамках кількох конкуруючих соціокультурних парадигм.

Прикладом такого пограниччя на початок XIX ст. є територія Правобережної України (більша частина Поділля та схід Волині), що за третім розподілом Речі Посполитої (1795 р.) була приєднана до Російської імперії, але майже до середини століття перебувала в зоні польського культурного впливу. Зважаючи на співіснування в одному мовно-культурному просторі української, польської та російської мов, а також латини і церковнослов'янської мови, загальну мовну ситуацію на цих теренах можна схарактеризувати як полілігвальну. Зміни в культурній та мовній ситуації відбувалися у напрямі поступового вилучення цих територій з ареалу польських культурних впливів і впровадження у сферу вищих комунікативних функцій нових мов (передусім російської як такої, що мала офіційну підтримку), які замінили традиційні мови: книжну староукраїнську та гібридну церковнослов'янську, з одного боку, та польську — з іншого, про це свідчить, наприклад, аналіз книговидання [Ісаєвич 2002]. Активна державна політика Російської імперії в царині мови призводить до поступової трансформації багатополюсної соціолінгвістичної ситуації в мовну систему з чітко окресленою домінантною позицією російської мови і жорстко обмеженими сферами вживання інших мов.

На початку XIX ст. конкуренція між мовами цього українського мовного простору виявляється по-різному залежно від комунікативної сфери. На найвищих щаблях використовують: польську мову, що домінує тут до 30-х рр. у шкільництві [Zasztowt 1997; Beauvois 1991], судівництві, діловодстві тощо; російську мову, що охоплює здебільшого офіційну сферу та ділове мовлення; у релігійній сфері поширені церковнослов'янська та латина. У повсякденному спілкуванні конкурують головним чином польська й українська мови, перша домінує серед представників вищих та середніх прошарків суспільства, друга — серед представників середніх та нижчих верств населення. Польська мова довгий час зберігає статус комунікативно найпривабливішої, тоді як російську сприймають переважно як офіційну мову із зовнішніми представницькими функціями, це явище Е. Таден назвав "адміністративною русифікацією" [Thaden 1984]. Українська мова, що перебуває на стадії вироблення нового літературного стандарту на народнорозмовній основі, практично відсутня у високому ареалі комунікативного простору.

Тогочасну ситуацію в галузі вищих комунікативних функцій (офіційно-ділова мова, мова освіти, культури) можна визначити як польсько-російський білінгвізм, що означає збереження за польською мовою найвищого мовного статусу та найширшої сфери вжитку й одночасне поступове захоплення російською мовою офіційного мовлення за умов державної підтримки. Зокрема відомо: ще напередодні польського повстання 1830 року всю документацію, включно з нотаріально-судовою та шкільною, вели польською або паралельно польською та російською мовами.

Водночас білінгвізм за участю живої народнорозмовної української мови стає найхарактернішою рисою тогочасного літературного процесу на всій території України. На Лівобережжі початок XIX ст. позначений співіснуванням у культурному дискурсі російської та української мов, а вибір мови залежить, як відзначає Г. Грабович [Грабович 1998], від жанру (високий – низький), теми (патетична – іронічна) та форми (прозаїчний – поетичний) твору. Для літературного процесу на Правобережжі знаменною стає поява літературного польсько-українського білінгвізму як свідомого вибору моделі представників правобережної шляхти, здебільшого польськомовної мовної поведінки.

Як свідчать біографи письменників — вихідців із правобережних земель, польська мова була мовою щоденного спілкування більшості шляхетських родин [Padura 1874; Malczewski 1843; Zaleski 1911; Goszczyński 1914]. Полоноцентричну модель мовної поведінки, винесену з дому, далі закріплювали у школі: початкова та середня освіта була за своєю основою польською і в місцевих василіанських школах (в Уманській школі вчилися Богдан Залеський, Северин Гощинський, Міхал Грабовський), і в гімназіях (у Вінницькій гімназії вчилися Северин Гощинський і Тимко Падура). Водночас маємо свідчення того, що представники правобережної шляхти активно володіли українською мовою. Ось уривок із листа Б. Залеського до Варшавського університету: “У молодості в мене була можливість ознайомитися зі слов’янськими діалектами, а саме: церковно-слов’янським, малоросійським та російським, які в подальшому грунтовно вдосконалював” (“W młodości miałem zaraz sposobność poznać dyalekta starosłowiański czyli cerkiewny, małorosyjski i rosyjski, w których w późniejszem życiu gruntowniej się udoskonaliłem”) [Zaleski 1911: 111]. Зважаючи на це, можемо припустити: якщо для офіційного спілкування була характерна модель зовнішнього польсько-російського білінгвізму зі штучною (через шкільництво) формою оволодіння другою мовою, то ситуацію неофіційного спілкування визначала тоді цілком природна

модель польсько-українського білінгвізму. Про типи білінгвізму залежно від рівня оволодіння мовою детально пише А. Карлинський [Карлинский 1989].

Логічним продовженням цієї моделі мовної поведінки біло поширення української мови в літературній творчості польських письменників — вихідців із Правобережжя. Після численних романтичних творів представників "української школи" (С. Гощинський, Б. Залеський, М. Гославський) польською мовою, з'явилася спочатку низка фольклорно-етнографічних видань [Кирчів 1971], а згодом і стилізовані під народну творчість поезії українською мовою [Jakóbiec 1991]. Щоправда, для більшості письменників був характерний "диглосний" тип двомовності, коли українські фрагменти уводять у суцільний польський текст виключно як засіб передачі локального колориту (пор., напр., в історичних повістях М. Чайковського). Інший тип літературного білінгвізму з паралельним уживанням польської та української мов є у творчості Тимка Падури, який прославився по обидва боки Дніпра як автор знаменитих "Українок" — стилізованих під народні пісні поетичних творів.

Як свідчать дані біографії Тимка Падури, він був типовим представником пограниччя. Народився Т. Падура 1801 року в селі Іллінці на Вінниччині, походив зі шляхетської родини, що належала до полонізованої місцевої шляхти. Майбутнього поета виховували спочатку вдома, опісля віддали до парафіяльної школи (навчався разом із С. Гощинським). Згодом (1814–1817 рр.) — польська академічна школа (Вінниця), василіанська школа (Умань) — колиска "української школи" в польській поезії, далі (1820–1823) був ліцей у Крем'янці — осередок польського національного та культурного руху на українських "кресах". Польська за духом і формою освіта, здавалося б, мала сприяти утвердженню полоноцентричної моделі мовної поведінки. Проте існують свідчення, що під час навчання Т. Падура розмовляв з колегами тільки українською: "Його всі добре знали, бо завжди співав він українських мелодій і вживав звичайно в розмові із друзями тільки українського наріччя. Оскільки він до того наріччя ще з дитинства мав потяг: його найулюбленіша забава — слухати, прислухатися до оповідей давніх легенд руською мовою і "стогонів української ліри" " ("Znali go dobrze wszyscy, gdyż wyśpiewywał im zawsze rzewne melodye ukraińskie i używał zazwyczaj w rozmowie z kolegami tylko narzecza ukraińskiego. Do narzecza tego nabrał bowiem już od maleńkości szczególniejszego pociągu: najulubieńszą jego zabawą było, przysłuchiwać się opowiadaniom dawnych podań w języku ruskim i 'jękom liry ukraińskiej'") [Padura 1874: V–VI].

Саме під час навчання у Крем’янці з’явилися перші українські твори Т. Падури, завдяки яким автор став популярним; його вірші починали розходитись у списках. Утім, одночасно Т. Падура пише польські вірші Можна помітити деяку залежність вибору мови від жанрово-тематичного характеру твору. Зокрема стилізовані під народну творчість думи, а згодом “українки” і “бурлачки”, написані українською мовою, а в любовній і філософській ліриці він надає перевагу польській мові. Водночас поет удається до перекладів: 1830 роком датовані його спроби перекладів поезії Адама Міцкевича українською мовою. Період 1832–1842 років — час появи друком (латинкою) українок і дум Тимка Падури в різних польських періодичних виданнях. 1844 року у Варшаві вийшла перша збірка його поезій “Ukrainky z nutoju”. У подальший період Тимко Падура пише досить мало, переважно польською, хоча зрідка з’являються й українські вірші. Помер “український бард” 1871 року. Уже після смерті побачила світ друком найповніша збірка його творів — “Pyśma Tymka Padurry”, над укладанням якої автор працював останні роки життя. “Писання” Т. Падури були популярні до кінця XIX ст., про це свідчать численні перевидання його творів. Відомо, що в серії “Рускі співанки”, які видавали в Коломиї, 1878 року вийшла збірка його віршів (кирилицею!) під назвою “Співанки українця Тимка Падури”. Одну з дум Т. Падури — “Сірко” — виявляємо в популярному виданні “Антологія руська. Збірник найзнаменитіших творів руських поетів”, здійсненному львівським товариством академії “Дружній лихвяр” 1881 року [Альманах 1967].

Надзвичайне зацікавлення викликає те, як ставився поет до польської та української мов. За свідченнями біографів Т. Падури, українську мову він уважав рідною, проте, як і більшість “кресових” поетів, він сприймав Польщу як велику Батьківщину та одночасно ідентифікував себе з українськими землями як малою батьківщиною: “Польщу вважав Падура своєю батьківщиною, а Україну, яка становила складову Польщі, своїм рідним краєм, своєю безпосередньою матір’ю” (“Polskę uważał Padurra za swoją ojczyznę, Ukrainę zaś, która stanowiła część składową Polski, za swój kraj rodzinny w szczególności, za swoją bezpośrednią matkę”) [Padura 1874: XVI]. Отже, вибір польсько-української моделі мовної поведінки мав особливе значення в його соціокультурному дискурсі. В україномовній творчості Т. Падури виразна емоційна підбудова: українські вірші, стилізовані під народні пісні, повинні підкреслювати тісний зв’язок поета з рідною землею; вони є найяскравішим проявом ностальгічно-ідеалізованої візії спільної долі українського та польського народів, який формується у творчості поетів “української школи”, як про це свідчить у працях

Г. Грабович [Грабович 1989[6]]. Українська мова в літературній творчості Т. Падури отримує також "зовнішню" ідеологічну мотивацію. Обрання української форми для поетичного висловлювання можна розглядати як пошук відповідного засобу встановлення міжкультурного контакту, як спробу залучити козаків до спільних із поляками дій (згадаймо подорож Дніпром, яку здійснив Т. Падура напередодні польського повстання 1830 року). Однак зауважмо, що декларативний польсько-український білінгвізм можна розглядати також як засіб протидії офіційній мовній політиці Російської імперії, спрямованій на затвердження домінантної позиції російської мови в комунікативному просторі.

Білінгвальна польсько-українська модель мовної поведінки у випадку Т. Падури демонструє тенденцію до вирівнювання комунікативних статусів польської та української мов. У більшості його творів вибір мови викликає аналогії із двомовною творчістю лівобережних письменників: вірші написані українською мовою, натомість усі коментарі й пояснення — польською. Т. Падура дає перевагу польській мові також у прозових творах (нариси на історичні теми) й у приватному листуванні. Однак у його творчому доробку є тексти, у яких уживання української та польської мов не пов'язане з додатковим стилістичним навантаженням. Зокрема у вірші "Romanowi Sanguszce na Nowy Rok 1828" поет просто чергує строфи, писані українською та польською мовами.

Увагу мовознавця, безумовно, привертає також власне мова творів Тимка Падури. Наслідування пісенно-фольклорної традиції в літературних творах означало, між іншим, фіксацію живого мовлення з усіма властивими йому рисами, зокрема діалектними. Із цього погляду найцікавіший ранній поетичний цикл "Українки". Зважив ши на те, що більшу частину життя (крім 1828–1829 рр., на які припадає дніпровська подорож) поет проводить на Поділлі та Волині, можемо сподіватися появи в його творах діалектних елементів, властивих цій частині південно-західного наріччя. Одним із наших завдань і було встановити конкретну діалектну базу Т. Падури, а також проаналізувати ступінь наближення ідіолекту поета до народнорозмовної мови. Застереження, що звичайно виникають під час дослідження рис живого, зокрема діалектного, мовлення на підставі писемних текстів, у даному випадку не мають жорсткого характеру, оскільки тексти, писані латиницею, на відміну від записів на основі етимологічного кириличного письма, дають змогу попри всі труднощі відтворити в загальних рисах реальну фонетичну та морфологічну картину мови, як це переконливо довела Н. Мадліневська в дисертації [Мадліневська 2000].

Т. Падура на підставі польського варіанту латинського алфавіту виробив у творах власну систему української орфографії: цитуючи, ми зберігаємо авторське написання [за: Padura 1874]. В “Українках” засвідчено сталі відповідники кириличних букв (*о=o, а=a, е=e, р=n, b=б, в=w* — зокрема, згідно з вимовою, у закінченні чоловічого роду дієслів минулого часу тощо). Голосні передано: *і* як *i*, *и – y*, *я – ja*, *є – je*, *ю – ju*, *ї – ji* (сполучення *ії* часто як *ii*); шиплячим відповідають буквосполучення, характерні для польської системи орфографії: *ш – sz*, *ч – cz*, *ж – ż* (*rz*); *л* передано як *ł* або *l*, *х – ch*, *г – h*. М’якість приголосних відтворено, як і в польській системі письма, в абсолютному кінці слова та перед приголосним за допомогою діакритиків, як у випадку з *ń*, а також зі свистячими: *ć, ś, ź*; перед голосним на позначення м’якості приголосного вжито *i,* окремо відзначмо використання апострофа для позначення м’якості *t* і *d* перед приголосним та в кінці слова: ***t’**mi, właś**t’**, dobu**d’***. Зрозуміло, що деяких проблем, важливих для визначення діалектної бази та ступеня наближення до живого мовлення, розв’язати на підставі аналізу тільки писемних текстів неможливо. Ідеться передусім про такі важливі риси діалектної вимови, як характер реалізації *в, г, л* в усному мовленні, тип м’якості приголосних, зокрема губних, збереження-утрату дзвінкості в кінці складу або перед глухим і т.д. Можемо тільки припустити, що знаки *ć, ś, ź* означають м’які свистячі, а не середньоязикові шиплячі, як у польській мові (саме такий тип вимови характерний для сучасних польських діалектів, що подекуди збережені на Поділлі [Ostapczuk 2000]). Проте здебільшого спосіб написання і типові “помилки”, що трапляються в текстах Т. Падури, дають нам змогу встановити низку рис живого діалектного мовлення, зокрема на рівні фонетики та морфології.

Фонетичні риси живого діалектного мовлення:

Вокалізм:

— усюди в текстах Т. Падури послідовно зберігається ***і*** на місті \ та ****о, е*** в нових закритих складах: *d**і**m, l**і**h, s**і**l, br**і**d*, у тому числі гіперизми на зразок: *pryjat**і**l’, z**і**stało, hr**і**b*, хоча також *tab**о**r, sł**о**w* (можливо, тут позначився вплив польської орфографії: *tabór, słów*). Перехід \ та старих ****о, е*** в ***і*** в нових закритих складах традиційно вважають загальною рисою південно-західних говірок [Бевзенко 1980: 209; Жилко 1955: 91]; зауважмо, що саме для західноподільських говірок характерні форми *м**і**д* замість *м**е**д* [Матвіяс 1990: 62–70];

— діалектне змішування ***и*** та ***е*** відображають випадки вживання ***е*** замість ***и***: *wsiud**е*** (зам. *wsiud**и***), *d**е**tia* (зам. *d**и**tia*), *lud**е*** (зам. *lud**и***), зокрема в топонімах: підмосковний *Dm**е**triw* (зам. *Dm**и**triw*), але можлива також

поява ***и*** замість ***е***: *pr**y**stol* (зам. *pr**e**stol*). Ця риса характерна для більшості південно-західних говорів, зокрема для волинських говірок [Бевзенко 1980: 215; Жилко 1955: 129]. Т. Падура запровадив навіть спеціальний знак на позначення звука посереднього звучання між ***е*** та ***и*** — ***ë***: *n**ë**chaj, widcz**ë**nite, sch**ë**łyś, pidl**ë**waje.* Такий запис, очевидно, відображає більш обнижену артикуляцію у вимові ненаголошених *е* та *и*, що характерне для частини західноподільських та наддністрянських говірок [Жилко 1955: 91–92]. Уживання ***ë*** на місці давнього \ (як у *leb**ë**diowi*) можна розглядати як свідчення появи тут як ***и***, так і ***е***;

— нейтралізація ***о*** та ***у*** у складі перед наголошеним ***о*** (так зване "укання") виражено в текстах Т. Падури переважно у вживанні ***у*** замість ***о***: *d**u**mowyna* (зам. *d**o**mowyna*), *m**u**tili* (зам. *m**o**tili*). Традиційно цю рису виділяють для ненаголошених позицій із розрізненням слабкого та помірного укання на заході Волині до сильного укання з переходом ***о*** в ***у*** на заході Поділля та в наддністрянських говірках [Бевзенко 1980: 215–219; Жилко 1955: 93–110]. У текстах Т. Падури зафіксовано також форми з переходом ***о*** в ***у*** під наголосом: *n**u**t* (зам. *n**o**t*, можливий вплив польського *nut*), навіть у власних іменах: *Bat**u**ry* (зам. *Bat**o**ry*), це може свідчити про наявність у цій говірці сильного укання. Непевність опозиції ***о*** до ***у*** переважно в ненаголошеній позиції ілюструють також випадки вживання ***о*** замість ***у,*** що мають найімовірніше гіперичну природу: *cher**o**wymy* (зам. *cher**u**wymy*), *str**o**iw* (зам. *str**u**iw*), *s**o**toniat* (зам. *s**u**toniat* 'сутеніють');

— непослідовно відображено зміну ***а*** на ***е*** після м'яких приголосних, маємо кілька прикладів на зразок: *j**e**nczary* (зам. *j**a**nczary*), *j**e**ńczarky* (пор. *j**a**nczarky*); при цьому замість історичного ****ьје*** засвідчено форми як з ***е*** (*bezdoroż**e**, spasini**e***), так і з ***а*** (*nyszczyni**a**, pokolini**a,** żyti**a***), можливі також варіантні вживання типу *szczas**tje*** // *szczas**tia**, woskresin**ie*** // *woskresin**ia.*** Як свідчать діалектологічні матеріали, форми з ***е*** замість ***а*** після м'яких та шиплячих характерні для західноволинських говірок, що за своїми рисами близькі до наддністрянських [Бевзенко 1980: 215; Жовтобрюх 1980: 97], спорадично це явище відзначено й у частині подільських говірок [Жилко 1955: 124; Матвіяс 1990: 65–70]. Непослідовність уживання ***е*** та ***а*** в позиції після м'яких може свідчити про нестійку опозицію цих голосних у мовленні оточення Т. Падури;

— в аналізованих текстах не відмічено відхилень від очікуваного результату розвитку давнього ****е*** після шиплячих та ***ј*** [Жовтобрюх 1980: 85], послідовно маємо: *cz**o**rt, ni**o**ho, j**o**ho*, а навіть приклади з подальшим розвитком ***і*** з ***о***: ***ји**mu.*

Консонантизм:

— у текстах Т. Падури відображено асимілятивну м’якість губних приголосних із виділенням консонантного призвука ***j***, як у словах, що мають нормативні відповідники в сучасній літературній мові: *pam**j**atka, słow**j**an, m**j**achka, im**j**a, p**j**ut, b**j**ut*, так і послідовно в усіх інших словах із давнім м’яким губним перед голосним непереднього ряду: *sw**j**atoho*, у тому числі у 3 особі множини дієслів теперішнього часу: *kip**j**at*, *staw**j**at*, хоча *rob**ł**at*. Зазначмо, що в подільських говірках засвідчено виділення консонантного призвука ***л***, а не ***й*** після всіх пом’якшених губних, крім ***м,*** де з’являється ***н*** [Матвіяс 1990: 72–73; Бевзенко 1980: 217]. Цікаво, що в аналізованих текстах відзначено також випадки виділення консонантного призвуку після м’якого ***т*** перед голосним непереднього ряду: *t**j**ażkych, st**j**ałaś*;

— відсутність подвоєння м’яких приголосних у давніх сполученнях з ***j*** (****ьje***) незалежно від якості кінцевого голосного — ***а***: *zi**ł**a, bra**t**ia, wësi**ł**a, ży**t**ia, pokoli**n**ia*, — чи ***е***: *spasi**n**ie, bezdoro**ż**e*. Ця фонетична риса характерна і для подільських, і для волинських говірок [Жилко 1955: 125–126; Бевзенко 1980: 215];

— історичний процес депалаталізації м’якого ***р*** у позиції перед колишнім слабким ****ь***, а також перед голосними непереднього ряду, що охопив північні та південно-західні говірки української мови [Жовтобрюх 1980: 102], відбитий у текстах Т. Падури як послідовне вживання ***р*** без додаткових позначок м’якості перед голосними непереднього ряду: *bu**r**a, zo**r**a, mo**r**a, bajst**r**uczyj, ho**r**aczy, uda**r**u* (1 особа однини) — і перед приголосним, як у *wecz**i**r**n**a* (***n*** зам. ***ń***, можливо під впливом ***р***) та в абсолютному кінці слова: *bu**r*** (Род.мн.), *zwi**r**, ca**r**,* хоча у множині виступають також форми на зразок: *chma**ri**, ma**ri***, які пояснюємо аналогією з формою *ca**ri***. Депалаталізований ***р*** у названих позиціях є спільною рисою волинсько-подільських та наддністрянських говірок [Матвіяс 1990: 60; Бевзенко 1980: 213; Жилко 1955: 125];

— пом’якшена вимова африкати ***ц’*** [Жовтобрюх 1980: 101] відображена в аналізованих текстах у послідовному вживанні ***ć*** у кінці слова та перед приголосним (*mołode**ć**, misia**ć**, tane**ć**, mertwe**ć***), а також перед закінченням ***а*** (*ser**ci**a*), що відповідає рисам подільських говірок [Матвіяс 1990: 69];

— як свідчення м’якої вимови передньоязикових у консонантних групах унаслідок регресивної асиміляції перед наступним м’яким слід розглядати приклади: *da**ś**t’, wi**ś**ti, ko**ś**ti **śl**ozy, **śl**id, bu**ńcz**uk, so**ńc**i, pi**śń**, **ćw**it, bra**ńc**iw, **śp**iw, poha**ńc**i, **św**iati, mi**śc**ia, **św**iczka*, (але ***zw**ir*). Саме така вимова характерна для подільських та наддністрянських говірок [Матвіяс 1990: 68].

Морфологічні явища діалектного характеру:

іменникова флексія:

— у текстах Т. Падури подекуди трапляється закінчення ***u*** в родовому відмінкові однини іменників III відміни (*smert**y***) і паралельне вживання форм з ***i***: *lubow**i***. Такий паралелізм форм відомий, зокрема, південно- та західноподільським говіркам [Бевзенко 1980: 217; Матвіяс 1990: 70, 72];

— в аналізованих текстах збережено закінчення давньої *i*-відміни в родовому відмінкові множини іменників: *host**ej**, kost**ej*** [Бевзенко 1960: 83];

— відчутна експансія флексій давніх *u*-основ у давальному та місцевому відмінках однини іменників чоловічого роду (*na Dnipr**owi**)* та в Родовому відмінку множини іменників жіночого роду: *hor**iw**, hłuby**iw**, pryhod**iw**, chwyl**iw**, peluch**iw***, що є специфічною рисою низки південно-західних говірок [Бевзенко 1960: 84; Жовтобрюх 1980: 131];

— у матеріах прослідковуємо вирівнювання в парадигмі м'якого типу відмінювання іменників чоловічого роду за твердим типом у давальному відмінкові однини: *lebed'**ovi*** (зам. *lebed**evi***) та орудному відмінкові однини *płaszcz**om*** (зам. *płaszcz**em***), *haj**om*** (зам. *haj**em***). Ізоглоси *коньові – коньови* та *серцем – серцьом* (за даними "Атласу української мови") відмежовують подільські говірки від волинських [Матвіяс 1990: 63].

— за абсолютної переваги стягнених прикметникових флексій у жіночому та середньому родах (*chrabr**a** krow, skwern**a** kist'*) та у множині (*doroh**i** spadky kozacz**i**, dity burłacz**i***) виявлено поодинокі випадки вживання у творах Т. Падури нестягнених форм (*zołot**aja** boroda, lëch**eje,** t**eje,** zmerl**i**i*), які виконують, найімовірніше, стилізаційну функцію, але це може бути також впливом волинських говірок [Бевзенко 1980: 216];

— в аналізованих текстах наявні стягнені форми присвійних та особових займенників, що спостерігаємо, зокрема, у волинських говірках: *sweji, meji, tyji, siu, mia*, але, крім цього, у формах непрямих відмінків займенників 3-ої особи однини та множини після прийменника виступає протетичний *н*: *w niu, niuju,* як у подільських і наддністрянських говірках [Жилко 1955: 114];

дієслівна флексія:

— для текстового матеріалу характерна перевага безособових форм дієслова на ***-ty*** (*roztyna**ty**, hryz**ty**, żda**ty***) і паралельне вживання інфінітива на ***-t'*** (*hna**t'**, łha**t'**, hra**t'***), що має стилістичне навантаження і підпорядковується вимогам поетичного ритму. Зазначмо, що інфінітив на *-mu* — визначальна риса волинсько-подільських говірок [Матвіяс 1990: 63];

— у текстах Т. Падури широко вживані форми дієслів теперішнього часу в 1 особі множини із флексією **-м**: *koczuje**m**, czatuje**m**, nese**m**, szukaje**m**, bje**m**, pje**m*** (паралельно з *nese**mo***, *bje**mos’***); що часто фіксують у подільських говірках [Бевзенко 1960: 237]. Зауважмо, що аналогічне явище спостерігаємо в польських говірках на Поділлі [Ananjewa 1997];

— в аналізованих текстах у дієслівних закінченнях теперішнього часу 3 особи множини (*zobacza**t**, dadu**t***) і однини II дієвідміни (*pluchawy**t**, posuszy**t**, obnaży**t***, *spy**t***, *nosy**t**, budy**t***), а також у формах наказового способу (*dryży**t**, plati**t***) послідовно вжито твердий ***t***, як це характерно для більшості подільських говірок [Матвіяс 1990: 73; Бевзенко 1980: 217; Жилко 1955: 127]. Особливу увагу привертають особові форми дієслів з основою на губний приголосний, де послідовно виявлено: *kipjat, stawjat* [Жилко 1955: 127; Матвіяс 1990: 68];

— для більшості південно-західних говірок характерна така морфологічна риса, як препозиція частки *sia* [Бевзенко 1980: 212]. Це явище досить часто спостерігаємо й у текстах Т. Падури: *nechaj sia toj stereże*; також можливий і польський вплив.

Близькість мови творів Тимка Падури до подільської говірки підкреслено наявністю типових лексико-морфологічних і лексичних діалектизмів: займенники *sej, sia, se* [Матвіяс 1990: 72]; фонетично видозмінені форми числівників та займенників ***j**imu, j**i**den* [Бевзенко 1980: 217; Матвіяс 1990: 70]; частка *naj* (зам. *хай, нехай*), що функціонують у південно-подільському ареалі [там само: 72]; форми вказівних часток та прислівників, які традиційно належать до подільських “провінціоналізмів”: *tutku (tutky), os’to* [Parylak: 357; Kremer: 302].

Лексика творів Т. Падури ще чекає на детальне дослідження, ми наведемо лише кілька найяскравіших прикладів типово подільської діалектної лексики: *twar* [Жилко 1955: 128], *kożdyj* [Parylak: 354]. Характерними для діалектної мови є впроваджені в тексти “Українок” лексеми *odeża, lude, nëńky (nyni)*. Це можна сказати про цілу низку слів на зразок *łysz* (зам. *лише*), *persz* (зам. *спершу*), *kilky* (зам. *скільки*), *żereło* (зам. *джерело*), *chtiła* (зам. *хотіла*), *odnaka* (зам. *однакова*), що є передусім ознакою максимального наближення до розмовної мови, адже саме в усному мовленні вживають такі фонетично відозмінені форми лексем. Наслідком намагань Т. Падури передати звучання живої мови стали також розбіжності в передачі дзвінких приголосних у позиції перед наступним глухим: *błyżcze*, пор. *wy**szcz**e*; *zwi**dt**y*, пор. *zwi**tk**y*, що пояснюємо деяким протиріччям між принципами етимологічного письма, реальною вимовою звуків і фонетичним письмом. До характерних рис діалектної мови варто зарахувати

також випадки аналогічного вирівнювання в дієслівній парадигмі, напр.: *mohu* (зам. *можу*).

Особливо гостро з огляду на специфіку білінгвального мовного досвіду Т. Падури постає питання польських впливів на мову його українських творів. Наслідки польсько-української інтерференції виявляємо на всіх рівнях мовної системи, хоча насиченість полонізмами мови українських "писань" поета не така висока, як цього можна було б сподіватися. Це може свідчити про наближення мовної практики в цьому випадкові до моделі реального білігвізму з рівноправним статусом обох мов.

Серед результатів польсько-української інтерференції на фонетичному рівні назвімо змішування звуків ***і*** та ***и***, що виявляється, зокрема, у непослідовному вживанні відповідних літер в однокореневих словах: *lira*, пор. *łyrnyk*, *wichor*, пор. *wychor*. Проблеми виникають в автора також із вживанням ***ł*** та ***л***: *py**ł*** (зам. *py**л***), *ti**ł**ky* (зам. *ti**л**ky*), *spi**ł**ne* (зам. *spi**л**ne*), як узагалі зі вживанням м'яких: *ser**ci**e* (зам. *ser**c**e*), *rid**ni**e* (зам. *rid**n**e*). Те, що послідовність використання *ch* та *h*, *l* та *ł* витримано не завжди, можна також пояснити особливостями вимови цих звуків в даному регіоні двомовними носіями. Як вплив польської орфографії можна розглядати змішування на письмі букв ***и*** та ***у***: *h**ł**ubyn* (зам. *h**ł**ybyn*), *kr**u**szka* (зам. *kr**y**szka*, пол. *okruszyna*).

В "Українках" Т. Падури представлено надзвичайно цікавий матеріал для дослідження тогочасного стану не тільки української, але й польської мови на цих теренах, а також для вивчення польсько-українських взаємних впливів на різних мовних рівнях. Зокрема в аналізованому матеріалі фіксуємо як безпосередні запозичення з польської мови (на зразок власної назви *Czechryn* або морфологічних форм, напр., *bułaś*), зокрема й польські архаїзми, що довший час функціонували в польських "кресових" діалектах (напр., *ruchawka* "pospolite ruszenie" [SJP VII: 1380]), так і різного типу гібридні утворення: *wtohdi* (пол. *wtedy*, укр. *тоді*), *prybłudeń* (пол. *przychodzień*, укр. *приблуда*), які фіксують і сучасні дослідження польських говірок Україні. Поет сміливо створює на підставі добре відомих йому польських слів українські новотвори, зауважмо, що взірець для створення нового слова можна досить легко віднайти у двомовному виданні "Українок", де на одній сторінці вміщено український текст поезії, а на сусідній — польський переклад автора. Саме таким шляхом з'являються в його творах кальки типу: *szczadky* (пол. *szczątki*), *proszlist'* (пол. *przeszłość*), *śnity* (пол. *śnić*), *pancirnyj* (пол. *pancerny*), *majistat* (пол. *majestat*), *zmer* (пол. *zmarł*), *diwyczy* (пол. *dziewiczy*), *zobaczat* (пол. *zobaczyć*), *dwyh* (пол. *dźwig*), *stremiń* (пол. *strzemień*),

bereże (від *берег*, пол. *wybrzeże*). Зазначмо, що оказіоналізми у творах Т. Падури — досить поширене явище, і не завжди вони мають польську основу, часто це просто продовження словотвірних або лексичних можливостей на суто українському ґрунті, як у випадках: *nëbelyczno* (від *небелиця*, пол. *bajecznie*), *berezownia* (пор.: *березень*, *березоль*), *witrok* (від *вітер*), *tumanok* (від *туман*) за аналогією до *лісок*. Саме такі утворення, найімовірніше, давали підстави критикам Т. Падури звинувачувати його в недостатньому володінні українською мовою.

Лінгвістичний аналіз мови українських поезій Тимка Падури демонструє подвійну мовленнєву орієнтацію автора. З одного боку, свідоме та несвідоме використання в літературних творах розмовних та діалектних елементів наближає їх до фольклорного типу мовлення, тісно пов’язаного із живою стихією мови. З іншого — такий підхід до мовної творчості продовжує традиції різних регіонів України цього періоду і має на меті створити новий літературний стандарт на основі розмовної мови. Тенденція до певного ступеня нормалізації живого мовлення знаходить вияв у тому, що Т. Падура уникає виразно розмовних рис та діалектизмів із вузько локальним значенням (таких як, наприклад, передача консонантного призвука після пом’якшених губних). Характер діалектних рис, засвідчених у творах Т. Падури, дає підстави стверджувати, що в цьому випадку маємо справу з однією з небагатьох спроб створити якийсь літературний стандарт на південно-західній діалектній базі, використати індивідуальний мовленнєвий досвід і знання південних західнополіських та волинських говірок.

Література

Альманах 1967 — Українські літературні альманахи і збірники XIX – початку XX ст.: Бібліографічний покажчик. – Київ, 1967.

Бевзенко 1960 — Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови. – Київ, 1960.

Бевзенко 1980 — Бевзенко С.П. Українська діалектологія. – Київ, 1980.

Грабович 1989[а] — Грабович Г. Українсько-російські літературні взаємини в XIX ст.: постановка проблеми // Грабович Г. До історії української літератури. – Київ, 1998. – С. 205–215, 226.

Грабович 1989[б] — Грабович Г. Грані міфічного: образ України в польському й українському романтизмі // Грабович Г. До історії української літератури. – Київ, 1998. – С. 177–188.

Жилко 1955 — Жилко Ф.Т. Нариси з діалектології української мови. – Київ, 1955.

Жовтобрюх 1980 — Жовтобрюх М.А., Волох О.Т., Самійленко С.П., Слинько І.І. Історична граматика української мови. – Київ, 1980.

Ісаєвич 2002 — Ісаєвич Я. Українське книговидання: Витоки. Розвиток. Проблеми. – Львів, 2002.
Карлинский 1989 — Карлинский А.Е. Социально-экономическая структура общества и двуязычие // Языковые ситуации и взаимодействие языков. – Киев, 1989. – С. 9.
Кирчів 1971 — Кирчів Р. Український фольклор в польській літературі. – Київ, 1971.
Мадліневська 2000 — Мадліневська Н.П. Фонетична система української мови XVII–XVIII ст. (за текстами пісень, записаних латиницею): Автореферат дис... канд. філол. наук. – Київ, 2000.
Матвіяс 1990 — Матвіяс І.Г. Українська мова і її говори. – Київ, 1990.
Ananjewa 1997 — Ananjewa N. Fleksja czasownika w gwarze wsi Maćkowce i Szaróweczka na Podolu // Studia nad polszczyzną kresową. – T. VIII. – Ossolineum, 1997.
Beauvois 1991 — Beauvois D. Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich. 1803–1832. – T. II: Szkoły podstawowe i średnie. – Lublin, 1991.
Goszczyński 1914 —Goszczyński S. Zamek Kaniowski / Opracował J. Tretiak. – Kraków, 1914.
Jakóbiec 1991 — Jakóbiec M. Ukraińska literatura // Słownik literatury polskiej XIX wieku. – Ossolineum, 1991. – S. 983.
Kremer — Kremer A. Słowniczek prowincjonalizmów podolskich (przedruk) // Język polski dawnych kresów wschodnich. – T. 2. – S. 259–341.
Malczewski 1843 — Malczewski A. Antoni Malczewski, jego żywot i pisma: 1793–1826 / Wydał A. Bielowski. – Lwów, 1843.
Ostapczuk 2000 — Ostapczuk O. Uwagi o języku inteligencji polskiej w warunkach zanikania polszczyzny // Kontakty językowe polszczyzny na pograniczu wschodnim. – Warszawa, 2000. – S. 161–169.
Padura 1874 — O życiu i pismach Tymka Padurry // Pyśma Tymka Padurry. Wydanie posmertne z awtohrafiw. – Lwiw, 1874.
Parylak — Parylak P. Prowincjonalizmy mowy polskiej w Drohobyczu i jego okolicah (przedruk) // Język polski dawnych kresów wschodnich. – T. 2. – S. 341–365.
SJP — Słownik języka polskiego. – T. VII. – Warszawa, 1965.
Thaden 1984 — Thaden E. Russia's Western Borderlands, 1710–1870. – Princeton, 1984.
Zaleski 1911 —Tretiak J. Bohdan Zaleski do upadku powstania listopadowego. 1802–1831: Życie i poezya. Karta z dziejów romantyzmu polskiego. – Kraków, 1911.
Zasztowt 1997 — Zasztowt L. Szkolnictwo w ziemiach litewsko-ruskich (od 1795 roku) // Historia i współczesność języka polskiego na Kresach Wschodnich. – Warszawa, 1997. – S. 203–298.

Summary

This article is devoted to the analysis of linguistic features of the Ukrainian literary texts from early 19th-century Right Bank Ukraine, written by Tymko Padura, one of the Polish poets from the so-called "Ukrainian school". It presents a general overview of the

sociolinguistic situation with paying special attention to the functioning of Ukrainian, Russian and Polish languages in different spheres of communication on an individual and societal level. This period in the most important communicative spheres could be characterized as a period of cultural competition between the Polish and Russian languages. Polish and Ukrainian were primary competitors in the sphere of everyday communication, with the higher level speaking mainly Polish, while the lower level relied on Ukrainian. This situation resulted in the bilingualism of the “shlachta”, which started to fulfill a symbolic function. Writers from Right Bank Ukraine who wanted to stress their particular origin started to cultivate regional distinctiveness in their language and used Ukrainian in their literary work. Padura’s Ukrainian poems give us a good example of this type of linguistic behavior. In the article his language has been analyzed in its connection to the south-west dialectal base. The Polish influence on the Ukrainian language of Padura’s literary works has also been examined.

Збірник пам'яті Ярослави Закревської

Діалектологічні студії. 3 *Львів, 2003*

УДК 811.161.2'373.6

Надія Осташ
Львів

Про українські народні назви християнських свят: *Водохрещі*

About Ukrainian Folk Names of Christian Holidays: Epiphany

Останнім часом в українському мовознавстві посилилася увага до проблем, пов'язаних із релігійною лексикою, зокрема до вивчення геортонімів.[1] Окрім появи багатьох праць етнографічного характеру, наявні дослідження мовознавчого спрямування [див., напр.: Аркушин 2000; Гусак 2001; Лесів 2000; Осташ 2000; Осташ 2003; Хобзей 2002]. Ґрунтовне опрацювання цього цікавого лексичного пласта на говірковому матеріалі здійснив О. Горбач [Горбач 1988].

Серед християнських свят зимового циклу вагомим є *Богоявлення Господнє* — "дванадесяте Господнє нерухоме свято, яке звеличує подію хрещення Ісуса Христа від Івана Хрестителя на ріці Йордан та явлення Бога в трьох Особах — як Отця, Сина й Святого Духа" [Пуряєва: 30]. Це свято шанують не лише українці, а й білоруси (*Вадохрышча, Крэшчэнне*), росіяни (*Крещение Господне, Богоявление, Водохрещи, Иордань*), серби (*Водице, Богојавлене*), болгари (*Богоявление, Водици, Водокръщи, Йордановден*), македонці (*Водици*), а також поляки (*Trzy Króle*), хорвати (*Sveta tri kralja*), словенці (*Sveti trije krulji*), чехи (*Tří Králové*),[2] словаки (*Tri Krále*) та ін. [СД II: 667].

[1] Геортонім – власна назва будь-якого свята, пам'ятної дати тощо [див.: Подольская: 48].
[2] У чеській мові є також назва Zjeveni Páně [див.: УЧПР: 408].

Традиція святкувати цей день дуже давня і відома вже в пам'ятках XI століття. Згадки про це свято наявні в Остромировому Євангелії (1056–57): *Богоявление* [Срезневский II: 1567]; Іпатіївському літописі (1148): *в нед\лю по водохрещахъ* [там само, 278], *святое Богоявление* [там само, 1348]; Євсієвому Євангелії (1283): *по Богоявл\ньи* [ЄЄ: 293].

Офіційна назва свята, яку подають церковні календарі та словники церковної термінології, — *Богоявлення Господнє* [Пуряєва: 30]. Це атрибутивне словосполучення пов'язане з реальними подіями, які описали чотири євангелісти.[3]

У світському вживанні вказану двокомпонентну назву часто замінюють однослівною — *Богоявлення*, що побутує в пам'ятках української мови вже з XI ст.: *Богоѕвлениє* [Срезневский II: 137]. Її фіксують пам'ятки й пізнішого часу: *Бого-вл\ньє* (1395) [ССУМ I: 105]; *Бого-вленє* (1539), *Богоявленіє* (1596), *Бого-вленіє* (1646) [СлУМ II: 150–151]; *Богоявл\нье* (XVII–XVIII ст.) [Интерм: 113]. Пам'ятки XIV–XVII ст. засвідчують, що цю назву вживали на всій території України. Церковнослов'янська назва свята *богоявлениє* є калькою із грецького *ἐπιφάνεια* [Вейсман: 514]. Лексема *Епифанѕ* поряд із *Богоѕвление* є в Остромировому Євангелії: *Епифанѕ* [Срезневский I: 830], однак у пам'ятках української мови пізнішого періоду (XIV–XVII ст.) її вживали рідко. Це грецьке запозичення є у лексикографічній праці П. Беринди: *Епіфанїа: Прі(й)ст-, ;каза(н)є, ѡ(б)я(в)лє(н)є, ѡ(т)сє(г) Дн,ь с(т) Бг,оявлєѺнїи, Гє(н): с* , (1627) [ЛБ: 204].

У сучасній українській мові однослівна назва свята *Богоявлення* не має широкого ареалу поширення. Її фіксують у наддністрянських говірках: *Богоявленийе* [Бичко 2000: 170]; бойківських: *Богоявленіє* [Свєнціцький 1913: 131]; гуцульських: *Богоявленіє* [Janów: 2]; підляських: *Богоявленіє* [Рижук 1997: 268]. Таку назву свята зафіксував і О. Горбач (*Богоявлéніє, Богоявлéнія*) у наддністрянських (найбільше), лемківських, південноволинських, буковинських, покутсько-буковинських, середньозакарпатських говірках [Горбач 1988: 136]. Назву *Богоявленіє* вживають і українці, які проживають на території колишньої Югославії [Мізь 1988: 186]. Цю назву не виявлено у СУМі та УОС.

Нормативними в літературній мові є назви *Водохре́стя*, *Водóхреще, Водóхрещі* [див.: СУМ, УОС]. Мотиваційно вони пов'язані з обрядом освячення води в цей святковий день (19 січня). В українських говорах

[3] Пор., напр.: Святе Письмо Старого та Нового Завіту. Повний переклад здійснений за оригінальними єврейськими, арамійськими та грецькими текстами (від Матея — 3, 13–17; від Марка — 1, 9–11 ; від Луки — 3, 21–22; від Йоана — 1, 26–34).

функціонує багато фонетичних варіантів цих утворень. Назва *Водохрещі* дуже давня, її виявляємо в Іпатіївському літописі (1148) [Срезневский I: 278]. Наявна вона і в українських пам'ятках пізнішого часу: *писанъ листъ оу сочав\ оу н\делю, на канун\ водохрщь* (1393) [ССУМ I: 184]. Поряд із цією назвою в пам'ятках української мови XIV ст. виявляємо й інші: *хръщєньє х(с,)во* (1387), *кр(с)шченьє го(с)днє* (1335) [ССУМ I: 512]. Такі найменування зафіксовані в пам'ятках XVI – першої пол. XVII ст. *пра (з)никъ крєщєниѕ г(с)днѕ* (поч. XVII ст.), *Х.во Крщєнїє* (1616), *Крещеніе Господне* (бл. 1626) [КІС]. Вони є запозиченнями з церковнослов'янської мови (цсл. *кръштєниє*).

У сучасній українській мові аналізовану лексему вживають у формі однини (*Водóхреще*) і множини (*Водóхрещі*). Такі граматичні варіанти наявні в лексикографічних працях XIX – поч. XX ст.: *Водохрище* [БН: 83], *Водохрещі* [Желехівський I: 115], *Водохри́ще* [Закревскій: 280], *Водóхрещі* [УС I: 38], *Водóхреще*, *Водóхрещі* [Грінченко I: 247].

Різноманітні фонетичні варіанти цієї назви подає нам говірковий матеріал. У наддністрянських говірках фіксуємо лексеми *Водохре́шчен'а*, *Водóхрешч'і*, *Водохре́ст'а* [Бичко 2000: 170], *Водохре́ща* [ЗА: Полоничі, Львів]; *Водохре́стя* [ЗА: Підбірці, Родатичі]. У бойківських говірках — назви *Вóдохрещі*, *Вóдохреще*, *Водóкші*, *Водóкшчі*, *Водóршчі*, *Водóршчи* [Онишкевич I: 139], *Водохре́ща* [ЗА: Стрільбичі, Воля] (назва *водóршчі* — результат фонетичного скорочення форми *водóхрещі*, утвореної від основ іменника *вода* і дієслова *хрестити* [ЕСУМ I: 415]). У гуцульських говірках зафіксовано *Відóрш'і*, *Водóрщі* [ГС: 37]; у лемківських — *Wodochszczi*, *Wodokszcy(ei)* [SŁ: 62]; у підляських — *Водохре́ще* [Рижук 1997: 268], *Вудóхрищи* [ЗА]; у західнополіських — *Водóхрища*, *Вдохріще* [СЗПГ I: 46, 69], *Водóхрище*, *Удóхрища* [Аркушин 2000: 22]; у слобожанських — *Водохре́щення* [СБ: 71].

О. Горбач виявив назви *водохре́щі* (наддністрянські, східноподільські, покутсько-буковинські говірки), *відóрщі* (наддністрянські говірки), *óдорші* (гуцульські говірки), *водокреще́ніе* (підляські говірки), *водóхреща* (степові говірки), *одорші*, *удорщі* (буковинсько-покутські говірки) [Горбач 1988: 136].

Менш поширеною назвою свята є *Водосвятиє*, *Водосвятіє*, зафіксовані у наддністрянських [ЗА: Братишів], гуцульських говірках [Janów: 281], *водосьвятіє*, *водосвятійа*, *водосьвіятіє* — у бойківських [Онишкевич I: 139]. Назву *Водосьвятіє* поряд з іншими подав і Є. Желехівський [Желехівський I: 115].

За структурою названі вище геортоніми — композити. Разом із цим у народному мовленні на різних територіях наявні однокореневі утворення: *хрещéння* (слобожанські говірки) [СБ: 71], *крещеніє* / *крещенія* (східнополіські говірки) [Горбач 1988: 136], *Кріщеніє* / *Крещення* (східностепові говірки) [ССГ: 31, 43], *Хрéщі* [УС І: 38].

Цікавими назвами свята є *Щедрик* (бойківські говірки) [Горбач 1988: 136] і *Щедріє* (говірки Холмщини) [Рижук 1997: 268], пов'язані із традицією співати ввечері щедрівки — старовинні українські обрядові пісні, — а також із тим, що святковий вечір напередодні Богоявлення Господнього називають також *Щедрим вечором*.

У західнополіських говірках зафіксовано назви *Вода* [Аркушин 2000: 24], *Водянуха* [там само, 21], у лемківських та середньозакарпатських — *Свічки* [Горбач 1988: 136; SŁ: 62], які опосередковано передають зміст обряду в день свята. У західнополіських говірках *Водохреще* називають ще *Коляда* у словосполученнях, які уточнюють і конкретизують базове слово: *Дру́га Кол'ада*, *Б'і́ла Коул'ада*, *Вод'ана́ Кол'ада́*, *Вудна Кол'ада́*, *Пи́сана Кол'ада́* [Аркушин 2000: 19]. Лексема *коляда* (*kolęda) — давнє запозичення з латинської мови (лат. Calendae (Kalendae) "календи (у римлян перший день місяця, день сплати боргів)" пов'язане з cala,re "скликати, викликати") [ЕСУМ ІІ: 526–527]. Крім назви свята, ця лексема в українській мові має ще інші значення — 'старовинний обряд славлення різдвяних свят піснями'; 'обрядова різдвяна пісня'; 'винагорода за колядування' [СУМ ІV: 237]; 'обрядовий снопик жита, який ставили на покуті в час Різдвяних свят; дідух' [Аркушин 2000: 19]; пор. в інших слов'янських мовах: р. 'милостиня'; 'жебрак'; 'міфічна істота'; 'сум'яття'; п. 'посаг'; 'віно'; 'завдаток'; 'суміш святвечірніх страв'; ч. 'новорічний подарунок'; (заст.) 'відвідини парафіян ксьондзом' тощо [ЕСУМ ІІ: 526].

Від назви біблійної річки Йордан (Іордан) (протікає у Палестині, ділить її на дві частини) [БЭ: 359], у якій був охрещений Ісус Христос, в українській мові поширена синонімна назва свята *Йордан*, яка в говорах має багато фонетичних варіантів. На запозичення цієї назви в українській мові вказував Я. Рудницький [Рудницький ІІ, 581]; із єврейським *jarden* 'линути додолу' пов'язував її І. Огієнко [Огієнко 1934: 11]. Лексему *Іорданъ* подано в "Лексиконі…" П. Беринди, однак автор тлумачить її не як назву свята (це значення шляхом переосмислення, очевидно, пізнішого утворення), а як запозичення: "ІордаѺнъ: р\ка ро(з)судку, а(л)бо всказан- а(л)бо поручє(н)є суду, а(б) оуступєѺн-…" (1627) [ЛБ: 212]. Народні варіанти назви увійшли до реєстру словників XIX – першої пол.

XX ст.: *Ордань* [УС I: 38], *Йордан* [Верхратський 1912: 305], *Йорда́нь, Орда́нь* [Голоскевич: 56]).

У деяких словниках указаного періоду лексема має й інші значення: *Орда́нь*, *Іордань* ‘місце, де святять воду’ [Закревскій: 431], *Йрдань* ‘ріка Іордань’, ‘місце на ріці, де святять воду у день Богоявлення Господнього…’ [Грінченко II: 201]. О. Горбач у говірці с. Романів зафіксував також: *йордан’а* ‘хрест, вирубаний на річці з льоду’ [Горбач Р: 379]. Сучасний “Словник синонімів української мови” подає як один із трьох синонімів назву свята *Йорда́н* [СС I: 297].

Широко засвідчено таку назву в говірках української мови — бойк.: *Ардáн*, *Йардáн’* [Онишкевич I: 36], *Йордан* [Турянська 1934: 26; Дучимінська 1938: 58], *ворда́нь, йордань* [Горбач 1988: 136]; наддністр.: *Йордан* (с. Стриганці Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл. [ЗА]), *Йорда́н(н’)* [Бичко 2000: 170]; гуц.: *ардáн, йордáн* [ГС: 17], *ardán, jardán, jordán, ordán* [LAHD: 43]; зполіс.: *йордáн’* [Аркушин 2000: 24]; лемк.: *Jordan* [SŁ: 62]. Назву свята *Ярдань* зафіксовано в с. Старі Безрадичі на Київщині [Лісовий 2003: 112]. О. Горбач виявив назви: *ордан* (наддністрянські та покутсько-буковинські говірки), *йорда́ня* (степові говірки), *йордань* (наддністрянські, гуцульські, покутсько-буковинські, середньозакарпатські, південноволинські, східноподільські, полтавські говірки) [Горбач 1988: 136]. У лемківських говірках наявні також назви *три кра́лі* та *трох кра́лів* [там само]; *Troch Krali* [SŁ: 62], які є запозиченнями (пор. п. *Trzy Króle*, ч. *Tří Králové*, сл. *Trí Krale*), бо саме ці говірки містять помітну кількість лексичних запозичень, зокрема з польської та словацької мов [Бевзенко 1980: 229].

Виявлено багато різноманітних назв на позначення вечора, урочистої святкової вечері напередодні *Богоявлення Господнього*. Найчастіше його називають: *Святий Вечір*, *Щедрий Вечір* [ЗА: Старий Милятин; Стронитин; Воля; Родатичі]. Поширена назва *ще́дрий вечір*, *шча́дрий ве́чур* (*ве́чер*) у наддністрянських (найбільше), бойківських, лемківських, південнохолмських, південноволинських, полтавських говірках [Горбач 1988: 136]. Інколи двокомпонентна назва зливається в одне слово *Свят-вечір* [ЗА: Сокільники; Дубляни], деколи цю назву вживають із числівником: *Другий Свят-вечір* (Львів). Назву *дру́гий свято́й ве́чір* (*ве́чор*) зафіксовано в наддністрянських, гуцульських, покутсько-буковинських говірках [Горбач 1988: 136]. У бойківських говірках поширена назва *водохре́стний свйа́т-ве́чер* [Онишкевич I: 139], у гуцульських — *видорш’е́нний свйетве́чер* [Горбач Б: 147], *відо́рщений свєт-вечір* [Горбач 1988: 136], *сьвитвечер водохресний* [Шухевич II, 207]. У східноподіль-

ських говірках виявляється назва *голóдний святúй вéчір* [Горбач 1988: 136], у наддністрянських, середньозакарпатських — *бабин вéчір* [там само].

Ареал поширення назви *Голодна кутя* — наддністрянські [ЗА: Підбірці], східностепові [ССГ: 43], середньополіські [НК: 307], західнополіські [Гусак 2001: 167], полтавські [Горбач 1988: 136], подільські [ЗА: Нестерварка] говірки. О. Горбач виявив таку назву і в українських говірках на території Румунії [Горбач ВД: 375; Горбач М: 344]. Таку назву подано і в СУМі: *Голодна кутя* ‘переддень водохреща’ [СУМ IV: 419]. Зафіксовано це словосполучення й у лексикографічних працях XIX – поч. XX ст.: *Голóдная кутя* [БН: 101, 202], *Голодна кутя* [Закревскій: 300], *КутяÕ голóдна* [Грінченко II: 333], *Голóдна кутяÕ* [Ізюмов: 170]. СУМ фіксує лексему *кутя* зі значенням ‘обрядова каша з ячмінних або пшеничних зерен, уживана з солодкою підливою напередодні різдва чи водохреща’, а також ‘коливо’ (‘поминальна кутя чи каша з пшениці, рису і т. ін. із солодкою підливою’) [СУМ IV: 419]. Аналізоване слово — запозичення із грецької мови, наявне в інших слов’янських мовах (р. *кутья*, бр. *куцця*, болг. діал. *куч$* тощо) [ЕСУМ III: 163]. Поєднання лексеми *кутя* із прикметником *голодний*, очевидно, пов’язане з тим, що на вечерю напередодні свята Водохреща подають лише пісні страви. Не випадково, що ця назва має варіант *поусна кутя* [Кравченко 1923: 80].

Атрибутивне словосполучення *Вóдная Коляда, Водянá Коляда*, крім значення ‘Водохреще’, у західнополіських говірках може означати також ‘пісну вечерю напередодні Водохреща’ [СЗПГ I: 69]. У таких же значеннях у цих говірках уживається і назва *Водянýха*. Вечір напередодні Водохреща на Холмщині та Підляшші називали *водяна коляда* [Рижук 1997: 268], *воднáя* (*водянáя*) *коляда* [Горбач 1988: 136]. У деяких говірках цей вечір має назву *В’íл’ійа* (цією лексемою називають і вечір напередодні Різдва): західнополіські [Аркушин 2000: 25], наддністрянські [Бичко 2000: 170], лемківські [Горбач 1988: 25]. Лексема запозичена з польської мови; пор. п. *wilia*, *wigilia* з лат. *Vigilia* [Brückner: 621]. Зафіксовано і двокомпонентні атрибутивні назви, до складу яких входить іменник *вілія*: *Голóдна Вилíя* (напр., с. Дермань Здолбунівського р-ну Рівненської обл.), *Дрýга Вúлія* (Сокільники Пустомитівського р-ну Львівської обл.) *Velia jordanska* [Frant 1897: 353], *трохкрильóва вілія* [Горбач 1988: 136], *Triokralowa welija* [SŁ: 128]. Інколи назва *вілія* функціонує у варіанті *Вітілія* [Горбач Т: 213]. Цю запозичену назву вживають паралельно з іншими; пор., напр.: *віл’íйа* // *с’вітúй вéчир* // *дрýгий с’вітúй вéчир* // *шчéдрий вéчир* [Горбач Р: 84, 138]; *Triokralowa welija* // *Szczedrыj weczer* // *Swiatыj weczer* [SŁ: 128].

Як бачимо, свято *Богоявлення Господнього* на українському говірковому просторі має різноманітні за структурою та за фонетичним оформленням назви. У багатьох випадках у цих лексемах поєднується значення назви свята та значення календарної дати, а також ще інші додаткові значення. Нерідко у тих чи інших населених пунктах функціонують одночасно різні назви свята: *Йорда́нь* і *Водохре́ща* [ЗА: Воля, Полоничі]; *Йорда́н* і *Водохре́ща* [ЗА: Родатичі, Підбірці]; *Водохрещі* і *Йордань* [НК: 307] тощо.

Різноманітні варіанти (фонетичні, словотвірні, граматичні, лексичні) указаного геортоніма свідчать про багатство української мови та про постійну потребу її глибокого вивчення.

Список населених пунктів

Братишів Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл.
Воля Старосамбірського р-ну Львівської обл.
Дубляни Жовківського р-ну Львівської обл.
Нестерварка Тульчинського р-ну Вінницької обл.
Підбірці Пустомитівського р-ну Львівської обл.
Полоничі Буського р-ну Львівської обл.
Родатичі Городоцького р-ну Львівської обл.
Сокільники Пустомитівського р-ну Львівської обл.
Старий Милятин Буського р-ну Львівської обл.
Стрільбичі Старосамбірського р-ну Львівської обл.
Стронитин Жовківського р-ну Львівської обл.

Література та джерела

Аркушин 2000 — Аркушин Г. Словотвір назв християнських свят у західнополіських говірках // Берегиня. – Ч. 3. – 2000. – С. 18–26.
БЭ — Библейская энциклопедия. – Москва, 1991.
Бевзенко 1980 — Бевзенко С.П. Українська діалектологія. – Київ, 1980.
БН — Білецький–Носенко П. Словник української мови. – Київ, 1966.
Бичко 2000 — Бичко З. Діалектна лексика наддністрянського говору. – Тернопіль, 2000.
Вейсман — Вейсман А.Д. Греческо-русский словарь. – Москва, 1991.
Верхратський 1912 — Верхратський І. Говір батюків. – Львів, 1912.
ГС — Гуцульські говірки. Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997.
Голоскевич — Український правописний словничок з короткими правилами правопису / Зладив Г. Голоскевич. – Катеринослав–Ляйпціг, 1923.

Горбач 1988 — Українська народня релігійно-християнська термінологія й лексика // Наукові записки УВУ: Філософський факультет. Збірник мовознавчої комісії Наукового Конґресу в 1000-ліття Хрищення Руси-України. – Мюнхен, 1988. – Ч. 13. – С. 99–146 / Передрук: Горбач О. Зібрані статті. У 7-ми т. – Т. 2: Статті до 1000-ліття християнізації Руси-України. – С. 123–170.

Горбач Б — Горбач О. Південнобуковинська гуцульська говірка й діялектний словник с. Бродина, повіту Радівці (Румунія) // Горбач О. Зібрані статті. VIII. Історія мови. Діялектологія. Лексикологія. – Мюнхен, 1997.

Горбач ВД — Горбач О. Діялектний словник північно-добруджанської говірки с. Верхній Дунавець біля Тульчі // Горбач О. Зібрані статті. V. Діялектологія. – Мюнхен, 1993.

Горбач М — Горбач О. Діялектний словник північно-добруджанської говірки с. Муругиль над Дунаєм // Горбач О. Зібрані статті. V. Діялектологія. – Мюнхен, 1993.

Горбач Р — Горбач О. Північно-наддністрянська говірка й діялектний словник с. Романів Львівської області // Горбач О. Зібрані статті. V. Діялектологія. – Мюнхен, 1993.

Горбач Т — Горбач О. Словник діялектної лексики Теребовельщини // Горбач О. Зібрані статті. V. Діялектологія. – Мюнхен, 1993.

Грінченко — Словарь української мови / Зібр. ред. журн. “Киевская старина”. Упорядк. з додатком власного матеріалу Б. Грінченко. – Т. 1–4. – Київ, 1907–1909.

Гусак 2001 — Гусак Т. Назви деяких християнських свят та їх походження в іваничівських говірках // Українські і польські говірки пограниччя / Ред. Ф. Чижевський, Г. Аркушин. – Люблін–Луцьк, 2001. – С. 165–169.

Дучимінська 1938 — Дучимінська О.О. Різдвяні і святйорданські звичаї в селі Тяпча (Східня Бойківщина) // Літопис Бойківщини. – 1938. – Ч. 10.

ЕСУМ — Етимологічний словник української мови. У 7-ми т. – Т. 1–4. – Київ, 1982–2003.

ЄЄ — Євсієве Євангеліє 1283 р. / Відп. ред. В.В. Німчук. – Київ, 2001.

Желехівський — Желехівський Є., Неділський С. Малоруско-нїмецкий словар. – Т. 1–2. – Львів, 1885–1886.

ЗА — Записи автора.

Закревскій — Словарь Малороссійскихъ идіомовъ / Составилъ Николай Закревскій / / Старосв\тскій бандуриста. Книга третія. – Москва, 1861.

Интерм — Интермедія XVII–XVIII ст. // Tymčenko J. Istoryčnyj slovnyk ukrajinśkoho jazyka. – T. 1–2. – Charkiv–Kyjiv, 1930–1932. – München, 1985.

Ізюмов — Ізюмов О. Українсько-російський словник. – Харків–Київ, 1930.

КІС — Картотека до “Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.” / Зберігається в Інституті українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України у Львові.

Кравченко 1923 — Кравченко В. З побуту й обрядів північно-західної України // Збірник. – Т. І. – Волинський науково-дослідний музей. – Житомир, 1923.

ЛБ — Лексикон словенороський Памви Беринди / Підгот. тексту і вступна стаття В.В. Німчука. – Київ, 1961.

Лесів 2000 — Лесів М. Назви великих християнських празників в українській мові та християнській традиційній культурі // Християнство й українська

мова: Матеріали наукової конференції. Київ, 5–6 жовтня, 2000. – Львів, 2000. – С. 50–57.

Лісовий 2003 — Лісовий Василь. Спогади // Сучасність. – 2003. – № 6. – С. 112–124.

Мізь 1988 — Мізь Р. Народня церковно-релігійна термінологія й лексика в говірці бачванського-срімських українців (“русинів”) у Югославії // Наукові записки Українського Вільного університету: Збірник мовознавчої комісії Наукового конгресу в тисячоліття Хрищення Руси–України. – Ч. 13. – Мюнхен, 1988.

НК — Народний календар – Народний календар із Овруччини 50-х р. XX ст. у записі Михайла Пйотровського // Записки наукового товариства імені Шевченка. – Т. CCXXX: Праці секції етнографії та фольклористики. – Львів, 1995.

Огієнко 1934 — Огієнко І. Походження різдвяних виразів // Рідна мова. – 1934. – № 1.

Онишкевич — Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. – Ч. 1–2. – Київ, 1984.

Осташ 2000 — Осташ Н. До питання про назви християнських свят українців (Вербна неділя) // Християнство й українська мова. Матеріали наукової конференції; Київ, 5–6 жовтня 2000 р. – Львів, 2000. – С. 314–326.

Осташ 2003 — Осташ Н. Про назви літніх християнських свят українців: Зелені свята // Діалектологічні студії. І: Мова в часі і просторі / Відп. ред. П. Гриценко, Н.Хобзей. – Львів, 2003. – С. 248–268.

Подольская — Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. – Москва, 1988.

Пуряєва — Пуряєва Н. Словник церковно-обрядової термінології. – Львів, 2001.

Рижук 1997 — Рижук Є. Календарні обряди українців Холмщини і Підляшшя // Холмщина і Підляшшя. Історико-етнографічне дослідження. – Київ, 1997.

Рудницький — Rudnyc’kyj J. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. – V. I. – P. 1–11. – Winnipeg, 1962 – 1972; v. II (P.1–11). – Ottawa, 1982.

Свєнціцький 1913 — Свєнціцький І. Бойківський говір с. Бітля // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Кн. II. – Т. CXIV. – Львів, 1913.

СБ — Старобільщина. Матеріали фольклорно-діалектологічних експедицій / Упор.: К.Д. Глуховцева та ін. За ред. З.С. Сікорської. – Луганськ, 2000.

СД — Славянские древности: Этнолингвистический словарь. В 5-ти т. – Т. 2. – Москва, 1999.

СЗПГ — Аркушин Г. Словник західнополіських говірок. – Т. 1–2. – Луцьк, 2000.

Срезневский — Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка. – Т. 1–3. – Санкт-Петербург, 1893–1903.

СС — Словник синонімів української мови. – Т. 1–2. – Київ, 1999–2000.

ССГ — Східностепові українські говірки. Науково-навчальний посібник. – Донецьк, 1998.

ССУМ — Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. – Т. 1–2. – Київ, 1977–1978.

СУМ — Словник української мови. – Т. 1–11. – Київ, 1970–1980.

СлУМ — Словник української мови XVI – І половини XVII ст. – Вип. 1–9. – Львів, 1994–2002.

Турянська 1934 — Турянська М. Бойківські звичаї з Різдвяних свят, Нового року й Йордану (Тарнава Вижня, пов. Турка) // Літопис Бойківщини. – 1934. – Ч. 3.

УОС — Український орфографічний словник. — Київ, 2002.

УС — Словарь росийсько-український / Зібр. і впорядк. Уманець М. і Спілка А. – Т. 1–4. – Львів, 1894–1998.
УЧПР — Андерш Й.Ф., Даниленко Л.І., Паламарчук О.Л., Русанівський В.М., Федонюк В.Є. Українсько-чеські паралелі в текстах і ситуаціях: Розмовник. – Київ, 2002.
Хобзей 2002 — Хобзей Н. Лексика календарної обрядовості в українських говірках Мараморощини та Сучавщини на тлі гуцульських говірок // Rozprawy Slawistyczne 19. – Lublin: UMCS, 2002. – S. 143–155.
Шухевич — Шухевич В. Гуцульщина. – Ч. 1–5. – Львів, 1899–1908.
Brückner — Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Warszawa, 1957.
Janów — Janów J. Słownik huculski / Opr. i przygot. do druku Janusz Rieger. – Kraków, 2001.
LAHD — A Lexical Atlas of the Hutsul Dialects of the Ukrainian Language / Compiled and Edited from the Fieldnotes of Jan Janów and His Students by Janusz A. Rieger. – Warszawa, 1997.
SŁ — Rieger J. Słownictwo i nazewnictwo Łemkowskie. – Warszawa, 1995.
Frant 1897 — Řehoř Frant. Kalendářik z národniho života Lemkův // Časopis českého Musea. Sešit IV. – Praha, 1897.

Summary

The nomens of Christian holiday of Epiphany, their peculiarities of functioning in modern Ukrainian language and its dialects have been analyzed in detail.

Збірник пам'яті Ярослави Закревської

Діалектологічні студії. 3 *Львів, 2003*

УДК 811.161.2'373:1"13"

Іван Паславський
Львів

До історії формування української наукової та філософської термінології в пізню княжу добу

(на матеріалах київської перекладної літератури другої половини XV століття)

To the History of Ukrainian Scientific and Philosophic Terminology Forming in the Late Princely Epoch

(on the Materials of the Kyiv Translating Literature of the Second Part of the XV Century)

Складовою кожної національної культури є знання про природу й суспільство, які на ранніх етапах мають емпіричний характер і тільки з часом набувають характеру наукових узагальнень. Вивчення різних періодів історії науки — необхідний елемент дослідження історії культури загалом і має важливе допоміжне значення для пізнання культурних процесів тієї чи іншої епохи. Важливим аспектом вивчення історії розвитку науково-природничих та філософських знань є дослідження закономірностей і специфіки творення наукової термінології та формування категоріального апарату наукових дисциплін. Воно має важливе значення для пізнання історичного розвитку абстрактної лексики кожної національної мови і є компонентом науки про мову.

Коли йдеться про українське середньовіччя, то слід мати на увазі, що це була доба, коли секуляризація деяких наук щойно починалася і осмислення світу та природи здійснювалося в тісному зв'язку з розвитком усього культурного потенціалу суспільства. Питання про цілеспрямовані наукові дослідження тоді ще не виникало. Тому для цієї

епохи відповіднішим є вживання поняття “наукові знання”, або “наукові уявлення” [ІУК ІІ: 334].

Практично вся середньовічна науково-природнича та філософська література, що з’явилася на Русі-Україні впродовж XI – першої половини XV століть, була адаптована і функціонувала в українському книжному середовищі в церковнослов’янському мовному варіанті. Наукові праці Йоанна Дамаскіна (“Діалектика”), Ґеоргія Писидійського (“Про створення світу”), Методія Патарського (“Откровеніє”), Йоанна екзарха Болгарського (“Шестоднев”), Козьми Індикоплова (“Християнська топографія”), а також анонімні твори “Преніє Панагіота з Азимітом”, “Фізіолог” та ін., потрапляли до нас здебільшого через південнослов’янське посередництво в уже готових церковнослов’янських перекладах.

Із цих візантійських і південнослов’янських джерел українські середньовічні компілятори творили напіворигінальні композиції та збірники, зокрема “Толкова Палея”, “Ізмарагд”, “Золотая Цепь”, “Пчола”, “Золотая Матиця” та інші, що були для свого часу не тільки збірками текстів наукового стилю, а й своєрідними енциклопедіями, що сприяли розвитку освіти й вихованню моральних засад [Свєнціцький 1906: XI]. У цьому літературному процесі засвоєння та обробки неминуче відбувалася своєрідна мовна “українізація” цих текстів. Однак церковнослов’янська наукова лексика ще довго функціонувала і була головним джерелом творення слів-аналогів, особливо якщо потрібно було передати богословсько-філософську термінологію.

Ситуація помітно змінюється у другій половині XV ст.: основою творення наукових термінів і категорій стає народнорозмовна мова. Причина цієї нової тенденції, очевидно, у тому, що саме тоді чи не вперше українські книжники здійснили спробу перекласти доступною мовою науково-природничі та філософські трактати не традиційного візантійського чи південнослов’янського походження, а західноєвропейські й арабо-єврейські зразки, що були написані латинською або ж гебрейською (староєврейською) мовами. Яскравий приклад цього феномену дає так звана київська перекладна література другої половини XV століття.

Появі цієї літератури, — про неї докладніше йтиметься далі, — сприяла зміна політичної та культурної ситуації, що відбулася на українських землях у середині XV ст., коли відродилося й зміцніло автономне Київське князівство на чолі із князями Олельковичами (1440 р.).[1] Політичне відродження Київського князівства сприятливо вплинуло на економічний та духовний розвиток стольного міста. Культура Києва стрімко розвивається, і вже виразно окреслюються дві лінії: традиційна церковна,

[1] Про цю призабуту сторінку української історії див.: [Грушевський 1907: 234–235].

пов'язана з монастирями, і нова, світська, що почала формуватися в позацерковному середовищі, головно при княжому дворі. Якщо монастирська культура, — а це переважно писання та переписування книг на церковно-релігійну тематику, — залишалася вірною східним візантійсько-християнським вартостям, то світська культура Києва за Олельковичів була виразно позначена секуляризаційним духом. Тенденція до омирщення культурного життя найбільше проявилася в освіченому середовищі княжого двору.

Саме з цього середовища вийшла низка перекладних творів науково-природничого та філософського змісту: книги з астрономії та астрології, медицини, логіки, етики, метафізики. Більшість із цих творів було перекладено з гебрейської мови, менше — із латиномовних оригіналів [ІУК II: 466–467; Грушевський 1995: 86–101].

З України ця перекладна література поступово поширилася по всьому східноєвропейському просторі — від Литви до Московії. Документи свідчать, що деякі пам'ятки цієї літератури вже наприкінці XV ст. потрапили в Новгород, а звідти — у Москву, де тішилися популярністю в середовищі якихось єретиків-раціоналістів, що були в опозиції до традиційного православ'я. Оскільки київські переклади, як вже ми зазначали, були здійснені з гебрейських (жидівських) оригіналів, цих єретиків у Московії стали називати "жидовствуючими" і під тією назвою вони увійшли в історію [див.: Клибанов 1962: 129–130].

Поширення перекладних творів київського кола в середовищі новгородсько-московських дисидентів дало підставу деяким російським дослідникам, зокрема О. Соболевському, зарахувати всю київську перекладну літературу другої половини XV ст. до так званої "літератури жидовствуючих". Цей, на перший погляд, невинний і ніби логічний термін одразу ж приховав його істинний зміст, позаяк феномен перекладної літератури другої половини XV ст. штучно переносили з одного культурно-історичного контексту в інший, тобто з київського — у московський. Невипадково О. Соболевський аналізував "літературу жидовствуючих" у дослідженні під загальною назвою "Переводная литература Московской Руси XIV–XVII веков" [див.: Соболевский 1903: 396-436].

Однак згодом історична наука аргументовано спростувала цю штучну конструкцію О. Соболевського та його послідовників: те, що якась частина київської перекладної літератури була лектурою новгородсько-московських єретиків, абсолютно не означає, що ця література виникла в їхньому середовищі і на їхнє замовлення. Як засвідчили авторитетні дослідники, зокрема академіки Володимир Перетц, Олександр Шахма-

тов, Агатангел Кримський, Михайло Грушевський, а також інші відомі вчені, перекладна література другої половини XV ст., відома в історії під дуже неточною назвою як “література жидовствуючих”, первісно була створена не в середовищі новгородсько-московських єретиків для їхніх дисидентських потреб, а серед передових — як на той час — людей у Києві, де тоді вже сформувалося відповідне культурне середовище вчених людей, яких не задовольняла традиційна візантійська вченість, вони шукали нових джерел духовного збагачення.[2]

Беручи до уваги висновки цих дослідників, ми в низці розвідок та публікацій на підставі додаткових фактів та арґументів розвинули концепцію про київську перекладну літературу другої половини XV ст., що виникла чисто на українському ґрунті і була зумовлена реаліями тогочасного суспільно-культурного життя Києва. На нашу думку, у 50–60 рр. XV ст. в Києві при княжому дворі Олельковичів існував науково-освітній гурток книжних людей, щось на зразок наукових товариств учених, які в той час розгорнули свою діяльність у різних культурних центрах Західної і Центральної Європи, наприклад знаменита Платонівська Академія у Флоренції (виникла 1459 року), культурний осередок при дворі угорського короля Матяша Корвіна (80-і рр. XV ст.), відомі центри раннього гуманізму у Відні і Кракові (кінець XV ст.). Члени цього київського науково-освітнього гуртка перекладали тогочасною українською книжною мовою різні науково-природничі та філософські твори, що не були традиційно візантійсько-слов’янськими. У цьому гуртку, зі всією вірогідністю, були, крім місцевих інтелектуалів, також знавці гебрейської мови, наймовірніше освічені представники київських юдаїстичних громад, які могли прибути до Києва з Константинополя після падіння Візантії 1453 року і привезти зі собою нові для тутешнього книжнього середовища науково-природничі та філософські твори староєврейською мовою. Це могли бути безпосередні перекладачі або принаймні помічники-консультанти. Переклади науково-природничої та філософської літератури члени цього гуртка здійснювали не з якихось єретичних міркувань, а, як писав М. Грушевський, із “мотивів чисто культурних, освітніх” [Грушевський 1925: 90]. Це дало нам підставу створити концепцію про Олельковицький ренесанс як про один з історичних етапів

[2] Див.: [Перетц 1908: 5, 9, 16; Крымский: 498; Шахматов 1924: 175–176; Грушевський 1995: 85; Бедржицкий 1911: 377; Райнов 1906: 132; Казакова, Лурье 1955;144; Лурье 1960: 84, 195; Seebohm 1977: 211]. До речі, сам О. Соболевський, автор поняття “литература жидовствующих”, також схилявся до думки, що місцем її виникнення був “едва ли не Киев” [Соболевский 1903: 397].

в культурному розвиткові Києва й України загалом. Одним із духовних виявів цього специфічного культурного зриву була київська перекладна література другої половини XV століття [див.: Паславський 1986; Паславський 1994; Паславський 2000; див. також розділи у: ФМК: 85–105 ; ІФУ: 173–181; ФВУ: 37-65; ІУК: 466-476].

Перш ніж розпочати аналіз мовно-термінологічних особливостей цієї перекладної літератури, що, зрештою, є головним завданням нашої розвідки, загально охарактеризуємо її з погляду дисциплінарної класифікації та наукового змісту.

Серед науково-природничої літератури, що вийшла зі середовища київських учених-перекладачів, вирізняється науково-енциклопедичний трактат "Арістотелеві Врата", або "Тайная Тайних" (лат. Secreta Secretorum). Це своєрідна медично-природнича енциклопедія, яка виникла на арабському Сході, а після хрестових походів через латинську та єврейську версії обійшла західноєвропейські та слов'янські літератури. Окрім суто медичної проблематики, в "Арістотелевих Вратах" подано багато даних із фізики, ботаніки, зоології, мінералогії, а також моральної філософії. Трактат побудовано як систематичний виклад практичних настанов, які нібито Арістотель рекомендував Олександрові Македонському щодо поведінки в сім'ї і поза нею, щодо особистої гігієни, санітарії, а також щодо сфери державної політики.

Ранній список перекладу "Арістотелевих Врат" дійшов до нас у рукописному збірникові середини XVI ст., що зберігся в колишній Віленській публічній бібліотеці, куди він потрапив із Супрасльського монастиря [див.: Добрянский 1882: 465 і далі]. Цей список "Арістотелевих Врат" на початку XX століття опублікував російський вчений М. Сперанський [Сперанский 1908: 135–241]. Виконавши велику мовно-текстуальну роботу, він, однак, зробив один помилковий висновок. На підставі того, що в тексті списку трапляються деякі білорусизми, М. Сперанський ствердив, що переклад "Арістотелевих Врат" був зроблений на "белорусское наречие" [там само: 129]. Він некритично пішов за білоруським вченим Є. Карським, який уважав цей твір виключно білоруською пам'яткою і широко використовував його у своїх дослідженнях звукової системи білоруської мови [див.: Карский: 179–225].

Твердження М. Сперанського про "білоруськість" перекладу "Арістотелевих Врат" слушно критикував видатний український філолог і сходознавець А. Кримський. У рецензії на видання М. Сперанського він ствердив, що білорусином міг бути тільки переписувач списку твору, натомість М. Сперанський "ошибочно предположил, что и самый перевод

XV в. был белорусский. На деле же из-под белорусского налета Виленской рукописи сквозит множество малоруссизмов". Навівши конкретні докази, А. Кримський дійшов такого висновку: "не может быть сомнения, что переводчик "Аристотелевых Врат" XV в. был еврей, говоривший по малорусски, — в частности, говором г. Киева" [Крымский 1910: 229].

Зрештою, фонетичний аналіз мови "Арістотелевих Врат" за Віленським списком, що його здійснив Є. Карський, підтверджує радше думку А. Кримського, аніж висновки самого Є. Карського та М. Сперанського. Наприклад, така визначальна прикмета білоруської мови, як "акання", трапляється в тексті пам'ятки дуже рідко, а деякі приклади, які наводить Є. Карський, притаманні також і українській мові: разум (архаїзм), каждому, ламал, помагаю та ін. Незначну кількість прикладів білоруського "акання" Є. Карський пояснював тим, що "писцы старались строго следовать традиционному письму", і тому, мовляв, писали "о" навіть там, де треба було писати "а": накозаніє, запоху, поук, козали, довати, запод (захід) та ін. [Карский 1892: 184]. Таке пояснення появи незначної кількості випадків "акання" в "білоруській" пам'ятці середини XVI ст. можна було б із застереженням прийняти, однак чим пояснити те, що в ній практично відсутні такі інші визначальні прикмети білоруського наріччя, як "дзєкання" і "цвякання"? "Случаев дзеканья и цвяканья [...] в "Аристотелевых Вратах" попалось два примера", — визнає Є. Карський без пояснень причини [там само: 196].

Причина тут одна: переклад "Арістотелевых Врат", як і інших аналізованих у статті пам'яток було зроблено в Києві тогочасною українською книжною мовою і лише пізніші переписувачі — білоруси чи москвини могли внести в них якісь палеографічні та фонетичні елементи, притаманні їхній рідній мовній стихії. Уже йшлося про те, що деякі твори перекладної літератури київського кола поширювали не тільки на Русі-Україні,[3] вони потрапляли у книжні середовища Вільна, Москви чи Новгорода. Отож не дивно, що в окремих списках-копіях, які дійшли до нас, трапляються білорусизми й великорусизми. Дослідники навіть виявили спробу перекласти "Арістотелеві Врата" з україномовного списку на московську мову кінця XVI – початку XVII століття [Адрианова 1911: 1–16].

Отже, беручи все це до уваги, маємо всі підстави використовувати "Арістотелеві Врата", а також інші пам'ятки перекладної літератури другої половини XV ст. в контексті дослідження насамперед української

[3] Один зі списків "Арістотелевих Врат" зберігався в Холмському рукописному збірнику XVI ст. [див.: Петров 1893: 157].

духовної культури в суспільно-історичному, культурно-світоглядному і мовно-літературному аспектах.

До київської групи науково-природничих пам'яток другої половини XV ст. належить твір з астрономії "Космографія". Це переклад з латинської мови трактату англійського астронома XIII ст. Йоанна Сакробоско "De sphera", дуже популярний в Європі аж до XVII століття [ФВУ: 56–57]. "Космографія" збереглася в Холмському рукописному збірнику різних астрономічних та астрологічних творів у списку XVI ст. [Соболевский 1903: 409]. Термінологія та інші мовні особливості, а також тематика "Космографії" є класичним зразком київської перекладної літератури другої половини XV ст. Фрагменти цього твору із Холмського збірника опублікував О. Соболевський [там само: 409]. Позаяк Холмський рукописний збірник був утрачений під час Другої світової війни, ця публікація О. Соболевського, хоч і під невідповідною назвою "Переводная литература Московской Руси", зберегла основний зміст, своєрідність мови перекладу та термінології цього унікального твору. Дані із публікації О. Соболевського використовуємо і ми в нашій розвідці.

Охарактеризуймо стисло філософську літературу київського гуртка "любомудрів" другої половини XV століття. Це насамперед так звана "Логіка Авіасафа". Цей філософський твір був у знаменитому рукописному збірникові під назвою "Приточник", який 1483 року уклав якийсь "Васко, писар пана Миколая Радивиловича" [див.: Петров 1896: 220]. "Приточник" 1483 року довший час зберігався в бібліотеці Київського Золотоверхо-Михайлівського монастиря і загубився десь під час Другої світової війни. На щастя, рукопис "Логіки Авіасафа" встиг опублікувати професор Київського університету С. Невєров [Неверов 1909: 41–62], завдяки чому цю вартісну пам'ятку київської перекладної літератури було введено в науковий обіг.

Сьогодні встановлено, що "Логіка Авіасафа" — це перша частина логіки із трактату арабського філософа XI – початку XII ст. Аль-Ґазалі "Повчання філософів", яка була вступом до відомої праці Аль-Ґазалі "Спростування філософів". Переклад починають слова: "Рече Авіасаф", тому всю пам'ятку умовно названо "Логіка Авіасафа", хоч відома також інша назва — "Київська логіка". "Авіасаф" — це гебрейський варіант (avi-ieša) імені відомого арабського філософа Аль-Фарабі, який часто по-латині називався "Aviyesa". Автор київської логіки (Аль-Ґазалі) цитує Аль-Фарабі, якого і намагається спростувати [див.: ФВУ: 44–45].

Іншим твором з логіки, що вийшов зі середовища київських "любомудрів" другої половини XV ст., є "Логічний словник" єврейського

вченого XII ст. Мойсея Маймоніда, відомий у перекладі як “Словесница Мойсея Египтянина” або “Реч\ Мойсея Египтянина” (лат. Vocabularium Logicae). Цей твір дійшов до наших днів у списках XVII століття, які поширювали в Московській державі. Це, очевидно, пізніші копії того київського оригіналу, який наприкінці XV ст. потрапив до рук новгородсько-московських єретиків. У науці ця логічна праця має ще назви “Книга, глаголемая логика” або “Московский органон”. Наголосімо, що, і київська “Логіка Авіасафа”, і московський “Логічний словник” Мойсея Маймоніда з’явилися в Києві і лише пізніше були розділені. В основі ці твори були систематичним викладом вчення Арістотеля про формальну логіку за розділами “Про інтерпретації” та “Перша аналітика” його “Органону” [там само: 45].

У загальних рисах ми охарактеризували чотири найголовніші пам’ятки науково-природничої та філософської літератури київських учених-перекладачів другої половини XV ст. Простежмо, за допомогою яких лексичних засобів української книжної та розмовної мови XV ст. київські “любомудри” передавали наукову та філософську термінологію. Не претендуючи на вичерпне висвітлення цього питання, яке заслуговує на окреме дисертаційне дослідження, ми лише ставимо проблему і розглядаємо деякі специфічні термінологічні особливості зазначених пам’яток, згрупувавши їх за науковими дисциплінами: математикою, граматикою, натурфілософією і логікою.

Математична термінологія. У Київській перекладній літературі саме поняття “математика” передано як *премудрость числена*. Наприклад, в “Арістотелевих Вратах”, характеризуючи якості, необхідні царському радникові, наголошено, що він має бути “быстр во всих премудростях, а надо всими во премудрости численой, зан\же она наостряєть разум и полепшаєть, яко соль и перець [...] єству”.[4] Порівняно ґрунтовну інформацію подає перекладна література про предмет і природу такої математичної науки, як геометрія (*премудрость м\рильна*). У тексті виявлено достатню кількість математичних та виключно геометричних термінів. У “Логіці Авіасафа”, зокрема, наведено багато прикладів із геометрії для пояснення логічних доведень. Значний математичний, головно матеріал із геометрії (зокрема відповідну термінологію) подано в трактаті “Космографія”. Геометрія у трактаті виступає не як самостійна наука, а служить допоміжною дисципліною для пояснення системи будови світу.

[4] Тут і далі “Арістотелеві Врата” цитуємо за виданням: [Сперанский 1908].

Ось невеличкий словничок математично-геометричних термінів з “Логіки Авіасафа”, “Книги, глаголемая логика” та “Космографії”:[5]

1. б\г — траєкторія руху
2. зам\шаніє (замес) — склад (тіла)
3. обоймище — об’єм
4. обвод круговой — круг, сфера
5. обыход круговой — круг, сфера
6. образ средотычний — коло
7. наугольник — діагональ
8. плоть — тіло
9. простор — поверхня, площина
10. снур (шнур) — лінія, вісь, діаметр
11. тычка — точка, центр
12. угол — кут
13. угол тр\снурний (тр\снурно) — трикутник
14. угол стоящий (стоячий) — прямий кут
15. угол острий — гострий кут
16. угол широкий — тупий кут
17. степень — градус
18. дробниця — хвилина
19. втора — секунда
20. тертія — терція

Як ці терміни вводили до україномовного тексту, продемонструємо на прикладі з “Космографії”. Визначаючи коло за грецьким математиком і астрономом I с. до Х. Теодосієм, київський перекладач записав: “Феодосєй зоветь кругом то, что своєй тычьц\ равен по своим сторонам; тычка же насередн\йшая, то єсть, — тычка кругови, а снур — то, што проходить с одной стороны круговой и до другоє через тычку єго” [цит. за: Соболевский 1903: 409–410]. У сучасному перекладі це звучить так: “Коло — це лінія, однаково віддалена від свого центра; центр — це серединна точка кола, а діаметром є те, що проходить з одного боку кола до другого через центр”. Наведімо ще два приклади з “Логіки Авіасафа”. Твердження, що власною ознакою трикутника є те, що сума його кутів, дорівнює сумі двох прямих кутів, перекладач так передав засобами тогочасної української мови: “углом тр\снурни ровно дв\ма стоящим”. Це ж повторюється і в іншому місці: “Всяк три тии углы єго ровни дв\ма стоячим” [цит. за: Неверов 1909: Л. 275 зв. – С. 46, Л. 213 зв. – С. 61].

[5] Ці та інші терміни наводимо за виданнями та дослідженнями: Неверов 1909: 1–62; Соболевский 1903: 396–436; Зубов 1950; Симонов, Стяжкин 1977.

Граматична термінологія. З огляду на те, що в перекладних логічних трактатах розглядають речення (судження) і предикабілії (власні ознаки), перекладачам доводилося відтворювати засобами староукраїнської писемної мови і деяку граматичну термінологію. Тому на сторінках перекладів фіксуємо такі граматичні категорії [див.: там само: Л. 273–273 зв. – С.44–45]:

1. премудрость язычная — граматика, граматична наука
2. осуд (суд) — речення (судження)
3. держат\ль (одержат\ль) — підмет
4. одержаный — присудок
5. указ словныый — поняття, термін
6. имя — іменник (назва)
7. д\лослово (д\ло) — дієслово
8. прил\пенїє — прикметник
9. число — числівник
10. прим\с — означення
11. зъєдиначныи (съединачныи) — синонім
12. погонный — полініми
13. уставныи — гетероніми
14. прим\сныи — омоніми
15. изгодныи (съгодныи) — пароніми

Принагідно відзначмо, що в перекладних пам'ятках дуже високо поціновувалося слово, мова. В "Арістотелевих Вратах" слово має вже навіть філософське визначення: "Слово исходить з умысла, а говоренїє єго — се єсть телествїє оного слова, а писмо — образ єго" [цит. за: Сперанский 1908: Л. 11 зв. – С. 161]. Тут виразно вказано на зв'язок мови і мислення, мови й культури [докладніше див.: ФВУ: 42–43].

Натурфілософську термінологію виявляємо як в "Арістотелевих Вратах", так і в перекладних трактатах із логіки. Наведімо приклади такої термінології, яку виявили дослідники:

1. безконечьство (временноє) — безкінечність (у часі)
2. бытость — буття, існування
3. в д\л\ — актуально
4. в сил\— потенційно
5. двизанїє — рух
6. двизанїє небесноє — рух небес
7. душевенство — дух, форма
8. єдиначество — єдність
9. єство— буття, сутність

10. образ— форма
11. обр\тенїє— існування
12. основанїи— праелементи
13. привод— причина, привід
14. прикосанїє — відношення
15. приключенїє — акциденція
16. самость— субстанція
17. телествиїє, гиюль (гр. ὕλη)— матерія
19. прироженїє гиюлноє — першоматерія
20. (у)ряд— порядок

Для ілюстрації того, як ці терміни функціонували у відповідних текстах, наведімо два приклади з "Арістотелевих Врат": 1. "Философом в\домо єст, иже основанїи –д [4. — *І.П.*] не мают цв\ту і укушенїя, не запоху по самости своєи, но по прилученію замеса своєго" [цит. за: Сперанский 1908: Л. 38 зв. – С. 204]. Це означає, що чотири основні елементи не мають ні кольору, ні смаку, ні запаху за своєю субстанцією, а лише за акциденцією. 2. "Єство св\та всего єдно, и н\сть в нем премененїє самостїю, але приключенїєм, и разднится образы в\щми, же сама соб\ не разднится, але подлуг иное, и н\сть же премененїю, толко прироженїи гиюлном" [там само: Л. 58–58 зв. – С. 236]. Цей текст у контексті наведеної термінології слід розуміти так: буття усього світу єдине, а розмаїття його зумовлено не субстанцією, а акциденцією; те, що відрізняє одну річ від іншої є форма; в основі єдності світу — не форма, а тільки першоматерія.

Логічна термінологія широко представлена в обох логіках: "Логіці Авіасафа" та "Логічному словнику" Мойсея Маймоніда. У київській логіці ще подано стислу класифікацію наук. Зокрема "Авіасаф" ділить науки "на четверо": –а) лоика; –в) путные; –г) прирожоныя; –д) Божественыя" [див: Неверов 1909: Л. 269 – С. 41]. У своєрідному перекладі київського книжника цей розподіл наук слід розуміти так: науки поділено на чотири групи: 1. Логіка; 2. Пропедевтичні науки; 3. Природничі науки; 4. Метафізика або богослов'я. До пропедевтичних наук ("путные") належить арфметика і геометрія ("путныє убо смышляют о числе и о м\р\").

Ось приклади найхарактернішим логічних понять і термінів, які подаємо за "Логікою Авіасафа", доповнюючи даними, які наводять дослідники перекладу логічної праці Мойсея Маймоніда [Соболевский 1903: 401–406; Симонов, Стяжкин 1977:143; Попов и лр. 1978].

1. всячество — рід

2. существо — вид

10 арістотелівських категорій:

3. самость — субстанція [substantia]
4. яковость — якість [qualitas]
5. колькость — кількість [quantitas]
6. прикосанїє, прикосновенїє — відношення [relatio]
7. гдечество — місце [ubi]
8. єгдачество — час [quando]
9. положенїє — стан [situs]
10. имѣнїє — володіння [habere]
11. чиненїє, д\йство — дія (активність) [facere]
12. терпенїє — терпіння (пасивність) [pati]

Універсалії, силогізми, доведення:

13. возможенство — можливість, проблематичність
14. мушенство — повинність
15. н\товство — заперечність, відсутність
16. противенство — суперечність
17. всячноє, всячественноє, посполитоє — загальне, універсальне
18. замѣсноє — складне
19. особноє, раздробноє, частноє — просте, часткове, одиничне
20. слово, указ словний — словесне поняття, термін
21. слово зам\сноє — складне поняття, складний термін
22. слово особноє, частноє — просте поняття, простий термін
23. слово посполитоє, всячноє — загальнне (універсальне) поняття, загальний (універсальний) термін
24. слово средн\є — середнє поняття, середній термін
25. слова странныє — технічні терміни (в логіці)
26. всячный самостный — родова субстанція (загальна сутність)
27. прил\пенїє, узор — власна ознака
28. прил\пенїє неотлучимоє — невідокремлювана власна ознака
29. прил\пенїє разлучноє — відокремлювана власна ознака
30. судно — судження, мислення, ratio
31. осуд, суд — судження, речення
32. держат\ль, держатель — суб’єкт
33. одержаный — об’єкт, предикат
34. прилог, приложенє, приложный — твердження, ствердне судження
35. выєм, уєм, уїм — заперечення, заперечне судження
36. прилог всячный — загальноствердне судження

37. вьєм всячный — загальнозаперечне судження
38. прилог частный, раздробный — частковоствердне судження
39. вьєм частный, раздробный — частковозаперечне судження
40. осуд возможный — судження проблематичне
41. осуд вспятный — судження зворотнє
42. осуд мушений — судження аподиктичне
43. осуд невозможный — судження асерторичне
44. осуд одержаный — судження категоричне
45. осуд особный — судження просте, одиничне
46. осуд сказаный — судження неозначене
47. осуды супостатные — судження контрарні
48. ровнаїє, уряд — силогізм
49. ровнанїє держат\льноє — силогізм категоричний
50. ровнанїє доводшеє — силогізм доказовий
51. ровнанїє заблудноє — силогізм хибний, софізм
52. ровнаніє казнод\йноє — силогізм риторичний
53. ровнанїє отм\тноє — силогізм від протилежного, зведення до абсурду
54. ровнанїє ув\тноє — силогізм умовний
55. уряд оперший — силогізм заперечний
56. уряд ур\заный — силогізм скорочений
57. конець великий — більший термін силогізму
58. конець малый — менший термін силогізму
59. предок — засновок
60. предок великый — засновок більший
61. предок малый — засновок менший
62. образ — фігура силогізму
63. существо — модус силогізму
64. образованїє — силогістичне утворення
65. сооружанїє ровнальноє — силогістичне сполучення
66. познатїє — пізнання
67. позренїє — спостереження
68. подобїє — аналогія
69. довод — доказ
70. оправданїє — доведення
71. повл\ченїє, повл\ченый — наслідок, висновок
72. роженїє — умовивід, конклюзія
73. ув\т — умова
74. ув\т прил\пный — умова достатня
75. ув\е ур\заный — умова недостатня
76. чтовство, вопрос чтовный — істотність (що є?)
77. чемность, вопрос чемный — причинність (чому є?)

78. ящность, вопрос ящный (ащный) — якісність (яке є?)

А тепер на прикладах із “Логіки Авіасафа” проілюструємо кілька принципових положень логіки, як вони звучали в українській мові XV століття:

1. *Принцип логіки:* “Невозможно убо познати зам\сного, не познав особного”; “Но воистину хотящим в\дати и зам\сном, абы перше в\-дал о особном” [цит. за: Неверов 1909: Л. 271 зв.–272 – С. 43]. [Тобто: складне неможливо пізнати без дослідження його частин].

2. *Проблема універсалій* (крайній реалізм): “Абы єси разум\л, ... иже всячный самостный поп\режаєть частнаго в мысли или в єстве” [там само: Л. 274 – С. 45]. [Тобто: родова субстанція (загальна сутність) передує видові (одиничному) як в думці, так і в бутті].

3. *Поділ суджень з погляду їхньої якості і кількості*, тобто з точки зору предиката і суб’єкта: “Осуд подлуг одержаного своєго д\лится у прилог и уєм, яко речем: св\т нов, св\т не нов” [там само: Л. 283 – С. 53]. [Тобто: судження щодо свого предиката поділяються на ствердні та заперечні, наприклад: Світ [є] новий; світ [є] не новий]. Тут цікаво простежити хід думок перекладача, який намагався засобами староукраїнської мови відтворити всі тонкощі логічної термінології. Отже, якщо ми додаємо предикат суб’єктові, тобто по-староукраїнському *прилагаємо*, то це буде *прилог*, тобто ствердне судження. Якщо ж ми *предикат* віднімаємо, тобто тогочасною мовою *уймаємо*, виймаємо, тоді це буде *уєм* (*виєм, уїм*) — від’ємне, заперечне судження.

4. *Аксіома силогізму*: “Всякая часть самости своєи всячествуя, осуженє каждноеє части — осуженіє и сея части”[там само: Л. 288 – С. 57]. [Тобто: усе, що стверджуємо про цілий клас, стверджуємо й про кожну його частину].

5. *Будова силогізму*: “Осуд же, егда положен частїю у ровнанїя, наречется предок. А предок 1. наречется малый, а посл\днїй — великый, понеже в 1-ом конець малый, а в посл\днем в\ликый” [там само: Л. 287 – С. 56]. [Тобто: судження, які є у складі силогізму і з яких роблять висновок, називаються засновками. Судження, у якому є більший термін, називається більшим засновком, а судження, яке має менший термін, називається меншим засновком].

Характеризуючи загалом мову перекладних пам’яток другої половини XV ст., слід підкреслити, що в області як лексики, так і фонетики вона відзначається змішанням книжних і народних елементів. Щодо спеціальної науково-природничої та філософської термінології, то вона дещо

штучна, а тому не завжди її можна ідентифікувати. Ми навели тут понад сто тридцять термінів, які вдалося дешифрувати, але ще приблизно така ж кількість інших термінів, зважаючи на їхню непросту етимологію, залишається нерозкритою і чекає на свого дешифрувальника-дослідника. Подаючи на суд наукової громадськості цю нашу розвідку про українську середньовічну наукову та філософську термінологію, ми свідомі її фрагментарності та причинковості. Тому розглядаємо її насамперед як постановку проблеми та своєрідне заохочення для подальших наукових пошуків.

Література

Адрианова 1911 — Адрианова В.П. К истории текста “Аристотелевых Врат” // Русский филологический вестник. – Варшава, 1911. – Т. 66. – Кн. 3–4.

Бедржицкий 1911 — Бедржицкий Л. Заметки к литературе о жидовствующих // Русский филологический вестник. – Варшава, 1911. – Т. 66. – Кн. 3–4.

Грушевський 1907 — Грушевський М. Історія України-Руси. – Київ-Львів, 1907. – Т. IV.

Грушевський 1925 — Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні. – Львів, 1925.

Грушевський 1995 — Грушевський М. Історія української літератури. – Київ, 1995. – Т. V. – Кн. 1.

Добрянский 1882 — Добрянский Ф. Описание рукописей Виленской Публичной Библиотеки, церковнословянских и русских. — Вильна, 1882. – № 222–172.

Зубов 1950 — Зубов В.П. Вопрос о “неделимых” и бесконечном в древнерусском литературном памятнике XV века // Историко-математические исследования. – Москва-Ленинград, 1950. – Вып. III. – С. 407–430

ІУК — Історія української культури: У 5-ти т. Т. 2. Українська культура XIII – першої половини XVII століть / Гол. ред. Я.Д. Ісаєвич. – Київ, 2001.

ІФУ — Історія філософії на Україні: У 3-х т. –Київ, 1987. – Т. 1.

Казакова, Лурье 1955 — Казакова Н.А., Лурье Я.С. Антифеодальные еретические движения на Руси XIV – начала XVI века. – Москва-Ленинград, 1955.

Карский 1892 — Карский Е.Ф. К истории звуков и форм белорусской речи // Русский филологический вестник. –Варшава, 1892. –№ 28.

Клибанов 1962 — Клибанов А. “Жидовствующие” // Философская энциклопедия. – Москва, 1962. – Т. 2.

Крымский — Крымский А. Аристотелевы Врата // Новый энциклопедический словарь Брокгауза-Эфрона. – Санкт-Петербург, (б.г.). – Т. 3.

Крымский 1910 — Крымский А. Рец. на кн.: Сперанский М. Из истории отреченных книг. IV. Аристотелевы Врата или Тайная Тайных. – Санкт-Петербург, 1908. – VII+318 стр // Этнографическое обозрение. – Москва, 1910. – Кн. 86–87. – № 34.

Лурье 1960 — Лурье Я.С. Идеологическая борьба в русской публицистике конца XV – начала XVI века. – Москва-Ленинград, 1960.

Неверов 1909 — Неверов С.Л. Логика иудействующих // Университетские известия. – Киев, 1909. –№ 8.

Паславський 1986 — Паславський І.В. Розвиток логічних ідей у вітчизняній філософії другої половини XV ст. // Філософська думка. – Київ, 1986. – № 6. – С. 45–55.

Паславський 1994 — Паславський І.В. "Олельковицький ренесанс": малодосліджені сторінки культурного життя Києва XV ст. // Другий міжнародний конгрес україністів: Доповіді і повідомлення. Філософія. – Львів, 1994. – С. 69–74.

Паславський 2000 — Паславський І.В. Церква і культура на Україні в Середні віки. II: Олельковицький ренесанс і релігійно-культурні процеси постфлорентійської доби // Київська Церква: Альманах християнської думки. – Київ-Львів, 2000. – № 2(8). – С. 55–65.

Перетц 1908 — Перетц В.Н. Новые труды о "Жидовствующих" и их литературе. Критико-библиогр. обзор. – Киев, 1908.

Петров 1893 — П[етров] Н.И. Холмский музей церковных древностей // Киевская старина. –1893. – Т. 43. – № 10.

Петров 1896 — Петров Н.И. Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве. – Москва, 1896. – Вып. 2. – № 493 (1655). – Лист 211–214.

Попов, Симонов, Стяжкин 1978 — Попов П.С., Симонов Р.А., Стяжкин Н.И. Логические знания на Руси в конце XV в. // Естественнонаучные представления Древней Руси. – Москва, 1978. – С. 98-112.

Райнов 1906 — Райнов Т. Наука в России XI–XVII веков. – Москва-Ленинград, 1940.

Свєнціцький 1906 — Свєнціцький І. Опис рукописів Народного Дому з колекції А. Петрушевича // Українсько-руський архів. – Львів, 1906. – Т. I, вип. 1. – С. XI.

Симонов, Стяжкин 1977 — Симонов Р.А., Стяжкин Н.И. Историко-логический обзор текстов "Книга, глаголемая логика" и "Логика Авиасафа" // Философские науки. – Москва, 1977. – № 5. – С. 132–143.

Соболевский 1903 — Соболевский А.И. Переводная литература Московской Руси XIV-XVII веков. VI: Литература жидовствующих // Сборник Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. – Санкт-Петербург, 1903. – Т. 74. – № 1.

Сперанский 1908 — Сперанский М. Из истории отреченных книг. IV. Аристотелевы Врата или Тайная Тайных // Памятники Древней Письменности и Искусства. –1908. – Т. 171.

ФВУ — Філософія Відродження на Україні. – Київ, 1990.

ФМК — Философская мысль в Киеве: Историко-философский очерк. – Киев, 1982.

Шахматов 1924 — Шахматов А.А. Письма к И. Стешенко // Україна. –Київ, 1924. – № 1.

Seebohm 1977 — Seebohm T.M. Ratio und Charisma. Ansätze und Ausbildung eines philosophischen und wissenschaftichen Weltverständnises in Moskauer Russland. – Bonn, 1977.

Summary

The second part of the XV c. was the time of cardinal changes in scientific vision of Ukrainians when the first translations of the West European, Arabic, and Hebraic texts appeared. The article deals with the analysis of speech and terminology peculiarities of the translating literature of that time (works *Aristotle's Gates, Cosmography, Aviasafe's Logics, Logic Dictionary* by Moses Maymonide), characteristic in the aspect of disciplinary classification and scientific content, detailed consideration of the terminological peculiarities (in mathematics, grammar, natural philosophy).

Збірник пам'яті Ярослави Закревської

Діалектологічні студії. 3 *Львів, 2003*

УДК 821.161.2–1.09Шев

Левко Полюга
Львів

Порівняльні конструкції в поетичних творах Тараса Шевченка

Comparative Structures in Taras Shevchenko's Poetry

Порівняльні конструкції як явище граматичне вже були предметом зацікавлення в українській лінгвістиці, але в цих працях автори здебільшого звертали увагу на конструктивні, логічні та синтаксичні особливості порівнянь, ставили за мету розкрити природу цього явища в мові взагалі; ідеться насамперед про працю І. Кучеренка [Кучеренко 1959], у якій автор розглянув порівняння, виражені фразеологічними одиницями. Однак їхня стилістична функціональність надто мало висвітлена. Характеристика таких конструкцій у мові творів письменників рідко привертала увагу дослідників.

Недостатньо висвітлене це питання й у працях, присвячених творчості Тараса Шевченка, хоча порівняльні конструкції цікавили багатьох дослідників — В. Ващенка [Ващенко 1963], В. Ільїна [Ільїн 1949], А. Могили [Могила 1977], І. Вихованця [Вихованець 1993; Вихованець 2000], Л. Мацько [Мацько 2000]; частково опрацьована тема в деяких посібниках [СУЛМ 1972; СУЛМ 1973] та ін. Однак порівняльні конструкції здебільшого розглянуто принагідно і надто поверхово. Саме тому ми вважали за потрібне ще раз повернутися до цих важливих поетичних тропів, застосувавши деякі нові методи дослідження.

Передусім відзначмо, що порівняння у творах Т. Шевченка наближені до народної пісенної мови, хоча й не позбавлені тієї індивідуальної геніальної простоти, яка взагалі притаманна творам Великого Кобзаря. Згадаймо хоча б вислів: *Ой одна я одна, **як билиночка** в полі, Та не дав мені Бог Ані щастя, ні долі* (334)[1]. Таких прикладів у поета дуже багато, тому й не дивно, що більшість його творів покладено на музику.

Ще одна прикмета Шевченкових порівнянь полягає в тому, що суб'єктом порівняння могли бути особи — *Марина, гайдамаки, перебендя*; предмети, речовини, явища природи — *сонечко, сльози*; назви абстрактних понять — *смерть*; ознаки предметів, виражені прикметниками, — *червоний*: *В червоних, мов калина, штанях* (404); дії — їх у творах Шевченка найбільше — *дивитися, іти, литися, вити, тюпати*, *родитися*: *Неначе наш Дніпро широкий, Слова його лились* (420); *Та й замахала, Неначе крилами, руками І пострибала через двір У поле, виючи, мов звір* (419); *І дивиться... На каламутну темну воду, Неначе ворогові в очі, Неначе вимовити хоче* (421); *Аж тюпає, немов біжить* (397).

Є в поета і такі порівняння, суб'єкт і об'єкт яких окреслені нечітко. Вони стосуються ширшого зображуваного вислову думки або й цілого твору: *Перелічу і дні і літа. Кого я, де, коли любив? Кому яке добро зробив? Нікого в світі, нікому в світі. Неначе по лісі ходив* (373). Роздумуючи над долею свого народу в часи Петра І і Катерини ІІ, поет писав: *Тяжко, тяжко мені стало. Так, мов я читаю історію України* (219). Або ось ще характеристика місцевості навколо Орської кріпості: *А тут бур'ян, піски, тали... І хоч би на сміх де могила О давнім давні говорила. Неначе люди не жили* (372).

Інколи об'єкт порівняння ускладнений епітетами; напр., характеризуючи зовнішність людини, поет пов'язує порівняння, яке стосується особи, з епітетом: *А Марина в сукні білій, Неначе білиця* (415).

Ніхто з дослідників мови творів Т. Шевченка ще не виявив, що порівняння можуть сполучатися з іншими поетичними тропами, зокрема з гіперболами. Такий засіб автор використовував, очевидно, для того, щоб підсилити емоційність свого вислову і ніби виправдати себе за те, чому взявся виливати на папір новий сюжет: *Неначе цвяшок в серці вбитий, Оту Марину я ношу* (412).

Або візьмімо засоби вияву піднесення, захоплення, щастя. Для вираження такого стану душі використано групу аналогічних порівнянь,

---

[1] Приклади наведено за виданням: *Шевченко Т.* Повна збірка творів: У 3-х т. – Київ, 1949. – Т. І. Сторінки видання подано в тексті після прикладів у дужках ().

завдяки яким авторові вдалося схарактеризувати прозріння і душевне покаяння грішника-варнака: *Дивлюся, Мов на небі висить Святий Київ наш великий, Святим дивом сяють Храми Божі, ніби з самим Богом розмовляють. Дивлюся я, а сам млію. Тихо задзвонили У Києві, мов на небі* (392). Або у вірші "А.О. Козачковському", що написаний у неволі: *Благаю Бога, щоб світало, Мов волі, світу, сонця жду* (373).

Аналізуючи Шевченкові порівняння, зосередьмо увагу на об'єктах порівняльних зворотів. Це номінації, які традиційно український народ використовував у порівняннях, тому читачеві вони надзвичайно близькі. Як відомо, поет завжди почував себе сиротою і мріяв про родинне тепло. Можливо, саме тому об'єктом його порівнянь часто є терміни спорідненості — *мати, батько, брат, сестра, родина*: *І село те, Де колись, мов брата, привітали мене* (410); *У наймах виріс сирота, неначе батькова дитина* (376); *Доля, як мати дитину, убирає* (30); *Він, як мати, привітає* (48). Серед найпоширеніших також іменники *дитя, дитина, діти* (часто порівняння поєднується з дієсловом *плакати*): *Заплачу, як тая дитина* (32); *Чом вас лихо не приспало, як свою дитину?* (34); *Заплачу, як рідна дитина* (45); *Чайка скиглить, мов за дітьми плаче* (64); *Україна, як мала дитина* (70); *Заспіваю, заридаю, як мала дитина* (77); *Хати біленькі виглядають, як діти в білих сорочках* (357); *Серце плаче, як за дітьми мати* (232); *Серце плаче, як дитя голодне* (226).

До улюблених об'єктів Кобзаревих порівнянь належать слова *рай* (211, 228, 275), *диво* (345, 351), *пан* (405).

А якими приземленими і водночас незвичайно поетичними є суто авторські, неповторні своєю оригінальністю та геніальністю порівняння, що досі полонять нас: *Неначе ляля в льолі білій Святеє сонечко зійшло* (386).

Об'єктами порівнянь у творчості Т. Шевченка дуже часто виступають назви істот або рослин, зокрема тих, які, за народним сприйманням, через якусь неприваблиу рису, наприклад, вияв жорстокості тварини, набували негативної конотації. Такі об'єкти порівнянь найчастіше використовуються для негативної оцінки порівнюваного суб'єкта. Їх фіксуємо найчастіше в пізній творчості, яку деякі літературознавці називали творчістю періоду ідейної зрілості, але тоді вже, напевно, це був час утрачених ілюзій, подекуди і час зневіри. Серед найпоширеніших — *бугай, кабан, кабани, огир, медвідь, медведик, пси, собаки, хорти, ягнята, коти, кішечка, кошеня, поросята, гад, гадина, жаба, чапля, індики, галич, сичі, сарана, ворони, пава, журавлі:* [Паничі. — *Л.П.*] *молодії дівчат в селі, Мов бугаї, перебирали* (390); *Дивися, огирем яким Сам пан круг*

тебе походжає (414); *Мов пси, гризуться Брати з братами* (363). Дуже часто, як видно, такі порівняльні конструкції належать до поширених загальнонародних висловів, які можна назвати фразеологізмами.

Позитивних конотацій набувають назви істот *голуб, голубка, рибонька*, а також рослин — *тополя, калина, дуб, явір, хміль, кедр, мак, маківочка, лілія*, загальнородові назви — *квіточка, квітка, билина, билиночка*: *Неборак як голуб з нею* (369); *Братались з вольними ляхами, В садах кохалися, цвіли, Неначе лілії* (364). Узагалі порівняння з такими об'єктами, як *тополя, голубка*, *голубонька, рибонька, билиночка,* належать до найулюбленіших і найпоширеніших у творах Т. Шевченка.

Деякі порівняння можуть бути сьогодні дуже актуальними, наприклад, такі що характеризують представників російського мілітаризму (згадуємо і жорстоку сучасну війну в Ічкерії, і нахабство російськомовного населення в Україні): *Не перлася, як той москаль, в самотню душу* (408).

У порівняльних конструкціях Т. Шевченко використовував сполучники *мов, наче, неначе, ніби* (248*), буцім* (211), *чи* (225), *як*, що у творах поета не завжди вказують на порівняння; водночас поширеним способом вираження порівняння є уживання орудного відмінка (*Пустиня циганом чорніє* — 386) і використання значущих звертань.

Позиція порівнянь щодо суб'єкта пізнаваного може бути пре- або постпозиційною. За нашими спостереженнями, це найчастіше диктує ритміка твору, специфіка вислову.

Порівняннями можуть виступати і фразеологічні звороти: *А може то така правда, Як на вербі груші* (381); *Вони* [письменні. – *Л.П.*] *ростуть, Як та капуста на городі* (380).

Якщо йдеться про Кобзареві порівняння, то варто ще вказати і на їхню специфічність функціонування в різні періоди творчості: у ранніх творах переважали порівняння народнопісенного типу; у творах пізніших, особливо після другої подорожі в Україну, і в тих, що писав на засланні, виявляємо такі тропи, які боляче вражають. Сповнені гостротою вислову, вони часто пекучі; суб'єкти цих порівнянь наближаються до натуралістичного зображення, за винятком творів, сповнених туги за дитинством і молодістю.

Укажімо ще й на інші особливості Шевченкових порівнянь: вони можуть бути побудовані на антонімічній основі (*там ніч, як день* — 219); можуть виступати у формі риторичних запитань (226). У творах може утворюватися каскад порівнянь, коли поряд накопичується їх два або більше (219); або ж для характеристики використано засіб градації

(*медвідь, медведик, кошеня*) (222–223); гайдамаки можуть налетіти, *як хмара* (127): *козацтво*, *неначе ірій налетіло* (95). Дискусійним залишається порівняння: *Нас тут триста, **як скло**, Товариства лягло* (332). Найвірогідніше, у порівняння виражено високу душевність і відданість, непогрішність молодих душ козацького лицарства, яке загинуло, але не здалося ворогові. Звучить гордість поета за своїх земляків, особливо привертає увагу поетична і романтична піднесеність вислову. Важливою прикметою Шевченкових порівнянь є їхня народність [див.: Ільїн 1949].

Підсумовуючи цей короткий огляд, зауважмо, що до вивчення поетичних засобів великого Шевченка можна повертатися знову і знову та знаходити в цьому завжди щось нове і для наукового аналізу, і для естетичного задоволення.

Література

Ващенко 1963 — Ващенко В.С. Мова Тараса Шевченка. – Харків, 1963.
Вихованець 1993 — Вихованець І.Р. Граматика української мови: Синтаксис. – Київ, 1993.
Вихованець 2000 — Вихованець І.Р. Порівняльний зворот // Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови) та ін. – Київ, 2000. – С. 467–468.
Ільїн 1949 — Ільїн В.С. Народність у порівняннях Т.Г. Шевченка // Мовознавство. – 1949. – № 7. – С. 11–17.
Кучеренко 1959 — Кучеренко І.К. Порівняльні конструкції в світлі граматики. – Київ, 1959.
Мацько 2000 — Мацько Л.І. Порівняння // Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови) та ін. – Київ, 2000. – С. 469–470.
Могила 1977 — Могила А.П. Порівняння // Шевченківський словник: У 2-х т. – Т. 2. – Київ, 1977. – С. 133–134.
СУЛМ 1972 — Сучасна українська літературна мова: Синтаксис. – Київ, 1972.
СУЛМ 1973 — Сучасна українська літературна мова: Стилістика. – Київ, 1973.

Summary

Author concentrates on educidating the stylistic functionality of comparative structures in Taras Shevchenko's poetry, gives their peculiarities wich create the especial color of poet's works.

Збірник пам'яті Ярослави Закревської

Діалектологічні студії. 3 *Львів, 2003*

УДК 811.161'282.3(438)

Dorota Krystyna Rembiszewska
Warszawa

Elementy wschodniosłowiańskie w mowie mieszkańców powiatu wysokomazowieckiego

Eastern Slavic Elements in Language of Inhabitants of District Wysokomazovetskyi

Powiat Wysokomazowiecki (województwo Podlaskie) położony jest między doliną górnej Narwi a środkowym Bugiem. Zajmuje on więc obszar w części należący do Mazowsza Wschodniego oraz Podlasia.

Główne miasto to Wysokie Mazowieckie, założone przez Kazimierza Jagiellończyka w roku 1492. Miejscowość w XV wieku stanowiła wysuniętą najdalej na zachód wyspę ruską (wraz z wsiami Osipy, Bryki), podległą namiestnikowi z Drohiczyna [Wiśniewski 1980: 18]. Ludność ruska jednak dość szybko się spolszczyła pod wpływem napływającego już od XVI wieku mieszczaństwa polskiego. W wiekach późniejszych nastąpiła całkowita polonizacja.

Północną i środkową część powiatu stanowią wsie, będące dawniej zaściankami szlacheckimi, stąd dwuczłonowość nazw, na przykład: Brzóski Brzezińskie, -Falki, -Markowizna, -Tatary; Jamiołki Godzieby, -Kowale, -Piotrowięta, -Rawki, -Świetliki; Perki Bujenki, -Franki, -Karpie, -Lachy, -Mazowsze, -Wypychy; Roszki Chrzczony, -Leśne, -Włodki, -Wodźki, -Sączki, -Ziemaki; Sikory Bartkowięta, -Janowięta -Pawłowięta, -Piotrowięta, -Tomkowięta, -Wojciechowięta.

Wschodni obszar omawianego terenu znajduje się niedaleko wsi, w których ludność posługuje się gwarami wschodniosłowiańskimi. Jednak Wysokie Mazowieckie i przylegające do niego miejscowości oddalone są o kilkadziesiąt kilometrów od wsi niepolskojęzycznych. Skąd zatem w miejscowościach wokół Wysokiego Mazowieckiego wpływy wschodniosłowiańskie?

W roku 1911 do wsi Osipy sprowadziły się 24 rodziny[1], pochodzące z powiatu puławskiego na Lubelszczyźnie. Osadnicy z Polski południowowschodniej zakupili około 400 morgów ziemi i zasiedlili wsie (podaję nazwy według obecnego stanu): Osipy Lepertowizna, Osipy Nowe, Osipy Stare, Osipy Wydziory. Przybycie ludzi, którzy kultywowali nieznane tradycje, prowadzili inną kuchnię, a wreszcie posługiwali się odmienną gwarą zrodziło wśród rdzennych mieszkańców nie tylko zainteresowanie, ale także chęć wskazania na inność kolonistów. Nowo przybyłych określano mianem *Kurpie*, z tą nazwą bowiem kojarzyło się wszystko, co obce.

Jednak, mimo dzielących różnic, przesiedleńcy szybko się zasymilowali, a miejscowi przejęli między innymi niektóre cechy ich gwary, zachowane do dzisiaj. Oczywiście, wymienione poniżej własności systemowe i leksykalne nie mają charakteru powszechnego. Jednak zasięg tych wpływów nie ogranicza się tylko do wsi zasiedlonych przez ludzi z Lubelszczyzny, ale rozszerzył się także na dalsze części powiatu. Nie bez znaczenia także zapewne pozostają kontakty (w urzędach, obecność na targach, odwiedziny rodzin i inne) z osobami z powiatu siemiatyckiego, gdzie w wielu wsiach gwarą prymarną są gwary wschodniosłowiańskie.

W systemie fonetycznym można wskazać, co prawda niewiele, ale charakterystycznych dla gwar wschodniosłowiańskich cech:

1. Zwężenie ***e, o*** w sylabach nieakcentowanych, w wyrazach: *kal'isony* ‘kalesony’, *na pšybuś* ‘na przyboś — nosić obuwie, bez skarpet’. W języku ukraińskim samogłoski nieakcentowane wymawiane są krócej i ulegają częściowej redukcji [Dalewska-Greń 1997: 47]. Taka właściwość głosek występuje w gwarach polskich sąsiadujących z ukraińskimi [Czyżewski 1976: 106; Moskal 1967: 3; Pelcowa 1994: 164].

2. Przesunięcie artykulacji y ku przodowi przed x: _iba, racu_i, s_*ilić ś*e, *ś*pry_i ‘szprychy’.

3. Pełnogłos: xoNolec ‘chłodnik — rodzaj zupy’, muroXisko ‘mrowisko’, oNoble ‘dyszle w wozie jednokonnym’. Pełnogłos pojawił się także w nazwisku SoNoduxa, utworzonym od apelatywu oznaczającego ‘zupę z mąki żytniej lub

[1] Informacje zaczerpnęłam m. in. od osoby, która właśnie w roku 1911 wraz z rodzicami (miała wtedy 4 lata) przybyła do Osip.

gryczanej' [Kurzowa 1993: 431]. Znaczenia tego rzeczownika pospolitego nie znają mieszkańcy powiatu, a nazwisko odbierają jako obce „pev*ń*e rusKe laKe*ś*".

4. Denazalizacja wygłosowej samogłoski tylnej: lu?elo 'lubią', pa@Vo na to staro *D*embosko, z molo matko, z to dobro Cef@yno.

5. Występowanie ***l*** epentetycznego w wyrazach nieznanych polszczyźnie ogólnej: knowle 'dolna część snopa', k*ł*omle 't.s.'. W stp. funkcjonowała nazwa k*ł*omla 'sieć rybacka', którą traktuje się jako pożyczkę ruską [Sławski 1958–1965: 262]; w tym samym znaczeniu odnotowuje „Słownik wileński" [Słownik 1861: 499].

6. Miękkie M: cybuMa, koMacja, koMki 'igły z drzew', topoM 'topola'.

7. Twarda wymowa spółgłoski ***ń***: Nancux, Nancusek, Cen dobry, zakon@y*ć* i w związku z taką artykulacją wtórna palatalność: *ł*ama*ń*ka 'łamanka, przyrząd do łamania słomy lnianej'.

8. Zmiękczenie tylnojęzykowych x przed samogłoską przednią: bo_enek, _endryk 'Henryk', mNodu_e 'młoduchę — pannę młodą', po_efka 'pochewka — futerał na nóż'.

Odnotowałam także zjawiska w zakresie tworzenia wyrazów, które zapewne są wynikiem oddziaływania języka ukraińskiego.

1. Formant -uch:

a) tworzący derywaty, należące do różnych kategorii znaczeniowych: b*ź*Cux 'purchawka', patrux 'źrenica', sopux 1. 'wnętrze pieca chlebowego', 2. 'otwór w piecu chlebowym', poOetlux 'pomiotło, narzędzie do wygarniania popiołu z pieca chlebowego';

b) dzięki któremu powstają wyrazy o charakterze atrybutywnym, silnie znamionującym: kap*ć*ux 'najczęściej o starszym mężczyźnie, który stara się względy młodszej od siebie kobiety'; zwykle używa się w wyrażeniu stary kap*ć*ux. Wyraz jest nacechowany pogardliwe, z odcieniem dezaprobaty. Z. Kurzowa odnotowuje tę nazwę w gwarach południowokresowych w znaczeniu 'przezwisko Żyda' [Kurzowa 1983: 180]. *P*oOetlux oprócz znaczenia wymienionego w podpunkcie a) — także 'o kobiecie nie dbającej o swój wygląd, jak również o porządek w obejściu'; smolux 'o osobie niezbyt schludnej, brudnej'.

2. Sufiks -ucha wchodzi w skład derywatu *ź*elopuxy 'niedojrzałe owoce'. Z. Kurzowa [Kurzowa 1983: 180] w artykule dotyczącym zmian znaczeniowych zapożyczeń ukraińskich w polszczyźnie kresowej wymienia wyraz w wymienionym znaczeniu i podaje, że ukr. *зеленуха* oznacza 1. 'niedojrzałe wiśnie'; 2. 'gatunek zielonych śliwek'.

3. Przyrostek -un, tworzący nazwy znamionujące: bardun ‘o osobie wokół której panuje ciągły nieład; bałaganiarz’; bYexun ‘ktoś opryskiliwy, kłótliwy, mówiący zbyt dużo, nie dający w rozmowie za wygraną’, np.: ty bYexuńe leden, ńe odV@ekul śe matce, za maNy lesteś, zafVe tfole musi być na XeVxu; Z. Kurzowa podaje brechun ‘kłamca’ — ukr. *брехун* [Kurzowa 1983: 143]; w “Słowniku gwar” [SGP 1986: 600] zdefiniowany ‘kłamca, plotkarz’, z lokalizacją także z okolic Wysokiego Mazowieckiego; derun ‘o kimś, kto dużo krzyczy, najczęściej o dziecku’, vYaskun ‘t.s.’, śikun ‘o małym dziecku, które często się moczy’.

4. Sufiks -uk, występujący w antroponimach. Osoby noszące nazwiska z charakterystycznym -uk, nie są autochtonami, sprowadziły się na ten teren w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat. Jeśli chodzi o wymieniony formant, przyjmuję, że został przejęty właśnie z jęz wschodniosłowiańskich, pomijam szczegółowsze dociekania na temat jego proweniencji.[2]

Nazwiska z *-uk*, patronimika [zob.: SHNOB]:

— utworzone od imienia: *Abramczuk, Andrzejczuk, Antończuk, Bartłomiejczuk, Bazyluk, Danilczuk, Felczuk, Florczuk, Franczuk, Ignaczuk, Karolczuk, Konstańczuk, Krysiuk, Leoniuk, Maksimiuk, Michaluk, Miszczuk, Nesteruk Niczyporuk, Nikiciuk, Pawełczuk, Pietraniuk, Romańczuk, Stańczuk, Tomczuk, Ustyniuk Wakuluk Walczuk, Wasielczuk, Wasieluk, Weremiuk, Właszczuk*;

— mające strukturę hybrydalną, tzn. z sufiksem wschodniosłowiańskim łączy się podstawa polska:

a) od nazwy zawodu: *Kowalczuk, Szklaruk, Tkaczuk*;

b) odapelatywne: *Byczuk* (od: byk), *Kościjańczuk* (od: kość), *Kuczuk* (od: kucza).

W mowie mieszkańców powiatu funkcjonują także nazwy, które można uznać za pożyczki wschodniosłowiańskie.

*B*atrak ‘pejoratywne określenie dawnego pracownika folwarcznego’, w ukraińskiej gwarze Niemirowa nad Bugiem [Janiak 1995: 61] pojawia się w postaci *badr’ak* i oznacza ‘człowieka mieszkającego na wsi i nie posiadającego pola, jedynie ogród’.

*B*oNtun ‘zepsute jajo’ wyraz odnotowany m. in. w “Słowniku wileńskim” [Słownik 1861: 98]. Wiąże się znaczeniowo z czasownikiem błr. *bóutać*, ukr. *бовтáмu* ‘bełtać, mieszać’. Wyrazem tym posługują się mieszkańcy Polski północno-wschodniej, w tym na pograniczu polsko-litewskim [Karłowicz 1900–1911: 98; Kurzowa 1993: 336].

[2] W niektórych opracowaniach pojawia się przypuszczenie, że suf. *-uk* ma pochodzenie turecko-tatarskie, por.: [Dacewicz 1999: 193–194; Lindert 1972: 81–87].

*B*udny ‘zwykły, codzienny, zwłaszcza o odzieży’ (ukr. *будний*) wyraz znany w całym pasie przygranicznym.

*B*urNak ‘gbur, człowiek nieokrzesany, nieuprzejmy’. Znany także na kresach północno-wschodnich oraz w Augustowskiem [Kurzowa 1993: 340] jako ‘starowierca, chłop z Wielkorusi osiadły na Białorusi i Litwie’ oraz w znaczeniu przenośnym ‘chłop tęgi o zdrowym wyglądzie’; ros., błr., ukr. *бурлáк* ‘w przedrewolucyjnej Rosji robotnik ciągnący czółno w górę rzeki’’.

*X*olka, xulka ‘sosna, zwłaszcza młoda’, nazwa znana gwarom płd. i wschodniej Białorusi — *хвóя, хвóйка* [ЛАБНГ I: m. 138].

*Č*uć ‘słyszeć’ — występuje także w całym pasie gwar na wschodzie [Kurzowa 1983: 150]. Być może pożyczka ta wynika z wieloznaczności wyrazu w ukraińskim: *чути* 1. ‘słyszeć’; 2. ‘czuć’.

*X*ulać 1. ‘udzielać towarzysko, bawić się, szczególnie pod wpływem alkoholu’; 2. ‘dobrze tańczyć’. Z. Kurzowa notuje w znaczeniu ‘iść, udać się biec’ [Kurzowa 1983: 174] — ukr. 1. ‘chodzić, spacerować’, 2. ‘mieć wolny czas’; 3. ‘bawić się’. Od tego czasownika utworzono nazwę atrybutywną *hulak* ‘mężczyzna, który dobrze tańczy’, funkcjonującą we wschodniej części w powiatu wysokomazowieckiego.

*X*abaM — wyraz używany jest w liczbie mnogiej i oznacza ‘duży, nieforemny, niedopasowany do nogi but’: o laKe xabale wykuPiNa, co luY Xe$kVex *ń*e byNo. *T*oV to na starego xNopa, a *ń*e na tako maNo ko?etKe. Ma on zabarwienie ironiczno-żartobliwe, używa się go w sytuacjach poufałej rozmowy osób ze sobą zaprzyjaźnionych. W gwarach Białostocczyzny rzeczownik występuje w znaczeniu ‘kochanek’, zaś w gwarze Lwowa ‘adorator, starający się, sympatia, kochanek na utrzymaniu’ [Kurzowa 1983: 145]. W ukr. *хабаль* ‘kobieciarz’.

*X*ajdać ‘mocno kołysać’, np.: matka tak xaldaNa krylana v vusku, Ye maNo *ń*e vyMeciaN; ukr. *гойдáти*, błr. *hajdáć, hójdać*. W tym samym znaczeniu, w postaci *hojdać* podaje Z. Kurzowa [Kurzowa1993: 361] oraz jako *hojać* — K. Węgrowska [Węgrowska 2000: 83].

*K*aban to w mowie mieszkańców pogranicza Mazowsza i Podlasia ‘duży brzuch’ w gwarach południowokresowych ‘wieprz, a także ogólnie świnia’, ukr. *кабан* ‘t.s.’.

*K*oćuba ‘przyrząd do wygarniania węgla z pieca chlebowego’. Wyraz znany polskim gwarom na Mazowszu aż po Kurpie (tam także w znaczeniu ‘laski pasterska’) oraz gwarom kresowym [Kurzowa 1983: 186]; ukr. *коцюба* ‘t.s.’.

*K*uran ‘kurhan, naturalne wzniesienie’ — uwidacznia się tu tendencja do unikania artykulacji obco brzmiącego fonemu /h/, mimo że został zachowany leksem wschodniosłowiański.

*M*amaNyga ‘rzadka zupa, bez określonego smaku’; wyraz o nacechowaniu pejoratywnym. W gwarach kresowych występuje on w znaczeniu ‘potrawa z ugotowanej na gęsto kukurydzianej mąki lub kaszy’ [Kurzowa 1985: 481]; ukr. *мамалига*.

*S*kapcanie*ć* ‘podupadać na zdrowiu, tracić wigor, stawać się mniej towarzyskim, celowo się izolować’, wyraz znany także na kresach południowowschodnich [Kurzowa 1985: 180][3]; ukr. *капцанити*.

Niekiedy, nawet jeśli nie zachował się „właściwy” leksem wschodniosłowiański, to jego ślad utrwalił się w derywatach, utworzonych od podstawy obcej. Tak na przykład używa się nazwy *gaźonek, gaźik* ‘pojemnik na naftę’, mimo że obecnie nie jest znany wyraz *gaz* w znaczeniu ‘nafta’ nawet przedstawicielom najstarszego pokolenia.

O oddziaływaniu leksyki wschodniosłowiańskiej na mowę mieszkańców omawianego terenu mogą świadczyć pary synonimów, choćby: buNka // pier/g, dy*ś*el // oNoble ‘element uprzęży w jednokonnym zaprzęgu’, nafta // gaz, rexoce // krecy ‘o głosie wydawanym przez żabę’, rozvora // cybant ‘drąg łączący przednią część wozu z tylną wozie konnym’, sceka // bYese ‘o głosie wydawanym przez psa’, ta*ń*cowa*ć* // xula*ć*.

Przedstawiony materiał pokazuje, że w mowie mieszkańców powiatu wysokomazowieckiego pojawia się niemało cech wschodniosłowiańskich, zarówno fonetycznych, morfologicznych, jak i leksykalnych. Trudno tu jednak mówić o mieszanym czy przejściowym charakterze gwar na tym obszarze pogranicza mazowiecko-podlaskiego, gdyż wymienione elementy obcojęzyczne nie mają charakteru wyłącznego, występują oprócz polskich składników systemowych w sposób niejako fakultatywny. Jednocześnie taki stan gwar dowodzi po raz kolejny, jak ważna w badaniu terytorialnej odmiany języka jest wiedza historyczna, informacje o lokalnych ruchach osadniczych.

Literatura

ЛАБНГ — Лексичны атлас беларуских народных гаворак. – Т. 1–5. – Минск, 1993.
Czyżewski 1976 — Czyżewski F. Wpływy ukraińskie w gwarze osady Łomazy powiat Biała Podlaska // Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej. – XV. – Warszawa, 1976. – S. 105–118.
Dalewska-Greń 1997 — Dalewska-Greń H. Języki słowiańskie. – Warszawa, 1997.

[3] Autorka podaje także lokalizację za *Słownikiem gwar polskich* [SGP 1986] w okolicach Białej Podlaskiej i na Białostocczyznie.

Janiak 1995 — Janiak B. Polsko-ukraińskie związki językowe na przykładzie gwary Niemirowa nad Bugiem: Fonetyka. Fonologia. Słownictwo. – Łódź, 1995.
Karłowicz 1900–1911 — Karłowicz J. Słownik gwar polskich. – T. I–VI. – Kraków, 1900–1911.
Kurzowa 1983 — Kurzowa Z. Zmiany w polach językowych zapożyczeń ukraińskich a polsko-ukraińskie kontakty językowe // Studia nad polszczyzną kresową. II. – Warszawa, 1983. – S. 49 – 63.
Kurzowa 1985 — Kurzowa Z. Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do roku 1939. – Warszawa-Kraków, 1985.
Kurzowa 1993 — Kurzowa Z. Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w. – Warszawa-Kraków, 1993.
Moskal 1967 — Moskal B. Elementy ukraińskie w polskiej gwarze wsi Żdżanne (pow. krasnystawski) // Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Naukowych Łódzkiego Towarzystwa Naukowego. – XXI. – 1967. – S. 1–10.
Pelcowa 1994 — Pelcowa H. Głos w dyskusji nad gwarami przejściowymi i mieszanymi wschodniej Polski // Studia nad polszczyzną kresową. – VII. – Wrocław, 1994. – S. 159–169.
SGP 1986 — Słownik gwar polskich / Pod kierunkiem J. Reichana. – II. – 3 (6). – Wrocław-Warszawa, 1986.
SHNOB — Abramowicz Z., Citko L., Dacewicz L. Słownik historycznych nazw osobowych Białostocczyzny (XV–XVIII w.). – T. 1–2. – Białystok, 1997–1998.
Sławski 1958–1965 — Sławski F. Słownik etymologiczny języka polskiego. – T. II. – Kraków, 1958–1965.
Słownik 1861 — Słownik języka polskiego / Wypracowany przez A. Zdanowicza, M. Bohusza Szyszkę. J. Filipowicza. – Wilno, 1861.
Węgrowska 2000 — Węgrowska K. Słownictwo wileńskie na Pomorzu Zachodnim. – Zielona Góra, 2000.
Wiśniewski 1980 — Wiśniewski J. Zarys dziejów osadnictwa na Białostocczyźnie // Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostocczyzny / Pod red. S. Glinki, A. Obrębskiej-Jabłońskiej i J. Siatkowskiego. – I. – Wrocław-Warszawa, 1980.

SUMMARY

The article contains the abridge reference about District Wysokomazovetskyi, detailed analysis of Eastern Slavic, especially Ukrainian features (phonetic, lexical, morphological) in speech of inhabitants of this district.

Збірник пам'яті Ярослави Закревської

Діалектологічні студії. 3 *Львів, 2003*

УДК 811.161.2(438)

Janusz Rieger
Warszawa

Uwagi o języku ukraińskim w Polsce[1]

Some Remarks on Ukrainian Dialects in Poland

Język ukraiński w Polsce powojennej był przedmiotem badań bardzo tradycyjnych: opisywano głównie gwary, które jeszcze się zachowały (por. bibliografię zestawioną przez F. Czyżewskiego i M. Łesiowa [Czyżewski, Łesiów 1997]), ewentualnie próbowano rekonstruować dawny stan na podstawie materiałów przedwojennych czy też języka pojedynczych grup czy idiolektów[2]. Ogólnie wiadomo, że we wsiach, gdzie ludność ukraińska do dziś stanowi większość, mieszkańcy posługują się gwarą nadal (choć np. w Kalnikowie pod Przemyślem ta część ludności, która jest wyznania rzymskokatolickiego stara posługiwać się językiem polskim); dotyczy to także tych Łemków, którzy uważają się za odrębny naród.

Przyczyny tego stanu badań są jasne: na ogół dialektolodzy, badający gwary ukraińskie w Polsce (a nie jest ich wcale tak mało), chcą w pierw-

[1] Tekst ten i badania w nim referowane są m.in. wynikiem realizacji tematu „Gwary polskie na Ukrainie i gwary ukraińskie w Polsce", zgłoszonego swego czasu przez Jarosławę Zakrewską i przeze mnie jako wspólny temat badawczy Narodowej Akademi Nauk Ukrainy i Polskiej Akademii Nauk (realizowany przez Instytut Ukrainoznawstwa NANU i Instytut Języka Polskiego PAN) .

W czasie referowania tekstu na konferencji lwowskiej artykuły młodych badaczy, wymienione dalej, nie były jeszcze publikowane. Dziś sens ogłoszenia mojego referatu drukiem widzę przede wszystkim w przekazaniu informacji o tych artykułach i ich zawartości a także w pokazaniu pilnych zadań badawczych.

[2] Opisywano też postępujący po wysiedleniach w 1947 r. zanik resztek gwar ukraińskich.

szym rzędzie ocalić od zapomnienia to, co ginie, odchodzi w przeszłość, a więc zapisać przede wszystkim mowę najstarszego pokolenia. Mniej zwracają uwagę na zróżnicowanie pokoleniowe, a najmniej na język młodszych pokoleń. Liczą na to, że język tych pokoleń zostanie opisany później. Sam też tak postępowałem wielokrotnie. Tymczasem sytuacja wciąż się zmienia, język młodszych generacji zostaje poddany nowym bodźcom (w szczególności naciskowi środków masowego przekazu) i co umknie naszej uwadze dzisiaj, jutro już nie uda się ani zapisać, ani odtworzyć. Zresztą nic nie wskazuje na to, żeby badania gwar, prowadzone na Ukranie, uwzględniały w większym stopniu aspekt socjolingwistyczny.

Język inteligencji ukraińskiej w ogóle nie był badany. Z pobieżnych obserwacji moich uczniów wynika, że jest on „biedniejszy" od języka inteligencji na Ukrainie. Nikogo nie dziwi, że jest nasycony polonizmami leksykalnymi i polskimi konstrukcjami składniowymi (interferencja u bilingwów jest nie do uniknięcia). A. Kłoskowska, badając przed kilkoma laty samoidentyfikację kilku przedstawicieli inteligencji ukraińskiej w Polsce, stwierdziła u nich słabą znajomość literatury i w ogóle kultury ukraińskiej (od której w powojennej Polsce byli odcięci) przy jednoczesnej akulturacji do kultury polskiej. Dziś jest zapewne trochę lepiej.

Przed uczestnikami mojego seminarium postawiłem problem nie tylko opisu gwarowego, ale także zagadnienie funkcjonowania dziś resztek gwar ukraińskich w Polsce, a więc stwierdzenia kto i z kim rozmawia gwarą, jakim zmianom uległy gwary w ostatnich czasach, jaki jest wpływ na nie języka polskiego (literackiego i gwarowego), a jaki ukraińskiego języka literackiego, jak to wygląda w różnych pokoleniach. Chodziło mi także o problemy metodologiczne: jak powinno się badać to funkcjonowanie gwary (i ukraińskiego języka literackiego) na wsi. Ograniczona liczba moich młodych współpracowników, którzy wzięli udział w badaniach, spowodowała, że otrzymaliśmy zaledwie zarys problematyki, jednakże udało się uzyskać także pewne konkretne ustalenia. W niniejszym szkicu przedstawiam również kilka moich wcześniejszych obserwacji a także ustne informacje od autorki jednego z opracowań. Dodam od razu, że na wszelkie uogólnienia jest za wcześnie, choć niewątpliwie można wskazać kilka sytuacji typowych.

W pracach, dotyczących mowy przesiedleńców na ziemie północne Polski, a więc osób z Terki na pograniczu łemkowsko-bojkowskim i z Lublińca koło Cieszanowa (gwara nadsańska), mamy do czynienia z sytuacją mniejszości, w dodatku dosyć rozproszonej. Podobnie jest w Rzepedzi nad Osławą, na wschodnim skraju Łemkowszczyzny, choć tu może Ukraińców jest trochę więcej. W tych trzech punktach mieszkańcy odnoszą swoją gwarę do

ukraińskiego języka ogólnego. Mowę przesiedleńców badały osoby stamtąd pochodzące, które dzięki temu prowadziły wywiady w sytuacji nieoficjalnej czy półoficjalnej, a więc sprzyjającej uzyskaniu wiarogodnych informacji. W Bartnem koło Gorlic (Łemkowszczyzna) mieszkają osoby, a najczęściej potomkowie osób, wysiedlonych stamtąd na ziemie zachodnie, którym udało się powrócić w rodzinne strony. Cała wieś mówi gwarą łemkowską. Mieszkańcy nie poczuwają się do wspólnoty z narodem ukraińskim, co w języku przejawia się brakiem nowszych wpływów ukraińskiego języka literackiego na gwarę.

Moi uczniowie-współpracownicy w różny sposób i nie zawsze jednolicie zwracali uwagę na różne aspekty funkcjonowania gwary i języka literackiego. Przez to z jednej strony trudniej o identyczny opis czy o porównania, ale z drugiej położenie nacisku na różne problemy zapewne ułatwi przyszłe badania.

*

1. Wysiedleńcy z Terki — z pogranicza łemkowsko-bojkowskiego na Pomorze Zachodnie. Badania przeprowadziła i opracowała Urszula Lewicka [Lewicka 2002]. Autorka opisu ok. r. 1995, jako uczennica liceum ukraińskiego, przyjechała na wakacje do dziadków i próbowała mówić do nich świeżo wyuczonym ukraińskim językiem literackim. Rezultaty nie były najlepsze — dziadkowie nie zawsze ją rozumieli, próbowała więc mówić gwarą, którą dobrze już nie władała. Dziadkowie dobrze posługują się tylko gwarą, wyniesioną z rodzinnej wsi, choć w młodości w szkole uczyli się (krótko) ukraińskiego języka literackiego (znają też język polski, którym posługują się poza domem). Nie mają oporów przed posługiwaniem się gwarą, język literacki nie jest dla nich bardziej prestiżowy. Pokolenie dziadków mówi o swojej gwarze: „*ridna mowa, błyska, prawdywa. Toj mowoj howoryłosia w Terci*. *Mowa, jaku maty nawczyła, ne zabudu*". Jest to więc gwara o prestiżu narodowo-społecznym. Tak to przynajmniej wygląda w deklaracjach. Jeśli jednak weźmiemy pod uwagę nierzadkie porozumiewanie się z przyjeżdżającymi z miasta wnukami językiem polskim, zauważymy pewną sprzeczność pomiędzy tymi deklaracjami a praktyką (zob. dalej), może więc dla części najstarszej generacji gwara jest bardziej prestiżowa, dla części — mniej. Dla dzieci przesiedleńców (dziś pokolenie 50–60-ciolatków) gwara też była językiem prymarnym, tu w znaczeniu „nabytym w sposób naturalny w domu"; polskiego uczyli się dopiero w szkole

Dziadkowie porozumiewają się gwarą także z sąsiadami. W tej generacji jest to nadal podstawowy środek komunikacji językowej. Język babki i dziadka zawiera niewiele polonizmów poza takimi, które dotyczą realiów życia w Polsce.

Z generacji 30-tolatków na 14 osób pytanych: 3 znają gwarę, ale wstydzą się nią mówić, 8 uważa, że wystarczy, że ją rozumieją, 3 uważają znajomość gwary za zbyteczną. Widzimy tu istotną zmianę — gwara utraciła prestiż. Wiąże się to z ograniczonymi możliwościami używania gwary: „jak mam coś powiedzieć, to kaleczę tę mowę, wiele w niej jest już słów polskich". Według innego: „Co z tej gwary zostało? Co drugie-trzecie słowo jest polskie". Mamy tu więc expressis verbis wyrażoną świadomość małej przydatności gwary w procesie komunikacji językowej oraz świadomość deprecjacji (zepsucia) gwary u osób młodszych. Nowsze wpływy polskie zaznaczają się wprawdzie także w najstarszym pokoleniu: „Jak by ne starawsia, ty nawit' ne podumajesz, a jazyk tak sia oberne, że skażesz polske słowo" (informator w wieku 90 lat), ale procesu komunikacyjnego to nie zakłóca.

Nawet w rodzinach kultywujących tradycje gwara jest już uważana za archaizm. Pokolenie 20–30-tolatków wybiera albo polski, który znają ze szkoły i sąsiedztwa albo ukraiński literacki. Ten drugi ma gorszą sytuację, bo nie jest tak dobrze znany. Wyraża to stwierdzenie: „po polsku najłatwiej, ale wśród swoich wypadałoby mówić po swojemu, ale czy nie będą się śmiać z tego jak ja mówię?". Jednak w rozmowach z nieznanymi Ukraińcami średnie i młodsze pokolenie stara się mówić ukraińskim językiem literackim Niektórzy z nich sami uczyli się tego języka. Trzeba pamiętać, że na miejscu nie ma nauki ukraińskiego w szkole, że do odległego liceum ukraińskiego jadą tylko nieliczni.

U jednej osoby z najstarszego pokolenia, posługującej się gwarą, widać silne wpływy ukraińskiego języka literackiego (zwłaszcza leksykalne), ale też jej kontakt z językiem literackim jest stały poprzez systematyczne czytanie gazet ukraińskich. Ale jest to tylko bierny kontakt z ukraińskim językiem literackim, w jego mowie nie ma przełączania kodów (z gwary na język literacki), a jedynie interferencje.

Młoda badaczka uczęszczała do jednego z niewielu liceów ukraińskich w Polsce. Dla niej i jej koleżanek ukraiński język literacki stał się pierwszym językiem, którym posługuje się w kontaktach z innymi Ukraińcami w Polsce. Podobnie jak większość jej kolegów nie mówi już biegle gwarą, którą posługiwała się w domu w dzieciństwie. A teraz kilka słów o sytuacji panującej w rodzinach. Trzeba rozróżnić domy, które podtrzymują tradycje (w tym mowę) i takie, które tradycji nie podtrzymują. Dalej interesować nas będą tylko te pierwsze. Często zdarza się jednak, że najstarsze pokolenie, mówiące gwarą, pozostało na wsi, młodsze i najmłodsze mieszka już w mieście, przy czym najmłodsze często posługuje się (głównie) językiem polskim. Dziadkowie do przyjeżdżających na wakacje wnuków muszą mówić

po polsku, bo inaczej nie będą rozumiani. Po dłuższym pobycie na wsi dzieci zaczynają rozumieć gwarę, ale wróciwszy do domów znów ją zapominają. Przypomina mi to sytuację gwary polskiej w Oleszkowcach koło Gródka na Podolu: cała wieś mówi wprawdzie po polsku, ale na wsi pozostali w zasadzie tylko ludzie starsi. Pokolenie 30–40-tolatków mieszka w mieście, a ich dzieci mówią już tylko po ukraińsku. Gdy przyjeżdżają do dziadków na wakacje, ci ostatni rozmawiają z nimi najczęściej po ukraińsku. W moim najgłębszym przekonaniu w obydwu sytuacjach przyczyna zarzucenia mowy ojczystej w komunikacji międzypokoleniowej leży z jednej strony przekonanie braku jej użyteczności dla dzieci, a z drugiej jej niewielki prestiż w zestawieniu używanym na miejscu (obcym) językiem literackim (polski język literacki, który jest uważany za tradycyjny język Kościoła rzymskokatolickiego, cieszy się tam wysokim prestiżem).

Wśród badanych rodzin przesiedleńców (po 25 na wsi i 25 w mieście) w mieście mało kto podtrzymuje tradycje i gwarę, a na wsi 80% podtrzymuje ją tylko w najstarszym pokoleniu.

Ważnym miejscem, w którym można usłyszeć ukraiński język literacki jest cerkiew a ważnym miejscem posługiwania się bądź językiem literackim bądź gwarą jest plac pod cerkwią po nabożeństwie. Choć i tu można usłyszeć język polski.

2. Wysiedleńcy z terenów gwary nadsańskiej na Mazurach. Badania przeprowadziła i opracowała Adriana Kudryk [Kudryk 2002]. W Baniach Mazurskich jest 30 rodzin ukraińskich (w tym rodziny mieszane) na 2700 mieszkańców. Od połowy lat 60-tych były tu klasy z ukraińskim językiem nauczania (inaczej, niż w sytuacji, opisanej wyżej), a wiec był tu łatwiejszy dostęp do ukraińskiego języka literackiego, co ma wielkie znaczenie dla jego znajomości i jego funkcji. W miejscowości mało jest dzieci i młodzieży.

Najstarsze pokolenie to ludzie urodzeni w latach 20–30-tych, którzy wprawdzie uczyli się ukraińskiego w szkole (skończyli 3–7 klas), ale mówią gwarą. Gwara ma niski prestiż nawet w najstarszym pokoleniu: „*ja pjekni ne wmiju howoryty, ja ino hadaju tak pu chuchłacku*" (informator 70 lat). Osoby średniego pokolenia, które już nie uczyły się po ukraińsku w szkole (bo po wysiedleniu przez długi czas nie było takiej okazji), też mówią na co dzień gwarą. Te które uczyły się ukraińskiego gwarą mówią do rodziców, z innymi rozmawiają (lepiej lub gorzej) ukraińskim językiem literackim. Młodzież, która nie uczyła się w szkołach ukraińskiego, w domu mówi gwarą. Ci którzy uczyli się ukraińskiego języka literackiego, także w domu posługują się (również lepiej lub gorzej) tym językiem.

Tu także młodzi ludzie na ogół wstydzą się gwary. Ci, którzy nie znają ukraińskiego języka literackiego, mówią po polsku, wyjątkowo do dziadków mówią, czy starają się mówić gwarą (do dziadków starają się mówić gwarą także ci, którzy znają ukraiński język literacki, jak osoba opracowująca język wsi). Dzieci w wieku szkolnym najmniej znają gwarę.

Podsumowując, najstarsze pokolenie, które ukraiński język literacki poznawało przed wojną w szkole, wyniosło ze szkoły znajomość czytania, ale nie nawyk mówienia językiem literackim. Dodatkowo pokolenie to ma kontakt z językiem literackim w cerkwi (znów nie od dawna) i poprzez prasę. Posługuje się więc niejako z konieczności gwarą. Średnie pokolenie tylko w części uczyło się języka literackiego w szkole, wobec tego na co dzień albo mówi językiem literackim, albo gwarą. Młodzież częściej mówi po polsku, niż po ukraińsku, m.in. przez to, że w jej ukraińszczyźnie zasób słownictwa jest ubogi. Dzieci stale w przedszkolu, a często także w domu mówią z reguły po polsku. Język polski staje się więc dla nich językiem prymarnym, co tu oznacza, że albo nabywają go w dzieciństwie jako język domowy, albo przechodzą na polski jako pierwszy czy jedyny. Ukraińskiego języka literackiego często uczą się dopiero w szkole, ale też klasy ukraińskie bywają likwidowane, bo rodzice nie chcą dziecku dodawać jeszcze jednego języka (do polskiego, rosyjskiego, niemieckiego). Język ukraiński jest więc postrzegany jako nieużyteczny. To jest znów sprawa podejścia pragmatycznego, ale jakoś związana z prestiżem języka.

Wszystkie rodziny mieszane polonizują się, także językowo, co w warunkach mniejszości jest procesem naturalnym.

3. Rzepedź koło Sanoka na wschodnim skraju Łemkowszczyzny. Badania przeprowadziła i opracowała M. Onyszkanycz-Kowalska [Onyszkanycz-Kowalska 2002]. Wysiedleńcy z Jawornika, Rzepedzi i Turzańska, którzy powrócili po 15 latach wygania na ziemiach zachodnich, gdzie z konieczności nauczyli się dobrze władać językiem polskim.

Do 1947 mieszkańcy tych wsi mieli stały kontakt z ukraińskim językiem literackim poprzez czytelnię Proswity i księży greckokatolickich.

W pokoleniu najstarszym, tzn. u osób, mających dziś 65 lat i więcej, gwara jest kodem prymarnym i jedynym w kontaktach rodzinnych i sąsiedzkich z Ukraińcami (którzy w Rzepedzi stanowią ok. 50% mieszkańców), w sferze religii. Drugim językiem tej grupy, choć używanym okazjonalnie, staje się polski. Ten ostatni związany jest z administracją, nauką po 1947 r., pracą, środkami masowego przekazu. Warto zwrócić uwagę na sferę religijną: językiem modlitwy, cerkwi był dawniej język cerkiewnosłowiański a czę-

ściowo też ukraiński, dziś język cerkiewnosłowiański został zastąpiony przez ukraiński język literacki. O Bogu mówi się zawsze gwarą.

Pokolenie średnie, mające dziś 35–65 lat, mogło się kształcić też w języku ukraińskim jako dodatkowym, ale możliwości te były ograniczone odległościami i koniecznością mieszkania w internacie. W szkole był codzienny kontakt z ukraińskim językiem literackim, gwara była uważana za język o niższym prestiżu, ale nie była wyśmiewana. Po czterech latach szkoły wpływy języka literackiego na mowę uczniów (bo tak chyba trzeba to określić) były dość duże. W kontaktach z rodzicami i dziadkami posługiwano się gwarą przemieszaną z językiem literackim (czy była to gwara z elementami języka literackiego czy język literacki, przesiąknięty elementami gwarowymi?), por. np. „*spitkaju sia z toboju*" (dial. *spitkam sia* i liter. *zustrinusia*), czy: „*howoryły my o szkoli i nauczytelach*" (dial.: *bisiduwałysme o szkoli i nauczytelach*, liter. *howoryły my pro szkołu ta uczyteliw*). Prestiż języka literackiego przejawia się m.in. w tym, że gdy tylko w małżeństwie jedna osoba mówi bardziej poprawnie, to druga naśladuje „ładniejsze" mówienie. Gwara zachowała się dużo lepiej w rodzinach, w których żadna z osób nie chodziła do szkoły ukraińskiej, co jest zrozumiałe. Dobra znajomość polskiego w tym pokoleniu, a więc znajomość leksyki abstrakcyjnej głównie polskiej, pozwala na swobodniejsze wyrażanie swoich myśli po polsku. Dlatego posługiwanie się gwarą czy ukraińskim językiem literackim w zubożonej przecież postaci, ograniczone jest do sfer: rodzina, sąsiedztwo, religia.

Młodzieży ukraińskiej w wieku 15–30 lat w Rzepedzi nie ma, pojawia się tu na święta czy na wakacje. Jej pierwszym wyuczonym językiem jest gwara łemkowska, ale na co dzień posługuje się ona językiem polskim. W tym języku ma większy zasób słownictwa i może w nim swobodniej wyrażać swoje myśli. Jeśli za „prymarny" uznamy pierwszy nabyty język, to będzie to gwara ukraińska, jeśli zaś określimy tak język używany w życiu codziennym, to widzimy tu zmianę.

Najmłodsze pokolenie do 15 lat często nie mówi ani gwarą, ani ukraińskim językiem literackim, a często posiada jedynie bierną znajomość tych języków. Dopiero w szkole ma ono kontakt z językiem ukraińskim, także w ramach katechezy.

U Ukraińców w Rzepedzi i okolicach występują w codziennej komunikacji językowej przede wszystkim: gwara łemkowska z elementami ukraińskiego języka literackiego (i z wpływami polskimi), ograniczona coraz bardziej do sfery prywatności i religii oraz język polski literacki w funkcjach oficjalnej, publicznej. Istnieje wyraźna tendencja do zastępowania kodu łemkowskiego przez polski także w sferze życia rodzinnego. Zachowaniu gwary i ukraińskiego

języka literackiego zdaniem autorki opracowania sprzyja religia, ale czy nie chodzi tu przede wszystkimo umocnienie samoidentyfikacji narodowej i prestiżu gwary czy języka bez dalszych konsekwencji praktycznych dla komunikacji językowej?

Gwara łemkowska ma różne idiolektalne realizacje (zwłaszcza w zakresie słownictwa) wskutek kontaktu z ukraińskim językiem literackim i wszechobecnym polskim (tu por. przykłady wtrącania polskich słów: „tiaszko ity, bo *opur* parasola stawiat", „najlipsze sia zawyty doty o *szalom*".

4. Łemkowszczyzna. Wieś Bartne. Wysiedleńcy, którzy powrócili po ok. 10 latach wygnania na ziemie zachodnie do rodzinnej wsi. Kobieta ok. 45 lat (dziś: 55 lat) mówi gwarą przepełnioną polonizmami. Tłumaczy się eksploratorowi, że po tylu latach pobytu na zachodzie, w rozproszeniu, nie jest możliwe mówienie czystą gwarą. I rzeczywiście: nagrane teksty ciągłe wykazują duże ilości polonizmów nie tylko w leksyce, ale także we fleksji, nie widziałem możliwości odtworzenia na ich podstawie systemu gramatycznego dawnej gwary. Tu nie ma odniesienia do ukraińskiego języka literackiego, bo mieszkańcy uważają się przede wszystkim za Rusinów (= nie Ukraińców), wieś jest prawosławna, ksiądz Białorusin nauczył się po łemkowsku i mówi kazania gwarą. Sprawą zwykłą jest przekazywanie gwary młodszym pokoleniom. Nie sprawdzono jednak czy gwara jest przekazywana też najmłodszym. Gwarą mówi się we wsi, ale do ludzi spoza wsi — po polsku (obserwacje i nagrania M. Słoń-Nowaczek).

Łemkowszczyzna. W Gorlicach przez kilka dni rozmawiałem z grupą działaczy łemkowskich z okolicznych wsi, średniego (45–60 lat) i młodszego pokolenia, zarówno takich, którzy uważali się za Ukraińców, jak i takich, którzy za Ukraińców się nie uważali. Każdy mówił gwarą swojej wsi. Łemkowie, uważający się za Ukraińców także między sobą na ogół też mówili swoją gwarą. Tłumaczyli mi, że „tak jest najwygodniej". Jeden z Łemków-Ukraińców w domu bardzo pilnował, by mówiono prawidłowo miejscową gwarą, bez nowszych polonizmów.

Łemkowszczyzna. W Kunkowej pod Gorlicami mieszkają wysiedleńcy, którzy po kilkunastu latach wrócili do rodzinnej wsi. O samoidentyfikację nie pytałem. Byłem tam zaledwie jeden dzień, w dodatku zajęty byłem odpytywaniem dawnej leksyki łemkowskiej. Mogłem jednak stwierdzić, że we wsi rozmawia się po łemkowsku, czemu sprzyja pewna izolacja od świata. Starsi mieszkańcy mówią gwarą stosunkowo czystą. To są obserwacje bardzo powierzchowne, ale już samo stwierdzenie, że do nielicznych wsi, gdzie jeszcze dawni mieszkancy stanowią większość i gdzie gwara jest w użyciu codziennym, też można uznać za ważne.

*

Jak wiadomo, gwary ukraińskie w Polsce, podobnie jak gwary polskie na Ukrainie, na naszych oczach giną.W wyniku wysiedleń na Ukrainę w latach 1945–1947 i na ziemie zachodnie i północne Polski w 1947 r. Ukraińców w wielu dawnych siedzibach po prostu już nie ma. Zostały pojedyncze wsie, części wsi, pojedyncze rodziny, a naturalne zgony w starszym pokoleniu i migracje do miast dopełniają zniszczenia. Ale w niektorych wsiach gwara trzyma się wcale dobrze, np. z dawnej gwary nadsańskiej i jej pogranicza południowego dawną gwarą mówi się jeszcze w Kalnikowie (w większości wsi), Poździaczu (częściowo), Młodowicach. Na Łemkowszczyźnie gwarę słychać nieźle w Komańczy, Rzepedzi, Mokrem, Bartnem, Kunkowej z Leszczynami. Trochę wsi z ukraińską gwarą podlaską mamy na Białostocczyźnie, gdzie władze uznały ludność za białoruską i pozostawiły ją na miejscu, ale i tych wsi nie ominęła migracja do miast i odchodzenie od gwary na rzecz języka polskiego: trudności z uzupełnianiem materiałów gwarowych już po kilkunastu latach od rozpoczęcia prac nad *Atlasem gwar wschodniosłowiańskich Białostocczyzny* mieli autorzy tego atlasu. Opis zaniku gwary ukraińskiej na wschodniej Lubelszczyźnie podają F. Czyżewski i S. Warchoł: przed 20 laty byli tam jeszcze choćby pojedynczy informatorzy, dziś ich nie ma. Zapewne w dawnych siedzibach znaleźlibyśmy jeszcze jakieś wsi zamieszkale przez ludność ukraińską, która w dodatku posługiwałaby się gwarą. Poza tym na ziemiach zachodnich występują skupiska ludności łemkowskiej, w znacznej mierze nie uznającej związków z ukraińskością, które pod względem językowym nie zostały jeszcze zbadane. Rejestracja jednych i drugich oraz zbadanie ich języka, a także opis sytuacji językowej (funkcjonowania gwary i języka literackiego) to pilne zadania, stojące przed badaczami.

*

Przedstawione wyżej sytuacje gwary i ukraińskiego języka literackiego dotyczą mowy mniejszości. Sytuacje te mają wiele cech wspólnych: najlepsze zachowanie gwary w najstarszym pokoleniu, częściowa znajomość ukraińskiego języka literackiego (poza wsiami, w których Łemkowie nie czują się Ukraińcami), słabsza znajomość, czasem unikanie i zanik gwary w młodszych pokoleniach na rzecz ukraińskiego języka literackiego (rzadziej) lub na rzecz języka polskiego (częściej), zwłaszcza gdy nie mieszkają one z dziadkami i żyją w rozproszeniu. Ale są i różnice. I tak wydaje się, że prestiż gwary w najstarszym zwłaszcza pokoleniu, jest różny: dla mieszkańców gór (aktualnych lub dawnych) gwara ma większy prestiż niż dla mieszkańcow nizin. Dzieje się tak może dlatego, że tej gwary góralskiej nie miał

kto wyśmiewać, bo w górach osadnictwo było bardziej zwarte, nie przemieszane z ludnością polską, bo górale w ogóle cenią swoje tradycje. Różnice w zachowaniu i funkcjonowaniu gwary w różnych pokoleniach związane są właśnie z brakiem lub obecnością innych osób (Polaków) we wsi, z kontaktem z ukraińskim radiem i telewizją (tak jest wzdłuż granicy), z możliwością lub brakiem możliwości kształcenia dzieci po ukraińsku (a w przypadku takiej możliwości z korzystaniem z niej) i z prozaicznym faktem obecności lub braku we wsi młodszych pokoleń.

Opisany tu obraz sytuacji językowej jest tylko szkicowy. Wynika to nie tylko z chęci pokazania najważniejszych elementów i konieczności poczynienia skrótów, ale także z braku pewnych informacji o poszczególnych wsiach, co sygnalizowałem już wyżej.

Z przedstawionych wyżej obrazów wynika też konieczność zapisania i opisania ukraińskiego języka literackiego, jakim posługują się mieszkańcy wsi, przy czym przez język literacki rozumiem tu także próby posługiwania się takim językiem, choćby nawet dalekie od doskonałości.

*

Zainteresowanych tematem odsyłam do publikacji, wymienionych dalej, w których używanie gwary i języka literackiego przedstawiono bardziej szczegółowo, a wyniki badań ujęto w tabelach (jakże dziś modnych), co ułatwia zarówno zrozumienie problemów, jak i porównania.

Literatura

Czyżewski, Łesiów 1997 — Czyżewski F., Łesiów M. Bibliografia prac dotyczących gwar ukrainskich na terenie Polski (w granicach od 1945 r.) // Rozprawy Slawistyczne. 12. – Lublin, 1997. – S. 271–305.

Czyżewski, Warchoł 1998 — Czyżewski F., Warchoł S. Polskie i ukraińskie teksty gwarowe ze wschodniej Lubelszczyzny // Rozprawy Slawistyczne. – Lublin 1998.

Kudryk 2002 — Kudryk A. Sytuacja języka ukraińskiego w Baniach Mazurskich // Język mniejszości w otoczeniu obcym / Pod red. J. Riegera. – Warszawa, 2002. – S. 175–181.

Lewicka 2002 — Lewicka U. Sytuacja językowa ukraińskich przesiedleńców ze wsi Terka // Język mniejszości w otoczeniu obcym / Pod red. J. Riegera, Warszawa, 2002. – S. 182–200.

Onyszkanycz-Kowalska 2002 — Onyszkanycz-Kowalska M. Sytuacja gwary łemkowskiej i ukraińskiego języka literackiego w Rzepedzi // Język mniejszości w otoczeniu obcym / Pod red. J. Riegera. – Warszawa, 2002 – S. 201–208.

Summary

Usually studies on Ukrainian dialects in Poland demonstrate their phonological and grammatical features and vocabulary. Some papers show the progress in disappearance of these dialects, accelerated after the II World War, due to displacements in Ukraine and in new north and west polish territories. The paper attempts to demonstrate the state and function of the rest of the Ukrainian dialects (and the state of the Ukrainian literature language in villages). Based on author's students studies. Generally speaking Ukrainian dialects in their original territories and in exile are still in existence only in the oldest generations. The middle and younger generations have a smattering of the dialect and this causes limitations. The loss or maintenance of the dialect in younger generations is not considered to be prestigious as in the older generations (high in the Lemko dialects and low in the San dialects). The dialect is replaced first of all by Polish, on a limited scale by the Ukrainian literary language. The paper demonstrates different extralinguistic elements which have influence on the state and functions of the Ukrainian dialects and literary language.

Збірник пам'яті Ярослави Закревської

Діалектологічні студії. 3 *Львів, 2003*

УДК 811.16'373.21

Janusz Siatkowski
Warszawa

Słowiańskie nazwy 'pszczelarza' w świetle materiałów "Atlasu ogólnosłowiańskiego"

Slavonic Names for a 'Beekeeper' Based on Materials from "Slavic Linguistic Atlas"

Zgromadzone do "Atlasu ogólnosłowiańskiego" (OLA) nazwy 'pszczelarza' przedstawiłem szczegółowo na mapie przeznaczonej do 8 tomu OLA, redagowanego przez zespół polski. Tu rezygnuję z podawania wszelkich szczegółów uwzględnionych na mapie, sygnalizując tylko bardzo ogólnie zasięgi nazw, dokładniej lokalizując tylko nazwy rzadkie i sporadyczne oraz występujące w izolowanych punktach poza ich podstawowym terenem poświadczenia. Podaję natomiast informacje, na które w OLA w ogóle nie ma miejsca, a mianowicie o historii przedstawianych nazw oraz o nazwach poświadczonych w różnych źródłach, które nie znalazły potwierdzenia w materiałach OLA. Opracowane przeze mnie dla OLA zapisy uogólniające (etymologizujące) podaję tu w postaci uproszczonej bez sygnalizowania wewnętrznego podziału morfologicznego. Zapisy terenowe cytuję w częściowo uproszczonej pisowni fonetycznej (długość samogłosek oznaczam dwukropkiem).

Nazwy 'pszczelarza' — mimo pewnego nagromadzenia synonimów na Białorusi i występowania ograniczonych terytorialnie innowacji w południowej Słowiańszczyźnie – tworzą wyraźne i rozległe areały. Mają one różną moty-

wację. Związane są z dawną hodowlą pszczół leśnych w barciach, z ich hodowlą na pasiekach — miejscach w lesie, gdzie wyrąbano drzewa dla postawienia uli, — z różnymi typami uli. Najpowszechniejsze są natomiast derywaty proste i złożone od nazwy pszczoły **bъčela* (według innych **bьčela*). Niektóre podstawy uczestniczące w tworzeniu nazw ‘pszczelarza’ są zdecydowanie sporadyczne, chociaż mogą mieć nieraz szersze nawiązania w materiałach spoza OLA.

Nazwa **bъrtьnikъ* jest dawnym dialektyzmem północnosłowiańskim [SP I: 423–424, ЭССЯ III: 134], co jest naturalnym rezultatem tego, że hodowla pszczół w barciach była znana jedynie w północnej Słowiańszczyźnie [Moszyński 1967: 146]. Oznaczała ona pierwotnie ‘pszczelarza, zajmującego się hodowlą pszczół w leśnych barciach’. Poświadczona jest od XIV w., por. *Bardenicker* ‘bartnik’ z 1375 r. z miejscowości Finowfurth koło Eberswalde na płn. od Berlina [BBW I: 469] z łużyckiego lub połabskiego (dziś na Łużycach *Bortnik* znany jest tylko jako nazwa terenowa [por.: Schuster-Šewc I: 57–58]), strus. *бъртьникъ*, *бортник* ‘bartnik’ od 1339 r. [СДРЯ I: 330; СРЯ I: 300] (w SP lc. podano błędnie od XII w., ale strus. *бортьникъ* z 1150 r. oznacza ‘pasiekę’ [Срезн. I: 156]), stukr. *бортник* ‘bartnik’ od 1370 r. [ССУМ I: 113; СлУМ III: 37], stbrus. *бортникъ, бортьникъ* ‘bartnik’ od II poł. XV w. [ГСБМ II: 161], stpol. *bartnik* ‘pasiecznik, dozorca barci’ od 1409 r. [SStp I 67–68, SP XVI, II: 16], stczes. *brtník* ‘pszczelarz zajmujący się pszczołami leśnymi’ z XIV w. [GbSł I: 107, Jg I: 190], dla przestarzałego słc. *brtník* ‘poddany, który zajmował się pszczelarstwem’ [SSJ I: 155] brak materiałów historycznych. Słwń. *brtnik* ‘pszczelarz’ stanowi zapewne pożyczkę z czeskiego, choć wielość derywatów od tego rdzenia w języku słoweńskim [Plet I: 66] nie wyklucza też dawnego nawiązania do zachodniej Słowiańszczyzny [por.: SP I: 423–424; Bezlaj I: 49]. W językach tych tylko częściowo dochodzi do uogólnienia dawnego znaczenia ‘pszczelarz, zajmujący się hodowlą pszczół w leśnych barciach’ na ‘pszczelarz (w ogóle)’. W materiałach OLA zapisano go w rozproszeniu tylko z dialektów polskich (*bartńik*), białoruskich (*ǀbortn’ik*) i ukraińskich (*ǀbortnyk*, *ǀbortn’ik*). Uogólnienie to jest zapewne powszechniejsze, ale trudne do uchwycenia, por. np. definicję pierwszego znaczenia polskiego gwarowego wyrazu *bartnik* w SGPA ‘człowiek zajmujący się hodowlą pszczół, zwłaszcza w lesie, w barciach, pszczelarz’ [SGPA I: 409].

Dla synonimicznej nazwy ‘bartnika’ *doubravník*, podawanej przez J. Jungmanna i S. Kotta za Palkovičem [Jg I: 338; Kott I: 293], brak bliższego potwierdzenia zarówno w języku czeskim, jak i słowackim.

**Paděčьnikъ* ‘pszczelarz’ powstał w wyniku przekształcenia semantycznego podstawy **paděka* ‘miejsce w lesie, gdzie wyrąbano drzewa’ na ‘ule ustawione na tym miejscu’. Znaczenie nazwy **paděčьnikъ* ‘człowiek opiekujący się pasieką’, ‘pszczelarz’ ma najwcześniejsze poświadczenia w języku ukraińskim: *pasyčnyk* z r. 1455 i 1458 [ССУМ II: 129, СУМ VI: 86]. W języku polskim *pasiecznik* ‘pszczelarz’ występuje od połowy XVI w. [SP XVI XXIII: 275; por. też: L IV: 56–57; SJPDor VI: 161], dziś jest już chyba przestarzały (brak go w SJPSzym). Wiele cytowanych w słownikach polskich źródeł zdaje się wskazywać na wschodniopolskie i kresowe pochodzenie tego wyrazu. W języku rosyjskim *nácečник* pojawia się pod koniec XVII wieku, poświadczony początkowo tylko z terenów południoworosyjskich [СРЯ XIV: 159], ale później nieco się upowszechnia [Даль III: 24; ССРЛЯ IX: 254]. Dla brus. *nácečнік* ‘pszczelarz’ [ТСБМ IV: 72] brak na razie informacji historycznych. Historia wyrazu *paděčьnikъ* w językach słowiańskich znajduje potwierdzenie w materiałach OLA. Występuje on powszechnie na terenie Ukrainy (*|pas'ičnyk, |pas'ečnyk, |pasešnyk* itp.) sporadycznie w gwarach, południowej Rosji (*|pas'eč'n'ik, |pas'ičn'ik* itp.) oraz w płd.-wsch. Polsce (*paśečńik*). Dziwi zupełny brak tej nazwy z terenu Białorusi. Jej zasięg na terenie Polski południowo-wschodniej w pełni potwierdzają materiały SGPA, ale ponadto opracowanie A. Kowalskiej [Kowalska1979: m. 106] rozszerza jej zasięg na rozproszone punkty na Mazowszu (koło Zambrowa, Ostrowi Mazowieckiej i Grójca) Natomiast *paśečńik* w Żagańcu koło Zielonej Góry należy uznać za przeniesiony po II wojnie światowej przez polskich przesiedleńców spod Tarnopola.

Na południu Słowiańszczyzny pojawiają się nazwy ‘pszczelarza’, będące derywatami od różnych nazw uli. Należą tu: sch. dawny, zachowany do dziś, *ùljār* [RHSJ XIX: 523] — **ulьjarъ* od **ulьjь*, którego jednak w materiałach OLA brak zupełnie; mac. **ulьjiščarь* poświadczony w OLA z 4 punktów na terenie Grecji (*u|liščar*, *uliš|čar*, nazwy tej w źródłach pisanych nie znalazłem) od **ulьjišče* (*ulište*), częstej nazwy ‘ula’ na terenie bułgarskim, macedońskim, serbskim i chorwackim; mac. **tьrnъkarь*, zanotowany w OLA z trzech punktów w zachodniej Macedonii (*tərmkar*, *t}mkar*, nazwy tej w źródłach pisanych nie znalazłem) od dawnej nazwy ula *trmka*, *trnka* ← **tьrnъka* na terenie serbskim i chorwackim [RHSJ XVIII: 696, 702; por. też: Skok III: 504] i niewątpliwie macedońskim — mamy tu najpewnej do czynienia z ulem uplecionym z gałązek, w danym wypadku tarniny, i oblepionym gliną [por.: Вакарелски 1974: 181–183; Moszyński 1967: 150]; bułg. *košar*U*ija* z północno-zachodniej Bułgarii [Тетовска-Троева 1992, 69] od dial. *košar*, *košer* ‘ul’ z tureckim sufiksem -U*ija*, nazwy tej w materiałach OLA brak.

Inną podstawę motywacyjną ma brus. dialektalny *зямéц* ‘pszczelarz’ od podstawy **zemja*, nazwany tak od sposobu rozmieszczania uli na ziemi, a nie na drzewach [por. ЭСБМ III: 359; ТСБМ II: 523]. W materiałach OLA jest on poświadczony z dwóch punktów białoruskich (*z’aˈm’ec*).

Najwięcej nazw ‘pszczelarza’ powstało jednak od podstawy **bъčela* ‘pszczoła’. Są wśród nich zarówno wyrazy o szerokich zasięgach geograficznych, jak i nazwy sporadyczne.

Najszerszy zasięg ma derywat prosty, uogólniony w postaci **bъčeljarь*, który wykazuje różne warianty: **bъčeljarь, *bъčelarь*, polegający na depalatalizacji końcowego *ŕ* — *bъčelarъ*, sporadycznie z wokalizacją jeru w sylabie nagłosowej — **b!čeljarъ* (*bəčeˈlar* w p. 10), oraz polegające na różnego rodzaju przekształceniach nagłosowego **bъč-* po zaniku słabego joru: *pč-, fč-, č-, pšč-*. Derywat ten występuje powszechnie w gwarach bułgarskich (*pčeˈłar, pčiˈłar, pčełar’* itp., por.: Тетовска-Троева 1992: 34], macedońskich (ˈ*pčełar*; w dwóch punktach na terenie Grecji z syngulatywnym sufiksem *-inъ*: *pčeˈłarən* – 110, *pčiˈłarin* – 112), serbskich i chorwackich (*pčèla:r, ˈčelã:r, čela:r, čéla:r* itp.), sporadycznie w słoweńskich (*bəčeˈla:r* – 10, *fčeˈla:r* – 149), powszechnie w czeskich (*fčelař, fčełař*), słowackich (*fčela:r, čela:r*), polskich (*pščelaš, pščeloš, pščolaš, pscolaš* itp.), na Łużycach (*č’o*N*ar, č’o*N*ar’, colar’*), wreszcie w rozproszeniu na Białorusi (*pčyˈl’ar, pščaˈl’ar, pčaˈl’ar* itp., por. też literackie *пчаля*Õ*р*) oraz sporadycznie na Ukrainie, ale w sposób zwarty na Rusi Zakarpackiej (*pčoˈlar’, b*U*oˈl’ar*). Z terenu Słowenii notowano głównie postaci polegające na metatezie nagłosowego *bъč-* na *čьb-*, np. *žbeˈla:r, žbeˈła:r* i przy częstej wokalizacji słabego jeru w sylabie nagłosowej: *čəbəˈlar*, *čəbelá:r, čebeˈła:r* itp. Bezlaj pokazuje jeszcze bardziej skomplikowany obraz przekształceń tego rdzenia [Bezlaj I: 75]. Może należy tu również chorw. *č’meˈla:r*.

Jak widać, — mimo znacznego zróżnicowania fonetycznego — przedstawione wyżej formy dają się sprowadzić do pierwotnej jednej postaci **bъčeljarь*, zajmującej duży i zwarty areał. W tej sytuacji, mimo na ogół późnego poświadczenia (pol. *pszczelarz* od XVI w., czes. *včelař* chyba dopiero u Komenskiego [Jg], ukr. *бджоля*Õ*р* od XIX w. [por.: СУМ I: 117]), trzeba tu przyjąć raczej dawną, wspólną innowację [por.: ЭССЯ III: 105–106], niż paralelne powstanie tej nazwy zawodu w poszczególnych językach słowiańskich (jak zakłada SP [SP I: 456]).

Sporo poświadczeń w materiałach OLA ma **bъčelьnikъ* ‘pszczelarz’. Zanotowano go w rozproszeniu na terenie Polski (*pščelńik*, *pščolńik*), Białorusi (*pčalˈn’ik, pščalˈn’ik*), Ukrainy (*pˈč’il’nyk, pč’ilˈ’nyk* itp.) i Rosji — w kilkunastu punktach (*pˈč’ol’n’ik, pˈč’oł’n’ik, pˈčel’n’ik*). Znacz-

ne rozpowszechnienie nazwy *pščelnik, pščolnik, pščólnik* w znaczeniu ‘pszczelarz’ na terenie Polski potwierdzają materiały SGPA w Krakowie: poświadczone są one z Kaszub, spod Malborka, Sztumu, Rypina, z Warmii i Mazur, z Mazowsza i Podlasia, a także ze Śląska, Lubelszczyzny i spod Łodzi. Nazwa **bъčelьnikъ* w językach słowiańskich jest wieloznaczna: oznacza przede wszystkim ‘pasiekę’ oraz różne rośliny miodonośne, ale w północnej Słowiańszczyźnie także ‘pszczelarza’ [por.: ЭССЯ III: 106–107]. W języku pisanym **bъčelьnikъ* ‘pszczelarz’ pojawia się późno i rzadko, por. np. pol. *pszczolnik* w zapisach z Kościerzyny z 1547 r. (materiały SP XVI w.), później *pszczelnik* u Knapskiego [L IV: 714; SW V: 419], czes. *včelník* w XVI w. u Veleslavína [Jg V: 36], później określany jako przestarzały [PS VI: 830, SSJČ IV: 29], ros. *пчéльник* jako przestarzały z XIX wieku [ССРЛЯ XI: 1782]. В. Даль objaśnia *пчéльни́к* jako ‘pasieka’, ale dla nazwy *пчеловóд* ‘pszczelarz’ daje też ekwiwalent *пчельник* [Даль III: 546]. Szerszemu upowszechnieniu się tej nazwy w znaczeniu ‘pszczelarz’ w językach słowiańskich stała na przeszkodzie jej wieloznaczność.

Szczególny typ nawiązania wykazuje nazwa ‘pszczelarza’ **bъčelъkarь*: zanotowano ją tylko na Łużycach Dolnych (*cɛNkar’* – 234) oraz w Polsce na Śląsku w morawskich Krzanowicach (*fčełkaš* – 299). Dłuż. *cołkaŕ* z dawniejszego *pcołkaŕ* znany jest od dawna [Muka I: 130–131, II: 30], natomiast dla zapisu z Krzanowic nie znalazłem poświadczeń ani na gruncie polskim (kartoteka SGPA), ani czeskim (słowniki). Brak też potwierdzenia dla podawanego przez Mukę głuż. *pčołkaŕ*.

Pozostałe derywaty proste od **bъčela* oznaczające ‘pszczelarza’ występują w materiałach OLA zupełnie sporadycznie. Należą tu: słwń. *bəčelì:njak* (**bъčelin=-ь-akъ*) w p. 148 na terenie Austrii, pol. *pscylńos* (**bъčelьn=-ь-arь*) w p. 295 pod Grójcem (por. również sporadyczną, bliżej niezlokalizowaną nazwę *pszczólniarz* z terenu warmińsko-mazurskiego [SWM V: 59]); ros. *pč’eˈłak* (**bъčelakъ*) w p. 756 w okolicy m. Gorki (por. ros. *пчеляÕк – bъčeljakъ* [Даль III: 546; ССРЛЯ XI: 1783], oraz notowane jako słowackie *včelák* [Jg V: 36: Kott IV 572]); ros. *pč’aˈl’in’ec* (**bъčelinьcь*) w p. 834 — poświadczony w języku rosyjskim od XVII w. [СРЯ XXI: 78], notowany przez W. Dala [Даль III: 546], dziś przestarzały [ССРЛЯ XI: 1781]; ros. *pč’aˈlux* (**bъčeluxъ*) w p. 787 koło Kaługi — *пчелуÕх* ‘niedźwiedź wyjadający miód z barci’ [por.: Даль III 546]; ros. *pč’ełaˈv’ik* (**bъčelovikъ*) w p. 784 na południe od Smoleńska. Na Białorusi, w p. 383 sporadycznie zanotowano określenia opisowe: *pčoˈłovi ˈsadn’ik i hˈl’edn’ik pčuł*.

W materiałach spoza OLA występują dalsze derywaty proste od **bъčela* w znaczeniu ‘pszczelarz’, jak np. kaszubskie *pščołovńik* (bez bliższej lokalizacji [SychSł IV: 212]), oraz *pščelox* spod Pucka [SychSł IV: 213].

W gwarach rosyjskich powszechnie występuje złożenie **bъčelovodъ* (*pčeło|vot, pčeła|vot, pčiła|vot* itp.). W języku literackim *пчеловóд* pojawia się późno, dopiero w XVIII wieku [ССРЛЯ XI: 1781; w СРЯ XI–XVII brak tej formacji]. Nazwa ta, często obocznie, występuje również na terenie Ukrainy (*pčoło|wod, pčała|wod, pčułu|wod* itp.) oraz szczególnie często na Białorusi (*pčała|vot, pčoło|vot, pčoło|vod, pčыła|vot* itp.), notuje ją także słownik białoruskiego języka literackiego, por. *пчалавóд* [ТСБМ IV: 529]. Sporadycznie zanotowano też złożenie to z sufiksem *-nik*: **bъčelovodьnikъ* w ukr. p. 497 *b*U*ilo|wodnek* oraz w ros. p. 818 *pč’ela|vodn’ikъ*. Nazwę *pščołovodńik* podaje W. Werenicz [Веренич 1990: 125] z polskiej gwary wyspowej na Polesiu w otoczeniu białoruskim, widząc tu — jak się zdaje — rezultat kontaminacji nazw *пчоловод* i *бортник* / *bartnik*. W. Dal ma poza tym *пчеловóдец* ‘pszczelarz’, ale bez bliższej lokalizacji [Даль III: 546].

Nazwy sporadyczne od innych podstaw w materiałach OLA są nieliczne. Słwń. *ru|ja:r* (**rojarь* od *rojь* ‘rój’) w p. 21 ma paralelę na terenie Prekmuria w formacji współrdzennej z innym sufiksem: *rojáč* [por.: Bezlaj III: 193]. Zupełnie odosobniony jest chyba ukr. *me|d’ar* (**med=-ь-arь*) w p. 417.

W materiałach OLA mamy tylko jedną pożyczkę obcą oznaczającą ‘pszczelarza’, a mianowicie sporadycznie zanotowaną na Ukrainie Zakarpackiej w p. 483 nazwę *|myjhyjs*, *myj|hyjs*, wywodzącą się z węg. *méhész*. Brak innych pożyczek może być związany z lukami materiałowymi w OLA z terenu Bośni i Bułgarii. Wiadomo, że jest tu znacznie rozpowszechniona, dziś może już nieco przestarzała, pożyczka turecka *kovan*U*ija* od tur. **kovan* ‘ul’ [Skok II: 171; BER II: 509], notowana zarówno z terenu serbsko-chorwackiego, por. *kovàndžija* [RHSJ V: 408; РСКНЯ IX: 693] (często obocznie z *ùljar*), jak i z Bułgarii, por. *кованджúя* u G. Ginczewa i P. Berona [РБЕ VII: 555]. W ogóle jednak nazewnictwo dotyczące ‘pszczelarza’ wykazuje doskonałe zachowanie słownictwa słowiańskiego.

Jak często przy nazwach zawodów, widoczne są znaczne różnice między materiałami ze źródeł pisanych i pochodzącymi z badań terenowych OLA. Ich zestawienie pozwala na lepsze poznanie tej dziedziny słownictwa słowiańskiego.

Literatura

БЕР — Български етимологичен речник / Ред. В. Георгиев, И. Дуриданов. – София, 1971–
Вакарелски 1974 — Вакарелски Хр. Етнография на България. – София, 1974.
Веренич 1990 — Веренич В.Л. Польско-белорусское языковое взаимодействие (на метериале мазурского островного говора в Полесье) // Studia nad polszczyzną kresową / Pod red. J. Riegera i W. Werenicza. – T. V. – Wrocław, 1990. – S. 7–141.
ГСБМ — Гістарычны слоўнік беларускай мовы / Гал. рэд. А.І. Жураўскі – Мінск, 1982–
Даль — Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. – Т. I–IV. – Москва, 1955.
ЭСБМ — Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / Ред. Мартынаў В.У. – Мінск, 1978–
ЭССЯ — Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / Под ред. О.Н. Трубачева – Москва, 1974–
РБЕ — Речник на българския език / Ред. К. Чолакова. – София, 1977–
РСКНЯ — Речник српскохрватског књижевног и народног језика. Српска академија наука. – Београд, 1959–
СДРЯ — Словарь древнерусского языка XI–XIV вв.: В 10 т. / Под ред. Р.И. Аванесова. – Москва, 1988–
Срезн. — Срезневський И.И. Материалы для словаря древнерусского языка. – Т. 1–3.– Санкт-Петербург, 1893–1903.
СРЯ — Словарь русского языка XI–XVII вв. / Под ред. С.Г. Бархударова, Г.А. Богатовой. – Москва, 1975–
ССРЛЯ — Словарь современного русского литературного языка. – Т. 1–17 / Под ред. Ф.П. Филина. – Москва-Ленинград, 1950–1965.
ССУМ — Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. / За ред. Л.Л. Гумецької. – Т. 1–2. – Київ, 1977–1978.
СУМ — Словник української мови: В 11-ти т. / За ред. І.К. Білодіда. – Т. 1–11. – Київ, 1970–1980.
СлУМ — Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / Відп. ред. Д.Г. Гринчишин. – Львів, 1994–
Тетовска-Троева 1992 —Тетовска-Троева М. Десубстантивни деятелни имена в българските говори: Nomina actoris. – София, 1992.
ТСБМ — Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. – Т. 1–5 / Пад рэд. К.К. Атраховіча (Кандрата Крапівы). – Мінск, 1977–1984.
BBW — Brandenburg-Berlinisches Wörterbuch, bearb. unter der Łeitung von G. Ising. – Berlin, 1976–
Bezlaj — Etimološki slovar slovenskega jezika. – T. I–III. – Ljubljana, 1977–1995.
GbSl — Gebaur J. Slovník staročeský. – T. I–II. – Praha, 1903–1916.
Jg — Jungmann J. Slovník česko-německý. – T. I–V. – Praha, 1835–1839.
Kott — Kott F.Š. Česko-německý slovník, zvláště gramaticko-frazeologický. – T. I–VII. – Praha, 1878–1895.
Kowalska 1979 — Kowalska A. Zróżnicowanie słowotwórcze gwar Mazowsza i Podlasia: Rzeczownik. – T. I–II. – Wrocław, 1979.
L — Linde M.S.B. Słownik języka polskiego. – T. I–VI. – Warszawa, 1951.

Moszyński 1967 — Moszyński K. Kultura ludowa Słowian. – T. I: Kultura materialna. – Warszawa, 1967.
Muka — Muka A. Słownik dolnoserbskeje rěcy a jeje narěcow. Wörterbuch der niedersorbischen Sprache und ihren Dialekte. – T. I–III. – Petrograd–Praha, 1911–1928.
Plet —Pleteršnik M. Slovensko-nemški slovar. – T. I–II. – Ljubljana, 1894–1895.
PS — Příruční slovník jazyka českého. – T. I–VIII. – Praha, 1935–1957.
RHSJ — Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. – T. I–XXIII. – Zagreb, 1880–1976.
Schuster-Šewc — Schuster-Šewc H. Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober – und niedersorbischen Sprache. – T I–V. – Bautzen, 1978–1996.
SGPA — Słownik gwar polskich / Opr. przez Zakład Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie pod kier. M. Karasia, J. Reichana. – Wrocław, 1977–
SJPDor — Słownik języka polskiego. – T. 1–11 / Pod red. W. Doroszewkiego. – Warszawa, 1958 – 1969.
SJPSzym — Słownik języka polskiego. – T. 1–3 / Pod red. M. Szymczaka. – Warszawa, 1978–1981.
Skok — Skok P. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. – T. 1–4. – Zagreb, 1971–1974.
SP — Słownik prasłowiański / Opr. przez Zespół Zakładu Słowianoznawstwa PAN pod red. F. Sławskiego. – Wrocław, 1974–
SP XVI — Słownik polszczczny XVI wieku / Pod red. S. Bąka i in. – Wrocław, 1966–
SSJ — Slownik slovenského jazyka. – T. 1–6 / Vedecky redaktor dr. S. Peciar. – Bratislawa, 1959–1968.
SSJČ — Slovník spisovného jazyka českého / Red. B. Havránek. – T. 1–4. – Praha, 1960–1971.
SStp — Słownik staropolski / Pod red. S. Urbańczyka. – Warszawa, 1953–
SW — Słownik języka polskiego. – T. 1–8 / Pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego i W. Niedźwiedzkiego. – Warszawa, 1900–1927.
SWM — Studia Warmińsko-Mazurskie / Pod ped. W. Doroszewskiego. – Wrocław, 1958–
SychSł —Sychta B. Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej. – T. 1–7. – Wrocław, 1967–1976.

Summary

The study deals with the names for a *beekeeper* based on a chart prepared for 8th vol. of lexical “Slavic linguistic atlas”. I summarize the geography of where these names occur, highlighting only the rare and unusual. I also point out specific instances of examples from remotes localities that are separated from the main regions of occurrence.

Additionally i provide the history of the presented names including substantiated information about the names from oter sources not confirmed by “Slavic linguistic atlas”.

Comparison of “Slavic linguistic atlas” materials with the additional sources allows for greater insight about this field of Slavonic vocabulary.

Збірник пам'яті Ярослави Закревської

Діалектологічні студії. 3 *Львів, 2003*

УДК 81'373.1

Віктор Ужченко
Луганськ

Культурологічно-етимологічна експлікація фразеологізмів

The Culturologic and Etymologic Explication of Phraseological Units

Культурологічний параметр фразеології, інтерес до якого останнім часом привертає особливу увагу в контексті лінгвокраїнознавства, когнітивної лінгвістики і спроб реконструювати національно марковану "мовну картину світу", утілюється вже у словниках різних типів — тлумачних, перекладних, багатомовних, лінгвокраїнознавчих, історико-етимологічних тощо. Однак практичний рівень словників "не досяг методологічної висоти теоретичних розробок відповідних аспектів" [Мокиенко 2000: 13]. Предметом нашої уваги в цій розвідці буде спроба визначити способи експлікації культурологічно-етимологічного аспекту (КЕА) фразеологізмів у словниках ареальної фразеології, насамперед українських, які з цього погляду ще залишаються поза увагою дослідників.

Деякі спостереження можна виявити в кандидатському дослідженні Л. Самойлович "Українська фразеографія XIX – поч. XX ст." (2000). У п'ятому розділі — "Історико-етимологічна характеристика ФО у словникових статтях фольклорних збірок" — на матеріалі зібрань М. Закревського, М. Номиса, І. Франка авторка визначає три типи історико-етимологічних довідок: 1) посилання, які вказують на мову, із якої взято ту чи іншу фразеологічну одиницю (ФО); такі зауваження інколи можуть

виявитися “першим кроком у вивченні походження деяких ФО і стати ключем для з’ясування їх етимології”; 2) опис ситуації, що пояснює виникнення ФО; 3) пояснення лексичного значення деяких компонентів у структурі ФО, наприклад, *сутич* — глухий кут, де стикаються два плоти (*в сутич кого загнати*) [Самойлович 2000: 14–15]. Проте набір різних способів експлікації КЕА значно ширший. Практика роботи над “Фразеологічним словником східнослобожанських і степових говірок Донбасу” В. Ужченка, Д. Ужченка (випуски 1993; 1997; 2000; 2002 рр.), спостереження над розробкою відповідного аспекту у словниках інших авторів, опублікованих переважно в останні десятиліття, дають змогу поділитися деякими роздумами.

Конотативний компонент значення ФО міститься звичайно у глосі. Однак повнота викладу різна. Усі словники ареальної фразеології за вказаною ознакою можна поділити принаймні на чотири основні групи: 1) словники, у яких культурологічно-етимологічний аспект спеціально не експлікується (експлікується мінімально); 2) словники з деяким ступенем експлікації КЕА; 3) словники, у яких названому аспектові приділено значну увагу, 4) словники, у яких КЕА отримує широку експлікацію на тлі етнокультури.

І. Представником першої групи фразеографічних зібрань може бути “Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини” Н. Вархол та А. Івченка (1990). 2300 статей отримали чітку семантичну розробку практично без жодного спеціального КЕА-відхилення, що стосується й висловів із затемненою внутрішньою формою: *за ба́бы Те́ркы* “дуже давно”, *масну́ боро́ду ма́ти* “активно, наполегливо залицятися”, *збера́ти шя як Ма́рко на войну* “дуже повільно збиратися”. Мінімальною експлікацією КЕА можна вважати “Словничок малозрозумілих слів” [Вархол, Івченко 1990: 152–159], який полегшує сприйняття внутрішньої форми АФО, а отже, певним чином експлікує КЕА для широкого кола читачів; пор. *грзыти шя як гача́та на лу́ці* “недружно жити, постійно сваритися” (*гача* ‘лоша’), *нати́скані як гринкы* “дуже тісно” (*гринка* ‘оселедець’), *ма́лый як косма́чка* “дуже маленький на зріст” (*космачка* ‘ағрус’). Власне, це “дотичний” спосіб полегшити експлікацю КЕА, оскільки він спрямований насамперед на розуміння семантики АФО. Для нас важливою є і демонстрація тієї чи іншої фразеопродуктивності стрижневого слова (переважно іменника), який входить до складу фразеологізму, його “фразеотворчий діапазон” (а отже, деякою мірою і культурологічний). За такою ж схемою (переважно на кожний наявний у ФО іменник із додатком “Словника малозрозумілих слів”) розміщені

понад чотири тисячі компаративних висловів у "Словнику стійких народних порівнянь" О. Юрченка та А. Івченка, опублікованого в Харкові 1993 року. Ще менше інформації подають, наприклад, фрагменти праць "Материалы до диалектного фразеологического словаря украинского Полесья" П. Грищенка [Грищенко 1975] й "Украинский диалектный словарь Харьковской области" О. Юрченка, Л. Ройзензона, С. Ройзензона [Юрченко, Ройзензон 1975]; у них ФО розміщено за алфавітом.

II. У словниках другої групи КЕА випливає із загальнотематичного гру-пування виразів, зрідка спеціальних культурологічно-етимологічних експлікацій, а тому названий аспект відзначається більшим ступенем прояснення КЕА, особливо культурологічного. Як приклад таких фразеографічних праць назвімо "Слоўнік дыялектнай фразеалогіі Гродзеншчыны" М. Даниловича [Даніловіч 2000], "Словарь псковских пословиц и поговорок", що уклали В. Мокієнко і Т. Нікітіна [СППП 2001], "Ідеографічний словник поліських народних порівнянь з компаративними об'єктами — назвами тварин" Г. Доброльожі [Доброльожа 1997], "Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини" В. Чабаненка [Чабаненко 2001].

У словнику М. Даніловіча експлікація КЕА мінімальна: статті подано за алфавітом першого слова АФО, отже, важко судити про інтенсивність культурологічної фразеотворчості того чи того компонента; пояснення мають тільки деякі складові АФО: *влос (ўлос)* — пор.: пол. *włos* (*да влосу* "без шапки"); *ванцак* — заварот кішак; конская хвароба у виразі — *каб ванцáк узяў* каго "висловлення обурення, злості, гніву, побажання недоброго кому-н." [Даніловіч 2000: 95]. Часом укладач указує на джерело висловів; пор.: основою фразеологізму *даставай Язэп гармонік* стала назва і приспів популярної в 90-і роки естрадної пісні [там само: 54]. Глоса у словнику М. Даніловіча, як і у В. Чабаненка, набуває більшої інформативності ще завдяки ілюстрації. Крім цього, білоруський діалектолог регулярно подає варіанти фразеологічних ареалізмів — *і куры не шэпчуць (не спяваюць, не пяюць, не кудахчуць, не сакочуць)* пра каго, іран. [там само: 92], відсилає до інших структурно подібних або структурно відмінних ФО переважно словників І. Лепешева, як-от: *фіч у лыч (фічку ў лычку)* каму, груб. "зовсім нічого не дати, не отримати" [там само: 192]; пор. у Леп. 75 (у Лепешева 1993) *фіч пад лыч*, або до "Слоўніка Гродзенскай вобласці" Т. Сцяшковіча (1983) — *утрэскацца як чорт у сухую грушу* іран. "дуже сильно (закохатися)" і відповідно у Т. Сцяшковіча — *як чорт у сухую асіну* [там само: 265].

Географічно-просторового пояснення вимагає й наповнення структурно-семантичної моделі іти (їхати, добиратися) + у + назва населеного

пункту + через + назва іншого населеного пункту = “піти кружним шляхом” — *ездзіць у Навáградак праз Бенявічы*, іран. “робити щось нерозумно, нераціонально”. Відповідне й пояснення: *Бенявічы* — вёска ў Лідскім раёне; *Навагрaдак* — Навагрудак [Даніловіч 2000: 64]. Такі іронічні вислови складають значну частку мікрофразеологізмів і реалізують своєрідну мовно-фразеологічну універсалію; пор. наші записи на Луганщині й Донеччині: *піти в Селезнівку через Бугаївку*; *піти у Васюки через Кацапетівку*; *поїхати в Сватове через Муратове.* Адекватне сприйняття їхньої семантики й конотації вимагає, звичайно, знання взаєморозташування згадуваних пунктів і місцерозташування суб’єкта дії.

Названі складники “поширення життєвого простору” того чи того фразеологічного ареалізму “наснажують” не тільки семантичний, а і його культурологічно-етимологічний аспект.

У короткому передньому слові до псковського словника один з укладачів — В. Мокієнко, зокрема, зазначає: “Заманливим завданням подальшого лексикографічного опису псковської пареміології залишається історико-етимологічне й культурологічне її коментування” [Мокиенко 2000: 11]. Проте й у цьому випуску дещо зроблено. Особливе значення має “Тематичний покажчик” до розділів “Приказки” і “Стійкі порівняння”, кількісні параметри яких ознайомлюють читача з найспецифічнішими ідеографічними шарами псковської фразеології [там само: 145–160]. Наведімо приклад розробки одного поняття в покажчику: **далеко**: — **в отдаленное место**: *в вирово болото, за версту, куда (что) вороны (птички) [наши] не летают, где комар телят не пас, в конец света (уехать), на край белого света (уехать), куда Макар телят не гонял, за марынья (поехать), к чёрту на рога*; — **в отдалённом месте**: *сем вёрст до небес и всё лесом, [туда] вороны [наши] не летают, где черти хомуты не вешали, ширы дыры* [там само: 148]. КЕА експлікується й завдяки поясненню деяких (затемнених) компонентів АФО, як-от: **столобок** *расти́ / вырасти как столобóк* “про дитину, яка дуже швидко витягується в довжину”. *Столобóк* — стовпчик. Звичайно, так само культурологічно-образний параметр виявляє і спектр фразеотворення того чи того стрижневого іменника (найчастіше) або іншої частини мови. Так розроблено словники, авторами яких є І. Франко, В. Мокієнко, А. Івченко, В. Ужченко, Д. Ужченко, Г. Доброльожа, О. Федоров, Й. Заоралек, С. Адальберг, Ю. Кржижановський, Т. Грица (додаток до дисертації), Р. Міняйло (додаток до дисертації) та ін.

У словнику Г. Доброльожі “розкрито суть компаративної семантики, витоки образності компаративного фразеологізму”. Образність фразео-

логічної одиниці — це здатність фразеологізму мати в семантичній структурі образ, який мотивує його значення, те, що формує "наочно-відчуттєву уяву про предмети і явища об'єктивної дійсності". Першорядної ваги набуває об'єкт порівняння. Вичерпно вилучені з реєстру АФО, слова-вербалізми окреслюють мовно-образну основу фразеологічних ареалізмів, які і створюють фразеологічну картину світу якогось ареалу. З'являються праці, автори яких уже окреслюють коло подібних образів. До таких праць належить, наприклад, кандидатське дослідження Р. Міняйла, у якому автор визначає понад 50 лексем-образів, найбільш продуктивних для фразеотворення східнослобожанських і східностепових говірок України. Історико-етимологічний підхід до аналізу компаративної фразеології проведено одночасно з вивченням її ідеографії. Цей симбіоз, справедливо зазначає Г. Доброльожа, має значення тому, що семантика є і функціональною сутністю компаративів як окремих елементів мови [Доброльожа 1997[б]: 12]. Г. Доброльожа вперше встановлює частотність компаративного об'єкта поліських народних порівнянь. Ідеографія стала основним класифікаційним принципом наведених у словнику виразів. Кожний компаративний вислів має подвійне класифікаційне підпорядкування: 1) за стрижневим словом, 2) за сферами номінації АФО з названим компонентом; наприклад: **зозуля. Моральні риси:** ледарство: *ховається як зозуля в кропиві.* **Риси характеру**: легковажність: *мати як зозуля-підкидачка, вірна як зозуля.* **Естетика:** веснянкуватість: *рябий як зозуля.* **Емоційна сфера**: привітність: *дєвка як зозулька (зевзулька).* **Фізичні властивості:** сивина: *сива як зозулька.* **Категорія суспільних відносин:** самотність: *одинока як зозуля* [Доброльожа 1997[а]: 37]. У цьому наборі класифікаційних груп із різним ступенем експліцитності / імпліцитності варіюється особливість зозулі не мостити гнізда й підкидати яйця в чужі гнізда. Звідси й семантично-культурологічна транспозиція названих рис на антропосферу.

Розроблені за ідеографічним принципом компаративні вислови, винесений у додаток покажчик частотності об'єкта порівняння деякою мірою прояснюють насамперед культурологічні параметри АФО.

Культурологічний аспект висловів, елементи історико-етимологічного коментування у словнику В. Чабаненка подано "як принагідні контексти в кінці статті" [Ужченко 2001: 166] або — частіше — є у складі дефініції. Власне, нерідко ця комбінована форма дефініції АФО — вказівка на первісну сферу функціонування виразу і її тлумачення. Зокрема локальні умови господарювання сприяли появі виокремленої тематичної мікрогрупи лоцманських надслівних професіоналізмів. Для часткової

експлікації КЕА фразеограф послуговується усталеними лексикографічними формулами: “вираз із мовлення колишніх дніпрянських лоцманів” або “у мовленні колишніх дніпрянських лоцманів”; напр.: *брать на лоб’яка* — вираз із мовлення колишніх дніпрянських лоцманів, який означає “вирівнювати пліт за допомогою довгої жердини” [Чабаненко 2001: 14], *іти впряму* — вираз із мовлення колишніх дніпрянських лоцманів, що означав “пливти одинокою баркою (без супроводу каравану) через пороги” [там само: 63], *гнати перепускним ходом — у* мовленні колишніх дніпрянських лоцманів означає “переганяти пліт через кілька порогів із певними інтервалами” [там само: 28]; пор. також: *іти (йти) на лоцмани* [там само: 63], *на лоцмани ходить* [там само: 82], *видра́ювати плита́* [там само, 19], *іти (йти) на плити* [там само: 63], *іти́ перепускни́м хо́дом*, *іти́ пере́пустом* [там само: 64], *гнати перепустом* [там само: 28–29]. Експлікації КЕА сприяє і концентрована подача АФО певного плану. Значну частину реєстру, наприклад, складають АФО рибальського мовлення. Автор використовує схожі до попередніх формули пояснення сфери фразеологічних прототипів: *іти́ (йти) ко́йлом* — вислів із рибальського мовлення, який означає “іти косяком, масово потрапляючи в сітку” (про рибу), *іти́ (йти) в ску́лу* — вислів із мовлення рибалок, який означає “пливти човном проти вітру” [там само: 63], а також *ці́дить во́ду, зварити на стябло, зв’яза́ть на лук’яна, лови́ть на мертвий якір, піймáть цига́нку, пітú до ба́бки* та ін. [Чабаненко 2001]. Ці форми обумовлені пресупозицією — стереотипними уявленнями про зв’язок між експліцитним смислом й імпліцитно наявним у свідомості мовців і детермінованим багатовіковим життєвим, культурно-історичним досвідом південних наддніпрянців [Ужченко 2001: 162].

ІІІ. Значну увагу КЕА приділено у праці “Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу” В. Ужченка, Д. Ужченка (2002). Історико-етимологічна й культурологічна довідка словника містить: образну характеристику, тлумачення маловживаних (ключових) слів, елементи етнокультурної конотації, мовний коментар до становлення ФО. У формуванні фразеологізмів, тобто “у відборі образів”, “простежується їх зв’язок з культурно-національними стереотипами й еталонами” [Маслова 2001: 138]. До системи фразеопродуктивних слів-образів увійшли такі лексеми, як Альоха (Альоша) (17 АФО), баба (14), баран (10), батько (12), бик (16), Бог (13), бочка (16), бублик (10), валет (вальти) (16), віз (16), віл (11), віник (23), вітер (26), вовк (11), вода (23), волосина (10), вухо (37), голова (37), гора (63), горобець (30), гуси (11), двері (11), день (21), дід (11), дорога (19), дуб (13), Дунька

(21), душа (11), жаба (32), заєць (44), земля (12), зуб (19), Іван (14), їжак (17), кишка (26), кінь (36), кіт (32), кішка (11), кобила (20), коза (33), козел (11), коліно (11), корова (26), кури (10), курка (17), ліс (15), Манька (14), метр (39), мішок (20), морда (15), муха (24), ніс (23), нога (40), око (48), пиріжок (14), півень (20), піч (13), порося (10), раз (11), риба (11), ріг (17), рот (10), рука (31), свиня (54), слива (10), собака (50), сорока (10), стовп (13), тин (20), турок (11), хата (19), хвіст (50), чорт (60), язик (30), яйце (11) [Ужченко, Ужченко 2002].

Визначена номенклатура в 75 заголовних слів-образів формує насамперед ареальну фразеологічну картину, окреслює культурологічну панораму сходу України. Вона має самодостатню цінність (тут наочно засвідчена фразеопродуктивність насамперед соматизмів, назв тварин, звичних побутових речей), а може слугувати й об'єктом порівняння з іншими фразеологічними ареалами чи із загальновживаними (літературними) ФО.

Чільне місце посідає тлумачення (культурологічна характеристика) маловживаних (ключових) слів, необхідних для розуміння внутрішньої форми АФО: "*барбос*, діал. — кущувата рослина, утворює зарослі" (із розповідей інформаторів) (*вирости як у барбосі* "стати відлюдькуватим"); *буб*, діал. — квасоля (*плести смаженого буба* "говорити нісенітниці"); *вареники*, розм. — великі губи (*надути вареники* "розсердитися") [там само: 43]; *верша*, зневажл. — рот (*одзяпити вершу*, грубо) [там само: 45].

Ключове слово *лівий* — символ неправого, неправильного, нещасливого, нечистого (*встати з лівого боку*); *білка, білочка*, жарг. — від *білий* (біла гарячка) (*білка в гості завітала* до кого, *білка накрила* кого, *білки голову гризуть* кому, *білки прибігли* до кого); *заєць, заячий* — символи полохливості (*заяча кров*) [там само: 137]. Часто до слова подано й мовний коментар про становлення АФО: *Ваня Вєтров*, *ірон.* Легковажний, несерйозний. *Вєтров — каламбурне обігрування синтаксично обумовленого значення слова *вітер* [там само: 142].

Часом названо життєвий факт, звичай чи обряд, що став основою внутрішньої форми АФО. Для вислову *борщ (борщі) помішати* "виявити пропажу курки, качки і т.ін." "прототипом слугував побутовий факт перевірки борщів у сусідів, яких підозрюють у крадіжці" [там само: 35]. Для вислову *[аж] буряки у вуха лізуть* у кого "хто-н. дуже напився, п'яний" достатньо вказати на загальновідому реалію, що сприймається з АФО асоціативно, — "натяк на бурякову горілку" [там само: 39]. Культурологічно-обрядове поле АФО *закрити віконниці* "померти" детерміноване звичаєм зачиняти віконниці, коли в хаті покійник: *Дивлюсь у Митра в дворі віконн-*

ниці закриті. Нема вже його. "Закрили віконниці". Довго ж він, бідний, болів (Луганськ, Слов'яносербськ) [Ужченко, Ужченко 2002: 49].

Словник містить указівку на сферу первісного функціонування АФО, тобто визначено тематичну належність прототипу, як-от: *не в ту лузу*. Не те, що треба (робити, говорити). *Очевидно, відшарування з більярдної термінології [там само: 149].

Окремого пояснення вимагають мікрофразеологізми — фразеологізми, відомі мешканцям одного або кількох населених пунктів. Зокрема АФО *переїхати на четверту бригаду* "померти; бути похованим" мотивовано тим, що "село поділене на три бригади, а четверта — то кладовище" [там само: 37].

Якщо інформації недостатньо, мотивація затемнена, укладачі наводять буквально, як мовці розуміють внутрішню форму АФО чи її елементи. У такому випадку пояснення береться в лапки: *з висела* "дуже багатий", *висел* — від *виселяти*. "Раніше деяких людей виселяли за село, і вони там розбагатіли" [там само: 47]. Особливо часто автори вдаються до такого способу, пояснюючи вислови з позначкою "етн." (етнографічне), оскільки той чи інший фрагмент обрядодії в різних місцях за денотатною частиною не збігається, має свої, місцеві риси вияву; пор., напр.: розробку кількох статей під словом **кури**: **драти (патрати, скубти) курей**, етн. Святкувати 3-ій день весілля. Луган, НижН, Сніж. *"При цьому залазять на дах і живцем патрають курей, а потім варять із них юшку" (Сніж) [свідчення інформатора з м. Сніжного Донецької обл.]; **іти на курей**, етн. Весільний обряд (обряд пародійного весілля). *"Припадає на третій день весілля — означає "їсти курятину" (Трет); "Інша назва — кури" (Сух; Трет): "У понеділок найближчі родичі ідуть на курей, хоча можуть приходити і всі запрошені" (Трет); **іти по курей**, етн. Весільний обряд: "На другий день весілля "цигани" йдуть по курей (красти курей) для весільного столу" (Ман); "Збирати курей на весільний суп" (Чмир); "У неділю ввечері кілька чоловік ходить по гостях і вимагає яку-небудь птицю (курку, качку, півня)" (Трет); **ловити курей**, етн. Весільний обряд: "На другий день весілля два–три чоловіки ходять по хатах і ловлять курей (по курці або якійсь іншій птиці), а на наступний день ідуть скубти та їсти" (Трет) [там само: 140]. Отже, контексти-тлумачення учасників весілля чи його очевидців містять доволі широку обрядову інформацію, експлікуючи культурологічно-етимологічний аспект АФО.

"Діахронією, покладеною на географічну сітку", як назвав ареальну характеристику слів і словосполучень М. Толстой, може бути виразно окреслена група гірницьких усталених словосполучень-термінів — про-

фесіоналізмів чи жаргонізмів. Природними видаються культурологічно позначені лексичні опори мовлення шахтарського Донбасу: *як із шахти (лави) виліз* “дуже брудний”, *ні в шахту ні в Красну Армію* “ні до чого не здатний”, *перебратися на двадцять третю [шахту]* “померти” (кладовища на Донбасі часто розташовуються поблизу шахт); *з-під терикона* хто “дуже брудний”, *звалитися з терикона* “не розуміти очевидного, відомого всім”, *віднести за терикон* “поховати; померти”; *розпилом по голові торохнутий* “дурнуватий”, *як розпил* “дуже худий”, *сушити (гріти) розпили [спиною]* [Ужченко, Ужченко 2002: 255, 230, 204]. Останній вислів заховує виробничо-узвичаєний суто гірницький контекст: *розпили* (розпиляні дошки) доставляють у шахти сирими. Шахтарі-лежні, отже, їх “досушують” тим, що уникають роботи. Звідси й значення вислову — “байдикувати, нічого не робити” [там само: 258].

Глибокий культурно-вертикальний контекст гірницького домовика *Шубіна* образно мотивує численний ідеографічний масив його фольклорно-фразеологізованих виявів, зумовлених небезпечною професією і “дієвістю” мовленого слова. *Піти до Шубіна на чарку* “убезпечувати себе в шахті”. *Шубін — своєрідний шахтарський домовик. Коли трапляються вибухи в шахті, то кажуть: “Шубін образився!” “Шубін — від *шу-шу-шу*, звуків, що супроводжують викиди газу”. Реалії небезпечного повсякденного життя гірників детермінували багато таких легенд, деякі вербальні ланцюги яких утілилися у фразеологічні формули: *Шубін гуляє* “сідає в шахті лава”; *Шубін забрав* кого і *Шубін прибрав* кого “хто-н. загинув у шахті”; *Шубін крис розігнав* “є загроза обвалу в шахті”; *Шубін ходить* “посадка породи, що супроводжується тріском покрівлі”. Шубін — “дух шахти”; “був такий шахтар”; “раніше робітники в шахті надягали овечі шуби — звідси й шубіни”; “людина, яка ходила в шубі й перевіряла, де призбирується газ”; “Шубін був начальником шахти. Він був дуже злим. Загинув у шахті. До цих пір його бояться шахтарі. У забої ніхто ніколи не лається, бо стане завал” [Ужченко, Ужченко 2002: 258–259].

Фольклорна образна домінанта “Шубіна” знайшла відбиття й у повсякденному житті гірників: на Донбасі відома марка пива “Добрий Шубін”, назва якої увібрала суто гірницький дискурс.

Очевидно, вислови такого типу — гірницькі Східної України, лоцманські і рибальські Нижнього Подніпров’я — необхідно вичерпно подавати у фразеологічних словниках відповідного ареалу.

IV. Прикладом словників четвертої групи, у яких КЕА висвітлено на широкому етнокультурному тлі, можуть бути деякі статті багатотомного “Słownika gwar kaszubskich na tle kultury ludowej” Б. Сихти (1967–1976).

Наприклад, до ФО *ostac jaž do amen* “залишитися до кінця” додано такий контекст: погрібальний звичай. Померлому вкладають до труни картку із книжечки з молитвами, на якій немає слова “amen”, аби померлий мусив читати й не мав часу повертатися на землю... [Sychta I: 4]. Навівши ряд ФО зі словом *вогонь*, серед яких — *ogień jest święty, plvac v ogin je gřeχ*, укладач так прокоментував стрижневу реалію: якщо впаде крихта хліба, то її треба вкинути у вогонь; хто хоче загасити вогонь, то повинен спочатку попросити його. На південних Кашубах пастухи перед запаленням вогню на полі спочатку роблять хрест і коло, і в тім колі вогонь... Диявол розкладає вогонь на тому місці, де зариті скарби... [там само III: 300]. Дещо стриманіший словник “Галицько-руські народні приповідки” (1901–1910) І. Франка, хоч і в ньому наявний порівняно детальний культурологічно-етимологічний коментар; напр., *плете дуби, як на палилі.* Говорить нісенітниці. Палило — тортури, коли обвинуваченому припалювали ноги або інші частини тіла, аби визнав правду, причому, однак, у страшних муках він не раз говорив зовсім несотворені речі [Франко XXIV: 552]. Такі коментарі подано до приповідок *жвавий як муха в окропі* [там само: 99], *осиковий му кіл у серце!* [там само: 481], *вийшов як заболотей на милі* [там само: 141], *квапит ся, як рак з дріжджами* [там само: 250], *кивбіска — то татарська душа* [там само: 252], *а тепер ти павуку попав сі панови в руку!* [там само: 486].

Сліди матеріальної і духовної культури можна виявити завдяки здатності фразеологічних знаків відбивати культурну самосвідомість людей і через внутрішню форму АФО, і спостерігаючи над семантико-культурологічним обсягом окремих складників цієї форми. Експлікація культурологічно-етимологічного аспекту становить важливу частину словникової статті діалектних лексико- і фразеографічних праць та реалізується різними способами: через вибір типу розробки словникових статей (цьому сприяє, зокрема, подача їх за стрижневим словом та за ідеографічним принципом), через експлікацію компонента із затемненою семантикою, через з’ясування джерела АФО, тобто сфери первісного функціонування прототипу АФО, вихідної мови запозичування, подачі фонового контексту різного ступеня деталізації, через пряме етимологізування.

Література

Вархол, Івченко 1990 — Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. – Братислава, 1990.

Грищенко 1975 — Грищенко П. Материалы до диалектного фразеологического словаря украинского Полесья // Вопросы фразеологии, VIII: Тр. Самарканд. ун-та им. А. Навои. Н.с. – Самарканд, 1975. – Вып. № 272. – С. 162–177.

Даніловіч 2000 — Даніловіч М.А. Слоўнік дыялектнай фразеалогіі Гродзеншчыны. – Гродно, 2000.

Доброльожа 1997[а] — Доброльожа Г. Ідеографічний словник поліських народних порівнянь з компаративними об'єктами — назвами тварин. – Київ, 1997.

Доброльожа 1997[б] — Доброльожа Г.М. Ідеографія і генезис поліських антропогностичних порівнянь: Автореф. дис. ...канд.філол.наук. – Житомир, 1997.

Маслова 2001 — Маслова В.А. Лингвокультурный анализ восточнославянской фразеологии // Славянская фразеология в ареальном, историческом и этнокультурном аспектах. – Гомель, 2001. – С. 136–139.

Мокиенко 2000 — Мокиенко В.М. Фразеологические теории в зеркале лексикографической практики // Frazeografia słowiańska. Tezy referatów międzynarodowej konferencji naukowej. Opole, 6–8 września 2000 r. – Opole, 2000. – S. 9–13.

Самойлович 2000 — Самойлович Л.В. Українська фразеографія XIX – поч. XX ст.: Автореф. дис. ...канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 2000.

СППП — Словарь псковских пословиц и поговорок / Сост. В.М. Мокиенко, Т.Г. Никитина. – Санкт-Петербург, 2001.

Ужченко 2001 — Ужченко В. До мовних джерел українського народу. [Рец. на:] Віктор Чабаненко. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя, 2001.

Ужченко, Ужченко 2002 — Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу. – Луганськ, 2002.

Франко — Галицько-руські народні приповідки: У 3 т. / Зібрав, упорядкував і пояснив д-р Іван Франко // Етнографічний збірник. – Львів, 1901–1910. – Т. X–XXVIII.

Чабаненко 2001 — Чабаненко В. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя, 2001.

Юрченко, Ройзензон 1975 — Юрченко А., Ройзензон Л., Ройзензон С. Украинский диалектный словарь Харьковской области // Вопросы фразеологии, VIII: Тр. Самарканд. ун-та им. А. Навои. Н.с. – Самарканд, 1975. – Вып. №272. – С. 192–208.

Sychta — Sychta B. Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk. – 1967–1976. – T. I–VII.

Summary

Different ways of culturologic and etymologic explication of idioms in aerial dictionaries (especially Ukrainian ones) are analyzed. The author recommends to division of all the dictionaries according to the degrees of the explication: from the dictionaries out of special explication of this aspect to the dictionaries with such explication.

Збірник пам'яті Ярослави Закревської

Діалектологічні студії. 3 *Львів, 2003*

УДК 81'374:81'373.23

Ірина Фаріон
Львів

Антропонімійні пріоритети в лексикографії

Antroponymic Priorities in Lexicography

Діалектологія є фундаментом різних мовознавчих досліджень — від етногенезу до проблем культури мовлення та правопису. Образно висловився про це професор К. Тищенко: "...спадкоємність писемних норм забезпечували щоразу саме живі народні говірки — наче могутній стовбур мови. Тоді літературна, або писемна, форма мови — наче гілка, найкраща, доглянута, часом — прищеплена" [Тищенко 2002:16].

Яке ж місце антропонімії на цьому мовному дереві? Наскільки це артеріальна чи прищеплена гілка? Відомо, що антропонімія засвідчує передусім універсальну сутність як на рівні мотивів номінації, так і у структурно-семантичному плані. Але, попри свою універсальну природу, антропонімія — це стиснена до пружини оніма найкоротша і символьна адреса кожного народу. Легка впізнаваність цієї адреси, образно кажучи, дому — онімної точки, відкриває простір для пізнання всієї навколоадресної мови. Це ніби знайомство з людиною через першу ступінь — відрекомендування себе на ім'я та прізвище, а далі наступає або не наступає пізнання людини-мови. За В. фон Гумбольдтом, у мові в такий дивовижний спосіб поєднано індивідуальне зі всезагальним, що однаково правильно сказати, ніби весь людський рід говорить тією самою мовою і кожна людина володіє своєю мовою. Себто, до прикладу, д.-євр. ім'я Yōchānān — універсалія,

і це водночас український національний знак Іван у його численних питомо українських і діалектно зумовлених демінутивах чи авґментативах: *Іванко, Іваньо, Ваньо* тощо, а такі форми, як *Ваня, Ванюшка, Ванюша*, — це онімний суржик, вислід асимілювання української антропонімійної системи та ще взаконеної Указом московського царя Олександра ІІІ заборони хрестити дітей українськими іменами (1888 р.).

Ідея створення словника українських прізвищ має свою історію, точка відліку якої — подвижницька праця Юліана Редька, що припала на 60–80-ті роки ХХ ст. Учений запропонував загальнорегіональний словник сучасних прізвищ із фономорфологічним, словотвірним та етимологічним аналізом. Засадничим принципом формування словника є думка вченого про те, що "всі прізвища осіб української національності без огляду на походження є українськими", себто йдеться не про "прізвища українців", а про "українські прізвища" [Редько 1995: 147].

Супротивну думку висловлює В. Горпинич, уважаючи, що "об'єктом словника прізвищ не можуть бути лише прізвища українців, оскільки в Україні живуть і не українці, які користуються українськими прізвищами, ...а чимало українців має неукраїнські прізвища", через що "для потреб нашої держави слід укласти словник прізвищ української мови материнської території" [Горпинич 1996:18]. Цю позицію вважаємо хибною із двох причин. По-перше, це відмова від значного пласту прізвищ іншомовного походження, що вросли у фонетико-морфологічну систему нашої мови, ставши нашими прізвищами за винятком хіба що утворень типу *Куїнджі, Рільке, Сєдих* тощо. Але ці винятки, як слушно зазначив Ю. Редько, суголосні з винятками в апелятивній лексиці. По-друге, аналіз у словникові іншомовних прізвищ — це водночас аналіз суспільно-політичного зрізу. "Підкреслюючи інформативність, акумульовану власними назвами, ономасти справедливо заявляють, що якби ми не мали інших матеріалів, що характеризують соціальне становище народу, його основні заняття, економіку, культуру пізнього феодалізму, то прізвища людей могли б служити вагомим джерелом реконструкції життя цього народу" [Чучка 1996: 37]. І хоч як негативно конотують, до прикладу, утворення на *-ов* як найсвіжіші рани нашого постколоніалізму, то такі прізвища, як тюркські *Кизима, Шенгера*, німецьке *Адермах*, молдовське *Сарабин*, польські *Бонда, Дигнерис*, чеські *Гораль, Пасак*, арабське *Шарап* тощо, стали складовими українського антропонімікону і потребують комплексного поза- і внутрімовного аналізу і, зрештою, статистичної вибірки. За незначними винятками ідентифікація українців на *-ов, -ін* — наслідок цілеспрямованої російської кампанії штучного російщення україн-

ських прізвищ: *Донцов < Донець, Єфремов < Охріменко, Лозов'ягін < Лозов'яга, Роговцева < Роговець, Степанков < Степанко...*

Хоча б з огляду на вилущення таких цікавих українських прізвищ із російської шкаралущі, ці ідентифікації вкрай повчально дослідити і показати. Ці приклади — зріз прізвищ XX ст. підросійської України. Підпольська Україна кінця XVIII – початку XIX ст. яскравіє такими морфематичними субституціями польського походження: *-ap/-arz — Gontarz, -ич/-ic — Naumowicz, -ok/-ek — Pastuszek* тощо.

Слушно зауважує І. Сухомлин, що навіть механічні запозичення не можна кваліфікувати як такі процеси, що не входять до потоку загальномовних закономірностей та не проявляють себе в житті антропонімійної лексики [Сухомлын 1964].

Об'єкт нашого лексикографування — прізвищеві назви (далі — ПН) Верхньої Наддністрянщини кінця XVIII – початку XIX ст. (за матеріалами Францисканської і Йосифінської метрик); досліджуваний прізвищевий матеріал, представляючи наддністрянський і надсянський говори, а також частково пограниччя з південноволинськими говірками на півночі і бойківськими на південному заході, яскраво увібрав діалектну своєрідність на фономорфологічному, лексичному і словотвірному рівнях [Фаріон 1997: 85]. Засадничу триєдину сукупність у лексикографуванні цього антропонімійного класу становили етимологічний, структурно-семантичний та мотиваційно-номінаційний принципи.

Відомо, що власне етимологія, себто пошук істинного значення слова (зокрема етимологічні словники апелятивної та онімної лексики), як наріжний камінь дослідження мови засвідчує переконливий поступ лінгвістики. Цей розділ мовознавства суголосний з археологічним напрямом в історичній науці. Якщо археологія відшуковує непоглинуті часом пам'ятки матеріальної культури в їхньому первісному вигляді, то етимологія сягає "містичного ядра" (О. Потебня) слова-етимона, навколо орбіти якого крутяться всі похідні. Позаяк етимологія — це першопочаток, то на довгій дорозі до нього — цієї альфи й омеги кожного слова — не лише можливі, а й неминучі помилки, різнотлумачення і просто гіпотези. Попри значну гіпотетичність етимологічних студій, для можливої вичерпності етимологізування слід застосовувати комплексний підхід до зазначеного аналізу. Складовими його є, по-перше, закон фонетичних закономірностей, без дотримання якого етимологізування перетворюється в безґрунтовне жонглювання словами, що позбавлене будь-якої наукової доказовості. Друга складова етимологізації — словотвірний аспект дослідження, бо морфеми — це той будівельний мате-

ріал, із якого постає слово за відповідними деривaційними моделями. І зрештою третя складова — семантичні закономірності, які в антропонімійній лексиці набувають неповторної своєрідності аж до виділення окремого мотиваційно-номінаційного принципу, зумовленого етнічними, психічними та соціальними чинниками.

В етимологізуванні апелятивів і антропонімів є спільна база, означена вище, але є і свої засади та пріоритети. Позаяк антропонім — це суспільний ідентифікатор, позбавлений значення, але наповнений позамовним змістом, то, етимологізуючи, слід з'ясовувати ймовірні мотиви номінації, в основі яких — принцип ономастичної ймовірності. Цей принцип полягає в зіставленні лінгвальних даних із позамовними чинниками, передусім етнографічними, а також у встановленні ономастичних паралелей у семантичному, структурному й типологічному планах. Однак найважливіше те, що достеменні ономастичні етимології можна отримати внаслідок зіставлення етимологізованої назви саме з антропонімійною чи ширше — ономастичною лексикою [Худаш 1990: 36–40]. У цьому й полягає серцевина етимологічного аналізу антропонімів, зокрема ПН. Відмінність етимологізування апелятивів і антропонімів також у тому, що етимологія апелятива вимагає реконструкції максимально давньої форми і значення слова (етимона), натомість етимологія оніма може обмежитися віднайденням найближчого оніма, а відтак трансантропонімізованого апелятива, що лежить у його основі [Фаріон 2001: 103]. Проілюструймо етимологічний принцип описання ПН із застосуванням ономастичної ймовірності на прикладах: *Голець* — 1) *Гол-ець* < *Голь* < *Гол*[*имирь*] і под.; квал. або патр. 2) < *голець* 'овес голий' [Грінченко I: 300]; *Кондра — Кондр-а* 1) < *Кондра*[*т*]; квал. 2) *Кондр-а* < *кондр*[*итись*] 'вередувати' [ЕСУМ II: 549]; атр.-прізв. н.; *Кутняк* — 1) < *кутняк* 'кендюх, тобто шлунок четвероногих тварин' [Грінченко II: 235], 'товстопуз', 'кутній зуб' [ЕСУМ III: 161–162]. 2) *Кутн-як* < *Кутний* < *кутний*; патр.

Виняткове місце в етимологічному дослідженні посідає діалектна лексика як одне з архаїчних джерел творення ПН. Найбільшою мірою це відображено у групі трансантропонімізованих ПН на зразок *Штогрин* (< *штогрин* 'тарган' [Желехівський II: 1099]), *Кавка* (< *кавка*, діал. 'сива ворона, галка' [ЕСУМ II: 335]), *Зем'як* (< *зем'як* 'картопля' [Верхратський 1884: 15]), *Псюк* (< *псюк* 'поганий гриб' [Бичко 1992: 13]), *Макош* (< *макуш* 'латаття біле' [Корзонюк 1987: 158]), *Мармош* (< *мармош* 'квітка мармунова' [Верхратський 1902: 434]), *Росолянка* (< *росолянка* 'варений квас із капусти' [Бичко 1992:10]), *Зиз* (< *зиз* 'зизоокий' [Струганець 1992: 15–16]), *Телюк* (< *телюк* 'річне теля' [Верхратський 1912: 297]), а також

в атрибутивних ПН, що виникли за деякою зовнішньою чи внутрішньою ознакою на зразок: *Зробок* (< *зробок* ‘нужденний, знесилений’ [Желехівський I: 316]), *Мазепа* (< *мазепа* ‘брудна людина’ (перев. про дітей) [Корзонюк 1987: 158]), *Смолій* (< *смолій* ‘замазура’ [Онишкевич II: 232]), *Штурмак* (< *штурмак* ‘незграба’ [Грінченко IV: 516], ‘доробайло, попихайло’ [Верхратський 1877: 83]), *Байчар* (< *байчар* ‘пліткар, базіка’ [Верхратський 1902: 389], *Шкіт* (< *шкіт* ‘дітвак’), *Батюк* (< *батюк* ‘зрубана ялина’; ‘стовбур’; перен. ‘остолоп, йолоп’ [Онишкевич I: 46], ‘житель околиць Жовкви, Рави Руської, Яворова, Городка, Угнова’), *Дитюк* (< *дитюк* ‘малюк, дівчук’ [Онишкевич I: 218]), *Скубара / Шкабара / Шкамбара / Скабара* (< *скамбара* ‘довга суха тріска’ [Пшеп’юрська 1938: 80]), *Фарина* (< *фарина* ‘шахрайство, шахрай’ [Шейковський 1883: 234]).

Характерна в цьому аспекті також група відапелятивних прізвищ від назв за професією чи заняттям, які часто є реальним означенням денотата і яскравим мовно-регіональним відображенням соціально-економічного тла, для прикладу, назви фаху, що давно відійшли до пасивного лексичного фонду української мови: *Шибістий* (< *шибістий* ‘хто обслуговував шиб-копальню солі’), *Фуярник* (< *фуяра* ‘сопілка’, ‘майстер-сопілкар’ [Грінченко IV: 384]), *Флисник* (< *флисник* ‘плотар’ [там само: 378], *Форнальчик* (< *форналь* ‘конюх’ [там само: 378]), *Тивон* (< *тивон* ‘наглядач’), *Кухта* (< *кухта* ‘кухарчук’ [СУМ IV: 421]).

Особливо вагомі з погляду лексичного багатства агентивної української лексики прикметникові прізвища, твірні основи більшості з яких не зафіксовано в жодному з доступних нам джерел. Тому про їхнє значення можна здогадуватися на підставі дуже рідкісних аналогічних за структурою апелятивів, напр.: *Береговий* (< *береговий* ‘береговий наглядач’ [Грінченко I: 51]), *Гайовий* (< *гайовий* ‘лісник’ [там само, 264]), *Лановий* (< *лановий* ‘наглядач за польовими роботами’ [ЕСУМ III: 189]), *Лісний* (< *лісний* ‘лісник’ [там само, 265]), *Ратушний* (< *ратушний* ‘член міського чи сільського управління’ [Грінченко IV: 7]). Тому очевидно, що *Боровий* < *боровий* ‘сторож бору’, *Ґонтовий* < *ґонтовий* ‘хто виготовляє ґонт’, *Костельний* < *костельний* ‘сторож костелу’, *Луговий* < *луговий* ‘сторож у лузі’, *Маховий* < *маховий* ‘хто обслуговував маховик’, *Озерний* < *озерний* ‘сторож на озері’, *Польовий* < *польовий* ‘сторож на полі’, *Ставничий* < *ставничий* ‘доглядач ставів’ тощо.

Загалом діалектний лексичний фонд, зокрема антропонімійний, — це значною мірою згущений вияв національного світобачення, що відображено передусім у метафоричних прізвиськах-характеристиках, якими є ПН композитної структури. До них належать, для прикладу, *Прудеус*

(< *прудеус* ‘вусатий’, стиліст. синонім до франт), *Морикишка* (< *мори + кишка*, ‘хто морить себе голодом’), *Мастикаш* (< *масти + каш(а)*, мабуть, прізвисько кухаря), *Сорокопут* (< діал. назва дятла з прозорою внутрішньою формою “пудити, лякати сорок”; пор. *сороконог, сорокопуг, сорокач, страхопуд*). *Байдализ* (< *байда + лиз-а-ти* — з огляду на можливий синтаксичний перифраз ‘хто лиже байду’, схиляємося до думки, що полісемантична лексема *байда*: 1) ‘гуляка, безпечна людина’, 2) ‘прізвисько неповороткої жінки’ [Грінченко I: 20] — у цьому конкретному випадку вжита в діалектному значенні ‘губа’, ‘рот’: *чого кривиш байду*? (с. Демня), І хоча на досліджуваному терені прізвища цього зразка не належать до продуктивних, але загалом вони є візитівкою українського антропонімікону.

Діалектна лексика наповнює і ПН похідної морфологічної структури на зразок: *Хобзей* < *хобз-ей* < *хобза* ‘бур’ян’ [Желехівський II: 1042; Верхратський 1887: 76]; атр.-прізв. н. 2) < *Хобза*; патр.; *Ховищак — Ховищ-ак* < *Ховошня, Холошня* < *ховошні, холошні* (Львівщина, Івано-Франківщина, Закарпаття, Схід Буковини означає ‘штани з грубого сукна’, ‘штани вузькі з домоткаої вовни’ [Матейко 1996: 73]); *Фаринович* — 1) *Фарин-ович* < *Фарина* < *фарина*, діал. ‘шахрайство, шулерство’ [Шейковський 1883: 234]; патр.-пос. н.; 2) *Фар-ин-ович* < *Фар-ин-а* < *Фар* < *Фар* ‘напій’ і под; патр.-пос. н.

Отож діалектизми в основах ПН — це перспективна здатність зберігати в часовій недоторканності упродовж століть лексичну архаїку, яку давно затратила надтериторіальна внормована літературна мова. Для етимологів — біографів слова — це віднайдені метрики ніби й небувалих людей-слів, себто їхнє духовне оживлення. Згадуємо в цьому контексті соковите і саркастично-іронічне визначення “глупоти філологів” Еразма Роттердамського. Із цього визначення проступає правдиве історичне значення віднайдених слів: “Якщо трапиться кому з них [філологів. — *І.Ф.*] відшукати десь на зітлілому від часу папері ім’я матері Анхіза або якесь не знане досі слово, напр., *волопас, вайло, торбохват* або якщо вдасться відкопати уламок старого каменя з напівстертим написом — о Юпітере! — які тоді радощі, який тріумф, яке чванство — немов Африку всю завойовано чи Вавилон здобуто” [Роттердамський 1993: 64]. Таки справді радощі, бо кожне зашароване часом слово (і передусім прізвищевий знак) — це мікрофрагмент перейшлої культури, яка покликана через мову зберігати етнос.

Наступним принципом антропонімійного лексикографування матеріалу є структурно-словотвірний, застосування якого можливе лише за умови етимологічної прозорості твірної основи. Попри перенесення способів словотвору апелятивної лексики на онімну, схиляємося до думки, що всі ПН утворено лексико-семантичним способом з індивідуальних та родинних прізвиськ, що не суперечить їхньому формантному аналізові, відповідно до якого розглядаємо три основні структурні типи ПН: лексико-семантичний (91,19%), морфологічний (7,60%) і композитний (1,21%). Це вможливлює у словниковій статті подати логічний ланцюг творення ПН. Поділ на форманти подекуди складний і не завжди його можна здійснити послідовно й однозначно, позаяк у низці випадків у "неживих" (тих, що втратили словотворче значення) ономастичних формантах ще може зберігатися словотворче значення, як, напр., в утвореннях на *-ів*; а в інших воно давно затратилося, як, напр., в утвореннях на *-ович, -евич*, *-ич*; а ще в інших форманти мають багатофункціональне навантаження — утворення на *-ак, -'ак, -чак, -ей, -ець, -ин, -ко* та ін. Такий поділ, по-перше, необхідний для виділення типових регіональних моделей творення ПН (патроніми на *-ів; -ук, '-ук, -чук; -ак, '-ак, -ин, -ишин*), а по-друге, розбита система кінцевих формантів дає змогу зосередити в послідовному ряду словотвірні гнізда однокореневих утворень, що, на відміну від інверсійного словника, лексично інформують читача, а в цьому чи не найважливіше завдання лексикографічної праці. Проілюструймо структурно-словотвірний принцип на прикладі: *Галайчук* — 1) *Гал-ай-ч-ук(-чук) < Гал-ай-к-о < Гал-ай < Галь < Гал*[*имирь*]; *Гал*[*актіон*] і под.; патр. 2) *Галай-ч-ук(-чук) < Галай-к-о < Галай < галай* 'крикун, верещун' [Грінченко І: 267]; парт. 3) *Галайч-ук < Галайко < галайко* 'криклива, дурна людина' [Онишкевич І: 58]; патр. Зауважмо, що виділений кінцевий формант кожної з похідних ПН указує на мотив номінації особи, у чому водночас виявлено і функціонально-семантичне навантаження суфіксів, які беруть участь у творенні ПН. Зокрема на терені Львівщини найвищу продуктивність становлять ПН із формантом *-ів* (35%).

Особливість мотиваційно-номінаційного принципу полягає у виключно антропонімійній сфері застосування (порівняно з лексикографуванням апелятивного матеріалу) та у відносній суб'єктивності, це пов'язано з позамовними чинниками. Адже абсолютно точно визначити мотив номінації людини можна тільки за умови безпосередньої участі в акті найменування. Однак це не виключає віднайдення і формулювання

деяких тенденцій у називанні, що зумовлено так званим ономастичним менталітетом кожного народу, який у нашому матеріалі означений низкою груп: патронімно-посесивні назви (*Микитин, Кубич*), патронімні або матронімні назви (*Валійчук, Базиляк*), патроніми — непохідні особові власні імена (*Ігор, Богдан*), трансантропонімізовані кваліативні ПН (*Василик, Андрусейко*); трансантропонімізовані атрибутивно-прізвиськові ПН (*Моргун, Піцик*); ПН відапелятивного походження (Будник, Бернардин); відетнонімні (*Руснак, Шведик*), відкатойконімні (*Барський, Уричук*); ПН за місцевістю проживання (*Горішній, Закорчемний*); ПН від давніх відапелятивних імен (*Череп, Медвідь*); генітивні ПН (*Альберта, Чопа*); іншомовні ПН (*Вивлока, Буґер*). Ці групи за певною системою скорочень подано поряд із кожною ПН (за винятком проблемної групи ПН від давніх відапелятивних імен [див.: Фаріон 2001], що у такий спосіб закривають словникову статтю у сукупності з етимологічним та структурно-словотвірним принципом, наприклад: *Ґаламага* < *ґаламаґа* ‘верзун, балакун, базіка’ [Онишкевич I: 152]; атр.-прізв. н.

Злободенне визначення антропонімійних пріоритетів у сучасній діалектологічній лексикографії передусім зумовлене тим, що, як зазначає П. Чучка, “у власних назв вищий ступінь регіональної прив’язаності” [Чучка 1996: 36]; себто антропонімія є тим побільшувальним дзеркалом діалектологічного членування мовної системи, яке уяскравлює локальні своєрідності на фономорфологічному та структурному рівнях. Виконуючи на сучасному етапі лише ідентифікаційну функцію, ПН через посередництво зазначених принципів лексикографування послідовно розкривають лінгвістичний процес їхнього виникнення, зумовлений комплексом когнітивно-етнографічних та суспільних процесів.

Умовні скорочення та їхні позначення

атр.-прізв. н. — атрибутивно-прізвиськова назва
д.-євр. — давньоєврейське
діал. — діалектне
квал. — кваліатив
напр. — наприклад
патр. — патронім
патр.-пос. н. — патронімно-посесивна назва
пор. — порівняй

Література

Бичко 1992 — Бичко З.М. Словник діалектної лексики с. Грабовець Стрийського району Львівської області. – Львів, 1992.

Верхратський 1877 — Верхратський І. Знадоби до словаря южнорусского. – Львів, 1877.

Верхратський 1884 — Верхратський І. Про говір замішанців. – Львів, 1984.

Верхратський 1902 — Верхратський І. Про говір галицьких лемків. – Львів, 1902.

Верхратський 1912 — Верхратський І. Говір батюків // Збірник філологічної секції НТШ. – Львів, 1912. – Т. 15.

Горпинич 1996 — Горпинич В.О. До питання про словник прізвищ України // Ономастика східних слов'ян. – Київ, 1996. – С. 18–19.

Грінченко — Словарь української мови / Зібр. ред. журн. "Киевская старина"; Упорядк. з додатком власного м-лу Б. Грінченко. – Київ, 1907–1909. – Т. 1–4.

ЕСУМ — Етимологічний словник української мови / За ред. О.С. Мельничука. – Київ, 1982–1989. – Т. 1–3.

Желехівський —Желехівський Є., Неділський С. Малорусько-нїмецький словарь. – Львів, 1886. – Т. 1–2.

Корзонюк — Корзонюк М.М. Матеріали до словника західно-волинських говірок // Українська діалектна лексика. – Київ, 1987. – С. 62–267.

Матейко 1996 — Український народний одяг: Етнографічний словник. – Київ, 1996.

Онишкевич — Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. – Київ, 1984. – Ч. 1–2.

Пшеп'юрська 1938 — Пшеп'юрська М. Надсянський говір. – Варшава, 1938.

Редько 1995 — Редько Ю.К. Проспект "Словника сучасних українських прізвищ" // Українська історична та діалектна лексика. – Київ, 1995. – Вип. 2. – С. 145–153.

Роттердамський 1993 — Роттердамський Еразм. Похвала глупоті. Домашні бесіди. – Київ, 1993.

СУМ — Словник української мови: В 11 т. – Київ, 1970–1980. – Т. 1–11.

Струганець 1992 — Струганець Л.В. Рукописний словник Я. Головацького — джерело дослідження діалектної лексики // Культура слова. – Київ, 1992. – Вип. 42.

Сухомлын 1964 — Сухомлын И.Д. Основы Полтавской ономастики (по материалам Полтавских актовых книг XVII в.): Автореферат дис. ...канд.филолог. наук. – Харьков, 1964.

Тищенко 2002 — Тищенко К. Поки живі українські діалекти — живе Україна // Дивослово. – 2002. – № 6.

Фаріон 1997 — Фаріон І. Відображення діалектних явищ у структурі українських прізвищевих назв Верхньої Наддністрянщини // Мова і соціальні процеси: Серія філологічна. – Вип. 26. – Львів, 1997.

Фаріон 2001 — Фаріон І. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини кін. XVIII – поч. XIX ст. (з етимологічним словником). – Львів, 2001.

Худаш 1990 — Худаш М.Л. Явище звукового збігу давніх слов'янських відкомпозитних скорочених особових власних імен або їх основ із загальновживаними словами // Мовознавство. – 1990. – № 6. – С. 36–40.
Чучка 1996 — Чучка П.П. Власні назви в історичному словнику загального типу // Ономастичні студії: Серія філологічна 2. – Ужгород, 1996.

Summary

This article focuses on the name lexis as the object of the lexicographical study. Analysis is based on the historical data of birth certificates of the Precarpathian Lviv Region at the end of the 18th – beginning of the 19th century. Basic principals of the lexicographical name study were determined here, such as: etymological, structural-semantic and motivational-nominative. One of the basic targets of the study was to find dialect lexis in the stems of the surnames.

Збірник пам'яті Ярослави Закревської

Діалектологічні студії. 3 *Львів, 2003*

УДК 811.161.1'282(470.61)

Любов Фроляк
Донецьк

Генетичний тип говірки села Куйбишеве Матвієво-Курганського району Ростовської області

Genetik Type of Patois of the Village Kuybysheve, Matviyiv-Kurgan District, Rostov Region

Дослідження українських говірок Ростовської області розпочалося в XIX ст. й пов'язувалося головним чином зі встановленням східної межі території поширення української мови.[1] На сучасному етапі важливим завданням української діалектології є не лише встановити територію поширення українських говірок поза адміністративними межами України, а й визначити походження й актуальну діалектну належність цих говірок, провести системний опис їхніх мовних рівнів. Для дослідників новостворених говірок, зокрема східностепових, залучення діалектного матеріалу з Курської, Воронезької, Бєлгородської, Ростовської областей Росії має важливе значення, оскільки вторинне дозаселення південного степу відбувалося з участю вихідців із цих регіонів. Спілкування з

[1] Однією з перших спроб розмежувати донські російські говори та українські говірки Дону є "Карта южнорусских наречий и говоров", яку уклав 1871 року К. Михальчук. Діалектологічні карти з позначенням східної межі є також у працях Московської діалектологічної комісії "Опыт диалектологической карты русского языка в Европе". Це питання порушено також у студіях В. Соловйова, М. Калмикова, Л. Нідерле, Д. Зеленіна, А. Миртова, М. Дурново, Є. Карського та ін.

носіями українських (як і російських) говірок виявило також, що села цього регіону обезлюднюються або ж їх заселяють представники інших народів. Отже, вивчення часткових діалектних систем південно-східного порубіжжя України з Росією — нагальна потреба і української, і російської діалектології.

С. Габ, який описав українські говіроки Дону в кандидатській дисертації [Габ 1955], за матеріалами 50–60-х років XX ст. встановив, що українські говірки займають територію Чортківського, Мальчевського, Катарського, Київського, Совєтського, Тарасовського, Міллерівського, Глубокинського, Білокалитвенського, Звєревського, Красносулинського, Куйбишевського, Матвієво-Курганського, Родіоново-Несвітайського, Таганрозького, Неклинівського, М'ясниківського, Азовського, Катальницького, Пролетарського, Сальського районів, приміську зону Батайська та частини або окремі населені пункти інших районів Ростовської області [Габ 1965: 14–20].

До III тому Атласу української мови (АУМ) увійшли дані говірок із 36 н.пп.: Твердохлібівка, Мальчевська, Ольховчик Чортківського р-ну; Ставиднянка, Верхньостахів Боківського р-ну; Кашари, Київський-1 Катарського р-ну; Краснівка Тарасівського р-ну; Дьогтеве, Турилівка, Вільховий Ріг, Криворіжжя Міллерівського р-ну; Єфремово-Степанівка, Дячкине, Більшинка Тарасівського р-ну; Демишів Білокалитвенського р-ну; Олексіївка Обливського р-ну; Барило-Кріпинське, Генеральське Родіоново-Несвітайського р-ну; Божківка, Садки Красносулинського р-ну; Кадамівка, Яново-Грушівка Октябрського р-ну; Веселовознесенське, Варенівка Неклинівського р-ну; Полтава-1 Азовського р-ну; Сараї Багаївського р-ну; Хомутовська, Велика Талова, Іванове-Шамшеве, Розсошанський-1 Кагальницького р-ну; Коврине Пролетарського р-ну; Новий Єгорлик Сальського р-ну; Латонове, Мар'ївка Матвієво-Курганського р-ну. Досліджувана говірка до мережі АУМ не увійшла.

У той час, коли С. Габ досліджував говірки Ростовської області, цей новостворений діалектний масив чітко поділився на три ареали: два відносно однорідні і один — неоднорідний. Поділяючи всі говірки, що функціонують на території Ростовської області, на три групи — "говори донські, або козацькі, які займають ...більше ніж половину території області"; "говори переселенців з України, які займають приблизно четверту частину території області"; говори мішані, "що утворилися внаслідок змішування різних діалектів і навіть мов", які займають також близько четвертої частини території області, головним чином її південну частину, С. Габ зауважує, що основне населення Матвієво-Курганського

району становлять “вихідці з України”, лише в кількох селах (Соколовка, Мар’ївка, Камишовка, Селезні, Алексєєвка) “живуть вихідці з Росії” [Габ 1965: 7, 16]. Отже, говірка с. Куйбишеве мала однорідне діалектне оточення.

Для встановлення генетичного типу говірки звернімося до даних фонетико-фонологічної системи, яка, як відомо, значною мірою визначає діалектні відмінності на інших рівнях мови, зокрема на граматичному.

Система вокалізму досліджуваної говірки, як і система східностепових донецьких говірок, шестифонемна. У ній немає протиставлення наголошеного і ненаголошеного вокалізму на фонематичному рівні. Тут функціонує 6 голосних фонем: /і/, /и/, /е/, /а/, /о/, /у/.

Важливою типологічною ознакою новостворених говірок, до яких належить і говірка с. Куйбишеве, є реалізація фонеми /о/. За характером реалізації в ненаголошеній позиції фонеми /о/ східностепові говірки поділяємо на дві групи. Перша група — це говірки, у системі яких фонему /о/ в наголошеній позиції репрезентує звук [о] або [ô], а в ненаголошеній позиції реалізують звуки [о], [оᵘ], [ô], друга група — акаючі говірки, де в наголошеній позиції в цих говірках функціонує звуковий ряд [о], [ô], а в ненаголошеній позиції можлива реалізація названої фонеми одним з елементів звукового ряду /о/ — [о], [оᵃ], [аᵒ], [а], вияв яких залежить як від фонетичної чи морфологічної позиції, так і від типу акання (повне / неповне) говірки — діалектної основи [Фроляк 2000: 240–244].

Досліджувана говірка належить до першої групи говірок. Тут у наголошеній позиції основний вияв фонеми /о/ — помірно лабіалізований звук [о] заднього ряду середнього піднесення: *бу|л ̇**о**, ха|**р**о**ш**ий, кл ̇а|дôўки, |**н**о**ч**: ’у, ко|**р**о**в**’і, |**г**о**д**и, а‿**т**о‿**ж**, |**г**о**л** ̇ода, ота|**к**о**г**о, |**г**о**р**у; |мама нава|рил ̇а / |курищ’у за|р’ізал ̇а / начи|нил ̇а на|чинкойу / напеᵘ|кл ̇а |хл’іба‿**ж** та|**к**о**г**о / |сирник’ів ота|ких |**г**о**р**у напе|кла // |Бабушка / та йа ж |зр**о**ду на ку|**р**о**р**тах бу|вайу / та|**к**о**г**о н’і|де неᵘ йіў* (К).

У ненаголошеній позиції в системі говірки функціонує два репрезентанти фонеми /о/: [о] або [ô] і [оᵘ]: *і |**н**о**ч**: ’у то ў‿три ча|са вс|тал ̇и / ко|**р**о**в**’і дал ̇и / і |дал’ше сп|л’ат’* (К). Звуження звука [ô] незначне і має позиційний характер, воно виявляється перед губними приголосними в напівзакритому складі: *го|лôўка, йат|рôўка, зай|шôў*; *ўсе |такечки **о**|д: ’ел’но / і кла|доўки та|к’і |д’ел ̇ал ̇и / шоб у|се п**о**скла|дат’* (К).

У ненаголошеному складі звук [о] як вияв фонеми /о/ відзначено в таких фонетичних і морфологічних позиціях:

— у переднаголошеній: *ско*ˈ*тина, по**р**о*ˈ*с'ата*; *сн'іг ле*ᵘˈ*жаў аж до‿*ˈ*марта на к*ˈ*ришах на‿тих до*ˈ*мах* // ***О***ˈ*дин са*ˈ*рай та*ˈ*кий / йак і* ˈ*хата /* ˈ*д'елали д*ˈ*л'ін:ий / ха*ˈ*роший / і там і закро*ˈ*ма дл'а зе*ᵘ*р*ˈ*на*;

— у післянаголошеній: *Ми ж заготов*ˈ*л'айемо* ˈ*уго**л**'/ ў нас у са*ˈ*райах* ˈ*угол' там бу*ˈ*ваў /* ˈ*уго**л**'них са*ˈ*райів не*ᵘ *бу*ˈ*ло* (К);

— під побічним наголосом: *по**н**аси*ˈ*пайеш, про**п**оло*ˈ*скал˙а, по**п**охо*ˈ*дил˙и; там ў нас к'ера*ˈ*с'ін прот'і*ˈ*каў / там т*ˈ*руби йшли / і там у мага*ˈ*з'ін'і к'ера*ˈ*с'ін про**д**а*ˈ*вали // А так бу*ˈ*ло* ˈ*н'ескол'ко раз / шо про**р**и*ˈ*вали т'і т*ˈ*руби /* ᵘ*і по**з**аготов*ˈ*л'айут'* ˈ*л'уди на‿годи* (К);

— у префіксах *до-, по-, про-, од-, об-*: *до**й***ˈ*іхал˙и, по**с**ˈ*тавил˙и, про**ж**ар˙уйут', **о**д:а*ˈ*вай, **о**б*ⁿ*си*ˈ*хайе*; ᵘ*і* ˈ*меду нало*ˈ*жила /* ˈ*вазу та*ˈ*ку по**с**ˈ*тавила / ой* ˈ*бабушка / та шо ж це ў нас за жизн' та*ˈ*ка* (К);

— у функції інтерфікса: *У нас масло*ˈ*бойка та*ˈ*ка д'ер'ев'йана* (К).

Звук [оʸ] як вияв фонеми /о/ в ненаголошеній позиції в досліджуваній говірці та в говірках сусідніх районів — Шахтарського і Амвросіївського — зафіксовано дуже рідко, лише перед складом із наголошеним [у] в кореневій морфемі, де він функціонує паралельно з [о]: *ко**ʸ***ˈ*жух* і *ко-*ˈ*жух*, *го**ʸ***ˈ*луб*ⁿ*ка* і *го*ˈ*луб*ⁿ*ка,* але тільки *про*ˈ*гул'аний, про*ˈ*сунуў, по*ˈ*сушений, по*ˈ*лушч˙и*ˈ*л˙и, до*ˈ*думаўс'а, до*ˈ*будеш* і под., тобто в побічнонаголошеному складі, яким у досліджуваній говірці є префіксальний склад. У говірці с. Куйбишеве трапляються випадки обниженого вияву фонеми /у/ — [оʸ] в ненаголошеній позиції перед складом із наголошеними звуками [о], [а], які мають нижче піднесення, ніж звук [у]: *Зем*ˈ*л'а бо**ʸ***ˈ*грами /* ˈ*значит' во*ˈ*на о*ˈ*це* ˈ*таке*ᵃ*чки* (К).

За нашими спостереженнями, не менш важливою типологічною ознакою говірок Донеччини є вияв фонем /е/ та /и/ в ненаголошеній позиції, за характером якого східностепові говірки поділяємо на чотири типи: говірки з обниженим звуковим рядом фонеми /и/, говірки з підвищеним звуковим рядом фонеми /е/, говірки з наближенням [е] до [и], а [и] до [е], говірки з відсутністю наближення цих звуків. Значну частину території Донеччини, зокрема її східної частини, займають говірки з обниженим звуковим рядом фонеми /и/ — [иᵉ], [еᵘ], [е]. До таких належить і досліджувана говірка, у системі якої в ненаголошеній позиції фонему /и/ переважно реалізують звуки [еᵘ] та [е]: *наз**е***ˈ*вал˙и*, *зб**е***ˈ*рал˙и, пр**е**ᵘ**ˈ***ходимо, п**е**ᵘ**ˈ***саў*; *то ў са*ˈ*ду там пос**е***ˈ*лайут' / і*ˈ*д'ім' соб**е***ˈ*райте* ˈ*йаблука*; *о*ˈ*це йак* ˈ*веч˙и*ˈ*р / д'ітво*ˈ*ра /* ˈ*п'ідем ка*ˈ*пусту пол**е***ˈ*ват'* // *Йак* ˈ*йіхал˙и в д'е*ˈ*р'евн'у / ну прив**е***ˈ*зи / бабушка /* ˈ*паски / во*ˈ*на пасками наз**е**ᵘ**ˈ***вал˙а* // *Шоб* ˈ*бачили / де йа пол**е***ˈ*вал˙а* (К).

Звук [и^{е}] паралельно зі звуком [и] реалізує фонему /и/ й у складі ненаголошених суфіксів і флексій: *Ка|пусн**и**^{е}ки‿ж у‿нас бу|л ˙и |понад |р ˙і^{и}чкойу / там |р ˙і^{и}чка прот’і|ка) ˙а / и^{і}‿ў |кажного бу|л ˙а / ку|соч ˙ок // Ка|пусн**и**к назе|вал ˙и*; *|йагід н**е**‿бу|л ˙о / од|н**е** |т’іки ш**е**|поўн**и**к*; *|бочка сто|йіт’ дале|чен’ко / а‿|ми |нос**и**м |воду* (К). Знижене піднесення язика у вимові звука [и] відсутнє в логічно наголошених словах, у словах на початку синтагми, тобто в додаткових умовах, які посилюють позицію ненаголошеного складу.

Належність говірок Матвієво-Курганського р-ну і тих, що їх оточують, до часткових діалектних систем з обниженими звуковими рядами голосних фонем переднього ряду фонем /и/ та /і/ засвідчує АУМ, фіксуючи в говірках сусідніх населених пунктів реалізацію фонеми /і/ звуками [и], [и^{е}], [е^{и}] у слові *ог’і|рок*: *оги|рок* (с. Барило-Кріпинське Родіоново-Несвітайського р-ну), *оге^{и}|рок* (с. Вільховий Ріг Міллерівського р-ну), *оге|рок* (с. Дьогтеве Міллерівського р-ну), *оги^{е}|рок* (с. Бірюкове Свердловського р-ну Ростовської обл.) [АУМ ІІІ: к. 9.].

Карта 2 Атласу української мови, що відбиває рефлекси ненаголошеного *ě у слові *ц’ілу|вати* фіксує в говірці с. Мар’ївка Матвієво-Курганського р-ну форму *ц**е**лу|вати*, поширену у східностепових говірках з обниженими звуковими рядами фонем /и/ та /і/ паралельно з фонетичними варіантами *ци^{е}лу|вати (ци^{е}лу|ват’), цилу|вати (цилу|ват’)*. На нашу думку, звуки [и^{е}], [е^{и}], [е] у цьому слові та в подібних позиціях в інших словах виникли не як безпосередні континуанти етимологічного *ě в ненаголошеній позиції, а як репрезентанти фонеми /і/ в говірках з обниженим звукорядом цієї фонеми.

У досліджуваній говірці також зафіксовано типову для східностепових говірок лексикалізовану реалізацію голосних фонем переднього ряду /и/ — [і] у слові *з’і|ма* та похідних; обнижений і звужений вияв фонеми /е/ — [е^{а}], [а] у словах *вере|тено*, *|таме^{а}чки* та ін.: *А з’імойу на вер’**а**тена мама пр’ал ˙и / це ж воўну наски вйазал ˙и / держали овец’; у йіх таме^{а}чка і бабушка ткали*; *а |тутачки йак бу|вайемо |л’ітом / так |кажен ден’ |куриц’а на|чинета* (К).

Відзначено також вияв фонеми /е/ звуком [е] незалежно від піднесення голосного наступного наголошеного складу: *Ў‿нас го|лода н**е** бу|ло н’іко|да / вс’і|да все сво|йе бу|ло / хл’і|ба / хл’іб ми та|кий п**е**к|ли / пше|ничний / му|ка та|ка ха|роша / на |сироватк’е йак нап**е**|че бу|ло |мама* (К).

Фонема /а/ реалізується в досліджуваній говірці у варіантах [а], [â], [ä], із яких перші два функціонують паралельно і перебувають у зв’язках додаткової дистрибуції з позиційним виявом фонеми [ä]. Зокрема звук [а],

що є головним виявом фонеми [а] й реалізує її в позиції після твердого приголосного, досить часто поступається незначно звуженому звукові [â]: *ˈпрâўда, ˈмâма, тâˈкий, ˈйâблука; иⁱ‿**но**ч:’у то ў‿три чаˈса ў**ст**ˈ**â**ли / коˈ**ров**’і даˈли / і ˈдал’ше спл’**â**т’* (К). Звужений [â] з’являється переважно в наголошеній позиції перед суфіксальним [л], [л˙] (*оˈ**ст**ˈ**â**лис’, ˈ**бр**ˈ**â**л˙и*), перед [ў] (*ˈ**г**ˈ**â**ўка*), після [л˙] (*ˈпл˙ˈ**â**кал˙а*), після губного [б] (*з‿ˈ**б**ˈ**â**бушкойу*), але може бути і позиційно необмеженим.

Такі ж позиції притаманні цьому вияву фонеми [а] і в інших говірках центрально-східної групи східностепових говірок Донеччини: *Дв’і коˈзи / ˈдвойе козеˈн’ат’ / соˈбака стаˈрий // Виˈходˈуˈноˈ**ч’**:у / ˈ**г**ˈ**â**ўка* (МША). *Оˈ**ст**ˈ**â**лис’ми з‿ˈ**б**ˈ**â**бушкойу без‿каˈпусти* (МША). *Йак ˈт’іки моˈйа ˈ**б**ˈ**â**бушка ˈпл˙ˈ**â**кал˙а* (МША). *Йа ото прошлий год уз’ал**â*** (ДШ). Звужені [ô] та [â] характерні також для говірок Шахтарського р-ну Донецької обл., який межує з Матвієво-Курганським р-ном Ростовської обл.; напр., ці звуки зафіксовано у звукових рядах відповідних фонем говірки с. Орлово-Іванівка: *ˈПрôшл’і ˈроки / йакˈшо ˈнужно так // У нас ос’ˈтутот ˈ**б**ˈ**â**бушка йе // **Д**ˈ**â**рма що ˈстар’еⁱˈн’ка // **В**ô**д**ˈна росˈкаже // Коˈлиˈвоˈноˈзаснув**â**л˙ôс’а // У нас пôˈмерл˙а уˈчител’ка / йˈ**â**ка оˈцим зан’іˈм**â**л˙ас’а* (ОШ). Отже, за типовими рисами системи вокалізму говірка с. Куйбишеве належить до східностепових говірок. Єднає її зі східностеповими говірками й характер артикуляційної бази.

Важливий показник типу артикуляційної бази — специфіка вимови передньоязикових приголосних, які переважають у консонантизмі української мови, це зумовлює особливості протікання процесів палаталізації, веляризації і значною мірою впливає на вимову голосних. Однією з важливих типологічних ознак є функціонування варіантів твердої фонеми /л/. Наявність препалатального апікального або какумінального, чи ретрофлексного [л˙] свідчить про особливий тип артикуляції, якому притаманна альвеолярна (або дорсально-альвеолярна) вимова перед-ньоязикових приголосних. Така артикуляція визначає форму ротового резонатора та співвідношення ротового й фарингального резонаторів, отже, й акустичні особливості голосних звуків — реалізаторів голосних фонем.

У говірці с. Куйбишеве функціонує препалатальний апікальний альвеолярний [л˙] у тих позиціях, що й у східностепових говірках (їхня діалектна основа — середньонаддніпрянські (полтавські) говірки), а також у полтавських говірках: перед кореневими голосними [е] та [и]: ***л˙е***-ˈт’ілˈа, поˈ***л˙***ехшалˈо, гоˈ***л˙***ен’к’і, ***вел˙и***чен’ка, веˈ***л˙***ика; *ˈп˙ідемо на Межоˈвуˈбалˈкуˈ/ одˈна таˈка буˈлˈа / велˈиˈчен’ка ˈбâлˈка* (К); перед кореневими голосними [а], [о]: *ˈ**л˙**аўка, ˈ**л˙**оўко*; *лˈатˈкâми не св’іˈтилˈи / хаз’айіˈни буˈлˈи*

(К); перед приголосним: ˈ***гол˙ка, сте**ˈ**бел˙це***; *та**ˈ**ка ˈпâл˙ка бу**ˈ**л˙а за**ˈ**гострена* (К); у флексіях дієслів минулого часу перед [а], [о], [и]: *наз**е**ˈвал˙и, ка**ˈ**зал˙и, спрâў**ˈ**л'ал˙и, не бу**ˈ**л˙о*, *се**ˈ**д'іла, поле**ˈ**вал˙а*; *у нас бу**ˈ**л˙а го**ˈ**ра та**ˈ**ка/ м˙ел добу**ˈ**вал˙и* (К); *межо**ˈ**ва ˈбал˙ка бу**ˈ**л˙а / так наз**е**ˈвâл˙ас'а* (К).

Функціонування альвеолярного [л˙] зумовлює ствердіння або зменшення ступеня палатальності репрезентантів м'якої фонеми /л'/, а також фонем /т'/, /н'/. Явище диспалаталізації [л'], [д'], [т'], [н'] на тлі препалатального помітили дослідники говірок південно-східного наріччя, зокрема лубенських та східностепових говірок [Варченко 1963: 176; Фроляк 2002: 251]: ˈ*ра**н**ше, ˈб'і**л**ше, ˈ**т**ул'ка; ˈра**н**ше бу**ˈ**л˙о* / ˈ*кол˙о ˈкажного ˈдвору соби**ˈ**райемс'а* (К).

Характерне зменшення ступеня палатальності передньоязикових звуків — репрезентантів м'яких фонем: *З'і**ˈ**мойу те**ˈ***л˙'ат году**ˈ**вал˙и**ᵉ*; ˈ*д'іти ма**ˈ***л˙'и**ⁱ** го**ˈ**д'ат'*; *там ˈ**р˙**и**ˈ**чка прот'і**ˈ**кал˙а*; *па**ˈ**шл˙і по**ˈ**сидемо ў͡**т˙**'і**ᵘ**ˈн'і* (К). Тверду вимову передньоязикових приголосних перед [і] з *о в українських говірках Ростовської обл. відзначають й укладачі АУМ [АУМ ІІІ: к. 10]. Зокрема в говірці с. Мар'ївка Матвієво-Курганського р-ну афіксовано тверді [т], [н], [л] перед [і]: *ст**и**л, н**и**ж* та ін. Повної диспалаталізації передньоязикових у названій позиції в говірці с. Куйбишеве ми не виявили.

Серед ознак консонантизму, які споріднюють досліджувану говірку з основним масивом східностепових, можна назвати також субституцію [ф] — [х], [хв], [хф], [в]: ***х**ун**ˈ**дамент, **х**ронт, ˈту**х**л'і, **хф**а**ˈ**мил'ійа, ˈ**хв**ерма, **хв**о**ˈ**нар'; йа**ˈ**кас' ч˙уд**ˈ**на у них **хв**а**ˈ**мил'ійа бу**ˈ**л˙а/ за**ˈ**бул˙а йа* (К). У говірці с. Куйбишеве, як і в більшості східностепових, зафіксовано обмежене функціонування фонем /дж/, /дз/: ***ж**м˙іл', **зв**е**ˈ**нит*', *куку**ˈ**руза, **з**еркало, **з**'іл'ін'ч˙и**ˈ**т', прейі**ˈ***ж**:айем, хо**д**'у*; *а сво**ˈ**йі ж ˈдома ˈтоже / заго**ˈ**тоўл'увал˙и / і со**ˈ**лому й ˈс'іно при**ˈ**возил˙и /і ба**ˈ**дилки з куку**ˈ**рузи* (К).

У східностепових говірках звукосполучення [мй] унаслідок асиміляції виявляється як [мн']: *помн'а**ˈ**нут', ˈпамн'ат', ˈмн'аго*, *ˈмн'ата*; *а на ˈПаску на ˈкл˙адб'ішч˙е хо**ˈ**дил˙и ˈп'ідут' на ˈкл˙адб'ішч˙е / помн'а**ˈ**нут' і по до**ˈ**мам п'іш**ˈ**л˙и / у**ˈ**с'ім же на ро**ˈ**боту* (К). Тут функціонує напівпом'якшений звук [ч˙] незалежно від позиції, зокрема від якості голосного, із яким він сполучається: *ч˙ай, ч˙а**ˈ**си, ˈч˙ашка, ˈч˙орний, ˈч'есний, ˈч'етверт', ч˙и**ˈ**тир˙'і**ᵘ**, ˈч˙исто, ˈч'исла, моў**ˈ**ч'и**ˈ**т', шч'і**ᵘ**т**ˈ**ки, ˈноч˙:у, ч˙ут', ˈноч˙ви*; *на**ˈ**кормимо / пович˙и**ˈ**шчайемо, на**ˈ**пойімо те**ˈ**л'ат* (К).

Отже, розгляд основних ознак вокалізму, консонантизму та характеру артикуляційної бази говірки с. Куйбишеве свідчить про її належність до східностепових говірок з обниженими звуковими рядами голосних

переднього ряду, із функціонуванням препалатального [л˙] та інших названих вище ознак, які дають змогу припустити, що досліджувана говірка є континуантом говірки гетерогенного походження з волинсько-середньонаддніпрянською діалектною основою.

Дослідження, які провів С. Габ, виявило мовну ситуацію досліджуваного регіону, характерну для середини минулого століття. Приблизно того ж часу і дані АУМ. Наш аналіз однієї говірки (за матеріалами 2000 року), а також вивчення історії мікросоціуму, який вона обслуговує і який сьогодні зазнає чимало змін, свідчить про необхідність провести суцільне обстеження українських говірок на Дону, що дасть змогу робити висновки про динаміку цих говірок і про сучасні східні межі між українською і російською мовами.

Література

АУМ — Атлас української мови: У 3-х т. – Т. 3. – Київ, 2001.
Варченко 1963 — Варченко І.О. Лубенські говірки і діалектна суміжність: фонетичні риси протягом трьох століть. – Київ, 1963.
Габ 1955 — Габ С.П. Говор Приазовья: Фонетика и морфология: Автореф. дисс … канд. филол. наук. – Ростов-на-Дону, 1955.
Габ 1965 — Габ С.П. Говоры Ростовской области. – Ростов-на-Дону, 1965.
Фроляк 2000 — Фроляк Л.Д. Реалізація фонеми /о/ як типологічна ознака говірок Донеччини // Лінгвістичні студії. – Вип. 6. – Донецьк, 2000. – С. 240–244.
Фроляк 2002 — Фроляк Л.Д. Вияв типів артикуляційної бази у східностепових говірках Донеччини // Лінгвістичні студії. – Вип. 9. – Донецьк, 2002. – С. 249–261.

Список населених пунктів та їхніх скорочених назв

ДШ — с. Дмитрівка Шахтарського р-ну Донецької обл.
К — с. Куйбишеве Матвієво-Курганського р-ну Ростовської обл.
МША — с. Мала Шишівка Амвросіївського р-ну Донецької обл.
ОШ — с. Орлово-Іванівка Шахтарського р-ну Донецької обл.

Summary

This article is devoted to the analysis of the phonetic features of the Ukrainian dialect situated on the territory of Russia. Attention is paid to the structure of the sound's series of the phoneme's system and on the peculiarities of dialect articulation.

Збірник пам'яті Ярослави Закревської

Діалектологічні студії. 3 *Львів, 2003*

УДК 811.161.2'282(438)

Feliks Czyżewski
Lublin

Nomina loci w gwarze ukraińskiej wsi Wyryki koło Włodawy

Nomina loci in the Subdialect of the Ukrainian Village of Wyryki near Włodawa

W niniejszym artykule omawiam *nomina loci* w gwarze wsi Wyryki pod Włodawą na podstawie materiału zebranego głównie w latach 1999–2000[1]. Wyzyskano ponadto zapisy z *Atlasu gwar polskich i ukraińskich okolic Włodawy* [AGPUW 1986].

Gwara wsi Wyryki należy do gwar dialektu północnoukraińskiego [por. m.in. Czyżewski 1983]. Spośród cech fonetycznych badanej gwary występujących w analizowanym materiale są: a) systemowe cechy języka ogólnonarodowego / jego północnej terytorialnej odmianki, b) zapożyczenia leksykalne z polską cechą fonetyczną, c) przeniesione i konsekwentnie występujące elementy systemu polskiego.

Z systemem języka ukraińskiego lub jego terytorialnymi odmiankami gwarę Wyryk wiążą takie cechy, jak:

– istnienie dyftongów labialnych w sylabie zamkniętej pod akcentem *uǑo, uǑe, uǑy*, oraz płaskich *iǑe, yǑe,* por. *vuǑosk, vuǑet, mnuǑyho, peryǑed.* Te mało sta-

[1] Wyzyskano tutaj m.in. materiał cytowany w pisanej pod moim kierunkiem pracy magisterskiej B. Felon, *Słowotwórstwo rzeczownika gwary ukraińskiej wsi Wyryki koło Włodawy* (Lublin 2001, KUL).

bilne dyftongi i typowe tylko w mowie najstarszego pokolenia, podczas gdy średnie pokolenie wymawia już monoftongi, są kontynuantami zarówno dawnego *o, e* w sylabie nowo zamknietej oraz *ě*, jak też psł. **ę*, np. O*i*Ò*eso*;
– w pozycji nie akcentowanej dawne *o* oraz *e* w sylabie nowo zamkniętej i psł. **ě* kontynuowane są odpowiednio przez *u* oraz *y*, np. *pudvyč|orok, pys|ok,*
– brak dyspalatalizacji *l* przed *i, e,* np. *xod|yli, mal|ina, kart|oxl|isko, dal|eko* (samogłoska *i* po spółgłosce *l* ulega obniżeniu i przesunięciu ku tyłowi brzmi więc jak *ы*, a nawet jak *y, malyna; w* artykule oznaczana jest jednak przez *i*),
– dyspalatalizacja spółgłosek wargowych i przedniojęzykowych przed *e* różnego pochodzenia oraz przed dawnym *i,* por. *pr|osysko;* w pewnej grupie wyrazów zapożyczonych ze współistniejącej gwary polskiej utrzymuje się etymologiczne *i*; por. *žwirow'|isko.*

Obojętne dla systemu gwary ukraińskiej Wyryk są zapożyczenia słownikowe, których obecność w omawianej gwarze wynika z kontaktów ekonomicznych, społecznych itp. mieszkańców. Wśród zapożyczeń słownikowych są wyrazy z polską cechą fonetyczną, np.:
– utrzymanie etymologiczne *i* w wyrazie *žwirow'|isko*,
– istnienie grupy *-ar-* w derywacie *smul|arńa.*

Pod wpływem współistniejących gwar polskich niektóre właściwości systemu ukraińskiego zostały wyparte albo zmienione przez ich polskie odpowiedniki. Są to m. in.
– występowanie środkowojęzykowych *ś, ź, ć*, np. *zamkn|ułaś, pšen|yća,*
– istnienie spółgłoski *s* w grupie *-sk-* < **-sьk-,* np. *kamen|ysko,*
– występowanie akcentu paroksytonicznego w dużej liczbie derywatów tworzonych za pomocą sufiksu *-ysko,* np. *kart|oxl|isko, kamen|ysko*; w literackich odpowiednikach tych wyrazów akcent pada w tym miejscu, w którym występuje w podstawie słowotwórczej, por.: *kart|opłyšče* : *kart|opl'a.*

Spośród różnych kategorii słowotwórczych *nomina loci* stanowią w badaniach dialektologicznych pogranicza polsko-ukraińskiego tę kategorię, której w ostatnim okresie poświęcono stosunkowo sporo uwagi [por. m.in.: Pluskota 1983, Sierociuk 1987, Czyżewski 1996, Sierociuk 1996]. Ważne znaczenie wtym zakresie mają prace Prof. Jarosławy Zakrewskiej [Закревська 1976; Закревська 1997], w tym opracowania kartograficzne przedstawione w *Atlasie języka ukraińskiego* [АУМ II: к. 152–154]. Szczególną wartość teoretyczną mają prace tej Uczonej, które dotyczą genezy określonych sufiksów lokatywnych, w tym sufiksu *-ys'ko* [Закревська 1976].

W obrębie kategorii *nomina loci* zanotowane zostały w gwarze ukraińskiej Wyryk następujące typy słowotwórcze[2] (w prezentacji materiału przyjęto kryterium ilościowe, od największej do najmniejszej liczby poświadczonych derywatów):

TYP SŁOWOTWÓRCZY Z SUFIKSEM *-YSKO*

1. Derywaty motywowane rzeczownikiem

buž|ysko ‘miejsce na Bugu, gdzie można łowić ryby’: *Bug*; *na B|uhovy de łov|yli r|yby to nazyw|ali buž|ysko,*

cyb|ulisko ‘pole, na którym rosła cebula’: *cyb|ul’a,*

kamen|ysko ‘miejsce, gdzie leży dużo kamieni’: *kam’iń|iÒe*; *m|iÒesce de l|ežyt’ kam’iń|iÒe to k|ažut’ kamen|ysko,*

kart|oxl|iska[3] ‘pole, na którym rosły kartofle’: *kart|oxl’a,*

konopl|isko ‘pole po konopiach’: *kon|opli,*

l’n|ysko ‘pole po lnie’: *l’on,*

ohn|ysko ‘miejsce, gdzie pali się ogień’: *ohń|iÒe,*

pr|osysko ‘pole po prosie’: *pr|oso,*

|uÒyvsysko[4] ‘pole po owsie’: *uv|es,*

vołoš|ysko ‘pole, z którego zebrano fasolę’: *vołoš|yk* ‘fasola’; *v nas wołoš|ysko …tak vołoš|ysko / n’e fasol’a / no vołoš|yk nazyv|ajut’,*

zdoro|vysko ‘sanatorium, miejsce, gdzie można poprawić stan zdrowia’: *zdoro|vl’e; w Adamp|ol’u*[5] *l|ičat’s’a l|ude i nazyv|ajut’ zdoro|vysko.*

2. Derywaty mające podstawę przymiotnikową

j|ačnysko ‘pole, gdzie rósł jęczmień’: *j|ačny,* por. *j|ačne p|ole* (w wymowie najstarszych mieszkańców częściej występuje typ *pšen|yčne p|ole*[6]),

pše|nyčnysko ‘pole po pszenicy’: *pšen|yčny*; por. *pšen|yčne p|ole.*

3. Derywaty mające podstawę czasownikową

vyk|opysko ‘miejsce, gdzie można (wy)kopać cokolwiek’: *vykop|aty.*

TYP SŁOWOTWÓRCZY Z SUFIKSEM *-NYSKO*

Derywaty motywowane rzeczownikiem

pše|nyčnysko ‘pole po pszenicy’: *pšen|yća,*

ž|ytnysko ‘pole po życie’: *ž|yto.*

---

[2] Traktujemy jako odrębne typy słowotwórcze również poszerzone o określone głoski, por.: *-ysko, -nysko, -ovysko* itd.

[3] W gwarze ukraińskiej notowano wyłącznie postać *kartoxliska* zaś w gwarze polskiej *kartoxlisko.*

[4] W zapisach AGPUW m.118 pochodzących z lat 70. jest *uyws’isko.* Sufiks *-isko* charakterystyczny jest w sąsiednich gwarach i tłumaczy się nie przeprowadzoną dyspalatalizacją spółgłosek przedniojęzykowych.

[5] W sąsiedniej miejscowości Wyryki-Adampol znajduje się sanatorium przeciwgruźlicze.

[6] Formę typu *pšenyčnysko* można uznać za genetycznie wtórną.

TYP SŁOWOTWÓRCZY Z SUFIKSEM -*OWYSKO*

1. Derywaty motywowane rzeczownikiem

hlijov|ysko ‘miejsce, gdzie kopie się szarą glinę’: *hlij* ‘szara glina’,
hlinov|ysko ‘miejsce, gdzie kopie się białą glinę’: *hl|ina* ‘biała glina’,
hryb|ovysko ‘miejsce, gdzie rośnie dużo grzybów’: *hryb*: *nazbyr|av hryb|uÒof / oj nazbyr|af mn|uÒyho / o / bo ty v’|idaješ de hryb|ovysko,*
murov|ysko ‘miejsce, gdzie żyją mrówki’: *mur|axa,*
torfov|ysko ‘miejsce, gdzie kopią torf’: *torf: m’|iÒesce de kup|ajut’ torf to nazyv|ajut’ torfov|ysko,*
žv’irov’|isko ‘miejsce, gdzie kopią żwir’: *žv’ir; na žv’irov’|iskovy kop|ajut’ žv’ir.*

2. Derywaty motywowane czasownikiem

pasov|ysko ‘miejsce, gdzie pasie się bydło’: *p|asty.*

TYP SŁOWOTWÓRCZY Z SUFIKSEM -*ENYSKO*

Derywaty motywowane czasownikiem

palen|ysko ‘część pieca, w której pali się’: *pal|ity,*
spalen|ysko ‘miejsce po spalonym budynku’: *spal|ity* ‘zniszczyć ogniem’ : *jak zh|oryt’ x|ata to k|ažut’ / na t|omu spalen|yskovy.*

TYP SŁOWOTWÓRCZY Z SUFIKSEM -*ARYSKO*

Derywaty motywowane czasownikiem

moč|arysko ‘stojąca woda, gdzie moczy się len’: *m|očyty.*

TYP SŁOWOTWÓRCZY Z SUFIKSEM -*NYK*

1. Derywaty motywowane rzeczownikiem

jahudn|yk ‘miejsce, gdzie rośnie dużo jagód’: *j|ahoda; [hde] xod|yli l’|ude j|ahody zbyr|aty / to nazyv|ajut’ jahudn|yk,*
kap|usnyk ‘pole, z którego zebrano kapustę’: *kap|usta*; *kap|ustu zobr|ali / a kap|usnyk zos|taf na dr|uhy ruÒyk,*
k|urnyk ‘kurnik, miejsce, gdzie nocują kury’: *k|ura; m|ama kaz|ali / a vže zamkn|ułaś kurnyk|a,*
mal|innyk ‘miejsce, gdzie rosną maliny’: *mal|ina; w l|iÒesy t|aky mal|innyk / t|aky l|adny mal|iny,*
ožynnyk ‘miejsce, gdzie rośnie dużo jeżyn’: *ožyna; w l|iÒesy r|ostut’ ož|yny / te O|iÒesce nazyv|ajut’ ož|ynnyk,*
s’m’|itnyk ‘miejsce, gdzie wyrzucają śmiecie’: *s’m’|ic’e; na s’m’|itnyk v|yvez’ tam / čy v|ynes’ / čy v|ykyń.*

2. Derywaty motywowane rzeczownikiem/czasownikiem

p|arnyk ‘urządzenie, gdzie dużo pary, bo parują kartofle’ : *p|ara* lub *parov|aty*; *v parn|ykovy vže par|ujut’ kart|oxli.*

TYP SŁOWOTWÓRCZY Z SUFIKSEM *-YNA / -'INA*

Derywaty motywowane przymiotnikiem

berez|yna 'miejsce, gdzie rośnie dużo brzóz': *berez|ovy; berez|yna to liÒes berez|ovy*[7],

dub|yna 'miejsce, gdzie rośnie dużo dębów' *: dub|ovy; dub|yna to liÒes dub|ovy,*

xvo|jina 'miejsce, gdzie rośnie dużo sosen' : *xvoj|ovy* 'sosnowy'; *xvoj|ina to liÒes xvoj|ovy / to je s|osna,*

olš|yna 'miejsce, gdzie rośnie dużo olch' *ol'š|ovy; olš|yna to liÒes ol'š|ovy / jidn|a |ol'xa.*

TYP SŁOWOTWÓRCZY Z SUFIKSEM *-ŃA*

1. Derywaty motywowane rzeczownikiem

cyh|elńa 'miejsce, gdzie przygotowują cegły': *c|ehła,*

2. Derywaty motywowane czasownikiem

st|ajńa 'miejsce, gdzie stoją konie': *stoj|aty ; dla k|ony to / to nazyv|ałośa st|ajńa.*

TYP SŁOWOTWÓRCZY Z SUFIKSEM *-ARŃA*

Derywaty motywowane rzeczownikiem

smul|arńa 'pomieszczenie , gdzie smołę się topi': *smuł|a : de smuł|y top|yli / no to nazyv|aly smul|arńa.*

TYP SŁOWOTWÓRCZY Z SUFIKSEM *-UTŃA*

Derywaty motywowane rzeczownikiem

dryv|utńa 'pomieszczenie, gdzie składa się drewno' : *drov|a; oj, ty no pryn|eś do dryv|utńi drov.*

TYP SŁOWOTWÓRCZY Z SUFIKSEM *-ČYŃE*

Derywaty motywowane rzeczownikiem

rypač|yńe 'pole, z którego zebrano rzepę': *r|ypa.*

TYP SŁOWOTWÓRCZY Z SUFIKSEM *-IWLE* , (GWAROWE)*-YÒEWLE //-YWLE)*

Derywaty motywowane rzeczownikiem

*hryč|uÒevl'e '*pole po gryce': *hr|ečka,*

rypač |yÒevl'e 'pole po rzepaku': *rip|ak.*

TYP SŁOWOTWÓRCZY Z SUFIKSEM *-OVNYĆA*

Derywaty motywowane rzeczownikiem

pjaskovn|yća 'miejsce, gdzie kopią piasek' : *pys|ok; pjaskuvn|yća de kup|ajut' pys|ok.*

---

[7] Najstarszi mieszkańcy Wyryk używają częściej form opisowych typu *li^es berez |ovy* niż derywatów typu *berezyna.* W opisie synchronicznym możemy za podstawę słowotwórczą przyjąć również rzeczownik *ber |eza*.

Analizowany materiał pozwala wysnuć następujące wnioski:

1. *Nomina loci* tworzone są głównie za pomocą sufiksów *-ysko* (też wariantów poszerzonych), np. *kamen|ysko, pše|nyčnysko* oraz *-nyk,* np. *k|ur-nyk.*

Formant *-ysko* tworzy derywaty lokatywne nazywające desygnaty przestrzenne pozbawione wyraźnych granic, zaś formant *-nyk* służy głównie do tworzenia derywatów oznaczających miejsca ograniczone przestrzennie.

2. Zasięg geograficzny formacji słowotwórczych utworzonych za pomocą sufiksu *-ysko* w nazwach lokatywnych charakterystyczny jest zarówno w gwarze Wyryk, jak i na całym obszarze pogranicza polsko-ukraińskiego.

3. Spośród różnych sufiksów poświadczonych wprawdzie nielicznymi derywatami zwraca uwagę formant *-uȯevl'* (*-ivle)* w *hryč|uȯevl'e* 'pole po gryce' i *rypač|yȯevl'e* 'pole po rzepaku'. Sufiks ten, w postaci *-iwje,* występuje na zwartym okolic Włodawy i całego zachodniego Polesia.

4. Derywaty lokatywne tworzone są od rzeczowników, przymiotników i czasowników. Z synchronicznego punktu widzenia niekiedy trudno jest rozstrzygnąć, czy dana formacja słowotwórcza utworzona została od rzeczownika, czy też przymiotnika, por. *dub|yna* 'las dębowy' : *dubovyj* (*liȯes*) : *dub; pše|nyčnysko* 'pole po pszenicy' : *pšen|yčne (p|ole)* : *pš|enyća.*

5. Dalsze szczegółowe badania nad słowotwórstwem pogranicza polsko-ukraińskiego mogłyby pozwolić wyjaśnić genezę formantów tworzących kategorię *nomina loci*.

Rozwiązanie skrótów

АУМ — Атлас української мови. – Т. II: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі / Відп. ред. Я.В. Закревська. – Київ, 1988.

Закревська 1976 — Закревська Я.В. Нариси діалектного словотвору в ареальному аспекті. – Київ, 1976.

Закревська 1997 — Закревська Я.В. Ізоглоси словотвірних явищ на тлі ізоглос інших структурних рівнів // Український діалектологічний збірник. – Кн. 3. – Київ, 1997. – С. 101–112.

AGPUW — Czyżewski F. Atlas gwar polskich i ukraińskich okolic Włodawy. – Lublin, 1986.

Czyżewski 1983 — Czyżewski F. Elementy polskie w ukraińskiej gwarze wsi Wyryki pod Włodawą. – Lublin, 1983.

Czyżewski 1996 — Czyżewski F. Nomina loci w gwarach ukraińskich południowego Podlasia. Jeszcze w sprawie sufiksu *-isko* // Словообразование и номинативная деривация в славянских языках / Отв. ред. С.А. Ємельянова. – Гродно, 1996. – С. 43–45.

Pluskota 1983 — Pluskota T. Słowotwórstwo rzeczownika w gwarze ukraińskiej i polskiej (we wsi Hrebenne i Rachanie) // Studia Językoznawcze. Streszczenia prac

doktorskich. – T. XIII: Fleksja, leksyka, słowotwórstwo i składnia / Pod red. W. Borysia – Prace Językoznawcze 118. – Wrocław, 1983 – S. 103–160.
Sierociuk 1987 — Sierociuk J. Z problematyki słowotwórstwa nazw miejsca w gwarach nad środkowym Wieprzem // Poradnik Językowy. – 1987 – S. 217–225.
Sierociuk 1996 — Sierociuk J. Budowa wybranych formacji rzeczownikowych — szczególnie nazw miejsc — w gwarach między Wisłą a Wieprzem. – Lublin, 1996.

Summary

The paper discusses the word-forming category of nomina loci found in the subdialect of the Ukrainian village of Wyryki near Włodawa, Lublin province. The material basis are field collections obtained mainly in 1999–2001.

The subdialect of Wyryki village belongs to the North-Ukrainian dialect. Among the characteristic phonetic features of this subdialect mention should be make the existence of the diphthongs in stressed syllables, e.g. *m'ie383so*, *vuo383sk*, the lack of dispalatalization of *l* before *e, i*, e.g. in *χodýli*, *daléko*.

The analyzed material relating to the category of nomina loci allows us to arrive at the following conclusions:

1. nomina loci are formed mainly by means of *-ysko*, *-yk*, e.g. *kamenýsko, kúrnyk*;
2. a characteristic feature of the studied subdialect is the suffix *-iwle (uẽwle)*, e.g. *hryčuẽvle* 'a field after buckwheat',
3. locative derivatives are formed from nouns, adjectives and verbs,
4. further detailed studies of the word formation in the Polish-Ukrainian borderland should explain the origin of formatives that make up the category of nomina loci.

Збірник пам'яті Ярослави Закревської

Діалектологічні студії. 3 *Львів, 2003*

УДК 811.161.2'282(498)

Тетяна Ястремська
Львів

До функціонування румунізмів у гуцульських говірках: лексика пастухування. 2

Toward the Functioning of Rumanian Adoption in the Hutsul Dialect: Pastoral Lexicon. 2

Номінація реалій і явищ пастушого життя викликає неабияке лінгвістичне зацікавлення. Лексика пастухування, яка відображає вузьколокальні особливості карпатського регіону, вдало поєднує різні слов'янські і неслов'янські мовно-культурні елементи, що, з одного боку, відбиває кочовий, особливо в давнину, спосіб життя пастухів, а з іншого — є наслідком близького сусідства, давніх тісних контактів гуцульського населення східної частини Закарпаття і південної Буковини з румунами.

Проблема міжмовних контактів і запозичень — як у площині вивчення конкретного мовного матеріалу, так і у плані розв'язання теоретичних завдань — надалі залишається однією з найактуальніших у карпатському мовознавстві[1].

На підставі дослідження пастушої лексики гуцульського говору укладено словничок румунізмів, які функціонують на позначення пастуших реалій. Словникові статті побудовано за алфавітним принципом.

[1] Історіографічну довідку та першу частину словника румунських запозичень (*бербе|ниц'а – жен|тиц'а*) див.: Ястремська 2003.

Після реєстрового слова подано етимологічні довідки, далі наведено всі фонетичні варіанти, детальну локалізацію, фіксацію в регіональних лексикографічних та етнографічних джерелах, у пам'ятках української мови, в історичних словниках, атласах і словниках інших слов'янських мов, а також відзначено всі зафіксовані деривати, порівняння, фразеологізми, паремії, компонентом яких є аналізовані лексеми. Якщо назва має широкий семантичний обсяг, значення подано в таблиці або на картосхемі. Географічне поширення назв *ко|либа* і *ко|шара* представлено на картосхемах А і Б.

КО|ЛИБА (рум. colíbă 'халупка' із гр. χαλύβη 'мазанка, хата') [ЕСУМ II: 510; Brückner: 246; Machek: 214; Crânjală 1938: 313–315; Rudnyc'kyj I, p.II: 210; Scheludko: 135]).

Лексема *ко|либа* полісемічна (див.: табл. 1, картосхема А). Слово kolyba 'хижина' фіксують пам'ятки XVII ст. [КІС]. Дослідники Гуцульщини відзначили його зі семантикою 'стая, стайня для товару в полонині, покрита корою' [Мосора: 68], 'мала хатина в царині або полонині' [Огоновський: 54], 'курінь для пастухів' [Vincenz: 571; Brzezina: 162; Жеґуц: 75]. Проблеми етимології назви *колиба* та її функціонування в мовах і діалектах карпато-балканського ареалу вже були об'єктом дослідження лінгвістів [див.: Клепикова 1985: 85; Клепикова 1974: 207–217; Кобилянський 1928: 84; Кобилянський 1981: 43–44; Дзендзелевский 1965: 129–130; Crânjală 1938: 315]. Лінгвогеографічне поширення лексеми засвідчено на картах і в НМ у КДА [к. 124]; ОКДА [І: к. 29; НМ 11]; LAHD [к. 189]; AJDŁ [III: k. 103]. Номен *|ко|либа* поширений у всіх українських говірках карпатської зони: бойківських (зі значеннями 1, 8, 9, 10; див.: табл. 1), закарпатських (1, 8, 9), буковинських (1, 8, 9, 10, 'комора', 'тимчасове накриття', 'будка для собаки'), лемківських (1, 6, 10); пор.: пол. *koliba* (1, 8, 'приміщення для овець'), чес. *koliba* (1), слц. *koliba* (1, 8, 10, 'приміщення для овець'), срб. *кòлиба* (1, 8, 10), болг. *колиба* (1) [ОКДА І: к. 29; НМ 11; КДА, к. 124; Онишкевич І: 366; Кміт: 114; Дзендзелевский 1965: 129; КГ; МСБГ IV: 68–69; AJDŁ III: k.103; SŁ: 67; Верхратський 1912: 426; SW II: 26; SJP I: 898; SSJČ I: 909; PSJČ II: 197; VSRS I: 865; БРС: 266].

КО|МАРНИК (рум. comárnic 'намет для чабанів; покрівля для зберігання свіжого сиру; поличка, на якій сушать сир' [ЕСУМ II: 531–532; Клепикова 1974: 220; Дзендзелевский 1965: 130–131; Scheludko: 135]).

Семантична структура назви *ко|м'і(а)рник* охоплює кілька лексичних значень (див.: табл. 2). Географію та семантичну диференціацію

назви *комарник* окреслено на карті №32 в ОКДА [I: к. 32]; пор.: бойк. *ко|мар(')ник* (функціонує зі значеннями 2, 4; див.: табл. 2), а також ‘хата для пастухів у полонині’, ‘тимчасовий хлів для овець у полонині’, ‘навіс для сушіння сиру’ [Онишкевич I: 370; Кміт: 115], закарп. *ко|марник, кор|мак* (2, 4) [КГ; Дзендзелевский 1965: 130]; буков. *ко|марник* (2, 4); пол. діал. *komarnik* (2, 4), ‘пастуший сховок для молокопродуктів’ [SW II: 415]; чес. *komárník* (3, 4); слц. *komárnik* (2) [ОКДА I: к. 32; I: НМ 16]. О. Горбач у с. Бродина (Румунія) засвідчив назву *зако|марник* ‘полиця в колибі для сушіння сирів’ (96). Слово komora ‘державна скарбниця, казна’, ‘будинок’ відоме з XIV ст. [ССУМ I: 492; Срезневский I: 1266]. Подають назву й пізніші джерела: komora ‘окрема будівля для зберігання продуктів’, ‘кімната в будинку для зберігання продуктів’ (із XVII ст.) [КІС]. У всіх карпатських говірках назва здебільшого позначає реалії домашнього побуту [див.: КСГГ; LAHD, к. 138; Онишкевич I: 371; ЛАЗО I: к. 21; КГ; SW II: 422; SJP I: 913; SSJČ I: 920; PSJČ II: 219; ЧУС I: 247; VSRS I: 874, 875; ЕСУМ II: 540].

КОР|НУТА (рум. cornúță ‘рогата’ [ЕСУМ III: 32]): *кор|нута* ‘рогата вівця’ (1, 43, 45, 49, 53, 55, 56, 66, 92, 96), [ГС: 101]; пор.: *корну|ти^{е}ста* ‘тс.’ (53).

Таблиця 1

Номер моделі	Семантична структура лексеми *ко|либа*									Говірки
	Окрема будівля, де живуть пастухи на гірському пасовищі	Навіс, під яким ночують пастухи ~	Приміщення, де ночують доярки ~	Будівля ~	Приміщення у стаї: для ночівлі пастухів ~	Приміщення у стаї: для виготовлення бринзи ~	Житло лісорубів	Курінь для польового сторожа	Стара хата	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
1	+				+		+		+	43
2	+	+					+			94
3	+				+		+			30
4	+						+	+		25
5	+						+		+	4
6	+						+			33, 34, 46, 55, 63, 66, 67, 87
7			+				+			53, 77
8				+		+				96
9							+	+		91
10							+		+	49
11	+									7, 91
12		+								70
13				+						28
14							+			5, 6, 9, 12, 18, 31, 35–38, 41, 45, 50, 51, 56, 59, 66, 72, 82, 88, 92, 93, 95

Примітка. Відзначено також фонетичний варіант *ко|леба* (4, 7, 28, 30, 36, 45, 49, 50, 55, 56, 67, 77, 87, 91, 94).

Таблиця 2

Номер моделі	Семантична структура лексеми *ко|марник*				Говірки
	Приміщення для зберігання молокопродуктів на полонині	Приміщення для переробки та зберігання молокопродуктів на полонині	Частина колиби, де зберігають молоко-продукти	Полиця у стаї, де сушать і зберігають сир	
	1	2	3	4	
1	+	+	+		43, 53
2	+	+			28
3	+		+		67
4	+				33, 53, 66, 72, 73
5			+		82, 83
6				+	30, 34–38

Примітка. Відзначено варіанти *ком'ір\|ник* (30), *комар\|ник* (43, 77), *ка\|марник* (34–38), *кор\|мак* (// *ко\|марник* – 83).

КО\|ШАРА (рум. coşár, coşáră ‘хлів, загорожа для худоби’ [ЕСУМ ІІІ, 32; Фасмер ІІ: 360; Brückner: 260; ESJP I: 960]).

Значний семантичний обсяг у гуцульських говірках має назва *ко\|ш'ера* (див.: табл. 3, картосхеми Б, В). Засвідчено деривати: *ко\|ш'еркa* ‘мала коша-ра’; *ко\|ш'ериш'е*, *кош'е\|ров'ішче* ‘місце, де була кошара’; *кош'еру\|вати*, *кош'і\|рати* ‘переносити кошару з місця на місце’ [КСГГ; ЗА]. Номен ko[ary фіксують пам'ятки української мови з XVI ст. [КІС] на позначення загороди для овець. Основою первинного значення лексеми, імовірно, є семантичні ознаки ‘місце для овець’, ‘некрите місце’, ‘обгороджене місце’; ‘тимчасова споруда’ [пор.: Желехівський I: 373; СБГ ІІ: 296 (за П. Чубинським, В. Шухевичем)]. Згодом, за аналогією, кошарами почали називати загорожі для інших біологічних родів тварин, а також криті приміщення. Семантику та географію поширення назви в говірках карпатського поясу відображено в ОКДА [I: к. 33, НМ 17], LAHD [к. 192]; пор.: AJDŁ [III: k. 105]. Функціонує номен у всіх карпатоукраїнських говірках із тотожною чи близькою семантикою [Онишкевич I: 383; ММАГ: 93; Дзендзелевский 1965: 125; КГ; SŁ: 70; 158, 544; ОКДА I: к. 33]; пор.: пол. *koszar(a)* ‘загорожа для овець на літо’ [SW ІІ: 494; SJP I: 960], чес. *košár, košiar* ‘тс.’ [SSJČ I: 966; PSJP ІІ: 309], слц. *košiar* ‘тс.’ [VSRS VI: 914]; пор.: болг. *кошара* ‘тс.’ [БРС: 277], мак. *кошора*, срб. *кòшара* ‘загорожа для овець; хлів’ [ЕСУМ ІІІ: 67–68; ОКДА I: к. 32; I: НМ 17].

\|КУЖБА (молд. ку́жбэ ‘дуга, гак’ [ЕСУМ ІІІ: 125]).

Слово *\|кужба* (30, 43, 53, 67), [ГС: 106; Шухевич ІІ: 186–187], *\|куж'ба* (55, 64) мовці здебільшого вживають на позначення частини пристрою (гачка) для підвішування котла над вогнищем, рідше — увесь

пристрій (30, 64): *Зак|риўлену сме|р'ічку/ шо нази|вайеси |куж'ба кла|дут у бер|фелу* (45); *С при|ходу у с|тайу ў ку|т'і сто|йіт |кужба на йі бер|фелі над |ватроў ви|сит ко|теў з моло|ком* (64).

Інколи назви *бер|фела* та *|кужба* функціонують як синонімні, а, за матеріалами В. Шухевича, — із семантикою 'гачок для підвішування котла': *верклю□г зложений з 2 простих сильних вершаків або з одного грубого продовбаного, посеред якого завішена заклебучена ку́жба = берфе́ла з кітлом* [Шухевич II: 186, мал. 132]. Інформатори с. Нижній Березів (30) використовують ці номени на позначення пристрою для підвішування котла.

Таблиця 3

Номер моделі	Семантична структура лексеми *ко|ш'ера*										Говірки
	Загорода для худоби на полонині				Загін, куди виганяють овець після доїння	Загорода для худоби в селі	Хлів (критий) для овець	Місце на полонині, де була кошара	Приміщення для овець у часі негоди	Приміщення для пастухів	
	для овець	для кіз	для корів	для коней							
	1	2	3	4	5	9	7	8	9	10	
1	+	+	+								30
2	+	+	+				+				4, 46, 65
3	+	+					+	+			5
4	+		+		+						91, 94
5	+		+			+			+		55
6	+		+							+	37
7	+	+									72, 80, 83
8	+		+								43, 45, 67, 86
9	+						+				20
10	+										12, 13, 17, 22, 25, 33, 35, 36, 38, 39, 49, 58, 96
11				+							61
12							+				19, 26, 31, 34, 40, 42
13								+			53

Примітка. Відзначено варіанти: *ко|шара* (25, 26, 42, 46, 80, 83), *ко|ш'ира* (33), *ко|шира* (96), *кош'е|ри* (53).

ЛЕПО|ТАР' (рум. lăptar 'продавець молока' [ЛАЗО III: 409 (ком.)]): *лепо|тар'* (спор.) 'пастух, який випасає і доїть корів' (77).

|М'ІЦ'КА (рум. miţă 'вовна з ягняти' [ЕСУМ III: 469]).

На позначення вовни з ягняти, уперше стриженої, функціонує назва *|м(')іцка* (н.пп. усіх районів Гуцульщини, крім Рахівського), [ГС: 124; LAHD: к. 112; АУМ II: к. 292 (ком.)], *|м'іцок* (4, 13, 20, 21, 30–32, 34, 37, 53, 84), [Жегуц, 92]: *|Воўна з йег|н'ети – то йе |м'іцок* (37). Спорадично відзначено значення 'нестрижена вовна на ягнятах' (43), 'настриг вовни з одного ягняти' (5), 'вовна з молодої вівці' (41). Слово зафіксоване в

регіональних дослідженнях [Коржинський: 34; Gregorowicz: 23; Мосора: 81; Огоновський 1879: 54; Kolberg I: 196]. Номен відомий у бойківських говірках — *ˈм'іцок* ‘вовна з ягняти’ [Онишкевич I: 446], буковинських — *ˈм'іцка* ‘тс.’ [МСБГ V: 81], закарпатських — *ˈм'іцок* ‘тс.’ [КГ; Грицак: 192; пор.: АУМ II: к. 292 (ком.)].

ˈМИНКА (рум. заст. mancă ‘брак, відсутність’, рум. діал. moncă ‘яка не має, якій бракує’ [ЕСУМ III: 461]).

У Рахівському р-ні зафіксовано лексему *ˈминка* (69–73, 84, 83, 85) ‘корова або вівця із хворим вименем’; пор.: буков. *мимка, минка* ‘тс.’; пол. діал. *tytka* ‘тс.’ [МСБГ V: 75, 76; Желехівський I: 438].

ОˈҐАЙА (рум. odaie ‘вівчарня’ [Scheludko: 139]).

Слово *оґая* (заст.) ‘стайня в полонині’, ‘місце, де випасають лише корів’ зафіксував М. Мосора наприкінці XIX ст. [Мосора: 93]. У сучасних говірках цієї назви не засвідчено.

ПЛАЙ (рум. pláiu ‘стежка’ [ЕСУМ IV: 43; Кобилянський 1928: 85; Scheludko: 140; Crânjală: 442]).

На позначення широкої гірської стежки (дороги), якою худоба йде на полонину, відоме на всій території високогірної Гуцульщини слово *плаї* (4, 5, 8, 33–38, 43, 45, 48, 49, 53–55, 56, 62, 65–67, 83), [ГС: 150; Грицак: 61; Коржинський: 41; Vincenz: 573; Brzezina: 118; Кобилянський 1928: 85; Жеґуц: 114]: *Нази|вайут п|лайем/ де к'ін' |може і|ти |або ху|доба на поло|нину* (49). Цю назву спорадично засвідчено зі значеннями ‘прорубана в лісі дорога’, ‘безлісий хребет’ (66); пор.: бойк. *плай* ‘тс.’ [Онишкевич II: 78; ММАГ: 50], лемк. *płaj* ‘тс.’ [SŁ: 100]. Зафіксовано також здрібніло-пестливу форму номена *плайˈчок, ˈплайечка* ‘полонинська стежка; гірська доріжечка’ (30, 34–38, 43, 53, 55, 67), [Шухевич I: 39; Шухевич V: 290; Кобилянський 1928: 85; Корчмарь 1978: 92]. Назву зафіксовано в діалектах польської мови: пол. діал. *płaj* ‘стежка’ (з української) [SW IV: 246].

ПОДУˈШАРА (рум. podişor ‘місце, де пастухи зберігають молокопродукти на полонині’ [Crânjală 1938: 361; Корчмарь 1989: 223]).

Назва *подуˈш'ера* в гуцульських говірках функціонує з різними значеннями; характерна і фонетична варіативність (див.: табл. 4, 5). Найближчим до вихідного, на думку Г. Клепікової, є варіант *podišor*, інші фонетичні трансформи утворено внаслідок адаптації [Клепикова 1974: 222]. Лінгвогеографічне поширення номена фіксує ОКДА [I: к. 13]: пор.: лемк. *podыszar, podyszar* ‘полиця, на якій сохне сир’ [SŁ: 102]; пол. діал. *podyszar* ‘полиця в шалаші для сирів’ [SW IV: 443]; слц. podišiar ‘тс.’ [SSJ V: 346].

Таблиця 4

Номер моделі	Семантична структура лексеми *поду|ш'ера*						Говірки
	Полиця у стаї для сушіння і зберігання будзів	Полиця	Горище в господарському приміщенні (стайні)	Горище	Простір між стелею і дахом у хліві	Підлога на горищі	
1	+		+				87
2		+	+				96
3	+						5, 30, 34–38, 70, 91, 94
4			+				3, 28, 33, 43, 52, 55, 67
5				+			66
6					+		45
7						+	49, 56

Таблиця 5

№п/п	Трансформа	Говірки
1	*поду|ш'ера*	36–38, 52, 55
2	*поду|ш'ер'а*	45, 59, 56
3	*поду|шера*	4, 66, 67
4	*поду|ш'ер*	28, 30
5	*поду|ш'ер'*	87, 911, 92
6	*поду|ш'ер'ка*	43
7	*поду|шара*	5
8	*поду|ш'ар*	70
9	*поду|шир*	96
10	*поду|ш'ир*	33

ПОР|Н'АЛА (КОР|Н'АЛА) (молд. порнjалы 'початок пастушого сезону', 'перші пасовища' [ЕСУМ IV: 523; Корчмарь 1989: 130; Scheludko: 140–141]).

Спорадично в гуцульських говірках відзначено також назви *кор|н'ала* 'загороджене пасовище, куди виганяють овець після вечірнього доїння' (37), *пор|н'ала* 'тс.' (96) [Коржинський: 44; Gregorowicz: 25; Корчмарь 1978: 56], 'вечірня паша' [Шухевич I: 215, V: 290]: *|П'ісл'а до|йін':а пус|кайут о|вец |пасти / то нази|вайеси кор|н'ала* (37). У словниках: *порняла* "трава, ща росте на погірник\" [Желехівський II: 672; СБГ III: 230–231, 345].

|РА|ВАШ (рум. răvâş 'палиця з зарубками' [Scheludko: 141]).

Слово *|ра|ваш(')* у минулому функціонувало на Гуцульщині зі семантикою 'зарубки на палиці або куску дерева для позначення кількості чого-небудь (овець, зданих на літній випас; виданих молокопродуктів; здоєного на мірі молока; робочих днів; зрубаного дерева тощо)' (5, 43,

53, 64, 67, 72) і ‘палиця з такими зарубками’ (30, 34–38, 48, 55, 78), [ГС: 160; Коржинський: 47; Мосора: 121; Gregorowicz: 26; Онищук 1912: 177; Кайндль: 88; Шухевич II: 173; Пуйо 1981: 205–206; Желехівський II: 798]: *Те|пер то за|писуйут ў |зошит/ а ко|лис’ ка|зали ра|ваш* (37); *Даў|но йак |ви|ўц’і раху|вали/ то на |палоч’ку шчи|тали/ |аби не за|бути|/ наравашу|вали ра|ваш’* (48). Ареал поширення назви продовжується в закарпатських говірках — *ре|ваш* ‘палиця із зарубками на позначення кількості надоєного “на мірі” молока та для ведення обліку вівчарів’ [КГ], бойківських — *ра|ваш, ре|ваш* ‘шрам’, ‘прут, на яких неграмотні війти позначали рівень податків, данини тощо [Онишкевич I: 166]; пор.: болг. *рабош*, срб. *рабош* ‘дощечка для вимірювання надоєного молока’ [Корчмарь 1989: 130]. У гуцульських говірках слово *ра|ваш* зафіксоване зі значенням ‘шрам; рубець від рани’ [ГС: 160].

|РИНV’А (рум. rîndză ‘живіт’ [Scheludko: 142; ГС: 163]).

Лексема *|рен*V*а (*43, 96), *|рин*V*и*^{е} (55), *|рин*V*’а* (30) функціонує в досліджуваних говірках зі значенням ‘висушений шлунок теляти чи ягняти, із якого виготовляють “ґлєґ”’ [Мосора: 122; Коржинський: 48; Kolberg I: 135; Gregorowicz: 27; Верхратський 1899: 79; Шухевич II: 213; Мандибура: 67, 68]. У цьому ж значенні назва відома в бойківських говірках [Онишкевич II: 174]. Відзначено в гуцульських говірках дериват *|рин*V*’ух* ‘очищений шлунок теляти, у якому зберігають “ґлєґ” (30).

СЕМБ|РИЛА (рум. simbrie ‘зарплата’) [Scheludko: 142].

Назва *се*^{и}*мб|рила* полісемічна. Дослідники Гуцульщини фіксують її зі семантикою ‘угода’ [Vincenz: 574], ‘річна нагорода пастухам’ [Kolberg I: 174], ‘плата за службу’ (5, 7), [Верхратський 1899: 62], ‘платня, яку пастухи отримували натурою (молоко, бринза) за роботу на полонині’ (67), [ГС: 170; Шухевич II: 190; Корчмарь 1978: 42], ‘винагорода за добру службу в господаря понад плату’ (5), ‘служба, робота за наймом’ (34–38, 43, 53, 55, 66), [Мосора: 129; Коржинський: 51; Gregorowicz: 27; Шухевич V: 292]: *Си*^{е}*мб|рил’а – це та|ка с|лужба |була |маїже за йі|ду/ ка|зали “да|вати на симб|ри*^{е}*л’у — слу|жити”/ це той/ шо миў |посуд/ ґе*^{і}*|летки/ бербени|ц’і/ йа|кас’ та|ка ма|ла ро|бота* (37); пор.: закарп. *симб|рила* ‘плата чабанам натурою’ [КГ], *семб|рил’а* ‘плата (звичайно натурою) пастухові’ [ЛАЗО III: к. 424 (ком.)], бойк. *семб|рил’а* ‘готівка’, ‘оплата за річну працю натурою’ [Онишкевич II: 213]; див.: *сембреля* (*сембриля*) ‘служба’, ‘зарплата’ [Желехівський II: 860; СБГ IV: 113].

СТ|РУНҐА (рум. strúngă ‘загін для овець, вузький прохід’ [Scheludko: 143]).

Номен *ст|рунґа* зафіксований у записах регіональних дослідників зі значенням ‘діра в плоті, куда впускаєся поодиноко вівці для доєня’ [Мосора: 136], ‘фіртка в кошері, де сидить тотъ, що доітъ вôвці’ [Коржинський: 54], ‘відгороджене місце у хліві для доїння овець’ [Шухевич II: 185]. На Гуцульщині спорадично зафіксовано словосполучення *перепус|тити |*через ст|рунку ‘порахувати’: *Перепус|тити |через ст|рунку – то це з|начит пораху|вати/ не до|йіти* (34–38), оскільки пропускають овець через струнку по одній. Лінгвогеографічне поширення назви *|струнґа* (*|струнка*) в говорах карпатського ареалу зафіксоване на картах КДА [к. 126], ОКДА [I: к. 31]; пор.: пол. діал. *strąga* (репрезентує значення 1, 5 (див.: табл. 6)), чес. *strunga* (1), слц. *strunga* (1, 5). Уживають назву в усіх карпатоукраїнських говірках — бойк. *|струнґа, |струнґа* (1, 2), *пе|реструнка* (1, 3), закарп. *|струнґа* (1, 2; пор.: *заст|рунґа* (1)), буков. *|струнка* (*|струнґа*) (1, 2, 5), лемк. *strunga* (*strunka*) (1, 5), [ОКДА I: к. 31; Онишкевич II: 55, 261, 262; ММАГ: 93; КГ; Горбач II: 545; Горбач 1993[a]: 314; SŁ: 124; AJDŁ III: k.106; SW VI: 451; VSRS IV: 590; KSSJ: 686]. Карпато-балканську мовну спільність, на думку Г. Клепікової, об’єднує значення ‘прохід, через який овець женуть на доїння’; велика територія фіксації значення ‘загін для доїння’ (пол., слц., укр., рум., уг.); інші значення — вузьколокальні [Клепикова 1985: 88]. Слово *|струнка* (*|струнґа*) часто ставало об’єктом різноманітних лінгвістичних студій, зокрема у працях Г. Клепікової [Клепикова 1965; Клепикова 1985: 88–89], Б. Кобилянського [Кобилянський 1981: 45], О. Десницької [Десницкая 1976: 19] та ін.

ТЕРЛО (рум. ţîrlă ‘стійло, місце для худоби на пасовищі’ [Фасмер IV: 132; Scheludko: 143]): *|терло* ‘спеціально підготовлене місце годівлі худоби, розчищене від снігу’ (83).

ТРА|ПАШ (рум. treăpad [Кобилянський 1928: 86]): *тра|паш* ‘стежка в горах, яку витоптали вівці (48), [ГС: 187; Коржинський: 55; Шухевич I: 81; Шухевич V: 294].

|ТУРМА (рум. turmă ‘отара’ [Scheludko: 143]).

На позначення стада великої рогатої худоби (переважно корів) зафіксовано, окрім назв *с|тадо* (4, 25, 34–38, 65–67, 77), *о|тара* / *|U’урґа* (48, 49), *о|тара* (59, 62), лексему *|турма* (96). Семантична структура назви *|турма* об’єднує значення ‘(велика) отара овець’, ‘стадо корів’, ‘гурт людей’ (див.: табл. 7); пор.: бойк. *|турма* ‘отара овець’, ‘гурт, юрба, череда’ [Онишкевич II: 307; пор.: Желехівський II: 994, СБГ IV:

297].

Таблиця 6

Номер моделі	Семантична структура лексеми *ст|рунка*							Говірки
	Вузький прохід у кошарі, через який женуть овець (по одній) для дойння	Навіс із вузьким проходом, ~	Приміщення (загін) для дойння овець	Відгороджене місце в кошарі для дойння овець	Піддашшя, загорода для дойння овець	Прохід у загородженому місці	Щілина між зубами	
	1	2	3	4	5	6	7	
1	+		+				+	28
2	+			+		+		5
3	+	+				+		94
4	+	+						91
5	+		+					37
6	+			+				33
7	+					+		51, 55, 56, 59, 63, 66
8	+						+	70
9	+							7, 30, 35, 36, 38, 43, 45, 48, 43, 53, 67, 72, 77, 82, 83
10		+						86
11			+					92
12					+			96

Примітка. Відзначено варіант *\|струнга* (30, 70, 77, 96).

Таблиця 7

Номер моделі	Семантична структура лексеми *|турма*				Говірки
	Отара овець	Велика отара овець	Стадо корів	Гурт людей	
1	+		+		96
2	+				22, 66
3		+			55
4				+	5, 45

ТУ\|ШУР (рум. tuşină ‘овеча вовна’ [Scheludko: 143]).

Лексеми *ту\|шур, ту\|ш’ір* ‘вовна з вівці другої стрижки’ засвідчено в сучасних говірках спорадично (33), [ГС: 196], проте в минулому вони були широко відомі на Гуцульщині [Коржинський: 56; Kolberg I: 176; Gregorowicz: 28; Верхратський 1899: 72; Шухевич II: 196; V: 294]. Відзначено деривати: *туши\|рати* ‘стригти овець’, *ту\|шерка* ‘коротка, підстрижена вовна для шиття кептарів’, *тушеру\|вати* ‘підстригати вовну на овечій шкірі’.

ФЛ(’)У\|ЙЕРА (рум. flujr ‘сопілка’ [Machek: 113; Brückner: 129; Scheludko: 143]).

Для вираження поняття ‘велика полонинська сопілка’ функціонують на Гуцульщині назви *фл’у\|йера* (33), *флу\|йара* [Жеґуц: 153], *фло\|йера* [Кобилянський 1928: 83]. Функціонує номен і зі значенням ‘довга сопілка без денця’ (4), [ГС: 198], ‘сопілка’ (96). Назва поширена в усьо-

му карпатському ареалі з аналогічною чи близькою семантикою: пол. *fujarka, fulara, fujera* ‘сопілка, дуда’, слц., чес. *fujara* [SW I: 780; SJP I: 579; ЧУС I: 159; ОКДА IV: к. 10].

ˈЦАˈРИНА (рум. *ţarină* ‘поле’ [Фасмер IV: 290; Brückner: 59; Scheludko: 146; пор.: SW I: 256]).

Семантична структура назви *ˈцаˈрина* охоплює значення ‘пасовище’ (16, 45, 49, 83), [Грицак: 61; Гнатюк: 342; Brzezina: 115]; ‘сіножать’, ‘город’ [ГС: 205; LAHD, к. 202]; пор.: пол. діал. *caryna* ‘поле’ [SW I: 256]; лемк. *caryna* ‘тс.’, ‘пасовище’ [SŁ: 35; Верхратський 1912: 479]; пор.: carnia ‘нива’ [ССУМ II: 523].

ˈЦАРОК (рум. thark ‘загін для худоби’ [Клепикова 1974: 204; Десницкая 1976: 19; Пуйо 1981: 19; Kopczyńska-Jaworska 1962: 481; Scheludko: 146]).

На позначення загороди для тварин відома назва *ˈцарок*, яку характеризує семантична варіативність (див.: табл. 8). Дослідники Гуцульщини фіксують слово на позначення ‘фіртки на ягнята’ [Мосора: 149], загородженого місця під припічком, де сидять кури [Верхратський 1899: 77]. Слово входить до семантичного ряду репрезентантів значення ‘огороджене місце у хліві для молодих тварин’, що зафіксовано на лексичній карті №24 (т. I) в ОКДА. Семантику лексеми в карпатоукраїнських говірках відображають карти №127 у КДА, №141 у LAHD. Назва *ˈцарок* функціонує в бойківських говірках на позначення кількох понять: ‘відгороджене місце в хліві для телят і ягнят’, ‘~ овець’, ‘~ свиней’, ‘місце під припічком, де сидять кури’, ‘відгороджене місце в хаті або сінях для картоплі’, у лемківських — *carok* ‘загорода для худоби у стайні чи в хаті’, у закарпатських — *ˈцарок* ‘тс.’ [Онишкевич II: 350; SŁ: 35; Дзендзелевский 1965: 128; КГ; КДА: к. 127; Пуйо 1981: 16; Клепикова 1974: 200–204]; пор.: пол. діал. *carek* ‘загорода в хліві’ [SW I: 255], слц. *cárok* ‘стійло’ [VSRS I: 201]. О. Горбач занотував номен *царок* ‘відгороджене місце в хліві для телят’ у мараморoських і буковинсько-покутських говірках у Румунії [Горбач 1993[6]: 318].

ШКАМ (рум. scamă ‘тонка вовна’ [Scheludko: 146]).

У минулому лексема *шкам* функціонувала зі значенням ‘тонка вовна’ [Мосора 1885–1896: 152; Огоновський: 56; Желехівський II: 1091]; у сучасних говірках — ‘відходи з вовни при тканні’ [ГС: 216].

ШТИМ (рум. stom ‘відходи’ [Scheludko: 146]): *штим* (заст.) ‘відходи під час чесання (обробки) вовни’ [Мосора: 153; Шухевич II: 151; ГС: 220].

ˈШУРА (рум. šura ‘навіс’): *ˈшура* (спор.) (67) ‘навіс для худоби в полонині’.

Таблиця 9

Номер моделі	Семантична структура лексеми *ца|рок*								Говірки
	Відгороджене місце у хліві (у селі)			Загін для овець після розлучення	Відгороджене місце на полонині для зберігання молокопродуктів	Комора в житлі лісорубів	Відгороджене місце в хаті, де взимку утримують молодих тварин чи зберігають овочі	Відгороджене місце в підвалі для зберігання овочів	
	для молодих тварин	для хворих тварин	для деяких видів худоби						
	1	2	3	4	5	6	7	8	
1	+	+	+			+		+	30
2	+		+				+	+	55
3	+		+				+		56
4	+		+					+	43
5	+						+	+	5, 51
6	+		+						36, 67
7	+				+				77
8	+							+	59, 88, 91
9				+	+				72
10	+								6, 12, 20, 31, 33, 34, 39, 47, 50, 54, 58, 65, 83, 86, 91, 94, 96
11			+						35, 37, 38
12				+					92
13								+	55, 63

Примітка. Відзначено варіант ца|рок (86, 91).

Носії гуцульських говіркок активно вживають румунізми на позначення специфічних пастуших реалій. Назви румунського походження часто є дериваційною та мотиваційною базою для формування похідних утворень, вони входять до складу фразеологічних і паремійних одиниць.

Література

АУМ — Атлас української мови: У 3-х т. – Т. ІІ.: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. – Київ, 1988.

БРС — Бернштейн С.Б. Болгарско-русский словарь. – Москва, 1966.

Верхратський 1899 — Верхратський І. Знадоби до пізнання угорсько-руських говорів. – Ч. І. Говори з наголосом движимим. – Львів, 1899.

Верхратський 1912 — Верхратський І. Про говір галицких лемків // Збірник філолологічної секції НТШ. – Львів, 1912. – С. 23–86.

Гнатюк — Гнатюк В. Словарець // Етнографічний збірник. – Львів, 1910. – Т. 26. – С. 331–342.

Горбач 1993[a] — Горбач О. Мараморoська говірка й діялектний словник с. Поляни над р. Русковою (Румунія) // Горбач О. Зібрання статей: Діялектологія. – Мюнхен, 1993. – Т. V. – С.176–323.

Горбач 1993[6] — Горбач О. Південна буковинсько-покутська говірка с. Милешовець бл. Радовець // Горбач О. Зібрання статей: Діялектологія. – Мюнхен, 1993. – Т. V. – С. 324–373.

Грицак — Грицак М.А. Матеріали до вівчарської лексики с. Росішка Рахівського р-ну Закарпатської області / Рукопис. Зберігається в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (Львів).

Гриценко 1984 — Гриценко П.Ю. Моделювання системи діалектної лексики. – Київ, 1984.

ГС — Гуцульські говірки: Короткий словник / Відп. ред. Я.В. Закревська. – Львів, 1997.

Десницкая 1976 — Десницкая А.В. К интерпретации балканизмов в карпатской лексике // ОКДА: Лингвистические и этнографические аспекты. – Кишинев, 1976. – С. 15–27.

Дзендзелевский 1965 — Дзендзелевский И.А. Овцеводческая лексика закарпатских говоров // Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследования. – Москва, 1965. – С. 117–132.

ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: У 7 т. – Т. 1–4. – Київ, 1982–2003.

Жегуц — Жегуц І., Піпаш Ю. Словник гуцульського говору в Закарпатті. – Мюнхен, 2001. – 180 с.

Желехівський — Желехівський Є., Недільський С. Малоруско-нїмецкий словар.– Т. I–II. – Львів, 1885–1886.

ЗА — Записи автора.

Кайндль — Кайндль Р.Ф. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази. – Чернівці, 2000. – 208 с.

КГ — Картотека "Словника говірок Закарпатської обл." М.А. Грицака / Зберігається в Інституті української мови НАН України (Київ).

КДА — Бернштейн С.Б. и др. Карпатский диалектологический атлас. – Москва, 1987. – 271 с.

КІС — Картотека "Словника української мови XVI – I пол. XVII ст." / Зберігається в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (Львів).

Клепикова 1965 — Клепикова Г.П. К вопросу об изучении балкано-карпатской терминологии горного пастушества (*strunga* и родств.) // Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследования. 1972. – Москва, 1974. – С. 182–201.

Клепикова 1985 — Клепикова Г.П. К проблеме взаимоотношений языков центральной и периферийной зон балкано-карпатского ареала // Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследования. 1982. – Москва, 1985. – С. 68–99.

Клепикова 1974 — Клепикова Г.П. Славянская пастушеская терминология (ее генезис и распространение в языках карпатского ареала). – Москва, 1974.

Кміт — Кміт Ю. Словник бойківського говору // Літопис Бойківщини. – Т. III – XI. – Самбір, 1934–1939.

Кобилянський 1928 — Кобилянський Б.В. Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття // Український діалектологічний збірник. – Київ, 1928. – Кн. 1. – С. 1–92.

Кобилянський 1981 — Кобилянський Б.В. Лексико-семантичні паралелі балкано-карпатизмів // Мовознавство. – 1981. – № 6. – С. 41–52.

Коржинський — Коржинський В. Малый словарець ужываныхъ слôв гуцульскихъ зôбраныхъ въ Жабю Слупійці. 1894–1896/ Рукопис. Зберігається в НБ ім. В. Стефаника НАН України у Львові, ф.1 (НТШ), спр. 530.
Корчмарь 1989 — Корчмарь В.В. Молдавская пастушеская терминология. – Кишинев, 1989.
КСГГ — Картотека "Словника гуцульських говірок"/ Зберігається в Інституті українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України (Львів).
ЛАЗО — Дзендзелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських говорів Закарпатської обл. УРСР. – Ч. 1–3. – Ужгород, 1958–1993.
Мандибура 1978 — Мандибура М.Д. Полонинське господарство Гуцульщини другої половини XIX – 30-х років XX ст. – Київ, 1978.
ММАГ — Матеріали зібрані за Квестіонаром для збирання матеріалу для мовного атласу Галичини // Studia nad dialektologią ukraińską i polską (z materialyw B.Katedry języków ruskich UJ) / Oprac. M. Karaś. – Kraków-Warszawa, 1975.
Мосора — Мосора М. Словар гуцульський зібраний Михайлом Мосорою 1885–1896/ Рукопис. Зберігається в архіві І. Франка у Києві. – №3/100.
МСБГ — Матеріали до словника буковинських говірок. – Вип. I – VI. – Чернівці, 1971– 1979.
Огоновський — Огоновський Й. Слова з Гуцульщини зібрав Й. Огоновський // Правда. – Львів, 1879. – Вип. 1 (січень). – С. 52–56.
ОКДА — Общекарпатский диалектологический атлас. – Вып. I / Отв. ред. Р.Я. Удлер. – Кишинев, 1989; Вып. IV / Отв. ред. Я.В. Закревская. – Львов, 1993.
ОЛА — Общеславянский лингвистический атлас. – Вып. 2.: Животноводство. – Варшава, 2000.
Онишкевич — Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. – Ч. 1–2. – Київ, 1984.
Онищук 1912 — Онищук А. Останки первісної культури у Гуцулів // Матеріали до української етнольогії. – Львів, 1912. – Т. 15. – С. 159–177.
Пуйо 1981 — Пуйо И.Ю. Скотоводческая лексика украинских говоров района Карпат: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Київ, 1981. – 24 с.
СБГ — Словарь української мови / За ред. Б. Грінченка. – Т. 1–4. – Київ, 1907–1909.
СлУМ — Словник української мови XVI – I пол. XVII ст. – Львів, 1994–2002. – Вип. I–IX.
Срезневский — Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского язика. – Санкт-Петербург, 1893–1903. – Т. 1–3.
ССУМ — Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. – Київ, 1977–1978. – Ч. 1–2.
Фасмер — Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – Т. I–IV / Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. – Москва, 1964–1973.
ЧУС — Чесько-український словник: У 2 т. / Гол. ред. В.М. Русанівський. – Київ, 1988.
Шухевич — Шухевич В. Гуцульщина. – Львів, 1899–1908. – Ч. I–V.
Ястремська 2003 — Ястремська Т. До функціонування румунізмів у гуцульських говірках: лексика пастухування. 1 // Język ukraiński: współczesność — historia. – Lublin, 2003. – С. 127–150.
AJDŁ — Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny.– Łódź, 1958–1964. – Z. I–VIII.
Brückner — Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Kraków, 1957.
Brzezina — Brzezina M. Stylizacja huculska. – Kraków, 1992.
Crânjală 1938 — Crânjală D. Rumunské vlivy v Karpatech. – Praha, 1938.

ESJP — Bańkowski A. Etymologiczny słownik języka polskiego. – Warszawa, 2000–2001. – T. I–2.
Gregorowicz — Gregorowicz J. Słownik wyrazyw huculskich // Pamiętnik Towarzystwa Tatrańskiego. – Kraków, 1880.–T. 5. – S. 26–35.
Kolberg — Kolberg O. Ruś Karpacka. – Cz. 1: Dzieła wszystkie. – T. 54. – Wrocław-Poznań, 1970.
Kopczyńska-Jaworska 1962 — Kopczyńska-Jaworska B. Gospodarcze i społeczne podstawy pasterstwa Tatrzańskiego // Pasterstwo Tatr Polskich i Podhala/ Red. W. Antoniewicz. – Wrocław-Kraków-Warszawa, 1962. – T. IV.– S. 107–162.
Machek — Machek V. Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. – Praha, 1957.
LAHD — A Lexical Atlas of the Hutsul Dialects of the Ukrainian Language / Compiled by J. Rieger. – Warszawa, 1996.
PSJČ — Příruční slovník jazyka českého. – T. I–VI.– Praha, 1953.
Rudnyc'kyj — Rudnyc'kyj J. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. – V. I. – P. 1–11. – Winnipeg, 1962 – 1972; v. II (P.1–11). – Ottawa, 1982.
Schnajder — Schnajder J. Z kraju Hucułów: Słowniczek // Lud. – Lwów, 1901. – T. 7. – Z. 4. – S. 65–73; 169–176; 259–272.
Scheludko — Scheludko D. Rumünishe Elemente im Ukraschen // Balkan-Archiv. – B. 2. – Leipzig, 1927.
SGP — Karłowicz J. Słownik gwar polskich. – T.1–6.– Kraków, 1900–1911.
SŁ — Rieger J. Słownictwo i nazewnictwo Łemkowske. – Warszawa, 1995.
SSJ — Slownik slovenskeho jazyka. – T. 1–5 / Ved. red. S.Peciar. – Bratislawa, 1959–1965.
SSJČ — Slovnik spisovnňho jazyka českňho. – T. I–VI. – Praha, 1967.
SW — Słownik języka polskiego. – N.1–8 / Pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego i Niedzwiedskiego. – Warszawa, 1900–1927.
UČS — Kurimský A., Śiśkova R., Savický N. Ukrajinsko-český slovnik. – T.1–2. – Praha, 1994–1996.
VSRS — Vel'ký slovensko-ruský slovnik. – T. 1–6. – Bratislava, 1979–1995.

Список назв обстежених населених пунктів і їхніх скорочень

1. Битьків Н І-Ф
2. Надвірна Н І-Ф
3. Пнів Н І-Ф
4. Пасічна Н І-Ф
5. Зелена Н І-Ф
6. Зелениця-Зелена Н І-Ф
7. Бистриця Н І-Ф
8. Дора-Яремча Я
9. Яремча обл. підпорядкування
10. Ямна-Яремча Я
11. Делятин Н І-Ф
12. Чорний Потік Н І-Ф
13. Марківка Кол І-Ф
14. Печеніжин Кол І-Ф
15. Коломия Кол І-Ф
16. Верхній Вербіж Кол І-Ф
17. Білі Ослави Н І-Ф
18. Чорні Ослави Н І-Ф
19. Слобода Кол І-Ф
20. Мишин Кол І-Ф
21. Спас Кол І-Ф
22. Дебеславці Кол І-Ф
23. Микуличин Я
24. Стопчатів Кос І-Ф
25. Ковалівка Кол І-Ф
26. Рожнів Кос І-Ф
27. Рибне Кос І-Ф
28. Яблуниця Н І-Ф
29. Кремінці Я
30. Нижній Березів Кос І-Ф
31. Верхній Березів Кос І-Ф
32. Текуче Кос І-Ф
33. Ворохта Я
34. Космач Кос І-Ф

35. Прокурава Кос І-Ф
36. Брустурів Кос І-Ф
37. Шешори Кос І-Ф
38. Пистинь Кос І-Ф
39. Химчин Кос І-Ф
40. Косів Кос І-Ф
41. Вербовець Кос І-Ф
42. Кобаки Кос І-Ф
43. Річка Кос І-Ф
44. Яворів Кос І-Ф
44а. Бабинопілля Кос І-Ф
45. Бабин Кос І-Ф
46. Старі Кути Кос І-Ф
47. Кути Кос І-Ф
48. Верховина В І-Ф
49. Криворівня В І-Ф
50. Буковець В І-Ф
51. Красноїлів В І-Ф
52. Великий Рожин Кос І-Ф
53. Розтоки Кос І-Ф
54. Верхній Ясенів В І-Ф
55. Білоберізка В І-Ф
56. Бистрець В І-Ф
57. Замагорів В І-Ф
58. Перехресне В І-Ф
59. Устеріки В І-Ф
60. Хороцеве В І-Ф
61. Голови В І-Ф
62. Полянки В І-Ф
63. Довгопілля В І-Ф
64. Зелена В І-Ф
65. Черемошна В І-Ф
66. Яблуниця В І-Ф
67. Гринява В І-Ф
68. Пробійнівка В І-Ф
69. Чорна Тиса Р З
70. Ясіня Р З
71. Лазещина Р З
72. Кваси Р З
73. Білин Р З
74. Водиця Р З
75. Кобилецька Поляна Р З
76. Рахів Р З
77. Розтоки Р З
78. Богдан Р З
79. Луги Р З
80. Верхнє Водяне Р З
81. Великий Бичків Р З
82. Луг Р З
83. Росішка Р З
84. Косівська Поляна Р З
85. Костилівка Р З
86. Вижниця В Ч
87. Виженка В Ч
88. Розтоки П Ч
89. Дихтинець П Ч
90. Путила П Ч
91. Долішній Шепіт В Ч
92. Киселиці П Ч
93. Сергії П Ч
94. Плоска П Ч
95. Шепіт П Ч
96. Бродина Сучавщина (Румунія)
97. Красне Мараморощина (Румунія)

Скорочення назв районів та областей

В І-Ф – Верховинський р-н Івано-Франківської обл.
В Ч – Вижницький р-н Чернівецької обл.
Кол І-Ф – Коломийський р-н Івано-Франківської обл.
Кос І-Ф – Косівський р-н Івано-Франківської обл.
Н І-Ф – Надвірнянський р-н Івано-Франківської обл.
П Ч – Путильський р-н Чернівецької обл.
Р З – Рахівський р-н Закарпатської обл.
Я – Яремчанська міськрада

Summary

The article analyzes the functioning of Rumanian in the Hutsul dialect on the examples of adoptions pastoral lexicon. A vocabulary of Rumanian adoptions (Part 2: *kolyba – shtym*) is a component of the publication. The analysis of nomens includes, besides etymological information, a presentation of all phonetic, morphologic and semantic variants, an indication of precise localization, a fixation of materials in historical sources and atlases. The author examines derivatives, idioms and paremias, which include pastoral nomens.

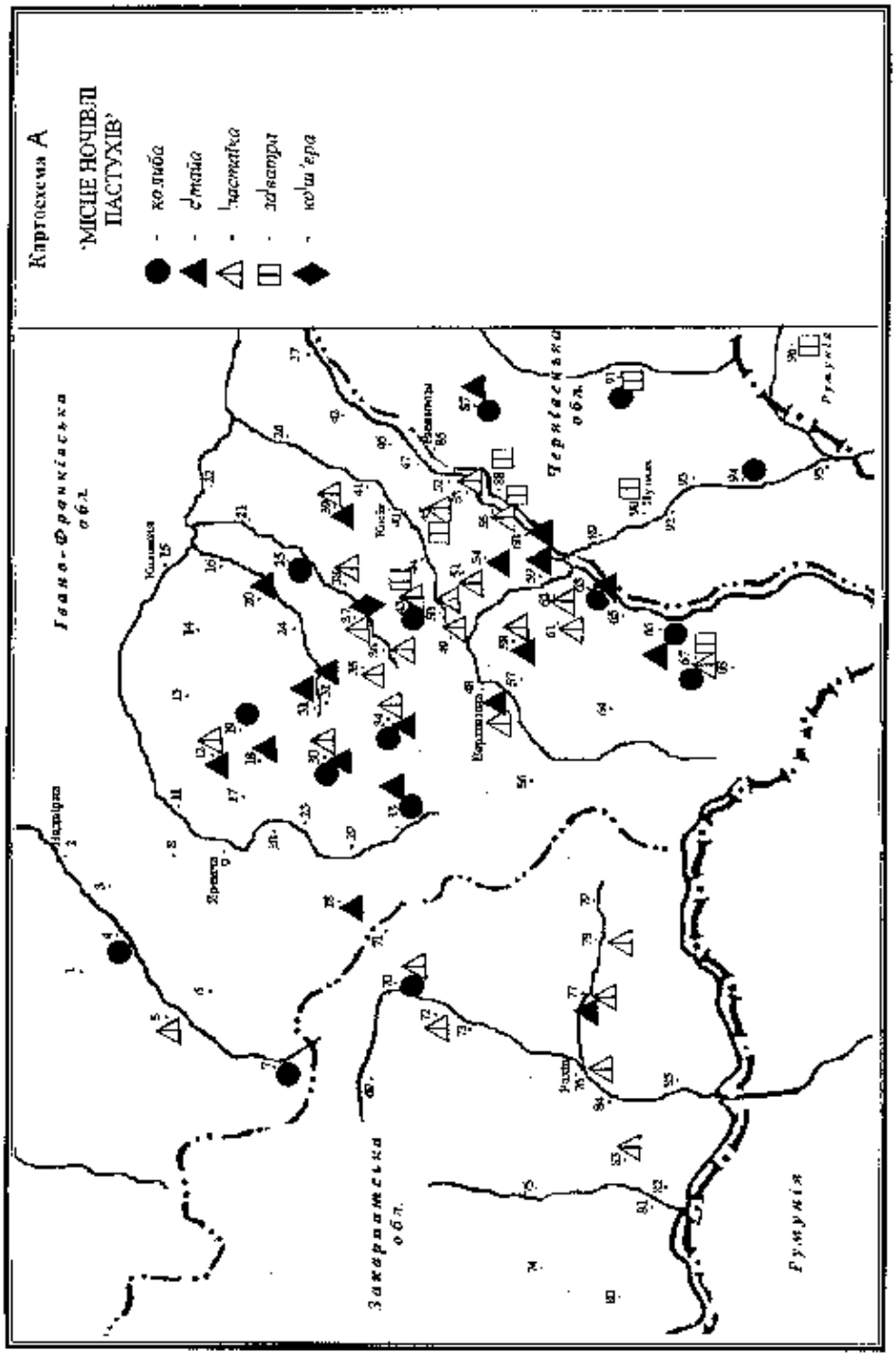
Картосхема А
МІСЦЕ НОЧІВЛІ ПАСТУХІВ'
- колиба
- стайня
- кошара
- загорода
- кош'ара
Івано-Франківська обл.
Тернопільська обл.
Закарпатська обл.
Румунія

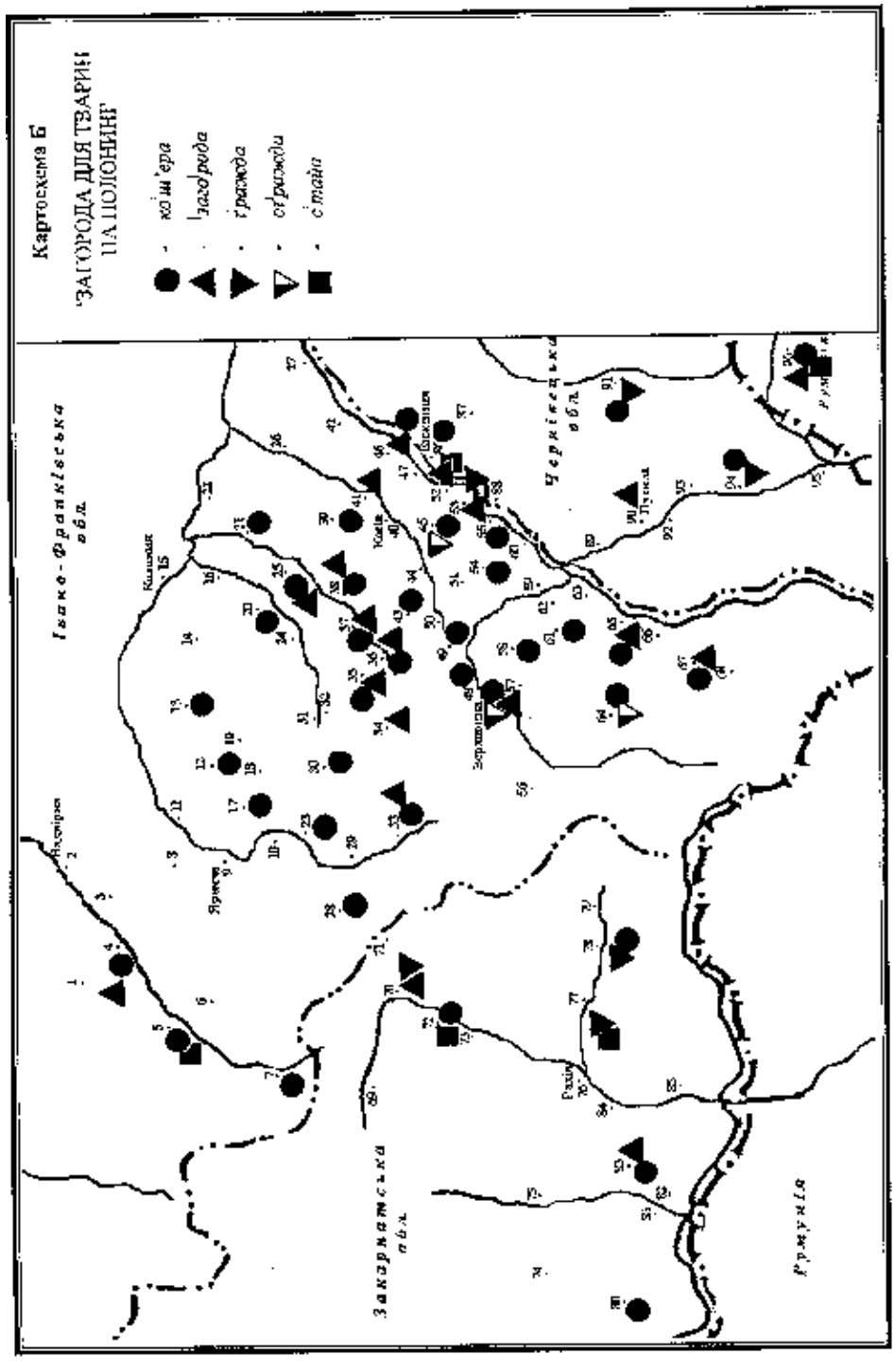
Картосхема 6
ЗАГОРОДА ДЛЯ ТВАРИН
НА ПОЛОНИНІ
- кошара
- загорода
- гражда
- обгража
- стайні
Івано-Франківська обл.
Чернівецька обл.
Закарпатська обл.
Румунія

Картосхема 11
ЗНАЧЕННЯ СЛОВА
КОШГЕРА
- 'загорода для худоби на полонині'
- 'знятий для овець після дійниці'
- 'загорода для худоби в селі'
- 'приміщення для овець'
- 'приміщення для овець у часі негоди'
- 'місце в полонині, де була кошара'
- 'приміщення для пастухів'
Івано-Франківська обл.
Закарпатська обл.
Чернівецька обл.
Румунія
Україна
Яремче
Косів
Вижниця
Путила
Рахів

Збірник пам'яті Ярослави Закревської

Діалектологічні студії. 3 *Львів, 2003*

УДК 811.161.3'28

Іван Яшкін
Мінск

Формы кампаратыву. Матэрыялы выражэння параўнання па мадэлі "я лепшы (горшы) цябе". Паўторы.

Comparative Forms. Materials expressed comparison on the Model "I'm better then you". Repetition

У мясцовых гаворках у сялянскім асяроддзі Слаўгарадчыны (в. Шалам) і Сярэдняга Пасожжа **вышэйшая ступень параўнання прыметнікаў** утвараецца без выключэння ад усіх прыметнікаў як якасных, так адносных і прыналежных, а таксама ад усіх часцін мовы.

Звычайна вышэйшая ступень прыметніка ўтвараецца пры дапамозе суфікса *-ей, -ейш-, -ш-;* напр.: (ад якасных) ***вясе□лы*** *— весялéй, весялéйшы, вясе□лшы; бóлі (мéні) вясе□лы;* (пры адмоўнай якасці) ***др нны*** *— дранней, дранней, др ншы; бóлі (мéні) др нны.* Ад адносных: ***кáменны*** *— кымяньнéйшы, (бóлі, мéні) кáміньнішныя (соль);* ***лугав*** *(лугав й) — лугавéй ("там сéна лугавéй, як тýта, бóлі ядóмыя, к лýгу янó бліжы"), лугавéйшае, лугавéшшыя; (бóлі, мéні) лугавóя;* ***вячl рні*** *— вічарнéй (стáня, бóлі пувічарéя); вічарнéйшы прíцімык* (больш пазнейшы вечар); *бóлі (мéні) вячlрні (час);* ***цржкі*** *— цяж (ч)lй, цяж(ч)lйшы, (бóлі, мéні) цржка;* ***намыўнɕ*** *— намыўнéй (стаў бéріг пóслі пáвыдык) — намыўнéйшы; сáмы намыўнɕ.* Ад прыналежных: ***рыбáлкін*** *— рыбалкянéй (зы ягó тут німá рыбáлкі) — рыбалчlй (ён*

рыбалчlй зы ягó, ён лýччы лóвя р¢бу); ***мáткін*** *— матчlй (маччlй) (чым мáтка тáя мáчыха), матчlйшы (маччlйшы) (бáцька быў маччlйшы мáткі зь дзіцрмі);* ***птуш¢ны*** *— птушанéй (птушаннéй гніздá, як у вылысрнкі німá, éта гняздó птушанéйшыя, ня рéдкыя; птушlйшыя гняздó, як гняздó);* ***стáршы*** *— ён старшlй яé, сістрá старшlйшыя зы яé, бóлі (мéні) стáршыя яé;* ***Івáнаў*** *— Іванéй (Іваннéй) Іванáвага с¢на, чым тlя Йвáн¢ німá тут; ён Іванéйшы за ўсíх Йівáнуў; ён бóлі Івáнуў сын, чым Мáррін* (болей падобны на бацьку Івана)*;* ***пчалíны*** *— пчылянéй зы ягó пчол німá тут; пчылянéйшых сéм'уў, як у Йівáнувуй вóччыні німá тут ні ўвы 'днагó зімцá — а сільнJшчыя, а крадзJшчыя, а мядзJшчыя;* ***барсукóвы*** *лáпы барсукавéй éтых лап, як бáчыш, ні буввáя.*

Параўн.: утварэнне формаў вышэйшай ступені прыметнікаў з формаўтваральнымі суфіксамі тыпу (памяншальна-ласкальны): ***малéнькі*** *— йна мылянькéй ягó, мылянькéйшыя зы ягó;* ***малéнечкі*** *— мылянячкéй ягó; мылянячкéйшы зы ягó;* ***малJсенечкі*** *— малJсянячкей во зы такéй во, малJсянячкéйшый во такéйшый;* (павелічальна-ўзмацняльны) ***высóзны*** *— высóзней, высазнéй тагó дрéва, высазнéйшы ягó тагó Бóсіпа;* ***ціхмáны*** *— ціхманéй ягó німá, ціхманéйшы зы ягó;* (для выражэння ступені непаўнаты або недастатковасці якасці) ***белавáты*** *— белавáцéй тыкáя тáя мацéрія, а я купíла ішчl бóлі білавáцéйшую ткань;* ***сукавáты*** *— тóя палéна сукавáцéй, ч¢мся éта; сукавáцéй тут німá бóлі палéн; зысталíся адн¢ сукавáцéйшыя палéны;* ***даўгавáценькі*** *— даўгавáцянькей зы яé, дуўгувáцянькéйшы(й) чым тэй кусóк.*

Таксама з словаўтваральнымі суфіксамі тыпу ***лíпавы*** *— ліпавéй тагó ме□ду німá, ліпавéйшый мёд — тóлькі зь лíпы; éтый мёд бóлі ліпавéй (ліпавéйшый), чым ягó; там былí 'дны ліцóм лíпы;* ***пляч¢сты*** *— пляч¢сцей ягó німá тут, ён тут пляч¢сцéйшый за ўсіх;* ***травянíсты*** *— травянíсцей тáя грідá, а éта травянíсьцейшая;* ***салóдкі*** *— сыладзéй ме□ду, сыладзéйшы(й) за мёды;* ***сóпкі*** *— éта бýльба сапкéй (сапчlй), сапчlйшыя бýльба з гуркáмі дóбря;* ***руплíвы*** *— будзь руплівéй, атó лJдзі зысьмяJць, éтый сын руплівéйшый, — ямý ўсё ня сьпíцца і ні дрівíцца;* ***няўр¢мсьлівы*** *— ніўрімсьлявéй німá нікóга, ніўрімсьлявéйшый зы яé;* ***праліўн¢*** *— праліўнéй стáлі чáста даждж¢, пашлí праліўнéйшыя даждж¢;* ***ніякéйны*** (‘нікчэмны’) *— ніякéйней янó стáла, нійкяйнéйшы(й) за ўсіх людзéй;* ***двайн¢*** *— двайнéй хóчыцца, двайнéйшы(й) расхóд;* ***наўм¢сьлівы*** *— наўмысьлявéй дзéлыя ўсё, наўмысьлявéйшы чылавéк ён;* ***насíльны*** *— насільнéй ня зьдзéлыйіш, насíльнéйшы ўдар;* ***кýхáрскі —*** *кухарскéй твой 'бед, чым яé; нывáрім кухарскéйшый 'бед, аж нос упрíсідкі скáча;* ***хвáцкі —*** *хвацкéй зы ягó зьдзéлыя, хвацкéйшы ён;* ***райкóмаўскі —*** *райкóмаўскавей здзéлыць*

хаце́ў, райкòмаскаве́йшы(й) абе́д; ***вуса́ты*** *— ён вусаце́й зы бра́та, ён бо́лі вусаце́йшый;* ***вуша́сты*** *— вушасце́й ён зы яго́, вушасце́йшый чым ён;* ***ляні́вы*** *— лініве́й яго́ німа́, лініве́йшы(й) зы яго́;* ***самаві́ты*** *— самаві́цей яго́, самаві́цейшы за яго́;* ***цьмрны*** *— цьмяне́й ста́ла, цьмяне́йшыя дні;* ***чаро́ўны*** *— там лJдзі чыраўне́й на́шых, у Бязу́евічах былі́ чыраўне́йшыя лJдзі;* ***нікуд¢шны*** *— нікуд¢шне́й ста́ла мне, нікуд¢шне́йшы гуро́к ’ткіда́й;* в. ***Шалам¢*** *— шаламаўськéя лJдзі, шаламаськéйшыя лJдзі* (‘спрадвечныя шаламоўскія жыхары’)*;* ***пірістáрчы*** (‘вельмі старыя’) *— ста́ну пірістарчlй цябе, пірістарчl йшаму тре́ба нрнька ўжо;* ***бяздýшны*** *— ста́ніш бяздýшней і дýху ні прід¢хайіш, стар¢я ста́лі сусім бяздýшнейшыя;* ***нібязгре́шны*** *— нібізгряшне́й, і ён ні бізгряшне́йшы(й);* ***суцlльны*** *— суцlльней, суцlльнейшы стаў сіра́н — дзяржж¢ць, ні прыла́мыйіцца;* ***пракаве́цкі*** *— ішчl бо́лі як прале́жа сві́тка дзе́дува, то ста́ня прыкавяцке́й, прыкавяцке́йшыя бу́дзя;* ***зысажlўскі*** *— пыжыве́ зы Сажо́м, то шчэ бо́лі ста́ня зысажаўськéй, зысыжаўськéйшый;* ***насце́нны*** *— нысьцяньне́й ста́ня ат рушніка́, нысьцяннéйшый крюк усігда́ тут убі́т;* ***надво́дны*** *— ныдваднéй бýдзя кол з цlшкуй, тэй кол нываднéйшый стайі́ць, зна́кым — і ўсе зна́юць, што тут вір;* ***прыдаро́жны*** *— прыдаражне́й пысадзі́ куст, прідыражнéйшы(й) бýдзя знак;* ***міжкасцяв¢*** *— міжкасьцяве́й, міжкасьцяве́йшы(й);* ***пазабало́цкі*** *— пазабалацке́й зло́дзій, пазабало́цкейшы(й), пазабалацке́йшый бандзJга;* ***унутрявé́йны*** *— унутрявяйне́й по́йдзя пухлр, унутрявяйнéйшы(й) бýдзя во́пых* (ад традыцыйнага слова *нутрр, нутре□*)*;* ***дасаве́цкі-дастарlцкі*** (‘дарэвалюцыйны’) *— ён чалаве́к дысавяцке́й-дыстыряцке́й ішчl, дыстыряцке́йшы(й)* (старамодны)*;* ***перадвячlрні*** *— як перадвечарне́й ста́ня, сыбра́ліся ў пірідвічарне́йшы(й) час* (перад ноччу)*;* ***падýшны*** *— падушне́й усіх апкладýць нало́гым, на ўсіх, на ўсіх — падушне́йшый нало́г!;* ***скрыпýчы*** *— скріпучlй снег; як бо́лі маро́з; скріпучlйшы(й) ста́ня сьнег;* ***кíслы*** *— кісьле́й боршч ’т рблык, бо́лі рблык — кісьле́йшый баршчlчык;* ***заімшlлы*** *— бок сылымрнныя крс¢шы ’т со́нца — зайімшале́й бýдзя, а бо́лі пыстайі́ць зайімшале́йшы(й) ста́ня;* ***знае□мы*** *— знаяме́й йна Кузьму́, а ня мне; зныяме́йшый ён мне;* ***лі́ты*** *— чым лýччы ліце́й кало́шы, тым ліце́йшыя, тым луччlйшыя;* ***шýмны-гýльны*** *— шумне́й-гульне́й бясе́ды тlя, шумне́йшай-гульне́йшай бясе́ды, як та́я ні було́;* ***се́ра-сíні*** *— се́ра-сіне́й хма́ры ні ба́чуў, се́ра-сіне́йшай хма́ры не бува́я;* ***хле́бна-бýлашны*** *— ой, такéя хле́бна-булашнlя* (!) *ла́ўкі ні ба́чыла, ой, там тыка́я хле́бна-булашне́йшыя ла́ўка!;* ***дабрадýшны*** *— дабрадушне́й тых людзе́й, дабрадушне́йшых людзе́й ні ба́чыла;* ***чарнаво́кі*** *— чарнавачlй Мару́сі німа́, чырнавачlйшыя Мару́сі не зна́ю;* ***трыяно́гі*** *— трыянажне́й зlды-ля ні бува́я, трыянажне́йшага зlдыля злума́ў;* ***аднабо́кі*** *— аднабыкаве́й,*

аднабыкавéйшый; ***штодзе□нны*** *— штòдзяннéй хóдзя к ёй, штòдзяннéйшае жаніхáньня;* ***самадзéльны*** *— самадзяльнéй ад гóду к гóду ў йіх усё бóлі чагó, сымыдзяльнéйшый у яе Хвéдзька;* ***мнòгалJдны*** *— мнòгалJднéй стáла, мнòгалJднéйшы праспéкт у свpта;* ***парахóдны*** *— парахаднéй Сож быў усігдá, чҫмсіка Прóпысьць* (р. Проня), *пырыхаднéйшый Сож быў заўсігдá;* ***рыбалóўны*** *— рыбалаўнéй Максім за Йвáна, рыбылаўнéйшый Максім за ўсіх;* ***паўце□мны*** *— паўцімнавéй ужо былó, паўцімнавéйшыя камóра;* ***бéдны*** *— бяднéй, бяднéйшы;* ***бéдзен*** *— ён зы яго бідзянéй, стаў ён бідзянéйшый;* ***дýжы*** *— дужавéй, дужlй, дужавéйшы, дужlйшы.*

Вышэйшая ступень параўнання прыметнікаў у гаворках Слаўгарадчыны звычайна не мае ўтварэнняў ад кніжных запазычанняў, калькаў з рускай мовы, ад іншамоўных асноў з суфіксамі -арн- (-ярн-), -орн-, -озн- (-ёзн-), -ыўн-, -янальн-, -уальн-, -нч-, -інск-, -ійск- (-ыйск-), -ч- (-ўч-). Таксама з прыстаўкамі пра-, раз-, звыш-, ультра-, экстра-, архі-, не-, без-, небез-, а-, анты-, пра-, інтэр-. Рэдка і з цяжкасцю.

Амаль не ўтвараецца вышэйшая ступень прыметнікаў ад прэфіксальна-суфіксальных утварэнняў прыметнікаў ад ускосных склонаў назоўнікаў з прыназоўнікамі (са значэннем акалічнасці месца, акалічнасці часу); напр.: *забалóцкі — забалаччlй забалóцкага,* але: *пасляваéнны — паслp вайнl.*

Даследаванне формаў вышэйшай ступені параўнання прыметнікаў у слаўгарадскіх гаворках паказала, што гэтая ступень утвараецца пры дапамозе суфіксаў -ейш-, -ёйш-, -эйш-, -ей-, -эй-, -ш-, -енн-, -энн-, а таксама ўскладненых суфіксаў -аюшч-, -аяшч-, -еюшч-, -эюшч- і складанага суфікса -шэйш- (-ш- + -эйш-): *бялéйшы* і *бялéйшый, бяле□йшы, ядрlйшы за ягó, смялéй (за) ягó, спялшlй, сушlй, вҫшшый, вҫшшы зы ягó, ’Няпрó шҫршы Сыжá, маладзéнны дзед, сільнéнная рукá, даўжlнны, даўжlннейшый дзень, бліжáюшчыя дарóга, бліжáяшчы рае□н, стáла вісялéюшчыя це□тка пысьлp гарькýшы, бліжlюшчы чалавéк, старшlйшый, маладжчlйшый; сыц\й, богач\й* (Шаламҫ, 1891) [Раманаў 1, III: 393]. Суфікс *-энн-* мае варыянты *-онн-, -анн-: даўжóнны(й) дзень і даўжáнный дзень.*

У слаўгарадскіх гаворках вышэйшая ступень параўнання якасных прыметнікаў утвараецца і ад прыметнікаў, якія, паводле А.М. Пяшкоўскага, паказваюць абсалютную якасць, якая колькасна не можа змяняцца (*жывҫ хлóпчык, гнядҫ конь, рудҫ* і інш.) [паводле: КСБЛМ: 83]; параўн.: *éтый хлóпчык жывéй тагó, ён жывéйшый хлапéц; тэй конь гнядзéй за тагó, быў гнядзéйшый конь за тагó; рудзéй за тагó канp.*

У гаворках Слаўгарадчыны поўныя суфіксы -ее-, -ея- не адзначаны.

Вядомыя на Слаўгарадчыне суфіксы вышэйшай ступені параўнання прыметнікаў адзначаюцца ў большасці беларускіх гаворак [ДАБМ:

к. 130, 131] і ў старой беларускай мове [Мурашка 1961: 207; Булахаў 1964: 172; Булахаў 1971; Булахаў 1973; Карский 1956: 47–49; Яшкін 1980: 39–40; КСБЛМ: 75–121].

Найвышэйшая ступень параўнання якасных прыметнікаў

Формы найвышэйшай ступені ў гаворках Слаўгарадчыны, як і ў літаратурнай мове, утвараюцца: а) шляхам далучэння прыстаўкі *най-* да простых формаў вышэйшай ступені: *бе́лы — найбяле́й, найбяле́йшы(й), найбяле́нный, ныйбіляе□нный такі́й* (з удакладненнем ступені якасці); б) шляхам спалучэння займенніка *са́мы* з якасным прыметнікам у звычайнай і вышэйшай ступені: *са́мы бе́лы, са́мы бяле́й, са́мы бяле́йшый, са́мы найбе́лы, са́мы ныйбяле́нный, са́мый ныйбяле□нный, са́мый на́йбылі бе́лы(й);* в) шляхам спалучэння прыслоўяў *больш, бо́лі, бале́й, ду́жа, на́больш, на́былі, на́быль, во́тта* з якасным прыметнікам: *больш бо́лі бе́лы, на́йбылі бе́лы, найбяле́йшы і шчэ бе́лы, во́тта бе́лый, няво́тта бе́льшый.* Прыстаўка *раз-* можа спалучацца з *най-*: *разнайбе́лый,* а таксама з прыслоўямі і г.д. *На̀йра̀зна̀йса̀мыбяле́нны.* Для абазначэння некалькі зніжанай, але ўсё ж высокай якасці тыпу *ра̀зна̀йнявыттамѐнібяле́нны(й)* (сьнег).

Для вызначэння найвышэйшай ступені ўжываюцца звароты тыпу “усіх ступеняў прыметнік + прыназоўнік *за, над, цераз* ці злучнік *чым, як, а* (у значэнні *за, і*) + назоўнік або займеннік у родным склоне”: *бяле́й за ўсіх, бе́лы за ўсіх, ныйбяле́й за ўсіх; найбяле́йшый пе́рад усі́х, чым ён.*

Падваенне і перастаноўка складоў, падваенне гукаў для выражэння ступені і дакладнасці якасці дадатнай і адмоўнасці тыпу *ра̀зна̀йабялле́ сьсінінічычычкій сьнег* у памяншальна-ласкальным сэнсе. Або ў павелічальна-адмоўным сэнсе з дакладнай ступенню якасці ці адмоўнасці тыпу *дужана̀йра̀зсьмірдзючІнініннюй тухлятóй патыхну́ла.*

Шляхам падваення розных ступеняў прыметнікаў тыпу *бе́лый-бе́лый, найбе́лый-разьбе́лый, бяле́йшый-разнайбяле́йшый, бяле́йшый-перабяле́йшый* і г. д.

Вельмі часта значэнне найвышэйшай ступені параўнання прыметнікаў абазначаецца апісальна тыпу *краси́вый, што й ’гонь яго́ ве́дыя; прігóжый як лрлька, што пісыныя то́рба, што мулюва́ныя ку́кла; меў жа ён до́чу няро́ўнуй красо́й.* Пры выражэнні вельмі адмоўных якасцяў тыпу *зляе́й злІя во́лі і пуд зямлі но́ся, ваньне́й ку́хвы “зылытаре□выя”* і *“ме́льніцы білюко́выя”* (пра страўнікавае сапсаванае паветра, смурод з гузна).

Вельмі пашырана выражэнне значэння найвышэйшай ступені параўнання якасных прыметнікаў па мадэлі “прыметнік якасны вышэйшай ступені + той жа прыметнік звычайнай ступені ў родным склоне” тыпу *весяле́й вясе□лага, весяле́нней, вісіляннéй вясе□лага, найвесяле́нней вясе□лага* (пры вялікай ступені весялосці); *сьмяле́й (сьмілянне́й, сьмі-*

ляйшӏй, сьміляцьцéй), сьмéлыга; нават: *дýжа*, *сáмый сьмялéй сьмéлыга; чырванéй чырвóныга; чырваннéй чырвóныга, як бурáк, аж ірдзíцца; бялéй, біляньнéй бéлыга.*

Найвышэйшая ступень параўнання адносных прыметнікаў

Відаць, па аналогіі з якаснымі прыметнікамі ў традыцыйных гаворках адносныя прыметнікі лёгка ўтвараюць як вышэйшую ступень, так і найвышэйшую (у літаратурнай мове яны яе не ўтвараюць). Напр.: ***камéнны*** *дом — найкымяннéй тагó дóма німá, у ягó сцéны ўмéтра; сáмый кымяннéйшый дом; бóлі кымяннéйшыя пóля;* ***гарадскí*** *— гарадскí чалавéк* (звычайная ступень): *ён з іх сáмый найгырадчӏйшый, сьцíплый;* ***зíмні дзéнь*** (звычайная ступень) — *цяпéрріка сáмыя найзімнявéйшыя пырá;* ***дáўні*** *— дáўні чалавéк* (звычайная ступень); *даўнéй, дáўніча; там сáмыя прадаўнéнныя лӀдзі;* ***пудóвы*** *— там ня пуды, а бýдзя найпудавéнный пуды; мáмычка, тут пáсынык памідóрный бýдзя бóлі мéтра, мітравéнный-размітравéнный (да 2 м) былí дýжжа нарыхтдўкавéнныя налóгі!* Нават ад кароткіх формаў: *драўлрн — тэй дом быў друўлрнін-рызнàйдруўлрнін(ін), бізы ’днагó гвыздá?!;* ***цржак*** **—** *ні пынімáў, што такóя цржык ці найразцржык якéй прíдміт — кáмінь у мéльніцы ’дзін мог пасýнуць;* ***мокр*** *— мóкір ці найразмóкір, а йшоў дáлі — трéба булó так ны рабóці;* ***залацéнькі, залацéнік*** **—** *мéла б я пéрсьцінік зылацéнік-рызнàйзылацéнік;* ***касьцянɕ*** **—** *хоць грібянéц бýдзя касьцéнік-рыскасьцéнік, лумáйіцца, ня цьве□рід ён.*

У адносных прыметнікаў таксама, як і ў якасных прыметнікаў, найвышэйшая ступень утвараецца шляхам паўтарэння “прыметнікаў вышэйшай ступені + прыметніка звычайнай ступені ў родным склоне” тыпу *кымяньнéй кымяннóга былí сьцéны ў цӏрькыві.* Выражаецца спалучэннем “вышэйшай ступені прыметніка + прыметніка ці назоўніка ў родным склоне” тыпу *разкамяньнéй кымяннóга кáменя цвярдӏй такóй; хоць разна(й)камяньнéй кáменя бýдзя тэй кáмень, палí на ім ’гонь і вадóй пылівáй — трéсьня, раскóліцца кáмінь і ны жáрству — рассɕпліцца.*

Пры абазначэнні выключнай высокай якасці ці найвышэйшай якасці назоўніку падаецца новае месца націску тыпу *кле□пкі ў бóццы дýжа цьве□рдыя дубаўвéй дýба.* І яшчэ. Для абазначэння найвышэйшай якасці захоўваецца суфікс -аў- у скланяльным назоўніку, напрыклад: *дубавéй дубавá* ў значэнні ’дубовы матэрыял, як цвердзь’ *дубавéй дубавé! “Кле□пкі ў бóццы ня зь сéтывыга дýба з це□мнымі чысӏлкамі* (прожылкамі)*, а дубавéй дубуввá”.* Каб паказаць найвысокую ступень якасці, ўжываюцца пасля назоўніка яшчэ раз прыметнікі звычайнай ступені і таксама ў родным склоне тыпу *дубавéй дýба дубавóга* або *дубавéй дýба дубóвага.* Форма

дубавóга нагадвае больш паэтызаванае адценне. Таксама, напрыклад, каб паказаць адмоўную якасць прыметнікі паўтараюцца ў вышэйшай ступені ў спалучэнні з назоўнікамі плюс яшчэ назоўнік у назоўным склоне тыпу *дрэнь ён, дрlнна, дранне́й дрlні дрэнь, дрэнь з дрlні вон!* Яшчэ: *Паскýда з паскýды вон — паскудзе́й паскýды паскýдныга нiмá?!*

Мяжá *— межавʦ, межавlй стоўб (мяжóвы, мéжны, памéжны)* (звычайная ступень), *межавéй мяжʦ, як у Пíўнінкувых нiмá — рóўнісінькыя!; межавéйшую мяжý мóжа ён атвéсьць* (вышэйшая ступень); *ні міжавlй, ні найрызміжавéнный пáлік ні чыпáй! Паднайпамéжная гаддзе□!* (найвышэйшая ступень).

***Зямл*р** *— зямнʦ* (няма такой формы), *землянʦ, земнянʦ, земянʦ, зямéльны, землявʦ* (звычайная ступень)*; зімляне́й зямлí, як éта, ты ні знáйдзіш; зімяльнéй яго тут і не булó; зімлявéй зямлí такóй ні знóдзіш; зімянéйшыя зямлí каб былá тут, то ня чýла* (вышэйшая ступень); *сáммыя найзімлянéйшыя зімлр во тут; зімліньнявéйшыя зімлівáя зімлр* (найвышэйшая ступень).

Жʦта *— жʦтні (жʦтнівы, жытнlй, жытнявlй, жʦцін) хлеб* (звычайная ступень); *жытнéй жʦта нiмá ніркія пашні; жытнéйшыя жʦта, як гнайкý пыткладзéш; жытнявéйшыя жʦта, дзе сéйіна ны пáрí* (вышэйшая ступень); *сáммыя найжытнóя жʦта бувáя, сáмый нымалóт, як ны пáрінінý гнóю ўváліш* (найвышэйшая ступень).

Сіг ‘крок’ *— сігавʦ, сігавlй шаг* (‘вялікі’); *сігéй сíгá, як у Давʦда, то ні ў кóга тут нiмá; у мяне́ сігéйшый сіг* (вышэйшая ступень); *сігагéйшый сáмый сіг у ягó; хай бýдзя хоць сáмый сігавéйшый, рассігавéйшый, насігавéйшый сіг, то ты ягó ужó ні дагóніш* (найвышэйшая ступень). Н.Н. Дурнаво лексему *сигéй* у гаворках Жыздрынскага павета Калужскай губерні называе формай “інтэнсіўнага прошлага” [Дурново 1903: 15, 19, 23].

Луг *— лугавʦ, лугавlй пай* (звычайная ступень); *лугавéй лýгу, як Пілíпычкуў луг ні булó; у Кірlйевых быў лугавéйшы луг; разнайлугавéйшый луг быў зы Сажóм, касʦ ні цьцягнýць, у пóйіс трувá!* (найвышэйшая ступень).

Пóле *— палявʦ, палявlй* (звычайная ступень); *пылявéй пóля, як ны нáшым хýтырі ні булó, там птýшкі гнайíлі, а ты зыхацéў каб там булó пылявéйшыя пóля*?! (вышэйшая ступень); *найпылявéй пóля тут і ні булó ні ў кóга; сáмыя дýжа пылявéйшыя пóля булó ў нас; нашóў пылявéй пóля найпылявóга* (найвышэйшая ступень).

Вакнó *— вакóнны, ваканнlй* (звычайная ступень); *выканнéй выкнá, як Цýрік дзéлыя, то ніхтó ня зьдзéлыя; выканнéйшыя вóкны купíў* (вышэйшая ступень); *сáмыя найвыканнéйшыя вóкны дзéлыя Васíль Бугрʦм* (найвышэйшая ступень).

Го́ра *— гарав¢ сын (гарав*l*й, гаро́тны, гараўлі́вы)* (звычайная ступень); *гаравёй було́; гаравяннёй го́ра ні було́* (вышэйшая ступень); *самагыряввёй го́ря 'тста́цца 'дно́й; найгырятнёй ётыя дзёўкі до́ля* (найвышэйшая ступень).

Найвышэйшая ступень параўнання прыналежных прыметнікаў

Узор утварэння найвышэйшай ступені параўнання прыналежных прыметнікаў на Слаўгарадчыне такі ж, як у якасных і адносных; напр.:

Сын *— с¢наў сын* (звычайная ступень); *сыньнявёй с¢на ён у яё* (вышэйшая ступень); *найсыннавёйшый сын, ён у мяне́ сыннавёйшый сын, сынавёй-сынавёй с¢на.*

Сын *— с¢ньні сын* (звычайная ступень); *сыньнявёй с¢на ён у яё* (вышэйшая ступень); *хай бу́дзя ходзь рассыннявёй с¢на, але́ ж ён ня мой ро́дный; найсыньнявёй с¢на бо́лі ў мяне́ ня бу́дзя (утапі́ўся).*

Салавёй *— сылаўе□ў го́лыс (сылаўе□вы(й)), сылавёйны(й), сылывр ный, сылаўі́ны(й), сылавёччы(й), сылыврччы(й)* (звычайная ступень); *сылыўявёй сылыўр німа́ бо́лі (знік); ой, былі́ тут сылыўявёйшыя сылаўі́* (вышэйшая ступень); *ой, найсылаўёлых сылаўе□ў тут свято́чык бе́лый быў!; са́мых сылавяйне́йшых сылаўе□ў я наслу́хылыся тут шчэ ці дос* (найвышэйшая ступень).

Конь *— ко́нны, кане□ў хвост, кане□ў хаму́т (каніскёй, ко́ньскі, каньняськёй) плуг* (звычайная ступень); *каньнёй (кыньнявёй) кынр німа́ — ой дабре́нный конь!; кыньнявёйшый конь!* (вышэйшая ступень); *хоць і разнайканьнёйшый конь, а ня мой; разканьнёй кынр прыда́ў?!* (найвышэйшая ступень).

Ста́раста *— ста́растаў* (звычайная ступень); *старасцёй ста́расты Жура́ўкіна, дзілавёй спраўнёй ні було́; стырасьцёйшый ён быў ста́рыста!* (вышэйшая ступень); *найстырасьцёй спра́ўныга ста́рысты ні вёдылі мы* (найвышэйшая ступень).

Суддзр *— суддзе□ў (суддзяв¢, суддзявl*й*)* (звычайная ступень); *суддзявёй суддзі́ німа́; суддзявёйшыга суддзі́ німа́, як ён* (вышэйшая ступень); *найсуддзявёйшыя суддзр Йі́ткіна судзі́ла до́бря.*

Сястра́ *— сястр¢н муж¢к, се□стрын дзед* (звычайная ступень); *сястрl*й *сястр¢ німа́, як у мяне́; сістрінёй сястр¢ бу́дзя нам; сястрёйшая сістра́ была́ ў мяне́* (вышэйшая ступень); *у яго́ сса́мыя найсястрёйшыя, найсястре́нныя се□стры, ой, рыссястре́нныя сёстро́ мыр!* (найвышэйшая ступень).

Сяме□н *— Сяме□нуў за́ціў* (клопат, "затея"), *Сімяно́ў* (рэдка) *сад* (звычайная ступень); *Сімяне́й Сяме□на ў мяне́ німа́; Сімінавёй Сяме□на ні найці́ць; Сімінавёйшыга Сяме□на ёй ні упа́лыся мужука́* (вышэйшая ступень); *хоць*

і Рыссяме□нуў і Найрассяме□нуў прівядзі, то ніхто́ тут ні памо́жа (найвышэйшая ступень).

Ма́ша (ласк. Марыя, Мар'я) — *Машлй (Машлйшы) Ма́шы ня бу́дзя ў яго́ — усё!* (вышэйшая ступень); *Наймашлй Ма́шы, хоць і разнаймашлйшы Ма́шы, а такі́я ні ба́чыць яму́ — век!* (найвышэйшая ступень).

На́сьця — *ішчл таке́я яго́ Насьце́й На́сьці сьвет на́йдзіш сабе́, йшчэ луччаве́й; Нысьцяве́йшыя На́сьці ні знаць яму́ бо́лі!* (вышэйшая ступень); *Разнасьцяве́йшыя На́сьці таке́я Бог даў у няве́сткі таке́я ма́ццы* (найвышэйшая ступень).

Сож — *сажавс́ бе́раг, сажавлй, сажлўскі, сажаўскі́, сажаўскі́й* (звычайная ступень); *сыжаве́й Сыжа́ на рс́бу ні було́, а Про́ні на само́ў; сыжаве́йшыга Сыжа́ ўжо́ німа́, абмялі́ў* (вышэйшая ступень); *найсыжаўшлй быў Сож длі крімрнцуў* (в. Крамрнка) *і кармі́ў і паі́ў; са́мый сыжавлй быў Сож, і да Го́міля пырахо́ды хадзі́лі; ой, рассыжаве́йшый Сож!* (найвышэйшая ступень).

Воўк — *во́ўчы хвост* (звычайная ступень); *бува́я сыба́ка ваўчлй вуўка́, — рызарьве́ць!; ваўчлйшы(й) воўк зы сыба́ку, як здаро́вый* (вышэйшая ступень); *хай бу́дзя сыба́ка найваўчлй вуўка́, алі ж ён сыба́ка* (найвышэйшая ступень).

Звернем увагу на ўтварэнне прыналежных прыметнікаў ад назваў жывёл пры дапамозе суфіксаў *-аў, -оў,* а таксама *-ін-, -ын-* ад назоўнікаў I скланення і ад асноў назоўнікаў II скланення мужчынскага роду (і ад асноў назоўнікаў II скланення жаночага роду); напр.:

Казе□л — *казло́ў рог, казлі́ны(й) рог; е́тый казе□л казле́й казла́ майго́; Га́ньнін казе□л казьле́йшы(й): і бырыда́ бо́лі, і ро́гі кручаве́й* (вышэйшая ступень); *на́йбылі кызьляве́йшый казе□л быў у яе́* (найвышэйшая ступень); *кызьляне́й кызла́ кызьляне́йшы(й) казе□л; разнайкызьляне́йшы(й) быў казе□л, ды воўк зьеў.*

Сьвіньне□ (свінчо) — *сьвіньнявс́ гной, сьвіньнявлй здор, сьвіньне□ны, сьвіньне□ў; сьвіньняве́й свіннога гно́ю німа́; сьвіньняве́й сьвіньні́, хто б так усе□ еў, німа́ сьвіньняве́йшыя сьвіньне□ і ву́шы 'б'ела* (вышэйшая ступень); *найсьвіньне́йшыя сьвіньне□ міжда скыта́, алі му́сіш дзіржа́ць* (найвышэйшая ступень).

Леў — *львіны, львоў рык, льврны, львррчы(й) рёў* (звычайная ступень); *львей лівá німá зьвірр, львешыга міжда зьвяре□ў німа́* (вышэйшая ступень); *наййільлява́йшыга ле́ва за ўсіх лявоў у зьвярі́ніц прівазі́лі* (найвышэйшая ступень).

Лісá — *лісавы, лісіны* (звычайная ступень); *лісаве́й лісс́, яе́ хвыста́ — німа́ памі́ж зьвірьрр; кызáў стрялéц, што ліссаве́шыя лісы ні пупыда́лыся*

стрялцý (вышэйшая ступень); *пыд гарý, па бéлыму сьнягý йшла дýжжа сàмманàйлісавéйшыя лісá р¢жжыя — красíвва!*

Знаны літаратуразнаўца А.А. Яскевіч бачыць тут, ва ўнутранай форме, захаванне элементаў антрапамарфізацыі, персаніфікацыі, увасаблення. Тут яна бачыць спосаб перадачы прадыкатыўнай сувязі ў сказе праз формы вышэйшай і найвышэйшай ступеняў параўнання. Яна лічыць, што “Лексічныя адзінкі праз механізм граматыкалізацыі пераходзяць на марфолага-сінтаксічны ярус” [Яскевіч 1999: 72–77]. А.А. Яскевіч добразычліва паведаміла прыклады такіх спалучэнняў, утварэнняў ступеняў параўнанняў, якія сустракаюцца ў XIV–XV ст. У “Казаннях” мітрапалітаў Цымбалка, Кіпрыяна, напрыклад: *Козел козлейши..., Вовкъ воучейшы за..., Сьвинчо найсвиннейшее межи...* У XVII ст. таксама знаходзім ступені параўнанняў у І.А. Галятоўскага, у граматыцы І. Ужэвіча: *Левъ найильвейший межи звератами..., Лиса найлисьливейшая за...*

Вышэйшая и найвышэйшая ступени параўнання лёгка ўтвараюцца ад усіх часцінаў мовы плюс займеннік, лічэбнік, дзеяслоў (інфінітыў), прыслоўе, дзеепрыметнік, дзеепрыслоўе, прыназоўнік, злучнік, выклічнік. Такім чынам, з дакладнасцю выражаецца ступень якасці дадатнай ці адмоўнай. Для выражэння найвышэйшай ступені (часцей) выкарыстоўваюцца суфіксы, прэфіксы, а таксама далучаюцца словы *сáмы, больш, бóлі, менш, мéні, дýжа,* падаўжаюцца склады, асобныя літары, перастаўляюцца месцамі, нагрувашчваюцца ўсе сродкі.

Займеннік. ***Ён*** *— мол, яннавéй (йіннавéй) ён, вашакóмства* (ад ветлівага *Вы* другой асобы адз. ліку *Вáша, Ваш*ьць*) дýжа, — а мне éта нічóга ні знáча; йіннавéйшы ён длі мяné ні стаў* (вышэйшая ступень); *найіннавéйшый ён ёй, а мне ніхтó* (найвышэйшая ступень). ***Сам*** *— будзь самéй сам, то і любíць бýдуць; самéйшы сам длі сябé быў усігдá* (вышэйшая ступень); *найсамéйшы(й) сам, самавíты ў яé сынóк* (найвышэйшая ступень). Лічэбнік. ***Адзíн*** *— я й жаж Бóгу! Тут ні булó, ні брáла я, ні адн*ьй *адзíн (ні адн*ьйшы *адзíн, ні найядн*ьйшы *адзíн) рубяле□к!* ***Сем*** *— у яé там булó, хадзíла бóлі, чым сем, а сямéй сем курéй — табýн лáдный бáчыла; ужó сáммый найсямéйшый се□мый раз ажанíўся!* (найвышэйшая ступень). *Там ні чытырéй* (4) *чытыре□х* (16) *булó тых яéчык у тыé кашóлішчы. Ой, мнóга булó яéчыцыц. Прáўды ні кáжа. Там булó мнóга чытырéй* (‘безліч’). Дзеяслоў. ***Éхаць*** *— Йіхавéй éхыць вярьхóм ня мóжа ніхтó так дóбря, як яé хлыпчыняне□нык(кíкь);* ***Гар*ьць** *— сырóя гарéй гар*ьць *ні бýдзя, глядзí патýхня; сухéй торх гырявéйшы гар*ьць *— мóжа і ’т мыладні́ закýпіцца* (вышэйшая ступень); *найгар*йшы *гар*ьць*, як лён, мóжа й на пéчы зысьмрдзіць* (найвышэйшая ступень). ***Стуч*ьць** *— стуч*йй *стуч*ьць *стаў — сьпяць, як ме□ртвыя; стýкам стуч*йшым *стуч*ьць

стаў (вышэйшая ступень); *хот ты і расстучлйшым стучліць стýкым стань, як пéрвый сон* (найвышэйшая ступень). ***Капáць*** *— капанéй капáць* (‘хутчэй’), *найкапанéй капáць стаў сам* (найвышэйшая ступень). Прыслоўе. ***Ціха*** *— будзь цішлй ціхá!; быў цішлйшы ціха, стаў ціхавéй ціхá, найціхавéй ціха саўсíм;* ***Дрлнна*** *— дряньнéй (дряньнéйшы) дрéнна ўжо ня бýдзя; найдряньнéй дрéнна стáла.* ***Вóльна*** *— у мáткі ёй булó вальнéй вóльна, — ужó бóлі й ні наддá; стáла найвальнéй(шы) вóльна.* ***Тудс*** *— тудлй, тудаўвéй тудс дáлі йдзі!; тудавéйш тудс шчэ дáлі йдзí; найтудавéй тудс (тудлй) уцікáй!* Дзеепрыметнік. ***Крычáчы*** *— крічачлй крічáчыя це□тка зыкрічáла; найкрічачлй крічáчыя це□тка закрічáлася.* ***Замкнýты*** *— замкнуцéй замкнýт(ы) замóк, як два рáзы павéрніш ключ; найзамкнутавéй замкнýты замóк ні скóра ’тамкнéш.* Дзеепрыслоўе. ***Глéдзючы*** *— гледдзючлй (гляджчлй) глéдзючы дýжа глядзí* (‘пільна’); *найгледзючлй глéддзючы наглéдзісься* (на цуд); ***Стóя стайíць*** *— стайéй стайíць* (больш за каго) *Гáнна, усё пілнýя; найстаéй стайíць, калí ні пылядзí, усё стайíць;* ***Лíўма ’ллéць*** *— ліўмéй ’ллéць — ліўмéй ’ллéць дождж, ліўмéйшы ’ллéць дождж* (вышэйшая ступень); *ліўмамéй (ліўмамéшы) дýжжа ’льлéць як зь відрá дождж* (найвышэйшая ступень). ***Ідуцс*** *— ідучлй ідуцс* (‘далей’) *убáчыў і ён тóя* (вышэйшая ступень); *наййідучавéй ідуцс зайшóўся ў лес* (найвышэйшая ступень). ***Гулрючы*** *— гульлячлй гулрючы глядзí!? дугулрйісься, гóлым цéлым сьвянціць бýдзіш, што сыбáкі з хáты нéчым бýдзя вcмыніць?!* Прыназоўнік. ***Усцржс*** *— усцяжлй усьцржс і ўсьцржс быў лес і лес; як вóкым кíнуць наўсцяжлй усьцржс руўнрдзь былá.* ***На*** *— панлй на гаррé гóлуб гуллрў!* Злучнік. ***Што*** *— штлй та што я чуў, слýхый.* ***Хíбá*** *— а, хібéй хíба так і булó?!* (вышэйшая ступень); *а хíббабéй хíббá і ямý трéба?!* (найвышэйшая ступень). Часціцы. ***Багдáй*** *— а багдáй ей багдáй ягó ’гні спалíлі.* ***Агá*** *— агагéй агá! Быў тут!* ***Такí*** *— усё такéй такí быў там.* Выклічнікі. ***Стоп*** *— стэп!* (‘спыніся!’). (Калі вучаць хадзіць дзяцей). *Стапéй стóп (стэп)* (‘крышачку спыніся!’); *стаппапéй (стэппéй) стоп! Пайшлí сюдс!* (‘адпачнем больш і рушым далей’). ***Кулдск*** (‘упасці’) *— кулдыкéй кулдск і гатóў* (‘памёр’). ***Ах! Ах!*** *— ахавéй ахавóга — дýжжа чáста ў яé слóва ах ды ах!* ***Кукарлку*** *— кукарлкувій кукарлку Міцюкóвага пéўня німá на ўсе□й вýліцы.* ***Дзр-куй*** *— дзячлй дзркуй стріхá скáжа, як бувáла сýкуруцьцюй лáты лáцілі.*

У традыцыйных гаворках Слаўгарадчыны інтэнсіўнасць, якасць (дадатная і адмоўная) шырока выражаецца пры дапамозе мадэлі “я больш (ці горш) за цябе”.

Моўная сітуацыя такога дакладнага выражэння думкі, выкшталцонасць кожнага слова з’яўляецца натуральнай, роднай для мяне. Такое

маўленне было звычайным у жаночым сялянскім асяроддзі, а таксама ў маўленні вернікаў (“штундыстаў”).

Утварэнні такіх кампаратываў (формаў вышэйшай ступені параўнання) граматысты лічаць дыялектнымі формамі, якія характэрны індывідуальным густам і абумоўлены спецыфічным кантэкстам ужывання. Геаграфія вышэйшай ступені параўнання такога тыпу невядома. Ёсць звесткі аб пашырэнні яе ў гаворках в. Лукі Карэліцкага р-на Гродзенскай вобл. (добразычліва паведаміла Н.В. Гаўрош), напрыклад, *“дачарӏй дачу́ркі нямá на сьвéце”,* а таксама ў гаворцы в. Парфрны Докшыцкага р-на Віцебскай вобл. (добразычліва паведаміла Л.А. Малаш), напр., *“Янц радне́й радні́, радне́й другóга ро́днага”.*

Суфікс *-ей (-эй, -ай)* лічыцца малапрадуктыўным у літаратурнай мове (праф. П.П. Шуба) або “неўласцівы сучаснай беларускай літаратурнай мове” (праф. Ф.М. Янкоўскі). Праф. М.Г. Булахаў лічыць, што “Старажытная беларуска мова ад больш ранніх эпох унаследавала таксама формы вышэйшай ступені параўнання, якія ўтварыліся пры дапамозе суфікса *-\и-, -\е-* (*-\је-)*” [Булахаў 1964: 171]. Ён лічыць, што гэты суфікс быў жывы ў гаворках у старажытнабеларускі перыяд. Пад уплывам гаворак гэта форма захавалася ў літаратурнай мове першай паловы XX ст. “У мастацкія творы такія формы пранікаюць з дыялектнай мовы, часцей яны сустракаюцца ў вершаваных творах, дзе вымагаюцца памерам і рыфмаю” [СБЛМ: 95]. Акадэмік Я.Ф. Карскі звярнуў увагу, што “В сравнении с русской литературной речью белорусское образование сравнительной ступени представляет то существенное отличие, что в нем преобладают полные формы этой степени” [Карскі 1956: 47].

Не адзначаны прыметнікі вышэйшай ступені з суфіксам *-ей (глыбе́й, ніжӏй, вышӏй)* толькі на абшары Гродна, Баранавічы, Пінск — Брэст [ДАБМ: к. 130].

Беларускі масіў шырокага распаўсюджвання ўтварэнняў на *-ей* адзначаецца “особенно на территории западных областей” (г. зн. у гаворках Вялікалукскай, Смаленскай і Бранскай абласцей Расійскай Федэрацыі [РД: 131]. Няма такой мадэлі і ў літоўскіх гаворках.

Пра пацвярджэнне наяўнасці формаў *-ейш-* у старабеларускай літаратуры XIV–XVII ст. таксама гаворыць знаны літаратуразнаўца А.А. Яскевіч [Гл.: СБЛМ: 95; Шуба 1987: 102–104; Булахаў 1964: 171, 172; Юргелевіч 1974: 201–202; Яшкін 1980: 40–41].

У літоўскай мове, як сведчыла доктар гуманітарных навук А.І. Грынавецкене (прыватны ліст ад 8.01.1999 г.), што вышэйшая ступень параўнання сапраўды таксама маецца ў літоўскай мове. Выражаецца яна ж спалучэннем. “Словосочетание, — пісала яна, — *uzšùns* действительно

имеет качество злости “он злее, страшнее собаки” *a (i) jis piemenésnis* — качество якости “он и пастуха неварты”, “он совсем сопляк”.

Вельмі пашыраны ўтварэнні прыметнікаў з суфіксамі *-аў (магíлаў край, хáтаў парóг, сьмятáнава макáньня, сáжава чарнатá, чáшава дно), -яў (сýдзьдзяў суд), -еў (ráеў, Будáеў, мáеў цьвет), -еў, -ёў (зямле□ва зéльля, глінае□ўпóсуд, ездае□ўхлóпіц, кыйстрае□вамрльля, шчыкае□васáла, курае□ва кармле□та, савае□ў птушанóк).*

Найвышэйшую ступень якасці (дадатнай ці адмоўнай) выражаюць спалучэнні “вышэйшая ступень плюс гэты ж корань са значэннем ’пэўная абагуленасць зборнасці’; з націскным канчаткам *о* ці *а, е* ці *ё: весялéй весялá* (‘вельмі весела’ са значэннем ’пэўная абагуленасць, зборнасць’), *весялéй весялó; гнілéй гнілá, гнілéй гнілó; тухлéй тухлр, тухлéй тухле□ (тухлó); дубавéй дубаўе□, дубавéй дубаўр, дубавéй дубавíччá, дубавéй дубавíччо; у яé квасóлі струччавéй струччá, стóлькі струкóў, аднс струкí; братавéй братаўр, братавéй братаўе□, брахавéй брахаўр, браханькавéй браханькаўр (брáханька,* ласк. ад брат), *браханькавéй браханькаўе□; Іванéй Іванаўр, Іванéй Іванаўе□, Іваннéй Івана́; Сажавéй Сажаўр, Сажавéй Сажаўе□.*

Суфікс *-ава* (або форма ў родным склоне, з націскам на канцовым складзе) таксама перадае эмацыянальна-экспрэсіўнае значэнне найвышэйшай якасці пры спакойным маўленні, пры прыўзнятым тэмпе гутаркі, пры спрэчках, сварках, лаянцы. Гэты суфікс дадаецца да якасных, адносных, прыналежных прыметнікаў, да назоўнікаў і зрэдку да ўсіх часцін мовы як сродак удакладнення ступені якасці, як сродак сцвярджання наяўнасці інтэнсіўнасці якасці; напр.: *“медавéй медавá ягó мёд”, “цішавéй цішавá ціш”; смурадзéй смурадвá (смурадá); дубавéй дубавá, дубавéй дубавá дуб; сынавéй сынавá, сыннавéй сыннавá сс на!; Іванéй Івана́* (ён Іван), *Іваннéй Іванвá, Іванавá* (Іванава Йван); *Сажавéй Сажавá Сож* (г.зн. вельмі любы і адзіны, важны для яго жыцця р. Сож); *кыбаннéй кыбанвс кыбáн* (здаравяка хлопец); *у яé цыбýлі цыбулéй цыбулíннівa і бóлі даўжлй нímá* (пра доўгае пер’е, лісце цыбулі).

Часам можна пачуць і такія формы: (Гутараў) *рабацéй Гутаравéй Гутарвс ні знáю й ня вéдыю тут; шысьцірвá дзяцéй — чыé йта?!, піцірвá злыдзяе□ў, абáдвавó такéя; такéйва (такéй во), якáя зь цябé йезьдзівá?!* (г. зн. яздок, ездавы), *нышлáся плацівá?!* (плаценніца грашыма), *йкáя там гульвá?!; найпаўнявéйва лі!, дряньнéйва булó; даўнóўва былó!; катóрыйва з вас?; штóйва ў пóлі, нéткульво(сь), абсйва схадзíў, нéво(а) пашóў (алé пашóў), глйва!*

Такія формы ўжываюцца па жаданні (факультатыўна), знаходзяцца ў маўленчым запасе, зразумелыя кожнаму. Не пазбаўленыя яны і індывідуальнага статусу.

Література

Булахаў 1964 — Булахаў М.Г. Прыметнік у беларускай мове. – Мінск, 1964.
Булахаў 1971 — Гісторыя прыметнікаў беларускай мовы. – Ч. 2. – Мінск, 1971.
Булахаў 1973 — Гісторыя прыметнікаў беларускай мовы. – Частка 3: Лексікалагічны нарыс (Агульнаславянская лексіка). – Мінск, 1973.
ДАБМ — Дыялекталагічны атлас беларускай мовы. – Мінск, 1963.
Дурново 1903 — Дурново Н. Н. Диалектологическая карта Калужской губернии. – Санкт-Петербург, 1903.
Карский 1956 — Карский Е. Ф. Белорусы. – Вып. 2–3. – Москва, 1956.
КСБЛМ — Курс сучаснай беларускай літаратурнай мовы: Марфалогія. – Мінск, 1957.
Мурашка 1961 — Мурашка А.Р. Ступені параўнання якасных прыметнікаў // Працы Інстытута мовазнаўства АН БССР. – Мінск, 1961. – Вып. VIII.
РД — Русская диалектология. – Москва
СБЛМ — Сучасная беларуская літаратурная мова: Марфалогія / Пад рэдакцыяй Ф.М. Янкоўскага. – Мінск, 1975.
Шуба 1987 — П.П. Шуба. Сучасная беларуская мова: Марфаналогія. Марфалогія. – Мінск, 1987.
Юргелевіч 1974 — Юргелевіч П.Я. Курс сучаснай беларускай мовы з гістарычнымі каментарыямі. – Мінск, 1974.
Яшкін 1980 — Яшкін І.Я. Узаемадзеянне рознадыялектных сістэм: Марфалогія. Сінтаксіс. – Мінск, 1980.
Яскевіч 1999 — Яскевіч А. Абранне вечнасці: Універсалізм традыцыі і гістарызм сучаснасці. – Мінск, 1999.

Summary

The article addresses some especial linguistic questions, such as: forms of comparatives, materials of expression of the comparison on the model “I’m better (worse) than you”, reiterations in dialect’s of the Middle Sozh-down area with the center in the district of Slavgorod, Mohilev regions, and some parallels in Belarus.

Degrees of comparison of the adjectives — higher and the highest — are formed from all adjectives in different parts of speech to express accuracy, the degree of positive or negative quality.

The material presented reflects the local dialect and is useful for the study of grammar and origins of language parts.

МАТЕРІАЛИ
●
MATERIALS

Збірник пам'яті Ярослави Закревської

Діалектологічні студії. 3 *Львів, 2003*

УДК 811.161.2'282(498)

Анна-Галя Горбач
Берфурт

…У ПОШУКАХ ЗА УКРАЇНСЬКИМИ ГОВІРКАМИ В РУМУНІЇ

Протягом добрих 10 років, десь від половини 1960 до другої половини 1970 рр., ми з покійним чоловіком Олексою і дітьми відвідували ті частини Румунії, де ще до сьогодні існують українські поселення: у середній та південній Буковині, на Мараморощині, у Дунайській Дельті, навіть у гористо-лісистій частині північно-східного Банату біля Луґожа. Туди-бо d XIX ст. переселив був якийсь мадярський ґраф наших людей із семи сіл Закарпаття, бо мав тут великі лісові посілості. Докладні описи цих подорожей та різні з ними пов'язані перипетії я друкувала свого часу ще в діаспорній "Сучасності", а згодом були частково передруковані в окремім виданні.[1]

У південній Буковині, у колись повітовому місті Радівцях, жила в тих роках моя тітка Фрозіна, рідна сестра мого батька, а в горах, у моїй рідній Бродині, де річка Бродина впадає в Сучаву, — мамин брат, колишній член УСС, Михайло Дутковський. Бродина — це було колись нове гуцульське поселення біля первинного гірського Садова уздовж гірської річки Садів. Ми виявили в архіві Путнянського монастиря, що цей гуцульський Садів записано в україномовній дарчій грамоті Стефана Воєводи з кінця XV ст. Путна сьогодні — суцільно румунізована місцевість, лежить біля 20 км на південний схід від Бродини. Вичитали ми цю давню українську назву враз з іншими в далекому минулому ще українськими, сьогодні мовно румунськими селами, що їх подарував воєвода монастиреві.

---

[1] *Горбач А.-Г.* З румунських вражень. – Київ, 1993.

Незважаючи на пограничну “зону”, у якій панував строгий реєстраційний режим, нам, як “німцям”, вихідцям із Бродини, дозволено було тут довше затриматися у близької родини. Ніхто офіційно не знав і не допитувався, чому мого чоловіка, родом із Галичини, цікавили записи тутешніх українських говірок. Із Бродини потайки почерез гори ми двічі добиралися в Мараморощину. Там, в Полянах, головно на верхах околиці, де проводять деякі горяни враз із родинами літо, зібрав мій чоловік мовний матеріал для своєї праці про мараморoську говірку.

У Бродині та довкола неї вдалося чоловікові записати багатющий матеріал, який опублікував у 8-му томі своїх “Зібраних праць” 1997 року. До збірника увійшли ще записи з буковинських Милешівців, що розташувалися на буковинських долах між Радівцями та Сучавою. Матеріял цих трьох говірок йому вдалося опрацювати ще перед відходом з життя. Однак між записами залишилося ще чимало неопрацьованого. Це і картотека, заготовлена на підставі запитника, що його виповнив в селі Негостина. На жаль, записи з інших близьких до Негостини сіл (Синівці, Щербівці та інші) на південь від Серету ще не використані, запитники, виповнені частково олівцем, важко відчитати.

Негостина належить до українських сіл, що розташовані вздовж давнього торговельного шляху, який тягнеться з Чернівців на південь почерез Сирет в напрямку на Сучаву та далі — у румунську Молдавію.

Після смерті мого чоловіка я передала картотеку Негостини Відділові діялектології Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича із проханням опублікувати цей рідкісний матеріял , тим паче, що в Румунії з певних причин ледве чи існують шанси досліджувати говірки української людности, що там проживає чи то з давних-давен, чи то після переселень у XIX ст. (Дунайська Дельта тощо).

Щодо “побутових” умов під час наших мандрів по румунській частині Буковини, слід згадати, що, крім Бродини, ми мали також сталий “постій” у Радівцях, у згаданої вище тітки Фрозіни. Вона довший час працювала старшою медсестрою в одній із клінік міста і мала нагоду запізнати наших селян — жінок і чоловіків, що лікувалися протягом 1950–1960 років. А що вона була відважна, сердечна людина, яка не боялася розмовляти рідною мовою в румунському довкіллі, то мала по українських селах сиретського регіону знайомих молодшого та старшого покоління.

Тож з її допомогою вдалося моєму чоловікові зробити записи по селах недалеко від Радівців, Серету та Сучави.

Звично це відбувалося так, що ми виїздили автом у якесь село, там тітка Фрозіна шукала якусь особу, яку знала з довшого побуту у клініці,

знайомила нас із родиною і так нав'язувала контакти. Якщо вдавалося знайти доброго знавця говірки та побуту, що був охочий послужити інформатором, то ми залишали мого чоловіка, який мав запитник та ілюстрований німецький "атлас" фльори та фавни (у той час вже були на книжковому ринку "кишенькові" видання Ґаррі Ґармса "Рослини і звірі Европи" (Harry Garms "Pflanzen und Tiere Europas").

Ми з тіткою приїздили по чоловіка під вечір, очевидно, заскочивши раз, два рази під час дня для провірки, чи все йде бажаним ходом. При цьому виявлялося, що опитувана особа часами скликала когось із сусідства на допомогу. Звичайно, були це вже старші люди, яких не залучали до важкої праці на господарстві.

Бувало, однак, що з'являлися також "цікавські", які прислухувалися, що той "пан із Німеччини" випитує та пильно записує. Саме про Негостину розказав нам згодом мій чоловік, що до хати зайшов якийсь молодший тип, який дуже пильно стежив за тою дивною бесідою, що в хаті велася. Він навіть запитав мого чоловіка, чи той має дозвіл міліції робити якісь записи, як у них люди говорять. "Прямо з Академії наук в Букашерті", — заявив мій чоловік, щоб його збити з пантелику і щоб переконати, що тут не говорять про "політику", почав випитувати з тої частини запитника, де йшлося про фізіологічні терміни з життя тварин: про балиґу та ін.

На думку, що в нього дозвіл з Академії наук, його навела смішна історійка, яку ми пережили у Бродині: туди ми приїхали на довший побут улітку 1967 року після міжнародного лінгвістичного конгресу в Бухаресті. На офіційному відкритті забракло представника Західної Німеччини, відомого лінґвіста з Гамбурґа Е. Гартманна. Заклопотані організатори прибігли до мого чоловіка, що був професором Франкфуртського університету, із проханням зайняти призначене місце як представник Західної Німеччини. Знимка цього засідання з поміщеними прізвищами конґресу з'явилася на першій сторінці офіціозу "Скинтея" — газети, що попадала також у найглухіші села. А вістку, що до Бродини заїхав якийсь гість, який фігурував серед офіційних гостей Академії наук, мусили поширити самі міліціонери після того, як я пішла зголосити наш побут у рідного вуйка…

Збірник пам'яті Ярослави Закревської

Діалектологічні студії. 3 *Львів, 2003*

УДК 811.135.1'282(038)

Олекса Горбач

Словник говірки села Негостина (Румунія)[1]

А́ву́ш *виг.* прогонювання курей, голубів
агі́й *виг.* тьфу
адука́т, -а адвокат
алту́ц'а, -і / **клин** підпах, цвиколь сорочки
аме́рика, -к'и тонке фабричне полотно
а́нґрис, -у аґрест
а́па / **вода́** *дит.* вода
аркá́н, -а рід танцю
арна́рійа, -і плата натурно батракам
асфа́л'т / **ц'іса́рска доро́га** шосе
ата́с' *виг.* прогонювання качок
атра́мент, -у / **чорн'а́ло** чорнило
аўф-но́гу *виг.* (на коня) переступися
а́фини, -фин чорниці
ах *виг., дит.* вислів задоволення як напився води

Ба́ба, -и бабуня: *ба́бо!*
ба́гна, -и мочар
бада́ка, -к'и велика бочка
ба́д'іка, -к'и старший чоловік
ба́йда велика крімка хліба: *те́н'та ба́йда*
байстру́к, -а́ безбатченко
бамбу́ла, -и валило, нездара
банда́ж, -ý бинт, перев'язка
бан'е́к, -а́ бляшаний горщик, каструля
ба́нно немило, жаль
ба́нти, -іў сідала курям
бантú́н'е, -а банти, крокви
банува́ти сумувати
ба́н'ка, -к'и бляшаний дзбанок
барабá́нчик, -а палка до бубна
барабулú́н'е, -а картоплиння
барабу́л'ка, -и бамбулька на кароплинні
барабу́л'а, -і картопля: *гла́дка, жо́ўта, ма́йка, ра́на, ра́пава, са́на, сипуна́рка*
барабул'а́нка / **тримбу́л'ка** гичкова цибуля
баришнú́к, -а / **гембл'а́р'** торгівець на базарі, коняр
бар'і́ўка, -к'и барильце, бербеничка
баро́с, -а великий молот
бас, -а басетля
ба́ска, -к'и беретка
ба́т'ер, -а лайдак
бати́г, -тога пуга, батюжка, батіг
бату́за, -и молотілка
ба́т'ко, -а хресний батько
байурк'ú, -іў / **окра́йка**, -к'и поясок оперезати горбутку

[1] Матеріал записано від М. Середенчук (80 років) у серпні 1972 року. Текст розписала Н.Хобзей з рукописної картотеки О. Горбача. Словник публікуємо за аналогією до попередніх лекискографічних видань О. Горбача. Ілюстрації наводимо курсивом. У словнику збережено орфографію автора.

бджола́, -ú бджола
бе́бех, -а кишки, нутрощі (корови)
бе́ра, -и сорт грушок
бердо́, -á ляда кросен
бе́рка, -к'и *дит.* вівця
бетелёў, -ева кий: *т'ínати лен*
бе́цкатиси ґедзатися (корови на пасовищі)
бечикл'е́т, -а велосипед, ровер: *ко́лесо — на ко́лес'і йíде*
бе́чка, -к'и шутка
бечкова́ нед'íл'а цвітна неділя
бешúґа, -ґ'и / **ру́жа**, -і великий чиряк
бзина́, -и базник
бик, -á віл / **бога́й** бугай
бúлен', -а бияк: *бúлен'ц'íпа*
бил'це́, -ц'á перехресна латка: *бил'це́ снова́ўк'и*
бил'ц'а валки в бороні (грубші): *бил'ц'а бороні́*
бинд'а́к, -á джміль
бúти 1. тіпати *колопн'í*; 2. видушувати *ол'íй*; 3. колотися *рога́ми*; 4. копати *нога́ми*: *корова бйе ногоў*
бúти / **клепа́ти** клепати *кóсу*
бич, -á прут колотівки в масничці
бичо́к теля-бичок
бігуни́, -іў півкруглі ходильці *коли́ски*
біленúна бавовна
білó́к, -лкá білок яйця
бíл'мо, -а більмо (*к'ін'*)
блавýчити (сú) / **лавушка́ти** / **пустува́ти** байдикувати
бла́тфус плятфус (і кінь)
блейа́ти блеяти, мекати: *віўц'á, коза́ бле́йе*
бл'е́ха, -х'и бляха
бл'ехáр', -á бляхар
близн'е́та, -т близнюки
блúкати мерехтіти: *зірни́ц'а блúкайе*
блúндий смирний: *блúнда коро́ва*
блúскаўка, -к'и блискавиця
блоха́, -х'ú блоха
блó́шка блішка
блошчúц'а, -і блощиця
бл'о́ндий білявий
бл'ува́ти вомітувати: *бл'уйе́*
бл'ат, -у залізна гребінка у ляді кросен
бога́й, -á / **бик** бугай
бога́й, -á гудило-барабан на Різдво
богатúр', -á / **бога́ч**, -á багатій
богоро́диц'а дрýга Різдво
богоро́диц'а пе́рша Успення
богоро́дичний піст "різдвянка"
бо́днар', -а бондар
бойезлúвий боягуз
бойе́р, -а дідич
бо́жий во́лик жук-олень, рогач
бо́з'а, -і *дит.* образ, церква
бока́нч'і, -іў черевики
бокс, -у м'яковиправлена шкіра
бола́, -ú слабість / **па́доміст'** епілепсія
бо́л'фа, -и міхур із водою
бол'фа́р', -á чарівник
бомбо́ни, -іў цукерки
бомборосúти / **воркотíти** бурмотіти
бо́мбочка, -и тягарець на сівалковій шлапі
бон, -а знак щодо кількости вовни поміж дорученодавцем і фолюшником
бонда́р' , -á великий ґедзь
бо́н'а, -і *дит.* цукерка
борачúн'е, -а гичка буряка
борзо швидко; *ма́йборзо* швидше; *йде бо́рзо, до́брим кро́ком* чимшвидше
боро́зний *к'ін'* правий у запряжці
борозн'а́к, -ка́ личинка хруща
бох! *дит.* впав, -ла
бо́хонец, -нц'а буханка: *мале́н'кий бо́хонец*
бра́ма, -и дощаті ворота на 2 крила
бра́нка, -к'и призов до війська
бра́ти / **т'агнýти** *во́ду* черпати воду з криниці (неглибокої)
бра́ти вибирати *коло́пн'і*
бра́ти за́к'ін' причащатися
бра́ти са́му (**на шчо**) стежити за чим: *бери́ са́му*!
брацáр', -а / **маншéт**, -а чохла сорочки
бр-брр *виг.* приманка вівці
брика́ти гуляти (*к'ін'*)

бри́ндза, -и овечий сир
бринду́шка, и крокос
бри́тва, -и бритва
бри́чка, -и повозка
бріф, -а раса голобів: *бріфи ма́йут фости́ широ́к’і*
бровá, -вú, бро́ви
брус, -а претовста дошка
бру́сок, -ска́ камінець гострити косу
бу́ба, -и 1. ранка: *бу́ба — мала́ ра́на*; 2. *дит.* болить, рана
бу́бон, -бна 1. барабан; 2. барабан молотілки
буд’е́к, -а будяк
будз, -а оброблена груда овечого сиру
бу́дний ден’ робочий день
буйни́й вибуялий
бук, -а палиця: *оббива́ти бу́ком голоўк’и́ ле́ну*; вудилище
бука́та, -и кусень
букл’у́к, -á журба, гризота
бу́кша, -і наосева рурка, на яку закладають колесо воза
була́ний жовтавої масти (*кін’*)
бу́лка, -к’и кругла булка
бул’бо́на, -и вир, крутіж
бура́к, -á буряк: цукро́вий; ***дл’а худо́би / фураж’е́р*** пастівний; ***черво́ний*** борщовий
бурачи́н’е, -а бурякове листя
бурде́й, -у землянка
бур’е́ⁿн, -р’еⁱну́ бур’ян
бу́рта великодня забава: *гра́ти бу́рти*
бурча́к, -у вика
бу́с’ок, -с’ка лелека

Вазо́**нок**, -нка вазон
ва́йха, -х’и стрілка, зворотниця рейок
вака́р’, -á / **пасту́х**, -á пастух
вака́тиси наважуватися
валашíўник, -а каструвальник
вал’е́тиси дужатися: *парубійк’и́ вал’у́тси*
ва́ли великі хвилі: *ва́ли води́*
валк’ú, -íў зубчаті валки, що тягнуть солому в січкарні
валкува́ти валкувати оранину: *валкува́ти валко́м бо вели́ка гру́да*
вало́к, -лкá криничний вал (з ланцом); вальц роздушувати груддя; валок граблів
вар, - узвар із сушениць
ва́рґа, -ґ’и *згірд.* губа
ва́таг, -а гуменний дідича
ва́тра, -и / **вогóн’** вогонь
ватра́йка, -к’и кочерга, погребач
ватра́к, -á погребач
ведро́, -á відро: *ведро́ на к’ірлику́*
велúґден’, велúкодн’а Великдень: *в ґ’úрл’і кла́ли вогóн’ / ва́тру і стріл’е́ли йек с’вітúли па́ску*
велúка вода́ повінь
велúка мýха м’ясна муха
ве́ремн’е, -а погода: *прибра́лоси, бу́де ве́ремн’е*
верéн’а, -і верета на постіль, застелювати ліжко; доріжка-хідник
веретé́но, -а веретено; вісь жорен, на яку сперта порайниця верхняка
верітка, -к’и дерга
вертіти, -т’у, -тиш сверлувати
вершóк, -шкá чубок дерева
вер’х, -á вершок гори, горбкá
весе́лка, -к’и райдуга
ве́сти: ***кобúлу до гармасар’á*** становити; ***коро́ву до богайá*** / ***бикá*** відлітити; ***л’óху до кнурá*** становити
вечернúц’і, -ц’ досвітки, вечорниці
вечéр’а, -і вечера
вечíрн’а, -і вечірня
ве́шн’а, -і вишня (дерево, овоч)
вúвід, -оду вивóд: *вúвід ў со́рок ден’*
виде́лка, -к’и вилка
вижк’ú, -жóк віжки
вúксил’, -ксл’а вексель
вúтрих, -а витрих
вúхор *гул’áйе* завірюха
віберáти *мід* викручувати мед
відáй / **мóже** мабуть
відбúти молокó / **лишúтиси дойíти** перестати доїтися: *коро́ва відби́ла молоко́*

відгорта́ти відсувати зерно від молотілки; січку від січкарні
віддава́тиси виходити заміж
відзе́мок, -мка стовбур зрізаного дерева
ві́долина, -и видолинок
від'ма чарівниця: *відбира́йе моло́ко коро́ві*
віз: **вели́кий**, **мали́й** сузір'я Ведмедиці
ві́йти (*соро́чка*) викасатися зі штанів
ві́ко, -а накривка куфра
ві́крич'етиси визвіритися
ві́кутати виховати
ві́л'ети знести яйце без шкаралущі: *ку́рка ві́л'ела йіцé без лупи́ни*
ві́л'ха, -хи вільха
вімива́ти *во́ўну* виполіскувати: *во́ўна си вімива́ла*
вімита́ти *хижу* витрясати
ві́мн'е, -ени вим'я
ві́ник, -а мітла
ві́нк'ел', -кл'а трикутник, косинець; залізне кутове окуття ремінців вікна
ві́но, -а віно (ґрунт) молодої
вінóк, -нка обжинковий вінок з останніх колосків; *чеснокý = двацік' головóк* вінок
вінчува́ти складати побажання на Різдво
ві́пилити запустити лату в стовп: *ві́пилити тро́шк'и дл'а ла́ти ў слу́пі*
ві́робитиси висіятися: *моро́з ві́робиўси*
ві́рокувати піти до війська: *ві́рокувати до во́с'ка*
вісна квітка стокротка
ві́стр'е, -а лезо ножа, сокири
ві́с't'а *виг.* ліворуч (на коня)
ві́т'егнути (*йези́к*) висолопити надвір
вітчі́м, -а вітчим
ві́ўкати вигукувати
віўс'у́га, -и вівсюг, дичок
ві́ўтар', -а престіл
ві́хот', -хт'а скрутель соломи; солом'яна вкладка в чоботі
ві́циркати, -айу видоїти
ві́чко, -а повіка і вія
вішива́ти *хре́стиками* вишивати
ві́йаснитиси визвіздитиси: *не́бо си ві́йаснило, з зірни́ц'ами*
ві́йати опалати
вйе *виг.* вперед (коневі)
вйе́зи в'язи: *скру́т'у вйе́зи вб'ю*
вогóн', -гн'у вогонь: *де́рево на вогóн'* (*дл'а вогн'у*) на опал
вожі́н'е, -а возовиця
вол'і́чка, -и фабричні вовняні нитки
волóве ві́ч'ко королик
волові́д, -óда / **посторóнок** повід вести корову
волóдитиси, -óд'уси вовтузитися
вóлос, -у довга вовна (*на ткан'е́*)
волоха́тий (*ни́тка*) мохнатий
воркот'і́ти, -óч'у, -óчиш відворкувати
ворóжка, -к'и ворожка з карт: *зна́йе к'ида́ти ка́рти*
вóрок, -рка мішечок витискати сир
ворóнка, -к'и вічко вулика
воротúло за́дне / **пере́дне** навій кросен
вóс'ко, -а військова служба
вош, -и воша
вошúна, -и вощина
вýгл'е вугілля: *вýгл'е перепа́лене* в жужіль
вугл'е́рка, -и тендер паровоза
вýглик, -а огарок, головешка
вýглово, -а ув'язь між бияком і держаком ціпа
вугр'úк, -іка́ матка, спориш: *вугрік'и́ ў колоскý жи́та*
вýдвуд, -а одуд
вýйко, -а дядько; *дит.* старший чоловік
вýйма, -и / **тата́рка**, -и спухлина
вýйна, -и дядина, тітка; *дит.* старша жінка
вýра, -и лють; ***уз'е́ти вýру*** на кого завзятися
вýркати воркувати: *го́лубец' вýркайе*
вуса́тий з остюками: *вуса́та пшени́ц'а*
вут' *виг.* приманка качок

Гай *виг.* прогонювання шуліки
гай гоп-гоп кон'á *дит.* "їхати верхи" на коліні
гай додóму *дит.* йдімо додому
гайнувáти / **марнувáти** тратити (час)
гайтáш, -á нагінник (на ловах)
гáйцер, -а паляч у льокомотиві
гак'ú, -к'íў двозуба сапа копати картоплю
галýз(к)а волоть, ряска (вівса, проса): *галýзи віўсá*
галýнка, -кú крашанка: *на одúн кóл'ор*
гáл'ма, -и гальма воза (*пришрублéна*)
гал'мувáти гальмувати
гамбáр, -á шпихлір
гандарéґ, -а жорнівка
ганúти, -н'ý ґанчувати
ганч'ép', -á гончар
гарбáрн'а, -і гарбарня
гарбудзúн'е, - а гарбузиння
гарбýз, -á гарбуз
гаркот'íти гарчати: *пес гаркотúт*
гармасáр' / óґ'ир жеребець
гармóшка, -к'и акордеон, гармоніка
гарнáдл'а, -і шпилька до волосся
гартувáти сталити
гáўкати лаяти: *пес гáўкайе*
гацý *виг.* прогонювання свині
гачúна, -и штанка, холошня
гáчі, -іў вовняні штани: *даўнó бýли гáчі з вóўни*
гачк'ú, -к'íў вилочки на веретені, коловоротка
гачóк, -чкá гачок *вýдк'и*; коник-кобилка гаплик із вушком кобилкою; гачок шевця витягати копил
гéзди / **тут** тут
гейс-гар'á-гей *виг.* вперед (волові)
гембл'áр' / **баришнúк** торгівець, фавор, коняр
гемдбл'увáти торгувати
гéнде / **там** отам
герґáў (-éў), -á(éва) широкий горщок: *май широ́к'ий горнéц*
гúкаўка щикавка
гúла *виг.* прогонювання гусей
гúмбел', -бл струг
гимбл'íўка, -и стружка
гимбл'увáти гиблювати
гúнути здихати (корова, вівця): *к'ін' здихáйе ай гúне*
гирк'úй гіркий
гúцел', -цл'а пакар
гіўн'ák, -á коров'яче лайно
гладунéц, -н'ц'á глечик (на молоко)
глúви губи на дереві (на вербí)
глúпати зиркати
глúста, -и шлунковий червак
глиўкúй глейкий: *глиўкúй хл'іб*
глúц', -ц' поперечки борони (тонкі)
гл'íбока дорóга вивіз
гл'íбóкий глибокий
гл'íтно тіснувато (від людей)
глотá, -ú стиск
глýхман, -а *згірд.* глухий
гнилúй (*вíтер*) тепло-вогкий вітер взимі
гнилúц'а, -і влежана зцукріла грушка
гнилúчитиси влежуватися, цукріти: *гнилúчитси грушка*
гн'іздó кубло: *птах рóбит гн'іздó*
гн'ій, гнóйу навіз; **к'ín'ск'ий**: *на к'ín'ск'ім гнóйу вигорáйе*; **товáрічий** коров'ячий навіз; **свúн'ск'ий** свинячий навіз
годувáти (*худóбу*) /**давáти йíсти** (*худóбí*) кормити корів
гойдати на ногах
гóк'ерло, -а табуретка, дзиґлик
гóлий / шýтий безостий: *гóла / шýта пшенúц'а*
голíўка, -к'и голінна кістка
голóўн'а, -і сажка (в пшениці)
голошúйий з голою шиєю *кýрка*
голýба кличка сивої корови
гóлубец, -бц'а голуб
гóлубиц'і, -іў завивана в капустяний листок зварена каша (з м'ясом)
голубчúха, -и голубка
гонúти, -н'у підганяти (при роботі)
гóрбутка, -к'и домоткана обкрутна спідниця, опинка
гордéў, -ва макітра

гор’ечка, -к’и горячка, висока температура
горі́х, -а горіх: *горі́х’и вели́к’і; мал’і́; зрі́л’і* вилущки, лущики; *пуст’і́* свистун
горі́шк’и буква, жир; **горі́шк’и л’іско́ві** ліщина, лісові горіхи
горі́шок, -шку дика конюшина (біла); горішина
го́рло, -а горлянка
горн, -á надприпічковий бовдур
го́рн’е, -ети горнятко
го́род, -у райдуга довкруг місяця: *мс’іц’ ў го́род’і, бу́де дож’(ч)*
горо́д, -у огороджена долина, де пасуть товар
городина́, -ú городовина
горо́дчик, -а квітник
горо́х ра́ний тичковий горох
горо́шковатий сипкий: *йак си земл’а розсипа́йе*
го́рстка, -к’и мичка *ле́ну;* мичка конопель
горшч’о́к, -шка́ глек, горщик
ґоспо́дар’, -а / **га́зда** хазяїн
гості́ц, гістц’а рід висипки: *гостцє́ц – бубк’ú по нога́х*
го́та *виг.* праворуч (на коня)
гота́р’, -á границя ґрунтів села
го́фа, -и обійстя
гран’е́, -á іграшки
гра́нка рядок зерен колоска; один ріг снопів у клані
гран’, -ни присок
гра́ти насідати, парувати: *гуса́к гра́йе гу́ску*
гра́тиси бавитися
гре́бати / **по́рпати** гребти: *ку́рка гре́байе / по́рпайе зе́мл’у*
гребе́лно, -а держак грабель
гребі́нка, -к’и гребінь чесати вовну
гре́бін’, -еⁱн’а гребінка солом’яного даху
гре́бл’а, -і тама
гре́чка, -к’и гречка
гр’е́дка, -к’и грядка
гру́ва, -и залишені при кісьбі стебла трави
гру́вий / **сúвий** сірий (гуска)
гру́мнутиси впасти нагло
грім, -о́му грім; *вели́к’і гро́ми* громовиця
грі́нка, -к’и скибка, крімка хліба
гру́ба, -и запічок
гру́да, -и струпи у надкопитнім згибі ноги коня / **рап** прищиця: *коро́ві на но́ги, забага́то йі́ла сиро́йі барабу́л’і*
гру́дка, -к’и (*сúра*) гомілка
грудни́ц’а, -і перси, груди коня
гру́шка, -и груша (дерево, овоч)
грушк’ú грушки: *грушк’ú цукро́ві*
гу́ба, -и губа
гу́бка, -к’и губка при кресалі
гу́бц’а , -і *дит.* уста
гуд’і́ти гукатися: *л’оха гуди́т*
гу́зар’, -а відперевеслований кінець снопа
гу́зар, -а квітник
гу́рка / **жорни́ти** гуркотіти: *жо́рна гу́ркайут / жо́рн’ит*
гу́с’е, -ети гусеня
гу́ска, -и топка солі
гу́т’:а *виг. дит.* сидячи, поставити на плеснах ніг дитину і, тримаючи за долоні рук, гойдати
гу́чка корінці цибулі *ў земли́*
гу́шканец, -н’ц’а удар пястуком у плечі

Ґа́ґа́, -г’и *дит.* гуска
га́дина, -и гадюка
га́зда, -и / **ґоспо́дар’** хазяїн: *ґа́зди посходи́лиси*
ґаздú́н’а, -і хазяйка
га́нок, -нку рундук
ґанч, -у хиба / **на́реў** хиба коня
ґас, -у керосина
ґа́тер, -тра тартакова машина
ґвер, -а / **рушни́ц’а** стрілецька рушниця
г’éґати ґелґотати: *гу́ска г’éґайе*
г’úрґул’іц’а, -і червак в муці, в зерні, *ў хл’іба́х*
г’úрла, -и яр, дебра

ґ'івíхта, -и тягарець
ґ'ілéтка, -к'и чвертка: *25 к'éла*
ґлемéй (чорний) глина; глевкуватий ґрунт
ґлемейувáтий (*земл'á*) суглинкуватий
ґл'еґ, -у приправа, закваска до овечого молока з ягнячого шлунку
ґл'éджити приправити *ґл'éґом молокó*
ґлиґáти, -áйу ковтáти
ґлóта багацько (в хаті): *ґлóта д'ітéй*
ґл'анцувáти / **пуцувáти** чистити *чóботи*
ґн'іт, -ота фітіль
ґóдз(а), -а/-и грудка снігу
ґолоданú, -іў сорт сливок
горґóші: ***на ґорґóші*** *дит.* посадити собі дитину на плечі, карк
ґорлáнка, -к'и адамове яблуко
ґражд, -у / **стáйн'а** / **колéшн'á**, -і хлів
ґрáл'і, -іў густі вили до картоплі з тупими ріжками
ґрас, -у боронка з чепігами
ґрасувáти боронувати
ґрúфи, -іў виступ на переді підкови
ґріс, -у отруби при меленні, висівки при сіянні крізь сито
ґрісóк, -скý манна каша
ґудз, -а сук
ґýл'аш, -у ґуляш, мачанка зі шкварками
ґýма, -и / **стúрка**, -и резинка
ґýша, -і / **пухлó**, -á воло; вола (в людини)
ґ'орґ'íна, -и жоржина

Дaлáк, -у сап, носатина
дáнец, -нц'у танець
дáнц'і, - іў забава з танцями
данцувáти / гул'áти танцювати
дáскал, -а дяк
двéрц'і, - іў дверцята кухонки
двíрник, - а бургомістр, війт
двохкóлка, - и двоколісна повозка
дéка, - к'и накривало ліжка
декупáти, -іў капці
демідж'áна, -и оплетена бутля: *демідж'áна тримáти винó*
дéргати чесати на щітці повісмо
дергíўка, -ки щітка чесати гладінку
дéрево *розвирнéне* розвилина дерева; ***скручéне*** вихрувате
дéреш / **цéрн'а** сивий кінь з цятками
деркáч, - á диркало (іграшка), хорустіль
дехтéрник, -а дігтяр
дехтéрниц'а, -і мазниця
дéхот', -хт'у дьоготь
д'éд'о, -а / нéн'о, -а / тáто, -а батько
д'елк'ú, -іў анґіна
джáнта, -и / тáйстра, -и сумка, торбина на плечі
джурáт, -а заступник війта, радник
дзвінúц'а, -і дзвініця: *збóку цéркви*
дзер, -у сироватка
дзерн'éтко зернятко
дз'éма, -и драглиста маса, жилé
дзиґáр, -а цигарка
дзиґáрок, -рка годинник кишеньковий
дзиґера, -и глисти
дзýркало калатало (іграшка)
дз'óбати, -айу клювати
дз'убóк, -бка клюв
дз'аворúти дзявкати: *пéсик дз'аворúт*
дúка коза́ сарна
дúка свин'á дика льоха
дúкий гóлубец дикий голуб; горлиця
дúкий пац'úк дик
дúмати піддувати міхом
дúмка, -и рід ранньої цибулі: *бóрза на вéсну; дúмка віхóди ў стрíўку*
димнúк, -á дірка в даху, кудою виходив дим
дúрка, -и дірка; нора
дúчка, -и дика, лісова груша
дúшел', -шл'ф дишель кінного воза
д'івинá, -ú деревій
д'ід, -а дідуньо: *д'ідy*
д'ідо, -а *дит.* дідуньо
д'ídови вýши / **леп** лапчиця
дíйка, -и дійка корови
дійна́ що доїться: *дійна́ коро́ва*
дійнúц'а, -і скопець для молока

д’іўка, -к’и дівчина
д’йа-гор’á *виг.* прогонювання корови
дмúтра Дмитрія
днúна, -и день
дно, -а черінь хлібної печі
добродз’íка, -к’и попадя
дóґа, -ґ’и клепка
доднúни на зорі
дойíти, дóйу, -йіш доїти
дол’ітцé малé долотó
дон’кá, -к’ú дочка
дополýдне передполудне
дорá, -ú проскурка; свячена паска
дорн, -а сталевий штифт пробивати діри в залізі
дóс’віта на світанку
достúґнути / дозрíти доспіти
дóўбн’а, -і дерев’яна булава колоти
дóшка, -к’и побічна дошка воза (замість драбини): *дóшка тарабóну*; уздовжна надполозова (над копилами) дощина саней; затула хлібної печі
дóшка, -к’и: *кривá* вивірена, скручена; *піўцалéва; тричвертковá; піўторацалéва*
драбúна, -и возова (*тарабóна*) драбина; надяслова драбина для кормового сіна, соломи: *дай с’íна за драбúну кóн’ам*
драницóвий цвих ґонталь
дранúц’а, -і колена дошка накривати дах: *купувáли на тúс’ічу*
дрáнт’е, -а зношені речі
дрантúвий нездалий: *дрантúвий бан’ék, горнéц розбитий*
драпáка, -к’и стара мітла березова
дрáтва, -и дратва: *смолéна нúтка*
дрúвіти трубішіти: *здрúвіла дóшка*
дрúмба, -и драбинова ручиця заду воза
дрúмба, -и дрімля
дровá, -оў дрова: *поколéн’і полíнц’а*
дротáр’, -á дротар, горшколат
другáти зісукувати нитку вдвоє
дрýжба, -и дружба: *ў молодóго дружбú йе*
дрýжка, -к’и дружка: *дружк’и і с’вітúлк’и йе у молодóйі*
друк, -á / **драбúна**, -и високорослий
дубúти / гарбувáти виправляти: *гарбувати шк’іру*
дул’чúц’а, -і мармоляда, конфітури: *з трандафíру дул’чúцý си роби*
дурнúц’і жарти, дурешки ў головí
дуршл’éґ, -á друшляк
д’уґнýти стуснути
д’ух, -у задих, неприємний смак і запах: *мáсло мáйе д’ух*

Є(йе)зúк, -а (*черевúки*) язичок
йермарóк, -ркý торг(овиця)
йерóди, -іў колядники з вертепом: *поўбиралиси, булú д’ід, козá, мéланка, медвід’; д’ід биў козý, бо замéрзла, а пóтім казáли: давáйте червóного вíл’ічити козý, бо козá загúне; бýли цигáни, калушáр’ гул’áў-с’івáў*
йечмíн’, -éн’у прищ внутрі на повіці

Жáберина, -и жабуриння
жáўра, -и безпанський собака
жвáвий скорий, шпаркий
жвинд’íти гугнавити: *жвиндúт, говóри ў н’іс*
жебрáк, -а прошак: *жебрáк мукý пороссипáў, бо дýже си хмáри росстелúли*
жел’ízo, -а залізо
женúтиси, жéн’уси одружуватися (хлопець)
жентúц’а, -і солодка вурда, сироватка з ґледженого молока
жéрдка, -к’и підстелева жердка вішати одяг; довга жердина
жéрти жльотати, жадібно пити: *к’ін’ жерé багáто водú*
ж’ébри, -іў зяви риби
ж’елúти, -л’ý жалити, пекти (*кропúва*)
жúворонка, -и жайворонок
жило́, -á вістря коси
жилцé, -ц’а жало
жир’ýха, -х’и жалива, дрібна кропива, жигавка
житáр, -á / **пáзник**, -а польовий фільварку і села

жи́ти: **жи́ти на ві́ру** без шлюбу
жи́тний / разови́й хл'іб чорний хліб
жи́ўний четве́р, -рга страсний четвер
жмака́ти жмякати: *шма́т'е ў цеберí*
жме́н'ка, -к'и зжата серпом за одним разом кількість стебел
жолу́док, -дка шлунок корови (малий і великий)
жорни́ти / **гу́ркати** гуркотіти: *жо́рна жо́рн'ит / гу́ркайут*
жо́ўн'ер, -а вояк
жоўтобру́шка червоногорличка
жоўто́к, -тка жовток яйця
журúтиси кокотатися: *ку́рка си жу́рит*

Забúтиси вбитися
забілúти / **забíлувати** додати при варінні сметани: *забілúти бо́рш'ч' сметáноў*
завершúти, -шу́, -шúш уформувати чубок копиці сіна: *завершúти копúц'у*
завидлúвий / ненайíджений захланний
завиру́ха, -х'и / **фу́фела**, -и заметіль
завíси, -іў шарніри віконних рамців
завйізáти *гудз* зробити гудз
зáворіт, -оту паморока
загáта, -и шар соломи обставлений на зиму довкруги зовнішніх стін хати
загúканий заїка
загúкуватиси заїкатися
заґл'éджити *див.* **ґл'éджити**
зад, -ý 1. задня частина воза; 2. купер (птахів); 3. рить коня
задз'óбнути закостеніти
зáдинка, -и затула задова поперечка
заднúти зашпунтувати: *заднúти бóчку*
зáздріти помітити
зазу́л'ка, -к'и бедрик
зазумбелати загнуздати
зáйіда, -и ранка у кутику рота
зайчúк'і, -іў фарби до писанок
зак'úнути / **под'íти** загубити серед неладу
заковáти загвоздити, надто близько коло м'яса підковуючи коня: *заковáти кон'á*
заколéсник, -а затичка-цвях на кінці возової осі
закотúти, -от'у закасати, підкасати: *закотúти рукавú*
зáкрутка, -к'и закладка брами
закýріти закоптіти: *закýріў цил'íндер*
залéжітиси обкалятися: *корóва си залéжіла*
залýбниц'і, -ц' легкі повозкові санки
замастúти, -ст'ý забрукати
замести́, - т'у підмести: *замести́ хáту*
замúсник, -а полиця на миски
замкнýти закувати в кайдани: *замкнýти ланцóм і кол'íдкоў назáд рýк'и*
зáмок, -мка сустав
зáмок, -мку замок, засув
занóза, -и бокові протички ярма
занóситиси йти забоки: *сáни си занóс'ит*
зáпарі, -іў зашпори, біль змерзлих і скоро загрітих пучок у пальцях руки
запарувáтиси зайти парою, осугою: *скло си запарувáло*
запирáти зачиняти
записáтиси зголосити подружжя
запл'увáти пхихкнути: *к'íт запл'увáў псóви óчи*
запошúти / **обшúти** / **обк'úнути** зарубити край матерії
запрýта, -и кримпулець скручувати ланцюг
запýтатиси зступити з посторонок у запрязі: *к'ін' запýтаўси*
зáраз / **бóрзо** незабаром
зарíбок, -бку зиск
зарíнок, -нку заплавина з піску й жорстви над річкою
зáродок, -дка просвітла частина яйця
зáр'ка, -к'и рід городової квітки: *червóно цвитé, пáхне*
застудúтиси, -ýд'уси простудитися
затéрпнути, -лий задеревіти

затика́ти прибирати: *затика́ти ли́поў ха́ту*
затка́ти закупорити: *затка́ти шкл'е́нку*
зат'мі́н'е, -а затьма
зафрю́чити, -ю́чу провчити, оговтати, нагнати страху
заходи́ти: *бу́де ві́тер, йек со́нце захо́ди черво́но́*
зачé́рствіти стверднути: *хл'іб зчач'ерствів*
зашк'ірé́ний скалозуб
зашчіпну́ти, -пйу застібнути
зашчі́пка, -и дверовий гачок закладати в скобель
збанц, -а кріпкий перстень подушок і осі воза
збешúджілоси зробилася рожа
збира́ти скидати зсілу сметану: *збира́ти смета́ну*
збу́тиси розтовктися: *го́рн'е си збу́ло*
збі́ч'е, -а схил гори
збі́чиси (*мате́рійа*) вскакуватися (після прання, дощу)
збо́ри Собор Богородиці
збо́ри, -іў громадські збори, засідання
зведен'é́та, -т діти не від обох одних батьків
звихну́ти вивихнути
звінч'é́тиси взяти шлюб
звоздúк'и[i], -іў гвоздики
звýрдитиси надкисле молоко при підігріванні збилося в грудки: *молоко́ си звýрдило*
зговору́тиси домовитися про сватання: *згово́рітси і ма́ма йде пита́ти*
згрíби, -іў полоси льону
згрíбний / **гребíнний** полотно́ з грубших ниток
згрома́джувати, -дж'éйу загромаджувати граблями
згре́бло, -а скребло
згре́мбл'і, -іў вичіски вовни
здиба́ти зустрічати
здиха́ти гинути: *свин'а́, пес к'ім здихáйут, к'ін'здиха́йе фй ги́не*
здоро́ве зе́рно найкраще зерно при віянні
здохлина́, -ú падло
здротува́ти горш'ч'о́к обтягти дротом
зеле́на жа́бка шкрекавка
зеленé́ц, -н'ц'у неспілий овоч (яблуко)
зеле́н'і свйета́ Трійця
зел'і́ско, -а праска, утюг
земл'а́, -і глиняна долівка
зе́ркало, -а дзеркало
зе́рн'а, -ати сім'я гарбуза
зе́сти, -іў придане
з'ет', -а зять
зійтú з ро́зуму / здурíти збожеволіти
зіпсо́ваний підірваний: *здоро́ўйе*
зірва́тиси: *л'о́ха зірваласи до кнура́ гука́тися*
зірну́ц'а, -і зірка; ***сві́тла зірну́ц'а*** вечірня зірка; ***сама́та́ зірни́чка с'ві́тла*** ранішня зірка; ***зірни́ц'а па́дайе з***ірка паде
зі́х'ер напевно
зла́годити, -д'у, диш направити, приладнати
зла́годитиси , -д'уси зговоритися, умовитися
злó́ги, -іў родини
злó́сний лютий
злó́ститиси лютувати: *злó́ститси*
злупа́ти підмулити: *злупа́ло бе́рег*
змінту́ти найшла на нього чорна думка: *в'ін змінту́ў ро́зум*
знак, -ý шрам, синяк (від удару)
знаровú́тиси зноровитися (*к'ін'*)
знему́д'іти щезнути
зно́сок, -ска останнє яйце від курки: *пос'л'і́дне йійцé*
зо́л'ник, -а цвях зонґель
зо́л'а, -і підметка
зорíти світати
зрихтува́тиси приготовитися
зруба́ти (*де́рево*) спустити
зуби: ***пере́дн'і*** сікачі; ***пс'е́чі*** кливаки, очні; ***чéреўн'і*** черінні; ***дру́гі*** справжні; ***пе́рші зубк'и*** молочні
зумбе́ла, **-**л вудило
зумбела́ти загнуздувати
зу́па (*з ку́рк'и*) росіл, юшка

И
гла́, -ú голка
иглу́ц'а, -і сполучна дощечка полудрабків у драбині
úній, -у іней
иржа́ попелиця на листвах пшениці, ячменю: *иржа́ пос'іда́ла*
ирза́ти ірзати: *к'ін' иржé*
úскра, -и іскра

Ї
(йі)ва́на головос'ік'и Івана Купала
йіва́на сучаўского Івана Нового
йиго́лник, -а строганяр
йійцé, -ц'а / **по́кладок** яйце (під квочкою)
йіле́н(к)а, -и рід танцю

Й
му́ти, -йму, -еш зловити
йорда́н, -ý Водохрещі: *тирилéйсу крич'éли йек с'вітили во́ду*
йти *з кужíўкоў до сус'ідu* йти на прядки-вечерниці

К
аблу́ка, -к'и грабки: *чúст'і два пру́ти на кіс'ети*
каблу́ка, -к'и дуга в хомутовому запрязі
кавýш, -á черпак до муки
кадíлниц'а, -і кадило
ка́гла, -и заткало від печі до димаря, чотвір від димара на горище: *ка́глоў пішóў дим у хоро́ми, стéл'і там не бу́ло*, чад: *ка́гла ўбúла*
ка́зан'е, -а проповідь
каз'ма́, -ú джаґан, кирка
ка́ка / **фе** *дит.* поганий
калаба́тина, -и ковбаня
каламутнúй мутний
кала́ўка, -и сливка-коцюрубка; корбач
калúворот, -а скрут над передньою віссю воза
калúна, -и калина
калýгор', -а чернець
калуша́р', -á вертепна постать: *калуша́р' гул'аў-співáў*
ка́лфа, -и заправила ? , перший парубок у селі
кал'а́па, -и мотовило на 1 м довжини
ка́мера, -и шлявх, душа (в машині, ровері) [камера — *ред.*]
камінéц, -н'ц'а камінчик до запальнички
канафа́с, -у канва
канта́р, -á ручна вага
канта́рок (*з окул'арами*) вузда
канýфер', -а любисток
канчýк, -á / **нагайка** плітка
ка́п, -а носок взуття
капéйстра, -и вузда, недоуздок
капел'ýх, -а капелюх, умбра лямпи
ка́пка (ка́пнута) крапелька
капка́н, -á велика залізна лапка на ланцюгу
ка́при, -іў / **кобúлгиц'і**, -ц' підставки розпилювати ручно ковбок на дошки
капýста, -и варена квасна капуста з горохом, квасолею й картоплею
капшýк, -á мішечок, папуша на тютюн
капшучóк, -чкá міхур риби
карабýшка, -к'и / **пýшка** табакирка
караван, -а похоронний віз: мерц'á карава́ном везýтш
карапýз, -а *згірдл.* дітлах, товстюшок-хлопчина
ка́рас, -а карась
катапýл'ка, -ки катапульта
катерúна, -и рід танцю
ка́ўка, -и галка
кацавйка, -к'и зелена юбка
ка́ч'і, -іти / **качен'é**, -ети каченя
ка́чка, -к'и патик з зазубинами (на 4 рогах): *сховáўк'и — на билц'ах*
ка́чур, -а селезень
ка́шка, -к'и волоть на комиші: тро́шч'а велúка ка́шку пуска́йе
кашк'é́т, -а кепка
ка́шлати, -айу кашляти
ква́кати квакати: *ка́чка ква́кайе; н'імі качкú шчо квака́йут*
ква́сити квасити: *квашéна капýста*
кваснúй кислий; ***квасné т'істо*** закваска
квічúти квичати: *свин'á квічúт*
кво́чка, -и квочка

к’ел’ту́нок, -нку витрати гроша
к’ернц’а, -і криниця
к’ертúна кріт
к’ива́ти рушати, доторкатися: *не к’ива́й, не чіпа́й*!
к’úватиси рухатися: *зад си не к’ива́йе ў тараб́он’і*
к’ипта́р’, -á безрукавий кожушок
к’ирún’а, -і нелад, неприбраність
к’исл’ék, -ý кисле молоко
к’ишéн’а, -і кишеня
к’úшка, -к’и кишка, ковбасниця
к’івáр’, -á фолюшник, що товче сукно з вовни
к’íви, -іў фолюш товкти сукно
к’íл’читиси (*бараб́у́л’а*) пускати кільці
к’íнчик, -а шпеник веретена
к’ін’, кон’á кінь, мерин
к’іперу́ша, -і паприка
к’írат, -у кінський привід
к’ірлúк, -á криничний журавель; розсоха журавля
к’іс’é, -éти держак коси
к’іск’, кóсти остяк риби
к’істка, -к’и кість
к’ístка, -и камінець у сливці, черешні
к’ísточка, -к’и / **кóтик**, -а надстопова кістка
к’íта, -и 12 (10) повісем (гладінок) лену
к’ітнá запліднена: *к’ítна к’ítка, вівц’á*
к’íточка, -и кошеня-самичка
к’іўна тільна: *к’іўна коро́ва*
к’іш, кошá полукішок на возі (возити картоплю)
кла́ка, -к’и шарварок, сусідська поміч в більших роботах: *на салагóри ўзилú сн’іг прик’ідáти*
кла́н’а, -і 20 горсток льону; складена на полі півкопа (30) снопів
клапáн’а, -і шапка-вушанка
кла́сти будувати: *кла́сти хáту*
кла́сти вставляти (шибу): кла́сти скло
кла́сти закручувати: *кла́сти др’ít свинú*
кла́сти, -ду́, -де́ш / **садúти** (*бараб́у́л’у*) садити
клевéц, -ўц’а молоток, молот
клепáти калатати: *клеўц’ами до дóшк’и клепати від Великодної П’ятниці до Великодня*
кл’екнýти стати навколішки: *ставáти на кол’íна*
клий, -у клей що стікає з пораненого місця сливи, черешні
клин, -а / **алтúц’а**, -і підпаховий цвиколь сорочки
клин, -а глоба кріпити косу; затичка до барилки
клúн(чик) , -а кусок ниви за дорогою, задорожок
кл’íпати моргати
кл’íшч’і, -іў кліщі, обценьґи
кліш’ч’, -á тваринний кліщ
клóнцати квокати: *квóчка клóнцайе*
клóч’а клоччя: *сукáти мотузк’и́*
клуб, -а бедро
клýбок, -бка замотана в клубок пряжа
кл’ýчка, -к’и жердка при криниці набирати воду
кмін, -у кмін
кнúдел’, -дл’а галушка
книжк’ú, -жóк маленький жолудок корови, кишки
кнúшик, -а корж, підпалок, припечений хліб з решток тіста
кнур, -á кнур, племінний самець
кобúла , -и кобила
кóбилка, -к’и вушко для гаплика
кобúлка, -к’и підставка під струни в скрипці
кобúлка, -и / **лошúчка**, -и лошичка
кобúл’ниц’а / **кáпри** кобили-підставки розпилювати ручно ковбок на дошки
ковáдло, -а ковало
ковáл’, -á коваль
ковал’, -á муравель
ковáл’ск’ий *міх* ковальський міх
когýт, -á півень
кóда, -и ручка хлібної лопати: *кóда лопáти*

коди́нка, -к’и стьожка: *кодинк’и до вінка́ на капел’ус’і*; ***до бока́нчіў*** шнурівка
ко́йец, -йц’а клітка (в хліві) для курей
кожух, -а́ кожух: *во́ўноў до середи́ни*
козарі́, -шў гриби підберізники
коза́чка, -и жук стеркораріюс
козе́л, к’ізла́, к’ізлу́, -іў кроква
козен’е́, -е́ти серна
колá́ч, -а́ коровай: *колáч йек у фі́ри ко́лесо; колáч печу́т*
колект’і́ў, -ва колгосп
ко́леско, -а коліща — передня опора гряділя боронки
ко́лесо, -а / **бечикл’ет** велосипед: *йіде на ко́лес’і*
коле́ц, к’іл’ц’а́ вічко (*барабу́л’і*)
коле́шн’а / ґражд / ста́йн’а хлів
кол’едува́ти колядувати
кол’ейний залізничний
колиса́ти, -у́шу / **х’ита́ти** колисати
кол’і́дка, -и голова возового колеса
кол’існу́ц’а́, -і колісниці, теліжки
кол’і́сце, -с’ц’е́ти підкрутка в нафтовій лямпі
ко́л’ійа, -і залізниця
колкува́ти прибивати підошву кілками
коло́дка, -к’и звисний замок
коло́к, -лка́ дерев’яний гвіздок шевця
колому́йка, -к’и рід танцю
коло́пн’і, -пе́н’ коноплі: ***с’і́мен’і коло́пн’і*** матірні коноплі; ***полоск’і́н’і*** полоскінні
колоту́ти, -о́т’у, -о́тиш м’яти: *коло́ти си барабу́л’н макого́ном*
колотівки в масниці
кол’к’у́, -л’ок колік (коня)
кома́нда: *на кома́нду* (*ши́ти)* на замовлення
кома́р-на-ку́ц’у *виг.* приманка собаки
кома́р’, -а́ комар: *комар’і болотов’і*
комендиро́ваний поручений (лист)
ко́мин, -а димар
комина́р’, -а́ сажотрус
коминдирува́ти (*к’им*) командувати (ким)
комі́рзатиси неспокійно лежати, копорсатися (дитина)
комі́сійа комісія: прийшла комі́сійа зїхала комісія
конва́л’ійі, -ій конвалія
ко́ник, -а лошак; *дит.* кінь
ко́ник принада вудки
ко́ник, -а гаплик
контрол’о́р, -а білетер в поїзді
ко́пил’, -а вдовбана в санний полоз дозема підпірна ляда
копу́то́, -а́ копито
копито́, -а́ шевський копил
копу́ц’а, -і складена купа сіна: *заверши́ти копу́ц’у* вивершити
кора́, -ú кора
ко́рба, -а ручка колеса молотілки
ко́рец, -к’ірц’а 100 кг
ко́риск’, -асти прибуток
кору́то, -а ночви опалати зерно (до вітру)
ко́рок, -рка поплавок вудки
коро́мисло, -а коромисло
коро́ста, -и короста; пархи коня
ко́роста, -и / **чу́хаўка** короста, сверб
коро́ставий з коростою
ко́рса, -іў передні загиби санних полозів
коруга́, -ú хоругва церковна
корч, -а́ кущ (картоплі): *корч барабу́л’і*
ко́рчик, -а кущ картоплі
кор’у́х, -а́ хвороба овець: *віўц’а ма́йе набитий корд’у́х*
косити ***на ск’ін’у́*** / ***на ру́чку*** грабками косити
кост’у́м, -у вбрання
ко́теў, -к’ітла́ казан
ко́т’е, -ети котеня
ко́тик, -а згиб ноги в коня / **к’і́сточька** надстопова кістка ноги
ко́тик, -а котеня-самець
коўбаса́, -ú ковбаса; ***робі́ти коўбаси́*** напихати ковбаси
ко́ўблик, -а дрібненька рибка, плітка

ко́ўбчик, -а розпиляний короткий ковбок для коленя на опал
коўпа́к, -а накривка; верхняк маснички; пищик у лямповій машинці
коўток, -тка́ сережка
коц, -а підстельний пітник, войлок
кочé́рга, -и коцюба
коч’е́н, -а́ облущений зі зерна кочан кукурудзяного шулька
коч’е́тиси качатися, тарятися: *к’іт’ коч’ейеси*
ко́чіло, -а покотило (іграшка); перстень-фаїрка
ко́чіло з диркáми кочало
коч’ín / **корín’** кочан (*капу́сти*); штурпак з капусти
кошел’ívец, -ўц’а кошикар
кошín’е, -а сінокоси
кошторóба, -и дахове риштування під кроквами
кравéц, -ўц’а крояч. прикроювач
крáд’ки крадькома
крак, -ка́ конар
крáкати крякати: *кру́к крáче*; рахкати: *жáба кр’áче*
краўчúха, -и / **швáл’а**, -і кравчиня
крáч’і, -а галуззя
крачóк, -чка́ зраз для щеплення; галузка
кривúй хромий, покрака
кривоногúй клишоногий
крúга крига: *крúга лéду поплúла / пíшлá*
крижíўка, -к’и наквашена ціла головка капусти
крúжмо, -а крижма
крил’цé, -ц’а́ поплавець риби
криминáр’, -у тюрма
крúц’а, -і кремінь, кремінець (кресала)
кричáти ґелґотати: *тр’ухáн кричúт*
крúшка, -и щільник меду, вощина з медом
кріп, -о́пу кріп
крíшка дробинка: *крíшка хл’íба*
кройíти, -о́йу тяти: *кройíти полотнó нóжиц’ами*
кропúва, -и кропива; **кропúва глýха** *шч’о не ж’éли*
кропивйéний з кропиви
кросéнц’а *від пúлк’ú* рамка ручної пилки
кросéн’ц’а козел пиляти дрова
крóсна, -сéн ткацький верстат
крохмáл’, -у крохмал
крýгом довкола
крук, -а ворон
крýкати курликати: *журавéл’ крýкайе*
крупú, -íў крупчастий сніг
крýпно грубо, на крупки: *крýпно змолóти*
кудкудáкати кудкудакати: *кýрка кудкудáче*
кýжіл’, -а прядільна куделя з клоччям на кужілці
кужíўка, -к’и кужілка з навиненим клоччям
кýкла, -и лялька
кукóна, -и пишна дівка, жінка
кукýл’, -á кукіль
кýкушка, -к’и припоясова пушка косаря на гострильний камінець
кулáк, -á п’ястук
кýл’ка олиўнá олов’яний тягарець вудки
кул’áстра, -и молозиво
кум, -а кум
кумá, -ú кума
кýмкати кумкати: *жáба кýмкайе*
кумнáт, -а шваґер, шурин; свояк; сват
кумнáта, -и своячка; сваха
кумнáти, -іў / **родúна**, -и / **фамíл’ійа** свояк(и)
купéц, -пц’á купець
кýпина, -и кротовиння, муравлище
кýпц’у-кýпц’у *дит.* купатися
курáшка, -к’и сузір’я Плеяд
кýр’е, -ети курча
курúтиси цвісти: *колóпн’і кýр’ітси*
кýр’ичий дож’(ч’) коли сонце світить, і дощ іде
курíчк’ú, -чóк курячий навіз
кýрка, -и курка

курме́й, -а шворка порвана і позв'язувана
курни́к, -á стаєнка для курей
куру́дза, -и кукурудза
курудзи́н'е, -а кукурудзянка
куршíл', -а кописткa до кулеші, кулешір
кус' / **пік** *виг. дит.* пече, вогонь
кус' *виг. дит.* кусається: *ґаґа кус'*
кут, -á частина села
кута́с, -а френдзель
кутóк, -ткá підприпічок
ку́фер, -фра скринька-чемодан: *ку́фер окóваний бл'ехоў*
ку́хар'ка, -к'и варилиха на весіллі
ку́хн'а, -і кухня
ку́ц'а, -і *дит.* собака
ку́ча, -і відгороджене місце в хліві для телят: *дай тéл'е до ку́чі*; свинюшник: *ку́ча ў колéшн'и*
ку́чер, -а льок
кучери́вий кучерявий
ку́чма, -и кожухова шапка
кушн'ép, -á кожухар

Л
ла́ва, -и / **осл'ín** лавка стоїíт все і виноситси
лавушка́ти /блавýчити ден' / пустувати байдикувати
лака́ційа, -і акація
ла́ма, -и жилетка, вістря
ла́мба, -и ланва, сполучний залізний прут між кінцем штельваги і осі
ланц, -á ланцюг: *на перéд'і воза і зза́ду при во́жен'у*
ланцю́, -íў гужва — ланцюг колісниці прищіплювати гряділь плуга
лапайду́х, -а лапсердак
лапу́х, -á реп'ях (Cuctium lappa)
ла́сиц'а, -і ласиця: *ла́сиц'а восени́ тарка́та*
ла́та, -и лата тину: *до ла́ти би́т'і дошк'и́*
ла́т'е, -á лати даху
ла́ўка, -к'и рубанок
ла́ўка, -к'и збирка спідниці
лева́да, -и поле за обійстям, загумінок; город
ле́гк'ий ві́тер легіт
легу́н, -á легкун
леда́шч'о / л'ину́вий ледацюга: *леда́шч'о, гній невівезений*
ледвé заледви, ледь: *ледвé дúхайе*
ледíўка, -к'и чорна сіль (для худоби)
лен, -у льон
ле́хк'і, -их легені
леп, -у /**д'íдови вýши** липчиця
лид'а́н, -á мидниця, велика миска
лúжі, -іў / **ск'íви** лещата
лúжка, -к'и ложка
лилúк, -á кажан
лúпа, -и май на тройцю: *лúпоў затика́йут хáту*
липнк, ý повіка
лúсий з білою смугою шерсті на голові (про коня): *лúсий к'ін'*
лисúц'а, -ц'і лис
лисичк'и, -чóк голубінки (?)
лúст'е гичка (*петрýшки, мóркви*)
лúтиси лятися: *лúйеси йек с конóўк'и ллє як з цебера*
лúтка, -к'и лидка
лихúй загніваний
лишúтиси дойíти / **відбúти молоко** перестати доїтися: *корóва лишúласи дойíти*
логáза, -и обмелені крупи з ячменю
лóжниц'а, -і сушня сушити сливи
лозува́ти зовзувати (?): *к'ін' лозýйе*
лопата́р', -á дуже широкий свердел
лопатк'ú, -тóк велика зерниста тична квасоля, ясік, стручок квасолі
лопатк'и, -тóк сполучні дощинки між горішньою й долішньою частиною ярма: *лопатк'и́ йарма́*
лоша́к, -á молодий жеребець
лошúц'а, -і молода кобилка
лýжко, -а ліжко
лýнка, -и верболіз
лупúна / **шкарал'ýпа** 1) шкаралуща яйця: *курка в'івела йíйце без лупúни*; 2) шкірка на овочі (яблуку); 3) зелена лушпа на горіху
лупúти 1) здіймати: *лупити коруý*; 2) обстругувати: *лупúти барабýл'у*

луска́, ú луска риби
лушпи́нка шкірка на картоплі

Му́ха, -и принада вудки
маґл’іўка, -к’и рубель, маґлівниця качати білизну
майзел’, -зл’а долото до заліза
ма́йка, ки сорт білої картоплі
майовий мід мед зібраний у травні
маковійўка піст
макогі́н, -гона моток бавовни
малай паляниця
маланка, -к’и у колядників перебираний за дівчину хлопець
мамалиґа, -ґ’и кулеша
ма́нна, -и молоко від корів
маннистий високоякісний (молоко)
маншéт / **брацáр**, -а чохла сорочки
маркува́ти позначувати ряди для садження картоплі
ма́рок, -рка прилад для садіння картоплі
март, -та березень
ма́рфа, -и крам, товар
масниц’а, -і / **федоровий тижден’** масниця
мастити, -т’у, -тиш шліхтувати основу на кроснах
матерійа, -і / **сукровиц’а** ропа
ма́тка, -к’и хресна мати; матка, королева бджіл
мачіл’а́р, -á м’ясар
мертвец, -рц’а покійник
миц’а, -і *дит.* кіт
мінýта: ***в мінýту*** в млі ока
мóн’а, -і *дит.* молоко
мудрий гарний до людей
мундур, -у уніформа

Набиўк’ú, -вóк ляда кросен
навýка, -к’и термінування
нагні́ватиси / надутúси загніватися
наговóр’увати раяти
нагон’éтиси засідатися: *к’іт за горобцéм*
нагрúзти наглодати: *чобіт нагрз моз’íл*’
на-г *виг.* приманка коня
надутúси / нагні́ватиси загніватися
надушáла, -и астма, задуха
наздогóн’увати здоганяти: *наздогóн’уйе сóнце м’íс’іц’а*
накладати поправлятися на тілі: *пац’ýк наклáў*
намýл, -у мілина
напáсний / нáпаск’, -сти причепа, ціпов’яз
напýдитиси налякатися, перелякатися
напýхнути спухнути: *напýхла ногá*
наривáти (*с’л’іпáк*) набирати ропи
нáрік за рік
наставáти: *мíс’іц’ настайé* пів; *новúй настáў* 4-а квартка
нáтра, -и основа відворотила до нитчаниць
не-не *виг.* приманка корови
нéбо, -а небозвід
небóже *виг.* уважай но ти!
недок’інéний / плаксúвий плаксій
недорóслий низького росту
нездáлий нікудишній
нездáра, -и недолуга
некрýт, -а новобранець
нéл’іпка молода корова з першим телям
ненáвисний заздрісний
непíт, -óеф племінник
непóта, -и племінниця
нерíдний син пасинок; **дóчка** пасербниця
нерóба, -и ледацюга
нехáрний нехлюйний
нечúсте, -ого мара, привид
нечистотá, -ú нехлюйство
нечіснúй хирлявий (від уродження)
н’ен’о / **д’ед’о**, -а тато, батько
нúва, -и поле, загін
нидáўно якось
нúрка, -к’и нирка
нúтка, -к’и підшийна застібка сорочки; шнурок вудки
нúто, -а нитчаниці кросен: *ў штúри /дві нúт’і ткáти*
н’іж, -ножа чересло плуга; *ножí с’ічкáрн’і* різаки
ніздрá, -íў / **хрáпи** ніздрі, храпи коня
н’імúй боботало

н’іт, -а ніт
н’ітува́ти нітувати
ні́хот’, -хт’а ніготь
нову́на, -и трава й сіно з мочару (*ба́гни*)
но́га, -ú (*но́ги*) ковбиця ліжка, нога стола, лави; ковбиця терниці
но́жиц’і, -жиц’ клешні рака
ножí, -íй зуби / шлапи рала
нора́, -ú джерело, ключ води: *нора́ тече́*
нота́р’, -á волоський вийт
но́ші, -ій мари
ну́тер, -тра жеребець з одним ядром
н’а́ўкати м’явкати, марцуватися: *коти́ ў март’і н’а́ўкайут* // *к’іт* / *к’ітка н’а́ўчит*

Оббивати обмолочувати: *оббива́ти бу́ком голоўк’и ле́ну*
обере́мок, -мка наруччя
оберта́ти каструвати: *оберта́ти бика́*
оберта́ти (*с’іно*) рушати граблями щоб сушилося
обзива́тиси мукати: *коро́ва обзива́йетси*
обзо́рини оглядини господарства
обича́йка обідець решета / сита: *обича́йка си́та*
обі́д, -у (*ў полу́дне*) полуденок (12–13 год.)
обі́дати / полу́днати їсти обід
обк’ú нути (*ди́рку*) обшити петельку / **обшити** зарубати краї матерії
обла́ми /футро́ван’е назовнішні дошки довкруг віконної скриньки
обл’і́г, ло́гу переліг: *ни́ва обло́гом стойі́т*
облупú ти (*йа́блуко*) обстругати; (*горі́х*) вилущити; (*цибу́л’у*) облупити
обпа́лений загорілий: обпа́лений на со́нц’и
обрі́к, -о́ку січка з вівсом коням на корм
обува́ти взувати
обца́с, -а каблук
обшал’о́вувати оббивати дощинками
о́вад, -а сліпак, овад
огиро́к, -рка огірок
огирчú н’е, -а огудиння
о́ґир, -а / **гармаса́р’** жеребець
огі́р, -ґо́ру / **нива** поле
оде́н, одна́, одно́ одинак, одиначка
одно́лічок, -чка пагін
ожеле́дина, -и гололедиця
ожеребú тиси (кобу́ла) привести лоша
ожú ни, ожин ожина
озимина́, -ú озиме збіжжя
о́йра, -и рід танцю
оклéпанец, -н’ц’а (*обц’ўко́ваний сніп*) оклепок
ока́на, -и льорнета
о́ко, -у мірка: *о́ко горíўк’и*
окол’і́т, -о́та (*незче́саний сн’іп*) великий вимолочений сніп
око́мон, -а економ, управитель на фільварку
окотú тиси (*віўц’а*) привести ягнята
окра́йец, -йц’а цілушка, приліпка хліба
окра́йка / по́йас / байурк’ú, -іў жіночий поясок
окра́йок, -йка крайня півкругла дошка зі стовбура
окрíп, -о́пу кип’яток
окул’а́ри, -іў наочні бокові кляпи вузди
ол’і́й, -у олія: ол’і́й бú ти
ол’і́йник, -а оліяр
ол’і́йиц’а, -і оліярня
олу́фко, -а олівець
омина́тиси (*дві ко́л’ійі*) минатися на одній станції
ону́к, -а внук
опа́лка, -и баламут
опілк’ú /окра́йк’и крайні півкруглі дошки з ковбка
опíўок, -ўка боковий обрізок-дошка
опла́н, -á в’язи саней
оположú тиси (коро́ва) отелитися
опоросú тиси (л’оха, к’ітка) привести поросята, цуценята, котенята
опр’е́тати обхарити
ора́ти *ў розги́н* орати починаючи від країв нивки з розплугою

посередині; ***ў склад*** орати починаючи від середини нивки з розплугами обабіч
оре́ў, орла орел
оры́ж, -у рис: *ка́ша з круп'іў з ори́жу* рисова каша
о́рчик, -а валик при штельвазі зачіпляти посторонки запруги
оса́, -и оса, *вели́ка оса́* шершень
осно́ва, -и позовжні нитки при тканні
осл'ін, -о́на / **ла́ва** лавка: *осл'ін виноситси*
осоно́шне, -ого всенічна
осо́тий, -у осот
осты́на, -и остюк (колоска)
остри́ти гострити
ота́ва, -и скошена (й висушена) трава з 2-ої кісьби
отвори́ти відчинити
очистити, -ст'у, -стиш обрізувати листя з буряків перед ?
о́чко, -а *дит.* око
очкува́ти окулювати щепу
очку́р, -а́ шнурок в "портяниця" замість пояска

Паворо́та, -ро́т бакенбарди
паву́к, -а́ павук-косар
павути́н'і, -а павутина, бабине літо: *павути́н'і лети́т на ве́ремн'е*
пага́р', -а́ / **по́рційа**, -і чарка, склянка для вина
па́далиц'і, -ц' обпалі овочі (яблука)
па́дати / спада́ти 1.сідати: *мра́ка паде́*; 2. падати: *с'н'іг паде́*
падю́волос, -у сосонка
падура́р', -а́ побережник
пажерлю́вий ненаїстний
паз'ю́ти, -з'у, , -ю́ш / **сокоти́ти**, -о́чу берегти, пильнувати
па́зник, -а / **жита́р'**, -а́ польовий фільварок
па́зур, -а кіготь
па́зуха, -х'и половина грудей у сорочці
пака́т виг. наслідуваний крик цесарки
паламу́р', -а́ паламар: *паламу́р' помага́йе дзвони́ти*
па́лец, -л'ц'а палець: ***вели́кий*** палюх; ***дру́гий*** вказівний; ***тре́тий*** середній; ***четве́ртий*** перстневий; ***мізи́лний*** малий
па́лица, -ц'і пастуша бирлиґа; ціпок
па́л'ок, -л'ка палець рукавиці: *рукави́ц'і на пйе́т' па́л'к'іў*
пал'у́га, -и / **ц'ума́ґа**, -и костур
пампу́шка, -к'и пампух
пано́тец, -тц'а священик: *пано́тче*
панта́рка, -и цесарка
панта́р', -а́ самець цесарки
пантрува́ти слідкувати, глядіти
панчо́ха, -х'и панчоха
панчоха́тий (*го́лубец'*) раса голубів
па́па, -и *дит.* їжа, хліб
па́пати *дит.* їсти: *на, па́пай*
парал'іжо́ваний пралізований
парал'іжува́ти спаралізувати
парастас́, -у парастас
паринува́ти орати мілко стерню
паркан́, -у́ густий дощатий тин
парту́ка, -к'и частка, доля пайка
парт', -ти щастя, доля
па́рубок, -бка хлопець: **старий пару́бок** холостяк
парубо́чити, -о́чу парубкувати
пас, -а пас-ремінець прядільного коловоротка?
па́с'іўка, -к'и пасіка
пас'іўни́к, -а́ пасічник
па́ска, -к'и великодній книш
па́смо, -а 30 ниток на (великому) мотовилі
па́ста, -и вакса до взуття
пасту́х / вака́р' пастух худоби
пате́л'а, -і сковорода
па́томіст', -мости / **бола́** епілепсія падачка: *майе па́томіст'*
пау́н, -а́ павич
пацу́ти / пойа́цити зазнати перетерпіти
па́ц'і *дит.* спати: *гай, па́ц'і йди спати*
пац'у́к, -а кабан
пац'учо́к, -чка́ кабанець

па́чі, -іў суконні рукавиці-барлаки насувати взимку на чоботи: *па́чі на чо́боти*
пел'і́нка, -к'и пеленка
пенду́ти, -нд'у гнати скоренько: *не пенду́ коро́ву*
пе́рва сеста́ двоюрідна сестра
пе́рвий брат двоюрідний брат
перебира́ти вередувати: *перебира́ти при йід'і́*
перевесло́, -á перевесло
пере́д, -ý передок воза
передтогі́д два роки тому
переліг, -ло́гу обліг
переміш'ти перетрясти: *переміш'е́й с'і́на з трово́ў та й к'ин' худо́бі*
перепелу́ц'а, -і перепілка
перепел'а́ги, -л'а́ґ острішок (кіл з заверченими палицями) сушити сіно
пере́скринок, -нка перегородка в куфрі; сховок в віялці
перехре́ск'е, -а перехрестя доріг
перехре́ст'е, -а крижівниці віжок
перу́на, -и пуховик
перкусу́ти, -ку́с'у попоїсти трішки
перстене́ц, -н'ц'ý канянка (Cuscuta)
перце́, -ц'а сталеве перо для писальної ручки: *перце́ ў ру́чку*
пе́сик, -а собачка-самець
пе́сик, -а собачка стягати чоботи
пе́тра Петра і Павла
петрі́ўка, -и сорт груш
печеру́ц'і, -ц' губи, гриби (на святвечір)
печі́нка, -к'и печінка
пйета́, -ú сапка плуга, позема штабка-опора на землі
пйе́тка, -и задня, м'яка частина споду копита
пйе́тка, -и шийка залізної коси
пйе́ўка, -и п'явка
пйец, -а горнило кузні
пидо́йма, -и поперечка передку воза (та колісниць), що підтримує розвору (чи гряділь плуга)
пилу́н'е, -а тирса; опилки (заліза)
пилу́ти, -пу́л'у, -иш розпилювати ковбок
пу́лка, -к'и пилка: *пу́лка від жел'і́за*
пилува́тиси поспішати, спішитися
пу́пка, -к'и пипка
пу́рий, -у пирійка
пирі́г, -ога́ вареник; печений пиріг
пу́санка, -к'и писанка
писка́тий неопанований на слова
пу́ск'и, -іў щоки
пискува́ти (до кого) відповідати зухвало
пу́сок, -ска *згірд.* рот: *трима́й пу́сок мовчи* / **рот** рот: *писок кон'а; пу́сок коро́ви*
пис'мо́, -á лист
питл'о́ваний хл'і́б білий, пшеничний хліб
питл'ува́ти молоти дуже мілко
пиўну́ц'а, -і льох
пу́шок, -шка спиник в пір'їні
пйон, -а важок
під, поду горище: *під ў ха́т'і і ў хл'івí*
підбива́ти золювати: *підбива́ти зо́л'у*
підва́лина, -и підвалина будинку: *підва́лина з де́рева*
підвечі́рок, -рку підвечірок
пі́дволока, -к'и розвилиста підкладка під плуг
підголу́тиси, -го́л'уси поголитися
підгорта́ти прашувати: *підгорта́ти бараву́л'у плужко́м*
піддупок, -пка підхвостий ремінь упряжу
підло́га, -и долівка
підмі́н'ч'е, -ети малоросла, криклива дитина
підо́шва, -и стопа
пі́дпен'к'и, -іў опеньки
підру́чний лівий у запрязі: *підру́чний к'ін'*
пі́дсвинок, -нка кабанець 40-50 кг
підс'іва́ти зчинювати решетом зерно
підшу́ти нашити споди до старих халяв: *підщи́ти чо́боти*
пі́з'ма, -и лють, гнів
пік / кус' *виг. дит.* пече; вогонь
пі́нка, -к'и старка на спареному молоці

піп, попа священик
пі́рник, -а насипка і плет подушки
піскó(в)атий піскуватий: *піскóватий ґрунт*
пітú світá(м)и повіятися з дому
пі́троп, -а старший брат у церковній раді
пі́ўзин'е, -а прикладувальні жердки на гребені стріхи
пі́ўкла́н'а, -і складена на полі купа з 15 снопів
пі́ўніч, -очи північ
пі́ўшорк'и, -іў передня частина ремінних шорів як упряж
піха́ти опихати в ступі
піч, печи піч (хлібна)
пічі́кати, -айу різати тупим ножем
пійа́к, -а п'яниця
пі́йати співати: *когу́т а й ку́рка пі́йе*
плаксúвий / недок'ине́ний плаксій
пласк'у́й плиткий: *пласк'и́й тари́л'*
пластове́ц, -іўц'а сніжинка (широка)
пла́тва, -и уздовж намурова? балка під дахом
плато́к, -тка́ кусень полотна над жлуктом?
плашч'іўнúц'а, -і плащаниця
плека́ти привчати ссати молоко: *плека́ти те́л'е*
плеска́ти плескати в долоні: *на вес'іл'у пле́шч'ут*
плесно́ верх ноги: *спу́хла нога ў плесн'і*
плести́ плести: *плести́ на дро́тах* плести з вовни
пле́чко, -а уставок жіночої сорочки
пл'івá, -ú шкірка в яйці
пло́шчик, -а сніпок колоссям вниз: *пло́шчик від гу́зира звйе́заний*
плужо́к, -жка́ двокрилий плуг підгортати картоплю, буряки
пл'о́нтатиси заплутуватися: *нитк'и́ пл'о́нтайутси;* заваджати: *пл'о́нтатиси попід но́ги*
пл'откá́р'ниц'а сплетнярка
пл'у́та, -и сильний дощ, дощовиця
побива́ти покривати дах: *побива́ти драни́ц'ами*
побу́ти, -бйу́ потовкти, надтовкти: *побу́ти йа́блука*
побілу́ти помазати вапном хату
побічи побігти: *біжи́т бо́рзо*
пове́рхниц'а, -і пішва подушки
повúдла, -дліў повила: *повúдла зі сливо́к*
повíлний тихий: *повíлна вода́*
повíсмо, -а гладінка: *повíсмо з го́рстк'и ле́ну*
пово́ди, -іў поводи
поворо́жник, -а сукальник, мотузянник
погрúжіти / **поку́тати** (*худо́бу*) обпорати
погробá́р', -á грабар, гробокоп
пода́ток, -тку данина
поде́н'е, -а поденок стіжка
подз'о́бати *иглу́ў* пошпикати
подоро́жний дорожник
подоро́жник, -у бабка (Plantago)
подру́же, -а чоловік і жінка
по́душечка, -и / **йа́йічко** личинка муравля (мурашки)
по́душка, -и надосева колодка колісниць, що підтримує і піднімає гряділь плуга; дощинка над віссю воза
по́душка, -к'и подушка на ліжку
поз'і́чки, -чок порічки
покла́сти пришити, залатати: *покла́сти пришчіпку*
покло́ни, -іў хрестопоклінна середа, страсти
по́кнути вдарити, пштикнути
покол'тувати повитрачати, повидавати: *покол'тувати гро́ші*
по́короткий короткуватий
поко́ўтач, -а дятел
покрива́ти покривати дах: *покрива́ти бл'ехоў*
по́критка, -и зведениця
поку́тати / **погрúжіти** (*худо́бу*) обпорати
полака́ти, -о́чу полоскати
поле́днати / **обíдати** їсти обід, обідати
по́л'ена, -и галявина
полúн, -ý полин

полúц’а, -і бляха-відкладниця плуга, одне крило плужка: *плужóк майе двi полúци*
пол’íг, -лóга покіс
пол’іжнúц’а, -і породіля
пол’ізóр, -а точило шляйфера
пол’íно, -а 1 м довгий опаловий ковбок
пол’іцáй, -йа поліціянт: *пол’іцáй ў мíск’і*
полокáти полоскати
полóник, -а черпак в кухні, кохля
полотнó, -á бляха залізної коси
полýдне, -н’á полудне, південь
полýдрабок, -бка бокова жердка драбини
пол’овá дорóга пільна дорога
пол’овий мак дикий мак
помáна, -и колачі, роздавані дітям родини на Різдво, Великдень, а чужим – на похороні: *бýдеш мáти помáну* вдяка тобі буде
помастúти помазати глиною припічок
помідóри, -іў помідори
помóстина, -и днова дошка воза
пóмпа, -и насос
помпувáти помпувати
понед’íўнок великóдний обливаний понеділок: *обливáйут хлóпц’і д’іўч’ém, а ў вівтóрок д’іўч’éта хлóпц’іў*
пóн’іжок, -жка лапка-підніжок прядільного коловоротка; підніжок кросен
попéрек, -у спина
поперéчка, -и сполучна дощечка між чепігами
пóпіл, -елу попіл
пополýдне післяполудне
попрýга, -и підчеревний ремінь шорів, сідла
попýкатиси посідатися: (*мóкра шк’іра*) *попукатúси під вíтру*
попýтатиси (*нитк’и́*) позамотуватися
порéкло прізвище
пор’éдок, -дку припрятування хати: *зробúти пор’éдок*
пóрос’é, -ети порося; ***пóрос’е вiд цúцк’и*** сосунець
порóсна запліднена: *порóсна л’óха, сýка, к’íтка*
пóрох, -у пилюга
порóхн’а, -і корняга
пóрпати викопувати з куща картоплини: *пóрпати барабýл’у*
пóрпати / **грéбати** гребти: *кýрка порпайе / грéбайе зéмл’у*
пóрплиц’а, -і поперечна дощечка в верхняку жорен, що спирається на веретено
портáр’, -á судовий ключник
порт’інúц’і, -ц’ штани з полотна: *порт’інúц’і з полотнá, ґáчі з вóўни*
портíц’а, -і хвіртка: *на портíци дайут порцíйі горíўк’и і грінку хл’íба*
порýч’е, -а поручня
пóрхаўка, -к’и бовіста (Bovista)
пóрційа, -і чарка: *пóрційа горíўк’и*
посл’íд, -у відпадки при віянні
посмíт’ýх, -á чубатий горобець
пóстат’, -ти діл збіжжя, що займає жнець перед собою на ниві
пост’íл, -олá постіл
пóст’іл’, -ели стародавня постіль: *пóст’іл’ – дошк’и́ кладéн’і*
посторóнок, -нка / воловíд повід вести корову
потýлиц’а, -і карк
потипл’íти потепліти
пóтік, -ока потік
потóму після
пот’агач, -а шнурок до навою
пóхкати, -айу тріснути, лопнути
пóхорон, -у погріб
похоронúти, -óн’у поховати
похоўзнýтиси сховзнутися
почерéвина, -и червінка
пошивáти покривати дах скіпками
поштáр’, -á працівник на пошті
поштóрнок, -нка боковий мотуз від шиї до орчика
пóйас, -а пасок до штанів
прáво прямо, просто
правуватиси процесуватися

пражи́на, -и важка поперечка журавля: *пражи́на на к'ірлику́*; жердка; жердка, міра ґрунту, близько ара
праню́к, -а́ прач
прасува́ти гладити: *прасува́ти шма́т'е*
прахтика́нт, -а дотейкувач
прац'овитий робітний
преображе́нійе Спаса: *преображе́нійе шіс'к' нед'іл' по вели́кодни ў четве́р*
прибра́лоси прояснилося (від хмар)
привали́ти розбити до крови шкіру на голові: *привали́ў го́лову*
привйе́зувати прирублити: *привйзувати снопи́ рубле́м*
привы́т'е, -а посидіння при мерці: *до мерло́го йдут з с'в'ічкоў, гу́ру с'в'ітла знесу́т на привы́т'е*
при́горшч', -і пригірщ
придоліб, -о́ба гряділь
придо́лок, -дíўка подолок: *придо́лок соро́чк'и*
прижиту́ра, -и тісточко
прикуро́р, -а прокуратор
примарíйа, -і / **сват**, -у громадський дім, сільрада
примерза́йе льодовий шерест на річці
примовйети зашіптувати
при́морозок, -зку (легкий) перший мороз
припина́ційа, -і корчма
при́пічок, -чка виступ перед хлібною піччю
припусти́ти (*молоко́*) почати давати багато молока
пририва́ти проривати: *пририва́ти бурак'и́*
приста́ти приженитися на ґрунт
приста́ційа, -і шарваркова праця для громади від 15-50 року життя
прифе́кт, -а повітовий староста
причо́лок, -чілка вужчий бік хати
при́шва, -и пришва
при́шчіпка, -и латка (на взутті): *покласти при́шчіпку* залатати
пр'и́жа, -і напрядений півторак
пр'и́жка, -к'и пряжка підперезувального ремінця
пр'и́сти муркотіти: *к'іт прідé*
пр'и́ха, -х'и пряха
провідна́ нед'íл'а / **про́води** Томина неділя
про́води, -іў / **провідна неділя** Томина неділя: *проводж'йут гроби́*
продаве́ц, -ўц'а суб'єкт
продаўчи́н'а, -и продавальниця
проз'е́бнути продрогнути
пропа́сниц'а́, -і фебра
пропу́скач, -ф зазубень осинового навою кросен
проси́ти кликати: *проси́ти на вес'íл'е*
проси́тиси / **хот'íти до богайа́** літитися: *корова си про́си / хо́че до богайа́*
про́стий дурнуватий
прости́рало, -а / **ска́терт'** обрус
простоволо́са без хустини на голові: *простоволо́са жíнка*
протри́н'кати пропустити: *протри́н'кати гроші*
профе́сор, -а учитель
проца́п, -а дишель волового воза
проце́сійа, -і хресний хід
про́ше прошу, будьте ласкаві
про́шиўка, -к'и обшивка-ковнір сорочки
про́шпан, -у підвода, форшпан
прудк'и́й скорий: *ма́йе прудк'и́й х'ід*
пру́н'і, -н' терносливи
прут, -а товстий край залізної коси
пта́ха, -и домашня птиця
пу́головиц'а, -і пуголовиця жаби
пу́жілно /**пу́жіўно**, -а бичовина батога; ***плече́не пу́жіўно*** биківець
пуй-пуй *виг.* приманка голубів
пук, -а витрясений з мерви великий вимолочений сніп (*зче́саний сн'іп*)
пу́канка, -к'и затраска
пу́пінок, -нка пуп'янок
пусти́й порожній: *пусти́й горíх*

пусти́ти жилце́ вжалити: *бджола́ пусти́ла жилце́*
пустувати /лавушка́ти / блаву́чити ден' байдикувати
пу́тати триножити
путе́р'а, -і сила міць
путерува́ти могти: *не путеру́йу* це мені не під силу
пу́тн'а, -і відро: *пу́тн'а з бл'ех'и ў ха́т'і*
пухло́, -а́ / ґу́ша, -і воло
пуцува́ти / ґл'анцува́ти (*чо́боти*) чистити
пу́шка, -к'и пучка, кінчик пальця
пу́шка / карабу́шка табакерка
пу́шч'ен'е, -а запуст, сиропусна неділя
пйу́ро / перо́ писальне перо
пйа́ўка, -и п'явка

Разову́й / **жи́тний хл'іб** чорний хліб
ра́йск'і две́рі царські врата
ра́л'і, -іў рало
рал'ува́ти ралити
ра́ма, -и рамка ровера; віконні рамці
раматі́з, -у ревматизм
ра́мка, -к'и рама вулика
ра́на сорт ранньої картоплі: *ра́на барабу́л'а*
ране́та, -и сорт яблук
ра́но ранок
рап / гру́да прищиця коро́ві на ноги: *забага́то йіла сиро́йі барабу́л'і*
раптови́й дож' злива
рапу́ха, -х'и ропуха
ра́тиц'а, -і ратичка (свині)
ра́ўлик, -а слимак
ра́шпіл', -л'а́ терпуг
реве́ри, -іў вилоги чоловічої маринарки
ре́д'ка, -и редьківця, редьква: *ре́д'ка мі́с'ічна, ра́на*
ретє́л'ний справедливий
рецепі́ш, -у посвідка з пошти про поручений лист
решету́на, -и рожа у свиней
решето́, -а решето
решітк'у́, -то́к рафи віялки
р'ебу́й віспуватий: *р'ебу́й від віспи*
ру́бник, -а став, де розплоджують риб
ру́жок, -жка рижик
ру́йка, -к'и рило
ру́ло, -а сошка плужка
ру́мар', -а римар
ру́нка, -к'и низька каструля з вухами
ру́па, -и яма обрив
ру́сик, -а рисік
рич'а́ти ревти: *коро́ва ри́чит*
рі́г, рога зуб вил: *ви́ли на шти́ри ро́ги*
рі́зати заколювати: *пац'ука́ рі́жут*
рі́пиц'а, -і потрісканий бруд на шкірі
робу́ти *рекл'ама́ційу* просити про відрочення військової служби
робу́ти звивати: *птах ро́бит гн'іздо́*; ***робу́ти зага́ту*** ставити загату
робу́ти си *па́ном* вдавати пана
робітну́ц'а, -і робітна бджола
роґа́л'ок, -л'ка обаранок
роґ'і́з, -ґо́зу осока, різоха
роду́мий знак родимчик
роду́на, -и / **кумна́ти**, -іў свояки
розведе́на розведениця
розведе́ний розлучений
розву́тиси заболіти від праці в перегибі (про руку): *рука́ си розви́ла*
роздорі́же, -а перехрестя, розвилка доріг
роззува́тиси скидати взуття
розк'у́нути розбивати повіс для сушення: *розк'у́нути пол'і́г*
розноо́кий зизуватий
розноо́ко диву́тиси зизувати мати зиза
розпилу́ти розрізати: *розпилу́ти пу́лкоў*
ро́зплуга, -и борозда
розпрі́да́тиси розсукуватися (нитка)
розсаду́ти розсаджувати
розу́мний спосібний, здібний
ройі́тиси роїтися: *бджо́ли ройу́тси*
роману́ц'а, -і ромашка, рум'янок
ро́ндел', -дл'а казан
роса́да, -и розсада
роска́л', -а́ городова залізна лопата

роспалú ти розкласти: *роспалú ти вогóн'*
роспустú ло розтало, відлига
роспýтувати розплутувати (*нитк'и́*)
росчúна, -и розроблене тісто на хліб: *росчúна кúсне*
росчинú ти, -чúн'у розробити з муки тісто: *росчинú ти на хл'іб*
рот, -а уста
рóхкати хрюкати: *свин'á рóхкайе*
рошч'іпú ти, -іпйу розстібнути
рубá ти кроїти: *хл'іб рубáйем ножéм;* збирати капусту: *рубá ти голоўк'и капýсти*
рубéл', -бл'а жердка притискати при воженні снопи на возі
рýжа, -і / бешúґа, -ґи рожа, великий чиряк
ружáна кличка червоної корови
румеґá ти пережовувати: *корóва румеґáйе*
рýна, -и вовна з одної вівці
рýра, -и духівка
русáлка, -к'и бабака
рýска, -ойі рід танцю
рустú вити: *пес руйé*
ручúц'а, -і задовбана підпірка драбини в возі
рýчка, -ик'и закривлена притримка у половині кіссяти: *косúти на рýчку / на ск'іну́* грабками
рýчка, -к'и *дит.* рука
ручк'и, -ч'ок керівниця ровера
рушнúк, -á платок до лиця
рýшта, -іў ґрати під кухонкою
р'ад, р'ідý ряд: *р'ад барабýл'і*

Сáжа, -і сажа
салá та, -и салата
сáло, -а внутрішній товщ заколеного кабана: *сáло зі середúни*
сал'чесóн, -а сальцесон
самос'íўка, -и сходи витрясеного зерна на полущеній нивці
самот'ічка віяшки
самотóка, -к'и позема снівниця
сандáли, -іў мешти; ***сандáли з пр'іжкáми*** капці
сáни, -úй сани
санивóри, -і додаткові підсанки при перевозі ковбків
сáнка, -и санина, полоз саней
сáпа, -и мотика
сапáти, -áйу сапою струшувати землю довкруг кущів картоплі
сáпіўно, -а держак сапи
сараúм, -а жирандоль у церкві: *сарафúм велúк'ий і малúй*
сáрак, -а бідняк, комірник
сарáка, -и бідолаха: *такá сарáка*
саранчá, -í великий коник, саранча
сардáк, -á сіряк: *сардáк з вóўни*
сварú ти насварити, сварити: *сварúў на мéне*
сват, -у сільрада
сватовúй чолов'ік громадський поліцай: *сватовúй чолов'ік бýбнит*
свербúвуска, -к'и шипшина
свúстало, -а свищик (іграшка)
свистати співати, щебетати: *соловíй свúшч'е*
свóлок, -а трам стелі
свóрій, -н'а сворінь
сворін', -н'а шворінь: *сворін' тримáйе розвóру і клúворот*
сегóдне нині
селез'ínка, -к'и коса
сел'етирувáти здоровити по-військовому
с'éўкати квакати(про селезня): *кáчур хриплúво с'éўкайе*
сúвий з посивілим волоссям
сúвий / грúвий сірий: *сúва гýска*
сúжін', -жн'а сяг дров, стіс
сик'ирувáти / грúзти (кого) напосістися (на кого); переслідувати (кого)
сил'цé, -ц'а сильце (з дроту)
симбráш, -á супряжник
син, -а син: *син середýшч'ий; син мéнший*
синúчка, -и синиця
сúнка, -к'и фарбка до прання
синоцвíт, -у волошка
сúпати наливати: *ґас си сúпле до л'ампи; насúп боршч'ý*
сипíти сичати: *ґýска і гусáк сипúт*

сипуна́рка, -к’и сорт картоплі
су́рба, -и рід танцю
су́тий ситий; товстий
с’івлка, -к’и сівник
с’ідло́, -а́ сідло
с’іл’ну́ц’а, -і сільничка
с’іно, -а скошена й (висушена) трава з першої кісьби
с’іно́жат’, -ти долина
с’ípати клювати: *ри́ба с’ípайе*
с’ірну́к, -а́ сірник
с’ічу́ шаткувати капусту
с’ічка, -и дрібно посічена солома на корм
скавуру́ти скавуліти
скавучі́ти скавуліти: *пес скавучи́т*
скаже́ний встеклий (пес)
сказ, -у огріх при оранці
сказу́тиси встектися: *пес сказиўси*
ска́лец, -л’ц’а закалець у хлібі при опалій гливній м’якушці, піднята шкоринка буханкиа
скапа́ти вийти з важкої недуги
ска́терт’, -ти / простирало, -а обрус
ску́нути ўро́к’и відчарувати
ск’у́нути поронити плід: *ск’и́нути ло́ш’е (те́л’е)*
ск’і́ви / **лу́жі**, -іў лещата
склеп, -у крамниця: *скле́п від кост’у́міў (матéрії)* текстильна крамниця
скло, -а шиба вікна
ско́ба, -и скобуль-вушко для защіпки
ско́йка, -к’и шкалька
скоро́мне масне (на великдень)
ско́с’увати зжинати весною буйні вершки пшениці, жита
скру́н’ка, -к’и віконна скринька
скру́н’а, -і скринька від сівалки
скру́пати рипати: *чо́боти скру́пайут*
скру́пи бігунки: *две́рі на скру́пах*
скрипу́ц’і, -ц’ скраклі, бльочки нитчаниць у кроснах
скру́пти рипульці: *чо́боти на скру́пах*
ску́бати / **де́рти** скубти: *ску́бати п’ір’е*
скубсту́ / **ску́бчи** скубти: *рука́ми во́ўну скубсту́; ску́бчи гу́ску*
сла́тина, -и солотвина: *с’іл’ з водо́ў*
слу́ўка, -к’и слива (дерево); сливка (овоч): *слиўк’у́: кру́гл’і справедли́ві, до́ўгі, біл’і́, худ’і́, суше́н’і*
сло́йік, -а слоїк
слуга́, -и наймит
слу́жба найми: *на слу́жбу*
слу́жба бо́жа відправа
слу́жниц’а, -і наймичка
слуп, -а стовп дерев’яного риштування хати, стовп у тині
смерка́йе / **стемн’і́ло** вечоріє
смик, -а смичок
смола́, -ú живиця
смутну́й сумний
сну́ц’і, -ц’ пелюста воза, куди виходить дишель
сн’і́г, -у сніг: *дрібну́й сн’і́г* крупви політують; *мете́ сні́гом* метелиця
снова́ўка, -к’и дозема снівниця
снува́ти розтягати: *паву́к снуйе́ павути́н’е*
сова́, -ú сова, пугач
сокоту́ти / пазу́ти берегти, пильнувати
солові́й, -ві́йа соловейко
соломн’інк’у́, -но́к безсмертники
солону́на, -и сало (зверху кабана)
сопі́ўка, -к’и сопілка
сорокову́сти, -іў у великому пості заупокійна служба: *кладе́ си мід і колачі́ і свічку і то стойт на престо́л’і*
сорочи́нка / **соро́чечка**, -к’и дитяча сорочечка
спа́рити загасити: *спа́рити вапно́*
спе́рти спинити: *спе́рти кроў затамувати*
співа́ти щебетати: *ла́стіўка (жи́воронка, солові́й) співа́йе*
спі́дне зел’і́зо леміш, сошник
спі́дничка, -к’и спідниця (з фабричного)
спл’і́с’н’іний згливілий: *спл’і́с’н’іний сир — йек стари́й*
сповідатиси сповідатися
спо́дн’і, -е́н’ штани з фабричної матерії

спр’іга́тиси спрягатися кіньми на 1 запряг
спу́дитиси сполошитися:
ста́до, -а табун: *ста́до ко́ний*
ста́йн’а / ґражд / коле́шн’а хлів
ста́ти ду́ба стати дибки (*к’ін’*)
ста́ў, -ву́ ставок
ста́ційа, -і вокзал
сте́гна, -н’іў стативи кросен
сте́жка, -к’и стежина
сте́л’мах, -а стельмах, колодій
сте́л’а, -і повала хати
стерн’а́, -і стерня
сту́на, -и кошара
сту́рка / ґу́ма, -и резинка
сту́рта, -и скирта
стіжо́к, -жка стіг сіна
ст’іл, стола стіл; тафня стола
ст’інка, -к’и стрімке місце
сто́гна, -и стонога
стодо́ла, -и клуня
столе́ц, ст’іл’ц’а́ підніжок: *столе́ц під но́ги*
стол’е́р, -а́ столяр
стома́к, -а́ шлунок людини
сторона́, -ú край, околиця
сто́ўба, -и дозема штабка від гряділя до сапки плуга
страстну́й ту́жден’ страсний тиждень
стру́чи стригти
стріжну́ц’а, -і трясовина, болото
стріле́ц, -л’ц’а мисливий, браконьєр
стрíўка, -к’и дороговказ
стрíўка, -к’и насінний цибух цибулі: *ду́мка віхо́ди ў стрíўку*
стрíха , -иний дах: *стрíха – соло́сн’ений верх*
струга́чка, -к’и стружок до копита
струша́к, -а́ сінник
студене́ц, -н’ц’у драглі
студе́ний морозний, холодний
сту́па, -и ступа; олійна машина: *сту́па би́ти ол’íй*
сту́хнути (*напу́хле*) розійтися
су́головок, -ўка збіг уздовж дороги поздовжних і поперечних загонів: *су́головок – попере́шна ни́ва до поздо́ўжнойі*
судійа́, -і суддя
су́кало, -ф потак-шпуляр
сук’у́ра, -и сокира, топір
су́кровиц’а, -і кров
су́кровиц’а / **матері́йа** ропа
сус’і́да, -и сусід
суфер’у́ти зазнати лиха
сух’е́ копу́то шпат, копито, що тріскається
су́чка, -и собачка самка
сушу́ти робити коло сіна: *сушу́ти с’íно*
с’вітá вечéр’а кутя, святвечорова вечеря: *кладéси с’íно на стíл шч’обú квочк’и с’ідáли*
с’вітýй вéчір святвечір; дрýгий с’вітýй вéчір голоднга кутя
с’вітýлка, -к’и молодша дружка
с’вічéне свячене; ***с’вічéна водá***
с’л’іпáк, -ý / **с’л’іпак’ú**, -íў молочай (Taraxacum)
с’л’іпáк, -á боляк
с’міт’é сміття
с’мітú́ти смітити
с’н’іт, -а ковбок зі стовбура
с’ц’ú́ти мочитися
с’ус’ý-с’ус’ý приманка гусей

Та́ба́ка, -к’и табака: *н’ýхати таба́ку*
та́бла, -и дошка, таблиця
таблú́чка, -к’и ґрафітова табличка
та́йстра / джа́нта, -и торбина на плечі ручна
тарабо́н, -у повозка: *тарабо́н – нема́ л’ушн’íў*
тарга́н, -á прусак
таре́л’ц’і, -іў астри
тар’íл’, -е́л’а тарілка
тарка́та чорнобіла; цяпката: *тарка́та корова*; сімената: *тарка́та ку́рка*
тарка́тий чорнобілий: *таркатий кін’*
та́са, -и бритванка
та́та, -и *дит.* батько
тата́рка, -к’и / вýйма, -и спухлина
та́то / **не́н’о** / **д’е́д’о** батько
та́то свекор

та́то-ма́ма батьки
та́фл’а, -і філюнок дверей
тач’е́ти качати: *тач’е́ти т’і́сто*
та́чіўка, -к’и качалка до білизни
тачі́ўка, -к’и качалка до тіста
та́чка, -к’и тачка
те́л’е, -е́ти теля: *з пе́ршим те́л’ем то не́л’іпка*
теля́чка, -и телиця
те́н’г’ий великий: *те́н’та ба́йда хл’і́ба*
те́пло теплінь
те́плого оле́кси тридцятого березня
тереб’и́ти вилущувати зерна кукурудзи: *тереб’и́ти шу́л’ок*
те́рка, -к’и терко
те́рлиц’а, -і терниця
термі́н, -у / **розпра́ва**, -и визов до суду; судова розправа
те́рміт’, -і кострица
те́рн’е, -а терня, колючка: *з те́ру*
тер’н’ / дере́н, -рну́ терен
теск’ / тато, -а тесть, свекор
те́шч’а, -і теща, свекруха
ту́ка, -к’и зошит
ту́рба, -и зварене дроблене, щипанетісто
тириле́йса, -и спів при водосвятті: *на йорда́н тириле́йсу крич’ли йек с’вітя́ли во́ду*
ту́чка, -к’ипідпірна жердка для тичного гороху
т’ік, то́ку тік: *на току́*
т’ік-так *дит.* годинник
т’і́катиси гонитися: *су́ка т’і́кайеси з псами́*
т’і́мн’е, -ени тім’я, леп на тілі
т’і́пати тіпати: *т’і́пати лен бетеле́вом*
ті́сто ру́бане локшина
ті́фос, -у тиф
тка́л’а, -і ткачка
ткан’е́, -а́ піткання, поперечна нитка
тог’і́д вторік
топи́тиси танути: *сн’іг то́питси*
топори́шч’е, -а держак сокири
топта́ти парувати, насідати: *когу́т то́пче ку́рку*
торби́на, -и торба кормити коня: *торби́на на го́лову*; золильний мішечок: *торби́на на по́піл золи́ти*
торолю́ста червоно-біла: *торолю́ста коро́ва*
торочи́ти, -о́чу випорювати: *торочи́ти нитку*
торочи́тиси вистріпуватися (край матерії)
то́с’і-то́с’і *дит.* плескати в долоні
тоўч’ú розбивати: *тоўчи́ горі́х*
точи́ло, -а ковальське точило
точи́ти / остри́ти гострити: *точи́ти на точи́л’*і
то́чі, -іў картопляні налисники
тпррý т’у *дит.* йти (їхати) з дому в гості
тпру-гар’а́ виг. прогонювання коня
тро́ка, -и жоліб для коней
тро́шч’а, -і комиш
трандафі́р, -у рожа
трапко́м підтюпцем
тра́ўка, -к’и конюшина (червона)
трахо́н, -у трахома
тра́чка, -к’и тартак
тр’е́ха, -х’и індичка
тридý х’и, -іў коклюш: *йеґ жі́нка з че́ревом, а три сш’е́нк’и йек пере́йде ту жі́нку, то дитина ма́йе тридý х’; йе жі́нка шч’о відверта́йе*
тримбу́л’ка / барабул’а́нка, -и гичкова цибулька
трині́жка, -к’и триніжок для варення над вогнем
трі́ска, -к’и скіпка
тро́хи ледь: *тро́х’и не упа́ў*
тру́нва, -и домовина
трус’-трус’ *виг.* приманка індиків
трут, -а трутень
тру́тити трунути
труч’ú ти ўза́д цофати: *труч’и́ти ўза́д віз*
тр’уха́н, -а́ індик
тр’уш’е, -ети / **тр’ушін’е**, -ети індиченя
туберкул’о́за, -и сухоти
ту́лнб, -а тулуб

ту́мане *виг.* дурило
ту́рма, -и череда: *ту́рма худо́би (ове́ць); гони́ коро́ви до ту́рми*
ту́т’а́, -і *дит.* курка
ту́ч’а, -і навала: *ту́ч’а – бу́р’а́ вели́ка; град: ту́ч’а бйе, ві́била ту́ч’а*
тх’і́р, тхора тхір: *ймй тхора́*
т’ут’у́н, -у́ тютюн
т’а́бла, -и перед, зад ліжка збитий з дощок
т’агну́ти черпати воду з криниці: *бра́ти воду лі́варем (кл’у́чкоў)*

У
у́бі́р, -бо́ру одяг
у́бу́йс’и *дит.* взуватися
увиха́тиси жваво, скоро працювати
у́голо́бі́ск’и на босу ногу, вшкрабість
у́дова́, -ú вдова
у́дове́ц, у́д’іу́ц’а вдівець
у́ду́тиси здутися (від конюшини зеленої): *коро́ва си у́ду́ла*
у́здрі́ти побачити
у́кройі́ти вкроїти: *укри́й ми хл’і́ба*
ула́тир’ поруч, біля
ули́йі бруква: *улейі для худо́би*
у́ну́ка, -к’и внучка
у́ну́ч’а, -і онучка
у́перезя́ти підперезати: *у́перезя́ти го́рбутку*
у́пе́с’ій го́лос пізно вночі
у́повива́ти перевивати: *у́повива́ти дити́ну*
у́прі́ва́ти пріти побитися
урва́тиси хмаролім: *урва́ласи хмара*
уру́тний злющий, поганий
у́ро́ки, -іу́ чари, пристріт
у́силу́ти просилити: *у́силу́ти ни́тку у́иглу́силу́ти ни́тку у́иглу́*
у́тка, -к’и *дит.* качка
у́трене, -ого утреня
у́шал’увати оббити дощечками: *драби́на тараби́на у́шал’о́вана*
у́шко, -а *дит.* вухо

Ш
шаґа́ч’, -á базікало
шаґува́ти базікати, оповідати небилиці
шаламá́т’е, -а дощані обрізки на тартаку
шалапу́та, -и / **шанталавий** ненадійний
ша́л’ка, -к’и терезка ваги
шамо́тка, -к’и твердо випалена кахлева цеглина
шанда́р’, -á жандарм: *шанда́р’на сел’і*
ша́нец, -нц’а рів (придорожній)
шантала́вий / шалапу́та дрантивий, ненадійний
шарл’ату́на, -и скарлатина
ша́фа, -и шафа (на одяг)
шва́йка, -к’и ручка пилки
швайсува́ти зварювати залізо
шва́л’а /краўчу́ха кравчиня
шва́ркати черкати: *шва́ркати с’ірнико́м*
шварц, -у рід вакси до чобіт
шву́л’а, -і шпала
шво́ркати тягнути ноги йдучи: *шво́ркати нога́ми*
шеді́нца, -и засідання (сільради)
шерск’, -сти шерсть: ***вели́ка шерст’*** волосення (з хребта свині, хвоста коня)
ш’е́пка, -к’и кашкет
ш’е́пка, -и вершковий сніп клані
шу́йка, -к’и кінчик пуги, де зачеплений ремінець батюжки
шу́йка / пру́шва, -к’и пришва чобота, підбиття
шу́ло, -а криве шило, швайка
шу́на, -и залізний обруч возового колеса
шу́ни, шин рейки
шири́н’ка, -к’и хустина на голову
ши́мен, -а білий кінь
шітк’іу́ну́ц’а, -і шатківниця до капусти
шка́па / стара́ кобу́ла стара кобила
шкаралу́па, -и слимакова шкаралуща
шкарал’у́па / лупи́на, -и шкаралуща яйця
чшква́рок, -рка решткa з витопленого кусочка сала

шк’і́ра, -и шкура: гарбува́ти шк’іру: **кручéна шк’іра** сирівець; **шавро́ва шк’іра** м’яка шкіра
шк’і́ра, -и шкоринка хліба: *шк’іра спі́дна* підошва хліба
шкл’е́нка, -к’и пляшка
школ’ер, -а́ учень
шкоро́дити боронувати, волочити
шкра́бати шлямувати: *шкра́бати к’и́шку на коўбасу*
шкр’о́бати обшкрабувати тонку шкірку: *шк’ро́бати молоду́ бул’бу́*
шлю́йки, -йок підтяжки
шлийа́, -і шлия
шл’о́мпати шняпати, волікти підошвами взуття
шл’у́фка, -к’и насувана шкіряна рурка на посторонок, щоб не натирав коневі боки
шма́рк’и, -іў шмаркотиння
шма́та, -и ганчірка (до пороху)
шма́т’е, -а білизна
шмір, -у коломазь
шмотоло́ка, -к’и нежить
шна́йдер, -а кравець
шо́па, -и повітка (при хаті), дровітня
шо́ри, -іў шкіряна упряж
шосе́та, -и шкарпетка
шоўко́ва трава́ дротикувата купчаста трава: *шоўкова́ трава́ – йійі́ коса́ не бере́*
шо́фе́р, -а водій автомашини
шпак, -а́ шпак
шпаку́ *ма́йе к’ін’*
шпа́нґл’а, -і притримка до волосся
шпарга́т кухня з плитою
шпат хрома́йе на но́гу
шпу́л’ка, -к’и аґрафка
шпу́нцер, -а сюртук, блюзка
шпу́ц’а, -і радіюсне сполучення між головою і дзвоном у колесі
шпіл’а́р, -а́ просте шило робити дірки
шпіна́т, -у шпінат
шпо́ртати нишпорити
шру́ба, -и гальма, гальмова корба воза
шру́бстак, -у столярський ваерстат
штил’вага́, -ú жердка переду воза, поперечка до дишля до якої чіпляють орчики і перед колісницями плуга
штих’е́ти, -іў рівний дощаний тин
штіл’, -а держак лопатки
што́л’а, -і шип до підкови: *о́стра канто́ва што́л’а*
штра́йпіґла, -и стремено
штру́кати /скака́ти скакати
штрихува́тиси ранити собі підковою другу ногу від вузької ходи, затратовуватися
штру́цел’, -цл’а штруцель: *штру́цел’ зави́ваний*
штубі́й, -а́ вулик
шту́ркннти штовхнути
шу́бер, -а засувка від печі до димаря
шука́ти (*ку́рку*) щупати за яйцем
шу́л’ок, -л’ка шульок, кочан зі зерном: *шу́л’ок куру́дзи* / **шу́шка**, -и шишка
шум, -у патока на меді, піна
шу́ра, -и повітка
шурува́ти мити тручи: *шурува́ти піско́м*
шус, -а стусан, штовханець
шу́тер, -тру рінь, жорства
шу́тий / го́лий безостий: *шу́та пшени́ц’а*
шуфл’а́да, -и шухляда
шушо́ни, -іў снігівці
шче́н’е, -н’ети собаченя
шч’е́па, -и ґатункова нащеплена яблінка
шч’е́пити прививати: *шч’упити йа́блону*
шч’иба́ти, -а́йу збивати овочі жердкою
шч’ибну́ти оббити об камінь: *шч’ибну́ти па́лец на нож’і*
шчу́глик, -а щиголь
шч’у́рий щедрий
шч’иўну́к, -а щавель
шч’і́зник, -а чорт, нечистий
ш’ч’у́ка, -и щупак
шч’ур, -а́ криса
шч’окну́тиси меншати: *міс’іц’ шч’окну́ўси на доли́ну*

фа́йерцаґ, -у запальничка
фа́йний гарний
фа́йрант, -у кінець праці
фа́ктор, -а листоноша
фалу́ти захвалювати
фалó́н, -а фелон
фа́л'ча, -і міра поверхні ґрунту
фамі́лійа сім'я
фал'ба́, -ú стьожкове обшиття, забóр (на спідниці, запасці)
фа́л'бух, -а стільчик, підставка під копито при підковуванні
фа́рґа *виг.* вигук худобі: "переступися"
фарóст, -ý хмиз
фартý́х, -á фартух коваля, хвартух
фастриґува́ти шити штихами тимчасово
фасу́л'а, -і квасоля, горох
фе / ка́ка *дит.* поганий
федоро́вий ти́жден' / ма́сниц'а масниця
фе́лек, -а торгівець старим залізом і онучами
фе́рма, -и радгосп
фе́штер, -тра гайовий, лісничий
физ, -а рід шапочки на голову
фина́р', -á кишенева електрична лямпка
фíґа: *показа́ти фíґу* кукиш
фін, -а похресник
фіна́, -ú похресниця
фíра / віз драбинастий віз
фіра́нк'и, -нок фіранки
фíрман, -а візник
фíртка, -к'и хвіртка
фіст, фостá хвіст
фíйкати фиркати, бити
фіййа́кер, -а дорожкар
фл'ек'и, -іў підпідошвові шкіряні нашивки
флúн'кати пхенькати
фл'а́цнути хляпнути
фолó́с, -у користь, дохід
фóркати порскати, хропіти: *к'ін' фóркайе, бо почýў вóўка*
фоса́чка, -и сорт грушок
фóстик, -а спиник овочу
франдзе́ла , -и довга булка: *дóўга франдзе́ла*
фрúка, -к'и респект, страх
фрізýра, -и чуб, чуприна
фронт, -у перед хати
фрýштик, -у сніданок (18 год.)
фудýлитиси вивбируватися: *д'іўка фудýлитси*; нестися згорда
фудýл'ний гордовитий
фужделúти мести, віяти снігом: *фужделúт сн'íгом*
фýкс, -а червоний кінь
фура́ж, -ý шуфелька
фураш'ép, -у / **бура́к дл'а худóби** пастівний буряк
фýркнути пурхнути
футрува́ти кормити коней січкою
футрува́ти напускати снопи в молотілку: *фуртува́ти ґатýзу*
фуґува́ти вирізувати паз спеціальним фуґанком
фуґ, -у в клепках бочки для дна
фундаме́нт, -у підвалина: *фундаме́нт з ка́мін'а*
фýрити жбурнути
фýркало, -а дзиґа
фýстка, -к'и велика хустина на голову
футрúн'е / обла́ми назовнішні дошки довкруг віконної скриньки одвірків
фýфела, -и / **завирýха**, -х'и заметіль

хало́ші, -шіў ґальоші
халýпа, -и стренька хатчина: *халýпа – стара́ ха́та*
хамýт, -á хомут
хандóли, -іў старі шкраби
ха́рний охайний
ха́та, -и**:** *ха́та мала́; ха́та велúка світлиця; ха́та грома́цка: пін сидит у грома́цк'ій ха́т'і*
ха́ўка, -к'и щелепа
х'ита́ти / колисати злегка колисати
хло́пчик, -а підпірка-ковпак над заднім колесом воза
хмурнúй хмарний
хóз'і-хóз'і (ма́мі) *дит.* ходи (до мами)

хол’е́ва, -и халява
хоміќ, -а́ хом’як
хо́ра, -и рід танцю
хоро́ми, -іў сіни
хо́ўзатиси сховзати
хоўзк’у́ў ховзький
хо́ўзко ховзько
храм, -у празник
храма́ти кривати, шкутильгати
хра́пи, -іў / **ніздра́**, -іў ніздрі коня
христ’ілниц’а, -і христильниця
христо́ва доро́га умацький шлях
хришч’і́, -іў храбусті листа капусти
хришч’, -а́ хрястка
хрін, -у хрін: *борак’у́* з хріном цвікла
хру́стати, -айу лузати гарбузові зернята
худу́ў / мізе́рний худощавий
худо́ба, -и корова й коні **/ коро́ва**, -и корівка
хулуде́ц’, -дц’ф шпеник-вісь у ткацькому човнику

Ц
цап, -а козел, сернюк
цапі́на, -и гак обертати ковбки
ца́ра, -и низи: *в ца́рі* на рівнині
цвик, -а цвях: **кі́нск’ий цвик** вухналь
цвуи́нтар, -а кладовище
це́а кладовище
цебе́р, -бра́ цебрик
це́гла, -и цеглина
цегó́л’н’а, -і цегельня
це́л’ір, -у селері
це́рн’а сивий кінь з цятками
цибулу́н’е, -а гичка цибулі
цили́ндер, -дра скло для лямпи
цимба́ли, -іў цимбали
цу́рка, -к’и мережка
цитрин’і́ўка, -и сорт яблук
цу́цка, -и дійка: *по́рос’е від цу́цки сосунець*
ц’ібі-ц’ібі́ *виг.* приманка кози
ці́ган, -а вороний кінь
ц’ідýло цідильце
ц’ідýти цідити
ц’ілина́, -ú новина (ґрунт)
ціментáл корова білої масти
ці́мерман, -а тесля
ц’іп-ц’іп *виг.* приманка курей
ц’іпýўно, -а держак: *ц’іпýўно ц’іпа*
ц’іпо́к, -пка́ шинка, поплентач в основі на кроснах
ц’іса́рскадорога / асфалт шосе
ц’ітк’и, -то́к скляні коралики
ц’іўка, -к’и цівка для пряжі при тканні
цурі́к *виг.* назад (коневі)
цурка́нка, -к’и рід вівці
ц’ приманка курей
ц’вірін’о́к, -н’ка́ / **ц’вірі́н’чик**, -а сверщик, цвіркун: *ц’вірін’о́к ц’віркайе*
ц’ві́ркати цвіркотати
ц’о́н’а, -і *дит.* свиня
ц’о́пц’о, -а *дит.* чобіток
ц’ох-ц’ох *виг.* приманка свині
ц’умáґа, -ґи / **пал’у́га**, -и костур
ц’ун’-ц’ун’ *дит.* сцяти
ц’урíти / поц’урíти текти цюрком: *кроў поц’урíла*
ц’у́рка ле́ду борулька сомпель
ц’уррр *виг.* приманка курей

Ч
чабáн, -á вівчар
чáла *виг.* на вола: праворуч!
чáпл’а, -і чапля
час, -у годинник
чел’е́дник, -а термінатор, челядник
че́луст, -іў півкруглий отвір пічної печі: *піч з че́лустами*
чеплик, -а складний ножик з дерев’яною ручкою
черва́к, -á дощівниця
черва́к принада вудки
червак’у́, -íў черва бджіл
червачо́к, -чкá світляк
черву́вий з черваком: *черву́ве йáблуко*
черво́на фа́на квітка на новобудові
черво́ний рудоволосий
че́рево, -а живіт: ***жíнка з че́ревом*** вагітна, в тяжі
че́рево, -а живіт (коня)
через крізь: керез вікнó
че́реп, -а чашка голови: ***пробу́ў че́реп*** розбив голову

чере́шн’а, -і чререшня (дерево, овоч): *бі́л’і черешн’і́; черво́н’і, гирк’і́, нашч’пле́н’і*
черстви́й твердий: *черстви́й хл’іб*
чесно́к, -у́ часник: *голо́ўка чеснокў́, зубкы́ чеснокў́, вінóк чеснокў́*
чефері́ст, -а залізничник
ч’е́шник’и, -іў підгрибки
чи́кол’шн’, -ни чиколодок
ч’ир, -у відмастка мастити основу на кроснах: *ч’ир з мук’г кукў́рудз’енойі*
ч’и́ріўни́ц’а, -і чарівниця: *ч’іріўни́ц’а зна́йе наўро́чити*
чирча́ф, -а простирало
чи́сниц’а три нитки на (великому) мотовилі
чи́стити каструвати: *чи́стити кон’а́ (по́рос’е)*
чи́стити обрізувати гичку буряка перед зазимовуванням
чи́хати чхати
чіпа́тиси заповстуватися (*нитк’и́*)
чіпа́тиси / бу́тиси ставитися до бійки
чіпи́ги сузір’я Оріона, Косарі
чіпи́ги, -пи́г гепіги: *чепи́ги пле́га, граса, ра́л’іў*
чі́ркати цвірінькати: *горобе́ц чі́ркайе*
чі́ўка, -к’и відколоссева частина снопа
чі́чка, -к’и цвітка
чола́н, -а́ дзвоно возового колеса
чолові́к, -а муж
чорна́ло, -а /**атрамент** чорнило
чо́рний / чорнобри́вий чорнявий
чоту́рогранч’е́стий йачмі́н’ ячмінь з колосками в 4 гранки
чуба́тий з чубком: *чуба́тий го́лубец (ку́рка)*
чу́га, -и опудало, страхополох
чу́пер, -пра чуприна
чу́хаўка, -и / **короста** сверб, короста

Ю (йу)хт, -у груба виправлена шкіра

Я (йа) так
йа́блун’а, -и яблінка
йа́гн’е, -ети ягня
йагни́чка, - маленька овечка
йа́годи, -гі́д полуниці, трускавки
йа́йічко, -а / **по́душечка** личинка муравля, мурашки
йалу́ц’а, -і ялиця
йаліўни́к, -ў́ недійні корови: *шо си не до́йіт*
йа́ловий, -а корова, яка перестала доїтися
йа́ма, -и яма, вибоїна; бурта на картоплю
йапере́ві *борачко́ві йа́блука* сорт яблук
йарина́, -ú яре збіжжя
йа́сик, -а заголовок, подущинка
йа́сла, -се́л жоліб для корів
йа́сна, -се́н ясна
йа́шчур, -а веретільниця: *йа́шчур сл’іпи́й чо́рний*
йа́шчурка, -и ящірка

Опрацювала та підготувала до друку Наталя Хобзей

Збірник пам'яті Ярослави Закревської

Діалектологічні студії. 3 *Львів, 2003*

УДК 811.162.1'282(038)

Олекса Горбач

Словник північно-підляської говірки села Добровода близько Гайнівки (Польща)

Село Добровода (Dobrowoda) розташоване 3 кілометри на схід від містечка Клещелє (Kleszczele) поблизу залізничної траси Черемха-Гайнівка; до кордону з Білоруссю — 5–7 км. За адміністративним поділом Добривода належить до ґміни Клещелє (Kleszczele) повіту Гайнівка Підляського (Podlaskie) воєводства, давніше Білостоцького (Biaiostockie) воєводства.

Говірка села Добровода не ввійшла до мережі "Atlasu gwar wchodnioslowianskich Bialostocczyzny".[1]

О. Горбач зробив записи в серпні 1973 року. Інформатори: Явдосюк Якуб, Явдосюк Ян, Явдосюк Катерина, Смик Якуб, Смик Наталія.

У вересні 1997 року Я. Закревська взяла участь у діалектологічній експедиції на Піддляшші, що була спільним проектом Університету Марії Кюрі-Склодовської та Волинського університету ім. Лесі Українки.[2] Одна із цілей Я. Закревської у цьому проекті — відвідати с. Добровода. Там дослідниця хотіла звірити для публікації словник цієї говірки О. Горбача, а також зробити магнітофонні записати.

Текст словника публікуємо за машинописом О. Горбача. До технічних змін у тексті належать: наголос над наголошеним голосним (**авóн** замість **авОн**); ілюстрації — курсивом у кінці словникової статті; ремарки *згірд. – згірдливе*, *дит. – дитяче* — курсивом. Примітки, які власноруч зробила Ярослава Василівна олівцем на машинописі, подано в дужках [].

---

[1] Упорядники складають щиру вдячність проф. Ф. Чижевському за інформацію про село Добровода

[2] Про цю експедицію див. у цьому ж виданні: Г. Аркушин "Підляські семантичні діалектизми", с.

Із зірочкою (*) подаємо реєстрові слова, відтворені з тексту словника, напр.: ***бідá / нéндза**, -и ‘нужда’, якого у реєстрі під **бідá** не було, зате було **нéндза**, -и / **бідá** ‘нужда’ тощо.

Від упорядників

Авóн! *виг.* проганяти собаку
áгрест, -у агрест (Ribes) [grossularia]
азбестýўка, -и рід плит покривати дах
акушéрка, -и / **бáбц’а**, -і повитуха
андарáк, -á рід светра
а-псск! вигук проганяти кота
арг’íна, -и осіннє високе жовте зілля
аршýн, -а давня міра довжини

Бáбка, -и / **мл’еч**, -у кульбаба (Taraxacum off.)
бáбка солодка бабка, печена в формі: *бáбка мазýрска*
бáбц’а, -і бабуся: *бáбц’у!* бабусю! / **акушéрка**, -и повитуха
***багнíтка**, -тки / **кóтик[и]**, -а[ўў] / **кот’ухý**, -ўў
бажáнт, -а фазан (Phasianus)
базáр, -у торг
бак, -á казан
бáл(’)ка, -и трам, сволок хати
бáл’íйа, -і балія прати білизну
бан’íтити суятитися, йорзатися: *дитúна не спит, а бан’íтит*
бант, -у поперечка вгорі крокви
бантúна, -и / **йéн(т)ка**, -и півзина, кізлина притискати солому на гребінці даху
бáн’ка, -и велика молочарська конва: *бáн’ка на молокó*
бáн’а студ’éнна (мн. *бáн’и студ’éнни*) бетоновий циліндер криниці
барабáнит’ дошч січе дощ
барáн, -á / **копúл**, -á копил саней
барáнчик, -а баранець
бáрдзо дуже
барúш, -у могорич
бáт’ко, -а / **тáто**, -а батько
бах *дит.* спати: *пíдем бах*
бачóк, -чкá малий казан
бéбл’ах, -а *згірд.* дитина
бéдки, -док губи [з.н. їстівних грибів (крім білих)]: *бéдки лихíші*
бедлáки, -уў / **гýби** менш цінні гриби
без, -у (*чóрний, дúк’ий*) бузина (Sambucus); бузок (Syringa)
безчúнний невживаний: *наш парнúк перегорів і стойíт безчúнний*
берéзина, -и березовий гай
бéрест, -а / **вйаз**, -а в’яз (Ulmus)
бéрет, -а беретка
берóза, -и береза (Betula)
беч’éти / **мéкати** блеяти: *овéчка бечит / мéкайе*
бигýн, -á, *мн.* -нú ходильці колиски: *колúшка на бигунáх*
бидá, -ú біда, клопіт
бидловáти побігатися: *корóва бидлýйе*
бик, -á бугай; **бик без йейéц** віл
бúл’е-йак будь-як
билóк, -лкá білок яйця
б(й)ил’мó, -а більмо
бúти *л’он* обмолочувати льон
бúти(с’а) / **бúти задóм** копати (при доїнні): *корóва бйéцца; кўн’ бйе задóм / бйéцца*
бúц’а, -і *дит.* корова
бич, -á батіг пастуха; батюжка [держак] батога
бичóк, -чкá бичок
бийáк, -á билень ціпа
бийáнка, -и / **тлýчка**, -и масничка збивати масло
***бідá / нéндза**, -и нужда
бідóта, -и біда, нужда
бíелка, -и / **вивйýрка**, -и білка (Sciurus)

***бі́ли** білий; сорт картоплі: *бі́ли карто́фл'и*
благослове́н'ійе, -а благословення батьків для молодят
близна́, -ú сказа в полотні
блине́ц, -нц'á галушка, смажена на сковорідці
блист'а́чка, -и блискучі нашивки на дівочому одязі
блишча́ти / [**блісті́ти**] блищати: *вода́ блишчи́т*
бл'ізору́кий короткозорий
блошчу́ца, -і блощиця
бл'у́дечко, -а тарілочка, тацка
бл'у́мати рюмсати: *чого́ бл'у́майіш*?
бл'анк, -у / **йухт**, -у рід шкіри на вузду
бл'аск, -у заграва, луна
бл'а́шка, -и / **шу́бер**, -а засувка до димопроводу
бо́дн'а, -і кадка на одяг
бо́з'а, -і *дит.* церква: *пі́дем до бо́з'і*
***боково́йе са́ло / солону́на**, -и сало, солонина
бол'с, -а сворінь
бордо́вий темночервоний
боровúк, -á / **гриб**, -á боровик (Boletus edulis)
борозна́, -ú борозда, розплуга (за плугом)
бо́рок, -рка / **о́рчик**, -а орчик
бороновáти, -нýйу / **волочúти**, -чý скородити
борсу́к, -á борсук (Meles)
боўту́н, -á яйце-запорток
бо́ўур, -а бовдур, придашок збирати дим над припічком
бо́ц'ун, -а / **проводúр**, - á чорногуз (Ciconia)
бо́чка солом'яник: *соло́мйана бо́чка*
бо́чка товста пузата людина
братúха, -и / **брато́ва**, -и братова, шваґерка
брикáти гуляти: *кўн' брикáйе*
бро́нтати (*ни́тка*) за-, розплутати
бруд, -у воші
бру́дас, -а / **му́рза**, -и брудний хлопчина
бру́ква, -и бруква
бру́л'ка, -и бедрик (Coccinella septempunctata)
брусо́к, -ска́ камінець гострити ножа, косу
бруха́тий / **волá́тий** / **живота́тий** пузатий
бу́бл'ік, -а / **пра́н'ік**, -а / **ц'аст**е́**чко**, -а солодкий коржик
бугáй, -á бугай
бу́да, -и собача будка
бу́дден', -дн'а / **бу́дн'ішний ден'** будень
будúнок, -нку будівля
бу́кат, -а півсирівець (на упряж)
бу́лка буханка: *бу́лка хл'і́ба*
бул'бú, -ўў великі коралі
бу́л'ший більший: *йе й бу́л'ши чигуни́*
бунтовати бунтувати
бу́н'ка, -и глек: *йаґ бу́тел' і ши́йка у́зка*
бўр, бо́ру чатинний [хвойний] ліс
бура́к, -á буряк: *бура́к цвикло́вий*
бу́рка, -и куртка; суконна куртка: *бу́рка з сукна́*
бурмот'íти, -очý невдоволено й невиразно говорити (про себе)
бу́слови ла́пи хлібець, печений на Благовіщення, як прилітають лелеки: *йак пе́рший бу́с'ол прил'ітáйе, спивáйут: "бу́с'ол докóла, немá пáна удóма, поíхау до ві́л'ки кл'учи́ куповáти, травý випускáти"*
бу́с'ол, -сла чорногуз
бу́читис'а глядіти з-під лоба

Вáва, -и *дит.* рана, болить
вазо́нок, -нка вазон
вáлах, -а каструвальник
валкуўнúца, -і (з зубами) рубель, маґлівниця
валóк, -лкá / **качйе́лка**, -и качалка
ван'к'ір, -á спальна частина хати
вáпно, -а вапно
варúва, -у городовина
варúти, -рý, -риш / ***готовáти**, -ул'у, -виш варити

вволочи́ти, -чу́ / **всади́ти**, -джу́ всилити в вушко голки: *вволочи́ти / всади́ти ни́тку*
вго́ўтати / **присмирити** вговорити
вдоўбати задовбати: *но́ги столка́ вдо́ўбани*
вели́кий четве́р Страсний четвер
вел’ко́л’он, -л’ну льон довгунець
ве́л’ан, -у шлюбний вельон
вентро́ба, -и / **печі́нка**, -и печінка
вен’ґ’е́рка, -и сорт дрібніших сливок
ве́н’ґри, -уў решетина, рожа
вен’ґрова́тий з решетиною: *вен’ґрова́тий кабан́*
вепру́к, -а кабанець, підсвинок
верба́, - верба (Salix)
верболо́з, -у верба біла (Salix alba)
веретено́, -а́ веретено
веро́ўка, -и мотуз прирублювати возового рубля: мотуз (великий)
верста́, -ú верства
верста́т, -у / **кро́сна**, -се́н кросна
ве́рт’аха, -и макітра
верх, -у́ гребінка стріхи; чубок дерева
вершкú, -у́ў сметана
вес’іл’л’е, -а весілля
веснýшки, -шок / **ластови́н’н’е**, -а веснянки на обличчі
вестú відлітити: *вести́ коро́ву до бугайа́*
вече́ра, -и / **кол’а́ційа**, -і вечеря
вечорк, -ўў / **прадкú**, -до́к вечорниці із прядінням
ву́бавити, -ўл’у, -виш викорінити
ву́бижен’, -жн’а ґулька на буханці, яку вигнало при печенні
вибира́ти микати чоловічі коноплі: *вибира́ти конопл’і́*
ву́буй, -бойу вибоїна, яма на дорозі
вивйу́рка, -и / **бі́лка** білка (Sciurus)
ву́димо, -а місце в засіві, де нема сходу
видма, -и піщане [неродюче] поле: *ви́дми са́мийі йак ніц не расте́*
видму́ховати порскати: *кўн’ видму́хуйе*
ву́дра, -и видра
вид’о́рко, -а / **дойа́нка**, -и дійниця
ву́жей вище
ву́ймо, -а вим’я
ву́кл’епати поклепати: *ви́кл’епати косу́*
виклу́на, -и верболіз
вила́зити / **схо́дити** сходити (картопля, збіжжя)
ву́лизатис’а, -жус’а / **окрийа́ти** виздоровіти після важкої недуги
ву́л’івок, -ўка перше яйце молодої курки; яйце без шкаралупи
вилкú, -ло́к вили
***ву́ложаний** викладанець: *комі́р ви́ложаний*
вилочкú, суховини: *вилочки́ йаґ з де́рева*
винаймова́ти наймати: *пастухá винаймова́ли*
вине́ц, -нц’у / **шл’уб**, -у вінчання: *йек при́йдут з винц’у́*
випраўл’а́ти влаштовувати: *по зме́рлому випраўл’а́йе обі́д*
ву́пуст, -у поверх штанів: *соро́чка / кошу́л’а на ви́пуст*
ву́пусток, -стка / **йало́ха**, -и ялівка
виро́док, -дка виродок
ву́росток, -тка кілець [кільчик] на картоплині: *ви́росток карто́пл’і*
висипатис’а колоситися: *про́со висипа́йецца*
ву́с’іўки, -вок ґрис
ву́ст’ірати / **ву́прати** випрати
ву́те ви: *ви́те не пишíте*
ву́теребити, -бл’у / **ву́корчовати** викорчувати
ву́ти вити: *соба́ка ви́йе*
витира́ти витрясати з комина: витира́ти са́жу
вихова́нка, -и приймачка, нерідна дочка
вихова́нок, -нка приймак, нерідний син
ву́ходити (свойé) подертися, виноситися: *нагави́ці ви́ходили свойé*
ву́хор, -хру буревій
вице́чка, -и екскурсія, прогулька
ву́шки, -шок горище над хлівом

ви́шкребок, -бка хлібець з решток тіста
ви́шмаровати, -руйу обсмарувати
ви́йазд, до вийазду проїздка возом
ві! вигук на вола “ліворуч!”
відро́, -а дійниця; відро, путня
ві́ник, -а мітла
ві́т’ор, -тру вітер: *же́рдку положиў на стропо́ви, шоби ві́т’ор не зрива́ў*
вішáк, -á гак вішати одяг
ві́йал’н’а, -і / ***млино́к**, -нкá віялка, млинок млинкувати збіжжя
вйóска, -и сільська громада
***вкройíти** / **врíзати** вкроїти: *врíзати / вкройíти хл’íба*
влóговастий спрацьований, зістарілий: *влóговастий кўн’*
влóнчувати включувати: *влóнчувати с’вíтло*
влýчка, -и волічка, фабричні вовняні нитки
вмáзатис’а повалятися: *вмáзатис’а ў болóто*
вóва, -и *дит.* уявна страшна істота, щось страшне
***вовкý**, -ўў / **кол’учки**, -чок реп’ях (Aretium)
воднáйа кол’адá надвечір’я Богоявлення
водокрешчéн’ійе, -а Водохреща
***вóжух** / **кручок**, -чкá кухонний гачок до вогню
волáтий / **брухáтий** / **животáтий** пузатий
вóлик, -а віл (кастрований)
волóдати могти ворушити, [володіти]: *не волóдайу л’íвойу рукóйу*
волóка, -и торок прив’язувати лапті
волохáтий / **кудлáтий** кудлатий
волочúти, -чý, -чиш / **боронувáти** скородити: *волочúти пýс’л’а с’íдбý* заволочувати
волóшки, -шок волошки, блават [(Centaurea cyanus)]
воре́чок, -чка мішечок
воробéй, -бйá дзиґа, фуркало
воробýх, -а горобець
ворожéй, -а знахар [ворожбит]
ворожéйка, -и / **воро́жка** ворожка
воро́та, -ут ворота: *воро́та на дві полови́ни*
воротúло, -а навій ткацьких кросен
воро́точка, -чок / **фýртка**, -и хвіртка
ворўўка, -и лата тину
ворчúéти муркотати: *кўт ворчит;* воркувати: *гóлуб ворчúéйе*
вóс’ем вісім
вóсок, -ску віск
вóс’а-вóс’а! приманка корови
воўк, -а вовк
вóўче лúко бруслина (Evonymus europaeus)
вóўчий: ***вóучи грибú*** неїстівні губи
вредóта, -и поганої вдачі людина
врéмйа, -а / **чис**, -у час
врíзати / **вкройíти** вкроїти: *врíзати / вкройíти хл’íба*
всадúти, -джý, -дúш вгородити: *всадúти шпíн у зéмл’у*
всадúти, -джý / **вволочúти**, -чý всилити в вушко голки: *всадúти / вволочúти нúтку*
всúпа, -и насипка, інлет подушки
встрéтити, -чу, -тиш зустріти
встрічáти, зустрічати: *йак уже з шл’ýбом з цéркви прúйдут, то бат’ко-мáти встрічáйут з хл’íбом-сол’йу*
втóк, -у зіткання, поробок, поперечна нитка полотна
вуйé, -а дишель плужка
вуж, -а вуж
(в)уздéчка, -и вузда
вýзок, -зка дитячий візок
вул’шúна, -и / **олшúна**, -и вільшина (Alnus)
вўўсиско, -а поле, де зжато овес
вўўс’анка, -и вівсянка, вівсяна солома
вхўдчина, -и новосілля
вйаз, -а / **бéрест**, -а в’яз (Ulmus); сполучна поперечка між кінцями копил, вдовбаних у полози
вйазáтис’а творити бульбочки: *картóпл’і бýдут вйазáтис’а*
вйазýк, -á ув’язь ціпа

Гад’у́ка, -и гадина (Natrix vipera)
га́йворон, -а галка
галайдра, -и бездомний волокита
гал’ів|у́то, -а рід линви, налюшник між ручицею й люшнею підтримувати збіжжову драбину: *желі́зни гал’ів|у́та*
галушкý, -шок рід страви, галушки
гал’ву́та, -и кільце з пруття, яким прикріплювали ярмо до війя: *з хл’у́би скру́човали йейі́, вона́ зовйе́не, то йак полежи́т*
гал’мова́ти, -у́у гальмувати
га́мати *дит.* їсти
гаплу́к, -а / **кручо́к**, -чка́ гачок гафтки [дротяної застібки]
гара́пник, -а лютий чоловік
гарчйе́ти гарчати: *соба́ка гарчи́т*
гаўчйе́ти гавкати, лаяти: *соба́ка гаўчи́т*
гачо́к, -чка́ гачок на кінці дишля
ге́блик, -а гембель [рубанок]
гу́л’а! вигук проганяти качку, гуску
гла́дити, -джу прасувати
глу́н’аний (ґрунт) глинкуватий
глу́ста, -и хробак у кишках
гл’і́нка, -и кредка
глубо́кий глибокий; **глу́бій** глибше
гна́ти відлітити, становити: *гна́ти мац’о́ру до кнурйе́*
гнилу́й зогнилий, здрогнавілий: *гнило́йе де́рево*
гнойўўка, -и гноївка
гну́чий гнучкий
[**гоготі́ти** ходити з Маланкою у надвечір’я Нового року]
гоготу́ха, -и Маланка, надвечір’я Нового року: *пі́сн’а йе така́йа: Гоготу́ха гоготіла, нигде́ ку́шки не доста́ла; де доста́ла, там і з’і́ла, под овенцом посид’і́ла, по́ўну ха́ту насмерд’і́ла*
год, -у рік
го́л’л’е, -а гилляки: *го́л’л’е йде на дро́ва*
головý|на, -и м’ясо з голови зарізаної тварини
головйа́д, -у / **му́чаниці**, -и глід (Crataegus oxyacantha)
го́луб, -а голуб
го́лубец, -бца / **ґоло́мбок**, -бка голубець (їжа)
голу́бка, -и голубка
гол’о́дница, -і ожеледа
гора́, -и горище, стрих
го́раб, -у горобина (Sorbus aucuparia)
горо́д, -у город
городи́ти, -джу́ / **ста́вити**, -ул’у будувати [ставити] пліт: *городи́ти / ста́вити плўт*
горо́хвин’н’а гороховиння
горўдчик, -а огородець; квітник
горча́р, -а / **ґл’і́н’аж**, -а гончар
го́рчик, -а горщик
господа́р, -а / **хаз’а́йін**, -а господар
гости́нец, -нц’а подарок [подарунок]
готова́ти, -ул’у, -виш / **вари́ти**, -ру, -риш варити їжу
гра́бик, -а граб (Carpinus)
гра́блишче, -а держак грабель
гра́бл’і, -е́й граблі
град, -у град: *град збиў*
гребти́, -бу́ загромаджувати [громадити]: *гребти́ с’і́но*
гре́чанка, -и гречана солома
гречкўвйе, -а гречнище
гриб, -а́ правдивий гриб, щирий; наріст на дереві
гри́ва, -и нескошені стеблини при кошенні, [пропуск при косінні]
гриміти, -мл’у гриміти
гроб, -у могила
грома́дка, -и сузір’я Плеяди
громні́ці, -ц / **сре́тен’йе** Стрітення
груд, -у сіно з сухої сіножаті
гру́да, -и, мн. -ди, -д прищицця (у корів); груда (коней)
грудй́на, -и м’ясо з грудей заколеної свині
гру́зкий грузький
грўм, гро́му грім
гу́ба, -и губа, уста (коня)
губа́, -и трутовик (Polyporus fomentarius); грибовий наріст на дереві; міра полотна: *в гу́бі йе штири крил’і́, у крил’і́ оди́н ме́тер*

гу́би, -б / **бедла́ки**, -ўў менш цінні гриби
гу́катис'а льоха гукається; густи: *мац'о́ра гу́кайецца*
гу́лица, -и вулиця, кут[ок] села: *у той гу́лици*
гу́л'у *дит.* прохід, їхати на возі
гу́пач, -а / **пу́гач**, -а пугач (Bubo)
гуркот'і́ти гудіти, шурґоніти: *жо́рна гуркот'а́т*
гуро́к, -рка огірок
гуса́к, -а́ гусак
гусен'а́ / -н'е́, -н'е́ти гуся
гус', -си *дит.* гуска

Ґа́ґати ґеґати, ґелґотати: *гу́си ґа́ґайут*
ґ'е́ґ'едз', -а ґедзь, овад: *ґ'е́ґ'едз' устау і корови́ ґз'е́тца*
ґаз, -у / **карос'і́н**, -у нафта до лямпи
ґало́ша, -и холошня штанів
ґал'о́пом вскок
ґа́нок, -нку рід веранди
ґанч, -у хиба в коня: *йак йе ґанч, не купл'а́й*
ґ'е́нчер, -а наріжна сніпка; рід шапки: *ґ'е́нчери накла́д'ани*
ґ'ерґота́ти, -очу́ шваркотіти (неслов'янською мовою)
ґзу́тис'а ґедзатися, тікати перед ґедзем: *корови́ ґз'е́тца*
ґл'і́н'аж, -а / **горча́р**, -а гончар
ґл'ова́ти клювати, дзьобати, їсти: *пта́хи ґл'уйу́т*
ґоз'дз', -а сворінь у плужковому дишлі; цвях
ґоло́мбок, -бка / **го́лубец**, -бца голубець (їжа)
ґорли́ца, -и великий околіт: *ґорли́цу таку́йу звйаза́ў*
ґраба́ж, -а грабар, що копає гріб: *вико́пуйе гроб*
ґра́кати крякати: *воро́на ґрачи́т*
ґренато́вий темносірий
ґру́бше *змоло́ти* зжорнити [змолоти] крупно [чи на жорнах?]
ґудз'о́л, -ула́ вузол, ґудз (на нитці)
ґу́зік, -а ґудзик
ґул'ґота́ти ґелґотати: *инди́к ґул'ґо́че*
ґун'дз'ера́вий / **кучера́вий** кучерявий
ґу́ска, -и наруклина

Да(ва́)ти кормити: *да(ва́)ти корова́м*
да́ти бару́ш могоричем викуплятися від парубоцької рогачки при весільному ході: *за то́йе, шчо забира́йе диўчи́ну з другого́ села*
да́же навіть: *і шти́ри, і да́же пйат'*
да́ўний давній: *да́ўна рул'л'е́* давнє поле
дашо́к, -шка піддашшя; повітка на сіно
две́рци, -иў дверцята кухні
двойу́родний двоюрідний; **двойу́родний брат** (мн. -ни *брати́*) тіточний; **двойу́родна сестра** (мн. -ни *се́стри*) тіточна
двойаку́, -ўў подвійний кетяг горішків, жолуддя; два колоски на одній стеблині
дво́риско, -а місце, де стояла хата
двохра́дний йачмі́н' ячмінь з двогранковим колосом
двўр, -ора́ поміщицький[а], панський[а] палацик [садиба, будинок, маєток]
девйано́сто дев'яносто
де́реш, -а / **моро́зоватий** темносивий з яблуками: *моро́зовати кўн'*
дес'ату́ха, -и десята неділя після Великодня
дешч'у́лка, -и / **до́шчочка**, -и дощечка
дзвонку́, -ўў дзвіночки (Campanula); орлики (Aquilegia)
дз'е́н'ц'ол, -а дятель
дз'і́к, -а дик
дз'і́н' до́брий! добридень!
дз'і́с'а(ка) сьогодні
дз'і́чен'е́, -ети / **дз'і́ке порос'е́**, -е́ти дике порося
дз'оўба́н, -а́ / **тоўка́ч**, -а́ товкач ступи
дз'уба́к, -а́ / **ку́шка**, -и *згірд.* ніс
дз'а́дек, -дка дідуньо (кличут: *дз'а́дку!* діду!)

дз’а́лка, -и приділений ґрунт [присадибна ділянка]
дз’а́мкати скавучати, дзявкати: *собачен’е́ дз’а́мкайе*
дýбати, -айу йти помалу
дивоснýби, -ýў запит, чи дівчина згідна йти заміж; сватання з хлібом і маршалком
дидý, -ýў поминальна субота перед запустами; парастасові поминки в суботу перед масницею [м’ясницями]
дýка кýриц’а / **куропа́тва**, -и орябок
дýка мóрква (Peucedanum)
дýка петрýшка
дýка рýжа, -и шипшина (Rosa canina)
дýкий гóлуб припутень, голуб синяк
дýкий горóх горошок (Vicia)
дýкий мак польовий мак
дýкта, -и форніра
дил’, -á брус; товста дошка-брус у 4–5: *дил’ у 4–5 цáл’іў*
дýмник, -а димар, комин
дýрка, -и дірка
дит’é, -éти (-áти) дитинка: *йаґ жўнка мáйе дит’é, на одвíдки приходит у цéркоў*
диўчýк, -а *згірд.* дівк[ч]а підліток
дýчка, -и трава на болотах
дýшел’, -шл’а дишель воза
д’íжа, -и діжа замішувати тісто
добýток, -тку / **живйола**, -и товар, худоба
догорý ногáми дибки
дожýтис’а, -ивýс’а доробитися майна
дойíти, дóйу, -йіш доїти
дол’íна, -и долина
долóн’а, -і долоня
допекчý, -кý, -чéш дошкулити
допíро тоді
дорóга, -и польова дорога
дороговúзна, -и дорожнеча
доспива́ти (*збўжйе доспива́йе*) дозрівати
доста́вити становити: *доста́вити кобúлу до óґ’ира*
до с’éбйé! *виг.* на коня: вліво!
дотика́ти докінчувати ткати полотно
доточú́ти, -очу, -чиш надточити, доштукувати
дóўбн’а, -і довбня, дерев’яний молот
дошч, -у дощ; **прол’íўний дошч** ливень, злива
дóшчечка, -и мн. -кú поплентачка, дощинка, вставлена між воротилом і нитчельницями в основу на кроснах розділювати її нитки
дóшчка помостина, днова дошка воза: *дóшчка до вóза*
дошчовúй дощовий; **дошчова́йа погóда** слітна погода [негода]; **дошчова́йа водá** дощівка
дошчоўнúк, -а дощівниця, хробак
дóшчочка, -и / **дешчýлка**, -и дощечка
дойа́нка, -и / **вид’óрко**, -а дійниця
драбúна, -и драбина (і воза)
дра́нка, -и / **лучúна**, -и смерекова тріска, якою колись світили
драпа́ч, -а старий віник
дроворýбиско, -а дривітня
дрозд, -а дрозд (Turdus)
дрóнгал’, -а високорослий чоловік, [здоровань]
дрýжка, -и весільна дружка: *у молодóйі йе дружкú*
дручóк, -чкá полудрабок возової драбини
дугá, -ú надхомутовий каблук між оглоблями
дручóк, -чкá полудрабок возової драбини
дýжка, -и каблучкова ручка відра
дýжка: дýжка солóмйана бочка-солом’яник
дýжо багато
дýйний дійний: *дýйна корóва*
дýпа, -и тупий кінець яйця
дупл’áстий дуплавий
духóўка, -и духівка, братрура: *чáсом картóфл’і в духóўку накладéш*
д’ад’ко, -а дядько, материн брат, батьків брат, тітчин чоловік
д’ад’а, -і *дит.* старший чоловік

д’а́т’ол, -тла / **дз’е́н’ц’ол** дятель (Dendrocopus)

Єпо́ка, -и сорт картопель

Є(йе)йце́, -ц’а́ яйце
йело́вий смерековий: *плет’ани́к з йело́вих го́л’л’ўў*
йел’е́н’, -а / **оле́н’**, -а олень
йе́н(т)ка, -ки / **бантúна**, -и кроква; півзина, кізлина притискати зверху солому на гребінці даху
йес’е́нний осінній (**йес’е́нни плашчú** осінки) [пол. jesienny]

Жабори́н’н’е, -а жабуриння
жар, -у / ***при́сок**, -ску грань
жвір’, -у жорства, шутер
ждáти, жду, ждеш чекати
желу́док, -дка шлунок (корови)
жел’а́зко, -а [праска]
жел’а́зо, -а залізо
жел’е́зо, -а залізо, окуття дишля
же́рдка, -и лата тину;
жердкú, -док / **огоро́джа**, -и воринння з жердок
жері́бна жеребна, відстановлена [про кобилу]: *жері́бна кобúла*
жеро́бка, -и лошиця
жеро́бчик, -а лошак, жеребець
жйе́воронок, -нка жайворонок (Alauda)
живйо́ла, -и / **добúток**, -тку товар
живоплўт, -о́ту тин з кущів (Lonicera)
живота́тий / **бруха́тий** / **вола́тий** пузатий
живўт, -ота́ живіт
жúжа, -и *дит.* вогонь, пече
жúжка, -и жалива, жигавка [кропива-жигавка (Urtica urens)]
жил’е́тка, -и / **камізе́л’ка**, -и жилет
жило́, -á жало
жúтниско, -а поле, де зжато жито [житнище]
жиче́н’е, -а побажання
жме́н’а, -і півпригорща
жнúво, -а / **жнива́**, -úў жниво
жо́лоб, -а жолоб, яслі
жо́лод’ / **жолу́д’д’е**, а жолудь: *жо́лод’ ду́ба*
жо́рна, -ре́н жорна
жо́ўтий буланий: *жо́ўтий кўн’*
жоўтобру́шечка, -и вівчарик (Phylloscopus)
жоўто́к, -тка жовток яйця
жубр, -а зубр
жубрўўка, -и пахуча лісова трава, як приправа до горілки, [зубрівка]
жува́ти пережовувати: *коро́ва жуйе́ жýйку*
жýйка, -и пережовуваний коровою [згусток] корм[у]
жук, -а стеркорарій: *жýку, жýку, де твуй дом? на доро́з’і пуд гоўно́м! йíхаў пан роздопта́ў, а жук у гоўно́ви пропáў*
жýнка, -и / **кобíта**, -и жінка

Забáвка, -и, мн. -кú іграшка
за́биг, -у затока (при їзді саньми)
забига́ти йти в затоки: *санкú забига́йут*
***забро́нтати** (нúтка) заплутати
забудо́ва, -и будинки: *забудо́ва на пл’ацо́ви*
завúдний завидливий [заздрісний]
завиру́ха, -и / **завíйка**, -и / **завíйа**, -і заметіль
завíс, -а завіси вішати двері, вікно
заволока́ти закрутити свині дріт у рило, щоб не рила: *дрўт свин’í заволока́йут*
за́вйазка, -и пришитий шнурок при вусті, зав’язувати мішок
за́га, -и згага; пече в шлунку [печія]
за́говини, -н початок посту
заго́ни, -ўў [спосіб оранки]: *ора́ти у заго́ни, ора́ти на склад*
***загримíти**, -мл’у гриміти
загўн, -го́ну вузька смуга поля
за́дник, -а зап’яток
задротова́тис’а затратуватися: *кўн’ задротова́ўс’а* (скалічити підковою з другої ноги)
за́йече́ ло́ко жарновець (Sarothamnus scoparius)
зажúнки, -нок початок жнив

зайгра́ний (*йейцé*) запліднений, що наклюється [про яйце]
за́йгриш, -а заляжок у яйці
за́йчик, -а *дит.* кролик
зака́лец, -лца закалець у хлібі
заква́ска, -и квасне тісто для розчини
за-, коло́ти (свин'у) зарізати
зако́рн'ік, -а шашель (Cryphalus piceа)
закоти́ти засукати
***закоўзна́ти**, -а́йу загнуздати
закоўзн'а́, -і вудило, ховстало
***зако́чаний** засуканий: *зако́чани рука́ви*
за́крутка, -и гачок, закрутка до вікна
зало́жаний / **засу́джаний** накльований: *зало́жаний / засу́джаний йейцé*
замо́к, -мка́ звисна колодка
замордова́ти вбити людину
замоўл'а́ти замовити службу в священика: з*амоўл'а́йеш обі́дн'у, пі́сл'а обі́дн'і панахида слу́жицца*
замру́гач, -а чоловік із приплющеними очима
замру́жити, -жу́ / **запл'у́шчити**, -чу́ заплющити (очі): *замру́жити / запл'у́шчити о́чи*
занўз, -но́за бокова затичка в ярмі: *занўз в йармо́ви*
за́пик, -у запічок, припіч, спати біля печі
запл'о́нтатис'а замотатися, заплутатися: *ниткú запл'о́нталис'а*
запл'у́шчити, -чу́ / **замру́жити**, -жу́ заплющити (очі): *запл'у́шчити / замру́жити о́чи*
запуска́ти (дил'і) задовбувати: *запуска́ти дил'і*
запусту́, -ўў масниця
запусту́тис'а перестати доїтися: *коро́ва запусту́лас'а*
заржа́вити заржавіти
зас'і́к, -а засторонок у стодолі: *збу́жйе, ове́с бува́йе в зас'і́ках*; (*йа́шчик*) де зсипають зерно, збіжжя
заскро́н'ец, -н'ц'а веретільниця (Anguis fragilis)
засма́жка, -и запражка з муки
засра́тис'а обвалятися: *коро́ва засра́лас'а*
засу́нути замкнути: *засу́нути на кл'уч*
за́суўка, -и засув у хатніх дверях
засу́ха, -и посуха
зас'вйадче́н'н'е, -а посвідка [пол. zaświadczenie]
за́тарг, -у згода дівчини йти заміж: *йе за́тарг, йежé́ли молода́йа забе́ре ху́стку і хл'іб у марша́лка*
зату́чка, -и / ***л'о́ник**, -а льоник на осі воза
зат'і́рка, -и стиранка з муки: *зат'і́рка на молоц'і́*
затрасту́с'а, -су́с'а, -рі́с'с'а затруситися
зат'агну́ти, -а́гну зав'язати тісто; **зат'агну́ти тас'е́мкойу** застібнути
зача́пл'овати причіпляти: *зача́пл'уйецца лан'цух до бо́рка*
за́шчик, -а застрик, ін'єкція, [укол]
за́шчипка, -и гачок віконної рани
збано́к, -нка́ дзбанок
збу́ти витовкти: *град збиў*
збу́ти копу́та підбитися: *кўн' збиў собі копу́та і кул'га́йе*
збўжйе, -а збіжжя
збуйа́ти вибуяти, перерости в гору: *жи́то збуйа́ло*
зва́л'ок, -л'ка звій полотна
зварú́ти, -ру́, -риш зварити
звихну́ти вивихнути
зво́л'н'ова́ти, -уйу звільнювати
зголод'і́ти, -д'і́йу зголодніти
згó́нини, -н вимлинкувані отрубки, м'якини з колосся
згó́рбитис'а, -ус'а, -ишс'а скорочуватися
здиха́ти дохнути, гинути, [здихати]: *коро́ва здиха́йе*
здрока́тий / **ко́сий** зизуватий
здрочу́ити, -чу́, -чу́ш недобачати, не бачити добре
здурі́ти сказитися: *соба́ка здурі́ў*

здýтис’а мати здутий шлунок від мокрої конюшини: *корóва здýлас’а*
здушúти, -шý, -шиш стиснути в жмені
зéл’ези, -ýў зовзи (в коня)
зел’езовáти зовзувати: *кун’ зел’езýйе*
зел’енéц, -н’цá дев’ятий четвер після Великодня: *колúс’ усе йшли косúти на зел’énец*
зéшит, -а / **тетрáд’**, -і зошит [пол. zeszyt]
з’ел’óни с’вйóнтки / **трýйца**, -і Зелені свята, [Трійця]
з’емн’ачáний картопляний: *з’емн’ачáна зýпа*
зил’óни картóфл’і зелені бамбульки на картоплинні
зи(’і)мá, -и зима: *пал’тó на з’íму*
зимóвий озимий: *зимóва пшенúца*
зимóйу взимку
з’íва, -и роззів у тканій основі на кроснах, куди кидають човника
з’íсти, з’ім, з’ісú, з’íс’ц’і, з’іж з’їстиз**л’іпýтис’а** заповстатися: *нитки зл’іпилис’а*
зл’акáтис’а сполошитися, понести; налякатися: *кун’ зл’акáўс’а*
зл’амовáтис’а / **зл’асовáтис’а** замотатися, заповстатися (*вóўна, нитка*)
змарновáтис’а пропасти без ужитку
змеркáйе смеркається
змéрлий покійник
змóрчка, -и бганка, збирка, [складка] (на одязі)
знатýритис’а зноровитися: *знатýриўс’а кўн’*
значúти, -чý, -чúш маркувати марком ряди при садінні картоплі
знáчн’ік, -а марок маркувати ряди при садінні картоплі
зн’óсок, -ска перше яйце молодої курки
зобрáтис’а, зоберýс’а зійтися
зовúца, -і / **золóўка**, -и / **шваґ’éрка**, -и чоловікова сестра
зовйáти, -áну / **зовйéнути**, -ну зів’янути, зів’яти
зозýл’а, -і зозуля
золóўка, -и / **зовúца**, -і / **шваґ’éрка** чоловікова сестра
зопсовáти, -йу зіпсувати
зуб, -а мн. -би зуб борони
зубáтка металева штаба з зубцями окуття (реґулювати розпир на оглоблях): *зубáтка до оглобел’*
зубúти, -бл’ý наклепувати зубці на серпі: *зубúти зýби серпá*
зýпа, -и / **суп**, -у суп
зурóчити, -чу навести чари, наврочити поганим поглядом
з’ýз’а, -і *дит.* мороз, зимно

(И)лнúско, -а льнище, де зібрано льон: *на л’нúскови*
инáчей інакше
индúк, -á індик
индúчка, -и індичка
индичен’á, -áти індиченятко

Íва, -и верба козяча (Salix caprea)
ігóлка, -и голка
іклáк, -а очний зуб у дикого кабана, [ікло]
íнний інший, інакший: *камíнни гóрчики, то íнни*

Ї(йі)дрí: йідрí твойý палку! проклін
йідзéн’е, -а їжа, їда: *картóфли на йідзéн’е*
йіж, -á їжак

Йóл(к)и смерічковий взір при тканні полотна: в 4 поножі: *у йóл(к)и ткут*

Кабáн, -á кастрований кабан
каблýк, -а грабковий лук на кіссяті коси
каблýк деревйáнний ручкова дерев’яна дужка кошика
каблукú, -ýў рідка шнуркова сітка на двох півобручах переносити сіно
кавáл’ер, -а жених [парубок] перед весіллям: *кавáл’ер вимáйе пул л’íтра*

кайстру́н, -а каструля
ка́ка *дит.* щось погане; excrementum
калду́н, -а великий шлунок корови, пузо
кал’у́на, -и калина (Viburnum)
кал’ісо́ни, ӱӱ / **пудшта́ники**, -ӱӱ підштанці
ка́л’атис’а валятися в болоті
камізе́л’ка, -и / **жил’е́тка**, -и жилет
кам’і́нний кам’яний
ка́н’і, -н’ паз, фуґа в будинковому стовпі: *у стоубо́ви ка́н’і, шоби запуска́ти дил’і́*
ка́нка, -и банька з накривкою: *ка́нка на молоко́*
ка́нтор, -а парадніша вузда; кантар: *ка́нтор до вийазду, ма́йе два паски́*
ка́па, -и шкіряне пошиття хомута; покривало на ліжко
капта́нка, -и рід жіночої блюзки з рукавами
капу́уста, -и капусняк
ка́рл’ік, -а низькорослий чоловік
карос’і́н, -у / **ґаз**, -у нафта до лямпи
картофлу́н’н’е, -а картопляні стебла
карто́ф(п)ли(’і)ско, -а поле, де зібрано картоплю
карто́фл’и(а), -і картопля (*си́ни, бі́ли, пос’вйе́нцки, епо́ка, фл’і́сак, марика́нка* сорти картоплі) [Solanum tuberosum]
кача́лка, -и качалка до тіста
кача́ти розкачувати [тісто] на варениці: *кача́ти т’і́сто*
качен’а́тко, -а каченя
качен’е́, -е́ти / **ка́чечка**, -и каченя
качйе́ти, -е́йу качати білизну
качйе́тис’а качатися, тарятися: *кӱн’ кач’е́йетца*
ка́чка, -и качка
ка́чур, -а селезень
ка́ша, -и каша: ***ка́ша прос’а́на*** пшоняна; ***ка́ша гречана́*** гречана
ка́штан, -а гнідий кінь
ква́кати кахкати: *ка́чка ква́кайе*
ква́с, -у рід напитку з хліба: *ква́с з хл’і́ба*
ква́сний / **к’и́слий**: *квас’не / к’и́сле молоко́*
квичйе́ти квичати [кувікати]: *порос’е́ квичі́т*
квокта́ти; кво́кати [квоктати (про курку)]: *ку́ри не кво́кчут, тепе́р цупен’а́та зпудмаши́ни купу́йут*
квокту́ха, -и квочка: *квокту́ха кво́кче*
к’еі́н’а полукішок між драбини на віз: *к’еі́н’а плет’ана, один, на зад, а дру́гу на перӱд*
к’ен’д’у́х, -а частина шлунка корови
к’е́пс’кий поганий, недобрий: ***к’е́пс’ка погода*** негода
к’е́пс’ко: не к’епс’ко не зле, добре
к’е́рат, -а керат, кінний привід
к’еру́л’ці, -ӱӱ керувальні санки при перевозі кльоців
ку́балка, -и дротяний обручик на волосся під чіпець: *дрӱт зогну́тий шма́ткойу… косу на йо́го поло́жит*
кида́ти, -а́йу кидати: *карто́фл’у кида́йут у бо́розну, йак са́д’ат под плуг*
ку́дати садити [картоплю] за плугом: *ку́дати карто́пл’у*
ку́сле / **квасне́** молоко́
ку́слий / **квасну́й** [кислий]
кис’і́л’, -у кисіль, рід їжі: *кис’і́л’ з оӱса́, з опла́ткӱӱ*
ку́тка, -и волоть вівса, волоть проса
ку́ча! вигук проганяти овечку
ку́ша! **куда́**! вигук проганяти овець
кишка, -и вальок м’який у хомуті
ку́шка, -и кишка (-ú бебехи корови)
кла́дка, -и кладка
кладо́ӱка, -и / **комо́ра**, -и спіжарня
клейі́тис’а добре робитися: *в рука́х не клейі́ц’ц’а*
клу́шати, -айу ходити тручи колінами
клишлно́гий з колінами в формі “Х“
кл’ішн’і́, -ӱӱ клішні: *кл’ішні́ ра́кови*
клон’іца, -і / **л’у́шн’а**, -і ручиця воза
кло́пот, -а [деталь у жорнах: *кло́пот трима́йе мл’о́нича*]
клу́н’а, -і стодола

кл’а́мка, -и ручка з крючком причиняти двері
кл’а́пси, -ўў сорт грушок
клекота́ти / **кл’окот’і́ти** клекотати: *бо́ц’ун клеко́че; бу́с’ол кл’окоти́т*
кле́л’і, -ўў сили, здоров’я: *уже у ко́го кле́л’ўў нема́*
кл’і́шчи, -ўў ключі дерев’яна рама хомута
кл’он, -у клен (Acer)
кл’оц, -а́ / **одзе́мок**, -мка відземок зрубаного дерева
кл’уч, -а́ жердка тягти воду з криниці; саморобний гачок до засуву
кл’у́чка, -и кулька микати сіно
кне́бел’, -бл’а дерев’яна ключка зав’язувати перевесла снопів
кни́ги, -г частина шлунка корови
книш, -а́ калачик: *там уже книша́ми па́хне, гово́рат, йак хто умре́*
кнур, -р’е́ кнур: *мац’о́ру веду́т до кнур’е́*
кобу́ла, -и кобила, кляча
кобу́лишче, -а шкапа: *стара́йа кобу́лишче*
кобі́та, -и / **жу́нка**, -и жінка, дружина
кова́дло, -а ковало
ко́ворот, -а барабан, вал з ланцюгом тягти воду
ко́жа, -и шкіра
коза́ка, -и / **мураве́л’**, -ўл’а́ муравель, [мурашка]
коза́ка, -и тарган
козиро́к, -рка́ дашок шапки
козиро́к, -рка́ / **шчито́к** корси саней
козлен’е́, -е́ти / -а́ти сарненя
козл’і́к, -а́ саранча
коз’л’а́к, -а́ березовик (Tachypus scaber)
коз’о́л, -зла́ сарнюк
коз’о́л, -зла́ / -злу́, -ўў півзини, кізлина на гребінці стріхи
кокода́кати кудкудакати: *ку́рка кокода́че*
кол’есо́, -а́ колесо: *два кол’еса́ пере́дни: кол’о́са – на деревйа́них кол’о́сах*
колиса́ти , -а́йу / **колиха́ти**, -шу́, -шеш колисати: *колиха́ти дити́ну*
колу́с’(а) колись
колиха́тис’а хвилюватися: *во́ди колу́шуцца*
колу́шка, -и колиска
кол’і́йка, -и черга: *по кол’е́йці;* черга при пасінні овечок: *всі дайут кол’і́йку*
кол’і́йник, -а помічник пастуха овечок
кол’і́но, -а колінце стебла
коло́дица, -і голова возового колеса
коло́дка, -и черенок ножа
коло́д’аз’, -а криниця
коло́маз’, -і смаровило до воза
коло́с’с’е, -а колосковий кінець стебла
коло́ти, -л’у, -леш колотися: *коро́ва ко́ле рога́ми*
колоту́тис’а, -чу́с’а, -тишс’а вовтузитися
колоту́ха, -и вовтузливець: *колоту́ха коло́тицц’а, воўту́зливец воўту́зицц’а*
колу́н, -а топір
колўпо́ток, -тка коливороток для прядіння
ко́л’ба, -и корба крутити віялку
кол’о́н’ійа, -і індивідуально приділена / скомасована господарці долина для пасовища коровам
кол’цо́, -ца́ кільце, перстень шорового сідельця? [?]
кол’учки, -чок / **вовку́**, -ўў реп’ях (Aretium)
кол’а́ціа, -і / **вече́ра**, -и вечеря
комі́р, -а́ комір; **комі́р ву́ложаний** викладанець, стойа́чий стоячок [?]
комо́ра, -и / ***кладо́ўка**, -и комірка, спіжарня
***комўрник** / **л’ікато́р**, -а комірник
конва́л’ійа, -і конвалія (Convallaria majalis)
коне́ц, кінц’а́ кінець; кут[ок] села
конопли́ско, -а коноплище, де коноплі

конопл’і, -ўў коноплі
концўўка, -и кінчик возової осі
кон’о́к, -н’ка́ ковзан
кон’ушúна, -и конюшина; горішина [дика], біла конюшина (Trifolium)
копá, -и 60 штук
копáлка, -и баґер
копáн’ка, -и балійка дитину купати
копáти порпати картоплю: *копáти з корча картóпл’у*
копáчка, -и / **мотúчка**, -и мотика копати картоплю
кóпец, -ица / **йáмка** ям[к]а на картоплю
копúл, -á задовбаний усторч у полози саней стовпець для в’язів
копúл, -á / **барáн**, -á копил саней
кóпсатис’а, -айус’а важко йти
коптúти, -пчý, -птúш вудити: *коптúти мйáсо*
корд’ýк, -á чиряк на язиці у скота [у тварин]
коробка, -и кошик на гриби: *назвáўс’а грибóм пол’ізáй ў коробку*
коровá, -и (Н.мн. коровú) корова
коровáй (вбраний) весільний коровай
коровáти, -ý’йу облуплювати [лупити] кору
кóрок, -рка / **прóпка**, -и корок до пляшки
корóста, -и трилля, (дрібна) шетриця з льону
корч, -á кущ; кущ картоплі; **корчú ў лýгови** хащівник
кос, -á кіс Turdus
косéц, кўсц’á косар
кос’йе, -á кісся
кóсий / **здрокáтий** зизуватий
кострýл’а [кострýл’у], -і бляшаний казан [?]
кóс’а, -і *дит.* кінь
кос’áрка, -и кінна косарка
котен’é, -éти,
котен’éтко, -а котеня
котúгорох, -у підмаренник (Galium)
кóтик, -а котик
кóтик[и], -а[ўў] / **кот’ухú**, -ўў / **багнітка**, -тки
котóрий котрий
кóўдра, -и рід ватованого одіяла
коўзнáти, -áйу гнуздати
коўнáк, -á гриб-зонтик (великий) (Lepiola)
коўтýн, -á склеєний жмуток волосся від струпів на голові: *головá ў йóго йак коўтýн дурнá*
коўт’ахú кетяги лісових горіхів: *коўт’ахú орúхўў*
кóфта, -и блюзочка
коцубá / **коц’уба**, -ú кочерга
кóшанка, -и скошена стерня буряном [?]
кóшик, -а кіш на картоплю
кóшка, -и кішечка, кітка
кошлáтий / **кошмáтий** косматий; (нитка) зволосвтілий [волохатий]
***кошýл’а / сорóчка** сорочка: *сорóчка / кошýл’а на вúпуст*
красúти, -шý, -сиш помастити їжу: *кут’т’у олівойу крáс’ат*
крáска, -и / **фáрба**, -и фарба
красноголóвец, -ўц’а осиковик (Trachypus versipellus)
криж, -а хрест (і на могилі: *за упокóй*): *на пóхорон’і несут криж*
крúжи, -ей крижі
крилó, -á міра полотна (1 метр)
криўдováти, -ýйу кривдити
крúшка, -и верхняк маснички
крóсна дерев’яна оправа жорен: *крóсна на жóрна*
крóсна, -сéн / **верстат**, -у ткацькі кросна [ткацький верстат]
крот, -á / **пóўх**, -а кріт
кротовúна, -и кротовиння
крохмáл’, -у відмастка змазувати нитки основи при тканню
крóху дрібку
крóшка, -и окрушина, дробина
круг, -á / **кружóк**, -жкá / **файéрка** перстень у кухонній плиті: *зн’імú два кругú*
кругóм довкола

кру́жка, -и горнятко, кружка / **ку́бик** глиняне горнятко
кружо́к, -жка́ кругла дощечка з дірками товкача…?
***кружо́к**, -жка́ / **круг**, -а́ / **файе́рка** перстень у кухонній плиті: *зн'імú два кругú*
крук, -а́ шарнір, шпінь, на який завішують двері, вікно
крук, -а ворон
кру́кати курликати: *журавé́л' кру́кайе*, крякати: *крук кру́кайе*
кру́пний грубозернистий
кру́пник, -у / **суп**, -у / **зу́па**, -и суп із круп
кру́пон, -у товста, твердо виправлена шкіра на підошви
крупча́тка, -и найдорожче борошно
кручок, -чка́ / **во́жух** кухонний гачок до вогню
***кручо́к**, -чка́ / **гаплúк**, -а гачок гафтки [дротяної застібки]
крушúна, -и жостір (Rhamnus frangula)
кс'о-кс'о! приманка коня [?]
ку́бик, -а / **кружка**, -и глиняне горнятко
ку́бол, -бла путня при криниці
куда́! вигук проганяти коня: *там пошлá! / там пошóў!*
***кудла́тий** / **волоха́тий** кудлатий
ку́ка, -и *дит.* живіт, шлунок
кукўл', -ко́л'у куколь
кула́к, -а́ п'ястук
ку́лік, -а сніпка [сніпок] з трьох жмень; пошивальня [для пошиття даху]
ку́л'ік, -а кулик (Tringa)
кул'га́ти, -айу кривати, храмати; шкутильгати
кул'ко скільки; ***кул'ко ча́суў?*** котра година
ку́л'ча, -а ріжки на перилі горішнього полудрабка збіжживої драбини воза: *на ку́л'ча накла́ў снопú*
ку́л'чик, -а сережка; кільце у вусі товару [тварини]
ку́л'ша, -и / **рўг**, рога́ закривлене доверху переднє закінчення полудрабка збіжжевої драбини для притримування снопів
кум, -а́ кум (при хресті): *кум опла́чуйе свйашчен'н'іка*
кума́, -и кума
ку́мкати кумкати, рахкати: *жабú ку́мкайут*
ку́мпа, -и шинка /(kumpis) окорок, вітчина
куна́, -ú куниця (Marbes)
кунчі́вйе, -а зарібка полотна при тканні
кун', кон'а́ кінь: *кун' тримáйе л'о́кче воза, йак йе сид'о́лко*
гупа́йло Різдво Івана Хрестителя
купл'ати купувати: *хло́пец купл'а́йе ху́стку хоро́шу, на листко́ви бу́лочку печу́т, із тим іде з маршилком на дивоску́би до молоду́йі*
ку́пчий фабричний, недомашнього виробу
курен'е́, -ти курча
куру́ти, -ру́, -ру́ш курити; (*конопл'і́*) цвісти
ку́рица, -і курка
ку́рица, -і їжовик (Sarcodon imbricatus)
ку́рка, -и ку́ри курка
курнúк, -а курник
курно́сий кирпатий
куропа́тва, -и / **дúка ку́риц'а** орябок (Tetrastes)
кусо́чок, -чка кусник, рештка
кўт, кота кіт
кўтна щінна, кітна (*су́ка, ко́тка*)
ку́тний (зуб) черінний
кут'т'а́, -і куття: *кут'т'а́ — йачме́нни крупú*
куфе́рок, -рка / **сундýк**, -а́ дерев'яна валіза
ку́хн'а, -і кухня, частина хати; **л'е́тн'а ку́хн'а** окрема від хати літна кухня
ку́ча, -и відгороджений куток, хлів для телят

кучера́вий / **ґун’дз’ера́вий** кучерявий
ку́шка, -и / **дз’уба́к** *згірд.* ніс
кц’і-кц’і! приманка кота
кшаку́ва, -и самогонка
кшу́жак, -а павук хрестовик (Aranea diadema)

Л
ла́мпа, -и нафтова лампа
ла́н’а, -і олениця
лан’цу́х, -а ланцюг
лан’цушо́к, -шка ланцюжок
ла́па, -и лапа, нога собаки, кота
ла́пот’, -пт’а личак
ластови́н’н’е, -а / **весну́шки**, -шок веснівки [веснянки] на обличчі
ластӱ́ӱка, -и ластівка
лата́т’, -а латаття (Nymphaea)
***ла́ӱка** / **сто́лок** ослін
лахта́ти, -а́йу / **л’а́пати** базікати
лахта́ч, -а базікало
лежа́нка, -и місце біля печі, припіл
лейци, -уӱ воловід, посторонки; (су́кати) конопляні (портяні) віжки
ле́пій краще
лу́па, -и липа (Tilia)
лис, -а лис
лиса́, -и лисиця
лич, -а́ рило
лишчи́на, -и ліщина (Corylus avellana)
***лни́ско** *див.* **(и)лни́ско**
ло́дка, -и / **чоӱно́**, -а човен
ло́жечка, -и ложечка
ло́жка, -и ложка
лоза́, -ú шелюга (Salix fragilis)
***лози́на** / **року́та**, -и (верболіз) лозина на кошики
ло́з’а, -і *дит.* ложка
ло́нка, -и сіножать
лопата, -и рискаль, городник, заступ
ло́пнути тріснути: *не вста́виш го́рчика в файі́рку, ло́пне*
лопу́х, -а реп’ях (Aretium lappa)
лоскота́ти, -очу́, -о́чеш, лоскотати
лохі́ни, -н синюваті чорниці, [глухині]
лубі́н, -у люпін
луг, -у луг, зола
лӱй, ло́йу баранячий лій
лупи́на, -и лушпайка: *лупи́на з карто́фл’і*
луска́, -и лузиво зі змеленої гречки
лучи́на, -и / **ск’і́пка** скіпка, тріска
лучи́на, -и / **дранка**, -и смерекова тріска, якою колись світили
л’а́да, -и скринька січкарні напускати солому: *подӱ́т соло́му ӱ л’а́ду*
л’а́л’ка, -и лялька
л’ампе́рійа, -і підвіконник, футрила вікна, дошка споду віконної скриньки; лямування
л’а́пати, -айу / **лахта́ти**, -а́йу базікати
л’а́рва, -и гусінь: *л’а́рва на капу́ст’і*
л’а́шок, -шка укладена на полі купка з 9 снопів
л’е́нта, -и стьожка: *л’е́нти молода́йа купл’а́йе дл’а се́бе і молодо́го, ста́рша дру́жка купл’а́йе дл’а дружба́нтуӱ*
***л’е́тн’а ку́хн’а** окрема від хати літна кухня
л’ету́ча миш / **ско́жан** кажан
л’іґа́ри, -уӱ бальки, до яких прибита підлога
л’ікато́р, -а / **комӱрник** комірник
л’ікоту́ти, -очу́ дригтіли від холоду
л’і́на, -и мотузка
л’інду́ца, -і цвиколь сорочки
л’і́нитис’а губити пір’я: *ку́ри л’і́н’ацца*
л’істо́чок, -чка листок
л’і́та, -і роки, слої у пні дерева
л’іхора́дка, -и малярія
л’н’а́ний льняний
л’о́гк’и, -их / **плу́ца**, -ц легені
л’од’ану́й льодовий
л’од’а́нийі свичкú сосульки
л’о́кче легше
л’о́л’а, -і *дит.* сорочка
л’он, -л’ну льон
л’о́ник, -а / **зату́чка** льоник в осі воза
л’ос, -у доля
л’у́зом вільно, неприйнятий

л’у́л’а, -і *дит.* колиска
л’у́стро, -а дзеркало
л’у́траний замок із защіпкою: *л’у́траний замок*
л’у́шн’а, -і / **клон’і́ца**, -і ручиця воза

Ма́зати шліхтувати нитки при тканні: *ма́зати осно́ву*
майо́нток, -тку фільварок
мал’и́на, -и малини (Rubus idaeus)
ма́ма, -и мати: *мамо! мамо!* (і до хресної мами)
ман’і́жка, -и нагрудний передок сорочки
манке́т, -а / **обо́йец**, -ӱйц’а дуд, чохла сорочки
марика́нка, -и сорт картоплі
марцова́ти марцюватися: *кӱтка марцу́йе*
маршу́лок, -лка весільний сват, староста: *йего́ перевйе́зуйут ручнико́м*
мас’л’у́(а́)к, -а маслюк (Ixoconus)
ма́та, -и солом’яна мата на двері на зиму
ма́терка, -и матірна, сіменна конопля
ма́тка, -и теща (для зятя шанобливо)
мац’о́ра, -и льоха
ма́чоха, -и мачуха
машу́на, -и інкубатор: *з-пуд машу́ни*
машу́нка, -и підкрутка нафтової лямпи
мглу́стий імлистий, мрячний
медо́ӱник, -а медяник
межа́, -и межа
ме́кати / **беч’е́ти** блеяти: *ове́чка ме́кайе, бечи́т*
менту́з, -а линога? (Lampetra)
мете́лик, -а / ***мотӱ́л’**, -а метелик
мете́н’ка, -и дерев’яна кописткa загострювати поклепану [клепати] косу
метре́нґа, -и горе, журба
му́дел’, -дл’а укладена купка снопів на полі (9-12 штук): *му́дел’ жита*
мий-му́й *дит.* мити(ся), купати(ся)
мину́ти пропустити при сівбі: *йак мину́ӱ жито, то ӱже хтос’ умре — гово́рат*
мисо́чка мищинка дубового жолудя
митла́, -и мітлиця (Carex Festuca)
миш, -и миша (Sorex)
мі́л’, -і міль
мі́ти мати: *су́ка бу́де мі́ти собачен’е́та*
міша́нка, -и / **с’і́чка** запарена з ґрисом січка коровам: *заміш’е́йу коро́вам с’і́чку*
мл’е́ч, -у 1) молочай (Euphorbia), 2) кульбаба, бабка (Taraxacum)
млино́к, -нка́ / **ві́йалн’а**, -і віялка
мл’о́нич-а жорнівка
мн’а́к’іш, -у м’якушка (у хлібі)
мн’аӱч’е́ти м’явкати: *кут мн’аӱчи́т*
мова́, -и мова: *на́ша мова́ міша́на*
мо́гилки, -лок цвинтар, кладовище
могту́, могу́, мо́жеш могти
мо́да, -и взір(ець)
модже́вйе, -а модрина (Larix)
мози́л’, -а ґудз на стопі: *завйе́же музіл’е́*
молоду́ха, -и / **молода́йа** молода на весіллі
моло́зиво, -а молозиво
молоте́бник, -а молотільник
мо́рда, -и писок коня, корови
моро́зоватий / **де́реш** темноватий, залізний шпак: *моро́зоватий кӱн’*
морочи́ти росити: *дошч морочи́т*
мотелу́ца, -і мотилиця (овець)
мотиково́ати, -ӱйу сапати
моту́л’, -а / **мете́лик**, -а метелик
моту́чка / **копачка**, -и мотика копати картоплю
мотузо́к, -зка малий шнурок
мох, -у мох (Sphagnum, Polytrichum)
мо́ц’а, -і *дит.* молоко
мру́гати мигтіти: *л’ампа мругайе*
мука́, -и борошно
мул, -у занесений піском кусень сіножаті
мураве́л’, -ӱл’а́ / **коза́ка** муравель
мураӱну́к, -а́ муравлище
мура́ха, -и мурашка

му́рза, -и / **бру́дас**, -а брудний хлопчина
мутéрка, -и мутра на осі воза
мухамóр, -а мухомор (Amanita muscaria)
му́чаниці, -ц / **головйáд**, -у глід (Crataegus onyacantha)
муч’éти мукати: *корóва реве́ ál’бо мучи́т*
му́шка, -и метелик
му́шл’а, -і шкаралуща слимака
мйáти картóфл’і пюре з картоплі: *ў Черóмс’і — тоўкани́ца*
мйáсто, -а місто

На́билки, -лок прибивальна ляда кросен
наби́ти, -бйу побити, відлупцювати
***набунтовати** підбунтувати
нави(і)жá(’е)ти, -а(’е)йу відвідати покойника поки лежить у хаті: *йд’ом навіж’ети покóйника, бо умер*
нáволочка, -и пішва подушка
нáворожен’, -жн’а в’язи саней
нагавúці, -у / **спóдні**, -дéн’ штани
нагáйка, -и плітка
награ́да, -и нагорода
нажра́тис’а, -жерýс’а *згірдл.* наїстися
нáзад! вигук на коня, щоб цофався
накóл’ушка, -и просте шило, шпіляр
накопáти порпати картоплю: *накопáти з корча картóпл’у*
накопúти, -пл’ý, -пúш надбати, настарати майна
наложúти налóжу вдягти: *наложúти л’ól’у*
нал’ака́ти, -с’а настрашити, -ся
намýл’ати (взуття) наглодати, натерти
на-на! приманка собаки
нанóс’н’ік, -а долішній поперечний ремінець вузди
напосýпитис’а, -пл’ус’а ображено надутися
напрацоватис’а, -цýйус’а наробитися
напримйéрно наприклад
нáпуск, -у скап стріхи (між стіною і беріжком даху)
***нáросток**, -тка / [**пáросток**, -тка] / **одрóсток**, -тка пагін
нарóчний спеціальний
насáд, -у приосеві кріпні дошки у возі
наскубти, -бу наскубти
настýлник, -а / **обрýсок** / **серве́та** скатертина
натýристий норовистий: *натýристий кўн’*
нат’агати / **нат’агнýти** накривати гребінку стріхи, пошити сніпками: *нат’агати строна́*, *нат’агнýти стрўп*
нахл’óбатис’а *згірдл.* наїстися
нашúл’нік, -а нашийник упряжі
невíстка, -и / **синóва**, -ойі невістка
негóдний / ***ничóгий** / ***к’éпс’кий** нікудишній, нездалий
негод’áй, -а нездара, неповоротливець
недбáйло, -а недбалюх
недбáл’ство недбалість
недорóбок, -ка низькорослий хлопчак
незабýдка, -и незабудька (Myosotis)
нéндза, -и / **бідá** нужда
неужúток, -тку / **облогú**, -ўў неужитковий ґрунт
нúби неначе
нигдé ніде
нинáкий жоден
нúтчаниці, -ц начиння ткацького верстату; крізь їх очка проходять нитки основи: *ткут у три, штúри і дáже вóс’ем нúтчаниц*
ничóгий / **к’éпс’кий** / ***негóдний** нікудишній: *ничóгий / к’éпс’кий мáйстер*
нібйéский синенький
но! *виг.* на коня “вперед!”
новинá, -и свіжо викорчуваний ґрунт; [вперше зорана земля]
нóжиці, -ц ножиці стригти вівцю
нóжка! вигук на коня, корову, щоб переступилися чи підняли ногу
нóз’а, -і / **нýжка**, -и *дит.* нога

нору́ца, -і рід недуги товару [домашніх тварин]
носо́к, -ска́ кінчик, капа черевика
но́чви, -о́ў ночви
ночова́ти, -у́йу ночувати
нӱж, ножа́ ніж, ножик
нӱздри, -ӱў / **хра́пи**, -ӱў ніздрі, храпи

О
ба́л’овати / **обо́ровати** тужкувати, підгортати: *сӱшка обáл’уйе / обóруйе картофл’и*
обару́нок, -нка обаранка, бублик
обгорта́ти підгортати плужком: *обгорта́ти сӱшкойу карто́пл’у*
обдира́ти, обде́рти дерти гречку на крупи
обива́ти, -а́йу (л’он) обмолочувати
обича́йка дерев’яний обруч: *обича́йка у решетí, сúті*
обйе́дн’а, -і богослужба в наміченні [?]
обíд, -у / ***полу́ден’**, -дн’а обід, полуденок;
обíд, -у стипа [поминки]: *по уме́рлому виправл’айе обíд*
***облогу́**, -ӱў / **неужи́ток**, -тку неужитковий ґрунт
облӱ́г, -ога́ переліг, запущене поле
обмолоти́ти, -чу́ зверха обмолотити: *обмолоти́ти ціпа́ми снӱп*
обнӱ́жка, -и вовна при чесанні [?]
обойе́нтний байдужий
обо́йец, -ӱйца / **манке́т**, -а дуд, чохла [манжет] сорочки
обо́ровати, -уйу / **оба́ловати** підгортати, плужкувати: *сӱшка обóруйе / обáл’уйе картофл’и*
оборӱ́г, -ога оборіг: *оборӱг на штирóх стоӱбáх*
обо́р’овати підгортати плужком: *одкладн’í обóр’уйут*
обрíзовати стругати, чистити, лупити [лушпину з картопель, яблук: *обрíзовати карто́фл’и, йа́блука*]
обру́би цямриння колодязя: *обру́би деревйáни*
обру́сок, -ска / **серве́та** / **настӱ́лник**, -а скатертина
обрусо́к, -ска брусок гострити косу
обрӱ́к, -о́ку січка з зерном як корм: *обрӱ́к ко́нӱм*
обу́ти, обу́йу взути
обца́с, -а закаблук, підбор
обшийку́, -ток залубні санки
обшито́т, -тка крило залубеня
ове́с, воуӱсá овес; **пустий ове́с** вівсюг, дичок
ове́чечка, -и ягничка
ове́чка, -и (НЗ -и) вівця: *од штирóх ове́чок по кол’е́йці ден’ пáсти*
оглóбл’а, -і оголобля однозапряжного воза
ого́ворити, -ру́ / **опл’откова́ти** обмовити когось
огоро́джа, -и / **жердкú**, -до́к воріння [огорожа] з жердок
о́гир, -а жеребець: *о́гир з йе́йцима*
одбидлова́ти відлітитися
одва́житис’а, -ус’а посміти
одві́дки, -док вивід, молитва священика над породіллею 40-го дня у церкві
одволо́жити, -жу́ / **помочи́ти**, -чу́ звогчити
одголо́ӱки, -уў деталь саней
оддихну́ти відпочити, перепочити
оде́зва, -и протест: *йак немá жáднейі оде́зви на ти́йі зáповід’і, то буде шл’уб*
***оде́н / од’о́н** один
***одзе́мок**, -мка / **кл’оц**, -á відземок зрубаного дерева
од’ійа́ло, -а коц
одкладн’á, -і крило плужка
одл’íга, -и відлига
одро́сток, -тка / **на́ростоκ**, -тка / [**па́ростоκ**, -тка] пагін
од с’е́бйе! *виг.* на коня: вправо!
одста́вити відсунути: *кастру́л’у одстáвл’у*
одхили́ти вберегти: **хай бӱ одхи́лит** – хай Бог боронить
одху́кати, -айу ледве врятувати від смерті
од’о́н / **оде́н** один

о́жух, -а / **кручо́к**, -чка кухонний гачок до вогню
ожухо́вий темно-брунатний колір
оза́д'д'е, -а / **посл**і**́д**, -у гірше зерно
озвири́ти, -і́йу розмовитися
озголо́ловк, -ўка дощана оправа осі у возі
ойчу́м, -а вітчим
окалу́ти, -л'у / **пома́зати** побілити, поліпити: *околи́ти ха́ту бі́лейу гл**і**нейу*
о́ко дірка посередині верхняку жорен насипати зерно при мелені; отвір в оправі жорен, звідки сиплеться мука: *о́ко – насипа́ти ў жорнах*
около́т, -а околіт: *около́т зо змоло́чаних снопўў*
око́нниці, -у віконниці, ставні
окостен'і́ти, -і́йу закостеніти від холоду
окоти́тис'а привести щенята, котенята, ягнята: *су́ка ко́тка, ове́чка окоти́лас'а*
окра́йец, -йц'а / **о́сух**, -а цілушка, окраєць буханки
окрийа́ти, -айу / **ви́лизатис'а** виздоровіти після важкої недуги
окру́шок, -шка кусник: *одрі**ж**ала окру́шок хліба*
ола́дки, -док / **пампу́шки** рід смажеників, налисників: *карто́фл'і трут*
олен'е́, -е́ти / -а́ти оленя
оле́н' / **йел'е́н'** олень
ол'і́ва, -и олія
олу́вок, -ўка олівець
***олшу́на**, -и / **вул'шу́на**, -и вільшина (Alnus)
омила́, -и омела (Viscum album)
опала́ти відвіювати полову / муку, підкидати в ночвах на вітрі: *опала́ти ў но́чвах*
опаре́нгі, -ўў поруччя
опе́н'ок, -н'ка опеньок осінній (Armillaria mellea)
оперезá́ти шмагнути: *йак опережу́ тебе бичем*
опйа́т' знову
опл'отковá́ти / **обговору́ти** обмовити когось
ополо́ник, -а вареха
опоросú́тис'а привести поросята: *мац'о́ра опоросúлас'а*
о́раб, -у горобина (Sorbus)
орати: ***ў загóни / на сплошну́йу*** оборювати від середини; ***на ро́зкид'*** орати від країв; у розгін; ***чорну́ху*** восени на жито; ***на йарину́ / йарово́йе*** орати весною під яре збіжжя
орі́х лиско́вий лісковий горіх
орі́хуў цвіт черв'ячки, цвіт ліщини
оружо́н, -жна́ люшня
о́рчик, -а / **бо́рок**, -рка орчик
осу́на, -и осика (Populus tremula)
о́сипка, -и ґрис
осо́бно окремо, відділено
осока́, -и болотяна різоха
оста́вити, -ўл'у, -виш залишити
о́стрий гострий: *о́стрим бо́ком обрі**з**уйем*
остру́ти, -ру́, -риш гострити
острі́й, -а вістря (коси, ножа)
острі́шованек, -а пошивальна сніпка колоссям вниз
о́сух, -а / ***окра́йец**, -йц'а цілушка, окраєць хліба
ос', -і вісь воза
ос'о́лка, -и камінець для коси
ос'о́т, -у осот (Carduus)
ос'т'а́к, -а остюк у колоску ячменю, жита
ота́ва, -и отава, трава з другої кісьби
от'о́сок, -ўска відосевий кріпильний прут до оглоблі (залізний)
офйа́ра, -и жертва
охва́титис'а мати кольки: *кўн' охватúўс'а*
оче́пи, -ўў надмурові платви, на яких спертий зруб, дах
очі́пок, -пка чіпець
очн'ак, -а очний зуб: *очн'ак у л'удéй, шчо іклáк у свине́й*

Паву́к, -а павук
павути́на, -и павутиння
паву́тка, -и повійка (Convolvulus)

падло́, -а стерво
палахкот’іти / **палахт’іти** палахкотіти: *огóн’ палахкотúт’ / палахтúт’*
палúтис’а палитися до жеребця: *кобúла палúцца*
пáлка, -и пастуша палиця
пáл’ма, -и свячена верба
пал’тó, -á плащ: *пал’тó на з’íму*
пáмйатнік наміренневий [пам’ятний] хрест біля церкви: *пáмйатнік за здрáвійе, в родзáйу офйáри*
***пампýшки / олáдки**, -док рід смаженików, налисників: *картóфл’і трут*
панпýш, -а пампушка
пáпа, -и *дит.* хліб
пáпорот’ папороть (Matteuccia, Pteridium, Digopteris, Arthysium)
папрóтка рід дрібної вазонкової квітки
папрýжка / **пáсок**, -ска́ ремінець підперізуватися
пáрити варити [кип’ятити (про молоко)]: *молокó пáране*
парнúк, -а піч-казан парити картоплю: *наш парнúк перегорíв і стойíт безчинний*
пáрнина, -и торфанний обліг
пáросток, -тка / **одрóстók**, -тка / ***нáросток**, -тка пагін
пáрхи, -уў парші (на шкірі в коня)
пасвú(і)ско, -а пасовище
пáсерб, -а нерідний син
пáсербиця нерідна дочка
пáсинок, -нка наймець [приймак] [?]
пáска, -и великодня паска
пáсок, -ска́ / **папрýжка**, -и ремінець (підперізуватися)
пастýх, -а пастух [корів, овець], вівчар: *пастухá винаймовáли* [*дл’а корўў, овечóк*]
пáхнути, -ну видавати запах
пац’óри, -ўў коралі
пачеснúй згрібний, грубший: *полотнó пачеснóйе*
пáчоси, -ўў виліски з гладінки льону [відходи при чесанні льону]
пáшчоки, -к з*гірд.* рот: *роз’з’áвиў пáшчоки*
пелíнка, -и пеленка [пелюшка]
пенд, -у пагін, прут
пендрáк, -а борозняк
пенс’íни, -н котик коня [?]
пéнцак, -у логаза, ячмінна крупа
перебирати при їді перебирати
перебирáти ткати з узором
перев(й)éсло / **перéвесло**, -а перевесло
перегýн, -ону поперечні скибки на кінцях ораної ниви
перéпічка, -и / **пудполóник** паляниця
перестóйати переспіти на пні: *збйжйе перестóйало*
перестýй, -óйу переспіле на пні збіжжя
перýна, -и духовик [перина]
пéстка, -и насіння гарбуза
пéтл’а, -і зашморг (на мотузі)
печáрка, -и печериця (Psalliota)
печýрка, -и ґзимс надприпічкового бовдура
пил, -у пил, курява
пúл’а, -і *дит.* ніж: *не берú пúл’у, бýде вáва*
пинжáк, -á свита
пис’мó, -а лист: *вже новий гуд пис’мá немá*
питéл(’)н’а, -ú / **сковородá**, -ú сковорідка
питл’óвий білий хліб: *питл’óвий хл’іб*
***пиўнúца**, -і / **пóгреб**, -а льох
пишчýгá, -и піщаний ґрунт
пívен’, -вн’а півень, когут: *пívен’ с’івáйе*
пíнити, -н’у, -ниш пускати піну: *собáка йак здурíў, то пíнит з рота*
пíўники, -ўў ряст (Corydalis) [?]
пйан’ýга, -и п’яниця
пйáтка, -и дозема штабка від заду плугового дишля санки
п(й) éрс’і, -ўў груди коня
пйóнтка, -и поїзд, що їде о п’ятій годині

пйо́нтро, -а поверх
пйорунóхрон, -ону громозвід
пйу́ро, -а перо, пір'їна, пишок, шпінь пташиного пера
пла́кса, -и рюмса [плаксій]
пла́нка, -и дошка: *одлома́лас'а пла́нка*
пла́хта, -и з узорами ряднина [рядно]: *пла́хта на лу́жка*
пла́ша, -і накаркова ярмова дошка [частина ярма]: *пла́ша в йармо́ви*
плашч, -а́ плащ: *йес'е́нни плашчи́* (осінки); *плашч од дошчу́*
плет'ану́к, -а заплітаний пліт [огорожа, плетена з хворосту]
плита́, -ú кухонна плита, блят
плу́ткий, мілкий (при оранці) плижій, плитше, мілкіше
пл'і́ва, -и шкірка (на звареному яйці під шкаралущею)
пл'імйа́ник, -а племінник, братанок, сестрінок
пл'імйану́ца, -і племінниця, братанка, сестрінка
пл'і́ски, -сок лисички (Cantharellus abarius)
плоскўнка, -и плоскінь, плоскінні [чоловічі стебла] коноплі
плуг, -а плуг: *саду́ти карто́фл'и под плуг / кида́ти ў бо́розну* садити картоплю за плугом
плу́ца, -ц / **л'о́гк'и**, -их легені
плўт, пло́та тин
пл'о́нтатис'а плутатися між ногами, заважати
пл'о́тки, -и / **спл'е́тн'а**, -і плітки
пл'о́хати булькотіти: *пл'о́хайе ў боло́ті*
пл'ага, -и / **шл'опа**, -и сніг з дощем, негода
пл'ац, -у обійстя: *забудова на пл'ацови*
***побá́битис'а** (шкіра на тілі) зморщитися
повертú́ти поверчу́ повиверчувати: *повертú́ти ду́рку*
повú́й, -а вивільга (Oriolus)
повила́зити / **посхо́дити** посходити (картопля, збіжжя)
по́води, -уў ремінні віжки: *по́води з рамен'а*
повудц'і́, -ўў поводи до вузди
погл'ад'і́ти, -джу́, -ду́ш вибирати мед: *погл'ад'і́ти пчо́ли*
по́греб, -а / **пиўну́ца**, -і льох
по́гжеб, -у / **по́хорон**, -у похорон
подборўд'д'е, -а підборіддя: *йак чоловік майе дві бороди́*
подбру́шн'ік, -а деталь кінської упряжі у возі: *такайа гумо́ва ки́шка, сид'елко стиска́йецца подбру́шн'іком*
***подвўйний покўс** складний покіс
подгорл'а́нка підгорля, сало з-під горла
подгу́шковати / **подц'уко́вати** нацьковувати, під'юджувати
подо́шва, -и підошва черевика [у взутті]
подро́сток, -тка підліток, хлопець
подсвин'а́к, -а кабанчик: *подсвин'а́к невели́кий, а вепру́к уже вели́кий*
по́душка, -и / **наса́д**, -а скріпні дощини над віссю воза
по́душка, -и підкладка-кишка в хомуті
поду́шка, -и подушка
***подц'уко́вати** / **подгу́шковати** нацьковувати, під'юджувати
пожару́ско, -а згарище, місце, де згоріли будинки
пожа́чки білі, -чок / **шкл'аниці**, -ц порічки (Ribbes spicatum)
пожа́чки чо́рни / **сморо́(ди)д'іни** чорні порічки (Ribes nigrum)
поз'н'і́й пізніше
***позубу́ти**, -бл'у́ наклепати зубці на серпі: *позубу́ти зу́би серпа́*
поз'о́(у́)мки, -мок суниці (Fragaria)
по́йіло, -а пійло
поку́рчитис'а вскочити
покайа́нни, -их похоронні пісні при покійнику: *спива́йут покрайа́ни при покойникови йак навіж'ейут*
по́клад, -а поклад, яйце залишене в гнізді, щоб там курка неслася
покл'акну́ти, -н'у, -не́ш стати на коліна

поко́йник, -а мерлець [небіжчик]
покри́ти покрити: *покри́ти хату соло́мойу / бл’а́хойу*
по́куй, -о́йу / **ха́та** світлиця
по́кут’т’е, -а місце під образами
покӱс, -а покіс, **подвӱйний покӱс** складний
по́лап, -у стеля
по́лапки, -пок капкан
по́ле, -л’а нива
полендви́ца, -і полядвиця: *полендви́ца само́йе мӣа́со без костей*
пол’і́но, -а поліно, полінце: *пол’іна́ метро́ви*
полови́на, -и крило воріт: *воро́та на дві половӣни*
поло́патис’а потріскати: *скӱра*
полоса́, -и смуга (землі)
полоскотати лоскотати
поло́ти, по́л’у, по́леш, полоти: *по́л’ут весной̆у*
поло́тниц’а, -і полільниця
поло́ӱник, -а повітка, куди скидають полову
полу́ден’, -дн’а / **обі́д**, -у полуденок
получи́ти, -чу, -чиш отримати
полу́з, -оза санка, копаниця саней
по́л’ний гриб мохови тріщилуватий (?) (Boletus badius)
пол’ова́ти палитися до барана: *ове́чка пол’ӱйе*
пома́зати, -а́жу / **окали́ти** побілити, поліпити: *пома́зати хату бі́лейу гли́нейу*
по́мацку напотемки
помело́, -а солом’яна мітелка на держаку вимітати попіл з пічної печі
поменти́ти, -нчу, -нтиш затягти косу мантальокою [ментачкою]
по́мнити по́мн’у / по́мл’у розуміти [?]
по́мнити пам’ятати: *по́мн’у коли́с’а вс’о в го́рчиках вари́ли*
помогти́, помогу́, -о́жеш помогти
помочи́ти, -чу́ / **одволожи́ти**, -жу́ звогчити
понед’і́лок, -лка понеділок
пон’іма́ти, -а́йу розуміти
***поостри́ти**, -ру́, -риш погострити
по́переден’ передше, попереднього дня
попере́чка, -и поперечна сполука між чепігами
по́плаў, -ву долина в низовині
попра́тати прибрати: *попра́тати ха́ту*
пори́бити клепаючи наробити на вістрі горбочків: *пори́бити ко́су*
порі́сна поросна, відлукана: *порі́сна мац̣’о́ра*
поро́г, -а поріг
порожн’ова́ти бездільничити
порожн’охо́д, -а бездільник
порозкида́ти розкинути
порозтрі́сковатис’а потріскати
порос’е́, -е́ти / **порос’а́тко**, -а порося
порохно́, -а порохняве дерево
порт’ану́й з полотна
по́рхаўка, -и [кулястий гриб] (Bovista)
поса́г, -у частина весільного обряду: *поса́г одспі́вуйут, йак йі́дут до шл’у́бу; йак одйіжджа́йут до шл’убу, спива́йут пис’е́н, дайу́т молодӱй на спомага́н’н’е, то вона́ ӱста́не й укло́ница*
посадити підсипати [?] [посадити квочку на яйця]: *квокту́ху са́д’ат у майо́ви пшева́жн’е*
пос’вйе́нцки сорт картоплі: *пос’вйе́нцки карто́фли*
по́с’л’е опісля
***послі́д**, -у / **оза́д’д’е**, -а гірше зерно
посо́хнути, -ну усохнути
поспива́ти, -а́йу встигати
посте́л’а, -і / **лу́жко**, -а ліжко
постро́нок, -нка мотузяний посторонок упряжі: *постро́нки су́кани не рамінні а, мо́гут бути і з лан’цужкӱў*
посу́да, -и посуд
посу́пач, -а хмурливець
посхо́дити / **повила́зити** посходити
по́так, -а шпіляр, сукало для ниток на ціви
пота́ти, -а́ну / **пото́нути** пото[а]нути

***поточи́ти**, -чу, -чиш гострити на точилі, камені
***потройі́ти**, -йу́ отруїти
потруси́ти припорошити: *потруси́ти сн’іг потруси́ў*
поўх, -а / **крот**, -а́ кріт
по́хорон, -у / ***по́гжеб**, -у погріб [похорон]
поцви́лий заплісніли
почере́вина, -и сало з живота
пра́дка, -и пряха
прадкú, -до́к спільне прядіння
праз’н’ік, -а свято
***пра́мо** / **про́сто** прямо
прани(н’і)к, -а / **бу́бл’ік**, -а / **ц’аст**е́**чко** солодкий коржик, [бублик]
прач, -а́ праник: *л’он обива́ли прачо́м*
пречи́ста, -ойі Різдво Богоматері
пр’е́жка, -и спряжка пояса
прибўй, -о́йа скобель у дверях
привйа́знути причепитися до когось
пригá́ра, -и пінка на спареному молоці
пригна́ти пригнати: *пригна́ти това́р*
пригорí́ти присмалитися на вогні: *пригорí́ла*
пру́горч, -и пригорща
пригриба́ти, -а́йу / **тíшчити** сапати, підгортати: *пригриба́ти / тíшчити залізними грабел’ками*
прида́не, -ого віно, що отримує молода на весіллі
придвигати притащити, [присунути]
приду́мати собі передумати
пру́з’ба загата; *зроби́ти пру́з’бу* поставити на зиму загату довкола хати
прийма́к, -а зять що живе в домі тестя /***присту́па**, -и приймак
пру́йми: у приймах
прийоминове́нійе, -а поминки: *прийоминове́нійе ў велúк’ий пíст*
приклéйіти кому́ провчити, побити
приматкобóжитис’а [підлеститися]
примру́жаний з примруженими очима
примружé́ний прижмурений
прим’а́ти, -а́йу бажати кому добра, бути прихильником кому
прио́ровати приорювати: *прио́ровати гнўй*
припíн, -по́ну приняття [прив’язання] худоби на паші на довгому ланцюгу до вбитого залізного цвяха: *на припíн*
припл’у́нчити, -нчу́, -шеш прижмурити: *припл’у́нчити о́ко*
припусти́ти почала при доєнні давати більше молока: *коро́ва припусти́ла молоко́*
прирубли́ти, -л’у́, -ли́ш прирублити [притиснути] рублем
присмири́ти, -ру́ / **вгóўтати** вговорити [приборкати, вмовити]
пру́сок, -ску / **жар**, -у грань
присту́па, -и / **прийма́к**, -а приставш [приймак]
прит’а́жка, -и капшальна шворка від дуги до споду хомута [частина хомута]: *верíўка*
прицидý́рійі, -ий процедура: *при за́повід’і свйашче́н’н’ік три ра́зи вичи́туйе у це́ркви такíйі прицидý́рийі і йак нема́ жа́днейі оде́зви на ти́йі за́повід’і, то бу́де шл’уб*
прифастригова́ти зчіпати тимчасово грубими нитками
причави́ти, -ўл’у, -чавиш придавити, придушити тягарем
пришé́рхнути стинатися, почати замерзати: *вода́ пришé́рхла*
про́води, -уў провідна неділя: *про́води ти́жден’ посл’е па́ски, па́л’ат свйе́чи на гроба́х*
проводу́р, -а / **бóц’ун** чорногуз
провожа́ти, -а́йу відпроваджувати
прогриши́ти, -шу́ провинитися
про́дих, -у отвір для провітрювання
***прол’íўний дошч** ливень, злива
про́пка, -и / **ко́рок**, -рка корок до пляшки
прорва́тис’а хмаролім [обірватися (про хмари)]: *прорва́лас’а хма́ра*
про́руб, -а ополонка

просвйетковáти провести, [відсвяткувати]: *просвйетковáти нед'íл'у*
прóсиско, -а / **прóсище**, [поле, з якого] зібрано просо
прóскурка, -и просфора в церкві: *пос'л'а обíдн'і – панахúда слýжицца, на бл'ýдечко прóскурку, тоді стаўл'ат кут'т'ý – кут'т'а абó пенцак з йачмéн'у, ол'íвойу чи сáлом крáс'ат, с'л'едз'іў насмáжут*
проспáтис'а, -пл'ус'а пробудитися
простúй простий, сільський
простúн'а, -і / **пшесц'ерáдло**, -а простирало
прóсто / **прáмо** прямо
прос'ц'áц'кий простенький, домороблений [самороблений]
***прос'áний** пшоняний: *прос'áна каша*
прос'áнка, -и просяна солома
процесовáтис'а вести процес
процідúти, -джý, -диш цідити молоко
прóше будь ласка, [прошу]
прр! стій! (вигук на коня)
пруженýўка, -и / ***спренжинýўка**, -и культиватор, драпач
прутóк, -тка щабель возової драбини
***псовáти**, -йу псувати
пýгач, -а / **гýпач**, -а пугач (Bubo)
пудбирáти порпати [картоплю] з-під корча: *пудбирáти картóпл'і*
пудвáйло, -а грубка на попіл під кухонною піччю
пудвáлок, -лка підвалинова балка уздовж хати
пуддáшок, -шку прибудівок, повітка для снасті
пýдити, -джу, -диш гнати підтюпцем: *хýтко пýдити коровú*
пудкидáти, -áйу орати стерню
пудкýпники, -ўв пізно виведені курчата
пудл'íшчка, -и печіночниця (Anemone hepftica)
пудлóга, -и підлога, долівка
пудлýсок, -ска окуттєва бляшка [для окуття]
подм'óток, -тка підметка, золівка
пудн'áтис'а посходити, зазеленіти: *жúто пудн'áлос'а, ўже земл'і на знáти*
подобíдковати їсти перед-обід, підполуднувати
пудóшва, -и санка плуга
пудполóник / **перéпічка**, -и перепічка, паляниця: *пудполóник пéчаний перед огн'ом*
пудпўрка, -и [деталь воза], під люшнею ковпак, що підпирає ручицю
пудсóхнути протряхнути [підсохнути]
пудчерéйник, -а поперечний спідний ремінь у шорах
пудчин'áти / **скрýжовати** чинити в решеті зерно
пудштáники, -ўў / **кал'ісóни**, -ўў підштанці
пузн'íй пізніше
пýжално, -а тичивно [пужално, ручка батога]
пуйд, -у подення [?]: *пуд жúто з хворостý*
пулáп, -у стеля
пўлка, -и подолок
пўст, -а піст
***пустий овéс** вівсюг, дичок
пустовáти лежати облогом: *пóле пустýйе*
пустóшка, -и пипка
пýтати путати, триножити: *пýтати кон'а*
пý-ух! вигук проганяти ворону
пуўчвíрта півчверта
пушл'í! геть (вигук проганяти овець, коней…)
пхéлка, -и блішка
пшевáжн'і переважно
пшéнсло, -а частина паркану від стовпа до стовпа
***пшесц'ерáдло**, -а / **простúн'а**, -і простирало
пшчолá, -и бджола

рабе́н’кий зозулистий, сіменатий: *рабе́н’ка ку́рица*
рабу́й білочервоний; білочорний ([про] масть тварини); віспова тий: *на йому́ чорт сім кўп горо́ху змолоти́ў*
рабо́чий, -ого робітник
рад, -у ряд
радно́, -а ряднина
радо́к, -дка́ низка, разок коралів
рад’у́га, -и дерга накривати коня
рамі́нний ремінний; *рамі́нни па́ски* ремінні посторонки
рамі́н’, -е́н’а ремінь
ранний ранній: *ра́н’ни ципен’а́та у майо́ви пшева́жн’е*
ра́тай, -а орач
рва́ти, -рву микати [коноплі]: *рва́ти матерки́*
ревізійа, -і обшук
ревту́ ревіти: *коро́ва реве́ а́л’бо мучи́т*
ре́нчн’е ручно, руками: *мати́чкойу пригриба́ти картопл’и*
рехота́ти шкрехтати, рахкати, [скрекотати]: *жа́ба рехо́че*
ре́шето, -а решето
риба́к, -а рибалка
рид, -у́ шар укладених снопів
ридз, -а / **рижо́к**, -жка рижик (Lactarius deliciosus)
ри́жий рудий
ри́мар, -а римар
ришо́тка, -и рушта у кухонній печі
рі́па, -и ріпка
ру́чка, -и потічок
роба́к, -а гусениця
робу́ти, -бл’у, -биш ставити загату: *робу́ти при́збу*
рога́л’, -а рогалик, бублик
рогу́, -ўў ріжки, витесані на передніх кінцях полудрабків збіжжевих возових драбин: *рогу́ на дручко́ви драби́ни*
роговы́к, -а пошивальний сніпок гузиром вниз [колоссям уверх]
род’і́л’а, -і породілля, поліжище
родза́й: **в родза́йу офйа́ри** ніби, щось ніби, в роді
розбира́ти патрошити: *розбира́ти свин’у́*
розбро́нтати (*ни́тка*) розплутати
розвы́дн’уйе / **світа́йе** дніє
розвийа́хи, -уў віяшки [мотовило] накладати мітки
розвўрка, - розвора
роздобу́ти постарати
розка́л’л’е, -а болото
ро́зкид’: **орати на ро́зкид’** орати в розгін
***розкоўзна́ти**, -а́йу розгнуздати
розко́шманий розкудйовджений
розку́длати розкудйовдити
розробл’а́ти гасити: *розробл’а́ти ва́пно*
розтоло́па, -и дурень, [телепень]
розходи́тис’а розкричатися
розчи́на, -и замішане [розчинене] тісто, [закваска для тіста]
розчини́ти, -н’у́, -ниш замісити тісто
року́та, -и / **лозу́на** (верболіз) лозина на кошики
ропу́ха, -и ропуха
роса́, -и роса; осуга, пара: *роса́ нашла́ на ши́бу*
ро́хкати хрюкайе: *сви́н’а ро́хкайе*
руба́шка, -и / **соро́чка**, -и сорочка
рубе́л’, -бл’а́ рубель притискати сіно, снопи на возі
***рўг**, рога́ / **ку́л’ша**, -и закривлене доверху переднє закінчення полудрабка збіжжевої драбини для притримування снопів
рудо́йе небілене (полотно): *рудо́йе полотно́*
ру́жа, -и мальва (Althaea rosea)
рўл’л’а, -і нива
румйа́нок, -нку ромашка (Matricaria chamomilla)
руна́, -ú засів (перед цвітінням): *руна́ ўже руни́т*
рунити цвісти (про засіви): *жи́то руни́т*
ру́но, -а *во́ўна з одн’е́йі ове́чки*
руно́: **пе́рше руно́** перша вовна з ягниці
ру́ц’а, -і / **ру́чка**, -и *дит.* рука

ручáйка, -и починок, напрядене веретено пряжі
рýчка чепіги: *ручкú плýга*
***рýчка**, -и / **рýц'а**, -і *дит.* рука
ручнúк, -á / **ст'ёрка**, -и рушник до рук
рýўн'ак, -а / **шчúнок**, -нка оберемок сіна

Садúба, -и господáрка, обійстя
садúти, -джý, -диш садити: *пузн'íй картóпл'і не сáдим*
***садити** підсипати [?] [посадити квочку на яйця]: *квоктýху сáд'ат у майóви пшевáжн'е*
садовúти, -ўл'ý, -вúш садити на посаг: *молодýйу йак садовл'áт за стўл, то на кожýх, йек прийдут з винц'ý*
***сáжа** сáджа
сáжа, -и снітий
сáжен', -жн'а сажень: *вíс'ім сажóн, два сáжні*
сáло, -а сало, солонина: *з кишóк дерте сало; боковóйе сáло, солонúна*
сал'цесóн, -а сальцесон
самець, -мцá самець
саночкú, -чóк малі санки
сап, -у носатина
сáрна, -и серна
сват, -а / **стáрший дружбáнт**, -а старший боярин: *несé коровáй і пóс'л'і шл'убу питáйе: Пан'е Ойче, пан'і Марципамборскі чи л'уд'ом роздáти чи до с'вірóнка сховáти?*
свáт'ба, -и / **вес'іл'л'е** весілля: *молодáйа з дружками хóдит і просит: прошý на свáд'бу*!
свáшка сваха, старостиха: *свáшка у молодóго*
све(и)крýха, -и свекруха (для невістки)
свербйáчка, -и короста
сверделец, -лца свердлик
свидýй свидний, ще не доспілий: *жúто свидóйе*
свúкор, -кра свекор (для невістки)
свинúнец, -н'ца свинюшник
свúн'а, -і свиня
свúснути / хл'óснути / *цвúкнути траснути: *свúснути / хл'óснути бичóм*
свист'óлка, -и свистало [свистун]
свúтина, -и сукмана
свйачóний / свінцóвий свячений
свйашчéн'н'ік священик, парох
свйéча, -и свічка
світáйе / розвúдн'уйе дніє
сервéта, -и / **настўлник / обрýсок** скатертина
сер(а)дéл'а рід сідої кормової рослини
сúвий сивоволосий; гливкий; сивий: *сúвий кўн'*
сид'óлко, -а сідельце шорів: *в сид'éлкови йе при кол'ц'і*
симйá, -і / **фамéлійа**, -і, сім'я, родина
сúний синій; сорт картоплі: *картофл'и сúни*
синóва, -ойі / **невíстка**, -и невістка
синокóс, -у скошена сіножать, кострица
син'áк, -а чортів гриб (Boletus satanus)
син'íчка, -и синиця (Parus)
сирóватка, -и сироватка
сировéц, -ўц'á сирівець (м'який)
сиўбá, -и засів
сичúйети сичати: *гус' сичúт*
***с'íчка / мішáнка**, -и запарена з ґрисом коровам січка: *замíш'éйу корóвам с'íчку*
скúбка, -и / **кромка**, -и крімка [скибка] хліба; *на цíлу бýлку скúбка* велика байда
скúдатис'а, **скúнути** поронити плід: *корóва скúдалас'а*
ск'íпка, -и / **лучúна**, -и тріска
скирда, - скирта
сковородá, -ú / **питéл(')н'а**, -и сковорідка: *сковородá бул'ш порýску*
скóжан, -а / **л'етýча миш** кажан (Nyctalus Selysius Rhinolophus)

скоро́дити, -джу́, -о́диш волочити: *скоро́дити перед с'ід'бу́*
ско́ситис'а викривитися: *две́ри ско́силис'а*
скос'ако́м скісно задовбувані вугла бальок стіни (щоб не гнили): *скос'ако́м запу́шчани дил'і́*
скра́бати шкребтати: *так карто́фл'а ле́пій скрабайецца*
скра́га, -и скупар
скри́н'а, -і / ***сундýк**, -а скриня
скро́бати шкребтати: *скро́бати карто́фл'и*
скру́жовати / **пудчин'а́ти** чинити в решеті зерно
скру́жовани, -н скружини вичинене в решеті й викидане лихе зерно та рештки полови
скрунý́ти, -ну́, -неш скрутити
скрут, -а передня скрутова частина з ручницями воза: *на круга́х*
ску́бати, -айу скубти пір'я: *ску́бати гус', ка́чку*
ску́да звідки
ску́ла, -и чиряк
ску́л'ник, -у жовтець (Ranunculus)
скўл' звідки
ску́рка, -и шкірочка на (молодій) картоплині
скўрка, -и шкоринка в хлібі; ***спўдн'а скўрка*** підошва хліба
сли́зкий ховзький
слиз'і́ти ропіти, [гноїтися]: *рана слизи́т*
слипа́к, -а сліпуга [сліпець (про людину)]
слима́к, -а́ слимак
сло́йік, -а слоїк
сло́та, -и сльота
слуне́чник, -а соняшник
сми́кати микати [висмикувати] зі стіжка: *сми́кайу с'і́но*
смола́, -ú живиця
смол'ни́й живичний [смоляний], з живицею: *смол'но́йе де́рево*
сморкл'ави́, -кўў шмарки
смороди(д'і)ни, -н / **чо́рни пожа́чки** чорні порічки (Ribes nigrum)
снопо́к, -пка сніпок
со! *виг.* на вола: праворуч!
соба́ка, -и собака
собачен'е́, -е́ти / **шчен'ýк**, -а́ щеня
собачен'а́, -а́ти собачка
соба́чен'атко, -а *дит.* песик
сова́, -ú сова
совен'е́, -е́ти, -ати сич [маля сови]
***соки́р**, -ора́ / **топо́л'а**, -і тополя біла (Populus alba)
сокота́ти кокотати [сокотіти], журитися: *ку́рка соко́че*
соку́ра, -и (**ц'ес'е́л'ска** / **стол'а́рска**) сокира
соловé(і)й, -вйа́ соловей (Luscinia)
соло́ден'кий дуже солодкий
солону́на, -и / **боковó́йе са́ло** сало, солонина
со́лтис, -а сільський староста
со́пл'а, -і сопля з носа, сосулька льоду: *свічка л'од'ана́йа*
сорт, -а сорт: *перший сорт збўжйа* красне зерно
со́ска пипка, соска: *со́ска з молоко́м*
со́сна, -и / **хво(й)і́на**, -и сосна (Pinus)
сосо́нка, -и / **хві́шчка**, -и хвощ (Equisetum)
соха́, -и соха, давній дерев'яний плуг
со́ша, -и битий шлях
сошну́к, -а рилець на кінці сохи, [леміш плуга]
спалахті́ти спалахнути полум'ям
спе́ртис'а, зопру́с'а, -е́шс'а впертися, завзятися: *жу́нка сперла́с'а*
спи(і)ва́ти піяти: *пі́вен' спива́йе*
спу́на, -и плечі, спина
спішу́ти, -шу / **поспіша́ти** спішитися
сплошна́йа: **ора́ти на сплошну́йу** орати до складу, [до середини]
***спл'е́тн'а**, -і / **пл'о́тки**, -и плітки
спл'ух, -а соннюга, [сонлива людина; який любить багато спати]
спо́дн'і, -де́н' / **нагавú́ці**, -ц штани
спомага́н'н'е, -а грошова допомога (і посаг на весіллі)
спосо́бний здібний

спрага́тис’а, -а́йус’а бути супряжником [запрягати свого коня] до одного двокінного запрягу
спренжимова́ти -нўўвойу розпушувати землю культиватором
спренжинўўка, -и / **пружину́ўка** драпач
спружинова́ти драпачем спухувати ниву, міжряддя
спу́лка, -и гуртова допомога при жнивах
спўд, спо́ду подення стіжка
***спўдн’а скўрка** підошва хліба
спудни́ца, -і спідниця
сра́ка, -и гузир снопа
сре́тен’ійе, -а / **громн’іці** Стрітення
сро́дник, -а свояк
ста́вити будувати: *ста́ўл’у ха́ту*
ста́до тічня [стая]: *ста́до воўкўў*
ста́йн’а, -і стайня: *ста́йн’а — кўнский хл’іў*
стал’о́вий сизий, сивосиній
***ста́рший дружба́нт**, -а / **сват**, -а старший боярин
ста́ти ду́ба піднятися [на дві ноги]: *кўн’ стаў ду́ба*
стаўну́ца діжка: *стаўну́ца на са́ло*
сте́жка, -и стежка
стекло́ циліндер: *стекло́ на ла́мпу*
сте́л’мах, -а колісник [майстер, що робить вози]
стерн’а́, -і зрізані біля кореня стеблини збіжжя
стодо́ла, -и / **клу́н’а** стодола
стойа́н, -а́ стійка-стільчик на коліщатках з отвором підтримувати дітей, що вчаться ходити
сто́йімос’ц’і, -і ціна, вартість
сто́лок, -лка деталь верстата; стілець
сто́лок / **ла́ўка** ослін
***стол’а́рский / ц’ес’е́л’ский** столярський: *ц’ес’е́л’ска / стол’а́рска соки́ра*
стол’у́ги, -г козел пиляти дрова
сто́нка, -и картопляний жук-довгоносик, кольорадо
сторона́, -и засторонок у клуні
сторча́ти, -чу́, -чи́ш чепіти [стирчати]
стоўб, -а́ стовп паркану; стовп будинникового зрубу: *у стоўбо́ви ка́н’і, шоби запуска́ти дил’і́*
стоўп, -а́ журавель, соха журавля
стоўпе́ц, -пца стовпчик, палик
стра́ва, -и варена їжа
стража́к, -а пограничник
страхопу́д, -а боягуз
***сре́тен’ійе** / **громні́ці**, -ц Стрітення
стрижи́н’, -ен’а́ серцевина: *стрижи́н’ у бе́зови*
стри́жчи, -жу́ стригти
стрі(и́)лка, -и п’ятка кінського копита
стрі́ха, -и дах із соломи
***стойа́чий: стойа́чий комі́р** стоячок [?]
стро́мий стрімкий
стружо́к, -жка́ вісний (?) ніж
струхн’а́віти здрогнавіти [спорохнявіти]
стручо́к, -чка стрючок
стрімголо́ў коміть головою
стрўп, -опа́ нижній край стріхи; гребінка стріхи
сту́ден’, -і / **хуткú**, -то́к холодець
стужі́ти стверднути
ст’ан’ўўка, -и піч при стіні
ст’е́рка, -и / **ручни́к** рушник до рук, платок до посуди
су́йка, -и сойка (Farulus)
су́круток, -тка ґудзуватий скруток на прядільній нитці
сумато́ха, -и метушня
суміжник, -а сусід щодо поля
сунду́к, -а / **куфе́рок**, -рка дерев’яна валіза
сунду́к, -а / **скри́н’а**, -і скриня на білизну
суп, -у / **зу́па**, -и суп
супо́н’а, -і ремінець стягати хомут після запряжки: *супо́н’а дл’а ст’аган’н’а хамута́*
сурму́т’, -т’і сирівець, сирівцева шкіра: *сурму́т’ з ко́жи*

***сухайа: сухайа цúц'ка** змамчена, що не доїться
сухóта, -и лихо, горе
сýчка, -и підсанки при перевозі кльоців
сучóк, -чка завіс-кулька на люшні
сучóк, -чка сук, ґудз на дереві
сÿшка, -и плужок плужкувати
сÿ(у)шнúк, -а рильце плужка
схаб, -у свиняча хребчина з кісткою [м'ясо з ребрами]
схиб, -у згиб
схóванка, -и сховок
сходити рости, киснути [про тісто]
схóдити / **вилáзити** сходити
сходúтис'а (*чóботи*) подертися
схолóнути прохолонути
с'адáти (*с'адáйте*) сідати
с'áхнути / **блúснути** блиснути
с'вінцóвий свячений, **с'вінцóва водá** свячена вода
с'вйáтло, -а світло, електрика: *ц'мол литáйе на с'вйáтло*
с'вйонтéчний святковий: *с'вйонтéчна хустúна*
с'вірóнок, -нка шпихлір, комора
с'ídало, -а банти курника, де кури на ніч сідають
с'ídатис'а тріскати (шкіра)
с'ímйа, -а сім'я насіння конопель
с'íни, -ей сіни
с'íнник, -а сінник
с'íно, -а трава (з першої кісьби)
с'ітéц, -тцу перкаль [ситець]
с'íчка, -и січка (посічена на корм солома)
с'л'едз', -а оселедець
с'ліпакú, -ÿў первоцвіт (Primula veris)
с'н'адáн'н'е, -а сніданок
с'півáти піяти, співати: *пívен' с'півайе, а й кýрка дéколи с'півáйе*

Табýн, -á / **черéда** стадо корів, овечок, коней
тáл'еж, -а / **тарéлка**, -и тарілка
тáл'ка, -и моток (фабричних) ниток
тапéр тепер
тапчáн, -а рід софи
тарадáйка, -и давній дерев'яний віз: *тарадáйка на деревйáних кол'óсах*
тарéлка, -и / **тáл'еж**, -а тарілка
тас'-тас'! приманка качок
тас'éмка, -и стьожка; широка перев'язна стьожка на наміренневому хресті
тáто, -а *дит.* батько; **тáту!** батьку! (і до хресного батька)
татýн'о, -а батько
тéл'атко, -а теля
тéл'бух, -а великий живіт (корови)
тепетáти, -ечý, -éчеш трясти, телепати
теребúти, -бл'ý, -бúш висікати
тес'ц', -а тесть
тес'ц'óва, -ойі теща
тетрáд', -і / **зéшит**, -а зошит
тúбель, -бл'а кілок в оборожині (?) затримувати дах [дерев'яний цвях]
тинковáн'н'е витрава з вапном [штукатурення]
тинковáти штукатурити, витравляти вапном
тишкóм тихцем
тíшчити, -у, -иш / **пригрибáти** сапати, підгортати: *пригрибáти / тíшчити залізними грабел'ками*
ткáчка, -и ткаля
тлумáк, -а наплечник; клунок за плечима
тлýстий масний, товстий
тлýчка, -и / **бийáнка**, -и маслобійка; товкач маснички
тл'ýшком підтюпцем
табачкóвий брунатний
товáр, -у скот [худоба]
тогдú тоді
тóнкий тонкий
топóл'а, -і / **сокíр**, -орá тополя біла (Populus alba)
топтáти, -пчý, -пчеш топтати: *топтáти лепчúц'у, шчоб у л'óну не бýло лепчúці*
тóрба, -и торбина на обрік, причіплювана коневі на голову

тороплúвий поквапливий
торóчити, -чý, -чиш *згірд.* розказувати
тоўкáч, -а / **дз'оўбáн**, -а товкач ступи
тоўкчú, -кý, -чéш опихати: *тоўкчú прóсо*
тоўкчúс'а, -кýс'а, -чéшс'а пустувати
точúти, -чу, -чиш гострити на точилі, камені
трепáлн'а, -і сторчова дошка з визубиною витріпувати льняне клоччя: *дóшка л'он трепáти трепáчкойу*
трепáти, -áйу тріпати
трепáчка, -и рід прача витріпувати льняне клоччя (*на трепáлн'і*)
триб, -у просіка в лісі
трíска, -и / **скíпка** щіпка розпалювати вогонь
тройíти, -йý отруїти
тронóг, -а триніжок під казан
тростинá, -ú троща
трунá, -и домовина: *трунá стойíт на стул'цéх*
трускáўка, -и полуниця
трус'-трус'! приманка кроля
трýтка, -и отрута
трўйц'а, -і / ***з'ел'óни с'вйóнтки** Зелені свята, [Трійця]
тумáн, -у імла
тўк тóку тік стодоли; перед клунею; глиняна долівка хати
тхўр, тхорá дхір
т'áжкий важкий: *т'áжка дорóга пуд горý*
т'íкати(с'а) гонитися: *сýка т'íкайе(цца)*
т'íлна тільна, відпольована: *корóва шчо одбидловáла*
т'ін', -і затінок
т'óт'а, -і *дит.* старша жінка
т'óтка, -и тітка, батькова, материна сестра, дядькова жінка
т'у-т'у! приманка курей
т'ýт'а, -і *дит.* качка, [курка]

Угл**ó**, -а ріг (дерев'яного) будинку
ýгла, -ўў вуглові зарізи-в'язання на схрещенні балок двох стін хліва
ужвá, -ú ремінець між хомутом і оглоблею
ужúни, -н ожини (Rubus fructicosus)
ужовúна, -и ув'язь ціпа (поміж бияком і ціпилном)
ýзен'кий вузенький
ýзкий вузький
уклонúтиса, -н'ýс'а, -н'ис'с'а поклонитися
укрóп, -у кріп
укрўп, -óпу Pimpinella
употребл'áти вживати
урожáй, -у збіжжя на полі
урожáйний плодовитий
ýса, -ўў вуса [у людини і тварини]
усáтий з остюками (ячмінь, пшениця)
ýси, -ўў остяки колоска пшениці, ячменю
успéнийе, -а Успіння Богоматері 28.VIII
ýстаўка, -и вишите плечко [вставка] жіночої сорочки
утомúтис'а, -мл'ýс'а змучитися
утóри, -ўў утори, рівець у клепках для дна
уфундовáти (*хáму*) побудувати
ухáч, -á (Helvella esculenta)
учíнка, -и мотузка, якою колисано завішену сволока колиску (*у віроўкáх*)
ушáк, -а скринька вікон / дверей?
ýшуо, -а *дит.* вухо

Фабéрок, -рку / **волóшки**, -шок волошки (Cyanus)
фал'овáти, -ýйу вибивати в спеціяльній ступі сукно
***фáрба**, -и / **крáска**, -и фарба
фастриґовáти зчіпати тимчасово грубими нитками
фéдер, -а паз для шибки у віконній рамі
фітíл', -á ґніт
фл'ísак, -а сорт картоплі
фло'ґовáти, -ýйу ледарювати

фунда́мент, -у підмурівок хати: *фунда́мент цементо́вий*
фу́ра, -и / **хві́ра** віз (з вантажем; снопами)
***файе́рка / круг**, -а́ / **кружо́к**, -жка́ перстень у кухонній плиті: *зн'імі́ два кругі́*
фу́ркати, брикати ногами
фу́ртка, -и / **воро́точка**, -чок хвіртка
фу́ртка, -и / **фу́рточка** квартира у вікні
футрі́на, -и обшальовання віконної скриньки

Хаз'а́йін, -а / **господа́р**, -а господар
хаму́т, -а хомут
хай! хвать!
харашн'е́ти, -е́йу каструвати
ха́та, -и / **по́куй**, -о́йу світлиця
ха́та, -и дім, хата
хаўканý́ти, -ну́ жадібно проковтнути
хвартушо́к, -шка́ запаска
хві́ра / **фу́ра** віз з сіном тощо
хві́шчка / **сосо́нка**, -и (Equicetum)
хвойі́на, -и чатиня
хво(й)і́на, -и / **со́сна**, -и сосна (Pinus)
хвори́ти, -ійу слабнути: *вўн з го́лоду хвор'и́е*
хворо́мба, -и хоругва церковна
хворо́ст, -сту́ ріща
хвуст, -оста́ хвіст
хло́пец, -пц'а [хлопець]: *двох хло́пцўў тут були́*
хл'ібо́ва піч пікна [хлібна] піч
хл'ив, хлива́ хлів (у хливови)
хл'і́ўчик, -а хлівець
хл'о́снути / **сви́снути / цвúкнути** траснути: *сви́снути / хл'о́снути бичо́м*
хл'уба, -и гнучке прутття, яке можна скручувати на гужви (виклина, берізка)
хл'у́пати, -айу бризкати
хл'у́пнути, -ну / **бу́хнути** бухнути (вода)
хму́рний хмарний
хода́к, -а старий чобіт, шкарбан: *ходаки́ стари́йи*
хо́днік, -а вереня, доріжка [на підлогу]
ходу́л'і, -л' диби
хоровіково́тий слабовитий
хра́пи, -ўў / **нўздри**, -ўў ніздрі [у коня]
хре́дтини, -н христини
хре́сник, -а похресник: *мўй хре́сник*
хришчо́ний хресний [хрещений]
хришчо́ний ба́т'ко хрещений батько, **хришчо́на ма́ма** хрещена мама
хроптú, -пý, -пе́ш хропти: *кўн' хропе́*
хрушч, -а хрущ
ху́тко швидко
хуткú, -о́к / **сту́ден'**, -і холодець
х'у́ба хіба

Цал', -а цаль
***цвикло́вий** борщовий: *цвикло́вий бура́к*
цвúкнути / **хл'о́снути / сви́снути** шмагнути: *цвúкнути / хл'о́снути бичо́м*
цвиркот'і́ти цвіркотіти: *цвиркý́н цвиркó́че*
цвиркý́н, -а свердок [цвіркун]
цвистú [цвісти]: *карто́пл'і цвиту́т*
центрофу́га, -и млинок до молока
це́ркоў, -ркви церква
***ц'ес'е́л'ский / стол'а́рский** столярський: *ц'ес'е́л'ска / стол'а́рска соки́ра*
цибáнт, -а скріплювальний перстень насаду з віссю воза [деталь воза]
циган́, -а циган
цúн'ка, -и *дит.* овечка
ципен'а́, -а́ти курчатко, курча: *йе ципен'а́та ран'ни і пудкўпники*
ципен'а́тко курча
цúц'ка, -и дійка; ***сухайа цúц'ка*** змамчена, що не доїться
цідú́ло, -а цідилко
ціпú, -ўў ціп
ціпú́лна, -и ціпило, держак ціпа
ці́ўка, -и цівочка човника
ц'асте́чко, -а / **бу́бл'ік**, -а / **пра́н'ік**, -а солодкий коржик

ц’аўкот’íти ціпати: *ц’іпен’éта ц’аўкот’éт*
ц’áц’а *дит.* щось гарне
ц’енжáр, -у тягар
ц’ес’éл’ский тесляр: *сокúра ц’ес’éл’ска*
ц’íпа-ц’íпа! приманка курчат
ц’ма, -и / **т’ма** нетля
ц’óпі, -ўў *дит.* черевички, чобітки
ц’уркóм струмком: *течé кроў ц’уркóм*
ц’ýц’а, -і *дит.* собака
цýц’а, -і *дит.* цукор

Чадúти чадити: *піч чадúт*
чайнúк, -а металевий чайник
чарíн’, -і дно пікної [хлібної] печі
чéл’ус’т’е, -а челюста пікної печі [черінь хлібної печі]
червóний гнідий, каштан: *червóний кўн’, корóва*
черевúки, -к черевики
черéда, -и / **табýн**, -а отара овечок, череда корів, стадо коней
чередá, -ú товар (корови й коні)
черезс’ід’óлн’ік, -а поперечний верхній ремінь у шорах, що тримає бокові ремені
черéмха, -и черемха (Prunus padus)
черепáха, -и черепаха
черепúца рід дахівки: *черепúца цементóва*
черéўки, -вок конянка, поватиця (Cuscuta [Convolvulus])
черéшн’а, -і черешня (Prunus avium)
черпáк, -а кохля
чесáти, -шý, -шеш чіхрати стрижену вовну
чигýн, -а залізний горщик, казан: *у чигунáх вáрим*
чúжик, -а вівсянка (Pinicola)
чúколодок, -а чиколодок [суглоб]
чикотáти стрикотати: *сорóка чикóче*
чиновáтини, -н чиноватка, валовина: *ткани ў ўóлку*
чирúкати цвіріньокати: *воробíй чирúкайе*
***чис**, -у / **врéмйа**, -а час
чихáти, -áйу чхати
чмихáти пхикати: *кўт чмихáйе на собáку*
чмíл’, -á джміль
чоловíк, -а муж, [чоловік]
чоловíчок, -чка зіниця
чорнúці, -ц борівки [чорниця (Vaccinium myrtillus)]
***чорнýха**: **орáти чорнýху** орати восени під жито
чорствúй (*хл’іб*) твердий, черствий
чортополóх, -у татарник (Cirsium eriophorum)
чóўник, -а ткацький човник
чоўнó, -á / **лóдка**, -и човен
чýйка, -и футерко

Шал’анўўка, -и святкова хустина на голову: *шал’анўўка – с’вйонтéчна хустúна*
шáпка, -и накривальний сніп: *вéрхн’ий снўп – мúдл’і накривáйут шапкáми*
шáпка, -и кепка [кашкет]
шáпочка, -и пищик-капелюшок над фітілем лямпи
шáф(к)а шафа
швáґор, -ґра шваґер, шурин
шваґ’éрка, -и / ***зовúца**, -і / ***золóўка**, -и , -и шваґрова, братова
швóрний проворий, спритний
шелест’íти шелестіти: *лúс’т’е шелестит*
шéршен’, -а шершень (Vespa crabro)
шúба, -и шибка вікна (з рямкою)
шийка, -и заріз на рублі збіжового воза
шиковáтис’а -ýйус’а готуватися
шúкут, -у опале чатиння (лт. *siukstes* сміття; *suke* черепок, осколок, вищерблина; *-etas* вищерблений)
шúло швайка: *шúло кривóйе*
шúна, -и колесовий обруч [у колесі]
шипíти сявкати: *кáчур шипúт*
шиховáти ведеться, щастить [щастити]: *йомý шихýйе*
шúшка, -и шишка сосни, смереки
шкл’анúці, -ў / **пожáчки білі** порічки (Ribes)

шкорол’у́шча, -и шкаралупа яйця
шкӯп, -опá викастрований баран
шл’ах, -у́ / **шл’ашо́к**, -шкá іншокольоровий тканий пасок полотна
шл’опá, -ú дощова погода
шл’о́па, -и / **пл’а́га**, -и сніг з дощем, негода
шл’уб, -у / ***вине́ц**, -нц’у вінчання
шмал’ну́ти, -ну́ міцно вдарити п’ястуком
шма́та, -и ганчірка
шморготу́н, -á порхавка (Lycoperdon)
шнурӯӯка, -и шнурівка до черевика
шпін, -а залізний довгий цвях припинати корову на довгому ланцюгу на пасовищі: *шпін всади́ли в зе́мл’у*
шо́пел’ка, -и шуфля
шо́пка, -и дривітня
шо́пл’а, -і / [**шу́фл’а**, -і] дерев’яна лопата віяти зерно
шопл’і́к, -а круглий цебер кормити свиней
шо́ри, -ӯӯ ремінна тяглова упряж
шорова́ти мити піском
шпáґат, -у шнурок, шпаґат
шпак, -á шпак: *дл’а шпакуў*
шпáара, -и щілина
шпараґус, -а рід вазонкової квітки, [аспараґус]
шпихл’і́р, **-á** амбар, шпихлір
шпін, -а (дерев’яна) вісця в ткацькому човнику
шпрýха, -и спиця в колесі
шпу́л’а, -і велика ткацька ціва
штахе́та, -и паркан, штахети
штил’ва́га, -и штельвага, поперечна жердка до дишля
шту́ри чотири
штирóхра́дний йачмі́н’ ячмінь з чотиригранковим колосом
шторпа́к, -á пеньок
шу́бер, -а / **бл’а́шка** засувка до димопроводу
шу́ли(’е)к, -а / ***йа́стра(у)б**, -а шуліка, ястріб
шу́н’ка, -и *дит.* овечка
шу́стка, -и поїзд, що їде о шостій годині
шуфе́л’ка, -и шуфля на сміття
шу́фл’а, -і / [**шо́пл’а**, -і] дерев’яна лопата
шу-шу! приманка овечок
шша! вигук проганяти курей
шчабе́л’, -бл’á сполучна дощечка між полудрабками возової драбини
шчаў, -ву щавель (Rumex)
шчен’ук, -á / **собачен’е́**, -éти щеня
шчи́гол, -гла зяблик (Fringilla)
шчи́нок, -нка / **ру́ӯн’ак**, -а оберемок (сіна)
шчирба́к, -у Sinchus paluster
шчит, -а причілок
шчитова́йа ст’іна причілкова стіна дому
шчито́к, -тká / ***козиро́к**, -ркá поперечні дощинки на санкових корсах
шчотина́, -ú щітина свині
шчупа́к, -á щука, щупак
щу́пати, -айу мацати [щупати] курку за яйцем

Ю **(йу)хт**, -у / **бл’анк**, -у рід грубої шкіри на узду
йу́шити текти цюрком: *кроў йу́шит*

Я **(йá)гн’атко**, -а ягня
йа́длий смачний: *с’і́но*
йа́духа, -и астма
йа́душливий асматичний
йазы́чок, -чка *дит.* язик
йалúна, -и смерека (Picea)
йалове́ц, -уўц’у ялівець (Juniperus)
йа́ловий заяловілий: *йа́лова коро́ва*
йалоўцо́вий ялівцевий: *гал’іве́та з йалоўцо́вого корі́н’н’а*
йало́ха, -и ялова корова
йало́ш(еч)ка, -и тепличка, ялівка
йа́мка, -и / **ко́пец**, -пца кагат на картоплю
йанчú́ти, -чу стогнати, плакати
йанчйе́ти скавуліти, скімлити: *соба́ка йанчи́т*

йа́ра (вовна) з молодих ягнят: *йа́ра во́ўна*
йа́рий весняний: *йа́ра пшени́ца*
йармо́, -а́ волове ярмо
йарина́ / **йарово́йе** яре збіжжя
йарово́йе / **ора́ти на йарину́** орати на весну під яре збіжжя
йа́сна, -сен ясна
йа́стра(у)б, -а / **шу́ли(’е)к**, -а шуліка, ястріб
йас’і́к, -а заголовок, подущинка
йас’о́н, -а ясень (Fraxinus)
***йачмі́н’ двохра́дний** / **штиро́хра́дний** ячмінь з дво-, чотиригранковим колосом
йа́чниско, -а ячмінисько; поле, де зжато ячмінь
йа́чница, -і ячмінна солома, ячмінка
йа́шчик, -а скринька (на картоплю); кормова скринька коням
йа́шчурка, -и ящірка (Lacerta)

Опрацювали та підготували до друку
Н. Хобзей, О. Тріль

Збірник пам'яті Ярослави Закревської

Діалектологічні студії. 3 *Львів, 2003*

УДК 249

Василь Зеленчук
Криворівня

Сон Божої Матері: ГУЦУЛЬСЬКІ НАРОДНІ МОЛИТВИ

Відколи людина усвідомила присутність вищої, Божественної сили, почала створювати формули спілкування з нею в різних життєвих ситуаціях: під час смертельної небезпеки, хвороб, стихійного лиха, під час відпочинку чи роботи.

Упродовж довгого часу гуцули створювали формули-звертання до природної стихії: сонця, вітру, води. Згодом звертання до цих стихій почало переплітатися із звертанням до Бога. Зразок такої молитви маємо в повісті Петра Шекерика-Доникового "Дідо Иванчік"[1]:

"Молюси й клонюси Тобі, свєте, праведне, велике Сонечько, шо засвєчюєш й благословиш свойов ласков свєтов, великов наші гори, єк заходиш. Ти шовечора сідаєш за високі гори, за стримкі далекі скали, за глібокі, плияві моря. Дєкую Тобі, Боже наш добрий й великий, шо єс нас грішних й нашу маржинку — Божу росицу — держєло на своїй ласці й мало у своїй опіці, сокотило й застерігало вид усєкого зла, припадку й лихого чєсу. Прошу Тебе, Господіку наш любий та ширий, праведне сонечко, допоможи нам грішним й усім добрим людєм, нашій тай людскій маржинці у мирности, здоров'ю и веселости нічьку переночювати.

---

[1] Петро Шекерик-Доників (1889–194?) — письменник, громадсько-політичний діяч, етнограф. Мав тільки початкову освіту. Брав участь у гуцульському театрі Гната Хоткевича. На виборах 1928 року його обрано послом до парламенту; був війтом Жабйого (тепер Верховина). Гуцульською говіркою видав у Варшаві гуцульскі календарі (1935–1939). 1939 року був заарештований і засланий до Архангельська. Подальша доля невідома. Подав багато етнографічних матеріалів В. Гнатюкові, М. Коцюбинському, А. Вінцензові, В. Шухевичеві. Працю "Дід Иванчік" упродовж довгого часу вважали втраченою. Тут цитуємо за рукописом, який готують до видання.

Завтрішної днинки діждати — світлої, великої, запашної. Позволь нам уздріти изнов завтра Твоє єсне світле, праведне лице. Ни опусти нас грішних, а зійди знов до нас из свойов ласков й силов великов. Допоможи нам на добре діло на віки віков. Амінь".

Великий вплив на зміцнення християнства на Гуцульщині мали поїздки митрополита Андрея Шептицького на Гуцульщину навесні 1900 року, коли "…відвідав усі парохії косівського, сучавського, чернівецького деканатів та деякі парохії жуківського, коломийського, снятинського і тисменицького деканатів. Ця візитація була особливою нагородою для безпосереднього спілкування з людьми, з якими розмовляв, яких учив і уважно слухав…" У результаті були опубліковані два пастирські листи: до Русинів Буковини і до вірних косівського деканату. Другий — "До моїх любих Гуцулів", датований 21 листопада 1900 р., Братківці–Станіславів"[2], які мали великий резонанс на Гуцульщині.

Уже у третьому тисячолітті гуцули поряд із канонічними молитвами промовляють і такі, що йдуть від серця чи передаються в родині від покоління до покоління:

"Дєкувати, Господику, за хліб Божий, за дар Божий, за урожай, за маржинку людску та й нашу" (записано 1989 року, с. Криворівня від потік Євдокії Михайлівни, 1922 р.н.).[3]

"Заступи, Господи, вид страху, вид вогню, вид напасти винної и ни вид винної, вид обмови, вид панскої кари, вид жури, вид утрати, вид усєкої долегливости, вид усєкої прикрости (записано 1993 року, с. Верхній Ясенів від Савчук Марії Федорівни, 1912 р.н.)

Нижче пропонуємо варіанти народної молитви, відомої під назвою "Сон Божої Матері".

Спала Божя мати на Єльній горі,
Прийшов ид ній Йсус Христос, сам син єї.
— Ци спиш, моя мамко, ци чуєш.
Устань, пробудиси, на мене подивиси.
— Снила с мих тє, сину, на Єльній горі,
Мижи жидівсков віров на Пританскій земни,
Перед Михаїлом-стратигом, образом свєтим.
На хресті розп'єтий, коп'єм пробожений,

---

[2] Єдлінська У. *У струну гуцульскої душі (З приводу пастирського послання Митрополита Андрея Шептицького "До моїх любих Гуцулів")* // Гуцульські говірки: Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження / Відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 2000. – С. 67–75.

[3] Усі записи здійснив В. Зеленчук [*ред.*].

Глогом глогований, терновий вінец на голові,
Видстало тіло, єк луб вид дрива.
Кров си пролила по всему світі —
Стала водичка свєта.
— Прадивний сон Ти снила!
Хто мій цей сон згадає,
Лєгаючі, встаючі,
на полудне припочюваючі, —
ни ме в воді тонути,
ни ме в вогни горіти,
ниприятіль з него кров ни пустит.
Буду при смерти коло єго голови стоєти,
душу заберу — до царства приведу.

Записно в с. Криворівня від Потяк Євдокії Михайлівни, 1922 р.н.

У мори, в мори на камени церьква накладена,
Шо коло тої церківці дев'єть верьхів,
Дев'єть хрестів, дев'єть викон, дев'єть дверий.
Там Матіночка Божя книжечьку читає,
Тєженько здихає [зітхає. – *В.З.*], жєленько плачє,
Питаєтси в кума Йвана:
— Ци ти ни чув, ци ти ни видів
Мого синка, твого фінка.
— Я чув, видів твого синка, мого фінка,
Жидове-катове б'ют, мучут.
Кривця капле — пшеничка си родит
Богу на хвалу; винце си родит людем на закін;
Васильчік сиродит людем на запах.
На горі Божий Сіянскій,
На земни Божий Присіянскій
Там Матіночька Божя заснула.
Приходит Ісус Христос, син Матінки Божої,
Питаєси: "Ци ти спиш, ци чуєш?"
— Я сп'ю, чую, дивний сми соночок приснила.
Ручки запов'єзані, тіло коло древ'я,
Головка вінчовата, терновим вінцем накрита.
— Тож мині си стало у п'єтненьку раненько,
У суботу, у неділю до схід сонця.
Свєта Пречиста по раю ходит,
Свого синочька за ручьку водит.
Вивела з утріня, з наказання,

З наказання на Службу Божу
З Служби Божеї на море.
Шо на тим мори білий каменец плавле,
Шо на тім камени золота церківця,
Шо в тій золотій церьківці золотий престолик,
Шо на тім престолику — сам Ісус Христос.
Головку склонив, ручки зложив,
Усім рани втворив, кривцу свою пролив,
За нас грішних муки прожив.
Прийшли всі мученики, Петро й Павло:
— Господи, Ісусе Христе, жєль нам вашей муки.
— Ни жєлуйте меї муки,
Беріт книжечьки в ручьки,
Идіт уподовж світа, упоперек світа,
Наказуйте малому й великому:
Котре би було цеї молитви мовити,
Сам при смерти єму буду,
Пекіянскі ворота си замкнут
На віки віков. Амінь.

Записано у с. Верхній Ясенів від Савчук Ганни Іванівни, 1952 р.н.

У неділеньку раненько сонечько сходило,
Пречиста Діва в раю ходила,
Свого синочька за руку водила.
Привела на всеношне, з всеношного на утрінє,
Із утріня на Службу Божу,
А з Служби Божей на сине море.
На тім мори біленький камінец,
А на тім камінци золота церьківця,
А в тій церьківци золотий престолец,
А на тім престолику Йсус Христос лежит,
Ноженьку впустив, серденько затужив,
Свою кривцу пролив.
Приходит д нему Петро й Павло.
— Ни жєлуйте мої муки,
Беріт свєтий хрест у руки,
Ходіт по цілим світі.
Хто ме цу молитву говорити
Ни раз, на завжди, три рази на тиждень,
У п’єтноньку до посту, в суботоньку до схід сонця,
А в неділеньку до Служби Божеї,

Аби мав тілько гріхів, єк на дереві листу,
у мори піску, на небі звіздий Божих,
Буде єму гріхів видпушєно,
Пекло замкнено, царство втворено.
На віки віков, Господи Боже, Амінь.

Записано 1992 року, с. Криворівня від Зеленчук Марії Ільківни, 1914 р.н.

На горі горіянскій,
На земни Братвіянскій
Ісус Христос спочиває,
Матки Божої питає:
—Ци ти спиш, моя мамко, ци чуєш?
—И сп'ю, й чую, чудний сон сню.
До Кайлдон приведений,
Терновий вінец на голові покладений,
Камінєм каменований, глогом глогований.
—Ни дивітси на мої муки,
Беріт хрест у руки,
Йдіт світом проповідаючі
Старому й молодому.
Хто цей мій сон згадає,
Лєгаючі, встаючі, на полудне припочюваючі,
Ни ме в вогні горіти,
Ни ме в воді тонути,
Буду коло єго голови стояти,
До царства заведу. Амінь.

Записано 1990 року, с. Криворівня від Потяка Василя Михайловича, 1909 р.н.

Збірник пам'яті Ярослави Закревської

Діалектологічні студії. 3 *Львів, 2003*

УДК 398.8

Фёдар Клімчук
Мінск

А в на́шого сва́та…
("пры́пывкы" з вёскі Сіманавічы Брэсцкай вобласці)

1. А в нашого свата
Каль́инова хата,
Піч малёва́на,
Чэсть нам кохана.

2. А в нашого свата
Калынова хата,
Піч малёвана,
Чэсть ухвалёна.

3. А в нашого свата
Новына́, новына:
Ны дае дам горілочкы —
Всэ вына, всэ вына.

4. А в нашому горо́ды
Наросли гожы́ны
А з нашыйі По́лічкы
Нысла́ву зложы́лы
А наша По́лічка
Нысла́вы ны бойіцьця:
С кым полюбылася,
С тым побырэ́цьця.

5. А в суботу на роботу
Ныхай ідэ мама
А в ныді́лю на мызы́кы
То я пойду са́ма.

6. А пуд мо́стом рыба с хво́стом,
Ка́чкы с качынятамы.
Шо то в хлопцюв за прывычка:
Гуляты з дывчятамы?

7. А тыпэр жэ мыні́
(Тыпэр мыні, тыпэр мыні)
Нагуля́тыся,
Батька з матырыю
Ны боятыся.
А ны свёкорка,
Ны свёкро́вушкы,
А ны ді́выра,
Ны золо́вушкы.

8. А тыпэр я сама —
Чоловіка ныма,
А свёкрухы ны боюся,
Бо ны маты моя.
Ой хоч вона сварыцьця,
То чорт йійі бойіцьця
Ой хоч вона насварыть, —
Вычэраты наварыть.

9. А я в Ма́ні вчора був —
Маня дівка га́рна:
Вышыва́ны подушкы́,
Вышываны ря́дна.

10. Баба рыбу варыла —
Добра юшка була.
Баба діда любыла —
Добра ду́шка була.

11. Баба швы́дка,
Баба ловка:
Баба пи́ймэ
Зайця й вовка.

12. Бараба́ны былы, былы,
Я на йіх дывылася
Одын хлопэць бараба́ныв —
Я в ёго влюбылася.

13. Братовая, братовая,
Братыка забрала.
Ты ж мыні (нам) за братыка
Й ны подзіньковáла.

14. Брэшэш, дівонько, брэшэш,
Шчовэчо́ра на гулыщю чэшэш,
Шчовэчора а шчора́ночку
Прыды, прыды, мий кохáночку.

15. В ковалера жовты боты,
Дыб, дыб на сыло́.
А в дівчы́ны чорны гочы,
Кыв-морг (Морг-морг) на ёго.

16. В саду соловэйко
Шчыбэчэ ранэнько.
Дэ мий мылый походжя́е, —
Мыні высылэнько.

17. Ваткалінка, ваткаліночка,
Вертучіе глаза,
На тебя, мой ваткаліночка,
Надеяцца нельзя.

18. Ваткалінка, куда едеш,
Ваткалінка, вечерком,
Посмотрі, какую высушыл —
Качяет ветерком.

19. Вчора була ныділёнька (ныділынька),
Тыпэр ны такый дэнь:
Ішов козак дорогыю
Да ны сказав “добрый дэнь”.

20. Выкотылы, выпылы
Бочку мыдочку.
Выкрутылы, вымутылы
У матыра до́чку.

Мы ж йійі ны котылы —
Вона сама котылася
Мы ж йійі ны хотілы —
Вона сама впросылася.

21. Высёлая сторононька,
Дэ сонычко грае,
А шэ тая высыліша,
Дэ мылый гуляе.

22. Высёлая сторононька,
Дэ сонычко сходыть,
А шэ тая высыліша,
Дэ мий мылый ходыть.

23. Вытэ ж мойі чырэ́шыкы,
Побыжітэ в лыпэ́шыкы,
Догонітэ шы́ґы-бры́ґы
Да зробымо шалду́-балду́.

24. Гармоніст-красавіца,
Дело к вам касаецца:
Серцэ мое кроецца
З вамі познакоміцца.

25. Говорят на меня,
Шо я бойкая.
А я водкы ны п’ю —
Водка горкая.

26. Говорят, что нікрасіва
Правда — ні красавіца
Хто в любові понімае —
Краса ны касайіцьця.

27. Говорят, что осень, осень,
А трава зелёная.
Говорят, что мілый бросіл —
Я хожу весёлая.

28. Голубые, голубые,
Голубые небеса
Почему не голубые
У мілёночка глаза?

29. Голубые шарыкі
По століку катіліся.
Товарішч, пой, не унывай —
Не унывать роділіся.

30. Гоп высілле, гоп родыны
У нашыйі Катырыны.

31. Гоп-там-тара-ріда,
Зарізала баба діда,
Повісыла на колóк,
Шоб ны бігав до дывок.

32. Гоп-чук, Татяна,
Чорнобрыва, кохана!
За Татяну рубля дам,
Бо Татяну сподобав.
За Марусю п’ятакá,
Бо Маруся ны такá.

33. Гоп-чук-чукы-чукы-чукы,
Я ны йіла рыбы-шчýкы,
Онó юшкы хлыснýла —
За хлопцямы свыснýла.

34. Гóпа-гóпа-гопакá,
Прыймы́, маты, прыймака,
Хоч (Як) ны будэ робыты,
Будэ за чуб (лоб) водыты.

35. Гочы мойі, гочы,
Ныдосыпалы ночы
Дэ коханкы мають —
Ночэй ныдосыпають.

36. Грай, грай, мызычынька,
Рызакóм, рызаком,
А я пойду погуляю
З молодым козаком.

37. Грай, грай, мызы́чынька,
Я гуляты буду.
З одным стану на шлюбоньку,
А дэсэть забуду.

38. Грай, грай, мызычынька,
Я ж тыбэ прóшу,
Я ж тобі запла́тоньку
У платочку (у карманы) нóшу.

39. Гуляй, гуляй, дівчынонька (дівчына),
Покыль гуляйіцьця,
Як лыхая доля ймэцьця —
Гулянне мынэцьця.

40. Гуляй, гуляй, Зося:
Тобі прыдалóся.
Мыні ны годы́цьця —
Жыто ны роды́цьця.
А я жыта ны полю́,
Само воно родыть.
Я козака ны люблю —
Сам до мынэ ходыть.

41. Гэто будэ ны по-батьковому,
Гэто будэ ны по матырыному,
Гэто будэ, як я сама захочу —
Повну хату ковалерув навыду.

42. Гэто, маты, ны гулянне —
За ворота да й выртанне.
Ото, маты, погуляты —
Сім літ вдома ны буваты.

43. Гэто штука нывыліка —
Была баба чоловіка,
А сусідка помагала
Да й коцю́бку поламала.

44. Дай, Бог, снежку,
Заметі дорожку,
Чтобы мілый не прышол
К моему окошку.

45. Девочкі, война, война,
Девочкі, окопы рыть,
Девочкі, война заставіла
Трыдцатого (Дісятого) любіть.

46. Девочкі, война, война,
Она меня обідела:
Заставіла того любіть,
Кого я ненавідела.

47. Дівчынонька нывылычка,
Ой жяль мыні твого лычка,
Ой жяль мыні твого стану,
Шо такэйі нв достану.

48. Дівчынонько, вышынько,
Будэ тобі лышынько,
Будэ лыхо і быда —
Ны йды замуж молода.

49. Добрэ було йіхаты,
Высілля шукаты,
А тыпэр молодому —
Забырайся додому.

50. Дошч ідэ — грыбы будуть.
Дывкы́ (хлопці) помру́ть — хлопці (дывкы) будуть,
Хлопці (дывкы) дыво́к (хлопцюв) похавають,
Посля са́мы поздыхають (повмирають).

51. Дя́ку Богу, дя́ку Богу,
Шо свёкрі́вка вмырла —
Покы́нула, покы́нула
Половы́нку добра:
Коро́бочку, коробочку
З вырыті́нцямы,
Мышо́ночку, мышо́ночку
(Шэй торбочку, шэ й торбочку)
І з чырві́нцямы.

52. Е́сьця в мынэ мужычок с кулачо́к,
Да вин ходыть до чужых жоночо́к;
Ой е в мынэ сухорэ́брыця,
Шо до мынэ ны прывэ́рныцьця
(да танца “роскама́рыцькый”).

53. З нэба звёздочка упала
На цвіток, на лілію.
Колы, мылый, пырыпы́шэш
На свою фамілію?

54. За горо́дом волы пасла,
Назбырала кваску́-масла,
Кваску-масла, кваску-сыра,
Шэ й хлопчыкам прысмачы́ла.
— Йіжтэ, хлопці, умачя́йтэ,
А на рэшты выбачяйтэ,
Йіжтэ, хлопці, покы всэ,
Маты больш прынысэ.

55. Задумав я жынытыся
У гэту ныділю.
Зложыв чоботы на ры́пах
І сорочку білу.

56. Зачем замуж торопіцца
За немілого дружка,
Лучше в море утопіцца
Со крутого бережка.

57. Зылёная травы́чынька,
То то я́тылына,
Хорошая дівчынонька,
То то ма́тырына.
Зылёную травы́чыньку
То тылятка йідеть,
Хорошую дівчыноньку
То хлопчя́тка люблеть.

58. І ны пыв бы я,
І ны йів бы я —
За хорошымы дывка́мы
Полытів бы я.

59. І ны пыв бы я,
І ны йів бы я
С хорошыю дівчы́ныю
Посыдів бы я.

60. І тыпэр го́цкы,
І в чытвэр го́цкы —
Моя доля нышчаслыва:
Буду быз сорочкы.

61. І тыпэр гу́лькы,
І в чытвэр гу́лькы —
Моя доля нышчаслыва:
Буду быз кошулькы.

62. Ішла быда, хлыпа́ючы,
На сім са́жнюв ступаючы.
Ой быда ж ты, быда,
Ой быда молода.

63. Йіха́ла, йіхала,
Судосы́ла Міхала,
Судосыла Яся —
За бокы взялася.

64. Капуста моя
Головы́стая,
Дівчы́на моя
Наровы́стая.

65. Капуста моя
Да й качя́нне мое.

Дівчы́на моя
Да й коханне мое.

66. Катырына — матыры́на,
А я батькув сын.
Катырыны — сыроватка,
Мыні — масло й сыр.

67. Коло нашого дворá
Бігала тылушка.
Пропадэ дівка самá
Й йійі чытьвёртýшка.

68. Коло нашого двора
Бігалы барáны.
Пропадэ дівка сама
Шэ й йійі долары.

69. Колы любыш, то любы́,
Ны кажы ныкóму,
А то людэ рознысýть,
Як вітёр солому.

70. Коля мой, Коля мой,
А я Коліна.
Коля кофточку купіл,
А я скройіла.

71. Котылыся бары́лычка
Усэ з орылкáмы.
Ся́кый-тáкый чорносракый
Усэ за дывкáмы.

72. Кырыз гору да в долыну
В Сымоновыч ны загы́ну:
В Сымоновыч добры людэ,
Добрэ було, добрэ будэ.

73. Кырыз гору да у гай
Любыв мынэ Мыколай,
І я ёго любыла,
Чырывычкы згубы́ла.

74. Кырыз гóру котылася,
Жынышкамы хвалылася:
— В кого одын, в мынэ два,
Хорошыйі обыдвá.

75. Кырыз кладочку йшла,
На кладочку сіла.
Ны поплів постолы́в —
Ны пойду до сіна.
Ны поплів постолыв —
Ны трэба ганучы,
Цыловав-мыловáв,
До коморы йдýчы.

76. Кырыз нашэ сыло
Бігла біла свынка.
Пропадэш ты сама
Й твоя половынка.

77. Кырыз нашэ сыло
Пролытíла птýшка.
Пропадэ дівка самá
Й йійі чытьвёртýшка.

78. Кырыз річку, кырыз стыл
Я поставлю монастыр,
Йды, Манічка, помолысь,
За жынышком ны гонысь.

79. Кырыз річку стáвлю свічку
Кырыз мист тычэ вода.
Кырыз кля́дьбу (сы́лыю) мíлку жэ́неть,
Кырыз год умрёт жэна.

80. Кырыз сад-виноград
Гоныла гандычкы.
Туды моя душя рада,
Дэ грають мызычкы.

81. Кырыз сад-виноград
Гоныла тылятка.
Туды моя душя рада,
Дэ ходеть дывчятка (хлопчя́тка).

82. Лігуля́р бідный
Ны гуляв ны́ґды,
А тыпэр мусыть —
Ёго кашэль душыть.

83. Люблю, маты, Пытруся́ —
Поговору боюся́.
Ой хоч станэ поговíр,
Такы будэ Пытрусь мий.

84. Любыв мынэ, кохав мынэ,
Став жынытысь — ны взяв мынэ.
Став жынытысь — взяв другу́ю,
Тыпэр просыш розводну́ю.

85. Любылыся-кохалыся,
Нас маты ны знала.
Тыпэ́рычкы россталыся,
Як чорная хмара.

86. Людэ кажуть, шо я
Нычо́гого роду.
Ну вжэ й чорт ны вгоды́ть
Гэтому народу.

87. Маменька, жалей, жалей,
Родімая, жалей, жалей:
Скоро з вашыйі сіме́юшкы
Влічу́ как соловей.

88. Маты, йісты, маты йісты,
Да боюся с пэчы злісты,
Да боюся с пэчы впасты,
Коб навікы ны пропасты.

89. Меня мілый ізменіл,
А я впала перед нім,
А я впала і сказала:
— Слава Богу, ізменіл
(Ох спасібо, шо зменіл).

90. Меня мілый ізменіл,
Думал, шо на шуточку,
Тыпэр ходыть, вызывае:
— Выйды на мінуточку.

91. Мілая, хорошая,
(Мілочка хорошая,)
Ні ході ты босая —
Босая простудішся,
Про міня забудішся.

92. Міша мой, Міша мой,
А я Мішына.
Міша кофточку купіл,
А я вышыла.

93. Мий мылёнок любыв трох,
А мынэ чытьвёрту.
Тыпэр ввэчыры прыдёт —
Пошлю ёго к чорту.

94. Мий мылёнок як баран,
А я як овэчка.
Вин до мынэ сёе, тое,
А я ны слове́чка.

95. Мой мілёнок далеко́,
За крутымы горамы,
А я вре́мнічко прово́джу
З другымы ухаджо́рамы (ухажорамы).

96. Мой мілёнок любыв трох,
А мынэ чытьвёрту.
Завтра вечером прідёт
(Тыпэр вэчором прыдёт) —
Пошлю ёго к чорту.

97. Мой мілёнок почему
У казённому дому.
Выйды туча, выйды гром,
Розобы казённый дом.

98. Молодыця, як копы́ця,
На пысочку росла.
Йійі доля нышчасльіва,
Шо за дурня пошла.

99. Моя матко, в саду грушка,
Я влюбылася в Ваврушка.
В саду грушка зылыніе,
По Ваврушку сэрцэ мліе.

100. Моя матко, в саду лыпа,
Я влюбылася в Пылыпа.
В саду лыпа зылыніе,
По Пылыпу сэрцэ мліе.

101. Моя матко, в саду ро́жа
Я влюбылася в Сіро́жа
В саду рожа зылыніе,
По Сірожы сэрцэ мліе.

102. Моя матко-чыре́шынько,
Шо я наробыла:
По коліна борода,
А я полюбыла.
По коліна борода,

А по пояс гу́сы —
Я боюся цыловаты,
Бо вин мынэ вкусыть.

103. Моя мілка маленька —
Чуть побольшэ валінка.
В ла́потькі обуецца —
Как пузыр надуецца.

104. Мужа вдома ныма,
Я хозяйка сама,
А свёкрухы ны боюся,
Бо ны маты моя.
Ой хоч вона сварыцьця,
То чорт йійі бойіцьця.
Ой хоч вона насварыть, —
Вычэраты наварыть.

105. Мызы́чынька, ріж, ріж!
Ны шкоду́й мойіх ныг:
Мойі ногы пудко́ваны
Золотымы пудко́вамы.

106. Мызы́чынькы, грайтэ,
В цынба́лонькы бі́тэ
Хоро́шыйі хорошу́хы,
Танцёваты йдітэ.

107. Мылый йідэ, а я йду.
Мылый кажэ: “Пудвызу!”
А я кажу: “Ны хочу́,
Ліпш с тобою поскачу”.

108. Мыні батько ны рід,
Мыні маты ны рід,
Мыні тая родына
(Мыні свёкрівка родына),
Шо мылого родыла.

109. Мынэ мама была, была,
Шоб я Колі ны любыла.
А я стану да й заплачу:
Люблю Колю, як побачу.

110. Мынэ маты оддала
За бутылочку вына:
Ой шо ж так дёшово —
За Ванічку хорошого.

111. На базаре я бывал —
Купіл поросёнка.
Всю дорогу цыловал —
Думал, что девчонка.

112. На высіллі була,
Ны заку́шувала.
Я ж тыбэ до сыбэ
Ны прыму́шувала.

113. На высіллі була,
Ны полу́днювала.
Помаленьку скачу,
Бо я йісты хочу́.

114. На поко́сы травка сохнэ
У Ванюшкы матка здохнэ,
Здохнэ лютая змія,
Шо ны хочэ брать міня.

115. На чужой сторонушке
Солнышко не греет.
Без родімой мамушкі
Нікто не пожалеет.

116. Навішала пацёро́к,
Бо тыпэр ныділька.
Ны смійтэся, хлопчыкы —
Я ны ваша дівка.

117. Навішала пацёро́к
Повную хату.
Любы мынэ, Я́ковэ,
Або ты, Гнату.

118. Навішала пацёрок
Повную шыю.
Любы мынэ, Яковэ,
Або ты, Васы́лю.

119. Найілася, напылася
Усёго́ досы́та
“Гвалт” крычу, гулять хочу,
Дэ ді́вся мызыка?

120. Наша юность точно поезд,
Только разніца одна:
Поезд мчіцца — воротіцца,
Наша юносьць — нікогда.

121. Нікрасіва я роділась,
Я не нада нікому:
Пропадёт моя головушка
В отцо́вскому дому.

122. Ночка тёмна,
Я боюся.
Проводі меня,
Маруся. [да танца — *Ф.К.*]

123. Ны гуляйтэ, хлопці, дрі́бно:
Можэ кому ны споды́бно.
Ныхай выйдэ краса́выця —
Можэ кому нара́выцьця.
Ныхай выйдэ молоды́ця —
Можэ кому сподобы́цьця

124. Ны по зымні́ зоры бля́шуть,
А по нэ́бы-высоті́.
Ны по мыні́ хлопці плачуть,
А по моюй красоті.

125. Ны поплів постолыв,
Ны трэба ганучы.
Цыловав, мыловав,
До коморы йдучы.

126. Ны судітэ мынэ, бабы,
Ны судітэ, мужыкы,
Бо я суду ны боюся
.....

127. Ны ходыла на гулыцю — ны пойду,
Ны любыла ковалера — ны люблю.
Чорт ёго любытымэ, да ны я,
Колы в ёго да натура ны моя.

128. Ныкрасіва, ныкрасіва,
Ныкрасіва — так і быть:
Меня мілый согласілся
Некрасівую любіть.

129. Оддай мою ху́сту,
Оддай мойі грошы:
Я за тыбэ ны пойду,
Бо ты ныхорошый.
Бо ты ныхоро́шый,
Бо ты довгоно́сый,
Коб ты був такый, як я,
Мынэ б маты оддала́.

130. Ой Божы мый, Божэ, Божэ,
Якый жэ я хлопэць го́жый.
Коб такую дівку взяв,
Таку гожу, як і сам.

131. Ой Божы мый мылосэ́рный,
Якый тыпэр світ настав:
Своя жинка, як ро́жынка —
За чужэю посвыста́в.

132. Ой Божы мый ядыный,
Ны говорыть мий мылый.
Ой чы ёму зайняло́,
Чы ды́хаты ны дало́?

133. Ой Борыско-сырдыня́,
Возьмы Наста́ську на коня.
Настаська-пташка,
На коныку тяшка.

134. Ой в чужу́й сторо́нушкі
Поклонюсь воро́нушкі,
Воронушкі, га́лушкі
Без родімой мамушкі.

135. Ой Васы́лю, Васылю́,
Боровое зілле,
Як ты будыш жынытыся,
Прыду на высілле.

136. Ой выйду я на гулыцю,
Кываю-моргаю.
Людэ кажуть, шо я дівка,
А я мужа маю.

137. Ой выйду я на гулыцю,
Сяду на коробцы.
І кываю, і моргаю:
Сюды́, сюды хлопці.

138. Ой выпыла два́ццэть шты́ры —
Тыпэр жэ я в са́муй сылы.
Ой выпыла дваццэть п’ять —
Тыпэр мыні погулять.

139. Ой вы́пыты то то я,
Закусыты (погуляты) — то то я.
До роботы болеть бокы,
Болыть моя голова

(Голова болыть моя.
Бо ны сыла моя).

140. Ой гора, гора,
Гора высокая,
А на той горе
Четыре сокола.

141. Ой грай, колы грайіш,
Колы добры струны майіш.
Як ны майіш — кажы мні:
В мынэ́ струны в карманí.

142. Ой гуляв, ой гуляв —
Ны чобит, ны холяв,
Оно тыйі шаровары,
Шо дывчя́та (дывóчкы) дарова́лы.

143. Ой гуляв, ой гуляв,
Покыль жинкы ны мав,
А як жинку достав,
То й гуляты пырыста́в.

144. Ой гулялы гуля́выці,
Ой гулялы вэльмы,
Запыра́лы гуля́выці
Дубовымы двэ́рмы.
Ой казалы гулявыці (гуля́выцям)
Пару конэй даты.
Тыпэр тыйі гулявыці
На папэры знаты.

145. Ой гуляю, гуляю,
Бо я мужа ны маю.
Як я мужа добуду,
Про гулянне забуду.

146. — Ой дівчына, чыя ты?
Чы ты пийдыш гуляты?
— Ны пытай, чыя я,
Як ты пийдыш, пойду я.
Я дівчына попова,
Я гуляты готова.
— А я хлопэць, дякыв сын,
Я гуляю альбы с кым.

147. Ой до мынэ Яков прыходыв,
Коробочку ра́кув прыносыв.
А я тыйі ракы пойіла,
За Якова йты ны схотіла.
А я тыйі ракы забрала,
А Якова с хаты прогнала:
Выйды, выйды, Яковэ, с хаты,
Бо на пычí батько і маты,
На за́пычу батьковы діты —
Нídэ тыбэ, Яковэ, діты.

148. Ой дывчятка мойі,
Сыройіжычкы,
Посолыв бы я вас —
Ныма діжычкы.

149. Ой дывчятка-ныбожя́тка,
Тыпэр свято у нас.
Хава́йтэся по соло́мы —
Мы шука́тымо вас.

150. Ой дя́дычку, соко́лычку,
Заграй мыні око́лочку,
Заграй мыні тую, тую,
Тоя тобі потанцюю.
Заграй мыні ся́ку-та́ку
За коробку пастырна́ку.

151. Ой дя́дычку, соко́лычку,
Заграй мыні око́лычку,
То я тобі погуляю
Як рыбонька по Дунаю,
Як рыбонька з рыбакамы,
Я молода с козака́мы.

152. Ой заграй, мызычынька,
По мызы́чыному,
То (А) я пойду погуляю
С свэю дівчынью.

153. Ой заграйтэ мыні,
Замы́зычтэ мыні.
В мынэ мылого ныма,
То позычтэ мыні.

154. Ой заграйтэ мыні
Одным голосо́чком,
То я пойду погуляю
За свойім брато́чком.

155. Ой заграйтэ мыні
Однэю струно́ю,

То я пойду погуляю
За свэю сыстрою.

156. Ой казалы людэ,
Говорылы людэ,
Шо в нашыйі Любочкы
Высілля ны будэ.
А прышла ныділька —
Люба вынка носыть
Вона свойіх ворогыв
На высілле просыть:
— Ой ході́тэ, ворогы́,
На мое высілле:
Вжэ на моюй голові
Розвыло́ся зілле.

157. Ой ко́тыцьця горо́шынка —
Быжыть моя хорошынька.
Ой котыцьця качаны́ця —
Быжыть моя краса́выця.

158. Ой котыцьця по лёду
Дьві горошынкы.
Сы́моновськы хлопчыкы
Всі хоро́шынькы.

159. Ой котыцьця по лёду
Дьві пшаны́чынкы.
Сымоновськы хлопчыкы
Всі паны́чыкы.

160. Ой кохта моя,
Бі́лінька, рабэ́нька.
Хлопці замуж ны быруть,
Бо шчэ молодэнька.

161. Ой кохта моя,
Ґузікы да ґузікы.
Одын вэчор простоя́ла
І той за гарбу́зыкы.

162. Ой кохта моя,
Золотыйі кнопкы.
Покы буду, ны забуду
Ухажора Сцёпкы.

163. Ой ку́дры мойі
Да й по всюй голові́.
Есьця в мынэ дівчыно́нька
(дівчына, мылая
гарный хлопэць, мылынькый)
На чужуй стороні.

164. Ой лопнув обруч,
Полылыся вода.
Всі ходылы, всі любылы,
А на мынэ вся быда.

165. Ой лытіла па́ва,
На по́плавы впала.
Ох нет, не відать,
Кого я кохала.

166. Ой лытіла чы́рка,
Золотыйі кры́лка.
Ох нет не відать
Мого чорнобры́вка.

167. Ой любылысь, кохалысь.
Пропала любов,
Розрізалы сэрцэ,
Ны ка́нула (ны ка́пала) кров.

168. Ой мий мылый, чорнобры́вый
У по́лы воло́чыть
Дошч ідэ, тума́ныцьця
(Дошч ідэ, дошч ідэ),
Ку́дёркы намо́чыть.

169. Ой на горі́ тэ́рночка сама трэ,
До коза́ка ді́вчына сама йдэ.
А я тую тэрночку пырыб’ю,
Од коза́ка дівчыну одоб’ю.

170. Ой нашчо ж ты мынэ брав
Да й такую го́жу.
Мынэ маты годовала,
Як у саду ро́жу.
Мынэ маты годовала,
Ті́шылася мно́ю,
А свёкрівка проклына́ла,
Звала сатаною.
Мынэ маты годовала,
Мною тішылася,
А свёкрівка проклынала,
Шоб повісылася.

171. Ой ны копай ямы
Коло мэ́йі брамы,
Ны суды дівчыны
По́мыз ворога́мы.
Ой ны копай ямы,
Бо ты сам упадэш,
Ны суды дівчыны,
Бо за жинку возьмэ́ш.

172. Ой ны пыв бы я
І ны йів бы я
За хорошымы дывка́мы
Полытів бы я.

173. Ой ны пыв бы я
І ны йів бы я,
С хорошыю дівчынью
Посыдів бы я.

174. Ой оддайтэ мынэ
Да за Яковка,
Коб я була хорошая,
Як то ма́ковка.

175. Ой оддайтэ мынэ
Да й за ку́чыра,
Колы я вам молодая
Надоку́чыла.

176. Ой оддайтэ мынэ
Да й за Па́вылка,
Коб я була хорошая,
Як то па́вынка.

177. Ой оддайтэ мынэ
Да й за Тумахві́йка,
Коб я була хорошая,
Як то панові́йка.

178. Ой оддала мынэ маты
Дале́ко од роду,
Тыпэр мыні молодэнькуй
Хоч з мо́сту да в воду.
(Запіс ад маці 1.01.1989).

179. Ой оддала мынэ маты
За діда старого,
Прыказала шановаты
Так як молодого.
Шановала, шановала,
Шановаты му́шу
Ой Господы мылосэрный,
Выймы з ёго душу.

180. Ой оддала мынэ маты
На чужую сторону́
Я ны вміла пычы́ хліба —
Помырала з голоду
Я ны вміла хлеба печ —
За лопату да под печ.

181. Ой пойду я, маты (матко), в гай,
А там хлопцюв а-я-яй:
І чырнявый, і былявый,
На лычынько сухорля́вый (кучырявый).

182. Ой пойду я на гору,
Накопаю роману́.
Хоч сама я ны хороша —
Хорошого пудману.

183. Ой пойду я на гору
Хлопцюв выглядáты,
Хлопці йдуть, в бубны б'ють —
Я пойду гуляты.

184. Ой пойду я погуляю,
Як ры́бонька по Дунаю,
Як рыбонька з рыбакамы,
Я моло́да з козакамы,
Як рыбонька з рыбаком,
Я моло́да с козаком.

185. Ой пошла б я козака́ (гопака),
Да боюся мужыка.
Сыдыть мужык за столом,
Пома́хуе рукаво́м.
— Ны махай, ны махай,
Чорт тыбэ бойіцьця —
Ны ты мынэ годовав,
Шо на мынэ злысся.
Ны ты мынэ годовав,
Ны ты мынэ пі́стыв,
Коб ты того ны дождав,
Коб по мыні йіздыв.

186. Ой пропала волы́в пара,
Пропадай корова,
Альбы моя вырнулася
Любов чорноброва.

187. Ой пропала волыв пара,
Пропадайтэ, ярма.

Ой за шчо ж мы любылыся
Штыры́ ро́кы да́рма?

188. Ой прыходыв ныхорошый
Да прыносыв торбу грошэй,
А я ёго ны схоті́ла —
За хорошым полыті́ла.

189. Ой скочыла кырыз плыт,
Схватылыся за жывит.
Нашо ж мыні той жывит,
Як шэ мыні мало літ.

190. Ой спасі́бо, братко,
Шо загра́в коротко́,
Шо я ныг ны втомы́ла,
Чырывы́к ны побыла.

191. Ой спасі́бо, гармоні́ст,
За вашу сірбія́ночку
Зашчыпны́ свою гармошку,
Положы на лавочку.

192. Ой спасі́бо, гармоні́ст,
Спасі́бо, спасі́бочко,
Тыбэ тожэ дожыда́е
На свіда́нне мілочка.

193. Ой Стыпын, ой Стыпан
(Ой Стыпын-зылыпа́н),
Помале́ньку ступа́й (ступа́в),
Уступы́в у ямку,
Полюбыв Татянку.

194. Ой Стыпын, ой Стыпан,
Схавай мынэ пуд жупа́н.
Пуд жупаном холодно́,
Схавай мынэ пуд радно́.

195. Ой сып, сыпала,
Сырыды́на выпала,
Осталыся кра́юшкы
Мы́лому на ва́рышкы.

196. Ой там за мныно́м,
За пыка́рнію,
Танцёвав Гарасы́м
С свэю Ма́рдію.
Ой там за млыном,
За машы́нкыю,
Танцёвав Гарасым
С свэю жинкыю.

197. Ой там на дворі́
Напысаны номырі́,
Там дівка стара́,
Пышуть: замуж пора.

198. Ой ты бабо-відьмо,
Запрагаймо, йідьмо
За граныцю по пшаныцю
Да й назад прыйідьмо.

199. Ой ты в сінюх, а я в сцёпцы,
Полычі́мо, чы всі хлопці.
Ой ты лычыш — я ны буду
Кого люблю, ны забуду.

200. Ой ты в сінюх, я в коморы —
Полычі́мо, чы всі зоры
Ой ты лычыш — я ны буду:
Кого люблю, ны забуду.

201. Ой ты діду борода́тый,
Твэйі бабы ны выда́ты,
Твоя баба за горою
Пасэ́ гу́сы чыродо́ю.

202. Ой ты старый-старэ́сынькый
(ой ты діду, старый, старый.
Ой ты старый старычок), —
Соло́мняны косты,
Ны бачыла за тобою
Свэйі молодо́сты.

203. Ой ты Сыдор, я Маруся,
Ой ты слу́жыш, я наймý́ся.
Послужі́мо рик обо́е,
Заслу́жымо чоби́т двое.

204. Ой ты Федя, Федінька,
В тебя рубашка ре́денька,
В меня платье с колпачу́ —
Познакоміцца хочу.

205. Ой у лі́сы на горі́сы
Сова діты во́дыть.
Хто полю́быть да поки́нэ —
Ныхай слыпый ходыть.

206. Ой у лі́сы на горі́сы
Сова е́йця нысэ.
Хто полюбыть да поки́нэ —
Ныхай шы́хля трасэ.

207. Ой у мынэ пынджя́к чорный,
Ганавы́ці сы́ны.
Ой (А) до мынэ дывкы́ лы́пнуть,
Як до травы (до бра́гы) свы́ны.

208. Ой у саду вышня,
Чому ны чырэшня.
Любылыся, кохалыся,
Чому ны бырэ́ться.

209. Ой хвалывся богатыр,
Шо хорошы до́чкы:
Одна бо́са, дру́га го́ла,
Трэтя быз сорочкы.

210. Ой хвалывся: “Лю́блю, лю́блю,
Чырывычкы ку́плю, ку́плю”
А тыпэ́ркы довыло́ся —
Ты в чо́ботюх, а я боса.

211. Ой ході́мо, Ганно,
Свойім конюм дайм́о.
Ныхай коны пойіде́ть,
А мы погуляймо.

212. Ой хто ж то ідэ —
Чоботы ся́ють?
Гэто мылынькый мий —
Мынэ вдома лають.

213. Ой чорт ны мужык:
Ны пошы́в чырывы́к
Пудошо́в — ны нашов,
А сам к чорту пошов.

214. Ой чыя ж то дівчыно́нька
Спозара́нку быжыть,
Грыбі́нчыком ко́су чэ́шэ,
Шэ й рукою дыржыть.

215. Ой шо ж гэ́то за сыло́,
Як у ёму высёло́.
Шоб дэ хлопця найты́ —
Сюды замуж пойты́.

216. Ой шэ гэто ны быда,
Колы горшчо́к і вода.
А як прыдэ до быды́,
То ны горшка́, ны воды.

217. Ох бі́л меня муж,
Колотіл меня муж,
Кірпічом, товкачом —
Не попал ні по чом.

218. — Ох Го́лічка, Го́лічка,
Бодай ты хворіла!
Шо ты мойіх грушычо́к
За літо пойі́ла.
— Ох ты дурню, давав.
Я розумна брала.
Згорыть моя голо́вонька,
Коб я тыбэ ждала.

219. Ох дайтэ мыні,
Кого хочыцьця —
Ныхай моя головонька
Ны клопо́чыцьця.

220 Ох до мого языка́
То ны трэба мызыка́:
Я пограю, поскачу́
І нико́му ны плачу́.

221. Ох до мынэ Яков прыхо́дыв,
Коробочку ра́кув прыно́сыв.
А я тыйі ра́кы пойі́ла —
За Якова йты ны схоті́ла.
А я тыйі ракы забрала,
А Якова с хаты прогнала:
— Іды, іды, Яковэ, с хаты,
Бо на пычі батько і маты,
На за́пычу батьковы діты —
Ні́дэ тыбэ, Яковэ, діты.

222 Ох доса́да, ох досада:
Мать корову продала.
Ешчо (А шчэ) пу́шчая досада:
Рано замуж оддала.

223. Ох дя́дычку,
Сы́вый голубо́чок,
Возьмы́ мынэ за нывістку,
Бо любыть сыночок.

224. Ох за кым мні погуляты,
Як ны за сыстрою.
Одну за́рэ оддаю,
А другу высною (зымою).

225. — Ох Іванко, браток,
Чы ны бачыв нытóк?
— Коб (Шоб) я марно пропав,
Як я твойі ныткы брав.

226. Ох іду́, ох іду
По коліна в лыбыду́,
Да до тэйі ді́вчыны,
Шо хороша на выду́.

227. Ох іду, ох іду,
По коліна гря́зну.
— Утыка́й, су́кын сын,
Бо по зуба́х бря́зну.

228. Ох кохта моя,
Ба́нты да банты.
Шо хотітэ говорітэ —
Люблю музыканта.

229. Ох кохта моя,
Ґу́зыкы да ґузыкы.
Одын вэчор постояла
І то за гарбу́зыкы.

230. Ох кохта моя,
Цветом голубая.
Вчора була подружынька,
Тыпэр братовая.

231. Ох кохта моя,
Цветом голубая.
Ой якая хорошая
Наша молодая.

232. Ох ма́тёнко,
Йідэ Я́ковко.
Я думала, шо до нас,
Да й за бо́кы взяла́сь.

233. Ох маты моя
(Ох мать моя, мать),
Купы собі зятя:
Тры бутылочкы
(Повбутылочок) вына —
Нывыли́ка втра́та.

234. Ох маты моя,
Люблю чо́рного я,
А вин мынэ называе:
“Шчыбыту́шка моя”.

235. Ох маты моя,
Нашчо мынэ жэ́ныш —
У солдаты забыруть,
Дэ ты жинку де́ныш?

236. — Ох мать, моя мать,
В мынэ ручкы болять.
— Ах су́кына доч,
Ты робыты ны хоч.

237. Ох мілка моя,
Говорі́лка моя,
Пырыстань говорі́ть —
Мое сэрцэ болыть.

238. Ох мілка моя,
Як тыбэ любыты —
Далёкая дорожынька
До тыбэ ходыты.

239. Ох-ну да ох-ну,
Я по тобі со́ху,
Сохну да в’я́ну,
Як на тыбэ гляну.

240. — Ох подруга дорогая,
Много снегу выпало —
Твою любов, мою ізмену
Глубоко засыпало.
— Ох подруга дорогая,
Ныхай выпадае,
Твою любов, мою ізмену
Ныхай засыпае.

241. — Ох подруга дорогая,
Пойдём в садік на буго́р.
Там дівчы́на горко плачет:
Её бросіл ухажор.
— Ох подруга дорогая,
Ны пойду на той бугор.
І я на туй са́муй до́сцы:

Скоро бросіт ухажор.

242. — Ох подруга дорогая,
Пойдём садікі садіть,
Чтобы нашым ухажорам
Было вéсело ходіть.
— Ох подруга дорогая,
Ны пойду я іх садіть:
У меня мілёнка нету,
Ко мне некому ходіть.

243. Ох подружка моя Маня,
Ты ны думай, шо я п’яна,
Я ны п’яна, я твырóза,
Як у пóлюшку бырóза.

244. Ох подружка моя,
Мы с тобой докáжымо:
Чырывычкы поб’éмо,
Нóвыйі закажымо.

245. Ох подружынька моя,
Робы гэ́так, як і я:
Вгору носа (морду) ны дыры́,
До ка́жного говоры́.

246. Ох подрушка моя Насьця,
Ны влюбляйся — нету шчасьця,
Нету шчасьця, нету долі
От проклятыйі любові.

247. Ох сэрцэ болыть —
Прыложíтэ вáты.
Мого мылого ныма —
Забралы в солдаты.

248. Ох ты Ваня, Ванічка,
Я тобі ны парочка:
В тыбэ гу́сы, борода —
Я дівчы́на молодá.

249. Ох чя́рочка,
Ны горілочка.
Наша Манічка
Вжэ ны дівочка.

250. Ох чярочка,
Ны горілóчка:
Хы́лю, хы́лю — ны тычэ
Коло сэ́рця пычэ́.

251. Ох яблычко
На стакáнчыку.
— Ходы сядь коло мэнэ,
Мий кохáнчыку.

252. Ох я пéла, петь умела,
Петь охотніца была
За немілого попала —
Много горя пріняла́.

253. Ох я п’яная,
Ны валяюся:
Я дівчонка молодая
Прытворяюся.

254. Óха да óха
Любыла Тымóха.
Вин мынэ вэльмы,
Я ёгó — крóха.

255. Погорілы хамуты,
Погорілы ля́мці.
Пойíхалы богатырí,
Осталы́ся ста́рці.

256. Погуляймо, родына́,
Шоб жытычко родыло,
Шоб жытычко і овэс —
Погуляймо рід увэсь.

257. Подýшычкы, подýшычкы
Да всэ пуховы́йі,
Молóдочкы, молóдочкы
Да всэ молодыйі.
Кого лю́блю, кого лю́блю,
Того поцылую,
Пуховы́йі подýшычкы
Тому подарýю.

258. Пойду плясать
По соломушке.
Роздайся народ
По сторонушке.

259. Посаділі гармоніста
Под самые образа́.
Ні гармошка завлекает —

Его карые глаза.

260. Посію я, моя матко,
Да й конопэ́лькы
Уна́дывся, моя матко,
Да й журавэ́лько.
Пусты, пусты, моя матко,
Да й попуга́ты (поляка́ты),
З молоды́мы молодця́мы
Да й погуляты.

261. Пошла Гандзя жыто жяты —
Забулася сырпа́ взяты,
Сырпа́ взя́ла — хліб забу́ла,
Такы Гандзя вдома бу́ла
(Цілый дэнь голодна була).

262. Пошлы дывкы́ по горіхы,
Взялы Ля́ша ля потíхы
І горіхув ны нарвалы,
Оно́ Ля́ша вмордова́лы.

263 Пошлы дывкы́ по горіхы,
Наламалы ло́му.
Которая впадэ в танці,
То пийдэ додому.

264. Пошов дід по грыбы,
Баба — по лысы́ці.
Дід бабу доганяв,
Скынув ганавы́ці.

265. Пошов дід по грыбы,
Баба — по опэ́нькы.
Баба свойі посушыла,
Ді́довы сырэ́нькы.

266. Пошов дід по грыбы,
Баба — по опэнькы.
Дід свойі посушыв,
Ба́быны сырэнькы.

267. Продай, батьку, Жучка́-бычка́,
Купы мыні нагру́днычка.
В мынэ цы́цы трасу́цьця,
З мынэ хлопці смыюцьця,
Ны так хлопці, як дывчята,
Шо мала́я, да цыца́та.

268. Пырыбро́шу, пырыкы́ну
Кырыз річку баночку.
Ны вылю́, так ны обнымэ
Мылый осовля́ночку
[дзяўчыну з вёскі Асаўляны. — *Ф.К.*].

269. Пырыд мальчыкамы
Ходжу пальчыкамы.
Пырыд сволоччу такой
Ходжу левою пятой.

270. Пырыкыну кірпічыну
Кырыз быструю рыку,
Ны покыну я дівчы́ну
Нікакому дураку.

271. Раз, два, трі раза.
Любіла каріе глаза,
Огонёчек дула я,
Кого любіла — дура я.

272. Раз, два, трыста.
Любыла гармоніста
Тыпэр ныкого ны люблю —
Душя моя чыста.

273. Сербіяне сено косят,
Сербіяночкі гребут.
Сербіяне оддыхают,
Сербіяночкі поют.

274. Сербіянка, сербіянка,
Дэ ты сербіяніла?
Сама чорна, як цыганка,
Губы нарумяніла.

275. Сербіянку брошу в ямку —
Пусть она умоется.
А за этой сербіянкой
Вся Росія гоніцца.

276. Сербіяночка в лесу
Я ей кушать принесу:
Повбутылочек вина —
Сербіяночка моя,
Повбутылочек вінца,
Два солёных огурца.

277. Сербіяночку не косят,
Сербіяночку не жнут —

Сербіяночку танцуют,
Сербіяночку поют.
Сербіяночку танцуют,
Сербіяночку поют —
Этой бедной сербіяночке
Покоя не дают.

278. Сів жынышо́к на коня
Да впала нага́йка.
— Подай, подай, дівчы́нонько (ді́вонько),
То будыш коханка.

279. Сір-бір-бір картошку ела
Сір-бір-бір із баночкі.
Уха-ха, какая я —
Хужэ фуліганочкі.

280. Сірбіянка рыжая
Чытыры копы выжала,
Выжала, поставіла,
Любіть меня заставіла (оставіла).

281. Сірбіяночку плясала
Сама сірбіяночка.
“До чого меня доводят,
Дорогая мамочка”.

282. Сірбіяночку пляшу,
Сама на мілого гляжу:
“Чы ны стыдно тобі, мылый,
Шо сама домой хожу?”

283. Сію мак, сію мак
Да й по городо́чку,
Высёлая бысэ́донька
У мойім родо́чку.

284. Сію мак, сію мак
Да й по городы́ны,
Высёлая бысэдонька
У мэйі родыны.

285. Сію мак, сію мак,
Сію конопэ́лькы;
Коб такая до роботы,
Як на походэ́нькы.

286. Сію ро́жу по морозу,
Пры місяці сходыть.

Нагні́вався мий мы́лынькый,
До мынэ ны ходыть.
А я рожу пырысі́ю,
Руту пырыты́чу.
А я свого мы́лынького
До сыбэ прыклы́чу.

287. Сколько песень перепела,
Ну ешчо перепою.
Сколько славы протерпела
За ухваточку свою.

288. — Старый, старый, волы́ гнаты!
Старый застогна́вся.
Старый, старый, жынытыся —
Старый засмыявся.

289. Стояла на ґанку,
Моргала Іванку:
— Іваночку, точно:
Моргала нарочно.

290. Стояла над річкыю,
Маха́ла сподны́чкыю
Га́рна була ді́вкыю,
Гарна — молоды́чкыю.

291. Су́кын сын роскама́рыцькый мужык
Пудняв по́лы да й на гулыцю быжыть,
Быжыть вин да помо́ргувае,
На девіц до посма́трувае.

292. Сыдыть Рыгля на пычі,
Вы́трышчывшы зыкрачі́.

293. Сы́моновське (Нагóранське) сыло
Поста́влянэ высёло́:
Там станцыя і завод,
Завліка́тільный народ.

294. Трэба кы́ньску сылу маты
Й по-собаччы спаты,
Тоды будыш в Гамэ́рыцы
Па́ру цэ́нтув маты.

295. Ты до мынэ, я до тыбэ,
А бильш ны до ко́го.
Любы мынэ, а я тыбэ,
А бильш і ныко́го.

296. Ты іграй, іграй, баян,
Покы прыдэ мий Іван,
А як прыдэ мий Іван, —
Пырыстань іграть, баян.

297. Ты іграй, іграй, гармошка,
Покы прыдэ мий Алёшка,
А як прыдэ мий Алёшка, —
Пырыстань іграть, гармошка.

298. Ты ны думай, дурню,
Шо я тыбэ лю́блю
А я тыбэ дурнэнького (дурака, дурачка),
Словамы голублю.

299. Ты ны думай, дурню,
Шо я тыбэ лю́блю —
Есьця в мынэ дваццэть тры
Такых дурнюв, якый ты.

300. Ты подружынька моя,
Робы гэтак, як і я
(Ты так робы, як і я):
Вго́ру носа (морду) ны дыры́,
До ка́жного говоры́.

301. Тыпэр жэ я пудпыла́,
Пудвысылыла́ся;
Дыржы, мылый, за ручыньку,
Коб ны схылыла́ся.

302. Тыпэр жэ я пудпыла́,
Тыпэр я пудйі́ла,
Дайтэ мыні граблі́ в рукы,
То пойду до сіна.
Я в болото ны пойду,
Бо воды боюся;
На грудо́чку постою,
На граблі́ зопру́ся.

303. Тыпэр мыні погуляты —
Коло мэнэ моя маты.
І постэлэ, і надэ́нэ,
Сама сядэ коло мэнэ.

304. Тыпэр мыні погулять,
Покы ногы ны болять.
Як я стану старі́ты, —
Стануть ногы болі́ты.

305. У городы воркун родыть,
А до мынэ мий кум ходыть.
Роды, роды, воркуно́чку,
Ходы, ходы, мий кумо́чку.

306. У городы вышня —
Чому ны чырэшня?
Любылыся, кохалыся —
Чому ны бырэ́сся?

307. У городы капусты́ця,
Ныго́дного качана́
Усі дывкы́ хлопці лю́б’ять,
А я шэ́но почала.

308. У горо́ды лён, лён,
У головкы́ в’ецьця.
Лыхо ёго матыры,
Хто з мынэ смыецьця.

309. У горо́ды сію мак
По цвіточку буду рвать
(По кві́тоццы буду рваты).
Пийдэ мылый у солдаты
Тры годочкы буду ждать
(То тры рочкы буду ждаты).

310. У горо́ды ты́чка,
За горо́дом тычка.
Люблеть мынэ хлопчыкы,
Хоч я нывылі́чка.

311. У жынышка́ жовты бо́ты,
Дыб-дыб на сыло.
А в ді́вонькы чорны гочы —
Зыр-зыр на ёго.

312. У нашого мызы́чынькы
Золота́ головка,
В ёго рукы, як у рака,
Зубы, як у вовка.

313. У нашого Омыля́на
Соро́чычка конопля́на,
Сорочычка с конопэль,
Сыдыть Омылян, як пэнь.

314. У Рыго́ра гуркы́ ро́деть,
До Рыгора дывкы́ ходеть.

У Рыгора гуркы в’ю́цьця,
За Рыгора дывкы б’юцьця.
Ны бі́тэся: ныма за́ шчо —
Хоч хорошый, да лыдашчый.

315. Хоч я маленькая —
Антіре́сненькая.
Что наде́то на мне,
Всё прістáло ко мне.

316. Хоч я сама ны хороша,
То мий батько богáт:
Купыв мыні чырывы́чкы,
Аж зап’яткы рып’я́ть
Як я выйду на гулыцю,
Усі хлопці кып’я́ть —
І старыйі, і малыйі,
І жонатыйі,
Да шчэ ж тыйі старыкы
Бородатыйі.

317. Цыловав мынэ дяк —
Чóртёго знае як.
Ныхай мынэ поцылуе
Молодэнькый козак.

318. Чоботы, чоботы ны мойі (вы мойі),
Наробылы клопоту вытэ́ мні.
Я ж тыйі чоботы потоптав,
А за тыйі чоботы рубля дав (взяв).
Повісыла чоботы на колку́,
Сама собі вдарыла по боку́
Повісыла чоботы на штычку́,
Лыхо твоюй (ой насыру) матыры за дочку́.
Чоботы, чоботы з бугая́ —
Ны боецьця холоду ны...чорта́.

319. — Чого в тыбэ, джынджыру́ха,
Чэрыво трасэцьця?
Выпусть коня на долыну —
Ныхай напасэ́цьця.
— Ны вы́пушчу на долыну,
Ныхай кынь здыхае,
Ныхай мое чэрыво
Ліпш напухае.

320. Чорна хмара выйдэ,
Дрібный дошык пийдэ.
З нашого кохання
Нычого ны выйдэ.

321. Чорт ны пысар,
Колы вночі пышэ.
Усі піра поламав —
Дытыну колышэ.

322. Чы ны ты, моя мы́лынькая,
Чы ны ты, чорнобры́вынькая,
Чы ны ты мынэ высушыла,
Чы ны ты мынэ вымучыла.
Ой пойду я в дубыну́ спаты
Далась мыні дубына́ знаты
А я тую дубыну стыпыну́,
Жолы́ддічко в хвартушок забыру.
Ой е в мынэ два жоло́дчыкы,
Люблеть мынэ два молодчыкы.

323. Чы ты відав, чы ты чув,
А хто в мынэ вчора був?
А (Ой) був в мынэ хлопчы́на
Да й с чорнымы гочы́ма.

324. Чы я тобі ны казала,
Кучыря́вый хлопчэ,
Шо до мынэ пань́ч ходыть,
Доро́жыньку то́пчэ.

325. Чый жэ гэто буянэць
По полю рыка́е?
Чый жэ гэто молодэць,
Шо жинкы ны мае?
Зажыні́тэ буянця́,
Ныхай ны рыкае.
Ожынітэ молодця́,
Ныхай жинку мае.

326. Чырывык ны вылік
Да й забо́куватый.
Якый чортов мужык
Ошоло́пуватый.

327. Чырывычкы мойі,
Носкы́ вы́строчаны.
Ны хотіла я гуляты —
Самы выскочылы.

328. Чырывычкы мойі,
Хромовы носо́чкы.
Подывітэсь, матырі́,
Як гуляють до́чкы.

329. Чырывычкы “ры́пу-ры́пу”.
Батько кажэ: “Другы куплю”.
Маты кажэ: “Рожна́ ззысы́,
Бо ны вмійіш хаты мысты́”.
Маты кажэ: “Ны купляты:
Трэба тыйі шанова́ты”.

330. Чырыз нашэ сыло
Бігла біла свынка.
Пропадэш ты сама
(Пропадэ дівка сама)
Й твоя (Й йійі) половы́нка.

331. Чырыз сад, виноград
Котылась тарілка.
У Стыпана жынышок,
У Івана — дівка.

332. Шо мызыцы даты,
Шо ны хочэ граты:
Чы гороху мыску,
Чы собаку Лыску;
Чы гороху з молоком,
Чы по шыйі кулаком;
Чы гороху, чы бобу,
Чы качялом по лобу́.

333. Шоб ны ты, шоб ны ты,
Шоб ны твойі любошчі́,
Ны стояв бы мий ко́нычок
Всю ны́чыньку на дошчі́.

334. Шоб ны ты, шоб ны ты,
Шоб ны твоя маты,
Ны стояв бы мий конычок
Всю ныч коло хаты.

335. Шы́тю-шы́тю, я на рынку була,
Шытю-шытю, я горілку пыла
Шытю-шытю, забары́лася —
На козака задывы́лася.

336. Шэ лыхыйі-злыйі
На двир ны зыйшлы,
Вжэ мое богаство
Прахом рознысли́.

337. Эх маты моя (Эх мать моя, мать),
Купы собі зятя:
Тры бутылочкы вына —
Нывыліка втра́та.

338. Я бывало запою —
Берёза закачаецца
А тепер я запою —
Ізмена получаецца.

339. Я в Манічкы на высіллі
Погуляю на всі сіны,
На всі сіны, на всю хату
За Маніччыну заплату.

340. Я гуляю, гуляю,
А мызыкы, грайтэ
Одны боты потоптала,
То другыйі дайтэ.
Одны боты до робо́ты,
А другыйі до танця́,
Коб уміла выбыва́ты
Про́ты свого молодця́.

341. Я до школы ны ходыла,
Я шчэ ку́рсув ны здала
Я шчэ й хлопцюв ны любыла,
Бо моло́дынька була.

342. Я ж тыбэ ны любыла, ны люблю;
Я ж тобі прыга́нонькы ны даю
Дала мыні твоя маты прыгану,
Я с тобою говорыты ны стану.

343. Я казала: “Прыды, прыды!”
Вин ны відав, куды, куды.
Я казала: “Пуд комору!”
Вин ны відав, пуд котору:
Чы пуд нову, чы пуд ста́ру,
Вин ны відав, дэ я стану.

344. Я на Коліну гармо́шычку
Навешаю сірень,
Чтобы Коліна гармошычка
Іграла веселей.

345. Я на Коліну гармошычку
Нака́паю вына,
Чтобы Коліны глазёночкы
Гляделі на меня.

346. Я Пылы́па ны люблю,
За Пылыпа ны пойду.
У Пылыпа в саду́ лыпа,
Як ізлі́зу, то впаду.

347. Я свою сопе́рніцу (сопе́ру-Веру)
Посажу на тормоза:
— Уезжай соперніца (сопера-Вера),
Шоб не віделі глаза.

348. Я стояла на мосту́,
На клёно́вому лысту́:
Ны чыпі́тэ мынэ, хлопці,
То я би́льша пудросту

349. Я стояла на мосту,
На мосту дыря́вому,
Шо хотіла говорыла
Свойму́ кучыря́вому.

350. Як стоялы коло тыну,
Казав, мылый: “Ны покыну”.
Тыпэрычкы покыдайіш —
Свою со́высть ты тіря́йіш.

351. Як я була дівкыю,
Впывалась горілкыю.
Тыпэр молодыцію —
Ны смію водыцію.

352. Як я була мале́нькыю,
Нико́го ны знала
Одна (кажна) мынэ молодыця
Нывісткыю звала.
Одна мынэ молодыця
Нывісткыю звала,
До комо́ры кли́очыкы
Ля мынэ давала.
— Ой ны давай ключыкув:
Ны твоя дытына
Ны зовы нывісткыю,
Бо ны люблю сына.

353. Як я була молодая,
Прыподо́бная,
Доганялы мынэ хлопці
Коло Ко́брыня.

354. Як я була молодая,
Шэ й красівая,
Доганялы мынэ хлопці
Коло Кыёва.

355. Як я була молодая,
Шэ й хорошая,
Доганялы мынэ хлопці
Коло Го́шыва.

356. Як я була мырыка́ночкыю,
То я була всім коха́ночкыю.
Як прыйіхав з Гамэ́рыкы мужычок,
То походы́в по голові́ кулачок.

357. Яковэ, Яковэ,
В тыбэ зілле всякое,
В тыбэ зілле романэць,
Ты хорошый молодэць.

Слоўнік

биб – фасоля
бля́шыты – зіхацець
Ваврі́н, Ваврýшко – Лаўрэн
вы́мутыты – дабіцца нечага падманам
вытэ́ – вы (займеннік)
Гамэ́рыка – Амерыка
ганавы́ці – штаны
гарбу́зыкы – семкі гарбуза
го́жый – харошы, прыгожы
гожы́ны – ажыны
головы́ста – пра капусту з вялікімі галоўкамі (качанамі)
Го́лька, Го́лічка – Вольга
городы́на – *экспр.* агарод

го́цкы – танцы, скокі
гу́лькы – танцы, забава з танцамі
гуля́выця – танцоўшчыца, танцорка
гуля́ты – танцаваць; часам ужываецца ў значэнні ‘весела праводзіць час’
гу́сы – а) гусі, б) вусы
джынджыру́ха – фанабэрыстая жанчына
за́пэч – палок
казённый дом – турма
ка́нуты – капнуць
качя́нне – храпкі капусты
кля́дьба – у выразе: **кы́рыз кля́дьбу** – не па добрай волі
коза́к – старадаўні танец
коцюба́, коцю́бка – качарга
кро́хы, кро́ха – трохі, крыху
кы́рыз – цераз, праз
ляка́ты – пужаць, палохаць
Ляш – Ілья
муты́ты – хлусіць, ілгаць
мызы́ка, мызы́чынька, мызы́чка – музыкант, музыка
мызы́кы – танцы, скокі
мырыка́нка, мырыка́ночка – жанчына, муж якой знаходзіцца на заробках у Амерыцы
мышо́ночка – торбачка, кісет
на туй са́муй до́сцы – такі ж лёс
но́чка тёмна – танец
ны҆гды – ніколі
ныхоро́шый – непрыгожы
нычо́гый – дрэнны
око́лыця, око́лочка – старадаўні танец
орылкы́ – штампы з выявамі арлоў:
ошоло́пуватый – неразумны, ёлупень
па́вынка – памяншальнае да па́ва
панові́я, панові́йка – дэкаратыўная агародняя расліна
папі́р – папера
пацёркы́ – пацеркі, каралі
пиймэ – зловіць
повбуты́лок, повбуты́лочок – чвэрць літра
подзінькова́ты – падзякаваць
поду́шычкы – старадаўні танец
пойня́ты – злавіць
половы́нка – палова зямельнага надзела
половы́нка добра́ – немалое багацце
полу́днаты, полу́днюваты – абедаць
поляка́ты – папужаць, папалохаць
посвыста́ты – *экспр.* пайсці
поста́вляный – размешчаны (пра населены пункт)
походэ́нькы – хаджэнне на забавы, гульні, у кампаніі таварышоў, калег з мэтай адпачынку, пацех
прыга́на, прыга́нонька – ганьба
прыдава́тыся – быць да твару, удавацца, атрымлівацца
прысмачы́ты – заправіць ежу тлушчам ці чым-небудзь іншым
пу́шчый – больш моцны, які робіць большае уражанне
пырыты́катыы – *экспр.* паперасаджваць
ро́жа – ружа, мальва
ро́жынка – ружачка
роман – назва расліны
романэ́ць – рамонак
роскама́рыцькый – старадаўні танец
рызако́м – гучна, у хуткім тэмпе (пра ігру на музыкальным інструменце)
сві҆снуты – пайсці, памчацца
сірбія́не, сербія́не, сырбыя́нэ – сербы
сірбія́нка, сербія́нка, сірбія́ночка – танец
сірбія́нка, сербія́нка, сырбыя́нка, сірбія́ночка, сырбыя́ночка – жанчына ці дзяўчына сербскай нацыянальнасці
сла́ва – часам ужываецца ў значэнні ‘крыўда, паклёп, абгавор’
сподобы́тысь – спадабацца
споды́бно – падабаецца
стыпыну́ты – страсянуць
судосы́ты – сустрэць
суды́ты – абгаворваць, ганьбіць

сухорэ́брыця – вельмі худы чалавек
сцёпка – каморка для прадуктаў
ухвалёный – успрыняты вельмі станоўча
хлыпа́ты – плакаць, усхліпваць
хлысну́ты – трошкі паесці вадкай стравы
хорошу́ха – прыгажуня
хоро́шый – прыгожы
чо́боты – старадаўні танец
чо́боты на ры́пах – скрыпучыя, рыпучыя боты
чы́рка – чырок
чыса́ты – *экспр.* ісці, хутка ісці
чытьвёрту́шка, чытвырту́шка – чацвёртая частка зямельнага надзела
швы́дкый – жвавы, шпаркі
шты́ры – чатыры
штычо́к – доўгая тоўстая тычка
шы́хля – ліхаманка, трасца
я́тылына, я́тылынка – дзікая канюшына, дзяцеліна

Словы без значэння:
лыпэ́шыкы, чырэ́шыкы, шалда́балда́, шы́ґы-бры́ґы.
Рытмаваныя выклічнікі-прыпевы:
го́па-го́па-гопака́, гоп-там-та́ара-рі́да, гоп-чук, гоп-чук-чу́кы-чу́кы, сір-бір-бір, у́ха-у́ха-ухаха́, шы́тю-шы́тю.

ОГЛЯДИ І РЕЦЕНЗІЇ

●

REVIEWS AND NOTICES

Оксана Остапчук УДК 81.162.1'282(477)

Новий етап дослідження польських говірок в Україні

Дослідження польських так званих периферійних (або "кресових") говірок на території України, які започаткували польські діалектологи ще до війни (деякі праці Т. Лер-Сплавінського) та продовжували після війни К. Дейна, С. Грабець та М. Лесів, а згодом і радянські дослідники (В. Веренич), протягом останніх 15 років набули особливого динамізму, зокрема завдяки участі цілого грона польських та українських учених. Аналіз діалектних явищ, які виникли внаслідок специфічних умов функціонування периферійних говірок (ізольованість від основного польського мовного масиву та інтенсивна взаємодія з іншими мовними системами: на південному сході з українською, на північному — із білоруською й литовською), а також увага до всього комплексу проблем мовних контактів виділили студії над польською мовою за межами та на периферії польського мовного континууму в окрему галузь діалектології.

Провідне та певним чином координуюче значення в дослідженнях польських говірок в Україні належить сьогодні колективові відділу польської мови кресів Інституту польської мови ПАН, який очолює професор Януш Ріґер. Поява періодичних видань ПАН "Студії над польською мовою "кресів" (Studia nad polszczyzną kresową) та "Польська мова давніх східних "кресів" (Język Polski Dawnych Kresów Wschodnich), що спеціалізуються на проблематиці польсько-східнослов'янсько-балтійської мовної межі, дала новий поштовх діалектологічним дослідженням у цьому реґіоні й об'єднала зусилля польських, українських, російських лінгвістів. Водночас публікації у згаданих виданнях продемонстрували наявність певних тенденцій у дослідженнях польських периферійних говірок. У перших працях, присвячених цим проблемам, увагу здебільшого приділяли історичним аспектам існування польської мови в Україні (роботи С. Грабця, Я. Зенюкової). Сьогодні ж спостерігаємо поступову зміну пріоритетів у доборі матеріалу — від писемних текстів до живого говіркового матеріалу, синтетично-аналітичний підхід до його аналізу; це передбачає увагу до діалектних явищ, і як наступний крок — до деяких говірок північного-східного та південно-східного ареалів для якнайповнішого опису системи діалектної мови [див.: Остапчук 2001; Czyżewski 2002; Rudnik-Karwatowa 1992].

Ці дві тенденції яскраво виявилися в публікації монографічних досліджень на матеріалі сучасних польських говірок в Україні (нещодавно М. Юревич (Київ) захистила кандидатську дисертацію, присвя-

чену говірці с. Слобідка Красиловська). Ідеться про монографії учнів проф. Януша Ріґера: Сергія Рудницького, Еви Дзенґель та Івони Цехош, що вийшли друком протягом останніх кількох років. Одразу зазначмо, що кожна з названих праць заслуговує окремої уваги і, поза сумнівами, становить самостійний та вагомий внесок у дослідження польських периферійних говірок в Україні. Сам факт публікації монографічних праць, присвячених аналізові польського говіркового матеріалу з території Центральної України, надзвичайно важливий і свідчить про перехід від аналізу окремих діалектних явищ до системного вивчення острівних говірок. Принцип системного підходу до аналізованого діалектного матеріалу й орієнтація на сучасний стан говірки є тією спільною рисою, що об'єднує роботи трьох дослідників. Монографії ґрунтуються на тих самих методологічних засадах та демонструють належність учених до однієї діалектологічної школи. Деякою мірою об'єднує їх досліджуваний матеріал — опис острівних говірок, що не мають безпосереднього контакту з польським мовним континуумом. Це дає підстави до розгляду робіт С. Рудницького, Е. Дзенґель та І. Цехош у рамах одного огляду.

Першою за часом виходу є книга С. Рудницького, присвячена аналізові фонетичної та морфологічної системи польської говірки с. Корчунок з-під Житомира [Rudnicki 2000]. Важливою рисою цієї, як і двох інших, робіт, є поєднання детального аналізу мовного матеріалу з розглядом проблем, що мають принципове значення для дослідження острівних говірок загалом і польських периферійних говірок зокрема. До таких принципових питань належать: необхідність узяти до уваги екстралінгвістичні чинники розвитку системи діалекту, встановити генезу острівної говірки та характер її зв'язків з основним польським діалектним масивом і окремими його частинами та польською літературною мовою, а також проаналізувати тип і рівень контактів із мовою оточення (у цьому випадку переважно з українською, обмежено — із російською).

Відповідно до такої настанови суто мовний аналіз системи говірки супроводжує опис соціолінгвістичної ситуації в регіоні з кінця XIX ст. дотепер. Розгляд динаміки в галузі функціональної дистрибуції мов — російської, української та польської — і контактів говірки з літературною мовою дали авторові підставу виділили чотири періоди в розвитку мовної ситуації: 1884–1918 рр.; 1918–1936 рр.; 1936–1991 рр.; після 1991 р. Це дало змогу прослідкувати зміни у функціональному навантаженні говірки в досліджуваній мовній спільноті, що безпосередньо впливало на ступінь мовної компетенції й на інтенсивність інтерференційних процесів. Динаміка соціолінгвістичної ситуації в цьому випадку демонструє

поступову відмову від використання говірки як основного мовного коду спочатку у спілкуванні з найближчим оточенням у межах даної мовної спільноти (“на вулиці”) і в зовнішніх контактах, а згодом — і в родині. Цей процес відбувається на тлі зниження престижу польської мови, а також відсутності зв’язку з літературною мовою, зростання комунікативної ваги російської й української мов. Утім, залишається відкритим питання, наскільки мова спілкування представників досліджуваної мовної спільноти на роботі, а тим паче у школі чи в костелі була наближена до говіркової системи. На жаль, автор не завжди приділяє належної уваги диференціації рівня мовних ідіомів та розмежуванню говіркової системи й літературної мови під час розгляду соціолінгвістичних проблем, наприклад, аналізуючи функціонування польської мови як складової релігійного культу і чинника національного та релігійного самовизначення.

Головна частина монографії С. Рудницького присвячена описові морфологічної системи говірки с. Корчунка відповідно до ідіолектальної диференціації. Принципова настанова автора на відображення найархаїчнішого стану говірки зумовила добір інформантів, серед яких перевагу надано найстаршим за віком носіям польської (а також української) говірки. Встановлення інвентарю говіркових рис передбачало також їхню функціональну та генетичну характеристику, що має особливе значення в умовах високого ступеня варіативності. У такій ситуації видається надзвичайно продуктивним підхід автора до аналізу мовних явищ із погляду говіркової норми як загальноприйнятого звичаю в конкретному мовному колективі. Це дало змогу проаналізувати всі варіанти і виділити ядро та периферію мовних засобів для вираження конкретних граматичних значень.

Розділи, присвячені аналізові мовних рис говірки, побудовані за традиційною для польської діалектології схемою: у розділі фонетики вихідна давньопольська система вокалізму й консонантизму з подальшим ретельним аналізом особливостей розвитку континуантів звуків; розділ морфології ґрунтується на загальнопольському інвентарі морфологічних та словотвірних категорій і флексій. Мову с. Корчунка описано в порівнянні з системою загальнонародної польської мови, що дало змогу кваліфікувати говіркові риси як спільні для деяких ареалів або як характерні тільки для цієї говірки. Цей підхід дав авторові підстави зробити висновки щодо генези говірки й констатувати її мішаний (мазовецько-малопольський) характер. Особливе значення для вирішення цієї проблеми має напрям і характер встановлюваних паралелей з іншими польськими діалектами та контактними мовами. Об’єктами порівняння тут виступають

інші периферійні польські говірки (південно-західні, рідше — північно-східні), мазовецькі та малопольські діалекти, а також волинські українські говірки. Однак вибір пункту поширення явища часто довільний і не завжди відображає цілісної картини ареалу явища. Зокрема, описуючи зміни в розподілі іменникових відмін (напр.: *cerkva, brukva, pania, gospodyn'a*; пор.: *cerkiew, pani, gospodyni*); автор проводить паралелі тільки з відзначеними у відомій монографії З. Курцової ("Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 r.", Warszawa-Kraków, 1983) мовними особливостями польського культурного діалекту Львова, хоча доволі цікавим було б зіставлення, наприклад, із даними сусідніх українських говірок, у яких це явище відзначено досить широко. Під час розгляду відмінкових форм іменника основою для порівняння є матеріал периферійних говірок, а зіставлення з рештою польського діалектного континууму та сусідніми українськими говірками проведено тільки спорадично. У зв'язку з цим виникають деякі методологічні проблеми: за браком загальноприйнятого інвентарю "кресових" рис таке порівняння не завжди дає вірогідні результати. Продуктивнішою видається методика, яку застосовував С. Рудницький, аналізуючи дієслівні форми та категорії, подаючи одночасно генетичний (запозичення – архаїзм – інновація) та функціональний аналіз флексій (із погляду їхньої частоти і продуктивності) на тлі інших польських говірок, серед яких є й периферійні діалекти. Спробу встановити вихідну територію досліджуваної говірки здійснено на підставі залучення матеріалу з "Атласу польських говірок", найпослідовніше це реалізовано для форм чоловічої роду.

У монографії С. Рудницького на особливу увагу заслуговує розділ, у якому автор намагається диференціювати виділені говіркові риси з погляду їхньої генези (первинні архаїзми, результат впливу, власні інновації) із урахуванням їхньої регулярності та частоти вживання в системі говірки. Риси, спільні для говірки с. Корчунка та малопольських і мазовецьких діалектів (напр., тенденція до пом'якшення задньоязикових приголосних або нестягнені дієслівні форми типу *bojać się, stojać*) у монографії оцінено як первинні і водночас як загальнопоширені. До рис, що є наслідком внутрішнього розвитку говіркової системи, С. Рудницький зарахував також такі: відсутність кличного відмінка серед форм іменника й аналогічне вирівнювання в основах дієслів у минулому часі. Поєднання генетичного та функціонального підходу та констатація незначної частоти вживання багатьох специфічних говіркових рис дає підстави авторові встановити напрям розвитку говіркової системи. Відзначено, що в говірці с. Корчунка діє тенденція до зменшення кількості говіркових

елементів та встановлення послідовної дистрибуції форм завдяки утворенню власних неологізмів за принципом аналогії. Важливим видається те, що характеристика аналізованої говірки універсальна і може бути придатна для розгляду більшості острівних периферійних польських (і не тільки) говірок. Водночас встановлення генези того чи іншого явища в говіркових системах острівного типу має певні складнощі методологічного характеру, що спричинені невстановленими зв'язками із первинними діалектами. Автор, щоправда, передбачаючи можливі зауваження, зазначає, що в деяких випадках проблема генези мовного явища не має остаточного вирішення. Однак лише під час розгляду конкретних мовних рис (як у випадку з формами чоловічого роду) дослідник указує на можливість різноаспектного пояснення їхнього походження: первинна говірка, система говірки с. Корчунка, контактна мова.

Проблеми виникають також тоді, коли автор анлізує вплив контактних мов (російська й українська) на польську мову с. Корчунка. До рис, що виникли в польських "кресових" південно-східних говірках під впливом східнослов'янських мов, традиційно зараховують: звужений характер *e*, деназалізацію носових голосних, дорсальний характер м'якості для середньоязикових приголосних, артикуляційно-акустичну специфіку реалізації середньоязикового польського *l* та відсутність у системі *ł*; у морфології — брак енклітичних форм займенника та зникнення особових закінчень дієслова в минулому часі. С. Рудницький у монографії ретельно ілюструє ці явища матеріалом із польської говірки с. Корчунка, відзначаючи загальний характер більшості з них у говірковій системі. Можна було б сподіватися, що, застосовуючи функціональний підхід до аналізу інтерференційних явищ, автор спробує також розмежувати українські та російські впливи, виявити характер їхньої інтерференції та інтенсивності впливів на говіркову систему, ступінь їхнього поширення на окремих мовних рівнях. Однак такий аналіз дослідник проводить лише для небагатьох мовних явищ і не розв'язує низки важливих проблем мовних контактів на польсько-східнослов'янському пограниччі. Як українізми автор кваліфікує: "укання", специфіку вираження категорії живої істоти у множині іменників, словотвірні конструкції та деякі лексико-морфологічні запозичення на зразок хто. До результатів російських впливів у монографії зараховано фонетичні риси (характер вимови *č*), форми типу *samy starszy, dva brata*, лексичні запозичення (*etot*). Найбільше питань викликає саме характеристика морфологічних та фонетичних русизмів. Є підстави вважати, що наведені приклади та вказані мовні явища — це радше не наслідок впливу російської літературної мови, а, імовірно, вони

проникли в систему цієї та інших польських чи українських говірок за посередництвом "суржика". Зазначмо, що врахування рівня взаємодії та ступеня нормалізації мовних ідіом (говірка – літературна мова – субстандарт) у говірках, що вступають у контакт, має важливе значення не тільки для оцінки міжмовних зв'язків, а й зв'язків, що відбуваються на рівні "острівна говірка – літературна мова – її регіональний варіант". На жаль, у згаданій роботі функціональний аналіз не бере до уваги цих аспектів мовних контактів у цьому ареалі, утім, традицій такого аналізу просто не існує. Сказане, зрозуміло, аж ніяк не заперечує наукової вартості монографії С. Рудницького. Підтвердженням цього є розвиток деяких методологічних та загальнотеоретичних настанов цієї монографії у наступних двох роботах (на матеріалі польських периферійних говірок).

У монографії, присвяченій аналізові морфологічної системи польської говірки с. Олешківці на Поділлі [Cechosz 2001], Івона Цехош, як і С. Рудницький, описує говіркову систему на тлі інших польських (зокрема периферійних) та сусідніх українських діалектів. Однак поставлене завдання І. Цехош розв'язує дещо по-іншому. Розбіжності виявляємо вже у відборі матеріалу. Принципове значення має реалізована в роботі настанова про залучення до числа інформантів представників не лише старшого, а й середнього та молодшого покоління. Такий підхід дає змогу простежити динаміку розвитку говіркової системи протягом кількох поколінь, не відступаючи при цьому від синхронного її опису. Суттєвих змін зазнає також схема побудови монографії: якщо С. Рудницький виходить із системи загальнопольської мови, то для дослідниці вихідним пунктом аналізу стає система говірки с. Олешківці, подальший розгляд цієї говірки здійснено на тлі польської діалектної мови загалом та польських периферійних говірок зокрема і в постійному порівнянні з українською мовою. Ефективний у монографії методологічний підхід, який також був реалізований у ще одній роботі — книзі Е. Дзенгель, написаній на матеріалі острівної "кресової" говірки.

Зауважмо, що добір такого мовного матеріалу, як острівні периферійні південносхідні говірки, зумовив подібні проблеми методологічного та загальнотеоретичного характеру. Ідеться передусім про труднощі встановлення вихідної діалектної системи. Наявність низки мазовецько-малопольських збігів у морфолого-фонетичній системі говірки с. Олешківці ускладнюється у багатьох випадках (як показує приклад з тенденцією до пом'якшеної вимови задньоязикових приголосних) можливим впливом

мови оточення — української, що дуже ускладнює завдання виявити первинний ареал. Отже, висновок авторки про полідіалектальний характер походження аналізованої говірки видається радше гіпотетичним. Не менш серйозні проблеми виникають зі встановленням генези деяких мовних явищ. Розв'язання цих завдань відбувається під час розгляду змін у граматичних опозиціях та у сфері їхнього вираження в говірці с. Олешківці. Говіркові риси дослідниця постійно порівнює з відповідними явищами в польських діалектах головного масиву, у південно-східних периферійних говірках та в українських діалектах. Завдяки цьому І. Цехош удалося уникнути однобічної оцінки елементів говіркової системи та продемонструвати їх неоднозначний, полівалентний характер. Зокрема форма називного відмінка множини для іменників на позначення живих істот, на зразок *koni*, має в монографії кілька можливих пояснень: фонетичне — як тенденція до звуженої реалізації *i/e*, морфологічне — як внутрішньоговіркова тенденція до уніфікації, та зовнішнє — як результат українського впливу. Брак специфічних формальних показників категорії чоловічої особи у формах минулого часу дієслів також отримує подвійне трактування: як наслідок українсько-польської інтерференції або як внутрішня тенденція до спрощення системи, що реалізується в даному випадку в узагальненні дієслівного закінчення *-li* для всіх форм минулого часу. Цей методологічний підхід дає змогу розглядати систему ізольованої говірки як результат паралельної та одночасної дії багатьох чинників, що залежно від ситуації можуть або виконувати функції однієї з багатьох складових у розвитку говіркової системи, або набувати статусу домінантного. Цей підхід реалізується послідовно під час аналізу як граматичних категорій та системи форм для їхнього вираження, так і окремих мовних явищ, у генезі яких перевага певної тенденції в багатьох випадках постає наочно: зокрема синкретизм морфологічних форм у флексіях жіночого роду. І. Цехош пояснює ці явища дією внутрішніх законів говірки (фонетичних, як, наприклад, близькість *е* до *и*), а узагальнення флексії *-ові* для форми давального відмінка однини чоловічого роду вважає результатом впливу української мовної системи.

Особливо відзначмо в монографії вдалу спробу встановити інвентар рис південносхідних периферійних польських говірок на різних рівнях системи; ці риси виникли як наслідок польсько-українських мовних контактів. Зазначмо, що розв'язання цієї проблеми принципове для визначення переліку спільних рис усіх польських периферійних говірок південно-східного ареалу. До таких рис І. Цехош зараховує: у фонетиці — зміна місця наголосу, звуження ненаголошених о та е, асинхронічна

вимова носових перед африкатами, асинхронічна м'якість губних приголосних, характер вимови *ł* та *l'*, поява у фонетичній системі говірки звука *h*, м'якість задньоязикових приголосних, заміна м'яких шиплячих свистячими або дорсальними та деякі інші; у морфології — коливання роду низки іменників, занепад категорії чоловічої особи, експансія закінчення *-ові* у давальному та місцевому відмінках однини іменників чоловічого роду та *-ам* у давальному відмінку множини, відсутність енклітичних форм у системі займенникової відміни, зміна характеру функціонування частки *-ся*, аналітичні форми минулого часу дієслів. Прикро, що авторка не робить спроби диференціювати визначені говіркові риси за їхньою інтенсивністю, уживаністю та характером: регіональним (*h* або експансія *-ові*), властивим польській діалектній мові загалом або великим її масивам (асинхронічна м'якість губних або занепад категорії чоловічої особи). Розрізнення результатів інтерференції — узагальнених, які характеризують конкретну говіркову систему, та регіональних (наприклад, експансія м'якого типу відміни прикметників, що виражено в паралелізмі флексій *-ий*/*-ій* для прикметників чоловічого роду, і пов'язана з аналогічною тенденцією в подільсько-волинському ареалі українських говірок), не тільки збагатили б роботу, а й дали б змогу встановити ознаки, що можна використати для відокремлення польських периферійних говірок південно-східного ареалу від діалектів на північному сході.

Крім діалектологічного, дослідниця активно використовує у своїй монографії соціолінгвістичний аналіз. У вступі проведено розрізнення місцевостей із польською мовою як мовою щоденного спілкування, населених пунктах, де по-польськи говорить тільки найстарше покоління, та тих, у яких уже не існує польської мовної спільноти, зокрема у населених пунктів, де українська мова змінила польську і набула статусу "першої" ще до 1935 р. Зараховуючи говірку с. Олешківці до першої з названих категорій, І. Цехош не обмежується однією констатацією доброго стану збереження польської мови в умовах ізольованої говірки, даючи характеристику ідіолектів в межах цієї говірки за рівнем мовної компетенції та збереження мови. Системний підхід та увага до соціолінгвістичних чинників дали змогу встановити залежність типу білінгвізму від віку інформанта, його освіти, статі і таке інше та диференціювати типи контактів на ідіолектальному та системному рівнях, що своєю чергою зумовлюють оказіональну й системну інтерференцію. І хоча деякі важливі соціолінгвістичні проблеми (престиж мов, аналіз ситуацій переключення коду) залишилися поза рамками монографії, найважливіші риси синхронної картини мовної ситуації в с. Олешківці відображено в

роботі: подано інформацію про основі галузі вживання польської мови (родина, костел), домінантну форму вживання (усна), побіжно встановлено розподіл мов та їхні функції в низці комунікативних ситуацій, зокрема в мішаних родинах та під час розмов різних поколінь.

Найґрунтовніше соціолінгвістичні аспекти дослідження острівних говірок розроблено у третій із рецензованих монографій — праці Е. Дзенґель про говірку с. Зелене на Поділлі [Dzięgiel 2001]. Аналізові мовної ситуації та проблемам диференціації мовних фактів із погляду соціолінгвістики присвячено один із розділів монографії. Ізольованість говірки с. Зелене в іншомовному оточенні, як зазначає авторка, зумовлює необхідність узяти до уваги соціолінгвістичні дані. Поєднання в одній роботі традиційного для діалектологічних досліджень описового методу, прийомів соціолінгвістики й досягнень теорії мовних контактів дало змогу детально описати специфічну мовну ситуацію, що склалася в с. Зелене, з урахуванням різних рівнів та форм диференціації діалектної мови. Зокрема під час дослідження було встановлено, що в цій мовній спільноті головними чинниками мовної диференціації були походження і соціальний статус носіїв (поділ на "мазурів" — нащадків селян і "ляхів" — вихідців зі шляхетських родин; зауважмо: ситуація доволі унікальна для сучасного стану польської мови в Україні).

Особливо слід відзначити здійснені в монографії спроби встановити природу білінгвізму. Оскільки розглянутий тип мовних контактів за умов територіального сусідства передбачає поширення ідіолектальної двомовності і те, що вся спільнота розмовляє польською та українською мовами, білінгвізм с. Зелене дослідниця охарактеризувала як інтегральний і такий, що зумовлює перебудову мовної системи і поширення інтерференційних явищ. Під час аналізу авторка брала до уваги такі соціолінгвістичні параметри, як: тип мовної спільноти, вплив мовної політики держави на поведінку носіїв говірки, ступінь опанування мов (однакова справність чи різна, ступінь інтерференції, володіння писемною мовою), рівень мовної свідомості (здатність здійснювати переклад та дотримуватися норми), характер опанування мов (одночасний чи послідовний), ситуації переходу коду (залежно від зміни співрозмовника, місця бесіди, теми розмови). Зазначмо, що деякі критерії, які виділяє дослідниця, перетинаються: зокрема критерій ступеня кодифікації та доступу до культури в певному сенсі дублює такий критерій, як наявність або брак контакту з літературною мовою, а прагматичні чинники в

розвитку білінгвізму безпосередньо пов'язані з доступом до освіти та з мовною політикою держави.

Значну увагу авторка приділяє аналізові сфер уживання польської говірки в мовній спільноті, при цьому вказує і на такі базові функції говірки, як значення головного засобу спілкування в родині та в локальній спільноті. Однак застереження викликає те, що в дослідженні до сфер вживання говірки залучено офіційну сферу, а також мови школи і релігії, адже в цьому випадкові основним кодом є не говірка, а літературна мова або розмовний (регіональний?) її варіант; у кожному разі такі ствердження вимагають додаткових коментарів. Зазначмо, що це один із небагатьох випадків, коли авторка відступає від послідовно реалізованого в роботі принципу врахування рівнів мовної системи (говірка – літературна мова) під час аналізу мовних контактів.

Здійснений таким чином розгляд соціолінгвістичної ситуації в с. Зелене дає змогу Е. Дзенґель, ураховуючи соціальну ("мазури" та "ляхи") та вікову диференціацію мовної спільноти, виявити всі можливі типи українсько-польського білінгізму та форми мовної поведінки носіїв говірки, пов'язані із двомовністю. Авторці вдалося встановити відмінності у мовній поведінці "мазурів" та "ляхів", пов'язані з вибором мови в щоденному спілкуванні (тільки для "мазурів" польська говірка є мовою спілкування в родині) та контактами з літературною польською мовою, які обмежуються читанням релігійних текстів і спорадичними контактами з мовою преси. Надзвичайно важливим видається здійснене в монографії розмежування українсько-польського білінгвізму залежно від рівня та форми мовних контактів. Зазначено, що термін "двомовність" у цьому випадку охоплює як зв'язки мовних систем одного рівня (польська говірка – український діалект оточення), так і різних рівнів, коли здійснюється взаємодія польської говіркової системи та літературної (української) мови. Відсутність власного стандарту, вплив української літературної мови і відповідну мовну політику держави можна розглядати як чинники, що прискорюють процес поступового витіснення говірки зі сфери зовнішніх контактів. У результаті, як відзначає дослідниця, у "ляхів" це призводить до повного заміщення рідної говірки мовою оточення навіть у родині, а також до певної асиметрії форми володіння мовою: тільки українською (літературною) мовою носії говірки с. Зелене володіють у писемній формі. Відтак у роботі було відзначено наявність в мовній спільноті таких типів білінгвізму: інтегрального (співіснування двох мовних систем), репресивного (експансія однієї мовної системи за рахунок іншої) та резидуального (утрата знань власного діалекту).

Зазначмо, що результати опису еволюції говірки в ситуації білінгвізму, які отримала авторка, дають надзвичайно цінний матеріал для загальної теорії мовних контактів і для дослідження природи інновацій, що можуть бути викликані запозиченнями й антиасиміляційними механізмами.

Головна частина монографії Е. Дзенґель присвячена описові морфологічної та морфонологічної системи говірки, але принагідно наведено багато цінного матеріалу з лексики і фонетики. Головне завдання дослідниці — описати флексійну (та морфонологічну) систему говірки для фіксації відповідного етапу розвитку говіркової системи. Усі тенденції в розвитку говіркової системи та мовні явища, які виявила авторка, багато ілюстровані. Скажімо, у розділі про вербальну морфологію представлений фактично словничок-тезаурус дієслів із текстів записів (приклади текстів наведено в монографії), дієслова розподілені за дієвідмінами. Надзвичайно важливу для острівних периферійних говірок методологічну проблему встановлення генези того чи іншого мовного явища вирішено в роботі діалектично, після розважання всіх можливих пояснень: інновація чи архаїзм, запозичення чи результат власного розвитку. Зокрема пом'якшення задньоязикових *к'е, г'е, х'е* після зіставлення з польською діалектною системою та з матеріалом українських говірок має подвійну інтерпретацію — як мазовізм та як результат впливу українських наддністрянських говірок.

Як і в попередніх двох роботах, особливої уваги в монографії Е. Дзенґель надано аналізові українських впливів на систему говірки. Крім фонетичних і морфологічних результатів інтерференції (зміна місця наголосу, редукція, асинхронічна вимова носових, асинхронна вимова губних, відсутність "мазуріння", півм'які палатальні і т.ін.), авторка вперше виявила в морфонологічній системі зміни інтерференційного характеру, наприклад, появу чергування *х-ś* (замість *х-sz*). Аналізуючи українські впливи вчена послідовно реалізує принцип максимально можливої ілюстрації кожного конкретного явища. Було зроблено цікаве спостереження, що інтенсивність і сфера українських впливів можуть бути додатковим критерієм для мовної диференціації в межах аналізованої спільноти, зокрема для розрізнення мови "ляхів" та "мазурів", які подекуди самі усвідомлюють наявність такого типу різниць на всіх рівнях мовної системи.

Водночас українське мовне тло не єдине, взяте до уваги під час аналізу. Синхронний опис флексійної системи говірки с. Зелене, представлений у монографії, передбачає кілька рівнів порівняння. Мовні явища, засвідчені в досліджуваній говірці, послідовно зіставлено з

мовним матеріалом, джерелом якого є материкові говірки в Польщі, інші говірки периферійного польськомовного ареалу, так звані "мазурські" острівні говірки, інші польські говірки в Україні, сусідні українські діалекти та літературна мова. Відзначмо, що Е. Дзенґель, як і І. Цехош, для порівняння використали записи з фонотеки відділу польської мови "кресів", а С. Рудницький — здебільшого друковані джерела. Отримані таким чином результати дали авторці підстави кваліфікувати цю говірку як острівну із рисами мішаної (наявність несистемних інновацій) та перехідної (зміни в системі під впливом іншої мовної системи). Крім цього, такий підхід до аналізу морфологічної системи говірки с. Зелене указав на локалізацію говірки в системі польської діалектної мови і дав авторці підстави зарахувати за походженням досліджувану говірку до "мазурських". Особливої уваги надано виявленню суто морфологічних відмінностей у мові "ляхів" і "мазурів", що охоплюють деякі форми минулого та майбутнього часу, зокрема форми дієслова *бути* впливають на морфонологічну систему й тип сполучуваності з числівниками. Порівняння говіркової системи с. Зелене із сусідніми "мазурськими" говірками в південно-східному ареалі, крім констатації доброго стану збереження говірки, дало змогу Е. Дзенґель диференціювати в межах цього типу польські периферійні говірки. Для розподілу "мазурських" говірок на три типи в роботі узято до уваги: тип дієвідміни, наявність / брак унікальних інноваційних форм теперішнього часу, поява *о* на місці *а*, звуженого у флексіях дієслів, характер узагальнення форм минулого часу (наявність форм з *ły* або *li*), характер форм наказового способу та утворення дієприкметників.

Зіставлення з говірками основного польського діалектного масиву, що стає заключним етапом аналізу говіркової системи с. Зелене, проводиться в монографії, як у двох попередніх роботах, передусім як порівняння з малопольськими та мазовецькими діалектами. Детальний аналіз морфологічних паралелей із кожним з ареалів доповнює перелік спільних мазовецько-малопольських збігів. Головна мета цього аналізу — спроба встановити первинний діалектний ареал, звідки могли походити колоністи с. Зелене, а також верифікація зроблених раніше припущень, що окреслення "мазур" може бути етнонімом. Авторка слушно закликає до обережності у врахуванні кількісних параметрів під час аналізу діалектних збігів, зазначаючи, що кількісна перевага малопольських за походженням рис не завжди може бути корисною у вирішенні питання про генезу говірки, тому що частина цих рис підтримувана або розвинулася під впливом української мови (це стосується, зокрема, ствердіння м'яких

губних у кінці слова, збереження звуженого *е* та вимови *е*, зближеної до *и*). Щоправда, виявлені мазовізми — хоча і менш численні — теж мають відповідники в українських говірках (пом'якшення задньоязикових, закінчення *-ет, -ут*(*-ит*) у першій особі множини дієслів теперішнього часу). Отже, єдиною ознакою, що не має відповідника в говірках оточення є дзвінка міжслівна фонетика (сандхі). Зазначмо, що незалежно від конкретного рішення проблеми генези говірки с. Зелене, реалізований у монографії підхід до її вирішення наближає нас до важливої проблеми методологічного характеру. Очевидна сьогодні необхідність одночасного дослідження сусідніх польських та українських говірок, що перебувають у сталих мовних контактах. Тільки так удасться відділити говіркові риси, які є наслідком внутрішніх тенденцій (інша річ — наскільки давніх), від запозичень і результатів інтерференції різного рівня.

Важливі загальнотеоретичні та методологічні проблеми, що пов'язані з вивченням периферійних польських острівних говірок, висвітлено в синтетичній праці "Польська мова в Україні наприкінці XX століття. Ч. 1: Стан і статус. Характерні риси. Польська мова на Львівщині, Тернопільщині і Поділлі. Тексти" — останній масштабній публікації в діалектології [Rieger, Cechosz-Felczyk, Dzięgiel 2002]. Ця робота є передусім збірником діалектних текстів (представлених у напівфонетичному записі) із зазначених реґіонів України: загалом представлено 24 населені пункти. Тексти доповнює коротка характеристика говіркової системи за загальною схемою та словничок диференційного типу. Водночас названа праця представляє загальні результати досліджень польських говірок на південному сході, які провадять уже близько 15 років (перша експедиція датується 1989 роком). Це підсумок певного етапу досліджень, головною метою якого було виявити реальні зони збереження польських говірок, де вони є засобом спілкування більшості населення. Працю можна розглядати також як часткове узагальнення результатів досліджень польських острівних говірок на Поділлі, представлених у трьох розглянутих вище монографіях. Автори синтетичної праці (Я. Ріґер, І. Цехош і Е. Дзенґель) заповідають, що після виданого тому на черзі — огляд польських говірок Волині та Буковини. Крім суто українських територій в майбутньому до уваги планують брати також мову поляків, виселених у 30-ті роки XX ст. до Казахстану, а також тих, хто мешкає в Молдові.

У "Вступі" Я. Ріґер узагальнив результати аналізу різних польськомовних ареалів в Україні, проведеного в численних статтях та вище-

розглянутих монографіях. Це дало змогу виявити характерні риси всього південного обширу польської діалектної мови на "кресах". Найсуттєвіша серед них констатація диференціації мовного матеріалу, як із погляду соціального (говірки селянські та шляхетські, зокрема близькі до регіонального варіанту польської літературної мови), так і часового (різний час колонізації, збереження в говірках давніх рис та поява інновацій; мова різних поколінь). Не менш важлива диференціація мовного середовища з огляду на ступінь збереження мови та на рівень мовної компетенції. Зазначені факти мовної диференціації мають надзвичайно важливе значення для вироблення загальної методології дослідження польських периферійних говірок у перспективі. Отже, цілком зрозуміло, чому перевагу надають передусім населеним пунктам, де польська мова зберігає свої функції як засіб щоденного спілкування. Особливе значення має сформульоване в роботі завдання, що передбачає дослідження також польської мови міст ("мішанини" різних говірок) та залучення записів мови нової польської інтелігенції, яка досі була поза увагою дослідників.

Перспективною видається ідея здійснити суто мовну диференціацію польської мови в Україні. Зокрема крім традиційного об'єкта діалектологічних досліджень — сільських говірок, представлених "мазурським" та "шляхетським" варіантом, увагу звернено на існування місцевостей, де мовці вживають регіональний варіант польської літературної мови, як окремий предмет аналізу називають польську мову інтелігенції та "міські" говірки (найхарактерніша — говірка Львова). Зазначення цих нових галузей дослідження відкриває дорогу для подальшого аналізу розбіжностей між виділеними різновидами діалектної мови, зокрема природи "шляхетських" говірок та характеру польської мови інтелігенції, а також генези польської мови в Україні, у тому числі й регіонального варіанту польської літературної мови. Видається доречним зауваження проф. Я. Ріґера, що це був процес, що проходив у різних напрямах: полонізація україномовного населення і одночасний із вплив українського оточення на польську мову шляхти й інтелігенції.

Велику увагу у "Вступі" вчений приділяє соціолінгвістичним аспектам дослідження польських периферійних говірок; наприклад, під час розгляду системи острівних говірок було виділено низку чинників, що впливають на мовні характеристики, — час колонізації, генезу говірки та її зв'язок зі становою диференціацією носіїв говірки (селяни – шляхта), національний склад місцевості і її зв'язок із оточенням (україномовний масив чи польськомовний ареал). Виділено також

аспекти соціолінгвістичної ситуації, що мають вплив на ідіолект: школа, армія, перебування за межами села, контакт із писемною мовою, білінгвізм і його тип, характер стосунків з українською та російською мовою. Щодо останньої тези та у зв'язку з висунутим припущенням, що польсько-українські мовні контакти в цьому випадку відбуваються головно на рівні говірки, зазначмо, що це справедливо тільки почасти, оскільки ще за радянських часів школи в селах (саме про них ідеться) були переважно україномовними, і тому не слід недооцінювати впливу української літературної мови, так само як і впливу російської літературної мови та "суржику". Узагалі врахування рівня мовних контактів (літературний стандарт, регіональний варіант літературної мови, поточний його різновид, субстандарт, говірка) — є одним із найважливіших методологічних принципів, який потрібно послідовно застосовувати в дослідженнях острівних говірок в іншомовному оточенні. Вагоме значення має також здійснений у рецензованій праці поділ іншомовних (українських) впливів на безпосередній та посередній, останній із яких сприяє інноваціям. Зібраний під час досліджень матеріал дав змогу провести верифікацію зроблених раніше спостережень щодо ареалу поширення українських впливів. Виявилося, що інтенсивність польсько-української інтерференції залежить не від генези говірки (шляхетська – селянська), а від комплексу соціолінгвістичних чинників, що діють у цій мовній спільноті.

Особливу увагу проф. Я. Ріґер приділив проблемі походження польських периферійних говірок в Україні. Польська колонізація, що проходила досить пізно (для більшості регіонів її датують XIX століттям), мала низку особливостей і радше не мала єдиного напряму. На синхронному зрізі аналіз мовних рис польських говірок демонструє, що названі "мазурами" польські переселенці могли походити з Малопольщі. Час колонізації та характер українських впливів з огляду на їхню хронологію були використані як головні чинники часової диференціації польських говірок в Україні. У рецензованому томі йдеться насамперед про місцевості так званої старшої колонізації (південне пасмо говірок до Хмельницького). Принагідно було встановлено деяку залежність між часом колонізації та інтенсивністю іншомовних впливів: найбільший опір українським впливам демонструють говірки "старої" колонізації, у молодших говірках (наприклад, с. Корчунок, що проаналізував С. Рудницький) українізація проходить значно активніше. Інтенсифікацію інтерференційних впливів (російських та українських) відзначаємо також у носіїв говірки, наймолодших за віком, вона охоплює, зокрема,

зникнення з фонетичної системи деяких польських середньоязикових, із морфологічної — типових закінчень (знахідний відмінок однини іменників жіночого роду).

Уже згадане поєднання традиційного діалектологічного описового методу зі соціолінгвістичним підходом у цій праці набуває нових форм. На підставі короткого аналізу соціолінгвістичних умов розвитку польської мови у XX ст. та змін у її статусних характеристик (примарна — секундарна мова) у монографії здійснено спробу окреслити приблизний ареал, де польська говірка виконувала функції засобу щоденного спілкування. Водночас масштабне залучення матеріалу з усього південно-східного ареалу периферійних польських говірок дало змогу виявити тенденції, що діють у розвитку мовної ситуації. Ідеться передусім про звуження функціональної сфери польської мови, про посилення українських впливів та одночасно підвищення мовної культури, інтенсифікацію зв'язків із польською літературною мовою. Згадаймо, що соціолінгвістичні методики сьогодні стають дедалі більше популярними в колах діалектологів, їх активно використовують у дослідженні як говірок у Польщі (робота Г. Курек і Я. Кася), так і польських периферійних говірок північно-східного ареалу (праці А. Зелінської та З. Саваневської-Мохової).

На головне запитання, яке поставив проф. Я. Ріґер, чи можна застосувати до описаних типів мовлення термін "діалект", відповідь ствердна. Учений дійшов висновку, що польський периферійний діалект в Україні виявляє всі риси системності, а діалектна мова цього ареалу здатна не тільки зберігати деякі характерні риси вихідного діалекту, але й розвивати їх на підставі внутрішньоговіркових тенденцій, зокрема тенденції до уніфікації. У цьому контексті особливої ваги набуває завдання встановити інвентар характерних рис "південнокресових" говірок з урахуванням тих, що характеризують, з одного боку, тільки якийсь один із типів мовлення, а з іншого — увесь ареал загалом. Проблему походження мовних рис (архаїзм чи інновація, запозичення чи власний витвір), як зазначено у "Вступі", можна вирішити на підставі ретельного дослідження напряму змін у системі, однозначне рішення можливе лише в тих випадках, коли одну з опцій вилучено (поява зубного *l*, закінчення *-ам* в іменниковій відміні в давальному відмінку множини, *-ий* у закінченні прикметників чоловічого роду та подібне — безумовні українізми), але часто ці явища є наслідком одночасної дії кількох тенденцій.

Перелік характерних ознак польських периферійних діалектів в Україні починається з фонетики. Серед найважливіших фонетичних особливостей цього ареалу польської мови указано: у вокалізмі — відсутність носових голосних у фонетичній системі, підвищена артикуляція *e* та *o*, обниження *i* до *e*; у консонантизмі — дисимілятивна м'якість губних, зміна характеру вимови *w*, поява зубного *ł*, релікти "мазуріння", зникнення з системи середньоязикових шиплячих. Послідовно реалізовано порівняння мовних фактів із матеріалом польських говірок головного мовного масиву та українських говірок і літературної мови дала змогу провести територіальну диференціацію специфічних говіркових ознак. Це стосується, зокрема, таких елементів говіркової системи, як м'якість задньоязикових та характер асиміляції у групах приголосних. Уперше було зазначено, що деякі інтерференційні явища характеру мають обмежену сферу поширення і виступають лише там, де сусідні українські говірки мають аналогічну вимову (наприклад, щодо вимови ненаголошених *o* та *e*). Водночас було продемонстровано ефективність лінгвогеографічних методів дослідження периферійних діалектів (характер вимови носових голосних, зокрема зникнення їх зі системи, змінюється залежно від території). Серед морфологічних особливостей окремо згадаймо зміни у вираженні категорії чоловічої особи, числа (відзначено релікти подвійного числа) та відмінка (зміна конструкцій із прийменниками), а також морфологічні вирівнювання. Короткий перегляд лексичних запозичень з української та російської мов, представлений у роботі, як і результати дослідження інших рівнів мовної системи, спонукає зробити висновок про надзвичайно високий ступінь диференційованості польських периферійних говірок в Україні, а це, звичайно, вимагає й відповідного диференційованого підходу. Отже, особливого значення набуває аналіз поширеності східнослов'янських запозичень в окремих контекстах, регіонах та ідіолектах.

Не буде перебільшенням констатувати, що представлені в огляді роботи польських та українського діалектологів, присвячені системному аналізові периферійних польських говірок в Україні, знаменують початок нового етапу в царині польської діалектології. Очевидно, що назрів перехід від збирання та накопичення емпіричного матеріалу з окремих пунктів на карті польських діалектів південно-східного ареалу до спроб загальнотеоретичного осмислення говіркового матеріалу відповідно до його регіональної та часової диференціації (це, проте, не заперечує необхідності подальшого детального дослідження цілої низки регіонів та мовних явищ). Надзвичайно важливо, що дослідження

фактів мовної системи периферійних говірок проводять на широкому тлі загальнопольських діалектних явищ. Це запорука ефективності спроб встановити інвентар специфічних "кресових" ознак, що в перспективі матиме важливе значення також для диференціації південно-східного та північно-східного ареалів у периферійному польському діалекті. Розглянуті роботи закріпили також досить нову тенденцію в діалектологічних дослідженнях, що передбачає увагу до проблеми міжмовних та міжкультурних контактів. Зазначмо, що в умовах острівних говірок в іншомовному оточенні ця проблематика набуває особливого значення, зокрема з огляду на поширеність та активність інтерференційних явищ. Одним із проявів цієї тенденції можна вважати засвідчене в усіх чотирьох розглянутих роботах врахування екстра- та соціолінгвістичних чинників у дослідженні мовних особливостей і поєднання традиційних діалектологічних методів із соціолінгвістичними методиками.

Література

Остапчук 2001 — Остапчук О.А. Современное состояние исследований периферийных польских говоров (80–90 гг.) // Исследования по славянской диалектологии. – Вып. 6: Западно-славянские диалекты. – Москва, 2001.

Cechosz 2001 — Cechosz I. Polska gwara Oleszkowiec na Podolu: Fleksja imienna i werbalna. – Kraków, 2001.

Czyżewski 2002 — Czyżewski F. Uwagi o stanie badań nad gwarami polskimi na Ukrainie (lata 1967–2001) // Rozprawy Slawistyczne. 19. – Lublin, 2002. – S. 205–217.

Dzięgiel 2001 — Dzięgiel E. Polska gwara wsi Zielonej na Podoli na tle innych gwar południowokresowych. Fleksja imienna i werbalna. – Kraków, 2001.

Rieger, Cechosz-Felczyk, Dzięgiel 2002 — Rieger J., Cechosz-Felczyk I., Dzięgiel E. Język polski na Ukrainie w końcu XX wieku. Cz. 1. Stan i status. Cechy charkterystyczne. Polszczyzna w Lwowskiem, Tarnopolskiem i na Podolu. Teksty. – Warszawa, 2002.

Rudnicki 2000 — Rudnicki S. Gwara polska wsi Korczunek koło Żytomierza: Fonetyka. Fleksja. – Warszawa, 2000.

Rudnik-Karwatowa 1992 — Rudnik-Karwatowa Z. Główne kierunki badań północnowschodnich polskich gwar kresowych // Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR. – Ossolineum, 1992. – S. 133–139.

Любов Фроляк

УДК 81'282(438/477)

Проблеми і перспективи дослідження мовного порубіжжя у баченні польських і українських діалектологів

Rozprawy Slawistyczne. 19: Z dialektologii słowiańskiej / Red. F. Czyżewski. – Lubin, 2002. – 256 s.

Дев'ятнадцятий том наукового збірника *Rozprawy Slawistyczne*, що вийшов за загальною редакцією Фелікса Чижевського і має назву "Z dialektologii słowiańskiej", присвячено проблемам, які ставить перед мовознавцями мовне порубіжжя. Польські й українські вчені розглядають питання, пов'язані із встановленням міжмовних і міждіалектних меж, зі специфікою розвитку різних мовних рівнів у маргінальних ареалах.

Праці збірника згруповано за чотирма темами: I — Мовні рівні, II — Лексика, III — Ономастика, IV — Огляди.

Розділ I охоплює праці, присвячені питанням розвитку й функціонування різних мовних рівнів порубіжних говорів польської, української та білоруської мови. Так, на матеріалі фонетико-фонологічного рівня говірок малопольсько-мазовецького порубіжжя *Ірена Ярош* у статті "Granice zjawisk językowych a granice naturalne na pograniczu małopolsko-mazowieckim" піднімає одну з найважливіших проблем діалектології — співвідношення меж мовних (діалектних) та меж природних, які мають суттєве значення у становленні й формуванні національних мов та їх діалектів. Увагу дослідниці зосереджено на опочинських говірках, які зазнають впливу говірок мазовецьких і малопольських, та займають ареал, окреслений природними геофізичними, зокрема гідрографічними межами. Простежуючи хід ізоглос, що відбивають інновації мазовецькі та малопольські на території говірок опочинських, Ірена Ярош відзначає їх збіг із географічними лініями або окреслення ареалів певних фонетичних явищ цими лініями, що дає можливість стверджувати, що у формуванні говірок малопольсько-мазовецького порубіжжя значну роль відіграли не лише межі політичні або адміністративні, а й геоморфологічні особливості території поширення цих говірок.

Фонетико-фонологічний рівень порубіжних діалектів також став предметом досліджень Галини Кобиринки, Ренати Марціняк та Ганни Мартинової. У статті *Ренати Марциняк* "W sprawie pogranicznego charakteru gwar lowickich" зроблено спробу лінгвогеографічного спростування думки про окремішність ловицьких говірок, щодо діалектного статусу яких польські діалектологи не мають одностайності

думки. Авторка відзначає на досліджуваній території функціонування інновацій мазовецьких, малопольських, мазовецько-малопольських, великопольських та малопольсько-великопольських, які мають різну просторову поведінку, але виразно свідчать про те, що ловицькі говірки є типовими говірками міждіалектного мазовецько-малопольсько-великопольського порубіжжя.

Питання окреслення меж середньонаддніпрянського говору української мови *Ганна Мартинова* (“Середньонаддніпрянський діалект у світлі лінгвогеографії”) розглядає на матеріалі фонологічної опозиції /р/ : /р’/, відсутність якої відмежовує північні говори від говірок південно-східного наріччя. У результаті розгляду реалізації протиставлення м’якого — твердого *р* у середині слова, на початку та у кінці складу, дослідниця робить висновок про те, що однією з визначальних ознак середньонаддніпрянського говору є збереження цієї опозиції в різних фонетичних умовах.

Питання функціонування рухомого й нерухомого наголосу в бойківських говірках висвітлює акцентуаційне дослідження *Галини Кобиринки* “До проблеми рухомого й нерухомого наголосу в бойківських говірках”, проведене на морфологічному рівні, — словозмінну парадигму співвіднесено з певним граматичним явищем. Вивчення наголошування непохідних іменників показало, що акцентуаційна система бойківських говірок характеризується рухомим і нерухомим наголосом, що виявляється у послідовному збереженні сталого одномісного наголосу кореневого, флективного чи суфіксального. Авторка дослідження підтримує припущення, що ця специфічна риса бойківського говору може відбивати давню тенденцію до морфологічної нерухомості наголосу як загального процесу, характерного для словянських і балтійських мов.

Галина Пельцова у статті “Mowa mieszkańców nadbużańskich wsi województwa lubelskiego w świetle związków językowych polsko-ukraińskich” представила дослідження мови мешканців 20 населених пунктів, розташованих у центрально-східній частині люблінського регіону, які зазнали відселення носіїв діалектів української та німецької мов та дозаселення носіями інших польських говірок. Авторка студії простежила фонетичні лексико-словотворчі та граматичні процеси, притаманні гетерогенним говіркам, зокрема виявила ступінь збереженості рис польських говірок-основ, частина з яких взаємодіяла з місцевими українськими говірками. Складність завдання, яке постало перед Г. Пельцовою, полягає у необхідності розмежувати діалектні явища, зумовлені гетерогенним характером

досліджуваних говірок, та мовних процесів, викликаних порубіжним розташуванням досліджуваного діалектного масиву.

Проблеми граматики порубіжних говорів розглянуто у працях Міхала Кондратюка, Казимири Пастусяк, Анни Фадецької, Григорія Аркушина і Юрія Громика.

Статтю *Міхала Кондратюка* "Imperativus w gwarach polsko-białorusko-ukraińskiego pogranicza" присвячено опису системи форм наказового способу в говірках польсько-білорусько-українського порубіжжя. У смузі досліджуваної території, яка тягнеться вздовж польсько-білоруського кордону від Августовського каналу по річці Влодавці на півночі до лівого берега Бугу на півдні, функціонують польські, білоруські й українські говірки. Автор дослідження розглядає творення говіркових форм 2 і 3 особи однини та 1, 2 і 3 особи множини дієслова наказового способу, зосереджуючись, зокрема, на морфонологічних змінах у польських та східнослов'янських формах, викликаних міждіалектною взаємодією. М. Кондратюк також простежує просторову поведінку форм імператива, картографуючи матеріали 112 населених пунктів порубіжжя, що доповнює матеріали "Атласу східнослов'янських говірок Білосточчини" (Вроцлав-Варшава, 1980–1999).

Прагнучи якнайповніше описати систему дієслова українських говірок околиць Влодави і Хелма, *Казимира Пастусяк* застосовує комбінований метод збору діалектного матеріалу й аналізує в статті "Z fleksji czasownika w gwarach ukraińskich koło Włodawy i Chelma" відповіді на запитання авторського питальника та форми дієслів, вибрані зі зв'язних текстів. Дослідниця виявляє архаїчні особові форми дієслова (інфінітив на *-чи*, аналітична форма чоловічого роду минулого часу на зразок *про|биў йім, хт'іеў йем*, *ро|бивем*, форми давноминулого часу та ін.) та діалектні інновації, відбиті у формах майбутнього часу (*|буду знаў*, *|будеш пи|тала)*, умовного способу, а також простежує результати дії закону аналогії в парадигмі особових форм дієслів I та II дієвідмін. Увагу звернено на дієслівні форми, які виникли внаслідок еволюції питомих явищ української мови, а також на такі, що зазнали впливу польської мови.

Огляд літератури з проблем дієслівного словотвору в говорах польської мови на тлі словотвору загальнопольського подає *Анна Фадецька* у статті "W sprawie słowotwórstwa gwarowego czasownika". Авторка визначає стан вивченості словотвору повнозначних частин мови (іменника, прикметника, дієслова), називає та коротко аналізує праці, присвячені описові дієслова в літературній польській мові та в

діалектах, а також окреслює аспекти дослідження словотвору польського дієслова.

Григорій Аркушин у статті *"*Фонетичні варіанти іменникових суфіксів у західнополіських говірках*"* розглядає суфіксальні варіанти у складі іменників західнополіських говірок, що є результатом змін у системі вокалізму чи консонантизму говірок Західного Полісся. Матеріали дослідження свідчать про важливе значення суфіксального варіювання у внутрішньому діалектному членуванні: говірковим групам, що вичленовуються в межах західнополіського говору, притаманні специфічні набори варіантів іменникових суфіксів. За спостереженням Г. Аркушина, найбільша варіативність характерна для суфіксів *-атк(о), -ен'(а), -ец', -ечк, -ен'к(а), -ен'к(о)*, які утворюють іменники зі зменшеним або зменшено-пестливим значенням.

Говірки Пінського району Брестської області Білорусі як говірки українсько-білоруського порубіжжя привертають увагу багатьох дослідників. *Юрій Громик* подав у статті "Вказівна частка *ге* 'ось' у західнополіських говірках" своє бачення етимологічних і семантичних особливостей вказівної частки *ге* 'ось', яку учені розглядають як континуант праслов'янської частки **е* 'ось, он'. Автор дослідження виявляє у говірках північної діалектної зони західнополіського говору наслідки семантичного й функціонального розвитку вказівної частки *ге*: її незалежне вживання з вказівним та вказівно-уточнювальним значенням, вживання *ге* у прислівниковій функції зі значенням "так", "уже", а також зв'язане функціонування у складі вказівних часток та прислівників *ˈгеге, ˈеге*, *ˈгево* 'ось тут', *ˈгено* 'ось там' та ін. Ю. Громик проводить також спостереження просторової поведінки частки *ге* в різних її функціях і доходить висновку, що західнополіський говір є одним із небагатьох діалектних регіонів збереження вказівної частки *ге* праслов'янського походження і, зокрема, її активного функціонування як незалежної лексичної одиниці.

У розділі II збірника "Z dialektologii słowiańskiej" уміщено праці, присвячені проблемам лексико-фразеологічного рівня говорів українсько-румунського порубіжжя (Н. Хобзей, М. Олійник) та українсько-польського (Т. Ястремська). Результати дослідження *Наталії Хобзей*, які вона виклала у статті "Лексика календарної обрядовості в українських говірках Мараморощини та Сучавщини на тлі гуцульських говірок", постали внаслідок зіставного аналізу матеріалів марамароських, сучавських і гуцульських говірок, належних до різних часових зрізів: засвідчених у працях І. Панькевича, О. Горбача, Т. Волинської-Баранової

та інших дослідників, а також які авторка зібрала у 1999–2000 роках у с. Красна поблизу Сіґету (Румунія). Однією з важливих ознак культури карпатського краю, як зазначає Наталя Хобзей, є поєднання елементів християнського і дохристиянського світоглядів у світосприйнятті діалектоносіїв. До календарної лексики, яку розглядає дослідниця, входять специфічні найменування місяців року, назви часових періодів, пов'язаних з виконанням певних сезонних робіт, календарно-обрядова лексика. Значну частину лексем уведено до наукового обігу або локалізовано вперше. Виявлено спільні риси в реперткарі лексем аналізованої тематичної групи, спільне та відмінне в семантиці лексики календарної обрядовості свідчить про єдність традиційної культури етнічних груп карпатського регіону та про необхідність планомірного запису календарно-обрядової лексики за спеціальною програмою в усьому ареалі поширення говорів української мови.

Говірки карпатського регіону стали об'єктом дослідження *Тетяни Ястремської*, яка у статті "Карпатоукраїнсько-польська лексична інтерференція (на матеріалі пастушої лексики)" простежує специфічні ознаки українських карпатських говірок (гуцульських, бойківських, лемківських, закарпатських) та південних говірок Малої Польщі, зумовлені спільними рисами матеріальної та духовної культури різних національностей, які заселяють карпатський ареал. Розглядаючи склад лексики пастухування карпатоукраїнських говірок, Т. Ястремська відзначає його генетичну неоднорідність, зокрема наявність значної кількості запозичень. Дослідниця звертає увагу на полонізми а також на запозичення, що проникли в українську пастушу лексику через польську мову. Відзначено також пастуші назви, які потрапили в польську мову чи в її діалекти з української мови. Авторка статті наголошує на необхідності диференціювати власне запозичення та проникнення з інших мов і висловлює думку про те, що одним із чинників появи загальнокарпатських мовних особливостей є процес міжмовної та міждіалектної інтерференції.

Фразеологію однієї з говірок українсько-румунського пограниччя описує в статті "Фразеологія говірки с. Красна (Румунія) на тлі фразеології української мови*" Мирослава Олійник*, беручи за основу семантичні ряди зі значенням "добрий", "злий", "дурний", "померти". За спостереженнями діалектолога, фразеологізми досліджуваної говірки мають деякі фонетичні, граматичні особливості порівняно з фразеологізмами української літературної мови й інших говірок карпатського регіону. Зафіксовано мовні одиниці — компонентні

варіанти фразеологізмів української літературної мови, що відзначаються нарощенням експресивності, а також фразеологізми, які містять компоненти, генетично спільні з лексемами румунської мови.

Розділ III дев'ятнадцятого випуску наукового збірника *Rozprawy Sławistyczne* складають ономастичні студії: *Стефана Вархола "*Polsko-wschodniosłowiańskie związki językowe w świetle tradycyjnej zoonimii ludowej (problematyka wybrana)"та *Пьотра Злотковського* "Antroponimy historyczne wsi Bujnowo na Podlasiu". За переконанням Стефана Вархола, для дослідження етногенезу слов'ян та розв'язання проблеми меж їх ньоїпрабатьківщини важливі показники сучасної та історичної систем зоонімів, зокрема назв коров і волів з суфіксальним архаїчним елементом *-ch-y* сполученні типу VCV і VC: *-acha, -icha, -ucha* (для назв корів), *-och, -uch* (для назв волів). Розгляд польського й українського мовного матеріалу дав змогу автору статті встановити, що схожість апелятивних баз та моделей мотивації споріднює досліджувані системи зоонімів.

Історичний антропонімікон пропонує до розгляду Пьотр Злотковський, який дослідив систему власних імен мешканців сел. Буйново (білостоцьке воєводство), яке відоме з 1549 р. Аналіз складу та частотності власних імен, зафіксованих у різних документах XVI–XIX століття, виявляє динаміку антропонімічної системи та певну стійкість набору найпопулярніших імен мешканців Буйнова (у XVI ст. — *Fedor* || *Chwedor* (4); у XVII ст.. — *Jan* || *Iwan* (8), *Andrzej* (5), *Fedor* || *Chwedor* (4); у XVIII ст. — *Jan* || *Iwan* (7), *Chalimon* (3); у першій пол. XIX ст. — *Jan* || *Iwan* (30), *Stefan* (13), *Józef, Piotr* (10), у другій пол. XIX ст. — *Jan* || *Iwan* (10), *Józef* (7)*, Antoni* (6)). Автор дослідження відзначає фонетичні та морфологічні процеси, які супроводжували адаптацію імен та прізвищ членів досліджуваного мікросоціуму (зокрема, субституція голосних і приголосних, суфіксація, ресуфіксація, десуфіксація тощо). Розгляд системи прізвищ та прізвиськ мешканців Буйнова дає П. Злотковському підстави стверджувати, що досліджувана антропонімійна система протягом свого формування і розвитку має виразні східнослов'янські риси, але зазнає й впливу західнослов'янського.

У IV розділі збірника представлено огляди діалектологічних досліджень конкретних напрямів, а також подано бібліографію праць доктора Мечислава Бучинського, якій передує короткий огляд його досліджень з ономастики зокрема з топонімії міста, й історичної антропонімії, та діалектології, значним внеском до якої став діахронічний опис говірки с. Гуща під Білою Подляскою, рукописний словник говірки, який знаходиться в картотеці Словника польських говорів, питальник до Атласу

польських говорів К. Дейни. У бібліографії за роками виходу в світ зібрано наукові, науково-популярні праці М. Бучинського та виконані під його керівництвом магістерські дослідження.

Історіографічне дослідження *Фелікса Чижевського* "Uwagi o stanie badań nad gwarami polskimi na Ukrainie (lata 1967 – 2001)*"* охоплює два періоди вивчення польських говірок в Україні: 1967–1980 роки; 1990– 2001 роки . За спостереженнями автора статті, у першому із названих періодів дослідження з'являються синхронні описи польських говірок у Білорусі, Литві й Україні, які здійснили переважно східнослов'янські вчені. Позамовні причини, зокрема політичні, зумовили брак соціолінгвістичних коментарів, що значно послаблював методологію досліджень.

Характеризуючи другий період у вивченні польських говірок в Україні, початок якого учений пов'язує зі студіями Я. Ріґера та науковою конференцією "Współczesne dialekty polskie na Ukrainie. Problemy metodologii badań", що відбулася у Варшаві 1992 року, Ф.Чижевський простежує динаміку і напрями, визначає перспективу дослідження польських говорів за східними межами Польщі, серед яких важливе місце займають експедиційні обстеження невивчених та малодосліджених ареалів функціонування польських говірок, окреслення цих ареалів, монографічний опис їх та встановлення характеру й причин територіальної диференціації польської діалектної мови на Україні. До статті додано бібліографію праць, присвячених вивченню польських говірок на Україні (1967 – 2001 рр.)

Ірена Гарасимович у статті "O potrzebie dalszych badań gwar polskich północno-zachodniej Grodzieńszczyzny" оглядає праці, присвячені вивченню польських говірок, розташованих на території Литви, Латвії, Білорусі й України, звертаючи увагу також на наукові описи територіальних різновидів польської літературної мови, представлених зокрема в текстах художньої літератури. Тут також оглянуто спроби класифікації територіальних відмінностей польської мови, передано основні положення праць Г. Турської, В. Веренича, В. Чекмана, Т. Судник, З. Кужової, Е. Смулкової та інших дослідників польських говорів у маргінальних ареалах та острівних говірок. Авторка розмірковує над проблемами дослідження польських говірок Гродненщини, які, на її думку, є продовженням мазовецько-подляського діалектного масиву. До статі додано бібліографію та картосхему з визначеною мережею польських сіл на території північно-західної Гродненщини.

У працях рецензованого збірника, піднято важливі проблеми слов'янської діалектології, зокрема питання формування й розвитку

порубіжних говорів як елементів загальнослов'янської культури, представлено значний фактичний матеріал із новодосліджених діалектних обширів, окреслено перспективи розвитку польської та української діалектології. Статті наукового збірника відображають стан слов'янської діалектологічної науки та є свідченням суттєвих здобутків співпраці польських і українських учених.

Ганна Дидик-Меуш

УДК 81.162.1:811.161.2

Серія польсько-українських мовознавчих видань

Ukraińskie i polskie gwary pogranicza / Red. F. Czyżewski, H. Arkuszyn. – Lublin–Łuck, 2001. – 185 s.; Аркушин Г. *Сказав, як два зв'язав*. – Люблін–Луцьк, 2003. – 177 с.*; 75-liecie urodzin Profesora Michała Łesiowa: Dorobek naukowo-dydaktyczny i działalność społeczna* / Red. F. Czyżewski, H. Arkuszyn, P. Hrycenko. – Lublin–Łuck, 2003. – 116 s.

На столі сучасного українїста — низка видань серії *Polsko-ukraińskie spotkania językoznawcze* / *Польсько-українські мовні зустрічі*.

Перша з-поміж них — *Українські і польські говірки пограниччя* за редакцією Ф. Чижевського та Г. Аркушина: це доповіді, виголошені 30–31 травня 1999 року на Міжнародній конференції (біля озера Світязь), яку організували кафедра історії та культури української мови Волинського державного університету ім. Лесі Українки (м. Луцьк) і Заклад української філології Університету Марії Кюрі-Склодовської (м. Люблін). Важливість збірника не тільки в багатих матеріалах визнаних науковців (Й. Дзендзелівський, Ф. Чижевський, Г. Аркушин, В. Мойсієнко, Н. Данилюк, С. Богдан, Ю. Громик, Г. Каращук), також аспірантів і магістрантів (М. Борцюх, Ю. Васейко, М. Койдер, М. Олєйнік, Н. Рутковська, А. Федорук, Р. Рудь) та студентів-початківців. Наукову вагу пропонованій книзі забезпечила насамперед актуальність дослідження мовного пограниччя у світлі лінгвогеографії і пов'язаних із цим проблем (білінгвізм, диглосія тощо), а також набагато ширша, аніж декларує назва збірника, територія мовних порубіж (українсько-польське, українсько-угорське, українсько-романське). Автори опублікованих праць наголошують на необхідності детального опису територіальних відмінностей мови; у зв'язку з цим варто вирішувати такі нагальні питання: специфіка опису говірок, що функціонують поза мовним

ареалом поширення мови чи поза державним кордоном; необхідність узяти до уваги позамовні чинники; наявність культурологічного тла й етнолінгвістичного аспекту досліджень.

Наступна книга – Григорій Аркушин *Сказав, як два зв'язав. Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині* (Люблін–Луцьк, 2003). Із життєдайного джерела Західного Полісся (включно з Берестейщиною та Підляшшям) і західної частини Волині упродовж останньої чверті XX ст. вибрано прислів'я та приказки, складанки, фразеологію, лічилки, дражнилки, натяки, відповідачки, висміювання, загадки. Кожна мала форма фольклору становить повноцінну, самостійну частину, а дві найбільші "Прислів'я та приказки" і "Загадки" — сформовано за тематичними групами. Цінність збірника визначають подані тут усі зафіксовані варіантні форми лексем та синтагм, повністю збережено особливості говірки. Ось чому з-поміж різноманіття матеріалу особливо вирізняються складанки — своєрідні глузливі вислови, побудовані на спеціальних рисах мовлення діалектоносіїв: насамперед фонетичних (перехід наголошеного **и** в **е**, перехід наголошеного **е** в **а**, гіперичне укання, твердий **ц** тощо), рідше лексичних, найменше морфологічних. До основного матеріалу автор долучив важливі додатки: 1) деякі регіональні видання малих форм фольклору XX ст. (14 позицій); 2) деякі дослідження (статті та дисертації останніх десятиліть XX ст. із проблем діалектної фразеології (6 позицій).

Третьою із серії Польсько-українські мовні зустрічі є ошатна книжка *75-ліття від народження професора Михайла Лесіва. Науково-дидактичний доробок і суспільна діяльність* (Люблін–Луцьк, 2003): бібліографія вченого, список магістерських (550) та докторських (10) праць, виконаних під керівництвом професора М. Лесіва, вступне слово професора М. Саєвича та професора Є. Бартмінського на пошану Ювіляра й автобіографічне післяслово.

Михайло Лесів — мовознавець, відомий і шанований у славістичнім світі, автор понад 800 публікацій (зокрема 5 книг), понад 400 наукових і науково-популярних праць переважно про українську мову та про польсько-українські мовні зв'язки, а також кількасот публіцистичних статей про громадське, культурне і наукове життя Польщі, України та Білорусі.

Його наукова й педагогічна діяльність тісно пов'язана з двома університетами Любліна — Університетом Марії Кюрі Склодовської-(працює тут майже півстоліття) та Люблінським католицьким університетом, де став одним із організаторів відділу слов'янської філології.

Упродовж десятиліть плідної педагогічної праці професор М. Лесів ґрунтовно працює у славістичній науці.

Основні наукові зацікавлення вченого – діалектологія, ономастика, історія мови, фольклористика. За його участю створено *Mały atlas gwar polskich, Atlas gwar Lubelszczyzny, Atlas gwar wschodniosłowiańskich Pobuża*, а 1997 року вийшла друком монографія *Українські говірки у Польщі* – своєрідний підсумок діалектологічних досліджень проф. М. Лесіва; у ній детально описано шість українських діалектів (лемківський, бойківський, надсянський, наддністрянський, волинсько-холмський, підляський), що функціонують на сході Польщі. Фольклористичний (польсько-українське мовне порубіжжя) та ономастичний (статті про українські імена та прізвища, літературна антропонімія, монографія *Terenowe nazwy własne Lubelszczyzny*, 1972) доробок ученого містить не тільки зібраний та опрацьований багатий фактичний матеріал, а й цінні теоретичні та методологічні засади. Важливе місце в наукових студіях професора М. Лесіва посідають праці про вплив старо- і церковнослов'янської та польської мов на формування української мови XVIII ст. (монографії *Ukraina wczoraj i dziś*, 1994 і *Rola kulturotwórcza Cerkwi Greckokatolickiej*, 1999).

Професор М. Лесів тепер активно працює над проблемою польсько-східнослов'янських мовних впливів на різних рівнях, переважно на діалектному й ономастичному.

Роман Голик

УДК 81'22:39

Гори, долини і тексти: етносеміотика фольклорного простору Яна Адамовського і "культурологія природи" Яцека Возняковського

Adamowski J. *Kategoria przestrzeni w folklorze. Studium etnolingwistyczne*. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1999. – 254 s.; Woźniakowski J. *Góry niewzruszone: O różnych wyobrażeniach przyrody w dziejach nowożytnej kultury europejskiej.* – Kraków: Znak, 1995. – 342 s.

Кожне порівняння містить долю ризику і часто видається штучним, тим паче тоді, коли йдеться про дві книжки різних авторів, написані в різний час із різною метою і з різних точок зору. Зокрема видана 1999

року праця *Яна Адамовського* “Категорія простору у фольклорі”, є, згідно з підзаголовком, “етнолігвістичним дослідженням”, натомість праця *Яцека Возняковського* “Непорушні гори” вийшла друком раніше (монографія 1995 року є вже третім, зміненим її виданням) і присвячена “різним уявленням про природу в історії новітньої європейської культури”. Відмінність між книжками помітна уже в назві: робота Я. Возняковського зорієнтована на загальноєвропейську елітарну культуру, Я. Адамовський досліджує зафіксовані в мові регіональні та локальні народні уявлення. У текстах книжок ці відмінності стають ще відчутнішими, адже першоджерелом концепції Я. Возняковського є твори літератури та невербальних мистецтв (зокрема живопису), тоді як Я. Адамовський будує свої висновки насамперед на словесному матеріалі фольклору. Різною, зрештою, є і сфера порушуваних у обох книгах тем.

Категорія простору в розумінні Я. Адамовського охоплює цілу низку концептів. Тому деякі розділи книжки (II–VIII) присвячено, відповідно, лінгвокультурній семантиці лексем *ląd* ‘суша’, ‘земля’, ‘берег’, ‘континент’, *gura* ‘гора’, *dolina* ‘долина’, *dół* ‘яма’, ‘могила’, ‘заглиблення’, ‘низ’, *jaskinia* ‘печера’, *miedza* ‘межа’, *gościniec* ‘широка сільська дорога’, ‘гостинець’. В іншій частині (розділи IX–XII) проаналізовано не поодинокі лексеми, а комплекси проблем: функція і значення топонімів Люблінщини у фольклорних текстах, організація простору в тексті, його сакралізація, зв’язок із весільною обрядовістю тощо. Натомість книжка Я. Возняковського сконцентрована довкола тільки одного концепту — гори як своєрідного зразка, у якому відображено культурні стереотипи простору та природи загалом і на який “нанизано” суміжні категорії культури.

Саме цей пункт є точкою дотику обох книг і закладених у них концепцій — точкою, яку автори, проте, бачать у різному ракурсі. Для Я. Адамовського концепт гори — деяка семантична структура, що функціонує в межах діалектних текстів і/або ритуалів народної культури; це набір значень, якому відповідає набір споріднених, суміжних і протиставлених стереотипів і образів. Ці ідеї домінують у логіці побудови відповідного розділу. Від значення гори як категорії світової культури автор переходить до семантики лексеми *гора* в літературній мові та діалектах, а далі — до її антонімів, контекстуальних синонімів, що творять “ланцюги” (“колекції”) “споріднених” просторових об’єктів (напр., гори – ліси – долини). Проте центральною віссю дослідження

є насамперед ті міфологічні та релігійні уявлення, що асоціюються з горою в контексті "фольклорного мислення" (напр., її магічний зв'язок із надприродними істотами і природним стихіями тощо). Так утворюється розгалужена мережа взаємопов'язаних категорій — кліше, якими послуговується народна культура для продукування казок, легенд і, зрештою, буденних розповідей.

Для Я. Возняковського "гора" — понадмовна категорія, що, однак, наклала свій відбиток на лінгвокультурну свідомість європейських народів. З одного боку, спосіб, яким люди словесно описують гори, стверджує він, змінюється разом зі ставленням до гірських пейзажів і знаннями про них, отже, разом із методами їхньої візуальної репрезентації. З іншого — "мова мистецтва" в цьому випадку відповідає "мові інтелекту" тієї чи іншої епохи, "картині світу", яку вона відображає. Тому, зазначає автор "Непорушних гір", для латиномовного Вергілія гори асоціюються зі селом (поблизу якого знаходяться) і з тінями, які кидають на довколишній простір ("Maioresque cadunt altis de montibus umbre" — "З гір же високих у долини довші стеляться тіні") (с. 15), а вже св. Августин, який теж писав латинською, говорить про них у зовсім іншому контексті, поділяючи на "гори Божі" і "гори земні, профанні" ("Alii sunt montes Dei, alii sunt montes saeculi" — "Інші — Божі гори, інші — гори земні"), і у цьому ключі будує складні алегорії ("небесні гори" — це ангели, пророки, апостоли) (с.67). Загалом Я. Возняковський розглядає "мовно-інтелектуальні" образи гір крізь призму їхніх естетичних та емоційних відповідників. Тому він говорить про "класичні гори", "гори, огорнуті світлом", "мальовничі гори" як про складні "вузли", у які вплетеностереотипи елітарної культури — теологічні, наукові, міфологічні, мистецькі. Зрозуміло, що в підсумку лінгвістичне "кліше гори" із праці Я. Адамовського суттєво відрізняється від культурологічного "образу гори", виведеного на сторінках праці Я. Возняковського, відразу за кількома параметрами, що можна показати у вигляді порівняльної таблиці (див. таблиця).

На перший погляд, тут маємо дві дуже віддалені одна від одної "картини дійсності", описані двома різними способами. Репрезентована у книжці Я. Адамовського візія фольклорного простору як сукупності лексем, які можна розкласти на ряд семантичних компонентів, лежить на перетині структурно-функціонального, когнітивного й етнодіалектного аналізу. На сторінках монографії Я. Возняковського виявляємо зовсім "інший" простір, "синтезований" із вербальних і невербальних елементів культури, зібраних у єдине "полотно" в дусі гейзингівської "Осені Середньовіччя" (хоч автор не намагається вписати свєї концепції в русло якогось окресленого наукового напряму).

Семантичне поле “гори” в мові польського фольклору (за Я. Адамовським)	**Образне поле “гори” в коді європейської культури (за Я. Возняковським)**
[Загальнокультурні концепти]: Святе місце, місце проживання неземних істот, місце зустрічі неба і землі, місце, де розміщена “вісь світу”, амвон, місце Нагірної проповіді, місце перебування померлих (Кам’яна гора) тощо. [Мовно–культурна семантика в польському фольклорі]: лексема “гора” — основне значення “підвищення місцевості різної висоти” (антонім до “долина”; “вирівняння гір і долин” — ознака Страшного суду), концептуальні “близнята”: ліси (“гори – ліси” — “незаселені території”), долини (“гори – долини” —“увесь видимий світ”), скали (“гори – скали”) — “чужі, невідомі” території, на які “виганяються” хвороби (у народній медицині) та стихії (у народній метеорології), жителями яких є “гуралі”. Водночас — мешкання нечистих сил, фантастичних звірів / святих (місця об’явлення Богородиці), території, через які пролягає шлях грішних душ до покути, дорога солдата до бою, нареченого — до нареченої; місце, де “приховані скарби” або де спить невидиме військо, локалізатор води, еквівалент багатства, урожайності, величини, віддалі, “світла і добра ” (Ясна гора) / “темряви і зла” (Лиса гора); недоступності (Кам’яна, Скляна, Діамантова гора), місце ув’язнення; [“генеалогія” гір:] продукт діяльності Бога / його антипода, результат “западання” давніх замків і костьолів, застосування магії (для утечі від переслідувачів) тощо	[Загальноєвропейські образи]: [“Світське” розуміння гори]: елемент сільського краєвиду, еквівалент дикої і непридатної до вжитку природи, відповідник людських переживань і вчинків: простір, що навіює нудьгу й сум, декоративна складова пейзажу (“мальовничі гори” — природна “оздоба” місцевості), зразок “чистої” (не зіпсутої цивілізацією”) краси, синонім “піднесеного”, “високого”, “стихійного”; місце визволення від суспільних норм, еквівалент відпочинку, вільного часу, мандрівки, пригоди, радості, захоплення і водночас переляку, страху перед невідомим, таємничим (“далекі, туманні гори”, де живуть дивні звірі і магічні істоти); [у протонауковому і науковому мисленні:] гори — буденні “вирости землі”/ наслідки давніх геологічних процесів (“руїни знищеного світу”). [Гори як сакральна категорія:] простір для містичного усамітнення (“гори небесні”, “святі скали”), духовної величі (аскети — “гори духовні”), близькості до неба (Бога, космосу), твердості у вірі, світла, перемоги над силами темряви

У першому випадку образ гори перетворюється ніби на "кристалічну" структуру, "решітку" із закріпленими в її "вузлах" категоріями, а в другому — стає конгломератом напластованих одна на одну інтуїцій. Ці підходи добре вписуються в термінологічну схему, яку запропонував Ю. Степанов на сторінках другого тому харківської "Філософії мови", присвяченого проблемі трактування простору. У сучасній науці, стверджує дослідник, існує кілька "можливих світів" мислення — семантичних площин інтерпретації явищ, що "обертаються" довкола "референційної (денотативної) осі" мислення та мови. Якщо виходити з цих засад, то концепція Я. Адамовського (із деякою умовністю) реперезентує напрям, який Ю. Степанов називає "геометричною семантикою", що моделює мовно-культурні явища як систему ідеальних "ліній, кутів, перетинів". Підхід Я. Возняковського — представляє частково протилежну, "живописну", семантичну концепцію або ж (за термінологією Ю. Степанова) "семантику ока", яка інтуїтивно схоплює явища в їхній візуальній цілісності.

Однак, з іншого погляду, названі концепції взаємодоповнювані, прикладом цього є аналізовані тут книжки. Якщо детальніше придивитися до того, як їхні автори аналізують той сам концепт гори, можна зауважити кілька, на наш погляд, важливих деталей. Зокрема мовні асоціації, наведені у монографії Я. Адамовського, відображають архаїчну, "наївно-реалістичну" картину світу, що "застигла" у вигляді фольклорних кліше-стереотипів, тоді як в "образі гори", в дослідженні Я. Возняковського простежується набагато ближча для сучасної думки картина дійсності. З одного боку, вона зорієнтована не стільки на загальноприйняті стереотипні значення, скільки на оказіональні смисли речей і подій; не стільки на систему колективної Мови, скільки на структуру індивідуального Мовлення. З іншого — у ній виявляємо зародження нового, "науковоцентричного" погляду на природу, у якій давню міфологему гори витісняє поняття про гору як геологічний об'єкт, а відповідний номен набуває статусу терміна з визначеним логічним обсягом і окресленою сферою застосування. Отже, сучасний науковець фактично фіксує значення з першої колонки нашої таблиці, користуючись категоріями й інтуїціями з її другої колонки. Разом із цим, значення, зафіксовані у фольклорних текстах, не є для нього зовсім чужими: як складова лінгвальної традиції, вони приховані і в його власній мовній свідомості. Тому ідеальним варіантом комплексного лінгвокультурологічного аналізу, очевидно, мав би стати підхід, який би, — наскільки це можливо, — охоплював і фольклорний, і літературний

дискурс; і народну, й елітарну культуру; і міфологію, і науку в синхронії та діахронії. Зреалізувати цей ідеал, звичайно, досить важко навіть у польській (і європейській загалом) науці, де, як бачимо, уже є достатній фундамент для такого синтезу.

Ще важче це зробити в умовах української лінгвокультурологічної традиції, де схожі дослідження щойно розпочинаються. Без сумніву, не можна не бачити позитивних моментів: поняття "простору" і як метакатегорія наукового мислення, і як об'єкт вивчення усе більше привертає увагу українських мовознавців та культурологів. Доказом цього є, зокрема, і перші два випуски "Діалектологічних студій", у яких запропоновано дослідження як лінгвогеографічних, так і "ментальних" просторів існування мови на різних етапах її еволюції. Не слід забувати також і про мікро- та макротопонімічні дослідження, які на українському ґрунті мають уже досить солідну традицію і відповідно велике джерельне та методологічне опертя. Попри це з'являються (хоч і не так багато) дослідження, присвячені лінгвосимволічним вимірам просторових категорій у народній та елітарній українській культурі.

Водночас вираження етнокультурних концептів, пов'язаних із мовною категорією простору, усе ще потребує глибоких досліджень. Скажімо, та ж категорія гори й суміжні з нею поняття формують не лише фольклорні стереотипи; для таких етнодіалектних груп, як, наприклад, гуцули чи бойки, вони (прямо чи опосередковано) становлять вісь, довкола якої будується мовна картина світу загалом. Натомість такі категоріальні форми простору, як "степ" чи "байрак", для мешканців гірських регіонів є радше периферійними й, імовірно, викликають у них зовсім інші асоціації, ніж у сільських жителів сходу та півдня України (для яких своєю чергою мовний образ гірського пейзажу є менш виразний). У цьому розумінні варто порівняти "живі" ментальні картини гір і степів із відповідними кліше української літератури і фольклору, простежити шляхи їхнього семантичного розвитку, взаємовпливи тощо. (Одним із об'єктів "пілотного" дослідження такого типу могли б стати навіть класичні тексти Т. Шевченка, "семіотичний пейзаж" яких складають концепти "гори" і "степу" водночас).

Працювати над подібними проблемами необхідно, адже наука живе не лише поняттями логіки, а й образами культури. Мабуть, саме тому в підсвідомості науковців присутня метафорика "гори". Зокрема у процесі роботи вони "долають" чисельні перешкоди, "підіймаються" з одного рівня дослідження на інший, нарешті добираються до його кульмінаційної точки ("вершини") і часто бачать, що вона насправді є тільки одним

із багатьох “плато”, проміжних пунктів на шляху до інших вершин, які, цілком вірогідно, теж можуть виявитися далеко не останніми.

Ірина Коваль-Фучило

УДК 398.88(438)

Антологія польських колядок

Polskie kolędy ludowe: Antologia / Zebrał, wstępem, komentarzami i przypisami opatrzył J. Bartmiński. – Kraków, 2002. – 410 s.

Видання текстів народної поезії — справа нелегка, але завжди вдячна, тим більше, якщо робота зроблена на високому науковому рівні. Саме така праця є предметом цієї рецензії. Антологія “Polskie kolędy ludowe” складається із трьох частин: I. Вступ, II. Тексти, III. Джерела.

У вступі “W świecie polskich kolęd ludowych” упорядник Єжи Бартмінський, професор, доктор габілітований філологічних наук, знавець польської народної культури, польського мовознавства, аналізує національну традицію колядування. Колядка в польській культурі — незмінний атрибут і складова Різдва, це навіть ядро Різдвяних свят, їхній розпізнавальний знак. Саме колядки передають святочний настрій, тлумачать сенс святкування, подають зразки святочної поведінки, а колядування дає відчуття реальної участі у святі, у містерії відновлення ладу в моменті переходу в новий час. Запрошення до участі в космічній радості звучить у народній коляді дуже чітко: *Oj, wyściełajcie bity gościniec lelijo, bo idzie idzie Najświętsya Panna Marija; Oj, zyściłajcie cisowe stoły obrusem, bo idzie iduie Najświętsya Panna y Jezusem*. Народна колядка, на думку професора Є. Бартмінського, голосить ідею космічної солідарності всього, що живе, встановлює гармонію і керує відновленням світу (с. 17).

Основна цінність, яку проголошує колядка, — це саме життя. Воно посідає центральне місце на “аксіологічній драбині”, — його підтримка, розвиток, зміцнення, причому у біологічному, суспільному і духовному вимірах. Вихідну етичну засаду народної культури сформулювали ще 1918 року у праці “*Chłop polski w Europie i Ameryzce*” (Warszawa) два визначні соціологи Вільям Томас (Thomas) і Флоріан Знанєцький (Znaniecki) як “солідарність із життям” (“solidarność z życiem”). Так з’являються численні “życenia zdrowia, płodnośći i bogactwa, wez-

wania do wspólnoty, dzielenia się і współdziałania, czemu ma sprzyjać świąteczne otwarcie granic і rzytualna wzmiana darów" (с. 23). Детально Є. Бартмінський розглядає це в розділі "*Kolędowa filizofia daru*". За свої побажання колядники вимагають винагороди, що зумовлено відповідним світосприйняттям світоустрою. Не лише польській традиційній культурі, а й майже усім традиційним культурам світу відомоий поділ простору на дві сфери: свою і чужу [див.: Єлиаде 1994]. Свій простір — це освячена, обжита, освоєна територія живих людей. Чужий простір — хаотичний, небезпечний локус; територія померлих, богів, чортів, різноманітних духів та іншої нечисті. Місце його розташування не визначене чітко в жодній традиційній слов'янській культурі. Воно може бути під землею, на небі, під водою, у лісі, за лісом, за горою і так далі. У кожному разі це місце мусить бути десь далеко.

Незважаючи на це, між своїм і чужим світом існує обов'язковий, регулярний і дуже тісний зв'язок. Більше того, своє і чуже становлять єдине ціле — світ. Чужий світ, світ померлих та богів (до речі, вони функціонально часто ототожнюються, — наприклад, просити про якусь послугу можна і померлих, найчастіше кровних родичів, і богів) є сильнішим від світу живих. Останні мусять регулярно звертатися з молитвами і пожертвами, тобто дарами, до того світу. За це живих обдаровують достатком, врожаєм, здоров'ям. Але за подарунки і ласки від потойбічних сил теж слід складати подяки й щедрі пожертви. Такий зв'язок між двома сферами світу — своєю і чужою — можна назвати стосунками ***дар — обдаровування***, який так яскраво і чітко зображений у колядуванні.

Автор відсилає зацікавлених читачів до двох праць, які присвячені проблемі дару: R. Godula "Od Mikołaja do Trszech Króli. O roli daru w obrzędzie" (Kraków, 1994) і M. Mauss "Szkic o darze" (див.: Socjologia i antropologia, Warszawa, 1973). Розуміння цінності дару в коляді змінювалося й модифікувалося від матеріальних цінностей до духовних. "Kolęda akcentuje to, że prawdziwz dar jest cząstką osobowości dającego ...oddaniem samogo siebie: *serca dajem Ci od siebie, bo Dziecie jest Panem wszystkiego, a chce serca naszego*" (с. 40).

Важливою рисою поетики коляд є діалогічність. Ця діалогічність має подвійний вимір: передусім це діалоги з Марією, із Йосифом, — характерна структура народної поезії:

Zajaśniała śliczna gwiazda na niebie,
porodyiła Panna Szna w potrzebie.
– A gdyieżeś go porodyiła, Marzja?
– Tu w stajence, między bzdłem, lilija.
– A gdyieżeś go kąpala, Marzja?

– Jast w źrodełku yimna woda,
wykąpałam Pana Boga, lilija (с. 48).

Інший вимір діалогічності колядування має загальний характер: "Kolędy funkcjonują w tradycyjnej ramie obrzędowej, wzynaczającej uczestnikom określone role i sprawiającej, że każda pieśń staje się swego rodzaju kwestią dialogową, elementem rzytualnego dialogu w wielkim misterium bożonarodzeniowym. Każdy, kto śpiewa kolędy, bierze udział w misterium" (с. 49). У цьому полягає суспільність цього календарного ритуалу: у процесі переходу до нового часу, у процесі оновлення бере участь увесь колектив і кожен член суспільства зокрема.

Крім розширення персонажного коду Різдвяних свят, про яке щойно йшлося, виявляємо розширення просторового коду: межі вефлеємської яскині розтягуються на кожний господарський дівр (с. 28). Кожна оселя, до якої входять колядники, стає центром світу, найголовнішим, найсакральнішим місцем.

Визначальна риса народної коляди — розташування в центрі світу родини, передусім — матері і дитини (с. 30). Це акцентує людськість, гуманність колядування. Разом із цим світ коляди "otwarty na sferę podziemską". Свідомість чудесного потребує підтверджень у формі "малих чудес": сама вода приплила мити Ісуса, святі приходять повивати Його, самі дзвони дзвонять, самі свічки запалюються і т.д. (с. 31). Таке розуміння колядування пояснює також полонізацію євангелійного переказу про Боже народження, асиміляцію Біблії до польських і народних реалій (сцени подій, клімат (сніг, мороз), предмети, страви, одяг, характеристики постатей), що, зрештою, спостерігаємо в усіх національних колядних традиціях.

Упорядник декларує повернення до колишнього розуміння коляд як пісень, пов'язаних не лише із Різдвом, а й із новим роком. Оскільки для селянина важливим був початок робіт на полі, цей часовий термін теж був початком нового року. "Wspólnym elementem jest szytuacja przejścia od czasu starego do nowego: od ciemności grzechu do zbawienia (aspekt religijny), od starego roku kalendarzowego do nowego (aspekt kalendarzowy), od zimy do wiosny, czyli "nowego lata" (aspekt wegetacyjny) — świeckie sytuacje są interpretowane religijnie na tle zdarzeń przynależnych do "historii zbawienia", przywoływanych w kościelnym roku liturgicznym" (с. 26). Отже, дослідник виділяє три типи коляд: колядки різдвяні (bożonarodzeniowe), колядки новорічні (noworoczne) і колядки великодні (wielkanocne). Ще однією, поруч із зазначеною, підставою об'єднати ці тексти під назвою

коляда є форма їх виконання. Це було ходіння від хати до хати, складання побажань і отримання дару за спів.

У розділі "Kolędy wielkanocne" професор Єжи Бартмінський зазначив: "Funkcja zalotów łączy polskie konopielki[1] z białoruskimi pieśniami włoczebnymi, ukraińskimi haiłkami i bułgarskimi pieśniami łazarskimi, co zauważuł uż Caraman" (c. 39). Ця теза не викликає заперечень, але вона буде неповною, якщо не згадати в зазначеному переліку маловідомого українського звичаю "ринцювання".

"Риндзювати" — це значить співати на Великдень попід вікнами тих осель, де були молоді дівчата. "Риндзювали" здебільшого хлопці. За це їм давали писанки. В українській традиції цей звичай зафіксовано тільки на Яворівщині Львівської області. На нього звернув увагу Володимир Гнатюк у передмові до "Гаївок". Він, зокрема, зазначив, що "їх склад і зміст має характер зовсім колядковий і що вони різняться від колядок лише тим, що мають звичайно окремий рефрен: "Же Христос, же воскрес, же воістину воскрес!" та що співаються на Великдень" [Гнатюк 1909: 8]. Далі В. Гнатюк коротко оповідає про такі звичаї в Польщі ("ходили "po Dyngusie") і в Білорусії — "волочебництво": "Волочебники співають пісні господарям, парубкам і дівчатам у кождій хаті, до якої прийдуть" [там само: 10].

Якщо погодитися із твердженням дослідниці календарної обрядовості Л. Виноградової, що колядування – це "обход домов с исполнением песен или речитативных формул, завершающихся получением даров" [Виноградова 1982: 8], то "риндзювання" можна назвати великоднім колядуванням. Цей звичай значно ближчий польській традиції великоднього колядування, аніж звичай українських гаївок, які поширені на теренах Західної України. Гаївки виконувала на церковному подвір'ї вся молодь. Тексти гаївок, на відміну від польських великодніх колядок, мають інше місце виконання (в українській традиції — біля церкви, а в польській — ходіння по дворах), час (відповідно: вдень — вночі) і самих виконавців (молодь, переважно хлопці; особливо це стосується Люблінщини: "To był raczej kawalerski zwyczaj" [Bartmiński 1988: 234] тощо.

"Риндзівки"[2] (фонетичні варіанти *ранцівка*, *ринцівка*, *рандзівка*) мають багато спільного з польськими великодніми піснями, особливо з тими,

---

[1] Konopielki — різновид великодніх молодіжних колядувань. У цій групі укладач виділяє ще такі різновиди: *Panicz, Panieneczka, Zazuleńka* та ін. Інша група великодніх колядувань — *Kolędy gospodarskie*; їхні різновиди: *Śiguś, Dyngus, Gospodarz* та ін.

[2] Походження терміна до кінця не з'ясовано [див.: Гнатюк 1909: 10–11; Луньо 1993: 49]

що записано на Люблінщині, так званими піснями “динґусовими” або “шміґусовими” [Bartmiński 1988: 234–235], а також із білоруськими “валачобними” піснями [ВП]. Згадані жанри весняного колядування мають такі спільні риси:

– виконували під час Великодніх свят;
– виконували радше ввечері і вночі, аніж вдень;
– виконували переважно хлопці;
– виконували громадою, яка ходила від двору до двору і співала під вікнами;
– за ці пісні виконавців обдаровували, найчастіше писанками.

“Западнословянская терминология колядования передает основной смысл обходного обряда как *собирания даров*: ср., например, польское *chodzić po kolędzie*, *chodzić po szczodrakach*, *...po rogałch*” [Виноградова 1982: 144]; пор.: народну назву “ранцювання”: *ходити за писанки: ранцівка — то ходили писанки збирати* (із власних записів).

Специфічною рисою української традиції є те, що “риндзівки” виконували тільки біля тих осель, де були молоді дівчата.[3] Тематично “риндзівки” близькі до українських й польських колядок для дівчини.[4] Основна тема “ранцівок” — це “предпочтение милого” (термін Л. Виноградової). Зокрема усі респонденти без вагань як “риндзівку” означають такий текст:

Там за Дунаєм музики грають,
Там за Дунаєм, за Дунаєм,[5]
А там Ганнуся три танці водит,
Три танці водит, все перід ходит,
Прийшов до неї батечко єї,
Ганнусю, дочко, ходь додомочку.
Ой піду, піду, най танця дійду.
І танця дійшла, додом не пішла.
І там мама прийшла,
аж потім прийшов миленький і танець дійшла і з милим пішла.

Маркиз М.С., 1925 р.н., с. Наконечне Яворівського р-ну Львівської обл., освіта — 5 класів, колгоспниця, запис автора, липень 2003 р.

[3] В. Гнатюк подав одну “риндзівку” для хлопця “Королівський лісничий” (№ 181); про такі “риндзівки” згадують у селах, де “ранцювали” на Різдвяні свята (із власних записів).

[4] Тексти див. у рецензованій книзі “Polskie kolędy ludowe” та у виданні “Коляди та щедрівки” (Київ, 1965).

[5] Рефрен співають після кожного рядка.

Частина "*Wstęp*" закінчується словом подяки друзям і співробітникам, котрі допомагали професорові Є. Бартмінському під час укладання і підготовки до друку цього видання.

Зупинімося на огляді другої частини книги — "*Teksty*". У цьому розділі подано тексти не лише суто коляд, а й побажань, якими супроводжувалися святочні обходи осель. У трьох перелічених вище видах текстів упорядник виділяє такі підвиди:

Boże narodzenie

A. „Szczodraki" i powinszowania.

B. Kolędy bożonarodzeniowe (zwiastowanie, poszukiwanie noclegu, narodzenie Jazusa, cuda w Betlejem, pielęgnowanie dzieciątka, rozmowy z Maryją Matką, rozmowy z Józefem, rozmowy ze świętym Janem, chrzest Jezusa, Maryja i święci Jan i Szczepan — po kolędzie, pasterze z pokłonem, Trzej Królowie, ucieczka do Egiptu, dziecińśtwo i młodość Jezusa, Najświętsza Panienka z Jezusem w świątyni, świat się weseli).

Nowy Rok

A. Przemowy (*Na szczęście, na zdrowie, na ten Nowy Rok*).

B. Kolędy życzące (gospodarskie, dla dorosłych (goście z nieba, po kolędzie z dobrą nowiną, wzywanie gospodarza, Pan Jezus u gospodarza, mnożenie się bydła w gospodarskim podwórzu, wyoranie złotej bryły, sokoły przynoszą panu dary, kolędovanie z maszkarami, historia chleba, kolędy dla Żydów, "*za kolędę dziękujemy*", złorzeczenia w przypadku nieotrymania kolędy); młodzieżowe (dziewczna zbiera złotą rzęsę, wywyższenie ukochanego, wywyższenie ukochanej, rybacy łowią wianek panny, polowanie na pannę (sarnę), zadawanie zagadek pannie, dziewczyna ratuje chłopca, gołąb obiecuje pomoc w zdobyciu żony, dziewczyna chwyta konia chłopca i troszczy się o boju, kawaler oblega miasto, chłopiec wiedzie z wojny stado koni, chłopiec namawia dziewczynę, by jechała z nim w dalekie kraje, chłopiec prosi dziewczynę o wieniec, młodzeńcy pytają pannę o drogę, "ubieranki" dla dziewczyny (chłopca)).

Wielkanoc

A. Przemowy wielkanocne.

B. Kolędy wielkanocne (gospodarskie, młodzieżowe) (підвиди див. виноску 1).

Частина "Teksty" має таку структуру: на початку кожного розділу і підрозділу подано невеликий коментар упорядника до наступних текстів; кожний текст має свій номер, на початку кожного тексту зазначене його джерело, далі — ноти, текст і пояснення малозрозумілих діалектних або застарілих слів; далі — перелічені варіанти тексту із попереднього видання коляд. Тексти, які мають багато варіантів, упо-

рядник ділить за мотивами, пропонуючи, отже, якийсь певний інваріант тексту коляди. Така композиція книги спрощує читачеві користування, дає змогу відразу знайти потрібну інформацію про відповідний текст.

Важливим здобутком видання є цілий ряд текстів, які опубліковано вперше.

Відзначмо ще один позитивний момент видання, його, так би мовити, конденсованість. По-перше, проф. Є. Бартмінському вдалось на сорока сторінках окреслити основні моменти обряду колядування. Багато з висловленого можна було б розгорнути ширше, але деякі теми уже проаналізовано докладніше в окремих статтях [див. напр.: Bartmiński 1986; Bartmiński 1988; Bartmiński 1989; Bartmiński 1990; Bartmiński 1996 та ін.], а може, думки вченого поглиблять його численні учні. По-друге, авторові вдалося конденсовано викласти інформацію про варіанти тієї чи іншої коляди, що важливо для дослідження потрібних мотивів.

Щодо підбору текстового матеріалу, тут фахівець виявить низку архаїчних коляд, які сьогодні вже дуже важко записати. Такими, на мою думку, є "*Kolęda o turze*" (с. 222–228), "Po dąbrowie, po zielonej" (про загадування загадок) (с. 302–303), "A na morzu na czerwonym" (с. 393–394) та багато інших. Несподіванкою для мене став уміщений в антології текст під умовною назвою "Історія хліба" — "Dwa kapłony w stodole młociły" (с. 266–269). Варіант цього тексту мені був відомий давно. Це українська дитяча пісенька "Два півники горох молотили". З подібним змістом текст є і в литовському фольклорі, а це свідчить про архаїчність пісні. До того ж у польській традиції цей текст функціонує як коляда, тобто належить до найдавнішого обрядового пласту фольклору.

Шкода, що упорядник не вважав за потрібне умістити тексти пародійних коляд, які були в його резерві. Цей матеріал засвідчив би розвиненість і різноманітність колядної традиції.

Третій розділ книги — місткий перелік джерел ("Źródła") (с. 397–404). Упорядник подав лише польські джерела. Очевидно, не зайвою була б інформація про збірники коляд інших слов'янських народів, передусім українських, тим паче, що ця інформація відома упорядникові. Завершує антологію індекс поданих текстів ("Indeks pieśni").

Рецензована антологія польських колядок — безперечний здобуток польської і слов'янської фольклористики, плід багаторічної праці професора Єжи Бартмінського, а також працівників кафедри текстології і граматики сучасної польської мови Університету Марії Кюрі-Склодовської.

Літаратура

Виноградова 1982 — Виноградова Л.Н. Зимняя календарная поэзия западных и восточных славян: Генезис и типология колядования. – Москва, 1982.
ВП — Валачобныя песні. – Мінск, 1980.
Гнатюк 1909 — Гнатюк В. Гаївки // Матеріали до української етнології. – Т. 12. – Львів, 1909.
Элиаде 1994 — Элиаде М. Священное и мирское. – Москва, 1994.
Луньо 1993 — Луньо Є. Риндзівки // Народна творчість та етнографія. – № 3. – 1993.
Bartmiński 1986 — Bartmiński J. Kolęda i jej odmiany gatunkowe // Kolędowanie na Lubelszczyźnie / Red. nacz. Cz. Hersnas. – Wrocław, 1986. – S. 78–184.
Bartmiński 1988 — Bartmiński J. Podlubelski "Śmigus" czyli kolędowanie wielkanocne // Region Lubelski. – № 3 (5). – 1988.
Bartmiński 1989 — Bartmiński J. Kolędy na pograniczu polsko-ukraińskim // Chrześcijański wschód a kultura polska / Red. R. Łużny. – Lublin, 1989. – S. 229–251 [wspólawt.: M. Łesiów].
Bartmiński 1990 — Bartminski J. Polish Christmas Carols and their Cultural Context // Slavic and East European Journal. – [Albany, USA]. – Vol. 43. – 1990. – Nr. 1. – S. 83–97.
Bartmiński 1996 — Ludowe kolędy apokryficzne // Z kolędą przez wieki. Kolędy e Polsce I w krajach sąsiednich / Red. T. Budrewicz, S. Koziara, J. Okoń. – Tarnów, 1996. – S. 319–330.

Левко Полюга УДК 81

Лінгвістичні дослідження у збірнику пам'яті Кирила Галаса

Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наукових праць пам'яті Кирила Галаса. – Ужгород, 2002. – Вип. 6. – 490 с.

Поява шостого випуску збірника наукових праць Ужгородського національного університету знаменує цікаву подію в українській культурі. Річ у тім, що ця публікація, з одного боку, справді широко висвітлює сучасні різноманітні проблеми мовознавства та літературознавства, і водночас з — іншого — вона стала чудовим пам'ятником відомому українському мовознавцеві-ономасту, педагогові, поетові, публіцисту Кирилові Галасу. Саме такій людині, яка була непересічною особистістю, залишила світлу пам'ять про себе, друзі, колеги кафедри української мови Ужгородського

національного університету, колишні його студенти під орудою відповідального редактора професора М. Сюська зі скрупульозністю і теплотою підготували матеріали збірника.

Відкриває книжку добірка статей, об'єднаних темою "До портрета вченого, педагога, письменника, публіциста", це дослідження, спогади, есе, наукові спостереження друзів ученого — П. Чучки, Л. Ґоломб, О. Стрижака, Н. Вигодованець, В. Худанича, Ю. Болеги, В. Лагойди, М. Рішка, І. Звонар, М. Зиморя, що висвітлюють усі етапи життя і різноманітні зацікавлення вченого, а закінчує "цикл" стаття В. Статєєвої про життєвий і творчий шлях цієї надзвичайної людини. Епіграфом до цього розділу, напевно, можна поставити слова І. Звонар: "Він не п'явся до слави і визнання. Просто дуже багато і натхненно працював. Цього ж вимагав від своїх вихованців... Йому виповнилося б 80. Та, на жаль, уже шість років ми, хто знає його і пам'ятає, говоримо про нього в минулому часі..." (с.73). Він трагічно загинув 5 серпня 1995 року.

Народився К. Галас 4 квітня 1921 року в с. Іза Хустського району на Закарпатті, про що в автобіографічному вірші написав:

"Я на Великдень народився —
Це квітня був четвертий день —
У понеділок... Крик мій влився
В христовоскресний стрій пісень".

Цей стрій пісень влився в душу майбутнього науковця і поета. Навчався він у початковій сільській школі, потім продовжив у Хустській гімназії, а згодом у Будапештському університеті за спеціальністю славістика та німецька філологія. Про перепетії навчання Кирила Йосиповича свідчить хоча б такий факт із біографії вченого: шість класів гімназії він закінчив при чехословацькому режимі, частину сьомого — під час Карпатської України, а восьмий клас — за угорської окупації.

Через воєнні лихоліття не вдалося К. Галасові завершити і будапештського університету, у якому насамперед завдяки викладам славіста професора І. Кнєжа він від русофільських поглядів повністю стає на позиції українства. Після возз'єднання Закарпаття з Великою Україною Кирило Йосипович учителює, викладаючи українську та німецьку мови, працює директором, а 1952 року заочно закінчує українське відділення Ужгородського університету. Через рік він вступає до аспірантури на кафедру української мови цього ж університету, а вже від 1957 року стає асистентом цієї ж кафедри. Захистивши дисертацію 1961 року на тему "Топоніміка Закарпатської області УРСР (назви населених пунктів)", К. Галас упродовж свого життя веде курси лекцій з історичної грамати-

ки, сербохорватської та чеської мов, старослов'янської мови, сучасної української літературної мови, читає ряд спецкурсів, спецсемінарів, зокрема і з ономастики. Протягом свого життя написав низку наукових праць із назвознавства, діалектології, історії української мови, літературознавства; є і поетичні твори, які увійшли до окремих збірок або ж були опубліковані в закарпатській пресі; з'явилося й чимало публіцистичних статей на актуальні проблеми рідної історії та культури.

Саме за цією проблематикою погруповано всі наступні матеріали випуску. У розділі "Назвознавство" найбільше праць присвячено ономастичним питанням карпатського і прилеглих до нього регіонів: С. Вербич (оронімія Прикарпаття), Ю. Карпенко (гуцульська та бойківська гідронімія), Ф. Куля (німецька топонімія Закарпаття), Я. Редьква (гідроніми басейну верньо-середнього Дністра), Н. Рульова (апелятиви в основах прізвищ західного Поділля), І. Сенько (топонімічні перекази Закарпаття). Не менш цікавими є у збірникові статті на інші ономастичні теми. Н. Бабич, наприклад, оцінює спосіб викладення топонімів у виданні "Універсального словника-енциклопедії" (Київ, 1999), указуючи часто на деяку непослідовність; К. Герман порушив питання про язичницькі теоніми як елементи семантики та словотвору української мови; С. Медвідь-Пахомова критично оцінює моду, яка з'явилася у використанні імен людей. Своє ставлення до вживання топонімів *Немига* та *Дунай* у "Слові о полку Ігоревім" висловив В. Німчук, тоді як М. Сюсько описав демонічну лексику в науковій спадщині В. Гнатюка. До цікавих розвідок належать і статті про літературну ономастику: О. Климчук — про аналіз антропоніміконів у творах П. Куліша та Т. Шевченка, Н. Попович — про антропоніми у драматичних творах М. Старицького.

У розділі "Історія української мови. Лексикографія" статті висвітлюють: історію створення етимологічного словника Я. Рудницького (Р. Бесага), німецько-українського словника В. Ковальського (Б. Галас), "Матеріалів до словаря русскаго" І. Лаврівського як пам'ятки української, польської та німецької лексикографії (І. Сус), лексикографічної діяльності Київської Старої Громади (В. Таланканич). У цьому розділі вміщено дослідження про історичну лексику, зокрема про семантичні та структурно-словотвірні особливості nomina attributiva в пам'ятках української мови XVI–XVIII ст. (О. Кровицька), аналіз актових книг гродських та земських урядів під оглядом українсько-польської мовної взаємодії (В. Мойсієнко), характеристику лексики "Торунського збірника" XVI–XVII ст. (І. Фекета), вияв української орфоепії церковнослов'янської мови у Східній Словаччині (М. Штепа), інформацію про

визначення єрархії значень під час укладання українських історичних словників (Л. Полюга).

Різноманітними й багатими на фактичний матеріал є статті розділу "Діалектологія": Г. Аркушин характеризує словотвір іменників у західнополіському арґо; Л. Котик досліджує словозміну іменників II відміни твердої групи північно-буковинських говірок на матеріалі другого тому Атласу К. Германа; Н. Венджинович висловлює міркування про середньонаддніпрянський говір як основу української літературної мови. Питанням ботанічної термінології присвячено дві статті: О. Моголинець розглядає значення словосполучень у поповненні ботанічної лексики українських закарпатських говірок, а І. Сабадош характеризує збірку української ботанічної лексики Н. Осадчої-Янати. Назвам страв із картоплі в українських карпатських говорах присвятила статтю Е. Ґоца, а О. Пискач використанню діалектної лексики в публіцистичному тексті.

Зацікавлення викликають й оригінальні статті у розділі "Сучасна українська літературна мова", серед яких: С. Богдан "Формули прихильності в українській епістолярії", Н. Гуйванюк "Історична змінність пунктуації та зміни в українській пунктуації", О. Курило "Фонетична структура базових слів відвигукової лексики", О. Марчук "Як розрізнити порівняння і метафору?", В. Патіш "Естетична роль фразеологізмів у художньому слові І. Чендея", Т. Розумик "Адвербіальність т. зв. орудного тавтологічного в українській мові".

У збірнику вміщено також рецензії й анотації А. Галаса на книгу "Українці Австралії: Енциклопедичний довідник" (Сідней, 2001, 672 с.) і Б. Галаса на "Словник західнополіських говірок: У 2-х т. Г. Аркушина (Луцьк, 2000, XXIV+354+458 с.).

На завершення книжкии в окремому розділі упорядники уперше публікують фрагменти "Словника українських топонімів Закарпаття", уривки з книги спогадів та неопубліковані статті Кирила Галаса: "Чи справді немає оглушення?", "До питання про об'єкт дериватології", "Ад'єктивовані іменники в українській мові" і ін. Тут ми маємо нагоду ширше ознайомитися і з поезіями Кирила Йосиповича, бібліографією його праць, деякими фотодокументами.

Кожний розділ опублікованого збірника укладено за чітким продуманим планом і виявляє різноманітність тематики. Усі статті мають повне теоретичне обґрунтування, зібраний у них достовірний матеріал вичерпно висвітлений. Збірник не лише стане у пригоді науковцям, а й буде цікавий широкому колу читачів.

Наталя Хобзей

УДК 81.161.2(498)

Дослідження українського мовного простору Румунії у студіях Івана Робчука

Robciuc I. *Studii şi articole*. – Bucureşti: Mustang, 1999. – 289 s.

Книга Івана Робчука “Студії і статті” — праці з діалектної фонології, морфології, синтаксису, лексикології та лексикографії, у яких описано українські говірки, що й досі функціонують на теренах Румунії. Джерельною базою лінгвістичних студій став матеріал Фонограмного архіву слов’янських говірок Румунії, який зберігається в Інституті лінгвістики “Йорґу Йордан” Румунської академії. Однак П. Гриценко у передмові до книжки (*До глибин народної мови: Іван Робчук і його дослідження українських говірок Румунії*) зазначив, що глибини дослідження у працях І. Робчука про українські говірки в Румунії ”“можна було досягти, спираючись не лише на докладні магнітофонні записи діалектного мовлення, а й, що особливо важливо, на активне володіння говіркою, на знання її в автопсії. Це стосується передусім буковинської говірки с. Марицеї та суміжних з нею говірок Сучавщини” (с. 12).

Добірку статей відкриває праця “З історії вивчення українських говірок Румунії” (опублікована вперше). У ній автор висловлює міркування про старожитні та новостворені українські говірки Румунії; удається до проблем діалектогенезу, дискутуючи при цьому із С. Бевзенком; дає короткий огляд історії та стану досліджень.

Далі вміщено добірку досліджень 1969–1990 років, які були вже опубліковані в українських діалектологічних збірниках і румунському журналі “Обрії” (більшість із них — бібліографічна рідкість): “Рефлекси давніх [о, е] в нових закритих складах в українських говірках Румунії” (співавтор М. Павлюк), “Фонологічні системи українських говірок Румунії” (співавтор М. Павлюк),: “Словозміна іменників в українських говірках Румунської Добруджі” (співавтор М. Павлюк), а також цілий цикл праць “Вивчення українських говірок Румунії” — “Словозміна”, “Синтаксичні особливості”, “Лексика з погляду її походження”; у цьому циклі виокремлюються також праці про рідну говірку автора: “Говірка села Марицеї Сучавського повіту” (фонетичні особливості), “Морфологічні особливості говірки с. Марицеї Сучавського повіту”, “Діалектна лексикографія” (у двох частинах).

Наступні дві статті автор написав у співавторстві з М. Павлюком: “Регіональний атлас українських говірок Румунії (Праці XII республіканської

діалектологічної наради, 1971) та "Засади побудови *Хрестоматії діалектних текстів українських говірок Румунії*" (Мовознавство: III Міжнародний конгрес Україністів, Харків, 26–29 серпня 1996). Перша із цих праць — проект створення регіонального атласу, який плекали автори в час розквіту української лінгвогеографії; однак, на превеликий жадь, цю ідею не було втілено життя. Проте інший проект І. Робчука і М. Павлюка — хрестоматія діалектних текстів — зреалізований. Цьогоріч вийшов друком збірник текстів "Українські говори Румунії" (Едмонтон–Львів–Нью-Йорк–Торонто, 2003), автори збірника Микола Павлюк та Іван Робчук.

Завершують збірник дві праці із проблеми українсько-румунських взаємовпливів (опубліковано вперше). "Вплив української мови на румунську лексику" (доповідь, виголошена на IV міжнародному конгресі україністів, Одеса, 26–29 серпня, 1999), а також "Румунські слова в українській мові на Буковині".

У студії "Вплив української мови на румунську лексику" автор, простеживши два шляхи проникнення українських елементів у румунську мову — книжний і народний, зазначає, що народний вплив був набагато сильнішим (с. 260). Використавши румунські словники, карти лінгвістичних атласів, діалектні словники та монографії, І. Робчук виявив близько 900 слів українського походження. До них належать ті, що функціонували на території безпосереднього контакту між румунським і українським населенням, а також назви, що відомі в усьому (чи майже всьому) румунському мовному просторі, напр.: *ƃahnă, balie, bezmetic, borş, bucşă, burlac, calíc, cobzar, ghírcă, hâd, hârcă, hulubă, lan, omăt, parşív, polonír* та ін. (с. 257). Якщо давні запозичення, а про перші з них, на думку І. Робчука, варто говорити, почавши від XI ст., мають значний ареал поширення, то новіші запозичення переважно локальні.

Стаття "Румунські слова в українській мові на Буковині", яка завершує збірник перегукується з попередньою книгою автора "Румунські елементи в українській мові" (Raporturile lingvistice româno-ucrainene. I. Elemente româneşti în ucraineanâ, Bucureşti, 1996).

У статті І. Робчук подає слова (на літери А–Б) румунського походження, зафіксовано в буковинських говірках. Джерелами стали "Матеріали до словника буковинських говірок" (вип. 1-6 (А–О), Чернівці 1971–1979), власні спостереження автора, а також лексеми із творів Ю. Федьковича, О. Кобилянської, В. Стефаника, М. Черемшини, які дали змогу авторам відтворити місцевий колорит. І. Робчук зазначив, що у творах Ю. Федьковича є багато румунських слів, хоч окремі з них "майже невідомі в народі (як, наприклад, *пофтім* 'прошу, будь-ласка', *скрофеня*

‘молода свиня, свинка’, *токма* ‘якраз, саме’), а були вони може в мові самого Федьковича, що довгий час перебував у Ардялі в румунському середовищі” (с. 262). Брак академічних словників українських говорів, зокрема й буковинських говірок, утруднює такі спостереження. Можливо, згадані в книзі назви були відомі в українських говірках Буковини (зрештою, “Матеріали до словника” опубліковано тільки на літери А–О). На такі міркування наштовхує те, що, напр., слово *то□кма* ‘умова, договорення’ зафіксував О. Горбач у говірці с. Бродина [Горбач 1997ª, 87], відома назва й у сусідніх говірках — у гуцульських уживають: *то□кма* ‘угода’, ‘домовленість про купівлю-продаж’; *токма□* ‘навіть’, ‘тільки’, ‘майже’; *токми□ти* ‘узгоджувати’, ‘робити угоду’; *токми□тиси* ‘домовлятися’; ‘мучитися’ [ГС: 186]; у бойківських: *то□кма* ‘згода’, ‘єднання’; ‘вирівняння різниць’, ‘поєднання суперечностей’; ‘належне місце’, ‘призначення’; *то□кмити* ‘примішувати’, ‘класти’, ‘встромлювати’; ‘годити’; ‘цінити’; *то□кмитися* ‘шукати місця’, ‘вертітися’, ‘крутитися’; *то□кмо* ‘тільки’ [Онишкевич II: 295] та ін.

У “Словнику українських лексичних елементів румунського походження”, який є складовою аналізованої праці вміщено 69 вокабул. До словникової статті входить реєстрове слово, тлумачення (паспортизація, якщо назву взято із друкованого джерела), фонетичні варіанти, деривати, етимологія, значення румунського відповідника (за умови, що значення є відмінним від значення в українській мові). Автор також відзначив, що в кінці статті подано тільки найважливіші, найновіші праці, які висвітлюють етимологію аналізованого слова (с. 263). В окремих випадках є покликання на ЕСУМ, напр.: *алти́ца* ‘клинок під пахвою у чоловічій або жіночій сорочці, кожусі тощо’, *а́фини* ‘чорниці’, *ба́йур* ‘вид вузького пояса, витканого з різнокольорових ниток’, *бриндза* ‘сир з овечого молока’, *бурде́й* ‘землянка’, ‘убога хата’ тощо; однак у багатьох випадках покликання на українське джерело (ЕСУМ) відсутнє, напр.: *а́рніка* ‘трав’яниста рослина з жовтими квітками’, *бала́н* ‘білий віл’, *бе́леґа* ‘екскременти корови’, *ба́нуш* ‘мамалиґа на сметані’, *ба́рда* ‘сокира’, *ба́сма́* ‘парубоча прикраса, чорна шовкова стрічка, вишита бісером’, ‘шовкова хустка на шию’, ‘галстук, краватка’ та ін.

Викликає застереження зарахування до румунізмів слова *бола́*. І. Робчук подає за МСБГ значення 1. ‘слабість хвороба’; 2. ‘хвора людина’; 3. *згруб.* ‘жорстока, безсердечна людина’, а також зазначує, що з першим значенням це слово відоме також у говірках Південної Буковини. “Походить від рум. *boálă* ‘тс.’, яке вважається південнослов’янізмом

(див.: DA). Останні два значення розвинулися, мабуть, на українському ґрунті" (с. 277–278).

Однак аналізована назва *болá* відома також в інших українських говірках, напр.: гуцульських *бола* 'хвороба' [ГС: 28], 'легка хвороба' [Горбач 1997[а]: 5], 'пошесть товару' [там само]; мараморoських — *бола, що паде* 'епілепсія' [Горбач 1997[б]: 330]; поліських — *боля* 'хвороба, неміч' [СПГ: 19]; пор також у російських говірках — *боля* 'повальная болезнь в разных местах'; 'боль, хворь, немочь', 'ушиб, вывих'; 'больной человек' [СРНГ III: 94].

Відзначимо також, що в цій статті бракує бібліографії праць, на які автор покликається в запропонованому словничку.

Збірник завершує Іменний покажчик, що спрощує пошук у текстах книжки прізвищ авторів (та їхні праці), на які покликається І. Робчук; у випадках, якщо прізвище написано кирилицею й латинкою (напр., Павлюк М — Pavliuc N, Робчук І — Robciuc I.), бажано було б дати якісь взаємовідсилачі.

Збірник праць І. Робчука про українські говірки Румунії став ще одним досягненням української діалектології, а також нагадуванням про важливість дослідження українських говорів, а зокрема тих, що знаходяться поза межами державних кордонів України, адже саме говірки маргінальних, латеральних ареалів зберігають у своїй структурі архаїчні риси.

Джерела

Горбач 1997[а] — Горбач О. Південнобуковинська гуцульська говірка й діялектний словник с. Бродина, повіту Радівці. – Мюнхен, 1997

Горбач 1997[б] — Горбач О. Південна буковинсько-покутська говірка с. Милешовець бл. Радовець (Румунія) // Горбач О. Зібрані статті: Історія мови. Діялектологія. Лексикологія. – Мюнхен, 1997. – Т. 8. – С. 324–376.

ГС — Гуцульські говірки: Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997.

ЕСУМ — Етимологічний словник української мови / За ред. О.С. Мельничука.: У 7-ми т. – Київ.,1982–2003. – Т. 1–4.

МСБГ — Матеріали до словника буковинських говірок. – Чернівці, 1971–1979. – Вип. 1–6.

Онишкевич — Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. – Київ, 1984. – Т. 1–2.

СПГ — Лисенко П.С. Словник поліських говорів. – Київ, 1972.

СРНГ — Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина – Москва–Ленинград, 1965–1989. – Т. 1–24.

Іван Сабадош УДК 81'28

Діалектологічні набутки Івана Жеґуца

Жеґуц І. *Вибрані тексти з гуцульського говору в Закарпатті.* – Мюнхен, 2001. – 47 с; Жеґуц І. *Вибрані тексти з гуцульського говору в Закарпатті.* – Мюнхен, 2001. – 87 с.; Жеґуц І., Піпаш Ю. *Словник гуцульського говору в Закарпатті.* – Мюнхен, 2001. – 180 с.

Іван Жеґуц (народився 1923 року в гуцульському селі Берлебаш, тепер Костилівка Рахівського району Закарпатської області), якого доля вже давно відірвала від отчого краю, мешкає в Мюнхені. Свою любов до рідної Гуцульщини та її чудового говору вилив на сторінках діалектологічних праць. Вони вийшли в Мюнхені. Одна — "Говірка с. Берлебаш (Костилівка) р-ну Рахів у 30-х роках: Словник із додатками" (1999 р.) — для материкової України є бібліографічною рідкістю, а три, що вийшли друком одного-таки, 2001 року, завдяки старанням автора, стали відомими широкому загалові українських діалектологів.

"Вибрані тексти гуцульського говору в Закарпатті" охоплює записи І. Жеґуца і Ю. Піпаша після 1991 року в селі Стеблівка (стара назва — Салдобош) Хустського району й у таких населених пунктах Рахівського району, як Ясіня, Рахів, Косівська Поляна, Костилівка, Росішка, Великий Бичків. (Зауважмо, що автори цілком усвідомлюють, що говірки Великого Бичкова, Стеблівки не належать до гуцульських). У виданні подано також прислів'я, примовки, притчі, говіркові звороти, вітання, що записав, треба гадати, сам І. Жеґуц, а також діалектне мовлення, яке зафіксував І. Панькевич у 20–30-х роках XX ст. у селах Ясіня, Кваси, Берлебаш, Богдан, Требушани, Бичків, Рус Кривий, Вишня Апша, Буштин, Нижній Бистрий і в місті Рахів, ці записи увійшли до його монографії "Українські говори Підкарпатської Руси і сумежних областей: Ч. 1. Звучня і морфологія" (Прага, 1938).

Хоча всі тексти записано без фонетичної транскрипції, проте вони досить точно відбивають особливості говірок зазначених населених пунктів. Кількаскладові слова подано переважно із зазначенням наголосу. До цієї публікації додано дуже коротка бібліографію (налічує всього 42 позиції) гуцульського говору, яку уклав Ю. Піпаш.

Того ж таки року під тією ж назвою вийшло доповнене видання цієї праці. Зміни стосуються таких моментів: дещо розширено "Вступ", подано короткі інформації про фонетичні особливості гуцульського говору і про те, як І. Панькевич визначав мету й методи дослідження українських говорів у праці "Українські говори Підкарпатської Руси і сумежних об-

ластей". У другому виданні суттєво збільшено кількість текстів, записаних після 1991 року, зокрема додано зразки говіркового мовлення із сіл Ділове, Росішка, Кобилецька Поляна. Чомусь до цього видання не перенесено з попереднього двох текстів: "Наші пожитки в Косівській Поляні" і "Переказ про походження Довбуша". Останній, можливо, тому, що був непаспортизований і не зрозуміло, чий це запис.

Ці тексти мають безсумнівну наукову вартість для мовознавчих і для історико-культурних, етнологічних та інших досліджень.

Найціннішою, на наш погляд, є праця І. Жеґуца, виконана у співавторстві з Ю. Піпашем, "Словник гуцульського говору в Закарпатті" (далі скорочено: Словник), що є вагомим здобутком української діалектології взагалі і української діалектної лексикографії зокрема. За нашими підрахунками, Словник містить понад 5 тис. словникових статей, ґрунтується переважно на лексичному матеріалі, уживаному в період 20–30-х років XX ст. в говірках н.п. Ясіня, Богдан, Рахів, Красне Плесо, Берлебаш, Косівська Поляна, Великий Бичків, Луг. Матеріалом Словника стали записи І. Жеґуца у 70-х роках у Німеччині від емігрантів із цих поселень. До реєстру Словника увійшла також лексика, занотована в 90-х роках XX ст. від респондентів із Рахівщини, із якими укладач безпосередньо спілкувався, відвідуючи рідний край. Співавтор Словника Ю. Піпаш (народився й тривалий час проживав у Косівській Поляні) — філолог за фахом — подбав про доповнення й доопрацювання цієї праці. Укладачі свідомі того, що говірки сіл Луг і Великий Бичків не належать до гуцульського говору, проте їхня лексика увійшла до Словника на підставі того, що ці населені пункти, на їхню думку, належать до "перехідної говіркової смуги до долішніх [за прийнятою в українській діалектології термінологією, мараморoських — *І.С.*] закарпатських" говірок [Словник: 12]. Лексику, поширену в усіх названих населених пунктах Рахівського району (вона становить переважну більшість реєстру), подано без указівки на локалізацію. Якщо ж, за даними укладачів, слово вживають лише в одній чи кількох говірках, то в кожному такому випадку в дужках подано паспортизацію, напр.: *вітрупехлий* (Кос), *омбрела* (Бич), *хастун* (Бог), *шишкарі* (Бог, Ясі) і т.д.

Хоч автори про це й не пишуть, але наші спостереження над характером реєстру дають змогу зробити висновок, що Словник належить до диференціальних, тобто він охоплює здебільшого лексику, що відсутня в українській літературній мові, зокрема й фонетичні (навіть ті, що відрізняються від літературних регулярними фонетичними змінами на зразок *пу́зно — пізно, пуйти́ — піти, пуп — піп* і т.ін.) й акцентні

(пі́тьма, кочéрга і под.) варіанти. Однак цей принцип у ряді випадків порушено, наприклад, літературною нормою української мови є слова рецензованого Словника, як-от: *безсоромник, бик, брехач, віник, вислюк, ворона, гидувати, гидливий, дівер, дівувати, заморити, запитати, заховати, зичити, коритo, кришити, лайдакувати, мислити, мізерний, мотовило, наврочити, нужда, очманіти, повісмо, подекуди, проткнути, репетувати, розтринькати, смуток, толока, трощити* та ін.

Реєстрові слова подано здебільшого без транскрипції, за винятком передачі так званого звуженого **е**, що походить з **а,** після м'якого приголосного. У Словнику цей звук передає знак ´ê: *д´êка, січкарн´ê, ц´êцька*. М'якість приголосних автори позначають знаком "мінута" (´) або м'яким знаком (ь) та літерами *і, я, ю,* пор.: *васильок, верш´ик, клюсіти, зсідатися, анжінірь* і т.д. Літери *ї* укладачі не використовують, замість неї вжито буквосполучення *йі*, напр.: *дойідати, йідло, йіхати*. У той час для передачі звукосполучень *йа, йу, йе* вжито літери відповідно *я, ю, є,* пор.: *яблико, юшка, єндик*. Кількаскладові словаздебільшого подано з позначенням наголосу, хоча трапляються випадки відступу від цього правила (*багра, белебень, дойкиня, зачерть, охота, партач, правити, сперед* та ін.).

Розкриття лексичного значення реєстрового слова здійснено шляхом підбору літературного відповідника, іноді кількох синонімів (*бабрати* 'бруднити', *дудлик* 'суслик', *клонцатий* 'зубатий', *мусай* 'треба', 'необхідно', *фалатка* 'кусок', 'шматок' тощо) чи тлумаченням слова, якщо автор не зміг підібрати точного відповідника чи його взагалі не можна віднайти в літературній мові, у випадку, коли йдеться про етнографічний діалектизм (*балта* 'сокира з широким вістрям', *красити* 'фарбувати сукно на черлено', *кордик* 'держак для вигрібання попелу', *пузина* 'жердка для прикріплення сіна на возі' і т.п.). Невелика кількість ботанічних і зоологічних номенклатурних назв автори пояснюють латинськими науковими відповідниками, на жаль, без наведення паралельно ідентичних українських літературних номенів, напр.: *горішок* 'Trifolium pratense', *золотник* 'Potentilla aurea', *молочай* 'Sonchus asper', *ворона* 'птах (Garellus)', *свид* 'Cornus sanguinea' та деякі інші. Для більшості ж назв рослин і тварин у Словнику наведено тільки український літературний відповідник, пор.: *бросквина* 'абрикос', *бузьок* 'чорногуз', *головач* 'піскар', *свербивус* 'шипшина' і т.д. Узагалі, сучасна лексикографічна практика передбачає у тлумаченні ботанічної й зоологічної номенклатури подавати національну літературну назву та латинський науковий відповідник. Лексичне значення деяких ботанічних назв подано у Словнику дуже

загально, із нього важко зрозуміти, про яку конкретну рослину йдеться, напр., номени *кровник, пирло, підбіл* пояснено як "рослина", *любисток* 'лікувальне зілля', *прудиволос* 'рід трави', *соломн΄ênка* 'рід квітів'. Зауважмо, що у Словнику чимало випадків невдалого розкриття лексичних значень слів й інших тематичних груп. Найчастіше це використання ненормативної в сучасній українській літературній мові лексики під час пояснення реєстрових слів, пор.: *бабрачія* 'негодяї', 'нездарне діло', *бадоґа* 'бочілка', *бітьювати* 'гладити білля', *білань* 'довгий хлист дерева', *бокор* 'сплав зв'язаних дараб', *ворґоня* 'боз', зріхтувати 'построїти', 'зрепарувати', *малфа* 'малпа', *обносок* 'обчас', *припічок* 'приспа коло печі' і под. Частина пояснень неточна або й помилкова, напр.: *Бойко* 'прикарпатський гуцул', *завушниці* 'оздоба вух', *к΄иртина* 'кріт', *-ко (ходи-ко)* — кличний суфікс (здрібн.), напінки 'на пальцях' [треба 'навшпиньки'. — *І.С.*], *парна* 'пір'яна ковдра' [краще 'перина'. — *І.С.*], *трепета* 'тополя' [імовірно, 'осика'. — *І.С.*] та ін. Недоречними є також випадки, коли наявна частиномовна чи видова (у дієслів) невідповідність реєстрового і пояснювального слова, пор.: *бевкати* 'крик вівці, кози', *бердовато* 'крутий схил', *бліяти* 'голос овець', *букіти* [дієслово. — *І.С.*] 'звук великої рогатої худоби', *відмирати* 'залишити спадок', *зноси́ти* 'носити до решткн', *кац-кац!* 'проганяти котів', *квакати* 'звук жаби', *крунькати* 'звук поросяти', *начирати* 'черпати', *розщінкати* 'ростібати одежу' та ін.

У Словнику не застосовано сучасних лексикографічних засобів розрізнення полісемії та омонімії. Часто омоніми і багатозначні слова подано однаково — у різних словникових статтях, пор.: *жолоб* 'долина потока', 'яма' і *жолоб* 'корито для худоби', *бовгарь* 'полонинський скотар' і *бовгарь* 'пастух биків', *клака* 'спільна громадська робота' і *клака* 'гостина після роботи', *паклик* 'пачка тютюну' і *паклик* 'пакетик' (полісемія), *болван* 'великий камінь' і *болван* 'дурень', *завал* 'завал ріки при сутичці дараб' і *завал* 'захід сонця' (омоніми). Омоніми у Словнику нерідко розміщено в одній словниковій статті, напр.: *бабрати* 'зрушувати', 'кивати', 'красти'; *бабрак* 'кволий', 'невдаха'; *лифарь* 'лихвар', 'клієнт' тощо. Трапляються випадки, коли через недогляд те саме слово як реєстрове подано по кілька разів в окремих словникових статтях, що знаходяться в різних місцях (тобто порушено алфавітний порядок), напр.: звір, одечки, повісмо, співанка та деякі інші. Іноді укладачі нечітко усвідомлюють межі реєстрового слова, тобто сплутують словосполучення зі складним словом, пор.: *передхатов* 'подвір'я', *сегогода* 'цього року', *сейівесни* 'навесні, весною', *тойіночи* 'минулої ночі'. Ілюстрації вживання реєстрових слів у Словнику відсутні. І. Жегуц усвідомлює

такий недолік Словника і висловлює сподівання, що в майбутньому це виправлять місцеві інтелігенти, ентузіасти, які люблять і оберігають рідне слово [Словник: 12].

Дуже скупа граматична та стилістична інформація про реєстрові слова. Перша обмежена здебільшого наведенням до всіх змінюваних іменників флексії родового відмінка (*дебря -і, заробок, -бку, клокічки, -чок*), іноді додаванням до основної форми прикметника в чоловічому роді також флексії жіночого роду: *замашний (-на)*. Часто іменники, що в говірці функціонують і в однині, у Словнику подано тільки у формі множини, напр.: *бетлегемоші, -ів* ‘хлопці з вертепом’, *бовтиці, -ців* ‘китиці сердака’, *валки, -ів* ‘ряди скошеної трави’ і т.д. Стилістичними ремарками супроводжуються всього близько двох–трьох десятків реєстрових слів, найчастіше укладачі вживають позначку *дім*., *діточе*, зрідка — *зневажл*., ще рідше — *переносне, лайливе, шкільне, парубоцьке*.

Рецензований Словник є, без сумніву, помітним унеском в українську діалектну лексикографію. Порівняння його реєстру з реєстром приблизно такого ж обсягу (понад 7 тис. словникових статей) короткого словника гуцульських говірок 1997 року [ГГ] дає змогу зробити висновок про те, що в першому наявна чимала кількість таких слів і лексичних значень слів, спільних для обох словників, які відсутні у другому. Зокрема тільки на літеру “Б” таких одиниць більшість, напр.: *бабальки* ‘страва на Святвечір’, *бабец* ‘риб’яча приманка’, *баби* ‘низькі дерева край лісу’, *бабинец* ‘місце в церкві при вході’, *бабкач* ‘сталеве коваделко для коси’, *бабрак* ‘кволий, невдаха’, *бабратис´ê* ‘порпатись’, *бавка* ‘винагорода робітника’, *багакати* ‘голосно співати’, *баґан* ‘нездара’, *баґовда* ‘дурна жінка’, *баєний* ‘ворожений, замовлений’, *байдаки бити* ‘дармувати’, *байлувати* ‘чарувати’, байор ‘мотузок наплечної торби’, байструн ‘байстрюк’, бакалійи ‘негода’, *баки* ‘нісенітниці’, *балабан* ‘неспритна людина’, *балабух* ‘буханка хліба’, *баламут* ‘шизофреник’, *балахристити* ‘розповідати про кого; неправильно хреститися’, *балінґувати* ‘ледарювати, пустувати’ тощо. Майже всі ці слова відсутні і в іншому, такого ж обсягу (5 тис. словникових статей) словнику гуцульської лексики, який опублікував О. Горбач, винятком є дуже близьке у фонетичному і семантичному плані *байур* ‘крайка для тайстри’; ‘вповивач’ [Бродина: 2].

Більше того, значна частина цих слів і лексичних значень відсутня у великому багатотомному “Словнику гуцульських говірок”, що підготував до видання відділ української мови Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України у Львові; зокрема з перелічених в опублікованому фрагменті на літеру “Б” [СГГ: 112–270] немає більшості оди-

ниць (лексичних і семантичних), виняток становлять тільки: *бабратис´ê, байдаки бити* (є з тим самим значенням також *байдичити* [там само: 130]), *байор, байструн, балабух, балахристити* ‘торохтіти’.

Отже, рецензований Словник уводить до наукового обігу велику кількість нових слів і нових значень уже відомих слів, тому він має значну наукову і культурну цінність. Завершуючи характеристику рецензованого Словника, дозволимо собі висловити, можливо, і неприємну для багатьох українських мовознавців, особливо діалектологів, думку: якби кожний із нас, як невтомний і закоханий в рідне слово Іван Жеґуц, протягом свого життя підготував хоча б один словничок, то наша лексикографія, зокрема й діалектна, знаходилася б зараз у незрівнянно вигіднішому становищі. А якщо зважити на ту незаперечну істину, що успіх усіх інших мовознавчих галузей безпосередньо залежить від здобутків лексикографії, то значення цієї справи важко переоцінити.

Джерела

Бродина — Горбач О. Південнобуковинська говірка й діялектний словник с. Бродина, повіту Радівці (Румунія) // Горбач О. Зібрані статті. – Мюнхен, 1997. – Т. VIII. – С. 123–275. Передрук цього словника див.: Гуцульські говірки: Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження / Відп. ред. Я. Закревська.. – Львів, 2000. – С. 247–364.

ГГ — Гуцульські говірки: Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.

СГГ — Словник гуцульського говору (літера “Б”) // Гуцульщина: Лінгвістичні етюди / Відп. ред. Я. Закревська. – Київ, 1991. – С. 112–270.

Словник — Жеґуц І., Піпаш Ю. Словник гуцульського говору. – Мюнхен, 2001. – 180 с.

Оксана Сімович

УДК 82–2.09:81’374

Весільнадрама —об’єктлексикографічногодослідження

Магрицька І. *Словник весільної лексики українських східнослобожанських говірок (Луганська область)*. – Луганськ, 2003. – 172 с.

На зламі XX–XXI століть помітне місце займають дослідження, обмежені регіонально і жанрово. Словник весільної лексики українських

східнослобожанських говірок (Луганська область) Ірини Магрицької — цінна лексикографічна праця. Цей словник охоплює назви, що пов'язані із традиційним весільним обрядом Східної Слобожанщини, і є однією з перших спроб в українській діалектній лексикографії ґрунтовного зібрання фондів весільної лексики із тлумаченням ключових слів, словосполучень, фразеологічних одиниць, мовних кліше. Наукове значення Словника полягає також у тому, що він успішно продовжує традиції діалектологічних досліджень в Україні.

У реєстрі використано давні і сучасні записи з україномовної території Луганщини. Словник охоплює лексику, зібрану протягом п'яти років у 104 населених пунктах — україномовних селах Луганщини. У ньому представлено 2350 назв. Ірина Магрицька окремо не виділяє аналітичних назв, хоча й вони посилюють цінність дослідження, відбивають реалії весільного обряду. Подано і повний перелік населених пунктів. Спеціальна програма охоплює 300 питань, що передбачають виявлення не тільки номінацій, а й етнографічних особливостей.

Як позитивне у Словнику відзначмо й поданий у кінці авторський питальник, що відображає загальноукраїнські елементи традиційного весілля й фіксує локальні варіанти.

Праця не викликає застережень ні з погляду методики дослідження, ні фактажу.

Словник цінний як лексикографічна фіксація весільної лексики окремого регіону, як достатньо широке, ґрунтовне зібрання матеріалів живої народної мови і може бути корисний у спеціальних діалектологічних дослідженнях. Матеріал Словника об'єктивно відображає різні аспекти весільного обряду, його віками набуту мудрість, особливо відтворену у фразеології. Тлумачення весільної лексики орієнтує того, хто ним користується, щодо сфери вживання слова. До того ж у тлумаченні назви взято до уваги денотативний і конотативний зміст слів та словосполучень. Зокрема культурна конотація властива фразеологізмам, до складу яких входять традиційні для весільної тематики назви одягу, страв, предметів, дій тощо.

Серед конотативно маркованих понять особливе місце посідають вербальні символи — назви предметів побуту (*помело* 'віник, яким вимітають піч перед випіканням короваю', *поміст* 'почесне місце для молодих за весільним столом', *мо*ˈ*тузка* 'мотузка, якою представники роду молодої перегороджують дорогу весільному поїзду молодого з метою отримати викуп'), одягу (ˈ*винести гарбу*ˈ*за*), властивих для цього регіону тварин і рослин (*куночка* 'дівчина періоду сватання', *ку*ˈ*р'іпка*

‘дівчина періоду сватання у примовах старостів’ тощо). Зауважмо, що І. Магрицька взагалі дуже вимогливо поставилася до записів лексичного матеріалу: вони охоплюють не тільки традиційні для діалектологічних словників такі морфологічні категорії, як іменники, прикметники та дієслова, а й обрядово марковані займенники і числівники (*наше, двоїко*). Збережено діалектні фонетичні, акцентні і граматичні особливості одиниць.

Зазначмо, проте, що, на відміну від традиційних лінгвістичних словників, специфічність пропонованого дослідження як лексикографічного опису обряду передбачає увагу також до семантики вербальних й акціональних символів. Тому укладачеві варто було б розширити систему ремарок, увівши, наприклад, позначку *символічне* або ж використавши під час тлумачення описову конструкцію “що символізує…” (використовує ж автор “образна назва…”), тоді стає зрозумілою доцільність опису таких номінацій, як мотузка ‘м о т у з к а [тут і далі розрядка наша. — *О.С.*], якою представники роду молодої перегороджують дорогу весільному поїзду з метою отримати викуп’, або ж таких лексем, як *чіп, кілок* тощо. Тим паче, що обрядова лексика здебільшого символічно маркована. Звичайно, для виявлення семантики символу потрібний якнайширший контекст. Із низки причин у словнику такого типу важко подати значні за обсягом тексти (хоча це було б дуже цікаво!), отже, можна було б подати ширше тлумачення обрядодій, напр., *чіп* ‘загострена з одного кінця дерев’яна палиця, яку забивають наприкінці весілля в землю серед двору або біля порога, ллючи на неї воду’ (с. 155), хотілося б, щоб ця словникова стаття містила або цитату, або пояснення, що дало б змогу виявити символічну маркованість обрядодії, і под. Бракує, зокрема, розширення тлумачень деяких назв, напр., як *восім* (це напевне не просто ‘прикраса з тіста на короваї у вигляді цифри вісім’ (с.34)), доповнення потребують, очевидно, значення слів, напр., *костьор*, ‘вогнище, яке розпалюють у воротах двору молодого з метою перевірити, чи зможуть коні подолати перешкоду’ (с. 76), що також має символічну функцію; тим паче, що у Словнику зафіксовано словосполучення о ч и щ а т и с ь огнем (с. 101).

Без контексту сумнівним видаються нам і деякі значення, напр., *молодець* ‘цнотлива молода’ (с. 89). Брак цитати змушує думати, що *молодець* — радше ознака, ніж позначення цнотливої молодої.

Авторка обрала традиційний, зручний у користуванні алфівітно-гніздовий принцип викладення матеріалу, об’єднала в одній словниковій

статті фонетичні і акцентні варіанти, оригінальні фонетичні явища, водночас використала спрощену транскрипцію.

Справедливим уважаємо й те, що Ірина Магрицька зберегла традиційні для весільного обряду форми номінацій, увівши до реєстру словника лексеми у формі множини або ж, напр., нетрадиційні для лексикографічних досліджень форми середнього роду. У Словнику використано обмежену систему позначок, зокрема під зірочкою подано назви, зафіксовані в лексикографічних джерелах, використано вже звичний для фразеологізмів "ромб", опрацьовано вдалий спосіб розмежування позначок для багатозначних слів та відтінків значення. Однак читачеві бракує традиційних для лексикографічних праць посилань на основне слово за допомогою формул "з*дрібн. до*" чи "*пестл. до*" (напр., у словникових статтях *віник* і *віничок*, *вінок* і *віночок* (с. 32–34) та ін.). Однак вказані побажання в жодному разі не ставлять під сумнів ні якість словника, ні фаховий рівень автора.

Чітко розмежовано полісемічні слова й омоніми, що "належать до різних ЛСГ весільної лексики" (с. 10). Оцінюючи Словник, кожний намагається з'ясувати найголовніше в лексикографічному дослідженні: чи він належним чином розкриває семантику реєстрових слів. Розуміє це й автор. На наш погляд, І. Магрицькій удалося реалізувати поставлене завдання — достатньо повно відтворити семантику весільних найменувань. Звичайно, у словнику такого типу завжди виникатимуть труднощі: як передати зміст слів зі специфічно обрядовим маркуванням. І в цьому випадкові Ірина Магрицька обрала вдалий метод. За браком відповідників у сучасній літературній мові, щоб чітко передати в кожному елементі весільного обряду особливості використання чи функцію предмета або ж його символічно обрядове значення, емоційний заряд слова, укладач вдається до описових конструкцій. Особливістю рецензованого "Словника весільної лексики українських східнослобожанських говірок (Луганська область)" є те, що він допомагає користувачеві виявити найтонші нюанси значень деяких слів, напр.: *гільце* 1. а) 'весільне деревце молодого у вигляді прикрашеної соснової чи вишневої гілки'; б) 'весільне деревце'; 2. 'букет квітів, який тримає світилка молодого' (с. 38); *покраса* 1. 'пучок житніх колосків, який знаходиться у весільній хаті на покуті або стоїть на столі перед молодими'; 2. а) 'обв'язані червоною стрічкою одна / дві пляшки вина або горілки з житніми колосками, які виставляють другого весільного дня на знак цноти молодої'; б) 'обв'язані білою стрічкою дві пляшки вина або горілки з житніми колосками, які виставляють другого

весільного дня в разі нецнотливості молодої'; 3. 'головний убір молодої після обряду покривання' (с. 113).

Рецензований Словник — результат копіткої багаторічної праці дослідниці, якій удалося представити хай і неповний, проте достатньо ґрунтовний матеріал як багату структурно організовану систему.

Неперecічне значення такого словника для української лінгвістики й етнографії не викликає сумнівів. Аналізований Словник передбачає опрацювання номінацій на позначення весільної обрядодії, відомої не тільки в українській народній культурі, проте сфокусованих крізь призму українського діалектного матеріалу. Загалом Словник не "вузькозакроєний", а має універсальний характер. За допомогою Словника можна реконструювати народний образ світу, що безпосередньо пов'язаний із мовою, виявити, як колективна народна свідомість виявляється засобами мови, а також невербальними засобами вираження, як людська свідомість ділить реальність на елементи і називає їх, яким чином і наскільки детально здійснюється такий поділ, тобто як мова категоризує світ у рамках культури. Словник, на відміну від традиційних тлумачних чи енциклопедичних словників, не подає слів та їхніх значень, а ставить за мету виявити ті конвенціональні значення, яких не виявляє жодний лінгвістичний словник.

Оксана Ковач

УДК 81'282

Говірка села Торунь у дослідженні російських діалектологів

Николаев С.Л., Толстая М.Н. *Словарь карпатоукраинского торуньского говора с грамматическим очерком и образцами текстов.* – Москва, 2001. – 331 с.

2001 року в Москві вийшло друком видання Інституту слов'янознавства та балканістики Російської академії наук, що має важливе значення не тільки для української діалектології, а й для славістики загалом. У "Словаре карпатоукраинского торуньского говора", авторами якого є С. Николаєв та М. Толстая, систематизовано описаний матеріал, зібраний у селі Торунь Міжгірського району Закарпатської області 1990 року під час експедиції вчених Інституту слов'янознавства та балканістики РАН.

Говірка с. Торунь належить до східнобойківської групи південно-західного наріччя (або ж, за іншою класифікацією, — до східноверховинських) українських говірок. Чільне місце в роботі займає словник, що містить близько 3300 словникових статей. Усю працю також названо словником, проте це видання більшою мірою можна вважати діалектологічною монографією, у якій зроблено спробу системного опису говірки на синхронному рівні, докладно досліджено фонетику, фонологію та морфологію, подано максимально повний словник лексем і зразки текстів.

Передісторія написання праці, про яку згадано в Передмові, пов'язана з потребою та досвідом, набутим у численних попередніх експедиціях, що систематично проводилися з 1987 року, початковою метою яких було зібрати матеріал для "Акцентологічного словника слов'янських мов". Оскільки повноцінне акцентологічне дослідження неможливо провести без докладного вивчення фонетико-фонологічної системи та морфології говірок, від 1989 року спеціальні акцентологічні програми було доповнено морфологічною програмою, спрямованою на фіксацію основних парадигм усіх граматичних категорій і фонетичною програмою, що давала змогу, з одного боку, надійно виявити реалізацію та позиційну дистрибуцію алофонів фонем, а з іншого — з'ясувати рефлексацію праслов'янських звуків у сучасних говірках Попри це, зафіксовано лексику та семантику слів, що були охоплені у вищезгаданих програмах, а також до коротких лексичних списків, складених за тематичним принципом. Використані у цьому виданні матеріали польових записів цілого колективу дослідників можуть слугувати додатковим свідченням достовірності матеріалу, що особливо важливий для діалектологічних праць. Рецензоване дослідження, до якого, на думку авторів, треба ставитися "...лишь как к "введению в изучение" данного карпатоукраинского говора и весьма близких к нему других закарпатских украинских говоров...", очевидно, могло б мати глибші та ґрунтовніші покликання на діалектологічні праці інших дослідників, присвячені цьому регіонові.

Граматичний нарис ("Краткий грамматический очерк"), що займає п'яту частину від обсягу книжки, складається із двох розділів: "Заметки по фонетике, фонологии и орфографии" та "Заметки по морфологии". У першому розділі подано відомості про артикуляційні позиції найбільш частотних алофонів, повний опис систем наголошеного та ненаголошеного вокалізму, дистрибуції основних алофонів фонем, правила вимови, уживана у Словнику транскрипція, що загалом ґрунтується на фонематичному принципі. Другий розділ містить докладну інформацію про іменну словозміну трьох основних класів відмінювання: субстантивного,

ад'єктивного та займенникового, а також опис системи дієслівної словозміни торуньської говірки. Заслуговує уваги запропонований у цьому дослідженні нетрадиційний для граматики сучасної української мови підхід для виділення основних відмін (типів словозміни) іменників і дієвідмін. Для іменників виділено шість відмін. Окремі відміни є для іменників середнього роду (III) та іменників *pluralia tantum* (V). Для дієслів запропоновано п'ять типів дієвідмінювання (дієвідмін), що розрізняються за набором закінчень особових форм теперішнього-майбутнього часу, а підтипи дієвідмін — на підставі співвідношення інфінітива та презенса. Цінність такої класифікації у граматиці сучасної говірки полягає в можливості ефективнішого опису — дає змогу уникати діахронного підходу у класифікації та термінологічних ускладнень. Автори вказують, що у граматичному описі бракує розділів із морфонології, словотвору та синтаксису з тієї причини, що цей матеріал збирали принагідно та несистематично. Опис та аналіз акцентологічних кривих і парадигм у цій праці повністю опущений, оскільки це є темою для окремої історико-порівняльної монографії, проте у Словнику наведено весь зібраний акцентологічний матеріал. Деякі зауваження з акцентології містить розділ про дієслівну словозміну. У граматичному нарисі є відомості про інформаторів та способи збору і фіксації матеріалу.

Лексичні значення у Словнику подано в тому обсязі, у якому вони були реально зафіксовані, із посиланнями на синоніми чи близькі за значенням слова. Словникові статті містять також граматичні зауваження щодо належності слова до відповідного словозмінного класу, акцентологічну інформацію і супроводжуються ілюстративним матеріалом — контекстами. Префіксальні утворення одного кореня дієслів розглянуто в межах однієї словникової статті.

Рецензоване видання має велику теоретичну цінність і важливе практичне значення. На сучасному етапі фактично нема повних описів граматики конкретної карпатської говірки, хоча багато вже зроблено в цілісних і диференційованих дослідженнях лексики карпатських українських говірок: "Словник бойківських говірок", "Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР", "Гуцульські говірки: Короткий словник", "Атлас української мови" (т. 2), "Атлас буковинських говірок", "Общеславянский лингвистический атлас", "Общекарпатский диалектологический атлас", "Atlas gwar bojkowskich", "A Lexical Atlas of the Hutsul Dialects of the Ukrainian Language", "Карпатский диалектологический атлас" тощо. У майбутньому

накопичення діалектологічної інформації синхронним методом за моделлю цього видання може слугувати основою для проведення історико-порівняльних досліджень на новому якісному рівні в різних галузях мовознавства. Оскільки за мету ставилося повне дослідження говірки як закритої системи, то ця праця також може бути орієнтиром для проведення аналогічних синхронних описів окремих говірок. Теоретичні засади опису фонетики і граматики, так само ретельний опис говірки села Торунь поряд зі словником цієї говірки та зразками текстів уводять до наукового обігу цінний матеріал, це можна використати в дослідженнях славістів, діалектологів, лексикологів, акцентологів та істориків мови.

Любов Фроляк

УДК 81'286(477.54/62)

Лінгвогеографічна характеристика лексики народного побуту Східної Слобожанщини

Глуховцева К. *Лінгвістичний атлас лексики народного побуту українських східнослобожанських говірок.* – Луганськ: Альма-матер, 2003. – 182 с.

Третій том "Атласу української мови" не тільки відтворив стан говірок південно-східного наріччя у 40–70 роках XX ст., а й виявив нові проблеми й поставив завдання їх лінгвогеографічного дослідження, серед яких одним із найважливіших є підготовка Лексичного Атласу української мови. Регіональні лексичні атласи, зокрема тематичні, дають змогу встановити релевантні для української діалектної мови елементи лексико-семантичного рівня, які визначають диференціацію її говорів і зумовлюють ареальне варіювання діалектного словника. До таких праць належить і рецензований атлас, який уклала Катерина Глуховцева. Актуальність її роботи посилює те, що об'єктом вивчення стали новостворені східнослобожанські говірки, які належать до значного за територією поширення слобожанського говору південно-східного наріччя, що має велике значення для формування української літературної мови і дає багатий матеріал для розв'язання проблеми становлення та розвитку діалектної мови на новожитній території.

Матеріали Атласу (131 карт) відбивають стан лексичного рівня східнослобожанських говірок у конкретний період їхнього функціонуван-

ня — 1978–1990 рр. Вони зібрані у 104 н.п. Луганщини в басейнах річок Жеребець, Красна, Борова, Айдар, Євсюг, Деркул, Комишна — приток середньої течії Сіверського Дінця.

Рецензована праця відзначається тим, що авторка прагне подати, окрім карт, якнайбільше супровідного матеріалу, що полегшує сприйняття Атласу й розуміння картографованих явищ. Зокрема цілком логічним є вміщення в першій частині Атласу загальних зауважень до ареалогії українських східнослобожанських говірок. Тут подано короткі відомості з історії заселення Східної Слобожанщини, яка пояснює гетерогенність новоствореного діалектного масиву. Доречними видаються також зауваги щодо лексичних особливостей різних груп слобожанських говірок, які готують до сприйняття картографованих матеріалів.

Застосовуючи підхід до вивчення новостворених говорів, який запропонував у 50-х роках XX ст. Борис Шарпило, Катерина Глуховцева робить спробу описати східнослобожанський мовний простір на тлі інших говорів південно-східного наріччя, зокрема встановити спільні лексико-семантичні процеси і тенденції розвитку лексичних систем досліджуваного говору із середньонаддніпрянським та степовим говорами. Зокрема дослідниця справедливо відзначає, що "ряд особливостей розвитку лексики східнослобожанських говірок зближує їх із степовими, зокрема східностеповими, що пов'язано із спільністю джерел формування новостворених говірок" (с. 9), і серед таких ознак називає функціонування лексичних різногенетичних дублетів, семантичну і стилістичну диференціацію синонімів, виникнення нових лексем унаслідок міжмовної інтерференції та ін.

Картографовані матеріали дають підставу дослідниці стверджувати, що говірки Східної Слобожанщини поділяються за лексичними особливостями на групи, які утворюють протиставлення північ – південь, схід – захід (див., напр.: карта № 34 'затулка — дерев'яна або бляшана закривка отвору печі', карта № 50 'господарське приміщення для снопів, полови, соломи', карта № 55 'віддушина — невеликий отвір у стелі погреба' та ін.). Важливо, що таку диференціацію говірок Східної Слобожанщини підтверджують висновки дисертаційних досліджень різних тематичних груп лексики (К. Глуховцева — про назви предметів побуту, В. Лєснова — найменування людини за рисами її характеру, І. Ніколаєнко — лексика ткацтва та ін.); це не лише свідчить про наукову достовірність матеріалів Атласу та точність їх представлення, а й змушує звернутися до встановлення причин такого поділу досить однорідного, за матеріалами "Атласу української мови", діалектного регіону.

“Лінгвістичний атлас лексики народного побуту українських східнослобожанських говірок” уводить до наукового обігу новий багатий лексичний матеріал, який дає змогу простежити продовження ареалів конкретних лексико-семантичних явищ, відзначених у східнослобожанських говірках, на території поширення суміжних говірок, зокрема степових. Зіставлення даних карт Атласу з матеріалами дослідження лексики сусідніх степових говірок уможливлює встановлення протиставних лексем двох діалектних масивів. Зокрема карта № 88 ‘колиска, причеплена на чотирьох мотузках до стелі’ показує специфіку східнослобожанських говірок порівняно зі східностеповими, яка виявляється й у репертуарі лексем, і в їхній просторовій поведінці: серед східнослобожанських *колиска, колибел’ка, ґоїдалка* найширше представлена в говірках перша лексема (87 н.п.), а зі степових — *колиска, л’ул’ка* — обидві лексеми займають приблизно однакові ареали.

Карти Атласу наочно демонструють одну з найважливіших рис новостворених говорів — лексичну й семантичну варіативність (напр., семему ‘верхня частина віконної рами’ реалізують 12 лексем, семему ‘погрібник’ — 9 лексем, семему ‘загорода для великої рогатої худоби’ — 19 лексем; лексема *по|в’ітка* виявляє у східнослобожанських говірках 6 значень). Наявність лексичних паралелізмів свідчить про гетерогенність досліджуваних говірок.

У Атласі представлено лексичні, семантичні та етнолінгвістичні карти, однак переважають семантичні. Значно посилюють інформативність лінгвогеографічного дослідження карти, на яких представлено просторову поведінку реалізації опозиції семем, напр., карта № 4 ‘лексична реалізація опозиції семем ‘стара хата’ : ‘новий будинок’; карта № 18 ‘лексична реалізація опозиції семем ‘долівка — земляна підлога, не покрита деревом’ : ‘поміст — дощата підлога в хаті’; карта № 91 —‘лексична реалізація опозиції семем ‘скатерть на буденні дні’ : ‘скатерть на свята’ та ін.

Важливим елементом атласу є достатньо інформативні коментарі до карт, а також перелік карт атласу, що полегшує роботу з ним.

У роботі дотримано єдність принципів картографування, добору засобів картографічної символіки, це забезпечує чіткість представлення і доступність сприйняття лінгвогеографічної характеристики кожного лексико-семантичного явища та регіону загалом.

Висловлюємо сподівання, що праця К. Глуховцевої — як перший лексичний тематичний атлас слобожанських говірок, виконаний на високому науковому рівні, — стане першим кроком у серії лексичних атласів ново-

створеного діалектного регіону, які започаткують ґрунтовний лінгвогеографічний опис новожитніх говірок південно-східного наріччя.

Наталя Хобзей

УДК 811.161.2'282.4(437.6)

Лексика українських говорів Східної Словаччини на картах Атласу Зузанни Ганудель

Ганудель З. *Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини. III: Назви будівництва і транспорту.* – Prešov: EXCO s.r.o., 2001. – 215 с.

Третій том Атласу — продовження лінгвогеографічного представлення тематичних груп лексики говірок Східної Словаччини, яке започаткувала З. Ганудель 1981 року, опублікувавши "Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини. І: Назви страв, посуду і кухонного начиння" (Bratislava – Prešov, 212 с), а 1989 року "Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини. ІІ: Ткацька лексика" (Bratislava – Prešov, 187 с). Предметом дослідження третього тому стала лексика будівництва, транспорту й упряжі. Значна частина Атласу, наголошує в передмові авторка, присвячена лексиці, яка в досліджуваних говірках залишалася поза увагою лінгвістів.

Атлас створено на базі матеріалів, які З. Ганудель записала впродовж 1984–1989 років у 167 населених пунктах Східної Словаччини.

Картографування у третьому томі здійснено за тими ж засадами, що й у двох попередніх. Зміст другого тому — 131 лексична, 2 семантичні, 10 зведених лінгвістичних карт (ці типи карт відображають також фонетичні та морфологічні риси), а також 3 карти з територіально-адміністративним поділом давнього Східнословацького краю і теперішнього Східнословацького регіону.

У працях Зузанни Ганудель, що описують мовний простір українських говірок Східної Словаччини, відображено ті групи лексики, які потребують особливого вивчення саме на сучасному етапі. Адже досліджувані традиційні народні промисли вже втратили, чи поступово втрачають актуальність. Записати такі матеріали часто можна тільки в інформаторів старшого покоління.

Карти регіонального Атласу Зузанни Ганудель часто доповнюють матеріали “Атласу української мови”; напр., на карті № 276 [АУМ II], яку складено за відповідями на запитання “Як у вас називається — місце, на якому знаходиться хата з господарськими будівлями?..” в українських говірках Східної Словаччини картографовано назви *п|л’ац, |фундош, |фундуш, об’іс|т’а*, натомістьмережа Атласу Зузанни Ганудель дає змогу виявити також й інші назви — *ґаз|діўство* (*ґаз|д’іўство, ґаз|дуўство, ґаз|дўство, ґаз|доўство*), *двір* (*двор*), *майеток* [ЛАУГСС III: к. 1]. Однак у рецензованому Атласі відсутні назви *|фундош, |фундуш*, які, за АУМ, відомі в українських говірках не тільки Східної Словаччини, а й Закарпаття. Спорадично *фундош, |фундуш* фіксує також Й. Дзендзелівський [ЛАЗО II: к. 129].

Праці Зузанни Ганудель, які пов’язані із лексикою традиційної культури, не тільки вводять до наукового обігу багатий матеріал лемківських говірок, а й дають уявлення про його просторове розміщення.

Джерела

АУМ — Атлас української мови: У 3-х т. – Т. II.: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. – Київ, 1988. – 520 с

ЛАУГСС — Ганудель Зузанна. Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини. III: Назви будівництва і транспорту. – Prešov: EXCO s.r.o., 2001. – 215 с.

ЛАЗО — Дзендзелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських говорів Закарпатської області Укпаїни: Лексика. – Ужгород, 1958–1993. – Ч. 1–3.

ХРОНІКА
●
CHRONICS

23 грудня 2002 року виповнилася 105 річниця від дня народження ***Дмитра Григоровича Бандрівського***, багатолітнього працівника Інституту суспільних наук АН УРСР (1940–1963 рр.), старшого наукового співробітника відділу мовознавства (нині — відділ української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України). Він народився на Франковій землі в с. Городище на Самбірщині. І хоча доля кидала його по світі (навчався у Кракові, Відні, бував у Празі, багатьох містах України), він завжди думками линув до своїх вітцівських порогів. Недарма в одному зі своїх оповідань устами головного персонажа сказав: "Немало світу я бачив на своїм довгім віку... Де б я не був, а наші гори не сходили з гадки мені. Так уже воно завелося на тім білім світі, що кожному найміліший той край, де він народився, де яснеє сонце побачив".

Перша збірка поетичних творів Д. Бандрівського "На ясний шлях" вийшла друком 1922 року. Згодом з'явилися і прозові твори, героями яких найчастіше були представники української інтелігенції, часто знайомі з його рідного села, бойківчани. Зворушливими є твори, у яких автор розповідав про І. Франка, членів його родини (повість "Під синіми горами" – 1955 р.). Як прозаїк Дмитро Григорович яскраво виявив себе в малих літературних формах, які сам називав етюдами. Про них схвально відгукнувся на з'їзді українських письменників Олесь Гончар.

У колі наукових інтересів Д. Бандрівського були діалекти його рідних підбузьких околиць. Саме вони стали матеріалом для багатьох його статей і кандидатської дисертації, яку він згодом оформив як монографію ("Говірки Підбузького району Львівської області" — 1956 р.).

Дмитро Григорович належав до того прошарку українських інтелігентів, про яких кажуть: "І мухи не скривдить". Був він малослівним, говорив повільно, намагаючись висловити якусь сентенцію, своєрідний афоризм, узагальнити сказане.

Він ніколи не розлучався зі своєю люлькою. Тютюн курив звичайний, але потім пані Віра, дружина Дмитра Григоровича, почала забезпечувати його цим куривом сама, бо той, який купував сам, мав різкий запах.

Горнувся до молодих. Намагався завжди їм дещо підказати, порадити, а коли в когось траплялася якась прикрість, часто тупцював коло нього, поки не скаже чогось утішного. І хоча в його голосі не раз бриніли сумні, може, навіть песимістичні нотки, усе ж вірив у життя, любив його, намагався кожного підбадьорити, сумного — розважити, навіть одне зі своїх есе так і назвав за Лесею Українкою: "Хай живе життя!" У цьому словосполученні свідомо вжито тавтологію, бо він вірив, що життя триває, вірив у прийдешність свого народу.

Помер Дмитро Григорович 2 лютого 1983 року у Львові у своєму помешканні на вулиці Коперника і похований поруч із дружиною Вірою на Личаківському цвинтарі.

Дмитро Бандрівський бував у мене вдома, любив розповідати про себе, але як приходило на гадку щось доброго про нього самого, ніби ніяковів, не хотів хвалитися. А одного разу пошепки (у радянський час і стіни вуха мали!) розказав нам про вуйка мого подружжя доктора Павла Цимбалістого — члена НТШ, відомого галицького мецената, якого зустрів у шпиталі Українських Січових Стрільців. Вуйко тоді вже помер за кордоном. "Ми хотіли, щоб він доторкнувся до нас, коли приходив у палату", — сказав тоді Дмитро Григорович.

Під час одних відвідин, будучи в нас у гостях, він приніс нам свою збірку етюдів "Дві ясні зірниці" (Львів, 1972), на якій написав: "Дорогим Друзям — Левкові Полюзі та його сердечній Дружині на добру згадку. Дмитро Бандрівський. 31.7.1972 р." [правопис збережено спеціально. — Л.П.].

Подаючи цю коротеньку інформацію, я хотів, щоб ці слова і були свідченням нашої доброї пам'яті про цю дивовижну особистість — працьовиту, щиру, добродушну та інтелігентну.

Левко Полюга

Олекса Горбач народився 5 лютого 1918 року в с. Романів на Львівщині. Цьогоріч йому б виповнилося 85. Університетські студії закінчив у Львові 1940 року. Потім була червона армія, німецький полон, повернення до Львова, учителювання у Львівській греко-католицькій духовній семінарії, дивізія "Галичина" (1943–1945), американський полон (до 1947). Ці важкі, тернисті роки описав Олекса Горбач у низці спогадів, що були опубліковані окремою книжкою "Шлях зі Сходу на Захід" (Львів, 1998). Я. Закревська в анотації до цього видання писала: "Це не просо біографічний нарис, а й унікальний фактичний матеріал — історичний, соціологічний фольклорний, об'єктивний опис усього того, що вкарбувалось у пам'ять і серце їх неповторного автора. Крізь призму авторських переживань простежується складна доля цілого покоління української молоді Галичини неспокійних 30–40-х років".

У 1947–1948 роках Олекса Горбач продовжив студії в Українському Вільному Університеті (Мюнхен). 1948 рік знаменували дві важливі події — шлюб із Анною-Галею Луцяк (березень) та захист докторської дисертації "Наголос Зизанієвого "Лесису"" (квітень). Згодом працював в Українській таборовій гімназії, секретарював в УВУ, у Головній Управі

НТШ. 1951 року захистив габілітаційну дисертацію “Арґо на Україні”.[1] Після захисту — викладацька діяльність в університетах Німеччини — Ґеттінґен, Марбург, Франкфурт, Мюнхен (Український Вільний Університет), а також у Римі (Український Католицький Університет).

В обидвох українських університетах Олекса Горбач видав низку мовознавчих публікацій. В УВУ — серію “Українські граматики” та “Матеріяли до української діялектології”; а з своїм учнем Ґ. Фрайдгофом у серії “Specimina Philologiae Slavicae” — понад 10 україністичних передруків. У листі до мецената Петра Яцика Олекса Горбач писав, що окремі видання, як, наприклад, фотопередруки книжок М. Сулими “Українська фраза” (Харків, 1928); Лейтес-Яшек “10 років української літератури, 1917–27” (Харків, 1928); Є. Тимченко “Історичний словник українського язика” (Київ-Харків 1930–32) “…я перевидав, узгляднюючи листовні прохання кореспондентів з УРСР. Подібно просять мене подбати про такі видання з історії укр[аїнської] літератури авторів-літературознавців, репресованих, зліквідованих чи заборонених від 1930-их рр., і довкільними дорогами передають такі книжки ”.

Хоча більша частина життя Олекси Горбача пройшла далеко за межами рідного краю, усе воно було присвячене Україні — науці, культурі, освіті, відшукуванню у збірках різних країн бібліографічних раритетів та перевидання їх у відомій для багатьох науковців України та світу “червоній” серії.

Наталя Хобзей

17 березня 1928 року на Самбірщині (с. Бісковичі) народився *Мирон Михайлович Онишкевич*. Цього року йому виповнилося 75 років від дня народження.

Через два роки після завершення словянської філології Львівського університету (1952) став співробітником Інституту суспільних наук АН УРСР (тепер — Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України). Знання слов’янських мов, здобуті в університеті давали змогу дослідникові бачити мовні явища не у вузькому мовному континуумі, а на широкому слов’янському тлі.

Початок наукового життя Мирона Онишкевича припав на період розквіту української діалектології. Саме в цей час розпочиналося становлення лінгвогеографії як окремої науки; мовознавці-діалектологи

[1] Повний текст дисертації готують до друку у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАНУ.

активно досліджували мовний простір слов'янських мов. 1957 року, коли в Інституті суспільних наук було розпочато опрацювання матеріалів південно-західного наріччя української мови й укладання другого тому Атласу української мови, М. Онишкевич увійшов до складу робочої групи національного атласу, а згодом став членом колективу авторів "Загальнокарпатського діалектологічного атласу" (Т. 4. – Львів, 1993).

Діалектологічні студії були в центрі уваги вченого. 1975 року він захистив кандидатську дисертацію "Система займенникових форм у західних говорах України". Працею, якій учений присвятив увесь вільний час та натхнення, став "Атлас говорів Надсяння". Про проблеми створення такого атласу йдеться у статті М. Онишкевича "Атлас давніх говорів Надсяння та суміжних земель" (1995). Наукова цінність Атласу, який, на жаль, ще не опубліковано, полягає в тому, що він представляє діалектний матеріал із того мовного обширу, який сьогодні уже цілісно не існує. Мешканці цих українських етнічних земель стали жертвами сумнозвісної акції "Вісла". В Атласі Мирона Онишкевича представлено матеріал, записаний від переселенців із цих територій одразу після їхньої депортації.

Окрім діалектологічних досліджень, Мирон Онишкевич працював також над створенням "Словника української мови XVI – першої половини XVII століть", є його співавтором. Серед доробку ювіляра — праця над виданням "Літопис нескореної України" (1997, Т. 2).

Наталя Хобзей

Професор ***Михайло Лесів*** зустрів переддень свого 75-ліття в Україні — у рідному краї, у колі друзів і симпатиків, що зібралися у Львові на черговий діалектологічний семінар "Актуальні проблеми сучасної діалектології" (1–2 травня 2003 року) і складали щирі вітання визначному Мовознавцеві-славістові й Українцеві, який, за висловом професора Є. Бартмінського, по-ренесансовому багатогранний.

1946 року вісімнадцятилітнім хлопцем Михайло Лесів покидає з родиною батьківщину — село Стара Гута (на той час Тернопільське воєводство), — переїжджає до Польщі, де сім'я осідає під Щеціним, у селі Зєлін. Відтоді Україна і Польща переплелися в його житті воєдино. Завершивши полоністичні студії в Люблінському католицькому університеті, захищає магістерську працю "Говірка мешканців села Стара Гута колишнього Бучацького повіту".

У наукове життя Польщі увійшов одразу по закінченні університету — один рік стажувався в Інституті мовознавства ПАН у Кракові, де на той час укладали *Atlas* і *Słownik gwar polskich*, а від 1956 року працює на кафедрі польської мови Університету Марії Кюрі-Склодовської та збирає діалектний і топономастичний матеріал із території Люблінщини. Наукові пошуки привели допитливого мовознавця до Київського університету ім. Т. Шевченка (1960 р.), де він мав доступ до багатих бібліотечних фондів і досліджув історію української мови, а через два роки у Варшавському університеті успішно захистив кандидатську дисертацію *Język dramatów zachodnioukraińskich XVII – pocz. XVIII wieku* (під керівництвом професора Л. Качмарка). Ґрунтовна освіта, любов до мовознавства, невсипуща праця і наполегливість дали змогу М. Лесіву виявити себе в діалектології, ономастиці, історії слов'янських мов і фольклористиці.

Водночас М. Лесів формувався і як непересічний викладач. Без нього немислима діяльність двох люблінських університетів — Католицького та Марії Кюрі-Склодовської. В останньому він працює майже півстоліття: був одним із організаторів секції слов'янської філології, завідувачем кафедри російської мови, директором Інституту російської та слов'янської філології, деканом гуманітарного факультету. Однак мрія життя Михайла Лесіва — створити кафедру української мови УМСК — здійснилася 1991 року, і Професор від перших днів очолив її, а незабаром йому доручили керувати ще й кафедрою слов'янських мов Люблінського католицького університету. Від 1969 року Професор виплекав 550 магістрів (русистів, а також україністів, білорусистів, полоністів), яких завше скеровував на ширші обрії, аніж їхня спеціалізація. Під його керівництвом захистилися 13 кандидатів філологічних наук.

Упродовж тривалого часу Учений співпрацює зі славістами Ягеллонського університету й Українського вільного університету. Плідними були лекції Професора зі слов'янського мовознавства (переважно українського) в університетах США: у Гарварді (1973 р.) і в Міннесоті (1986 р.).

Особливої уваги заслуговує популяризаторська діяльність Професора М. Лесіва — талант писати про мову й мовознавство просто й доступно, отож його книги читають не тільки в академічних колах, а й ті, хто хочуть знати про минуле й сучасне України (десятки статей та оглядів, книги "Україна вчора й сьогодні" (1994 р.), "Культуротворча роль Греко-Католицької Церкви" (1999 р.)). Неабияку роль для виховання любові

до рідного слова та для зближення польського й українського народів відіграють його постійні виступи на радіо й телебаченні.

Професор М. Лесів нагороджений багатьма орденами Польщі, особливо ж гордиться медаллю "Pro Ecclesia et Pontifice", яку 1998 року йому вручив Папа Іван Павло II.

Отож ...

Нехай не знає втоми та рука,
Що добре зерно в добру землю сіє…

Ганна Дидик-Меуш

15 червня 1928 року в мальовничому карпатському селі Розтоки Путильського району Чернівецької області народився ***Костянтин Федорович Герман***, нині — доктор філологічних наук, професор, визначний український діалектолог і лексикограф.

1942 року закінчив семирічку (із румунською мовою навчання). 1947 року вступив до Вижницького училища прикладного мистецтва, яке закінчив 1951 року, одержавши диплом художника-різьбяра по дереву із відзнакою. До речі, різьблені вироби здібного юнака як дипломні роботи випускника училища дотепер зберігаються у Вижницькому музеї гуцульського прикладного мистецтва. Спробував Костянтин себе в ролі вчителя (у Багнянській семирічній школі). Педагогічна праця припала йому до душі, проте спраглий до знань юнак мріяв навчатися далі. І 1952 року він вступив на філологічний факультет Чернівецького університету. Його студентські роки хоч і були важкими, голодними, повоєнними, а все ж компенсувалися жагою до знань, цікавими літературними вечорами, мандрівками по місцях Франка, Стефаника, Черемшини. Ще студентом брав активну участь у діалектологічних експедиціях, сумлінно призбируючи матеріали до словника буковинських говорів, над яким працювала в той час кафедра української мови.

По закінченні Чернівецького університету протягом п'яти років К. Герман працював учителем, а згодом — директором школи в селі Старі Бросківці Сторожинецького району. Уважно вслухаючись у рідні йому гуцульські та буковинські говірки, відчував усім серцем пахощі рідного слова, робив перші власні записи й укладав картотеку.

1962 року переїхав із сім'єю до Чернівців, вступив до аспірантури на кафедру української мови Чернівецького університету. Науковим наставником кандидатської дисертації К. Германа став професор І. Черед-

ниченко, котрий спрямував тоді наукові пошуки молодого дослідника у царину синтаксису зв'язного мовлення.

1968 року Костянтин Герман захистив кандидатську дисертацію на тему "Складне речення в буковинських говірках", узагальнивши особливості будови складної фрази, її відмінності від літературної мови, специфіку вживання сполучних засобів тощо.

1969 року діалектолога із Чернівців залучено до роботи в Міжнародну робочу групу для укладання "Загальнослов'янського лінгвістичного атласу". Ця обставина мала велике значення для подальшого зростання Костянтина Германа як науковця, оскільки праця над ЗЛА об'єднала багатьох визначних учених зі всіх слов'янських країн. Активну участь брав К. Герман і в роботі над "Загальнокарпатським лінгвістичним атласом".

Визначною подією в розвитку сучасної української діалектології можна вважати вихід 1995 року монографії Костянтина Германа "Українській говірки Північної Буковини", де запропоновано вичерпний аналіз фонетичних рис українських говірок Північної Буковини з історичними коментарями та лінгвогеографічним представленням. Окремі розділи присвячено питанню походження цих говірок, зв'язкам з іншими українськими говірками та з українською літературною мовою.

За внесок у розвиток національної освіти на Буковині і за його наукові праці 1995 року Костянтин Герман був нагороджений дипломом лауреата премії імені Юрія Федьковича. Сьогодні вчений успішно працює разом зі своїми учнями й аспірантами в царині української діалектології.

Ніна Гуйванюк

1 лютого 2004 р. виповниться 90 років від дня народження ***Валентини Семенівни Черняк*** — довголітної працівниці Львівського університету імені Івана Франка, викладача кафедри української мови, відомого діалектолога.

Валентина Черняк народилася 01.02.1914 р. в с. Видраниця Рашнівського району Волинської області в родині службовця. Після закінчення п'яти класів загальноосвітньої школи вступила до третього класу польської державної гімназії ім. Ю. Словацького в м. Ковелі, яку закінчила 1932 року. Із 1934 до 1939 року навчалася у Віленському унівеситеті ім. С. Баторого, проте не встигла його закінчити: почалася Друга світова війна. Завершила університетську освіту щойно 1955 року у Львівському університеті ім. Івана Франка. Людина надзвичайних

філологічних здібностей, вона досконало оволоділа польською, білоруською, російською, французькою мовами, легко могла перекладати з інших слов'янських мов.

Особлививий потяг мала Валентина Семенівна до діалектології. У час німецької окупації, ще не маючи завершеної вищої освіти, ризикуючи життям, поїхала до Київського інституту мовознавства і запропонувала свої послуги — збирати діалектологічний матеріал на Волині. Деякий час учителювала у школах Ковельщини, а згодом переїхала до Львова і почала працювати у Львівському університеті.

Мрію юності — займатися діалектологією — вона не зрадила до останніх днів життя. У складі діалектологічних експедицій як керівник або учасник промандрувала просторами Полісся, Берестейщини, Волині, Поділля, Наддністрянщини, Покуття, Гуцульщини, Бойківщини. Завжди мала особливий підхід до інформатора, це давало їй змогу збирати високоякісний мовний матеріал, який згодом ставав перлинами у її наукових статтях, доповідях на багатьох діалектологічних конференціях міжнародного та республіканського скликання. Матеріали, які зібрала Валентина Семенівна, увійшли до "Атласу української мови" (т. 2), "Загальнослов'янського діалектичного атласу", "Карпатського діалектологічного атласу".

Валентина Семенівна Черняк мала дивний дар захоплювати та гуртувати людей. І хоча не керувала аспірантами, не була офіційним редактором наукових збірників і монографій, вона часто удосконалювала наукові роботи багатьох кандидатів та докторів наук як негласний, доброзичливий, безкорисливий, усіма поважаний редактор. Про неї товариші навіть склали коломийку, у якій були слова про те, що хоч сама ще не кандидат, "вже перевірила дисертацій сорок".

А ще вона була душею товариства, уміла організувати цікаву поїздку на природу, написати сценарій веселої вечірки, сказати кожному дотепне слово, підтримати у скрутних життєвих ситуаціях, підбадьорити, хоча самій не раз жилося несолодко.

І ще мала одну дуже цінну прикмету — не вміла байдикувати. У відділі української мови Інситуту української мови ім. І. Крип'якевича НАН України, не чекаючи на матеріальні винагороди, допомагала карткувати пам'ятки для "Словника української мови XIV-XVII ст.", у рукописних фондах відшукувала рукописні словнички і карткувала їх для "Гуцульського словника", розписувала матеріали з "Гуцульщини" Володимира Шухевича. Сьогодні, згадуючи її, можемо з певністю сказати, що без таких теплих невтомних рук наукових працівниць, які йдуть поряд із

нами і до останнього подиху душі служать своєму народові, не могла б розвиватися українська лінгвістика.

Померла Валентина Семенівна Черняк 21 серпня 1994 року на 81 році життя і похована разом зі своєю матір'ю на Личаківському цвинтарі.

Вічна пам'ять нашому дорогому та незабутньому вчителеві!

Левко Полюга

●●●

4–5 жовтня 2002 року в Житомирі відбулася Міжнародна наукова конференція "**Теоретичні та методологічні засади сучасної діалектології**", яку організували Інститут української мови НАН України і Житомирський державний педагогічний університет імені Івана Франка. Виконувач обов'язків ректора Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка проф. *М. Осадчий* зазначив, що проведення діалектологічних конференцій на базі університету започаткував проф. М. Никончук; продовження цієї традиції засвідчує науковий і творчий потенціал кафедри української мови. Пам'ять Професора було вшановано хвилиною мовчання.

У вступному слові проф. *П. Гриценко* високо оцінив вклад М. Никончука в розвиток української діалектології, зокрема в дослідження поліських говорів.

Директор Інституту української мови НАН України член-кореспондент НАН України проф. *В. Німчук* зазначив, що справа М. Никончука знайшла продовження в науковій роботі його учнів і послідовників; одним із результатів є робота Північноукраїнського діалектологічного центру.

Із вітальним словом виступили представники місцевої влади, зарубіжні гості, дружина професора М. Никончука Алла Опанасівна.

Різноманітні проблеми та шляхи їх розв'язання в доповідях, присвячених теоретичним засадам і методам сучасної діалектології, визначили різнорівневість і багатоаспектність сучасних діалектологічних досліджень: вивчення фонетичних, морфемних, словотвірних, лексичних, фразеологічних та синтаксичних діалектних систем у лінгвогеографічному, лексикографічному, етнолінгвістичному аспектах, у синхронії та діахронії тощо.

Із програмною доповіддю "Інформаційне поле української діалектології: методологічні засади" виступив проф. *П. Гриценко* (Київ).

Ефективність і можливості методів дослідження мовного матеріалу в діахронному плані проілюстрував у доповіді член-кореспондент НАН України проф. *В. Німчук* (Київ). Зіставивши мовний матеріал "Слова о полку Ігоревім" із діалектним матеріалом "Атласу української мови", учений аргументував твердження про автентичність пам'ятки.

Проблемі діахронії в діалектології були присвячені доповіді проф. *К. Германа* (Чернівці), який розглянув теоретичні та методологічні засади діахронного опису діалектів, а також *Г. Стрельчук* (Київ), котра запропонувала метод картографування діалектних особливостей пам'яток української мови другої половини XVI – першої половини XVIII ст., що уможливить створення корпусу відомостей про хронологічно фіксований стан українських говорів означеного періоду на всій території України.

Проф. *Ф. Клімчук* (Мінськ) розглянув проекцію релевантних особливостей окремих груп говірок Берестейсько-Пінського Полісся на діалектні континууми України і Росії, що дало підстави виділити на українській території чотири зони: середньо-східнополіську, центрально-південно-східну, західну і західнокарпатську. Принципи аналізу суфіксації в дериватологічних дослідженнях прозвучали в доповіді *Г. Аркушина* (Луцьк). *В. Мойсієнко* (Житомир) продемонстрував застосування сучасних технологій у дослідженні діалектної фонетики. Про етнолінгвістичні методи вивчення номінації явищ духовної культури йшлося в доповіді *В. Конобродської* (Житомир). Діалектна антропонімія стала основою доповідей представників люблінської діалектологічної школи: проф. *М. Лесів* висловив свої міркування щодо теоретичних та методологічних засад дослідження фольклорної антропонімії, *М. Койдер* зосередив увагу на "Актових книгах Грубешівського гродського уряду XVI–XVII ст.". Основою доповідей *А. Сагаровського* (Харків) та *М. Матіїва* (Сімферополь) стали проблеми діалектної лексикографії. Мета першого доповідача — заповнити прогалину в лексикографії центральної Слобожанщини, другого — доповнити "Словник бойківських говірок" М. Онишкевича матеріалами говірок центральної Бойківщини. Проблеми сучасної лінгвогеографії прозвучали в доповідях "Моделювання архаїчної основи новоствореної говірки як етап вивчення її еволюції" *К. Глуховцевої* (Луганськ) та "Принципи картографування в атласах західнополіських назв лікарських рослин" *Р. Омельковець* (Луцьк).

Низка доповідей засвідчила активізацію дескриптивних діалектологічних досліджень. У них було представлено новий матеріал різних структурних рівнів діалектної мови, подано їх різнобічний опис.

Л. Фроляк (Донецьк) у доповіді простежила формування звукового ряду фонеми /ф/ у гетерогенних говірках новоствореного діалектного масиву — східностепових говірках Донеччини, виявила чинники формування ряду репрезентантів фонеми. *Г. Мартинова* (Черкаси) дослідила функціонування опозиції /і/ : /и/ в середньонаддніпрянських говірках; *В. Михайленко* (Київ) — ізофони на території середньонаддніпрянсько-поліського суміжжя; *Г. Сікора-Литвин* (Київ) — вокалічні риси львівського койне. Акцентна варіативність у бойківських говірках стала об'єктом дослідження *Г. Кобиринки* (Київ). *Ю. Громик* (Луцьк) у виступі прокоментував деривати трьох структурних класів західнополіських прислівників зі значенням вихідного пункту руху й часової лімітативності, у складі яких виявлено шар давніх слов'янських архаїзмів, наслідки українсько-білоруської та українсько-польської міжмовної взаємодії. До питань діалектного словотвору звернувся також *Р. Сердега* (Харків). Структурна організація й ареалогія тваринницької лексики говірок південноволинсько-подільського діалектного порубіжжя стала об'єктом дослідження *Н. Шереметі* (Кам'янець-Подільський). *О. Євтушок* (Рівне) зосередив увагу на типологічних лексико-семантичних особливостях говірок Західного Полісся. *Г. Гримашевич* (Житомир) на підставі картографування лексичних, семантичних і фонетичних особливостей ТГЛ одягу та взуття в середньополіських говірках провела їх територіальне членування. Проблеми лексикології прозвучали також у доповідях *Л. Дикої* (Київ), *Л. Непоп* (Київ), *О. Мірошниченко* (Ізмаїл), *В. Дворянкіна* (Маріуполь), *Н. Дяченко* (Житомир), *Т. Щербини* (Черкаси), *А. Мединського* (Кам'янець-Подільський), *І. Магрицької* (Луганськ). *Н. Коваленко* (Кам'янець-Подільський) проаналізувала фраземи (назви рис характеру) у західноподільських говірках. Діалектний синтаксис представлено в доповідях *В. Юрценюка* (Чернівці) "Способи вираження складеного дієслівного присудка в говірках Північної Буковини", *О. Мозолюк* (Кам'янець-Подільський) "Словосполучення зі значенням часової попередності у західноподільських говірках" та *Л. Білик* (Донецьк) "Прийменникові конструкції на позначення безпосередньої близькості щодо просторового орієнтира у східностепових говірках".

Кожне засідання закінчувалося обговоренням і дискусіями. У перервах учасники конференції мали змогу ознайомитися з виставкою нових лінгвістичних та навчально-методичних видань. Завершилася конференція круглим столом, на якому обговорено актуальні проблеми сучасної діалектології: необхідність усебічної координації діалектологічних досліджень (цьому сприятиме відродження Української діалектологічної

комісії), визначення основних напрямів розвитку діалектологічних досліджень: створення серії монографічних дескриптивних праць про деякі українські діалекти та групи говірок, а також праць про неукраїнські діалекти в межах України; створення регіональних діалектних словників різного типу (тематичні, диференційні, повні, однієї особи та ін.), а також зведеного словника українських народних говорів; створення регіональних атласів — лінгвістичних (про різні структурні рівні) і етнолінгвістичних; створення регіональних фонотек діалектного мовлення і збірників текстів; упорядкування понятійної і термінологічної бази, ширше використання комп'ютерних технологій у формуванні діалектних фондів та обробці діалектної інформації.

Одним із пунктів прийнятого на конференції рішення є звернення до ректорату Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка та дирекції Інституту української мови НАН України із проханням присвоїти ім'я професора М.В. Никончука Північноукраїнському діалектологічному центру.

Валентина Конобродська

20–31 січня 2003 року працювала наступна з черги сесія "**Korpus tekstyw w badaniach leksykograficznych**" Міжнародної гуманітарної школи Центральної та Східної Європи. Сесія, фактично, була підсумком того, що досягла корпусна лінгвістика в Польщі й Україні у співпраці зі світовою корпусною лінгвістикою.

Остання стрімко розвивається від 60–70-х років XX ст., коли створено американський Brown Corpus (на 1 млн. слів) і європейський LOB Corpus (на 1 млн. слів); тоді ж розроблений перший польський корпус на 5 стилів (0,5 млн. слів). За 80-ті роки XX ст. створено COBUILD (Collins Birmingham University International Language Database) на 7–20 млн. слів, а також — перший словник-корпус CCELD (Collins Cobiuld English Language Dictionary) на 1 млн. слів. Сучасний BNC (British National Corpus), створений упродовж 90-х років XX ст., нараховує 100 млн. слів. Зараз інтенсивно формують чеський, німецький та польський корпуси.

Заняття сесії розпочалися зі вступних лекцій професора *Л. Ричкової* (Гродно, Білорусь). Вона пояснила закономірність розвитку корпусної лінгвістики — "правомірного напряму сучасної лінгвістики", що "допоможе прикладній лінгвістиці автоматично обробляти вербальну інформацію" (до речі, перший корпус створений не з лінгвістичною метою, а для інформаційного пошуку, створення архіву даних). Термінологія

корпусної лінгвістики, стверджує мовознавець, неоднозначна й умовна; усе ж стрижневий термін — "корпус даних", тобто створена за критеріями вибірка даних; критерії відбору даних мають прагматичний характер, часто зумовлений потребами користувачів, тому корпусу даних не можна використовувати для реконструкції мови як системи.

Заняття провідних польських та українських мовознавців — спеціалістів із корпусної лінгвістики — мали здебільшого прикладний характер: д-р *М. Банько* (мовний корпус у лексикографії); д-р *А. Ржеп'юрковський* (лінгвістичне маркування корпусів); д-р *О. Демська-Кульчицька* (засади кодування мовних даних); д-р *А. Ленько-Шиманська* (корпуси у процесі вивчення іноземних мов); д-р *М. Лазінський* (вступ до програми Wordsmith і корпуси в роботі вчителя і лексикографа); д-р *М. Дервоєдова* (підручники й інша навчальна література з польської мови як іноземної); *д-р Д. Копцінська* (найновіша польська лексикографія).

Остання робоча зустріч учасників і керівників школи була присвячена виголошенню проектів (куратор д-р *М. Дервоєдова*), що частково вже втілюються чи будуть активно розвиватися після закінчення сесії. У планах — створення електронного "Словника сучасної української мови" (О. Демська-Кульчицька, Інститут української мови, Київ), електронного "Історичного словника української мови XVI – першої половини XVII ст." (М. Чікало, Г. Дидик-Меуш, Інститут українознавства НАН України, Львів), "Англо-українського і українсько-англійського словника богословської термінології" (куратор проекту О. Лучук, кафедра англійської мови Українського Католицького Університету, Львів) та ін.

Ганна Дидик-Меуш

26 lutego 2003 r. w Urzędzie Gminy Wola Uhruska odbyła się konferencja pt. "**Kultura i język na pograniczu polsko-ukraińsko-białoruskim. Problemy globalizacji i regionalizacji**", zorganizowana przez Zakład Filologii Ukraińskiej UMCS, Komisję Polsko-Ukraińskich Związkyw Kulturowych Polskiej Akademii Nauk, Katedrę Dialektologii Polskiej Uniwersytetu Łódzkiego, Państwowy Uniwersytet Wołyński w Łucku, Narodową Akademię Nauk Ukrainy w Kijowie i Urząd Gminy Wola Uhruska. W spotkaniu uczestniczyli językoznawcy z Polski, Ukrainy i Białorusi, etnografowie z lubelskich muzeyw, przedstawiciele samorządu gminy Wola Uhruska, nauczyciele miejscowej szkoły podstawowej i gimnazjum, bibliotekarze, uczniowie, członkowie Ekologicznego Klubu UNESCO. Konferencja zainaugurowała cykl konferencji chełmskich, ktyrych celem jest aktywizacja środowisk naukowych i wspyłpraca

z samorządem lokalnym w realizacji badań nad społeczeństwem, kulturą i językiem terenyw pogranicza polsko-ukraińsko-białoruskiego, tworzących Euroregion Bug.

Konferencja "Kulutura i język na pograniczu polsko-ukraińsko-białoruskim. Problemy globalizacji i regionalizacji" miała na celu przedstawienie zagadnień związanych z językiem i kulturą duchową i materialną pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego, pokazanie cech wspylnych dla Euroregionu Bug oraz zjawisk wyryżniających ten teren spośryd obszaryw sąsiednich. Ważnym zagadnieniem podjętym podczas konferencji była problematyka globalizacji i regionalizacji oraz roli środowisk lokalnych w kontekście wejścia Polski do Unii Europejskiej.

Podczas konferencji wiele uwagi poświęcono problemom językowym: onomastyce, słownictwu gwarowemu z zakresu wierzeń ludowych, obrzędyw dorocznych i rodzinnych, potraw obrzędowych, regionalnych strojyw ludowych. Dyskutowano nad zagadnieniami związanymi z folklorem pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego, sposobami świętowania, problemami wyznaniowymi. Nie zabrakło wystąpień podnoszących sprawy kultury materialnej, rzemiosła i drobnej wytwyrczości na obszarze Euroregionu Bug.

Język i kultura ludności zamieszkującej pogranicze polsko-ukraińsko-białoruskie to ciekawy i ważny obiekt badań naukowych. Jak pokazało spotkanie w Woli Uhruskiej, w badaniach tych istotną role pełni integracja środowisk akademickich i samorządyw na szczeblu lokalnym. Konferencja "Kultura i język na pograniczu polsko-ukraińsko-białoruskim. Problemy globalizacji i regionalizacji" pozwoliła nie tylko na zaprezentowanie wynikyw badań nad kulturą i językiem Euroregionu Bug, ale była też doskonałą okazją do promocji gminy Wola Uhruska. W perspektywie uczestnictwa Polski w strukturach europejskich sprawy wspyłpracy środowisk naukowych i samorządyw regionalnych nabierają szczegylnego znaczenia.

Agnieszka Dudek

Травень 2003 року поєднав дві міжнародні діалектологічні зустрічі — "**З ІСТОРІЇ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ: ШКОЛИ, ПОСТАТІ ПРОБЛЕМИ**" (1–2 травня, Львів, засідання 7 "Актуальні проблеми сучасної діалектології") та "**KATEGORIE GRAMATYCZNE W JĘZYKU POLSKIM I UKRAIŃSKIM**" (8–9 травня, Влодава – Воля Ухруська, засідання 4 "Польсько-українські мовознавчі зустрічі"). Господарем українського діалектологічного семінару став Відділ української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича

НАН України, а польського — Заклад української філології Університету ім. М. Кюрі-Склодовської (UMCS).

Доповіді, виголошені на Львівському семінарі, мали здебільшого оглядово-теоретичний характер. У доповідях *С. Ґалі* (Лодзь), *Ф. Чижевського* (Люблін), *О. Ковач* (Будапешт), *В. Федонюк* (Київ), *Н. Хобзей*, *Н. Глібчук* (Львів) представлено різні діалектологічні школи. Про видатних діалектологів та їхній вклад у розвиток говіркознавства доповіли *А. Поповський* (про В. Ващенка), *Д. Гринчишин* (про М. Онишкевича), *Н. Гуйванюк* (про К. Германа), *М. Гнатюк* (про І. Зілинського), *Т. Тищенко* (про А. Кримського), *А. Будзяк* (про І. Вагилевича), *А. Скужевська* (про О. Патрицького), *Н. Нетреба* (про Л. Зизанія). *М. Лесів* (Люблін) і *Т. Кіс-Гуцуляк* (Чернівці) зосередили увагу на листуванні Є. Тимченка та І. Зілинського в 1911–1914 рр.; І. Панькевича й В. Сімовича.

Теоретичні проблеми діалектології, зокрема термінотворення, висвітлив *П. Лизанець* (Ужгород). Стан і проблеми дослідження бойківського і гуцульського діалектів української мови з'ясували *Н. Хібеба* і *Т. Ястремська* (Львів).

Різні аспекти дослідження говорів української мови стали предметом дискусії в доповідях *А. Фаловського* (Краків) "Український лексичний матеріал у "Allgemeines Polyglottenlexicon der Naturgeschichte" F.A. Nemnikha (Hamburg, 1793)", *М. Лесюка* (Івано-Франківськ) "Ковалівська говірка як відображення покутсько-гуцульського мовного порубіжжя", *Г. Дидик-Меуш* (Львів) "Історія мови і діалектологія: проблеми перетину", *І. Гарасімович* (Лодзь) "Atlas gwar poljskich inspiracją badań gwar polskich na Grodzieńsczyźnie", *Г. Гримашевич* (Житомир) "Ендемічна лексика в дослідженнях житомирської діалектологічної школи", *О. Івасюк* "Діалектологічні аргументи" у працях Олександра Колесси з історії української мови", *Н. Зробок* (Житомир) "Проблема вторинної номінації в українській діалектології", *Д. Ужченка* (Луганськ) "Східноукраїнські зоофразеологічні репрезентанти структурно-семантичних моделей", *І. Мілєвої* (Луганськ) "Дисфемізація у фразеологічній номінації зовнішніх рис людини", *Т. Крашенінникової* (Дніпропетровськ) "Діалектизми в казках І. Манджури".

Скерування "Польсько-українських мовознавчих зустрічей" у бік граматики урізноманітнило і поглибило дослідження доповідачів.

Проблеми граматичних категорій різних частин мови в польській й українській мові торкнулися: *М. Лесів, Ф. Чижевський, А. Койдер, М. Борцюх* (Люблін), *Г. Аркушин* (Луцьк-Люблін), *М. Світала-Хеда*

(Лодзь), *Л. Фроляк* (Донецьк), *Н. Хобзей, Т. Ястремська, Г. Дидик-Меуш* (Львів), *Д. Рембішевська* (Варшава), *Ю. Громик, М. Жуйкова* (Луцьк).

С. Ґаля (Лодзь) порушив проблему словотвірного й лексичного значення виразу, *В. Мойсієнко* (Житомир) звернувся до питання лексичного і граматичного вираження кількості в пам'ятках староукраїнської мови, *Г. Козак* (Люблін) — інтерференції і граматичних категорій у мові українських часописів (1924–1939). *Г. Нуцковська* (Люблін) зосередила увагу на синтаксичних категоріях підмета і присудка в пастирських посланнях Андрея Шептицького, *І. Коваль-Фучило* — на семантичних категоріях (перехід категорії істоти в категорію неістоти в українських пародійних думах). Різні аспекти дослідження мовних явищ на граматичному рівні представили *І. Ярош* (Лодзь), *А. Домбровська-Камінська* (Варшава), *В. Конобродська* (Житомир), *Д. Бучко* (Тернопіль-Люблін).

"Bug nie musi dzielić" — стало гаслом однієї із секцій, яка працювала 9 травня у ґміні Воля Ухруська. Виголошені доповіді (*Ф. Чижевського, М. Койдера, М. Олейніка, Г. Мілішкевича, С. Жлоби*) було присвячено дослідженню польсько-українсько-білоруського порубіжжя.

Із приємністю і глибокою сердечністю учасники обох семінарів привітали доктора філології професора Михайла Лесіва із 75-річним ювілеєм.

Тетяна Ястремська

22–23 липня 2003 року у Волі Ухруській і Кодені відбулася XIV Підляська конференція "**Kultura duchowa i materialna Euroregionu Bug**", яку організував Заклад української філології Інституту слов'янської філології УМКС у Любліні. Співорганізаторами стали уряд ґміни Воля Ухруська та Польська фундація допомоги талантам в Бялей Підляській.

Складовою конференції стала чергова наукова сесія "**Język i kultura gminy Wola Uhruska na tle obszaru euroregionu Bug**". Доповіді, виголошені з цієї проблематики, були частиною проекту дослідження ґміни польських та українських учених. Виступи про ґміну умовно можні поділити на кілька блоків. До першого належать реферати із проблем ономастики. Доповідь про імена жителів Волі Ухруської на тлі антропонімії Єврорегіону Буг *Г. Аркушин* (Люблін-Луцьк) розпочав зі загадки про ім'я — "Кожен його має, а ніхто не бачить". На підставі 16 обстежених населених пунктів ґміни, дослідник ствердив, що найпопулярнішими іменами на цій території для хлопців є *Ян, Станіслав, Анджей, Кшиштоф*, а для дівчат — *Анна, Маріанна, Яніна, Марія*. Антропонімія жителів Волі Ухруської попередніх періодів стала

об'єктом досліджень *Ф. Чижевського* (Люблін) та *М. Койдера* (Люблін). Натомість проблеми мікротопонімії цієї місцевості прозвучали в доповіді *М. Олейніка* (Люблін). Іншу частину рефератів було присвячено традиційній обрядовості ґміни. *В. Конобродська* (Житомир) розглянула поховальний обряд Волі Ухруської на тлі поліського поховального обряду, а *А. Дудек* (Люблін) поділилася своїми спостереженнями над записами зимової обрядовості.

Третій блок рефератів про Волю Ухруську мав історично-джерелознавчий характер: шкільництво після І світової війни (*Й. Шахалай*), скляний промисел — гута Руда Опалін (*Д. Лубковська*), гута Надбужанка (*У. Домбровська, Ґ. Мілішкевич*).

Інша частина доповідей була присвячена проблемам різних етномовних континуумів. Вірування про вовкулаку на теренах північно-східної Люблінщини стали об'єктом дослідження *Д. Повіланської-Мазур* (Люблін), в основі — записи 1958–1965 років, здійснені за спеціальною програмою. Назви одягу в українських говірках володавського повіту стали матеріалом студії *С. Пацьорковської* (Люблін). Дослідженню номінації обрядів літнього календарного циклу суміжного із Підляшшям Полісся присвятила доповідь *М. Шарапа* (Житомир). *Н. Хобзей* (Львів) намагалася постежити вияви мовного табу в гуцульських говірках.

Проблеми українського фольклору прозвучали в доповідях: *І. Коваль-Фучило* (Київ) про ранцівки на Львівщині та їхню спорідненість із дингусовими піснями на Люблінщині; *О. Ковальчук* (Львів) про дитячі забавлянки на Яворівщині; *Е.* (Люблін) про весільну обрядовість села Гладишів, що на Лемківщині.

Вплив культури на українсько-польські стосунки став предметом дослідження *Л. Сірик* (Люблін).

Ще однією подією конференції була презентація збірника "Język ukraiński: współczesność — historia" / "Українська мова: сучасність — історія", що вийшов друком у Любліні в серії "Пограниччя" за редакцією професорів Ф. Чижевського та П. Гриценка.

Наталя Хобзей, Ольга Ковальчук

Видання відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

Діалектологічні студії.1: Мова в часі і просторі / Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. – 419 с.

У збірникові на пошану Дмитра Григоровича Гринчишина — видатного науковця-лексикографа — висвітлено проблеми функціонування мови в діахронії та синхронії. Він також містить бібліографії праць ювіляра і список діалектологічних видань за 2000–2001 рр., лексикографічні матеріали, огляди та рецензії, хроніку.

Для фахівців-філологів, культурологів, фольклористів, етнографів і всіх, кого цікавить українська мова і традиційна духовна культура українців.

Діалектологічні студії.2: Мова і культура / Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. – 361 с.

Збірник присвячено взаємозв'язкам мови і культури — проблемам етнолінгвістики, фразеології, етнографії, лінгвокультурології. У ньому також опубліковано польові записи діалектологів та етнографів про нечисту силу, відьом, чарівниць, а також тексти замовлянь.

Для фахівців-філологів, культурологів, фольклористів, етнографів і всіх, кого цікавить українська мова і традиційна духовна культура українців.

Українська історична та діалектна лексика: Збірник наукових праць / Відп. ред. О. Кровицька, Г. Войтів. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. – 427 с.

У збірнику, присвяченому 100-річчю від дня народження відомого українського мовознавця, лексикографа Лукії Гумецької, подано наукові праці, які висвітлюють проблеми історичної та сучасної лексикографії, лексикології, ономастики, діалектології, дериватології, історії мови і міжмовних контактів.

Для науковців, аспірантів, викладачів , студентів.

Словник української мови XVI – І половини XVII ст. /
[illegible]. [illegible]. [illegible]. [illegible].

Випуск 1.
А / [illegible]: [illegible]. [illegible], [illegible]. [illegible], [illegible]. – [illegible], 1994. – 125 [illegible]. – 475 [illegible].

Випуск 2.
Б – БОГУСЛАВЕЦЪ / [illegible]: [illegible]. [illegible], [illegible]. [illegible], [illegible]. [illegible], [illegible]. [illegible]. – [illegible], 1994. – 152 [illegible]. – 1335 [illegible].

Випуск 3.
Б–В (БОГЪ – ВЄСНОЙ) / [illegible]: [illegible]. [illegible], [illegible]. [illegible], [illegible]. [illegible], [illegible]. [illegible]. – [illegible], 1996. – 252 [illegible]. – 1255 [illegible].

Випуск 4.
В (ВЄСЬ – ВПРАВ\) / [illegible]: [illegible]. [illegible], [illegible]. [illegible], [illegible]. [illegible]. – [illegible], 1997. – 260 [illegible]. – 1202 [illegible].

Випуск 5.
В (ВПРАШАТИ – ВЫПРОДАТИ) / [illegible]: [illegible]. [illegible], [illegible]. [illegible], [illegible]. [illegible]. – [illegible], 1998. – 258 [illegible]. – 1297 [illegible].

Випуск 6.
В–Г (ВЫПРОСИТИ – ГОЛОВНЫЙ) / [illegible]: [illegible]. [illegible], [illegible]. [illegible], [illegible]. [illegible], [illegible]. [illegible]. – [illegible], 1999. – 255 [illegible]. – 1214 [illegible].

Випуск 7.
Г–Д (ГОЛОВН\ЙШИЙ – ДЕС_ТИНА) / [illegible]: [illegible]. [illegible], [illegible]. [illegible], [illegible]. [illegible]. – [illegible], 2000. – 256 [illegible]. – 1126 [illegible].

Випуск 8.
Д (ДЕС_ТИННЫЙ – Д\ДИЧСТВО) / [illegible]: [illegible]. [illegible], [illegible]. [illegible], [illegible]. [illegible]. – [illegible], 2001. – 255 [illegible]. – 1198 [illegible].

Випуск 9.
Д–З (Д\ДИЧЪ – ЗАКРИТЄ) / [illegible]: [illegible]. [illegible], [illegible]. [illegible], [illegible]. [illegible]. – [illegible], 2002. – 256 [illegible]. – 1297 [illegible].

Життя — не просто існування: Листування Олекси Горбача (1956–1996) / Редкол.: А.-Г. Горбач, У. Єдлінська, М. Чікало– Львів, 2003. – 940 с.

Павлюк М., Робчук І. Українські говори Румунії: діялектні тексти. – Едмонтон–Львів–Нью-Йорк–Торонто, 2003. – 776 с.

Хобзей Н. Гуцульська міфологія: етнолінгвістичний словник. – Львів, 2002. – 216 с.

Кровицька О. Назви осіб в українській мовній традиції XVI – XVIII ст.: Семантика і словотвір. – Львів, 2002. – 211 с.

Гуцульські говірки: Короткий словник / Відповідальний редактор Я.В. Закревська; Укладачі: Г. Гузар, Я. Закревська, У. Єдлінська, В. Зеленчук, Н. Хобзей. – Львів, 1997. – 232 с.

Гуцульські говірки: Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження / Відповідальний редактор Я.В. Закревська. – Львів, 2000. – 364 с.
:

Наукове видання

Діалектологічні студії. 3: Збірник пам'яті Ярослави Закревської / Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Видавництво М.П. Коць, 2003. – 608 с.

ISBN 966–02–2206–6 (вип.3)
ISBN 966–02–2707–8 (серія)

У збірникові пам'яті професора Ярослави Закревської — визначного діалектолога, лінгвогеографа, відомої дослідниці гуцульського говору — уміщено спогади та наукові мовознавчі дослідження її колег, учнів і послідовників. Подано бібліографію вченої, архівні документи (зокрема листування); опубліковано лексикографічні записи О. Горбача українських говірок із Підляшшя (Польща) і Сучавщини (Румунія), фольклорні матеріали із двох архаїчних регіонів — Гуцульщини і Полісся. Традиційними є рубрики: огляди і рецензії, хроніка.

Для фахівців-філологів, культурологів, фольклористів, етнографів і всіх, кого цікавлять проблеми мови і традиційної культури.

ББК Ш 105я43+Ш 141-5я43

Оригінал-макет виконано на комп'ютерній системі, придбаній за кошти Канадського інституту українських студій (CIUS)

Редакція англійських текстів — Валентина Курилів, Мирослава Олійник
Комп'ютерна верстка — Любов Голощук, Наталя Хобзей
Обкладинка — Михайло Москаль

Підписано до друку з готових діапозитів 17.11.03 р. Формат 70x100/16
Офсетний друк. Умовн. друк. арк. 49,0. Наклад 300 прим. Зам.

Поліграфічний центр
Видавництва Національного університету "Львівська політехніка"
вул. Ф. Колесси, 2, Львів 79000